CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नेपालीनिघण्टुः

अनेकभाषा-संग्रहसहितः

लेखक
कोषनाथ देवकोटा

नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नेपालीनिघण्टुः

अनेक भाषा-संग्रहसहितः

लेखक
कोषनाथ देवकोटा

नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नेपालीनिघण्टुः

अनेक भाषा-संग्रहसहितः

लेखक
कोषनाथ देवकोटा

नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रकाशक
नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान
काठमाण्डू, नेपाल

शर्तबमोजिम सर्वाधिकार प्रकाशकमा निहित

●

प्रथम संस्करण : वि० सं० २०२५

मुद्रक
बाबूलाल जैन फागुल्ल
महावीर प्रेस,
भेलूपुर, वाराणसी-१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्री ५ महाराजाधिराज महेन्द्रवीरविक्रम शाहदेव
कुलपति, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्री ५ महाराजाधिराज (कुलपति)-बाट

बक्सेको सन्देश

हिमवत्खण्डले साहित्य, कला र ज्ञान-विज्ञानको क्षेत्रमा अतीत कालदेखि दिइआएको विशेष योगदानको महत्त्व सबैले बुझेकै छन्—

ऐतिहासिक कारणहरूले गर्दा त्यस परम्परामा बीचमा पर्न आएका व्यवधानलाई अब पन्छाएर नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान देशको मौलिक परम्परालाई युगानुकूल बाटोमा अग्रसर गराउन चाहन्छ—

यसको प्रयत्नले देशका आवश्यकताहरूको क्रमशः पूर्ति गर्नेछ, र साथै देशान्तरमा पनि हाम्रो जीवनको परिचय दिनेछ भन्ने आशा गर्दछु।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रकाशकीय

आयुर्वेद-शास्त्रमा वर्णित औषधि, जड़ी-बुटीहरूका लागि हाम्रो नेपाल प्राचीन कालदेखि ज्यादै प्रसिद्ध रहिआएको छ। हाम्रो हिमाल-खण्डमा पाइने जड़ी-बुटी आज पनि त्यस्तै रूप-गुणले भरिपूर्ण छन्, जस्तो आयुर्वेद-शास्त्रमा वर्णन गरिएको छ।

आयुर्वेद-शास्त्रहरूमध्ये निघण्टुको महत्त्व सबैभन्दा बढ़्ता छ। जुन वस्तु-जड़ी-बुटी आदिबाट औषधि निर्माण गरिन्छ, ती वस्तुहरूका रूप-रंग-गुण-स्वभावको पूरा-पूरा ठीक-ठीक यथार्थ ज्ञान हुनु कुशल-सफल चिकित्सक र औषधि-निर्माताका लागि सर्वप्रथमरूपेण आवश्यक छ। यस कारण, आयुर्वेदिक औषधि र चिकित्साका क्षेत्रमा पहिलो परमावश्यक ग्रन्थ निघण्टु भएको स्वयंसिद्ध कुरा हो।

संस्कृत र अन्य अनेक भाषामा निघण्टु प्रकाशित छन्। नेपाली-भाषामा भइरहेको यस खाँचोको पूर्ति यस ग्रन्थका लेखक पं० कविराज श्री कोषनाथ देवकोटाले परिश्रमपूर्वक गर्नुभएको छ। चिकित्सा-जगत्का साथै सर्वसाधारण नेपाली पनि यस ग्रन्थबाट प्रशस्त लाभान्वित हुनसक्ने आशा र विश्वास छ।

—बालकृष्ण सम
उपकुलपति
नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान

कान्तिपुर
पौष, २०२५ वि० सं०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भिन्न-भिन्न वर्गहरूको अनुक्रमणिका

विषय	पत्राङ्क
गुडूच्यादि वर्गः	१
शताह्वादि वर्गः	२२
पर्पटादि वर्गः	४४
पिप्पल्यादि वर्गः	५९
मूलकादि वर्गः	८६
फलशाक वर्गः	१०५
शाल्मल्यादि वर्गः	११२
निम्बादि वर्गः	१२९
अशोकादि वर्गः	१४९
आम्रादि वर्गः	१७२
चन्दनादि वर्गः	२१४
सुवर्णादि धातूपधातु वर्गः	२३५
रत्नोपरत्न वर्गः	२५५
विषोपविष वर्गः	२६३
धान्य वर्गः	२७३
कृतान्न वर्गः	२८९
वारि वर्गः	२९४
दुग्ध वर्गः	३०२
दधि वर्गः	३०८
तक्र वर्गः	३१२
नवनीत वर्गः	३१५
घृत वर्गः	३१७
मूत्र वर्गः	३२०
तैल वर्गः	३२२
मधु वर्गः	३२७
इक्षु वर्गः	३२८
मांस वर्गः	३३३
संधान वर्गः	३४९

●

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वस्तुबोधक शब्दानुक्रमणिका

नेपाली शब्दानुक्रमणिका	३५७
संस्कृत शब्दानुक्रमणिका	३८४
हिन्दी शब्दानुक्रमणिका	५२१
बंगला,–महाराष्ट्री,–कर्नाटकी शब्दानुक्रमणिका	३५७
लैटिन शब्दानुक्रमणिका	५९१

हरेक भाषाका नाममा संकेत भएका अक्षरको विवरण

सं–संस्कृत
नेवा–नेवारी-भाषा
हि–हिन्दी-भाषा
ब–बङ्गाली-भाषा
म–महाराष्ट्री-भाषा
क–कर्नाटकी-भाषा
लै–लैटिन-भाषा

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भूमिका

यह असार संसारमा, निराकार निर्विकार परब्रह्म परमेश्वरका विराट् रूप-बाट सृष्टि भएका, प्राणीहरूको प्रतिपालन,-सुरक्षानिमित्त, धान्यादि खाद्य-पदार्थ-का साथै, आगन्तुक रोगादि कष्ट-निवारणलाई, प्राणिज-उद्भिज-खनिज आदिका विभागबाट, रस-वीर्य-विपाकादिमा भिन्न-भिन्न स्वभावका औषधि-मूलोहरूपनि सृष्टि भए, तिनै वस्तुहरूमा रहेका रस-वीर्य-विपाकादिको ज्ञानपूर्वक उपयोग-प्रयोगलाई 'आयुर्वेद' प्रकट भयो, जसका प्रभावबाट स्ववैद्य अश्विनीकुमारले देवताहरूका टुटे-फुटेका अङ्गहरू जोरी पूर्ववत् गराएको समेत देख्दा, आयुर्वेदमा श्रद्धा बढ़ेका इन्द्रले अश्विनीकुमारबाट आयुर्वेदको अध्ययन गर्नुभयो र लोकहितका निमित्त इन्द्रबाट आत्रेयले अध्ययन गर्नुभयो।

प्राचीन-कालमा उक्त आयुर्वेदको संप्रदायानुसारको आचरणमा रहँदा, प्राचीन पुरुषहरू रोगादि कुनै कष्टका भागी नबनी, बल र आयुमा पूर्ण भै जन्मको कर्तव्य —धर्म-अर्थ-काम-मोक्ष-साधनको संपादनले सिद्ध थिए।

पछि-पछि, समयको हेरफेरले, मनुष्य-समाज पनि बढ़दै आएका र साथै बुद्धि-विचारमा पनि हेरफेर हुँदैआएकोले, आहा-विहार-आचारहरूमा अनियम र दैनिक खाद्य-पदार्थसम्ममा पनि रस-वीर्य-विपाकादि स्वभावको अज्ञानले गर्दा, मनुष्यमा अनेक रोगादि कष्टको प्रभाव बढ्दै आएको देखेर, सिद्धजनहरूबाट "मनुष्यहरूमा, रोगको प्रभाव परेमा रोगले दुब्लो गराउँदछ, बल घटाउँदछ, शरीरको चेष्टा र नेत्रादि इन्द्रियको शक्तिलाई ह्रास गराउँदछ, सर्वाङ्गमा पीडा गराउँदछ र जन्मेको सार धर्मादिको कुनै पुरुषार्थ साधन हुन नपाउँदै बलात्कारले प्राण-वियोग गराउँ-दछ" इत्यादि विचार गरी आयुर्वेदको विशेष प्रचारका निमित्त आत्रेयले 'आत्रेय-संहिता' नामक ग्रन्थ बनाई, अग्निवेश आदि छः शिष्यहरूलाई अध्ययन गराउनुभयो, वहाँहरूले पनि लोकको सुविधानिमित्त शल्य-तन्त्र—(SURGERY)—समेत अष्टाङ्गको आधारमा भिन्न-भिन्न ग्रन्थहरूको रचना गर्नुभयो, त्यसपछि पनि आयु-र्वेदका धुरंधर आचार्यहरूबाट समयानुकूल-संस्कार भै लेखिएका निघण्टु, निदान, शारीरिक-शिक्षा र चिकित्सासमेतका संग्रह-ग्रन्थ–(PHARMACOPOEIA)–हरू पनि निर्मित भएको कुरा प्रख्यात नै छ।

परन्तु, सांसारिक परिवर्तन–(उलट-पुलट)–को प्रभावले, राजाश्रयसमेतबाट

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हीन भै, केही समय मुसलमानी साम्राज्यमा संस्कृत-विद्याको ह्रास हुँदा, आयुर्वेदको पूर्णाङ्ग चिकित्सा पनि लुप्तप्रायः भयो, तापनि सत्य-सिद्धान्तले दृढ़ बद्धमूल— आयुर्वेदको पठन-पाठन र चिकित्सासमेत लोकमा सर्वत्र व्यापक रूपले चलेकै थियो र छ पनि।

भारतीय किताबका प्रस्तावनामा—पक्षपातरहित पाश्चात्य विद्वान्हरूसम्मले "आयुर्वेद सर्वप्राचीन वैज्ञानिक एवं सबैभन्दा सर्वाङ्गपूर्ण चिकित्सा-पद्धति हो, अरू यसै महानदका स्रोत हुन्" भन्ने र आज लगभग २३०० वर्षपहिले ग्रीक-देशाधिपति अलेक्जेण्डरका दरबारमा र त्यसपछि करीब १३०० वर्षअगि बगदादका खलीफा हारूँ रशीदका दरबारमा पनि भारतीय वैद्यहरूको पर्याप्त सन्मान थियो; करनल किंग महोदयका कथनानुसार—"जुन बखत युरोप अज्ञानान्धकारमा निमग्न थियो, त्यस समयमा पनि भारत स्वास्थ्य-रक्षा र चिकित्सा-शास्त्रका तत्त्वहरूबाट अवगत थियो"—इत्यादि लेखिएको पाइन्छ।

चिकित्सा जुनसुकै भाषा वा तरीकाको होस्, "वैद्येन पूर्वं ज्ञातव्या द्रव्यनामगुणाऽगुणाः, तदायत्तं हि भैषज्यं यज्ज्ञानेस्यात् क्रियाक्रमः"—"चिकित्सा गर्नेले पहिले वस्तुहरूको नाम, स्वभाव अर्थात् गुण-अवगुण जान्नुपर्दछ, जसबाट यथार्थ औषधि बन्दछ र चिकित्सा-क्रम चल्न सक्तछ" इत्यादि वचनानुसार जुनसुकै पद्धतिमा पनि चिकित्सकको वस्तु-स्वभाव-ज्ञानका निमित्त, पहिलो मुख्य कर्तव्य निघण्टु—(PHARMACOPOEIA)–को अध्ययन तथा ज्ञान आवश्यक हुने कुरा लोकप्रसिद्धै छ।

समयको प्रवाहले धेरैजसो आयुर्वेदीय ग्रन्थहरूको हिन्दी र अन्य भाषाहरूमा अनुवाद भएको पनि छ, तर ती भाषाहरू प्राचीन संस्कृतकै अपभ्रंश भनुँ वा जो भनुँ, भिन्न-भिन्न देशमा भिन्न-भिन्न भाषा र एकै देशमा पनि गाउँ-शहर-मानिस–(जाति)–का भेदले, भाषा-नामउच्चारणमा समेत फरक रहनु स्वाभाविकै छ। यसले गर्दा—बाजार वा पसलमा जुन वस्तु होला तापनि ग्राहकले माग गर्दा पसलेले 'मसँग छैन' पनि भन्दछ; किनभने विक्री गर्नेले एक नाम जानी जम्मा गर्दछ, खरीद गर्नेले भन्छ अर्कै नाम। कहीँ कुनै वस्तु एक नामबाट पाइएला तर उ वस्तु कुनैमा ग्राहकले देखे-जानेको रूप-वर्णहरू नमिल्ने पनि संभव हुन्छ, कारण—एकै वस्तु पनि देश–(हावा-पानी-माटो)–को भेदले भिन्न-भिन्न रूपको हुनु पनि धेरैजसोको स्वभाव छ। अतः कहीँ वस्तु एकै छ, नामको फरक छ; कहीँ नाम एकै छ, वस्तुको स्वरूप मिल्दैन।

पुनश्च—कसैले कुनै भाषामा नाम र उसको स्वभावसमेत जानेको हुन्छ वस्तु

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चिन्दैन, कसैले वस्तु चिनेको छ नाम पनि जान्दछ तर वस्तुको स्वभाव जान्दैन। कसैले परंपराबाट पाएको अनुभवद्वारा यो वस्तु यस्तो हुन्छ भनी देखाउँदछ, स्वभाव पनि बताउँदछ र प्रयोग पनि गर्दछ, परन्तु कुनै भाषामा उसको नाम जान्दैन– इत्यादि कारणले गर्दा औषधिका अङ्गभूत प्रमुख वस्तुहरूमा यत्र-तत्र गडबड हुनु स्वाभाविकै छ। अर्को कुरा—"नास्ति मूलमनौषधम्"—जरा लाग्ने वस्तुहरू औषधिमा नपर्ने कुनै छैनन्का अनुसार औषधि-मूलोहरू अनन्त-अगाध जानिनसक्नु छन् भन्नु पनि अत्युक्ति छैन; यस विषयमा विद्वान्हरूको पनि सम्मति देखिन्छ, जस्तै–

"Identification of indigenous herbs—the drugs in use are many in number and varied in character. Many of them mentioned in old books baffle recognition and identification, as it is not possible to state with certainty from the description given in the literature whether the drug in actual use is the one described. Verbal descriptions given in old books are inadequate to the botanist for identifying plants or parts of plants. There has been a good deal of confusion in vernacular names. The same drug is sold under different names and different drugs are sold under the same name in different parts of India. In many cases, even learned practitioners of indigenous medicine are unable to say with certainty whether a particular drug is the same as the one prescribed in old texts.

—(R. N. Chopra, S. L. Nayar. I. C. Chopra).

(भावार्थ)—"उपयोगी औषधिको संख्या र लक्षण धेरै छन्, प्राचीन ग्रन्थमा लेखिएका धेरैजसो औषध-वस्तु नचिनिने र छुट्याउन नसकिने छन्, किनभने प्रयोग भएको औषधि, ग्रन्थमा लेखिएको विवरणबाट निश्चयपूर्वक वर्णन गर्न वनस्पति-विशेषज्ञमा पनि सामर्थ्य छैन, प्रादेशिक भाषाका नाममा अनेक गोलमाल छ, एकै वस्तु भिन्न-भिन्न नामले र भिन्न-भिन्न वस्तु एकै नामले भारतका विभिन्न भागमा प्रचलित छन्, कुनै-कुनै एक वस्तुलाई औषधि-उपचार गर्ने विद्वान्ले पनि प्राचीन ग्रन्थमा लेखिएको यही हो भनी निश्चय गर्न सक्तैनन्।"

एवंच, हाम्रो नेपाल, दिव्य बूटीसमेतको आश्रय भै अन्यान्य मुलुकको समेत आदरणीय भएको हिमालय प्रान्त हुँदा आफ्ना मुलुकका यी अमूल्य विधिलाई चित्र-समेतबाट भाषामा परिचय गराउने अभिलाषा गरी भूतपूर्व प्रधान-मन्त्री वीरसंसेर-बाट उक्त विषयको कार्यका निमित्त, मेरा पिताज्यू, पं० घननाथ देवकोटालाई प्रेरणा हुँदा, "यसमा विशेष भ्रमणसमेतको आवश्यक पर्नेभै आफ्नो शास्त्रीय विद्या-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

को चर्चासम्म पनि रहन नपाउने हुन्छ" भनी स्वीकार नगरेमा "यो काम पनि विशेष विद्वान्को संवंध नभै सफल हुन सक्तैन, शास्त्र-चर्चानिमित्त पाकशालासमेत थापी दुइतर्फ नोकरी दिन्छु" इत्यादि आदेश भएबाट, पिताज्यूले उक्त कार्यको भार स्वीकार गरी मूल-ग्रन्थको उल्लेख, त्यसको नेपालीमा उल्था र यथालब्ध अन्यान्य भाषामा समेत वस्तुको नाम तत्तद्वस्तुको रंगीन चित्रसहितको 'वीरनिघण्टु' नामक ग्रन्थको प्रारम्भ गरी समय-समयमा चित्रकारको समेत मद्दत लिई देश-परदेशको भ्रमणसमेतबाट, वस्तु-संग्रहको काम गर्दैरहनुभयो।

यसरी केही अंशको पूर्तिमात्र भएको समयमा "नकालः कस्यचित् वशः'— वीरसंसेरको ऐहिक देहावसान भयो, यता कार्य पनि स्थगित हुँदैआयो, संतोषजनक नहुँदा पिताज्यूले राजीनामाबाट आराम लिनुभयो।

साल ६४ मा, वस्तु-खोजका निमित्त कलकत्ता विश्वविद्यालयबाट हरिप्रसाद-समेत दुइ प्रोफेसर काठमाण्डु आउनुहुँदा, वहाँहरूसँग उस समयका प्र० म० चन्द्र-संसेरबाट पिताजी संमिलित गराइनुभयो र उक्त निघण्टुसमेतबाट वस्तु-निरूपण गराउँदा प्रसन्न भई वहाँहरूले यहाँ बस्ने समयको थपसमेत मगाई, केही उतारसमेत लिनुभयो र "पहिले बन्नलागेको ग्रन्थको चर्चासमेत छुटेको देखिँदा अपशोच मान्द-छौँ"—भन्दा, "यसको प्रबन्ध गर्दैछु" जवाफ भयो, विदाइका समयमा नमूना भनी उक्त निघण्टुका तीन चित्र लिई जानुभएको केही समयपछि वहाँहरूले "कुनै शर्तले पाए हामी छपाउँदछौँ" भनी लेखनुभयो, तर त्यसको कुनै प्रबन्ध हुन नपाई करीब दुइ वर्षपछिमात्र फिर्ता आएको उक्त निघण्टुलाई 'चन्द्रनिघण्टु नामकरण गरी पत्रा-कारलाई भिन्न-भिन्न भागमा छुटचाई किताप सिलाई जिल्ला बाँधनु' भन्ने आदेश-बाट किताप-रूपमा परिवर्तन गर्न छाँट-काट हुँदा कुनै चित्रका चिडियासमेतको शिर केही काटिएको पनि देखिन्थ्यो।

साल ७८ मा हिमालयतर्फका वस्तु-अन्वेषणलाई बम्बई, कलकत्ता, वाराणसी, समेतका तीन प्रोफेसर[1] आउनुहुँदा वहाँहरूसँग पनि पिताज्यूले संगम गर्नुपऱ्यो, वहाँहरूको हिमालयतर्फको भ्रमणका लागि, पिताजीलाई पनि बोलाहट भै "देशको इज्जतलाई तिमीले पनि गइदिनुपऱ्यो" भन्ने उस समयको हुकुममात्रले मंजूर भै भ्रमणमा उक्त निघण्टुसमेतबाट परिचय लिइएका विशेष वस्तुहरूको लगभग २०० फोटो र केही Drug Album-समेत लिई भ्रमणबाट फर्कँदा गोकर्णको विश्राममा, वहाँहरूले पिताजीको फोटो[2] लिनुभयो, गोकर्णबाट फर्की दर्शननिमित्त श्री ३ मा

१. वहाँहरूका नाम सझना रहेन, सरकारी अफिसमा लेखिएको थियो।
२. उक्त फोटो वाराणसी विश्व-विद्यालयसमेतमा टाँगिएकै थियो।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हाजिर हुँदा, "विकट स्थानको भ्रमण आनन्दमय भयो-भएन ?" इत्यादि सोधनी हुँदा "सुविस्ताका लागि आएका थिएनौँ, बन्दोबस्ती मद्दतबाट पर्याप्त सुविस्ता पायौँ, र जुन कार्यको अभिभारा लिई आएका थियौँ, त्यसमा वहाँ पण्डितजीको सहायताबाट नै पूर्ण सफलता पायौँ—अति हर्षित छौँ; हाम्रो सफलताको मुख्य द्वार भएको यो किताब भारतमा भए यसको परिष्कारमा निरन्तर कमसेकम चार विद्वान् रहन्थे, तर दुर्भाग्यवश यहाँ बिचैमा छुटी, प्राचीन विद्यामा कदरको कमी देखिँदा सारै अपशोच मान्दछौँ" भन्दै केही समयलाई पिताजीसमेतको माग पनि गर्नुभयो र अवसरानुकूल जवाफबाट संतोष गराउँदा, "हाम्री स्याद पुग्यो तापनि वहाँसँगको संगतलाई एक महीना अरू बस्तछौँ"—भन्दा "हुन्छ" भन्ने भयो र पिताज्यूले 'यहाँहरू कहाँ जाँदा छोरो पनि साथमा लिन्छु' भनी निवेदन गर्दा सदर भएबाट, मलाई (यस लेखकलाई) पनि वहाँहरूबाट केही लैटिन नामहरूको परिचय लिने अवसर मिलेको थियो ।

उपर्युक्त क्रमबाट मेरा पिताज्यूको वर्ष १२सम्म भ्रमणसमेतको नोकरी र त्यसपछि पनि केवल मौखिक आश्वासनमात्रबाट परिश्रम परेको अन्यान्य विदेशीय विद्वज्जहरूको श्रद्धेयसमेत भै इज्जत पाएको उक्त निघण्टुले जनताको दृष्टिगोचर हुन नसकेकोले, सो ग्रन्थ अवश्य पनि कहीँ सरकारी अफिसमा होला भन्ने धेरै संभव छ ।

पिताज्यूको १९१६मा जन्म भै, वर्ष ५६ पाकशालाको नोकरी भुक्तान गरी साल २००० चैत्र शुक्ल ८का दिन आर्यातीर्थमा लौकिक देहावसान भयो । अस्तु ।

एवंच औषधिका केही अनिश्चित वस्तुहरूको निरूपणका लागि, आयुर्वेदसमुन्नितिप्रिय सज्जनहरूको परस्पर सम्मेलनबाट, पढ-अपढ जो हुन् वृद्ध अनुभवी पहाडका निवासी, जंगलछेउ—गोठमा बस्ने गोठाला इत्यादिसमेतको सम्पर्क र अन्यान्य भाषाका नाम-संग्रह-ग्रन्थहरूसमेतबाट वस्तुका लक्षण र स्वभावको अन्वेषण हुँदैरहेमा पूर्वोक्त गडवडीको सुधारका साथै दिव्य वस्तुसमेतको परिचय हुनगएमा, मन्द-प्रतिष्ठा हुँदैगएको आयुर्वेदले समेत महत्त्वको अनुरूप प्रतिष्ठा पाउँदोहोला भन्ने आशा पनि गर्दछु; किनभने परस्परको सम्मिलनबाट निरन्तर विकसित हुँदै आएको बुद्धि र धारणाद्वारा तीक्ष्ण ज्ञान प्राप्त गरेका पाश्चात्य विद्वान्हरूबाट, आफू-आफूले नै मिलेर उत्तरोत्तर तत्परताका साथ लागी, अनेक कार्यमा सफलता प्राप्त-गर्दै मातृभूमिको सेवा गरेका छन् र साथै देशको प्रतिष्ठा र उन्नति बढाउँदै ल्याएको र यसै गरी वस्तु-अन्वेषण कार्यमा उत्तरोत्तर परस्परको सम्मेलनद्वारा आफ्ना आलोचनको फलबापत सन् १८१३देखि सन् १९५२सम्ममा परस्पर

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

लेखिएका प्रायः ९० किताप देखिन्छन् । परिश्रम र समयका हकमा पनि "'Flora of British India' वर्ष २५मा तैयार भएको" भनी लेखिएको छ, यस कार्यमा कसैले कसैलाई हतोत्साह गराएका र कसैमा दोष-ठोस-पक्षपात देखाएका छैनन् । यिनै देशभक्त विद्वान्हरूकै लगन र उत्साहरूपी मल-जल पाएर चिकित्सा-विषयसंबंधी हरेक क्षेत्रमा नयाँ पालुवा चढ्दै-फुल्दै-फल्दै आएको संपूर्ण जनताले देखे-बुझेकै छ ।

हाम्रो मातृभूमि नेपाल र नेपालीमात्रका भाग्य-विधाता प्रजावत्सल राष्ट्रपिता **श्री ५ त्रिभुवन वीरविक्रम शाहदेव**-बाट, साल ७मा नेपाललाई प्रजातन्त्र गराइबक्सेर, देशमा छायेको अन्धकार हटाउन अत्यावश्यकता-स्वरूपी प्रकाशका निमित्त, शिक्षाका लागि, लेख-पत्र-पत्रिकाका साथै अनेकानेक उद्योग-व्यवसायहरू खुलाइबक्सियो । त्यसै अवसरमा मैले पनि "जननीजन्मभूमिश्च स्वर्गादपिगरीयसी" संझी देश-सेवाका साथै सकल जगत्लाई समान-रूपले आवश्यक र हितकारक विषयको मनन गरी,—हरेक कार्यको सफलताका लागि प्रथमतः मुख्य मानिएको शरीरारोग्यका निमित्त आवश्यक भएका अन्न आदि खाद्यवस्तुहरूको गुण-अवगुणमा, एकै स्वभाव नभएको र मनुष्य सबैमा एकै प्रकृति पनि नहुने हुनाले, दैनिक खाद्य-पदार्थसम्ममा पनि आफ्नू प्रकृतिमा मिल्ने-नमिल्ने विचारविनाको खान-पानमा प्रयोग हुनगएका कुनै वस्तु वा औषधि नै किन नहुन्, प्रकृति-विरुद्ध पर्नगएमा उनको स्वभावैले शरीरमा निर्बलतासाथै रोगादि कष्ट पनि पैदा गराउने भै, कर्तव्य-कार्यमा समेत विघ्न-बाधा पर्नजाने हुन्छ । तेस्तो औषधि प्रयोग हुनगएमा प्रयोगकर्ताको सफलताको अभावका साथै यश र धर्मसमेतमा कलंक लाग्न आउने सम्भव हुने हुनाले—साधारण जनता सबैको आरोग्यका निमित्त, दैनिक खाद्य-पदार्थसमेत सबै वस्तुको गुण-अवगुणको ज्ञान अत्यावश्यक देखिएकोले ती वस्तुहरूको भिन्न-भिन्न स्वभाव, गुण-अवगुण आफ्नै मातृभाषाबाट निरूपण भएमा समयानुकूल—सकल जनताको लागि उपयोगी हुने ठहराई, प्रथमतः वस्तु-परिचयका लागि अन्यान्य भाषाहरूमा नाम र नेपाली-भाषामा रस-वीर्य-विपाकादि स्वभावको वर्णनका लागि विशेष गरी राजनिघण्टु, कैयदेवनिघण्टु, भावप्रकाशनिघण्टु, धन्वन्तरिनिघण्टु र अन्यान्य ग्रन्थको आधारबाट, फलस्तुतिमा मिलान गराई, कुनै विशेष वस्तुमा लक्षण र कोही-कुनै वस्तुमा सुलभ स्थानको निर्देश गरी, भिन्न-भिन्न वस्तुहरूलाई २८ वर्गमा विभाजित गरी, विषयको समावेश गरिएको छ ।

पुनश्च—संस्कृतमा नाना-अर्थ भएको एकै शब्दले धेरै वस्तुलाई कहने हुनाले, त्यस्ता शब्दले निर्देश गरिएका कुनै प्रयोगमा रोग वा दोषका अनुसारले प्रयोग गर्नु-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पर्ने वस्तुको निरूपण गर्नुपर्दा सबै वस्तु र तिनका स्वभावसमेत, समयमा स्मरण रहन नसक्ने पनि भै शब्द-संग्रहविना अनेक ग्रन्थ उल्टाई-पल्टाई समयको व्यय गर्दा पनि कदाचित् संतोषजनक हुन पनि नसक्ने र सबै वैद्यमा सबै ग्रन्थहरूको संग्रह रहन असम्भव पनि हुने हुनाले, त्यस्ता अवस्थामा वैद्यवर्गलाई मानसिक दुःखका साथै कार्य-हानिको अनुभव पनि पर्नजाने हुँदा, वस्तु-खोजको सुविधानिमित्त, यस ग्रन्थमा संग्रह भै लेखिएका संस्कृत-शब्दहरू सबैको अकारादि वर्णानुक्रमणिका उठाई हरेक शब्दमा भिन्न-भिन्न वस्तुसूचक क्रमांक र हरेक भाषाका शब्दसमेतको वर्णानुक्रमणिका दिइएको छ ।

वस्तुको स्वभाव-वर्णनमा लेखिएका विशेष रोगादि-बोधक संस्कृत-शब्दको भाषामा विवरण गरी ग्रन्थको प्रारम्भमा नै उल्लेख गरिएको छ ।

यस अगाध विषयको लेखन-कार्यलाई वर्ष १०को अथक परिश्रमले स्वल्प-पुस्तिकाकारमा पूर्ण रूपले सन्निवेश गरी सकल नेपालीका प्रिय, भाग्यविधाता, देशोन्नतिशील, प्रजावत्सल, राष्ट्रनायक श्री ५ **महेन्द्र वीरविक्रम शाहदेव**-का करकमलमा समर्पण गर्न पाउँदा आफ्नो सौभाग्य संझेको छु ।

—लेखक

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नेपालीनिघण्टुःमा लेखिएका विशेष रोगादि-बोधक संस्कृत-शब्दहरूको विवरण

अग्निरोहिणी—काखी वा कुममा मासुलाई फोरी निस्कने फोडा। यसले अन्तर्दाह र ज्वर पनि गराउँदछ। कष्टसाध्य छ।

अगमर्द—हड्डीको पीडा।

अर्बुद–छालाभित्रबाट टुसो उम्री विस्तार बढ्दैजाने रोग (Tumor)। यो धेरै प्रकारको हुन्छ।

आक्षेप—कोप भएको वायु, हरेक नसामा पसी बराबर हात-गोडा फ्याँकिने रोग।

आटोप—पेटमा गुड-गुडसहितको पीडा।

आध्मान—अतिवेदनासहित पेट फुल्ने।

आनाह—आउँ वा मल जम्मा हुनु।

इन्द्रलुप्त—रौँ खुइलिने रोग (खोइरो)।

उत्क्लेश—वाकवाकी।

उपनाह—लेपन; सेकविशेष (पुल्टिस)।

एकाङ्गवात—पक्षवात।

कटु—पिरो (जसबाट आँखा-मुख-नाकबाट पानी चुहाउँदछ।

कण्ठशुण्डी—तालुगत मुखरोगविशेष।

कण्डू—मसिना पिटकासहित चिलाउने रोग।

किलास—क्षुद्र-कुष्ठविशेष।

कोथरोग—नेत्ररोगविशेष, र भगन्दरविशेष। यो विशेष पाक्ने-सड्नेलाई कहिन्छ।

क्लेद—पसीनाले भिज्नु-गल्नु।

खर्जू—कण्डूविशेष।

खल्लकी—हात-गोडा बाउँटिने रोग। यो प्रायः विषूचिकामा देखिन्छ।

गोल्य—गुलियो भाव।

छेदी—छेदन गर्ने।

जालगर्दभ—क्षुद्ररोगमा विसर्पको भेद।

तिलकालक—क्षुद्ररोगविशेष।

तीक्ष्ण—तिक्खर—टाठो पर्परो।

धनुस्तम्भ—धनुर्वात।

नाडीव्रण—सैन।

पाचक—पचाउने शक्ति भएको।

पिच्छिल—रसिलो; लेचिलो; चिप्लो; लस्सा वा चोप भएको।

प्रसेक—मुखबाट पानी बह्ने रोग।

भ्रम—रिँगटा।

भ्रान्ति—एक वस्तुलाई अर्कै वस्तु ठहराउनु।

मलावष्टम्भ—गोटा वा कब्जियत।

मेधा—धारणा-(संज्ञना)-शक्ति।

मोह—होश नरहनु।

योगवाही—भिन्न गुणका औषधि वा द्रव्यलाई एकै मिलानमा गराउने।

लेखन—कोर्ने स्वभावको वस्तु।

वलीपलित—रौँ फुल्ने रोग।

व्रण—घाउ-खटिरा।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

व्रध्न—कोप भएको वायु; शोथ र शूल गराउँदै तिघ्रा र अण्डकोशको जोर्नी-बाट अण्डकोशमा जाने रोग ।

विक्लव—सामर्थ्यहीन ।

विचर्चिका—कुष्ठविशेष ।

विड्बन्ध—गोटा वा कब्जियत ।

विपादिका—क्षुद्रकुष्ठ; हात-गोडा फुट्ने ।

विबन्ध—कोष्ठबद्धता ।

विशद—स्वच्छ ।

विष्टम्भ—रोकावट ।

विष्टब्ध—रोकावट ।

वृष्य—वीर्यवर्द्धक; वाजीकर ।

वृंहण—पुष्टि गराउने ।

शोफ—शोथ ।

शोषक—सुकाउने स्वभावको ।

संन्यास—मूर्च्छाविशेष; अपस्मार-विशेष ।

सरः—झाडा खुलाउने ।

सारक—रेचक ।

स्तम्भन—हलचल रोकिनु ।

सिध्म—क्षुद्रकुष्ठमा किलासविशेष ।

स्तिमित—निश्चल; अर्द्रता ।

हनुस्तम्भ—चिउँडो र कन्चटका बीच-को हड्डी नचल्ने रोग ।

हृल्लास—छातीको थकावट ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्री गणेशाय नमः

श्री नेपालीनिघण्टुः

अनेक भाषा संग्रह सहितः

शारदशशिहिमरुचये शैलसुताचित्रकेलिवशगाय ।
तस्मै गिरिशाय नमो दिव्यागदवर्गवीजाय ॥
ध्यायं ध्यायं पितुः पादौ स्मारं स्मारं च तद्वचः ।
भाषाचर्चितनेपालीनिघण्टुः परिरच्यते ॥

अथ गुडूच्यादि वर्गः ॥

१. गुर्जो

सं—गुडूची, अमृतवल्ली, अमृता, ज्वरारि, श्यामा, मधुपर्णिका, वरा, छिन्नोद्भवा, छिन्ना, रसायनी, सोमलतिका, अमृतसंभवा, वत्सादनी, विशल्या, छिन्नरुहा, कुण्डलिनी, वयस्था, भिषक्प्रिया, जीवन्तिका, नागकुमारिका, छिन्निका, चण्डहासा, सोमा, चक्रलक्ष्मणा, अमृतलता, धारा, लक्ष्मणा, रोहिणी। **हि**—गलोय । **ब**—गुलंच, गुडूची । **म**—गुलवेली । **क**—अमरवल्ली। **लै**—TINOSPORA CORDIFOLIA.

स्वभाव—तीतो, टर्रो, भारी, उष्णवीर्य, स्वादिलो-मधुरो छ। ज्वर, दाह, तृष्णा, वमन, प्रमेह, रक्त, वायु, पित्त, कफ, आम, कृमि, यिनको दोष र वातरक्त, कास, कुष्ठ, कण्डू (चिलाउने रोग), कामला, पाण्डु, मेदा, विसर्प, मूत्रकृच्छ्र, हृदयरोगमा फाइदा छ। ग्राही छ। बलकारक, रसायन, अग्निदीपक र पाकावस्थामा गुलियो, हलका र नेत्रको हितकारक छ।

गुर्जो—सादा र जरामा गानो हुने गरी दुइ जातको हुन्छ। गानो हुनेलाई **सं**—मा, पिण्डगुडूची, कन्दोद्भवा, चण्डामृता, बहुछिन्ना, बहुरुहा, पिण्डालु, कन्दरोहिणी भनिन्छ। स्वभावमा पूर्वोक्तसमान छ तापनि, विशेष गरी केही पीरो र गरम छ। सन्निपातदोष, विषदोष, भूतदोष, ज्वर, वलीपलितलाई हटाउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गुर्जोको चूर्ण—घ्यूसंग सेवन गर्नाले वायु, चाकु वा सकरसंग—विवन्ध (कब्जियत), मिश्रीसंग पित्त, महसंग कफ, अरिणको तेलसंग वातरक्त र शूठोसंग सेवन गरेमा आमवातलाई शमन गर्दछ।

गुर्जोको पात—केही टर्रो, पीरो, तीतो, पाकावस्थामा मधुरो र हलका छ, रसायन छ। भोक जगाउँदछ, बलकारक र मलरोधक छ। वातरक्त, तृष्णा, दाह, प्रमेह, कुष्ठ, कामला, ज्वर, पाण्डुरोग, र त्रिदोषलाई हटाउँदछ।

गुर्जोको सत्त्व—स्वादिलो, पथ्य, हलका, दीपन छ। नेत्रलाई हित र धातुवर्द्धक छ। मेधा पैदा गर्दछ। वातरक्त, पाण्डु, तीव्रज्वर, जीर्णज्वर, वमन, पित्तदोष, कामला, प्रमेह, अरुचि, श्वास, कास, हिक्का, अर्श, क्षय, दाह, मूत्रकृच्छ्र, प्रदर, सोमरोग र त्रिदोषमा हितकारक छ।

२. मरुईलहरो

सं—मूर्वा, दिव्यलता, मधुरसा, देवी, मिरा, मधुश्रेणी, लघुपर्णी, त्रिपर्णी, भिन्नदला, अमरी, मधुमती, पृथक्प्रर्णी, तिक्ता, गोकर्णी, दहनी, तेजस्विनी, मोरटा, देवश्रेणी, मधुलिका, मधुदला, पीलुनी, रक्तला, स्निग्धपर्णी, सुखोषिता, पीलुपर्णी, मधुस्रवा, ज्वलनी, गोपवल्ली। **हि**–चुरनहार। **ब**–मुर्वा, मुरहर। **म**–मोरवेल। **क**–सौगवल्ली, मुहरसी। **लै**—SANSEVIERIA ROXBURGHIANA.

स्वभाव—केही तीतो, टर्रो, स्वादिलो, भारी र दस्तावर छ। कफ, पित्त, रक्त, वायु यिनका दोष र हृदयरोग, वमन, प्रमेह, कुष्ठ, विषमज्वर, तृष्णा र चिलाउने रोगमा उपयोगी छ।

३. पर्वर

सं—पटोल, कटुफल, कुलक, कर्कशछद, राजिमान, अमृतफल, पाण्डुफल, वीजगर्भ, नागफल, कुष्ठारि, कासमर्दन, पञ्चराजिफल, जोत्स्नी, कुष्ठघ्न। **हि**–पलवर, परवर। **ब**–पटोल, पलता। **म**–पडोल। **क**–पडवल। **लै**—TRICHOSANTHES DIOICA.

स्वभाव—केही तीतो-पीरो, मीठो, गरम र दस्तावर छ। पित्त, कफ, वायु, रक्त यिनको दोष, विषदोष, कुष्ठ, घाउ-खटिरा, विसर्प, ज्वर, दाह र चिलाउने रोगमा फाइदा छ। पाचन छ। भोक पनि जगाउँदछ।

यसको पात—दीपन, पाचन, स्निग्ध, वीर्यवर्द्धक, हलका, र केही

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गरम छ। पित्तलाइ हटाउँदछ। ज्वर, कास, क्रिमिमा फाइदा छ। **डाँठ**—कफनाशक छ। **जरा**—रेचन छ। **फल**—त्रिदोषनाशक छ।

पर्वर—तीतो जातको पनि हुन्छ। **सं**—तिक्तपटोल। **हि**—कडवा परवर। **ब**—पालता। **म**—कटु पडोल। **क**—सोगावल्ली।

स्वभाव—पूर्वोक्त समान भै दीपन, पाचन र मलानुलोमक छ।

४. कल्छेलहरो

सं—काकोली, मधुरा, काकी, कालिका, वायसोलिका, क्षीरा, ध्वांक्षिका, वीरा, शुक्ला, धीरा, भेदुरा, ध्वाँक्षोली, स्वादुमांसी, वयस्था, जीविनी। **हि**—काकुली। **ब**—काउल। **म**—काउली। **क**—कहवत्तिगे।

यो—साधारण र दुधे गरी दुइ जातको हुन्छ। दुधेलाई—**सं**—क्षीरकाकोली, क्षीर शुक्ला, पयस्विनी, वयस्था, क्षीरमधुरा, वीरा, क्षीरविषाणिका, जीववल्ली, जीवशुक्ला, पयस्या, कहिन्छ।

स्वभाव—दुवै जातका काकोली—स्वादिलो, मीठो, स्निग्ध र ठण्डा छ। वायु पित्त रक्तको दोष र दाह, ज्वर, क्षय, शोथमा उपयोगी छ। कफ र शुक्रलाई बढ़ाउँदछ। विशेष गरी क्षीरकाकोलीमा मानिसको दुध बढ़ाउने गुण बढ़ता छ।

उत्पत्ति र लक्षण—लेकको सेपिलो जग्गामा, जहाँ महामेदा उत्पत्ति हुन्छ त्यहाँ यी दुइ पनि हुन्छन्। क्षीरकाकोलीको कन्दमा झण्डै कुरिलोको जस्तो धेरै जरा हुन्छ, त्यसमा केही सुगन्धी दुध आउँदछ। यी दुवैको तीनचोसे सानासाना पात र लहरा हुन्छ। **फल**—सानासाना डल्ला हुन्छन्। क्षीरकाकोलीभन्दा काकोली केही कालो हुन्छ।

५. माषलहरी

स—माषपर्णी, काम्बोनी, महासहा, कृष्णवृत्ता, आर्द्रमाषा, मांसमाषा, मंगल्या, हयपुच्छिका, हंसमाषा, अश्वपुच्छा, पाण्डुरा, माषपत्रिका, कल्याणी, वज्रमूली, शालपर्णी, विसारिणी, आत्मोद्भवा, बहुफला, स्वयम्भू, सुलभा, घना, सूर्यपर्णी। **नेवा**—गुमाये। **हि**—मषवन, वनउड़दी। **ब**—माषाणी। **म**—रानउडीद। **क**—रानोडिड्डुका, उट्ट। **लै**—TERAMNUS LABIALIS. यसैलाई 'वनमाष' 'गुराँस' पनि भन्दछन्।

स्वभाव—स्वादमा केही तीतो-मधुरी छ। ठण्डा, रूखो, ग्राही छ। वात, पित्त, रक्तका विकार र शोथ, दाह, ज्वरलाई हटाउँदछ। शुक्र र

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कफ बढ़ाउँदछ। बल, पुष्टि गराउँदछ। स्त्रीको दुध बढ़ाउँदछ। नेत्र रोगमा पनि हित छ।

६. वनमूँग

सं—मुद्गपर्णी, क्षुद्रसहा, सिंही, मार्जारगंधिका, वनजा, रिंगिणी, ह्रस्वा, सूर्यपर्णी, कुटंगिका, कांसिका, काकमुद्गा, वनमुद्गा, वनोद्भवा, अरण्यमुद्गा, वन्या। **नेवा**—गुमूँ। **हि**—मुगवन, वनमुँग। **ब**—मुगानी। **म**—रानमूँग। **क**—काडहेसरु। **लै**—PHASEOLUS TRILOBUS.

स्वभाव—स्वादमा केही तीतो-स्वादिलो छ। रूखो र हलका छ। वायु, पित्त, कफ, यी तिनै दोषलाई शमन गर्दछ। खोकी, वातरक्त, क्षय, शोथ, दाह, ज्वर, ग्रहणी, अर्श, अतिसार र नेत्ररोगमा हितकारक छ। शुक्रवर्द्धक छ। ग्राही छ।

७. जीरी

यो सानो ठूलो पहेँलो गरी तीन जातको छ।

सानो—पातला लाम्चा, साना-साना पातको मूलाजस्तो बोट हुने, केही लेकको सुक्खा जमीनमा हुन्छ।

सं—जीवन्ती, जीवनी, जीवनीया, जीवा, जीव्या, जीवदा, जीवदात्री, शाकश्रेष्ठा, जीवभद्रा, भद्रा, मंगल्या, क्षुद्रजीवा, यशस्या, शृंगाटी, जीवपृष्ठा, काञ्जिका, शशशिंविका, सुपिंगला। **हि**—जीवन्ती। **ब**—जीवई, जीयाती। **म**—जीवन्ती, हरिणवेली। **क**—किरियहाले। **लै**—DESMOTRICHUM FIMBRIATUM.

स्वभाव—स्वादिलो, स्निग्ध, ठण्डा, हलका र ग्राही छ। बल, वीर्य, कफ बढ़ाउँदछ। नेत्रलाई हित छ। रसायन छ। रक्तपित्त, क्षय, दाह, बायुदोषलाई हटाउँदछ।

ठूलो—लामा-लामा पातको, सुर्तीका छाँटका बोटको हुन्छ, केही लेकको सेपिलो जमीनमा पाइन्छ।

सं—वृहज्जीवन्ती, पुत्रभद्रा, प्रियंकरी, मधुरा, जीवपृष्ठा, वृहज्जीवा, यशस्करी। **हि**—बडी जीवन्ती। **ब**—भद्र जीवई। **म**—दोन्हिहरिणवेली। **क**—किरियहाले। **अं**—SARSA PARILA.

स्वभाव—पूर्वोक्त समान भै, भूतविद्रावक र पारो बद्ध गराउने गुण बढता छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पहेँलो—पात झण्डै सानो जीरीकै सरहको र ढुङ्ग्रीका बान्कीको पहेँलो फूल हुन्छ, बोट पनि मझौला, सानो हुन्छ। केही लेकको सुक्खा जमीनमा हुन्छ।

सं—हैमी, हैमवती, सौम्या, तृणग्रन्थि, हिमाश्रया, स्वर्णपर्णी, सुजीवन्ती, स्वर्णजीवा, सुवर्णिका, हेमपुष्पी, स्वर्णलता, स्वर्णजीवन्तिका, हेमवल्ली, हेमलता। **हि**—पीली जीवन्ती। **ब**—स्वर्णजीयाती। **म**—हेमहरिणवेल। **क**—होणहाले। **लै**—WATTAKAKA VOLUBILIS.

स्वभाव—पूर्वोक्त सानोसरहकै भै, **यसको फूल**—केही·टर्रो, मीठो, हलका, पथ्य, रुचिकारक, वीर्यवर्द्धक र कफ, पित्त नाशक छ।

८. शिवलिङ्गी

सं—लिङ्गिनी, बहुपुत्रा, ईश्वरी, शिवमल्लिका, स्वयंभू, लिङ्गसंभूता लिङ्गी, चित्रफला, अमृता, पंडोली, लिङ्गजा, देवी, चण्डा, आपस्तम्भिनी, शिवजा, शिववल्ली। **हि**—शिवलिङ्गी। **ब**—शिवलिंगिनी। **म**—वाडुवल्ली (ले), हाकदोडे। **क**—पचगुरिया, ईश्वरलिंगी। **लै**—ARISTOLOCHIA INDICA.

स्वभाव—केही पिरो, गरम र दुर्गन्ध छ। दिव्य औषधिमा कहिएको छ, सर्वसिद्धिकारक र वश्यकारक छ। रसायन छ। लोह बद्ध र पारो बद्ध गराउँदछ, सिध्मनाशक छ।

९. पाटे तोरियाँ

सं—कोशातकी, स्वादुफला, सुपुष्पा, कर्कोटकी, पीतपुष्पा, धाराफला, दीर्घफला, सुकोशा, धामार्गव। **हि**—तोरई। **ब**—घोषाल, धुन्धुर। **म**—दोडकी। **क**—धारवीतरोई। **लै**—LUFFA ACCUTANGULA.

स्वभाव—स्वादिलो, स्निग्ध, पथ्य र रुचिकारक छ। बल, वीर्य बढ़ाउँदछ। कफ र पित्तलाई हटाउँदछ। केही वायुकारक छ। ज्वरमा पनि पथ्य छ।

१०. घिरौँला

सं—हस्तिकोशातकी, महाकोशातकी, वृहत्कोशातकी, वृत्ता, ग्राम्यकोशातकी, घोषा, घोषक, हस्तिपर्ण। **हि**—हिया तोरई, नेनुआ। **ब**—हस्तिघोषा, धुन्दुरु। **म**—पारिसदोडका, घोसाली। **क**—अरहिरे। **लै**—LUFFA CYLINDRICA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—मीठो, स्निग्ध, धातुवर्द्धक र रक्तपित्तनाशक छ। व्रण रोपण गर्दछ। केही वायुकारक छ। आध्मान र क्रिमि पैदा गर्दछ।

११. झिगनी

सं—तिक्त कोषातकी, कृतछिद्रा, जालिनी, कृतवेधना, क्ष्वेडा, सुतिक्ता, घण्टाली, मृदंगफलिका, वन्या, कर्कशछदा। **हि**—कडवीतोरई, झिगनी। **ब**—झिंगा। **म**—कडूदोडके, कडूझिगली। **क**—काहिरे। **लै**—LUFFA AMARA.

स्वभाव—केही तीतो, पिरो, टर्रो छ। पक्वाशय र आमाशयको मललाई बद्ध गर्दछ। रूखो र हलका छ। वात, पित्त, कफ र विषको दोषलाई हटाउँदछ। कलेजाको रोग, कुष्ठ, अर्श, शोथ, खोकी, उदररोग, कामला, गुल्ममा फाइदा छ।

१२. झुसे वनतोरियाँ

सं—जीमूतक, कण्टफला, गरागरी, वेणी, सहा, कोशफला, कट्फला, घोरा, कदम्बा, विषहा, कर्कटी, देवदाली, सारमूषिका, वृत्तकोशा, विषघ्नी, दाली, लोमशपत्रिका, तुरंगिका, तर्कारी। **हि**—सोनैया, घघरवेल, घोसारी। **ब**—देवताडा। **म**—देवडंगरीफल। **क**—देवडंगर। **लै**—LUFFA ECHINATA.

स्वभाव—तीतो, तीक्ष्ण, गरम छ। वमनकारक छ। अर्श, कफदोष, शोथ, आमदोष, कामला, ज्वर, खोकी, अरुचि, श्वास, हिक्का, पाण्डु, क्षय, क्रिमी र भूतबाधालाई हटाउँदछ। मूषाको विषलाई मार्दछ। यो,-अतिसानो, पर्वरजत्रो, झुसिलो हुन्छ। लहरेबोट हुन्छ। यसलाई भाँची सुँघदा अतिछिक्का लगाउँदछ र 'छ्युँकेवनतोरियाँ' पनि भन्दछन्।

१३. काउछो

सं—कपिकच्छू, आत्मगुप्ता, महर्षभी, लांगुली, कुण्डली, चण्डा, मर्कटी, दुरभिग्रहा, कपिरोमफला, स्वयंगुप्ता, गुप्ता, दुःस्पर्शा, कच्छुरा, जया, प्रावृषेण्या, शूक शिंवी, वदरी, गुरु, आर्षभी, शिंवी, वराहिका, तीक्ष्णा, रोमालु, वनसूकरी, कीशरोमा, रोमवल्ली। **हि**—कौँछ, किवाच। **ब**—आलकुशि, धुनार गुंड। **म**—कुहिलिचेंवीज। **क**—नसुकूगरी, कपासक्रुहरी। **लै**—MUCUNA PRURITA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—केही तीतो, भारी र स्वादिलो छ। अत्यन्त वीर्यवर्द्धक, पुष्टिजनक, बलकारक छ। वायुदोष, क्षय, शीतपित्त, रक्तविकार र दुष्ट-व्रणलाई हटाउँदछ।

लक्षण—यसको लहरो हुन्छ। झुस बिझ्ने कोषा हुन्छ। लेकको केही सुक्खा जंगलमा पाइन्छ।

१४. तीतो तुम्बा

सं—कटुतुम्बी, कटुफला, तुम्बिनी, बृहत्फला, राजपुत्री, तिक्त बीजा, तुम्बिका, तिक्ततुम्बी, इक्ष्वाकु, पिण्डफला। **हि**—तितलौकी, कडवी तोंबी। **ब**—तितलाऊ। **म**—कडुभोंपडा। **क**—कहीसोरे, कटुदूधी। **लै**—LAGENARIA VULGARIS.

स्वभाव—स्वादमा तीतो, पाकावस्थामा पिरो छ। तीक्ष्ण र ठण्डा छ। वमन गराउँदछ। दम, खोकी, पित्त, वायु, शोथ, व्रण, शूल र विष-दोषलाई हटाउँदछ। शोधक छ। हृदयको हित छ। कास, श्वास, वमन, ज्वर र कफदोषले पीडित भएकालाई वमन गराउन फाइदा छ।

यसको पात—पाकावस्थामा मधुरो छ। पिसाबलाई शुद्ध गराउँदछ। पित्तलाई शान्त गराउँदछ।

१५. गोरख तुम्बा

सं—गोरक्षतुम्बी, गोरक्षी, घटालावु, कुंभालवु, कुंभतुम्बी। **हि**—गोरख अम्ली। **म**—गोरख तुम्वी। **क**—गोरख दुधिके। **लै**—ADANSONIA DIGITATA.

स्वभाव—मीठो, ठण्डा, रुचि र तृप्तिकारक छ। भारी छ। वीर्य, पुष्टि, बल बढाउँदछ। पित्तलाई शमन गर्दछ।

१६. सानो तीतोतुम्बा

सं—भूतुम्बी, नागतुम्बी, शक्रचापसमुद्भवा, वल्मीकसंभवा, देवी, दिव्यतुम्बी, पातालतुम्बी। **हि**—पाताल तोंबी। **म**—भूतुम्बी। **क**—नेल्सारे। **लै**—CEROPEGIA TUBEROSA.

स्वभाव—पिरो र गरम छ। सन्निपात र धनुर्वातहरूमा फाइदा छ। दाँत बाँधिने रोग र ज्वर, शोथ, पसिना, विषदोष, सुत्केरीको अति-सारलाई शमन गर्दछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१७. लौका

सं—क्षीरतुम्बी, दुग्धतुम्बी, दीर्घा, वृत्तफला, इक्ष्वाकु, क्षत्रियवरा, दीर्घवीजा, महाफला, क्षीरिणी, दुग्धवीजा, पयस्विनी, महावल्ली, लावु, अलावु, श्रमघ्नी। **हि**—लौकी। **ब**—लाउ, कद्दु। **म**—हाडु। **क**—गुम्वलु। **लै**—LAGENARIA SICERARIA.

स्वभाव—स्वादिलो र स्निग्ध छ। हृदयको हित छ। गर्भलाई पुष्ट गराउँदछ।

यसको डाँठ—स्वादिलो, ठण्डा, स्निग्ध, पित्तनाशक, वात-कफ-कारक र भेदक छ।

१८. आकाशवेली

सं—आकाशवल्ली, खवल्ली, व्योमवल्ली, दुःस्पर्शा। **हि**—आकाशवेल, अमरवेल। **ब**—आलोकलता, आकाशवेल। **म**—आकाशवेली, अन्तरवेली। **क**—नेलमुदवल्ली। **लै**—CASSYTHA FILIFORMIS.

स्वभाव—केही तीतो र मधुरो, पिरो, टर्रो छ। केही चिप्लो छ। वीर्य र बल बढाउँदछ। रसायन छ। नेत्ररोग र छातीलाई हित छ। कफ, पित्त, आमदोषलाई हटाउँदछ। भोक जगाउँदछ। यी दिव्यौषधिमा लिइएको छ।

१९. फल नहुने चठेलको बोट

सं—वन्ध्याकर्कोटकी, वन्ध्यादेवी, नागाराति, नागहन्त्री मनोज्ञा, पथ्या, दिव्या, पुत्रदात्री, सुकन्दा, श्रीकन्दा, कन्दवल्ली, ईश्वरी, सुगन्धा, सर्पदमनी, विषकण्टकिनी, वरा, कुमारी, भूतहन्त्री। **हि**—बाँझखखसा, वनककोडा। **ब**—तित्काँकरोल, तित्काँकडी। **म**—बंझाकंटोली। **क**—वँजे मडुबागलु। **लै**—MOMORDICA DIOICA.

स्वभाव—तीतो, पिरो, गरम छ। कफदोष र स्थावरादि विषलाई नाश गर्दछ। रसायन छ। पारोलाई बद्ध गराउँदछ। हलका छ। घाउखटिरा, विसर्प, नेत्ररोग, शिरोरोग र रक्तदोषमा फाइदा छ। सर्पको मार्दछ।

२०. वनगोल काँक्री, तितोगोल काँक्री

सं—तिक्ततुण्डी, तिक्ता, कटुका, कटुतुण्डिका, विम्वी, तिक्तविम्वी।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हि—कडवी कन्दूरी। ब—कटुतराई, तितपल्ता। म—कडुतोंडली। क—तितकुन्दुरु, कहितोडे, वनटिंड़रा। लै—CEPHALANDRA INDICA.

स्वभाव—पर्पराउँदो र तीतो, पिरो छ। वमन गराउँदछ। विष, पित्त, कफ, रक्त यिनको विकार, अरुचि, रक्तपित्त र पाण्डुलाई हटाउँदछ। पथ्य छ। वायुलाई कोप गराउँदछ। रेचनकारक छ। विशेष गरी—काँचोले कफ र पाकेकोले पित्तलाई हटाउँदछ। ठण्डा छ।

२१. मूसाकाने

सं—आखुकर्णी, क्षषिका, द्रवन्ती, चित्रा, सुकर्णा, उन्दुरुकर्णिका, न्यग्रोधिका, मूषिकनामकर्णी, वहुकर्णी, माता, भूमिचरी, चण्डा, शम्बरी, बहुपादिका, प्रत्यक्श्रेणी, वृषा, पुत्रश्रेणी। हि—मूसाकानी। ब—उन्दुरकानीमाना। म—उन्दीरकानी, भोपली। क—बल्लिहरुहे। लै—OPHIORRHIZA MUNGOS.

स्वभाव—पिरो, तीतो, टर्रो र ठण्डा छ। पाकावस्थामा गरम छ। कफदोष, पित्तदोष, आनाह, ज्वर, शूल, मूत्ररोग र क्रिमिलाई हटाउँदछ। रसायन छ। यसलाई रसबन्धनमा लिएको छ।

२२. ऐरेलु

सं—इन्द्रवारुणी, ऐन्द्री, अरुणा, मृगादनी गवादनी, क्षुद्रसहा, इन्दुचिर्भिटा, सूर्या, विषघ्नी, गुणकर्णिका, अमरा, माता, सुवर्णा, सुफला, तारका, वृषभाक्षी, गवाक्षी, पीतपुष्पी, इन्द्रवल्लरी, हेमपुष्पी, क्षुद्रफला, वारुणी, बालकप्रिया, रक्तेर्वारु, विषलता, शक्रवल्ली, विषापहा, अमृता, विषवल्लो। हि—इन्द्रायण, फरफिन्दु। ब—राखालशशा, राखालताड्डु। म—लघुइन्द्रवण, काम्वडल। क—हामेक्वे। लै—CITRULLUS COLOCYNTHIS.

स्वभाव—रसमा—तीतो, पर्परो छ। ठण्डा भै उष्णवीर्य छ। हलका छ। रेचन गराउँदछ। गुल्म, पित्त, कफ, क्रिमि, कुष्ठ, ज्वर, व्रण, श्वास, कास, ग्रन्थि, प्रमेह, कामला, पाण्डु, प्लीहा, गलगण्ड, अनाह, आमदोष, वायुदोष, विषदोष, मूढगर्भ शुष्कगर्भ र सबै जातका उदररोगमा फाइदा छ।

२३. ठूलो ऐरेलु

सं—महेन्द्रवारुणी, रम्या, चित्रवल्ली, महाफला, माहेन्द्री, चित्रफला, त्रपुसी, त्रपुसा, आत्मरक्षा, विशाला, दीर्घवल्ली, वृहत्फला, वृहद्वारुणी,

२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सौम्या। **हि**—बड़ी इन्द्रायण, बड़ी इन्द्रफला **ब**—कुन्दरुकी, बडमाकाल। **म**—थोरकांवडल। **क**—हरियाहामेक्वे। **लैं**—CUCUMIS TRIGONUS.

स्वभाव—रस, वीर्य, विपाकमा, साधारण ऐरेलुकै सरहमा केही बढताको छ। कण्ठरोग र श्लीपदमा पनि फाइदा छ।

२४. विहीजत्रो ऐरेलु

सं—यवतिक्ता, महातिक्ता, दृढपादा, विर्सर्पिणी, नाकुली, नेत्रमीला, शंखिनी, पत्रतंडुली, तंडुली, अक्षपीडा, सूक्ष्मपुष्पी, यशस्विनी, माहेश्वरी, तिक्तयवा, यावी, तिक्ता। **हि**—शंखनी। **ब**—यवेची, श्वेतवोना। **म**—यवोची, टीटवी। **क**—शंखिनी। **लैं**—ANDROGRAPHIS PANICULATA.

स्वभाव—रसमा तीतो र केही अमिलो छ। अग्निदीपक र रुचिकारक छ। क्रिमिदोष, विषदोष, रक्तदोष, आमदोष, कुष्ठ, ज्वरातिसारमा फाइदा छ। रेचन छ। बालकलाई हित छ।

लक्षण—यसको काँक्राको जस्तो लहरो र विही वा वकैनुजत्रो सानो लाल रंगको फल हुन्छ।

२५. मालकागुनू

यो सानो, ठूलो गरी दुइ जातको हुन्छ।

सं—सानोलाई—ज्योतिषमती, स्वर्णलता, अनलप्रभा, ज्योतिर्लता, कटभी, सुपिंगला, दीप्ता, मेध्या, मतिदा, दुर्जरा, सरस्वती, अमृता र ठूलोलाई—तेजोवती, बहुरसा, कनकप्रभा, सुरलता, अग्निफला, अग्निगर्भा, कांगुणी, शैलसुता, सुतैला, सुवेगा, वायसी, तीव्रा, काकांडी, वायसादनी, गीर्लता, श्रीफली, सौम्या, ब्राह्मी, लवणकिंशुका, पारावतपदी, पीता, पीततैला, यशस्विनी, मेध्या, मेधाविनी, धीरा, कहिएको छ। **हि**—मालकंगुनी, बड़ी मालकंगुनी, उभिजिनी। **ब**—लताफटकी, बडलताफटकी। **म**—मालकांगोरणी, पिंगवी। **क**—कौंगुएरडू। **लैं**—CELASTRUS PENICULATA.

स्वभाव—दुवैमा समान छ। रसमा तीतो र केही पिरो छ। रुखो गरम र तीक्ष्ण छ। वायु र कफलाई हटाउँदछ। दाहजनक छ। अग्निदीपक छ। मेधा र बुद्धि बढाउँदछ। वृष्य छ। पेटको पीडा र व्रण, पाण्डु, विसर्पलाई हटाउँदछ। वमनकारक छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२६. अपराजिता

यो सेतो फुल्ने र नीलो फुल्ने गरी दुइ जातको छ।

सं—सेतोलाई—अद्रिकर्णी, अश्वखुरा, कटभी, दधिपुष्पिका, गर्दभी, सितपुष्पी, श्वेतस्यन्दा, अपराजिता, श्वेता, भद्रा, सुपुष्पी, विषहंत्री, नगपर्णी (कर्णी), आस्फोता। नीलोलाई—नीलपुष्पी, महानीला, नीला, गिरिकर्णिका, गवादनी, व्यक्तगंधा, नीलस्यन्दा। **हि**—सफेद कोयल, इस्वन्द, नीली कोयल। **ब**—अपराजिता, नीलपराजिता। **म**—पांडरीसूयली, नीलसूयली। **क**—विलियगिरिकर्णिके, नीलगिरिकर्णिके। **लै**—CLITORIA TERNATEA.

स्वभाव—सेतो—रसमा तीतो, पर्परो, टर्रो छ। ठण्ढा छ। नेत्रलाई हित छ। त्रिदोष र विषदोषलाई शमन गर्दछ। शिरःशूल, शूल, दाह, कुष्ठ, आम, पित्तरोग, शोथ, क्रिमि, व्रण, कफ, शिरोरोग, ग्रहपीडा र सर्पको विषलाई हटाउँदछ। मेधाजनक छ। स्मृति, बुद्धि बढाउँदछ।

नीलो—पूर्वोक्तसमान भैकन, तीतो, स्निग्ध, ठण्डा छ। रक्तातिसार, ज्वर, दाह, वमन, उन्माद, मद, भ्रम, दम, खोकी, कुष्ठ, क्रिमि, क्षय र पिशाचबाधामा फाइदा छ।

२७. दुधेमरुई लहरो

सं—मोरट, कीर्णपुष्प, पीलुपत्र, मधुस्रव, घनमूल, दीर्घमूल, पुरुष, क्षीरमोरट। **हि**—मुर्हरी। **ब**—मुरहर। **म**—क्षीर महुरसी। **क**—हाडूसोगे। **लै**—CLEMATIS TRILOBA.

स्वभाव—मधुरो र टर्रो छ। पित्त, दाह, ज्वरलाई हटाउँदछ। शुक्र र बल बढाउँदछ।

२८. बिचकनी दुधेलहरो

सं—इन्दीवरा, युग्मफला, दीर्घवृत्ता, उत्तमारणी, पुष्पमंजरिका, द्रोणी, करंभा, नलिका। **हि**—उट्रन। **ब**—उटर्नी। **म**—उत्तरणी। **क**—कुरुटिगे। **लै**—PERGULARIA EXTENSA.

स्वभाव—पिरो छ, ठण्डा छ, पित्त, कफ, व्रण, क्रिमि र कामदोषलाई हटाउँदछ। नेत्रलाई हित छ।

२९. साँढेगन्हाउने दुधेलहरो

सं—वस्तान्त्री, वृषगंधा, मेषान्त्री, वृत्तपत्रिका, अजान्त्री, वोकडी।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हि—ब—वाराकंटा। **म**—वोकडी। **क**—कुरुटिगेयभेद। **लै**—PERICAMPYLUS GLAUCUS.

स्वभाव—पिरो छ, खोकीलाई हटाउँदछ। वन्ध्यालाई गर्भ गराउँदछ।

३०. सोमलता

सं—सोमवल्ली, महागुल्मा, यज्ञश्रेष्ठा, धनुर्लता, सोमार्हा, गुल्मवल्ली, द्विजप्रिया, सोमक्षीरा, सोमा, यज्ञाङ्गा। **हि-ब-म-क**—सोमलता, सोमवल्ली। **लै**—RUTA GRAVEOLENS.

स्वभाव—पिरो, मधुरो, ठण्डा छ। पित्त, दाह, तृष्णा, शोषलाई शमन गर्दछ। पवित्र र यज्ञसाधक छ।

३१. भैंसेलहरो

सं—महिषवल्ली, सौम्या, प्रतिसोमा, अंत्रवल्लिका, अपत्रवल्लिका, काण्डशाखा। **म**—महिषवेली। **क**—एम्मेवल्ली।

स्वभाव—रस, वीर्य, विपाकमा सोमलतासमानको छ। यो,—सुरसर र वाराणसीमा पाइन्छ। कहीँ यसैलाई 'सोमलता' भनी देखाउँदछन् पनि।

३२. बढेमूल

सं—वत्सादनी, सोमवल्ली, विक्रान्ता, मेचका, पातालगरुडी (ड), तार्क्ष्यी, सौपर्णी, गारुडी, वासनी, दीर्घकांडा, दृढकांडा, महावला, दीर्घवल्ली, दृढलता, छिलिहिंड, महामूल। **हि**—छिरेटा। **ब**—शिलिंदा। **म**—वासनी, तानीचावेल। **क**—दागुडी। **लै**—COCCULUS HIRSUTUS.

स्वभाव—मीठो छ। पित्त, दाह, रक्तदोष, विषदोषलाई शमन गर्दछ। वीर्यवर्द्धक, तृप्तिकारक र रुचिकारक छ।

३३. अतिसानो गोठाले काँक्रो

सं—गोपालकर्कटी, वन्या, गोपकर्कटिका, क्षुद्रेर्वारू, क्षुद्रफला, गोपाली, क्षुद्रचिर्भटा। **हि**—कचरिया, गोरखककडी। **ब**—गोमुक। **म**—गोवलकाकडी, चिबूड, शोंदाड, टकमकें। **क**—मूलसौते। **लै**—ANISOMELES INDICA,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—मधुरो, ग्राही, भारी र ठण्डा छ। पित्त, मूत्रकृच्छ्र, अश्मरी, प्रमेह, दाह र शोषलाई हटाउँदछ।

३४. काकचुच्चे

यो ठूलो, सानो गरी दुइ जातको हुन्छ।

ठूलोलाई, **सं**—काकनासा, ध्वांक्षनासा, काकतुंडा, वायसी, सुरङ्गी, तस्करष्णायु, ध्वाँक्षतुंडा, सुनासिका, वायसा, ध्वांक्षनखी, काकाक्षी, ध्वांक्षनासिका, काकघ्राणा।

सानोलाई,—**सं**—काकादनी, काकपीलु, काकशिंवी, रक्तला, ध्वांक्षादनी, वक्रशल्या, दुर्मोहा, वायसादनी, काकतुंडी, वायसी, काकदन्तिका, ध्वांक्षदन्ती। **हि**—कौआठोड़ी। **ब**—केउयाठुंरी। **म**—श्वेतकाबडी, वडिलीकावडी। **क**—हिरियकाकेदोंडे। **लै**—PENTATROPIS CYNANCHOIDES.

स्वभाव—दुवै जातको—मधुरो, टर्रो, ठण्डा, पाकावस्थामा गरम र पिरो छ। पित्तदोष, कफदोष, शोथ, अर्श, श्वित्र-कुष्ठलाई नाश गर्दछ। शरीरलाई दृढ गराउँदछ। विशेष गरी पलित (केश फुल्ने) रोगलाई हटाउँदछ। रसायन पनि छ।

३५. बाट्टुलपाते

यो ठूलोपाते सानोपाते गरीं दुइ जातको हुन्छ।

ठूलोलाई—**सं**—वृद्धदारक, आवेगी, जुंगक, दीर्घवालुक, वृद्ध, कोटरपुष्पी, अजान्त्री, छागलांत्रिका।

सानोलाई,—**सं**—जीर्णफंजी, सुपुष्पिका, अजरा, सूक्ष्मपत्रा, फञ्जी। **हि**—विधारा। **ब**—वितारक, वीजतारक, विद्धडक। **म**—श्वेतवरधारा, फांडी। **क**—एरड्डुमुष्टे, मुष्टे। **लै**—ROUREA SANTALOIDES, SANTALOIDES MINUS.

स्वभाव—पिरो, तीतो, गुलियो, गरम र हलका छ। मेधाजनक छ। स्वरलाई सफा गर्दछ। अग्निदीपक र रेचक छ। बल, वीर्य, कान्ति, पुष्टि बढाउँदछ। रुचि गराउँदछ। कफदोष, वातदोष, आमदोष, उपदंश, पाण्डु, क्षय, कास, प्रमेह, वातरक्त, आमवात र शोथलाई हटाउँदछ। रसायन पनि छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३६. कालो फल हुने ऐंसेलुको लहरा

सं—कैवर्तिका, सुरंगा, लतावल्ली, द्रुमारुहा, रिंगिणी, वस्त्ररंगा, सुभगा । **लै**—RUBUS LACEOCARPUS.

स्वभाव—कषाय रस छ। हलका छ। कफ, खोकी, दम र मन्दाग्नि-लाई हटाउँदछ । शुक्रवर्द्धक छ ।

३७. ऐंसेलु

सं—मांसरोहिणी, अतिरुहा, वृत्ता, चर्मकसा, बिकसा, मांसरोही, मांसरु(रो)हा, मांसी, सदामांसी, रसायनी, सुलोमा, लोमकरणी, रोहिणी, मांसरोहिका, प्रहारवल्ली । **हि**—मांसोहिणी, मांसरोहिणी । **म—क**—रोहिणी, मांसरोहिणी । **लै**—RUBUS ELLIPTICUS.

स्वभाव—मधुरो, केही टर्रो र ठण्डा छ। सारक छ। रुचि गराउँ-दछ। पौष्टिक छ। बल-वीर्य बढाउँदछ। वायु, रगत, क्रिमि यिनका दोषलाई हटाउँदछ। कण्ठशुद्धि गराउँदछ। कास, श्वास, रक्तपित्तलाई शमन गर्दछ।

यसको फल—बाख्रीका दुधमा सात दिन भिजाई, उसैका साथ पिनी लेप गर्नाले सवर्णकरण हुन्छ भन्ने सुश्रुतको वचन छ।

३८. रत्नाउलो

सं—ताम्रवल्ली, ताली, तमाली, ताम्रा, तमालिका, सूक्ष्मवल्ली, सुलोमा, शोधनी, तालिका । **हि—ब**—हजारमनी । **म**—लालमुंडजंवली । **लै**—PHYLLANTHUS URINARIA.

स्वभाव—टर्रो, केही अमिलो छ। कफदोष, मुख र घाँटीका रोग-लाई शमन गर्दछ। कफ शुद्ध गराउँदछ।

यसको बोट—अन्दाजी एक-डेढ हात अग्लो, सेतो फूल, रातो डाँठ, सानासाना पातको हुन्छ। बस्तुले खाँदा उसका दुधको दही, एकै रातमा पनि खूब अमिलो गराउँदछ। प्रायः लेकमा हुन्छ।

३९. करेले लहरो

सं—काण्डीर, काण्डकटुक, नासासंवेदन, पटु, उग्रकाण्ड, तोयवल्ली, कारवल्ली, सुकाण्डक । **म**—काण्डवेली । **क**—मणिगुरवल्ली ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—पिरो, तीतो, गरम छ। शरीरमा फिजिने स्वभावको छ। लुतो, गुल्म, उदररोग, फियोको रोग, शूल, मन्दाग्नि र कुष्ठ, व्रणलाई हटाउँदछ।

४०. कालो लहरो, पानरी

सं—जतुका, जतुकारी, जननी, चक्रवर्तिनी, तिर्यक्फला, निशान्धा, बहुपत्रा, सुपत्रिका, राजकृष्णा, जनेष्ठा, कपिकच्छुफलोपमा, रञ्जनी, सूक्ष्मवल्ली, भ्रमरी, कृष्णवल्लिका, विज्जुल्लिका, वृक्षरुहा, ग्रन्थिपर्णी, सुवल्लिका, तरुवल्ली, दीर्घफला। **ब**—रिओन। **लै**—MARSDENIA TINCTORIA.

स्वभाव—तीतो र ठण्डा छ। रुचि र भोक बढाउँदछ। रक्तपित्त, कफ, दाह, तृष्णा र वमनलाई शमन गर्दछ।

यसको—काउछोको जस्तो फल र कालो मझौलो लहरो हुन्छ।

४१. चर्चरे लहरो, जोगे लहरो, पुरनी

सं—अत्यम्लपर्णी, तीक्ष्ण, कण्डूला, बल्लिसूररणा, करवडा, वनस्था, अरण्यवासिनी। **हि**—रामचना, (खटुआ)। **म**—करवडवेली, आम्बट-वेल। **क**—हेग्गोली। **लै**—CISSUS REPENS.

स्वभाव—कोक्याउँदो र अमिलो छ। प्लीह, शूल, वायुकोप, गुल्म र कफकोपलाई शमन गर्दछ। रुचि र अग्नि बढाउँदछ। **यसको पात**—अमिलो हुन्छ।

४२. आँकुरीफूल

सं—शंखपुष्पी, सुपुष्पी, शंखाह्वा, कम्बुमालिनी, सितपुष्पी, कम्बपुष्पी, मेध्या, वनविलासिनी, चिरिटी, शंखकुसुमा, भूलग्ना, शंखमालिनी। **हि**—शंखाहुली, कौडियाली। **ब**—शंखाहुलो। **म**—शंखुली, शंखाहुली। **क**—शंखपुष्पी। **लै**—CANSCORA DECUSSATA, EVOLVULUS ALSINOIDES.

स्वभाव—केही तीतो, टर्रो, सारक र ठण्डा छ। तीक्ष्ण छ। मेधा-जनक र वशीकरणकारक छ। स्मृति, कान्ति, बल, अग्नि र शुक्र बढाउँ-दछ। स्वर खुलाई सफा गराउँदछ। पाचक छ। आयु स्थिर गराउँदछ। मंगलदायक छ। कुष्ठ, क्रिमिदोष, विषदोष, पित्तविकार, लुतो, अप-स्मार र ग्रह-भूतादि दोषहरूलाई हटाउँदछ। रसायन पनि छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यो—सेतो, रातो, नीलो फूलका भेदले भिन्न-भिन्न छ, तापनि रस, वीर्य, विपाकमा समान छ।

यसको—शंखका आकारको फूल र लहरे बोट हुन्छ। हिमालयको नजीक केही सुक्खा जमीनको जंगलमा प्राप्य छ।

४३. झिरे लहरो

सं—आवर्तकी, विन्दुकिनी, विभाण्डी, विषाणिका, रंगलता, मनोज्ञा, रक्तपुष्पी, महज्जाली, पीतकीला, चर्मरंगा, वामावर्ता। **म**—आडली। **क**—तलाडवल्ली।

स्वभाव—टर्रो, अमिलो छ। ठण्डा छ। पित्तलाई शमन गर्दछ।

४४. कोक्याउने लहरो

सं—कट्वी, कटुकवल्ली, सुकाष्ठा, काष्ठवल्लिका, सुवल्ली, महावल्ली, पशुमोहनिका, कटु। **म**—कटुकी। **क**—तौरमट्टु।

स्वभाव—पिरो, कोक्याउँदो र ठण्डा छ। कफ, खोकी, दम, क्षयरोग र हरएक ज्वरलाई हटाउँदछ, रुचिकारक छ।

४५. जडेलो, पानीलहरो

सं—अमृतस्रवा, वृक्षारोहा, तोयवल्लिका, धनवल्ली, सितलता। **म**—**क**—अमृतवल्ली।

स्वभाव—केही तीतो छ। रसायन छ। पथ्य छ। विष, व्रण, कुष्ठ, कामला र शोथलाई हटाउँदछ।

यसको लहरो—काट्दा आएको पानी आँखाको फुलोमा चुहाउनाले फुलो जान्छ भन्ने, पहाडतर्फ अनुभव-सिद्ध छ।

४६. सेतो फूल हुने गन्ध आउने लहरो

सं—पुत्रदात्री, वातारि, भ्रामरी, श्वेतपुष्पिका, वृत्तपत्रा, अतिगन्धालु, वैशिजाता, सुवल्लरी। **म**—**क**—पुत्रदायो।

स्वभाव—पिरो छ। गरम छ। वायु र कफलाई शमन गर्दछ। पथ्य छ। वन्ध्यादोषलाई हटाउँदछ।

यसको पात—बाटुलो हुन्छ। बोट, सानो बुटो हुन्छ। **कन्दमा**—गन्ध हुन्छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४७. ठूलोपाते अमिले लहरो

सं—पलाशी, पत्रवल्ली, पर्णवल्ली, पलाशिका, खरपर्णी, सुपर्णी, दीर्घवल्ली, विषादनी, अम्लपत्री, दीर्घपत्री, रसाम्ला, अम्लका, अम्लातकी, कांजिका । **म—क**—पलाशी ।

स्वभाव—अमिलो छ। हलका छ। मुखरोग र अरुचिको नाश गर्दछ । पथ्य छ । पित्तकोप गराउँदछ ।

४८. कसुर

सं—गुण्ड(न्द)कन्द, कसेरु, क्षुद्रमुस्ता, कसेरुका, शूकरेष्ट, सुगन्धी, गन्धकन्दक । **हि**—कसेरू । **ब**—केशुर । **म**—कचरा । **क**—सेकिनगड्डे । **लै**—SCIRPUS GROSSUS.

स्वभाव—टर्रो, स्वादिलो, ठण्डा र भारी छ । ग्राही छ । धातुवर्द्धक छ। वायु र कफलाई बढाउँदछ। रुचि गराउँदछ। मानिसको दुध बढाउँदछ। पित्त, रगतको विकार, दाह र नेत्ररोगलाई हटाउँदछ। परिश्रमलाई शान्त गर्दछ ।

यो,—केही सानो, ठूलो गरी दुइ जातको हुन्छ। मोथेजस्तो सानोलाई, **सं**—मा "चिचोड" कहिएको छ । स्वभाव सबैमा एकही छ ।

४९. कानेसिन्को, सिंतिम्रो

सं—हंसपादी, कीटमाता, त्रिपादी, मधुस्रवा, गोधाङ्घ्री, रक्तपादी । **नेवा**—हैयलेघ्याँ । **हि**—हंसपादी, हंसपगी । **ब**—गोयालेलता । **म**—लाललाजालु । **क**—नबिलडी । **लै**—ADIANTUM VENUSTUM.

स्वभाव—पिरो, गरम, ठण्डा र भारी छ। रक्तविकार, विषदोष, व्रण, विसर्प, दाह, अतिसार, लुतो, भूतबाधा, अपस्मार, भ्रम र अग्निरोहिणी रोगलाई शमन गर्दछ। रसायन छ।

यो,—पानीले छोडेको बगरमा उम्रन्छ, यसको फूल पहेंलो र पात हांसका पाहिलाको आकारको हुन्छ। यसलाई लोकमा—कसैले "रातोलज्जालु" भनी पनि मान्दछन् ।

५०. कुकुरमुता

सं—ककुन्दर, ताम्रचूड, सूक्ष्मपत्र, मृदुच्छद, कुक्कुरद्रु । **नेवा**—

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

खिचाभ्यात । हि—कुकुरमुदा, कुकरन्दा । ब—कुकुरमुता, कुकुरशोंका । म—कुकुरवन्दा । लै—BLUMEA LACERA.

स्वभाव—तीतो, पिरो र गरम छ । रक्तदोष, कफदोष, ज्वर, दाह, तृष्णालाई हटाउँदछ । यसको काँचो **जरा**, मुखमा राख्नाले, मुख सुक्ने-समेत मुखका रोगलाई शमन गर्दछ ।

८१. छ्युँकेझार

सं—छिक्कनी, क्षवकृत्, तृष्णा, छिक्किका, घ्राणदुःखदा । **हि**—नकछिकनी । **ब**—छिक्नी, हाँचुटी । **म**—नाकशिकणी । **लै**—CENTIPEDA MINIMA.

स्वभाव—पिरो, टर्रो, तीव्र गन्ध, तीक्ष्ण र गरम छ । हलका छ । रुचि र अग्नि जगाउँदछ । पित्त बढाउँदछ । कफदोष, वातदोष, क्रिमिदोष, रक्तदोष र वातरक्त, कुष्ठ, छालाका रोग, ग्रहपीडा, भूतबाधा र अर्काको आँखी लागेको दोषलाई हटाउँदछ । कसैका मतमा विषदोषनाशक र वमनकारक पनि कहेको छ ।

८२. जरिङ्गो

सं—करली, दीर्घपत्रा, मध्यदण्डा, प्रलम्बिका । **हि**—करली । **ब**—करली, उच्छे । **म**—कुलीरीभाजी । **लै**—ZANONIA INDICA.

स्वभाव—केही तीतो, स्वादिलो र भारी छ । वायु र कफ बढाउँदछ । ठण्डा छ । रेचक छ ।

८३. धन्वन्तरि

सं—सुदर्शना, सोमवल्ली, चक्रा, चक्राङ्गी, मधुपर्णिका, दध्यानी, वृषकर्णी । **हि**—सुदर्शन, मदनमस्त । **ब**—सुदर्शनगुलञ्च । **लै**—TINOSPORA MALABARICA.

स्वभाव—स्वादिलो र गरम छ । कफ, शोफ, रक्तवातमा फाइदा छ ।

८४. वनपर्वर

सं—मार्कण्डिका, भूमिचरी, मार्कण्डी, मृदुरेचनी, भूमिवल्ली, पीतपुष्पी, जालतिका । **हि**—भूईखखसा । **ब**—कांकरोलभेद । **म**—सोनामुखी । **क**—तलाडवल्ली । **लै**—TRICHOSANTHES CUCUMERINA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—कुष्ठ, विषदोष, दुर्गन्ध, कास, गुल्म, उदररोगलाई शमन गर्दछ। शिरदेखि पाउसम्म शरीरलाई शोधन गराउँदछ।

यसको पात—पर्वरजस्तो र फूल पहेंलो हुन्छ। **फलको बियाँ**—शिवलिङ्गीको जस्तो हुन्छ।

५५. सजिउन

सं—भद्रदन्ती, केशरुहा, विषभद्रा, जयावहा, आवर्तकी, वराङ्गी, जया, भिषक्भद्रा। **हि**—मुगलाईअण्ड। **ब**—वागवरेण्डा। **म**—थोरदन्ती। **क**—एरण्डनेदन्ती। **लै**—JATROPHA MULTIFIDA.

स्वभाव—पिरो र गरम छ। क्रिमि, कुष्ठ, शूल, आमदोष र उदररोगमा फाइदा छ। रेचन गराउँदछ।

५६. लताकस्तूरी

सं—लताकस्तूरिका। **हि**—मुष्कदाना। **ब**—कालकस्तूरी। **म**—कस्तूरीभेंडा। **क**—कट्टुककस्तूरी। **लै**—HIBISCUS ABELMOSCHUS.

स्वभाव—केही तीतो, स्वादिलो, ठण्डा र हलका छ। तीक्ष्ण र छेदक छ। नेत्रलाई हित छ। वस्तिस्थान शोधन गर्दछ। कफदोष, तृष्णा, मुखरोग, वमन, वातदोष, दुर्गन्ध, रालचुहुने रोग, माद, वस्तिरोग र अलक्ष्मीलाई हटाउँदछ।

यसको, पहेंलो नालुको फूलजस्तो **फूल**, रामतोरियाँजस्तो **बोट** हुन्छ। कोशाभित्रको **बियाँ** वास आउँदछ।

५७. सनाइपत्ती

सं—हेमपत्री, कल्याणी, रेचनी, स्वर्णपत्रिका, मलहारिणी। **हि**—सनाय। **ब**—सोनापाता। **म**—सोनामुखी। **लै**—CASSIA ANGUSTIFOLIA.

स्वभाव—मलबद्ध, अग्निमान्द्य, कलेजाको दोष, उदररोग, फियोको रोग, गोटा, अजीर्ण, विषम ज्वर, कामला र पाण्डुरोगमा हित छ।

५८. सुनटिकी

सं—स्वर्णवल्ली, रक्तफला, काकायु, काकवल्लरी। **हि**—सोनवल्ली। **म-क**—सोनवेली।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—त्रिदोष र शिरको पीडालाई शमन गर्दछ। मानिसको दुध बढाउँदछ। यसैलाई, 'पहेंलो लहरो' पनि भन्दछन्।

५९. भोर्लो

सं—मर्यादा, भारवल्ली, सागरा, मन्मथा, युग्मपत्रा, रक्तपुष्पा, सागरमेखला। **नेवा**—मसल। **हि**—दोपातिलता, मरजादवेल। **ब**—छागलकुरी। **लै**—IPOMOEA PES-CAPRAE.

स्वभाव—ठण्डा, ग्राही, भारी र सारक छ। पाकावस्थामा पिरो छ। वायु गराउँदछ। शूल, विषूचिका, वमन र आमदोषलाई शमन गर्दछ। गर्भापकर्षक छ।

६०. स्यूँडे लहरो

सं—कृष्णवीज, श्यामलवीज। **हि**—कालादाना। **ब**—नीलकलमि। **लै**—IPOMOEA HEDERACEA.

स्वभाव—स्निग्ध र सारक छ। शोथ, उदररोग, ज्वर, विष्टम्भ, उदावर्त, आनाह, कफदोष र मस्तकको रोगलाई शमन गर्दछ।

६१. हडचूर

सं—अस्थिसंहारी, वज्रवल्ली, कुलिश, शिरालक, वज्राङ्गी। **हि**—हडसंहारी, हडजोड। **ब**—हाडभांगा। **म**—कांडवेल, हाडसंघी। **लै**—VITIS QUADRANGULARIS.

स्वभाव—स्वादिलो, रूखो, गरम, सारक र हलका छ। पाचन छ। वायु र कफको दोषलाई हटाउँदछ। टुटेको हाडलाई जोड्दछ। क्रिमिदोष, अर्श, नेत्ररोगमा हित छ। वीर्यजनक छ। पित्तकारक छ। यसैलाई कहीं 'कंचिर्नु' पनि भन्दछन्।

यसको **बोक्राको** चूर्ण भाग १मा, भिजाएका माषको बोक्रा फ्याँकी पिनेको चूर्ण आधा मिलाई, मसिनो गरी पिनी, तिलको तेलमा फुरौला पकाई खानाले अत्यन्त वातनाश गर्दछ।

६२. च्याउ

सं—भूमिच्छत्रं, शिलीन्ध्रकं, भूछत्रं, धराङ्कुरं, भूसुता। **हि**—भूईछत्ती, छतोना। **ब**—कोडकछाता। **म**—भुईफोड, अलंबी। **लै**—PSALLIOTA CAMPESTRIS,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव--मधुरो, ठण्डा, भारी छ। चिप्लो छ। त्रिदोष गराउँदछ। वमन, अतिसार, ज्वर र कफरोग पैदा गर्दछ। त्यसमा पनि सेतो सफा ठाउँमा—काठ, बाँस, गोबरबाट उम्रेको, अति दोषकारक हुँदैन। त्यसबाहेकका सबै त्याज्य छन्। कसैले—'कालो, सेतो, रातो गरी तीन प्रकारको छ। **कालो**—रस र पाकमा मधुरो, गरम, भारी छ। **सेतो**—पाकावस्थामा भारी छ। **रातो**—थोरै दोषकारक छ' भनी लेखेको पनि छ।

६३. भाङ, गाँजा

सं—भङ्गा, गञ्जा, मातुलानी, मादिनी, विजया, जया, शक्राशन, त्रैलोक्यविजया, संविदामञ्जरी, हर्षिणी, योगिनी, उन्मत्तिनी, शिवप्रिया, चपला। **हि-ब-म**--गाँजा, भाँग। **लै**—CANNABIS SATIVA.

स्वभाव—तीतो, तीक्षण र गरम छ। हलका छ। रसायन छ। पाचन छ। रुचि, भोक, निद्रा, पित्त, मोह, मद र हर्षलाई बढाउँदछ। ग्राही छ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ। वक-वक गराउँदछ। कसैले 'गर्भपातक' पनि कहेका छन्।

इति गुडूच्यादि वर्गः

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ शताह्वादि वर्गः

६४. सुँप

सं—शताह्वा, शतपुष्पा, मिसी, घोषा, पोतिका, अहिछत्रा, अवाक्पुष्पी, माधवी, कारवी, शफा, संघातपत्रिका, छत्रा, वज्रपुष्पा, सुपुष्पिका, शतप्रसूता, वहला, पुष्पाह्वा, शतपत्रिका, वनपुष्पा, भूरिपुष्पा, सुगन्धा, सूक्ष्मपत्रिका, गंधारिका, अतिछत्रा। **हि**—सोया। **ब**-- सुल्फा। **म**—वालन्तसोफ। **क**—सव्वसिगे। **लै**--ANETHUM SOWA.

स्वभाव—पिरो, गरम, हलका, तीक्ष्ण र स्निग्ध छ। कफ, पित्त, वायु बढाउँदछ। भोक जगाउँदछ। अतिसार, ज्वर, व्रण, शूल र नेत्ररोगलाई हटाउँदछ। विशेष गरी योनिशूल र वस्तिकर्ममा हितकारक छ।

यसको शाक—मधुरो र गरम छ। रुचि र भोक जगाउँदछ। पथ्य छ। वायुलाई हटाउँदछ। कफ र पित्तलाई बढाउँदछ। गुल्म र शूललाई हटाउँदछ। वीर्यवर्द्धक छ। मानिसको दुध बढाउँदछ।

६५. मंदिसे सुँप

सं—मधुरिका, मिश्रेया, तालपर्णी, तालपत्रा, मिशि, शालेया, शीतशिवा, शालीना, वनजा, अवाक्पुष्पी, छत्रा, संहितपुष्पिका, सुपुष्पा, सुरसा, वन्या। **हि**—सौंफ। **ब**—मौरी। **म**—वडीसौंफ, वनसउफ। **क**—कासव्वसिगे (कासंछसिगे)। **लै**—BRASSICA NIGRA.

स्वभाव—मधुरो छ। पाकावस्थामा पिरो छ। स्निग्ध, पथ्य र रेचक छ। रुचि गराउँदछ। अग्नि, मेधा, वीर्यलाई बढाउँदछ। त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। ज्वर, शूल, दाह, तृष्णा, आमदोष, वमन, अतिसार, व्रण, क्रिमि, प्लीहा र नेत्ररोगलाई हटाउँदछ। गर्भदायक पनि छ।

६६. वनगहते

सं—शालिपर्णी, सुदला, सुपत्रिका, स्थिरा, सौम्या, कुमुदा, गुहा, ध्रुवा, विदारिगन्धा, अंशुमती, सुपर्णिका, दीर्घमूला, दीर्घपत्रिका, वातघ्नी, पीतिनी, तन्वी, सुधा, सर्वानुकारिणी, शोफघ्नी, सुभगा, देवी, निश्चला, व्रीहिपर्णिका, सुमूला, सुरूपा, सुपत्रा, शुभपत्रिका, शालिदला। **हि**—सरि-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वन । **ब**—शालपात । **म**—सालवण, भूईसेवरा । **क**—मुरुलुदोने । **लै**—DESMODIUM GANGETICUM. यसलाई बिहारतर्फ 'खिरवत' भन्दछन् ।

स्वभाव—केही तीतो, मीठो, भारी र गरम छ । धातुवर्द्धक र रसायन छ । विषमज्वर, प्रमेह, अर्श, शोथ, सन्ताप, वायुविकार, ज्वर, श्वास, विषदोष, त्रिदोष, क्रिमि, वमन, उरःक्षत, कास र अतिसारमा उपयोगी छ ।

६७. नाककोरे

सं—समष्ठिल, भंडीर, नद्याम्र, आम्रगंधधृक्, काकाम्र, कंटकिफल, उपदंश । **म**—काकुम्बा । **क**—तीरेमाड़ ।

स्वभाव—पिरो र गरम छ । रुचि गराउ दछ । मुखशुद्धि गराउँदछ । अग्निदीपक छ । कफ र वायुलाई शमन गर्दछ । दाहकारक छ ।

६८. ठूलो बिही

सं—बृहती, महती, क्रान्ता, वार्ताकी, सिंहिका, कुली, राष्ट्रिका, स्थूलकण्ठा, भण्टाकी, महोटिका, बहुपत्री, कंटतनु, कंटालु, कटूफला, डोरली, वनवृन्ताकी, हिंगुली । **हि**—कटाई, वरहण्टा । **ब**—व्याकुड, नितवेगनु । **म**—थोरडोरली । **क**—वनभण्टी, हेंगुल्लु । **लै**—SOLANUM INDICUM.

स्वभाव—पिरो, तीतो र गरम छ । ग्राही छ । पाचन छ । कफ, वायु, ज्वर, अरुचि, आउँ, खोकी, दम, हृदयरोग, शूल, अग्निमान्द्य, मुखको बेस्वाद र कुष्ठ, कण्डूलाई शमन गर्दछ । हृदयको हित छ ।

६९. सानो बिही

सं—छविका, सर्पतनु, पीततंडुला, पुत्रप्रदा, बहुफला, गोधिनी ।

स्वभाव—वायुविकार, कफविकार, श्वास, शूल, अग्निमान्द्य, ज्वर, वमन, हृद्रोग र आमदोषममा हितकारका छ ।

७०. सेतो फूल हुने बिही

सं—श्वेतवृहती, श्वेतमहोटिका, श्वेतसिंही, श्वेतफला, श्वेतवार्ताकिनी ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—वायु र कफको दोषलाई शमन गर्दछ। रुचिकारक छ। अञ्जनयोगले नेत्ररोगलाई हित गर्दछ। अरू गुण पूर्वोक्तसमान पनि छ।

७१. कण्टकारी, कच्चेडो

सं—कण्टकारी, कण्टकिनी, दुःस्पर्शा, दुष्प्रधर्षिणी, क्षुद्रा, व्याघ्री, निदिग्धा, धाविनी, क्षुद्रकंटिका, बहुकंटा, क्षुद्रकंटा, क्षुद्रफला, कण्टारिका, चित्रफला, कुली। **हि**—कटेरी, लघुकटाई, भटकटैया, रेङ्गनी। **ब**—कंटकारी। **म**—रिंगणी। **क**—नेलगुल्लु। **लै**—SOLANUM XANTHOCARPUM.

स्वभाव—पिरो, तीतो, गरम, हलका र रूखो छ। अग्निदीपक छ। पाचन छ। दम, खोकी, पिनास, कफ, वायु, ज्वर, कोखो दुख्ने रोग र हृदयरोगमा हित छ।

७२. सेतो फुल्ने कण्टकारी

सं—सितकंटारिका, श्वेता, क्षेत्रदूती, लक्ष्मणा, सितसिंही, सितक्षुद्रा, क्षुद्रवार्ताकिनी, सिता, क्लिन्ना, कटुवार्ताकी, क्षेत्रजा, कपटेश्वरी, निःस्नेहफला, रामा, सितकंटा, महौषधी, गर्दभी, चन्द्रिका, चान्द्री, चन्द्रपुष्पा, प्रियंकरी, नाकुली, दुर्लभा, राष्ना। **हि**—सफेद कटेरी। **म**—श्वेत रिंगणी। **क**--विलियनेलगुल्लु।

स्वभाव--पूर्वोक्तसमान भै नेत्रलाई हित छ। अग्निदीपक र रुचिकारक छ। पारोलाई बद्ध गराउने र गर्भस्थापन गराउने विशेष गुण पनि बढता छ।

७३. सतिवयर

सं--पृश्निपर्णी, कलसी, महागुहा, श्रृगालिका, सिंहपुच्छिका, पृथक्पर्णी, दीर्घपर्णी, दीर्घा, क्रोष्टुकमेखला, चित्रपर्णी, श्वपुच्छा, सिंहलांगुली। **हि**—पिठवन, पिठौनी, दावडा। **ब**—चाकुले। **म**—सेवरा, पिठवण। **क**--नरियलवोने। **लै**—URARIA LEGOPOIDES. यसलाई बिहारतर्फ 'पिठवत्' भन्दछन्।

स्वभाव--पिरो, अमिलो, तीतो र मधुरो छ। गरम र रेचक छ। अतिसार, खोकी, वातरोग, ज्वर, उन्माद, व्रण, दाह, तृष्णा र वमनलाई हटाउँदछ। विशेष गरी कफ र वायुलाई शमन गर्दछ। ग्राही पनि छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७४. गोखुर

यो ठूलो सानो गरी दुइ जातको छ ।

ठूलो, **सं**—गोक्षुर, गोक्षुरक, क्षुराङ्ग, श्वदंष्ट्रक, कंटक, भद्रकंटक, व्यालदंष्ट्र, क्षुरक, महाङ्ग, दुश्चक्रम । **हि**—गोखरू । **ब**—गोखरी । **म**—सराटी । **क**—दोड्डनेग्गिलु । **लै**—PEDALIUM MUREX.

सानो, **सं**—क्षुद्रगोक्षुर, त्रिकंट, कंटी, षडंग, बहुकंटक, क्षुर, गोकंटक, कंटफल, पलंकषा, क्षुद्रक्षुर, भक्षटक, चण्डद्रुम, स्थलश्रृंगाटक, वनश्रृंगाटक, इक्षुगन्ध, स्वादुकंट । **हि**—छोटे गोखरू । **म**—वेडिली सराटी, लहान-गोखरू । **क**—एरडुनेग्गिलु । **लै**—TRIBULUS TERRESTRIS.

स्वभाव—दुवै जातको गोखुर—मधुरो, ठण्डा, दीपन छ । बल, वीर्य बढाउँदछ । पौष्टिक छ । मूत्रकृच्छ्र, अश्मरी, प्रमेह, श्वास, कास, अर्श, हृदयरोग, वातविकार र दाहलाई हटाउँदछ । सानोमा भन्दा ठूलोमा प्रभाव बढता छ ।

७५. काँढेबोटे-दुरालभा

सं—यवास, यास, बहुकंटक, अल्पक, क्षुद्रेंगुदी, रोदनिका, कच्छुरा, बालपत्र, अधिककंटक, खर, सुदूरमूल, विषकंटक, अनंत, तीक्ष्णकंटक, समुद्रान्त, मरूद्भव, दीर्घमूल, सूक्ष्मपत्र, विषघ्न, कंटकालुक, त्रिकर्णिका, गान्धारी । **हि**—जवासा, दुलाह । **ब**—यवासा । **म**—कांटेचुबुक, तांवडा-धमासा । **क**—तोरेहंगलु । **लै**—ALHAGI MAURORUM.

स्वभाव—मधुरो, तीतो, टर्रो, ठण्डा र हलका छ । पितदोष, रक्त-दोष, दाह, ज्वर, तृष्णा, कफ, मेदा, मद, वमन, भ्रान्ति, कुष्ठ, कास र विसर्प रोगमा हितकारक छ । बलदायक र अग्निदीपक छ ।

७६. लहरे दुरालभा

सं—दुरालभा, दुरालंभी, धन्वयास, ताम्रमूली, कच्छुरा, दुःस्पर्शा, धन्वी, धन्वयवासक, प्रवोधनी, सूक्ष्मदला, विरूपा, दुरभिग्रहा, दुर्लभा, दुष्प्रधर्षा । **हि**—धमासा, हिंगुण । **ब**—दुरालभा । **म**—धमासा, वेलीका-सुली । **क**—वल्लिदुरुवे । **लै**—FAGONIA CRETICA.

स्वभाव—रसमा पिरो र तीतो छ । गरम छ । क्षार भएको छ । अमिलो र मधुरो छ । वायु, पित्त, ज्वर, गुल्म, प्रमेहमा हित छ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७७. सानोकाढे लहरे दुरालभा

सं—क्षुद्रदुरालभा, मरुस्था, मरुसंभवा, विशारदा, अजभक्षा, अजादनी, उष्ट्रभक्षिका, कषाया, फणिहृत्, ग्राहिणो, करभप्रिया, करभादनिका। **म**—सानीवेलीकासुली। **क**—किरुवल्लिदुरुवे। **लै**—ALHAGI CAMELORUM.

स्वभाव—गुलियो भावको भै अमिलो छ। ज्वर, कुष्ठ, श्वास, कास, र भ्रमलाई हटाउँदछ। पारो शुद्ध गराउँदछ।

७८. असुरो

सं—वासक, सिंहिका, वासा, भिषङ्माता, रसादनी, आटरूष, सिंहमुखी, सिंही, कंठीरवी, वृष, शितकर्णी, वाजिदन्ता, नासा, पंचमुखी, सिंहपर्णी, मृगेन्द्राणी। **नेवा**—आलेह। **हि**—वासा, अडूसा। **ब**—वाकस, छोट वाकस। **म**—आडूलिसा, अडूसा। **क**—आडसोगे। **लै**—ADHATODA VASICA.

स्वभाव—तीतो, टर्रो, हलका, ठण्डा छ। श्वास, कास, रक्तपित्त, कामला, कफ, पित्त र रगतको विकार, ज्वर, वमन, कुष्ठ, तृष्णा र क्षयमा हित छ।

७९. सिरिवारी

सं—शितावरी, शितवर, सूच्याह्व, सूचिपत्रक, श्रीवार, शिखिवभ्रु, स्वस्तिक, सुनिषण्णक, कुरुट, कुकुट, सूचीदल, श्वेतावर, मेधाकृत, ग्राहक। **हि**—शिरिआरी, चौपतिया, उटिंगण। **ब**—सुषुणीशाक। **म**—कुरुडाहडे, कुरुडु। **क**—खडकतिरा। **लै**—BLEPHARIS EDULIS.

स्वभाव—स्वादिलो, केही टर्रो, ठण्डा र पाकावस्थामा गरम छ। संग्राही, हलका र रूखो छ। रुचि र दीपन गराउँदछ। त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। धारणाशक्ति बढाउँदछ। वृष्य छ। ज्वर, श्वास, मेह, कुष्ठ र भ्रममा हितकारक छ। रसायन छ। यसको वीज मूत्रकृच्छ्रमा उपयोगी छ।
यो—चरिअमिलाका आकारको चारपाते हुन्छ, ती चार पातको बीचमा, मसिनो त्यान्द्रोजस्तो कोसा र त्यसभित्र दुइ वीज हुन्छ।

८०. सिस्नु

सं—अग्निदमनो, वह्निदमनो, बहुकंटका, बल्लिकंटारिका, गुच्छफला,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

क्षुद्रफला, क्षुद्रदुःस्पर्शा, क्षुद्रकंटारिका, मर्त्येन्द्रमाता, दमनी। हि—बिच्छू। म—अग्निदमना। क—चित्तरटे। लै—URTICA DIOICA.

स्वभाव--पिरो, केही कोक्याउँदो, गरम र रूखो छ। वात, कफ, गुल्म र प्लीहा रोगलाई शमन गर्दछ। हृदयलाई हित छ। रुचि र अग्नि बढाउँदछ।

८१. वकुची

सं—वाकुची, सोमराजी, सोमवल्ली, सुवल्लिका, सिता, सितावरी, चन्द्रलेखा, चान्द्री, सुप्रभा, कुष्ठहन्त्री, काम्बोजी, पूतिगन्धा, वल्गुजा, चन्द्रराजी, कालमोषी, ऐन्दवी, कुष्ठदोषापहा, कान्तिदा, अवल्गुजा, चन्द्रप्रभा। हि—वायची, बकुची। ब—हाकुच, सोमराल (ज)। म—वावुची। क—वाउचिगे। लै—CENTRATHERUM ANTHELMINTICUM.

स्वभाव—मधुरो, तीतो, ठण्डा छ। पाकावस्थामा पिरो र गरम छ। रूखो छ। रुचिकारक र हृदयको हित छ। रसायन छ। शरीरमा फिजिने स्वभावको छ। कफ, पित्त, रक्तका दोष र विष्टम्भ, श्वास, कुष्ठ, मेह, ज्वर, क्रिमि, छालामा हुने रोग र विषविकारलाई पनि शमन गर्दछ।

यसको गेडा,—पिरो छ। छालाको रोग र केशलाई हित छ। पित्त बढाउँदछ। कुष्ठ, कफ, वायु, वमन, श्वास, कास, शोथ, पाण्डु र आमदोषमा हितकारक छ।

८२. सनपाट, छिकछिके सन

सं—सण, माल्यपुष्प, वमन, कटुतिक्तक, निशावन, दीर्घशाख, त्वक्सार, दीर्घपल्लव। हि—घागही। ब—शोणा। म—सण। क—सणवु। लै—CROTALARIA JUNCEA.

स्वभाव—अमिलो, टर्रो र गरम छ। मल, रगत, आम र गर्भलाई पतन गराउँदछ। वमनकारक छ। वायु र कफलाई शमन गर्दछ। अंगमर्दमा फाइदा छ।

यसको फूल—प्रदर र रक्तविकारमा फाइदा छ।

८३. नालुपाट

सं—शणपुष्पी, वृहत्पुष्पी, शणिका, सणघंटिका, पीतपुष्पी, स्थूलफला, लोमशा, मालपुष्पिका। हि—झुनझुनिया, पटसण। ब—वनशणई, झुन-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

झुने, शोणोरगाछ। **म**—खिलिहिला, ताग। **क**—गिलुगिच्चि। **लै**—CROTALARIA BERRUCOSA.

स्वभाव—तीतो र टर्रो छ। कफ, वायु, अजीर्ण, ज्वरदोष र रक्तदोषलाई शमन गर्दछ। वमनकारक छ।

यसको पहेंलो **फूल** हुन्छ, अतः यसलाई "पहेंलो सनपाट" पनि भन्दछन्।

८४. ठूलो नालुपाट

सं—महाशणपुष्पी, वृत्तपर्णी, श्वेतपुष्पा, महासिता, महाश्वेतघंटी, महाशणपुष्पिका। **हि**—घागही। **म**—पांढरी खिलिहिला। **क**—गुचिमते, काडविही।

स्वभाव—टर्रो र गरम छ। पारो बद्ध गराउँदछ। मोहन, स्तम्भन, आदि कुतूहल(तमासा)मा पनि लिएको छ।

यसको सेतो **फूल** हुन्छ, अतः यसलाई "सेतो सनपाट" पनि भन्दछन्।

८५. सानो नालुपाट

सं—क्षुद्रशणपुष्पी, सूक्ष्मपुष्पा, विष्टिका, सूक्ष्मघंटिका। **हि**—शणहुली। **ब**—शोणोर भेद। **म**—सान्हीकिलिहिला। **क**—फुणफुणा, चिक्कगीलु।

स्वभाव—तीतो छ। वमन गराउँदछ। पारो बद्ध गराउँदछ।

८६. साकिनू

यो रातो र सेतो गरी दुइ जातको हुन्छ।

रातो—**सं**—शरपुंखा, काण्डपुंखा, वाणपुंखा, इषुपुंखिका, सायकपुंखा, प्लीहशत्रु।

सेतो—**सं**—सितसायका, सितपुंखा, श्वेतपुंखा, शुभ्रपुंखा, श्वेतशरपुंखा, कंठपुंखा, कण्ठालु। **हि**—सरफोंका, श्वेतसरफोंका, कठफोंका। **ब**—वननील, सादवननील। **म**—उनीलिया, उन्हाली, कण्ठउरुली। **क**—येरडुकोग्गि, मुल्लूकोग्गि। **लै**—TEPHROSIA PURPURIA.

स्वभाव—तीतो, पिरो, टर्रो र गरम छ। हलका छ। कलेजो, फियोको विकार, विष, रक्त, क्रिमिको विकार, वातविकार र गुल्म, व्रण, कास,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्वास, अर्श, हृदयरोग, कफरोग, ज्वर, मुखको चाया र गलत्कुष्ठलाई हटाउँदछ। रातोमाभन्दा सेतोमा गुण बढता हुन्छ। सेतोलाई "काँढे साकिनू" पनि भन्दछन्।

८७. ठोट्ने

सं—अंबष्ठा, अंबालिका, अंबाला, शठा, अम्बिका, अम्बा, माचिका, दृढवल्का, मयूरिका, गन्धपत्री, चित्रपुष्पी, श्रेयसी, मुखमाचिका, छिन्नपत्रा, भूरिमल्ली, प्रस्थिका, मयूरविदला।

नेवा—पडु। **हि**—मोईया, अम्बारी। **ब**—मेष्टापाट। **म**—आंवाडा। **क**—पुडोन। **लै**—POLYGONUM MOLLE.

स्वभाव—टर्रो, अमिलो, ठण्डा र हलका छ। कफसम्बन्धी रोग र कण्ठरोगमा हितकारक छ। वायु र कफलाई हटाउँदछ। रुचि र अग्नि बढाउँदछ। पक्वातिसार, पित्तदोष, कफदोषमा पनि हित छ।

८८. नीर

सं—नीली, नीला, नीलिनी, नीलपत्री, तुत्था, राज्ञी, नीलिका, नीलपुष्पी, काली, श्यामा, शोधनी, श्रीफला, ग्राम्या, भद्रा, भारवाही, मोचा, कृष्णा, अञ्जनकेशी, रञ्जनी, महाफला, असिता, क्लीतनी, नीलकेशी, चारटिका, गन्धपुष्पा, श्यामलिका, रङ्गपत्री, महाबला, स्थिररङ्गा, रङ्गपुष्पी, तूली, कालादोला। **हि**—नी(ली)ल। **ब**—नीलगाछ। **म**—लघुनीली। **क**—हिरियनीली। **लै**—INDIGOFERA CORDIFOLIA.

स्वभाव—केही पिरो, तीतो, गरम र रेचक छ, केशलाई हित छ। मुखको चाया, कफ, वायु, विष, क्रिमि, खोकी, गुल्म, ज्वर, उदररोग, हृदयरोग, भ्रम, वातरक्त, उदावर्त, आमवात, माद, प्लीहा र कुष्ठमा उपयोगी छ।

यसको र साकिनूको बोट एकै किसिमको हुन्छ, मध्येसमा प्रसिद्ध छ।

८९. ठूलो नीर

सं—महानीली, अमला(रा),राजनीलिका, तुत्था, श्रीफलिका, भेला, केशार्हा, भृशपत्रिका, भार्सपत्रिका। **हि**—बड़ा नील। **ब**—बड नील। **म**—बडिल नीली। **क**—हिरियनीली। **लै**—INDIGOFERA TINCTORIA.

स्वभाव—पूर्वोक्त नीरभन्दा उत्तम छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९०. हलहले

सं—गोजिह्वा, खरपत्री, प्रतना, दार्विका, अधोमुखा, धेनुजिह्वा, अधःपुष्पी, गोभी, कुरसा, दार्घिपत्रिका। **हि**—गोजिया, गोभि। **ब**—दाडीशाक। **म**—घाउना, पाथरी, यलुनालगे। **क**—गोभी, गोजिह्वा। **लै**—ELEPHANTOPUS-SCABER.

स्वभाव—टर्रो, तीतो, ग्राही र ठण्डा छ। कफ, पित्त हटाउँदछ। हलका छ। वातकारक छ। हृदयको हित छ। प्रमेह, कास, रक्तदोष र ज्वरलाई शमन गर्दछ। घाउ-खटिरालाई पुर्दछ।

यसको शाक—हलका छ। कुष्ठ, मेह, रक्तदोष, मूत्रकृच्छ्र, ज्वरमा उपयोगी छ।

यसलाई कसैले "जेभ्रे" भनी बताउँदछन्।

९१. अपामार्ग

सं—अपामार्ग, शिखरी, किणिही, खरमंजरी, दुर्ग्रह, कीशपर्णी, अधःशल्य, प्रत्यक्पुष्पी, मयूरक, कांडकंट, शैखरिक, मर्कटी, दुरभिग्रह, वशिर, पराक्पुष्पी, कंटी, मर्कटपिप्पली, कटुमांजरिका, नन्दी, क्षवक, पंक्तिकंटक, मालाकंट, कुब्ज, धामार्गव। **हि**—चिरचिटा, लटजोरा, ओंगा। **ब**—आपाङ्ग। **मम**—आघाडा। **क**—उत्तरणे, चिरचिरा। **लै**—ACHYRANTHES ASPERA.

स्वभाव—तीतो, पिरो, गरम र तीक्ष्ण छ। रेचक छ। दीपन, पाचन, रुचिकारक छ। कफ, अर्श, कण्डू, मद, वायुदोष, हृदयरोग, आध्मान, शूल, अरुचि र उदररोगमा उपयोगी छ। रगतलाई हरण गर्दछ। ग्राही छ। वमन गराउँदछ। यसको **रसले** शिरका कीरालाई हटाउँदछ।

९२. रातो अपामार्ग

सं—रक्तापामार्ग, क्षुद्रापामार्ग, आघट्टक, दुग्धनिका, रक्तविन्दु (विट), अल्पपत्रिका, वशिर, धामार्गव, वृत्तफल। **हि**—लाल चिरचिटा। **ब**—रांगा आपांग। **म**—लाल अघाडा, तांबडा अघाडा। **क**—केंपिगुत्तरणे। **लै**—ACHYRANTHES BIDENTATA.

स्वभाव—केही पिरो र ठण्डा छ। रूखो छ। कफ, वायु, व्रण, कण्डू, विषलाई हटाउँदछ। संग्राही छ। वमनकारक छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९३. बलु

सं—बला, समंगा, ओदनिका, भद्रा, भद्रोदनी, खरकाष्ठिका, कल्याणिनी, भद्रबला, मोटापाटी, बलाढचा, वाद्यालिका। **हि**—बरियारा, बीजकंद। **ब**—बेडेला। **म**—चिकणा। **क**—त्रेणेंगरग, वरियारा। **लै**—SIDA ACUTA.

स्वभाव—तोतो, मधुरो, स्निग्ध छ। ग्राही छ। पित्तातिसारमा फाइदा छ। बल, वीर्य, पुष्टि गराउँदछ। कफरोधलाई शुद्ध गराउँदछ। वायु र पित्तलाई हटाउँदछ।

यसको **जराको** चूर्ण—दुध र मिश्रीमा मिलाई खानाले—मूत्रातिसारलाई चाँडै हटाउँदछ।

यसको फल-गेडा—पाकावस्थामा टर्रो, मधुरो, शीतवीर्य र भारी छ, स्तम्भन र लेखन छ। विवन्ध, आध्मान र वातकोप गराउँदछ। पित्त, कफ र रक्तविकारलाई हटाउँदछ।

९४. खरैटो

सं—महासमंगा, ओदनिका, ओदनाह्वा, वृक्षारुहा, वृद्धिवला, ऋक्षतंडुला, भुजंगजिह्वा, शीतपाकिनी, शीतावला, शीतवरा, बलोत्तरा, वध्या, खिरिहिटी, ललज्जिह्वा। **हि**—खिरैंटी, बड़कंघी। **ब**—बडकंघी, **म**—चिक्कणभेद्वु। **क**—खिरिहिटी, वेणेंगरगभेद। **लै**—ABUTILON HIRTUM.

स्वभाव—मधुरो र अमिलो छ। युक्तिले प्रयोग गर्दा त्रिदोष र ज्वर, दाहलाई हटाउँदछ।

९५. ठूलो बलु

सं—महाबला, ज्येष्ठबला, कटम्भरा, केशरुहा, केसरिका, मृगादनी वर्षपुष्पा, केशवर्द्धनी, पुरासणी, देवसहा, सारणी, सहदेवी, पीतपुष्पी, देवाही, गंधवल्लरी, मृगा, मृगरसा। **हि**—सहदेई। **ब**—पीतपुष्प वेडेला। **म**—पेटारी, भांवुर्डी। **क**—वेल्लुदुरुंवे। **लै**—SIDA RHOMBIFOLIA.

स्वभाव—हृदयरोग, वातार्श, शोफ र विषमज्वरलाई शमन गर्दछ। शुक्र र बल बढाउँदछ। मूत्रकृच्छ्रमा पनि उपयोगी छ।

९६. कंघनी, अतिबलु

सं—अतिबला, बलिका, बल्या, विकंकता, वाटचपुष्पिका, घंटा,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शीता, शीतपुष्पा, भूरिबला, वृष्यगंधिका, कंकतिका। **हि**—कंगही, ककहिया, कंघी। **ब**—पीतबाकुली, पोटारी। **म**—कांसुली, विकंकती। **क**—मुल्लुदुरुंवे। **लैं**—ABUTILON ASIATICUM.

स्वभाव--तीतो र पिरो छ। वायु र क्रिमिलाई हटाउँदछ। दाह, तृष्णा, विषदोष, वमन र क्लेदलाई शमन गर्दछ।

९७. नागबला

सं—नागबला, भद्रौदनी, खरगन्धा, चतु:पला, महोदया, महाशाखा, महापत्रा, महाफला, विश्वदेवा, अरिष्टा, खर्वा, ह्रस्वा, गवेधुका, देवदंडा, महागंधा, गांगेरुकी, रुषा, ह्रस्वगवेधुका, विज्जला। **हि**—गंगेरन, गुलसकरी। **ब**—गोरखचाकुले, पानसांडा। **म**—गांगेटी, तुप्पही, गांडेघामण। **क**--वहुगर्रुके। **लै**--SIDA SPINOSA.

स्वभाव--मधुरो, अमिलो, टर्रो छ। गरम र भारी छ। चिलाउनेरोग, कुष्ठ, वायु, व्रण र पित्तको विकारलाई शमन गर्दछ। मूत्रकृच्छ्र, उर:क्षत र क्षीणमा पनि हित छ। **यसको बोट**—नालुको जस्तो हुन्छ। कसैले "नालुको वीज" पनि भन्दछन्।

९८. मर्हट्टी

सं--महाराष्ट्री, शारदी, तोयपिप्पली, मत्स्यादनी, मत्स्यगंधा, लांगली, सकुलादनी, अग्निज्वाला, चित्रपत्री, प्राणदा, जलपिप्पली, तृणशीता, बहुशिखा। **हि**—मरेठी। **म**—पिप्पलकाओं, मराठी। **क**--होमुगुलु, पनिसंगा। **लैं**--ERIGERON ASTEROIDES.

स्वभाव—पिरो, तीक्ष्ण, टर्रो र गरम छ। मुख शोधन गराउँदछ। व्रण, कीटादिदोष, रक्तदोष र वात-कफदोषलाई हटाउँदछ।

यसको पात--तुलसीको जस्तो भै, त्यसमा केही पहेंलो-रातो धर्का बसेको हुन्छ।

९९. अश्वगन्धा

सं—अश्वगन्धा, वागिन्धा, कंबुकाष्ठा, वराहिका, वराहकर्णी, तुरगी, वनजा, वाजिनी, हयी, पुष्टिदा, बलदा, पुण्या, हयगंधा, पीवरा, पलाशपर्णी, वातघ्नी, श्यामला, कामरूपिणी, कालप्रियकरी, बल्या, गंधपत्री, हयप्रिया, वराहपत्री, पुष्या। **हि**--असगन्ध। **ब**--अश्वगंधा। **म**—आस-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कन्द, असन्ध। **क**—आसाद्रु, अगुर, आसंधिका। **लैं**—WITHANIA SOMNIFERA.

स्वभाव—तीतो, टर्रो, गरम छ। वीर्य र बललाई अत्यन्त बढाउँदछ। रसायन छ। वायु, कफ, शोफ, श्वित्र, क्षय, श्वास, कास र व्रणलाई शमन गर्दछ।

यसको पात—पिन्ही लेप गरेमा ग्रन्थि, गण्डमाला र अपचिलाई हटाउँदछ।

१००. सीजर

सं—हपु(वु)षा, वपुषा, विस्रा, विस्रगंधा, विगंधिका, स्वल्पफला, कच्छुघ्नी, ध्वांक्षनाशिनी, प्लीहशत्रु, विषघ्नी, कफघ्नी, अपराजिता। **हि**—हाउवेर। **ब**—हवूषा। **म**—सेरणीया, होश। **क**—यरड्हुव्वे। **लैं**—JUNIPERUS COMMUNIS.

यसैलाई "देशी झौवा" पनि भन्दछन्।

स्वभाव—पिरो, तीतो, टर्रो, गरम र भारी छ। कोमल र दीपन छ। कफदोष, वातदोष, शूल, गुल्म, अर्श, विड्वन्ध, आमदोष, क्रिमि, उदररोग, पिनास र प्रदरमा हित छ।

यो—**सानो गेडाको** पनि हुन्छ, स्वभाव सबै एकही छ तापनि, मूत्रकृच्छ्र, प्लीहा, विषदोष र कफदोषमा विशेष लाभदायक छ।

१०१. झौवा

सं—झावुक, पिचुल, झावु, अफल, बहुग्रन्थिक। **हि**—झाऊका वृक्ष। **ब**—झारूगाछ। **म**—झावू। **लैं**—TAMARIX DIOICA.

स्वभाव—पिरो, तीतो र मूत्रकृच्छ्रनाशक छ।

१०२. कुरिलो

यो सानो ठूलो गरी दुइ जातको छ।

ठूलो—सं—शतावरी, शतपदी, पीवरी, धीवरी, वरा, वृष्या, द्वीप्या, द्वीपशत्रु, द्वीपिका, अमरकंटिका, सूक्ष्मपत्रा, सुपत्रा, ब़हुमूला, शताह्वा, नारायणी, स्वादुरसा, शतवीर्या, लघुपर्णिका, आत्मशल्या, जटामूला, महीदनी, मधुरा, शतमूली, केशिका, शतनेत्रिका, विश्वाख्या, वैष्णवी, कार्ष्णी, वासुदेवी, वरीयसी, दुर्सरा(ना), तैज(ल)वल्ली।

५

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सानो—सं—महाशतावरी, वीरा, तुङ्गिनी, बहुपत्रिका, सहस्रवीर्या, सुरसा, महापुरुषदंतिका, दग्धभू, महावीर्या, फणिजिह्वा, महाशता, शतवीर्या, सुवीर्या। **हि**—शतावर, बड़ी शतावर। **ब**—शतमूली। **म**—कांटेसेरु, शतमूली, आशवली। **क**—किरिय आसडो, एरडु आसडो। **लै**—ASPARAGUS RACEMOSUS.

स्वभाव—दुवैको समान छ तापनि 'ठूलो रसायनमा श्रेष्ठ छ' भन्ने राजनिघण्टुको उक्ति छ। मीठो, तीतो, स्निग्ध, भारी र ठण्डा छ। बल, वीर्य, मेधा बढाउँदछ। पुष्टि गराउँदछ। स्तनमा दुध बढाउँदछ। नेत्रको हित छ। रसायनमा श्रेष्ठ छ। वायु, पित्त, कफ र रगतको दोषलाई शान्त गर्दछ। हृदयको हित छ। शोथ, गुल्म, अतिसारलाई हटाउँदछ, भोक जगाउँदछ।

१०३. देवीसरो

सं—एलावालुक, आलुक, वालुक, हरिवालुक, एल्वालुक, कपित्थ, दुर्वर्ण, प्रसर, दृढ, एलागंधिक, एलाह्व, गुप्तगंधि, सुगंधिक, एलाफल, ऐलेय, एलालु। **हि**—एलुवा। **ब**—एलवालुका। **म**—एलावालुक, वेलची। **क**—कलांगडले।

स्वभाव—टर्रो, पाकावस्थामा पिरो, ठण्डा, हलका छ। त्रिदोष, रक्तदोष, कण्डू, व्रण, कुष्ठ, वमन, तृष्णा, कास, अरुचि, विषदोष, मूत्ररोग, गुदरोग र क्रिमिलाई हटाउँदछ।

यसको **मुख्य स्वभाव**—फलमा छ। फललाई नै 'एलावालुक' कहिन्छ। पहाडतर्फ कहीं "फलामेको फल" पनि भन्दछन्।

१०४. तिहुरी (त्युरी)

सं—तैरिणी, तेरण, तेर, कुनीली। **म**—तेरण। **क**—वेवत्तिगे। **लै**—IMPATIENS BALSAMINA.

स्वभाव—ठण्डा र तीतो छ। व्रणलाई हटाउँदछ। रातो रङ्ग चढाउँदछ।

१०५. जयन्ती

सं—जयन्ती, वला, मोटा, हरिता, जया, विजया, सूक्ष्ममूला, विक्रान्ता, अपराजिता। **हि**—**ब**—जयन्तो। **म**—सोवेरी। **क**—लोगरसे। **लै**—SESBANIA ACULEATA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—तीतो, पिरो छ। वायु र गलगण्डरोगलाई हटउँदछ। गरम र भूतनाशक छ। कंठ शुद्ध गराउँदछ। यसैमा **कालो जातको** रसायन पनि छ।

१०६. कवै, कुर्सानै

सं—काकमाची, ध्वांक्षमाची, वायसाह्वा, वायसी, सर्वतिक्ता, बहुफला, कट्फला, रसायनी, गुच्छफला, काकमाता, स्वादुपाका, सुन्दरी, वारा, चन्द्राविणी, मत्स्याक्षी, कुष्ठनाशिनी, तिक्तिका, बहुतिक्ता। **हि**—मकोय, कवैया। **ब**—मदन, मधूनी, गुडकामाई। **म**—मधुकावली, कामोनी। **क**—कावईकाके। **लै**—SOLANUM NIGRUM.

स्वभाव—पिरो, तीतो, गरम छ। स्निग्ध, वृष्य, हृद्य र हलका छ। रेचक छ। रुचिकारक र रसायन छ। स्वर खुलाउँदछ। नेत्रलाई हित छ। कानका कीरा, अतिसार, हिक्का, वमन, श्वास, कास, ज्वर, हृद्रोग, शूल, अर्श, शोफ, कुष्ठ, कण्डूतिरोग र कफलाई हटाउँदछ। यसको **शाकले** निद्रा लगाउँदछ। यसैलाई पश्चिम पहाड़तर्फ 'कुर्सानै' भन्दछन्।

१०७. सर्पकोकाफल

सं—सृतश्रेणी, उवन्ती, न्यग्रोधी, मूषिकाह्वा, चित्रभूषा, कमाची, प्रत्यक्श्रेणी, शंवरी, सर्पाक्षी, गण्डाली, नाडीकलायका। **हि**—सरहटी। **ब**—पानशिउली। **म**—उँदिरू, विगोवा। **क**—इलुवालु, इन्द्रवालुक। **लै**—FRAGARIA INDICA.

स्वभाव—कटुरसको छ, मूषाको विष र व्रणदोषलाई हटाउँदछ। नेत्रको हित छ।

१०८. भृंगराज

यो सेतो, पहेंलो, कालो फूलका भेदले तीन प्रकारको छ।

सेतो—सं—भृंगराज, मार्कव, भृंग, केशरञ्जन, पितृप्रिय, रंगक, केश्य, कुन्तलवर्द्धन, अंगारक, भृंगार।

पहेंलो—सं—स्वर्णभृंगार, हरिवास, हरिप्रिय, देवप्रिय, वंदनीय पवन।

कालो—सं—नीलभृंगराज, महानील, नीलक, महाभृंग, नीलपुष्प, श्यामल। **हि**—भांगरा, भंगरैया, कुकुर भांगरा। **ब**—भीमराज, केशुरे। **म**—माका, माकेतिनी। **क**—गरुगमुरु। **लै**—(सेतो) HELIOTRO-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

PIUM BREVIFOLIUM, (पहेंलो)--WEDELIA CALENDU-LACEA, (कालो)—ECLIPTA ALBA.

स्वभाव--तीनै जातमा समान छ। तीतो, पिरो, रूखो र गरम छ। दन्तरोग, नेत्ररोग, शिरोरोग, हृदयरोग, अंत्रवृद्धि, कफ, वायु, कास, श्वास, क्रिमि, आमदोष, पाण्डुरोग, छालाका रोग, कण्डू र विषदोषलाई हटाउँदछ।

१०९. काकजंघा

सं—काकजंघा, ध्वांक्षजंघा, काकाह्वा, वायसी, पारावतपदी, राष्णा, नदीकान्ता, सुलोमशा। **हि**—काकजंघा, मसी। **ब**—केउयाठेङ्गा, काँटागुड काउली। **म**—कांगाचें झाड। **क**—जोरीचीलेच। **लै**—LEEA AEQUATA.

स्वभाव—तीतो, टर्रो, ठण्डा र पाकावस्थामा गरम छ। क्रिमि, व्रण, कफ, पित्त, रगतको दोष, कण्डू, वाधिर्य, अजीर्ण र जीर्ण विषमज्वर-लाई शमन गर्दछ।

११०. चंसुर

यो साधारण, ठूलो, मसिनो गरी तीन प्रकारको छ।

साधारण—सं—चन्द्रशूर, चन्द्रिका, चर्महन्त्री, पशुमेहनकारिका, नन्दिनी, कारवी, भद्रा, वासुपुष्पा, सुवासरा, चञ्चु, विजला, चुञ्चु, कलभी, चीरपत्रिका, चुञ्चुर।

ठूलो—सं—वृहच्चुंचु, विषारि, महाचुञ्चु, सुचुंचुका, स्थूलचुंचु, दीर्घपत्री, दिव्यगन्धा। **मसिनो—सं**—क्षुद्रचुंचु, चुंचु, शुनकचुंचुका, त्वक्सारा, भेदिनी, क्षुद्रा, कटुका, पटुपत्रिका। **हि**—चंचु, चेंवुना। **ब**—चेचको। **म**—चंचु। **क**—चुंचु, चेच। **लै**—LEPIDIUM SATIVUM.

स्वभाव—साधारण--मधुरो, पिरो, टर्रो र तीक्ष्ण छ। मल शुकाउँदछ। गुल्म, उदर, अर्श, विवन्ध, ग्रहणी, अतिसार, हिक्का, कफरोग र वातरोगमा हित छ। बल, पुष्टि गराउँदछ।

ठूलो--पिरो, टर्रो, गरम र तीक्ष्ण छ। मल रोक्तछ। गुल्म, शूल, उदर, अर्शरोग र विषदोषलाई शमन गर्दछ। रसायन छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मसिनो—मधुरो, पिरो, टर्रो, तीक्ष्ण र गरम छ। अग्निदीपन गराउँदछ। झाडा कसाउँदछ। शूल, गुल्म, अर्शलाई शमन गर्दछ।

कहीँ ठूलो सानो दुवैलाई "वनचंसुर" पनि भन्दछन्।

चंसुरको गेडा—पिरो छ। गरम छ। गुल्म, शूल, उदररोग, छालाका रोग, चिलाउने रोग, दुष्ट विषदोष, कुष्ठ र मूषाको विषलाई हटाउँदछ।

१११. सिमाली

यो सेतो, कालो, फोस्रो गरी तीन प्रकारको हुन्छ।

सेतो--सं—सिन्दुवार, श्वेतपुष्प, सिन्दूक, सूरसाधनक, नेता, सिद्धक, अर्द्धसिद्धक, इन्द्राणिका।

कालो--सं-निर्गुण्डी, सुगन्धा, शीतसहा, नीलसिन्दुक, चपिकासिन्दुक, भूतकेशी, द्रोणी, नीलिका।

फोस्रो-सं—शेफालिका, सुवहा, शुक्लाङ्गी, शीतमञ्जरी, अपराजिता, विजया, बातकी, भूतकेशिका। **नेवा**—चुस्याघाँली। **हिं**—सम्हालु, मेउड़ी, सिहरू। **ब**—निशिन्दा। **म**—निर्गुण्डी, लिङ्गुर। **क**—किरियलोक्वी, विलिय लोक्वी, मेउडी। **लैं**—(सेतो)—VITEX NEGUNDO, (कालो)—JUSTICIA GENDARUSSA.

स्वभाव--(सेतो)—पिरो, टर्रो, तोतो र हलका छ। यसको केसर नेत्रलाई हित छ। कफ, वात, क्षय, कुष्ठ, कण्डू, शोथ, आमवात, क्रिमि, अरुचि, शूल, हृदयरोग र खोकीमा हितकारक छ।

(कालो)—पिरो, तीतो, गरम र रूखो छ। खोकी, कफ, शोफ, वायुको विकार, प्रदर, आध्मानमा हितकारक छ।

(फोस्रो)—पिरो, तीतो, गरम र रूखो छ। क्षय, शूल, कण्डू, कुष्ठ, संधिवात र गुदवात आदि वातरोगमा हितकारक छ। कसैले यसलाई 'बनैयाँ' मानेको छ।

सिमालीको पात—क्रिमि, वात, श्लेष्माको नाशक छ।

११२. रामतोरियाँ

सं—भेण्डा, भिण्डातिका, भिण्ड, भिण्डक, क्षेत्रसम्भव, चतुष्पद,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चतुष्पुण्ड्र, सुशाक, अस्रपत्रक, करपर्ण, वृत्तवोज। **हि**—भिण्डी, रानभेण्डे। **म**—भेड्डु, भेण्डे। **क**—वेंडे। **लै**—HIBISCUS ESCULENTUS.

स्वभाव—चिप्लो छ, भारी छ, वायु बढाउँदछ। रुचि गराउँदछ। कफ, शुक्र, बललाई बढाउँदछ। यो—वातविकार, अग्निमांद्य, रुघा, खोकीमा फाइदा छैन।

११३. मोही लहरो, ताका

सं—तक्रा, तक्रभक्षा, पंचाङ्गुली, सिताभा। **हि—म**—ताका। **क**—हिट्टणिके।

स्वभाव—अमिलो र केही पिरो छ। क्रिमिरोग र व्रणमा हित छ।

यो—**सेतो वर्णको लहरो** हुन्छ, भाँची खाँदा अमिलो स्वादको हुन्छ।

११४. शिग्रोट

सं—शिगृडी, मतिदा, बल्या, पंगुत्त्वहारिणी, वृषष्यन्ती, वातघ्नी, गुच्छपुष्पी। **म**—सेगुडिती। **क**—सेगुडिते। **लै**—OLAX NANA.

स्वभाव—पिरो र गरम छ। वायु र पृष्ठशूललाई शमन गर्दछ। युक्तिले रसायनमा योग्य छ। शरीरलाई दृढ गराउँदछ।

११५. वनमाली

सं—आंगुल्य, हलुराख्य, कर, तरवट, शिंवीफल, सुपुष्प, अर्वुर, दन्तकाष्ठक, हेमपुष्प, पीतपुष्प, कांचनपुष्पक, नृपमंगल्यक, शरत्पुष्प। **म**—तरवडु। **क**—आंवरे।

स्वभाव—तीतो र ठण्डा छ। नेत्रलाई हित गर्दछ। पित्तदोष, मुखरोग, कुष्ठ, कण्डूति, क्रिमिरोग, व्रण र शूलरोगमा हितकारक छ।

११६. कसौदी

सं—कासमर्द, अरिमर्द, कासारी, काल, कनक, जारण, दीपक। **हि**—कसौंदी। **ब**—कालका सुन्दा। **म**—कसैदी, रानकासविन्दा। **क**—फरहुलकसार, कासवदी। **लै**—CASSIA SOPHERA; CASSIA OCCIDENTALIS.

स्वभाव—तीतो, मधुरो र गरम छ। कफ, वायु, अजीर्ण, खोकी, पित्तमा उपयोगी छ। पाचनशक्ति बढाउँदछ। कण्ठ शुद्ध गराउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यसको पात—मधुरो, हलका र ग्राही छ, रुचिकारक, वीर्यवर्द्धक र विषनाशक छ। अर्श, त्रिदोष, खोकीमा उपयोगी छ। कण्ठशुद्धि गराउँदछ। पाचन छ।

यसको फूल—कास, श्वास र ऊर्ध्ववातमा हित छ।

११७. हुर्हुरे

सं—आदित्यभक्ता, वरदा, अर्कभक्ता, सुवर्चला, सूर्यलता, अर्ककान्ता, मण्डूकपर्णी, सुरसंभवा, सौरि, सुतेजा, अर्कहिता, रवीष्टा, मण्डूकी, सत्यनाम्नी, मार्तण्डवल्लभा, विक्रान्ता, भाष्करेष्टा। **हि**—हुर्हुज, सोंचली। **ब**—हुलहुले, वनशलते। **म**—आदिता, सूर्यफूल। **क**—आदित्यभक्ति, हुरहुज। **लै**—CLEOME ICOSANDRA.

स्वभाव—ठण्डा, तीतो, पिरो, नुनिलो, रूखो, स्वादिलो र रेचक छ। विष्टम्भक छ। कफवातदोष, छालाका रोग, प्रमेह, क्रिमि, कण्डू, व्रण, कुष्ठ, शीतज्वर र भूतग्रहदोषमा उपयोगी छ।

११८. सूर्यमुखी (हुर्हुरेको भेद)

सं—आदित्यपत्र, अर्कदल, अर्कपत्र, सूक्ष्मपत्र, तपनछद, कुष्ठारि, अर्क, विटप, सुपत्र, रविप्रिय, रश्मिपति, सूर्यमुखी। **हि**—सूर्यमुखी। **ब**—सूरजमुखी। **म**—आदित्याचा भेदु, सूर्यकाण्डी। **क**—आदित्यभक्त। **लै**—HELIANTHUS ANNUS.

स्वभाव—तीतो, पिरो, टर्रो, रूखो, हलका र उष्णवीर्य छ। भोक जगाउँदछ। स्वर खुलाउँदछ। कफ, वायु, रक्तको विकार, ज्वर, श्वास, कास, फोड़ा, कुष्ठ, मेह, योनिशूल, अश्मरी, मूत्रकृच्छ्र, पाण्डु, गुल्म र अरुचिमा उपयोगी छ। रसायन छ।

११९. कालो कपास

सं—कालाञ्जनी, अञ्जनी, रेचनी, असिताञ्जनी, नीलाञ्जनी, कृष्णाभा, काली, कृष्णाञ्जनी। **हि**—कपच्छी। **ब**—कालीकर्पासिकिनी। **म**—कालीकापशी। **क**—काड्हत्ति। **लै**—MEMECYLON UMBELLATUM.

स्वभाव—पिरो, अमिलो र गरम छ। आमदोष, क्रिमि, अपानवायुको रोग र पेटका रोगमा उपयोगी छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१२०. कपास, रूवा

सं—कार्पासी, सारिणी, चव्या, स्थूला, पिचु, वदरीवादर, गुणसू, तुण्डकेटिका, मरुद्वी, समुद्रान्ता। **हि**—कपास। **ब**—कार्पास, (तुला)। **म**—कापुसी, कापुस। **क**—हत्ति। **लै**—GOSSYPIUM HERBACEUM.

स्वभाव—मधुरो र ठण्डा, हलका छ। स्तनमा दुध बढाउँदछ। कफ, पित्त, तृष्णा, दाह, भ्रम, भ्रान्ति र मूर्च्छामा उपयोगी छ। बलकारक छ।

यसको पात—वायु हटाउँदछ। रगत र पिसाब बढाउँदछ। कानको पिट्का, कर्णनाद र कानबाट पिप बहनेमा फाइदा छ।

यसको गेडा—स्निग्ध र भारी छ। कफ, वीर्य, मानिसको दुधलाई बढाउँदछ।

१२१. वनकपास

सं—अरण्यकार्पासी, वनकार्पासी, भारद्वाजी, वनोद्भवा। **हि**—वनकपास। **ब**—वनकार्पास। **म**—रानकापुसी। **क**—काड्हत्ति। **लै**—THESPESIA LAMPAS.

स्वभाव—ठण्डा र रुचिकारक छ। व्रण र हतियारको घाउलाई शमन गर्दछ।

१२२. तालमखाना

सं—कोकिलाक्ष, श्रृंगाली, श्रृंखला, रकण, श्रृंगालघंटी, वज्रास्थि, वज्रकंटक, इक्षुर, क्षुरक, वज्रश्रृंखलिका, पिकेक्षण, पिच्छिला, इक्षुगन्धा। **हि**—तालमखाना, कैलया। **ब**—कुलेकाण्टा, कुलियाखाडा, कुलक। **म**—कोलिसा, विखरा। **क**—कुलुगोलिके। **लै**—ASTERACANTHA LONGIFOLIA.

स्वभाव—मधुरो, ठण्डा, तीतो, स्वादिलो र स्निग्ध छ। रुचिकारक, बलदायक, वीर्यवर्द्धक, तृप्तिकारक छ। आमवात, पित्तातिसार, आमातिसार, तृष्णा, अश्मरी, वातरक्त, प्रमेह, शोथ, आमरक्त, पित्तदोष र नेत्ररोगमा उपयोगी छ।

यसको पात—स्वादिलो, केही तीतो छ। शूल, विषदोष, आनाह, पाण्डु,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उदररोग, मलरोध, मूत्ररोध र वातावष्टम्भमा उपयोगी छ।

यसको गेडा—टर्रो, तीतो, स्वादिलो र ग्राही छ। भारी छ। बलकारक, वीर्यवर्द्धक, गर्भस्थापक र कफवातवर्द्धक छ। मलस्तम्भ गराउँदछ। रक्तदोष, पित्तदोष र दाहमा उपयोगी छ।

१२३. हात्तिकाने

सं—सातला, सप्तला, सारी(रा), विदुला, विमला, अमला, बहुफेना, चर्मकषा, फेनदीप्ता, विषाणिका, स्वर्णपुष्पी, चित्र(पुत्र)घना। **हि**—सातला। **ब**—सिजविशेष। **म**—निवडुंगाचाभेद। **क**—वडीलसोतुली, हिरियचट, कनख। **लै**—ORIGANUM VULGARE.

स्वभाव—तीतो, टर्रो, हलका र पाकावस्थामा पिरो छ। कफ, पित्त, विसर्प, कुष्ठ, विष्फोट, व्रण, शोफ, आनाह र उदावर्तमा उपयोगी छ।

१२४. स्थलकमल

सं—स्थलपद्मिनी, पद्मचारिणी, अतिचरा, अव्यथा, पद्मा, शारदा, स्थूलपद्मी, चारटी, सुगन्धमूला, अंबुरुहा, लक्ष्मी, श्रेष्ठा, सुपुष्करा, रम्या, पद्मावती, स्थलरुहा, पुष्करिणी, पुष्करपर्णी। **हि**—स्थलपद्मिनी। **ब**—स्थलपद्म। **म**—स्थलकमलिनी। **क**—कलुदावरे। **लै**—HYBANTHUS ENNEASPERMUS.

स्वभाव—तीतो, टर्रो, पिरो, हलका र ठण्डा छ। स्तनलाई दृढ बनाउँदछ। कफ, पित्त, मूत्रकृच्छ्र, अश्मरी, वातशूल, अतिसार, वमन, दाह, मोह, प्रमेह, रक्तविकार, विषदोष र श्वास, कास, रक्तपित्तमा उपयोगी छ।

लोकमा यसैलाई "इन्द्रकमल" पनि भन्दछन्।

१२५. इसबगोल

सं—ईषद्गोल, स्निग्धवीज, श्लक्ष्णजीर। **हि-ब-म**—इसबगोल। **लै**—PLANTAGO OVATA.

स्वभाव—मधुरो, टर्रो, ठण्डा र ग्राही छ। चिल्लो छ। वीर्यवर्द्धक, केही वातकारक र कफ-पित्तनाशक छ। रक्तातिसार र रक्तपित्तमा उपयोगी छ।

१२६. मेहरी(दी)

सं—तिमिर, कोकदन्ता, द्विवृन्त, नखरञ्जक, भेदिका, रामाङ्गी,

६

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यवनेष्टा । **हि—ब**—मेंहदी, मेदी । **म**—मेंदी । **लै**—LAWSONIA ALBA.

स्वभाव--रातो रङ्ग चढाउँदछ । वमन गराउँदछ । कफ र कुष्ठलाई हटाउँदछ ।

यसको बियाँ—ग्राही र शोषक छ । भूतदोष, ग्रहदोष र ज्वरमा उपयोगी छ ।

१२७. ताप्रे, चकमके

सं—चक्रमर्द, एडगज, अंडगज, गजाक्ष, मेषाह्वय, अंडहस्ती (एडहस्ती), व्यावर्तक, चक्रगज, चक्री, पुन्नाड(ट), विमर्दक, दद्रुघ्न, चक्रमर्दी, चक्राह्व, शकुनाशन, दृढवीज, प्रपुन्नाट, खर्जूघ्न । **हि**—चकवड, पवाड(र) । **ब**—चाकुन्दा, एडांची । **म**--तरवटा, तरोटा । **क**--चगचे । **लै**--CASSIA TORA.

स्वभाव—हलका, स्वादिलो, रूखो, ठण्डा र पाकावस्थामा पिरो छ । तीव्र मदको छ । पित्त र वायुलाई हटाउँदछ । हृदयलाई हित गर्दछ । कफ, श्वास, क्रिमिरोग र विशेष गरी कुष्ठ, दद्रु, व्रण, कण्डू, पामाहरूमा उपयोगी छ ।

यसको गेडा—कुष्ठ, कण्डू, दद्रु, विषदोष, वायुविकार र गुल्म, कास, क्रिमि, श्वास, वातरक्तमा उपयोगी छ । **यसको पात**—हलका र अमिलो छ । गरम र पित्तकारक छ । कफ र वायुलाई हटाउँदछ । दद्रु, कुष्ठ, पामा, श्वास, कास, क्रिमि र पाण्डुरोगमा उपयोगी छ ।

१२८. कनिकेकुरो

सं—अंधपुष्पी, रोमालु, गोलोमी, दार्विका, अधोमुखा, धनुजिह्वा, अधःपुष्पी । **हि**—अंधाहुली । **ब**—चोरहुली । **म**—पाधरी । **लै**--TRICHODESMA INDICUM.

स्वभाव—नेत्रलाई हित छ । मूढगर्भलाई खसाल्दछ ।

१२९. थाकल

सं—उष्ट्रकण्ट, कण्टालु, करभादन, उत्कंटक, कंटफल, झिंझिरीटा । **हि**—ऊँट कटीरा । **म**—झिंझिरीडा । **क**—ओटट्टि, अंटरीट । **लै**—ECHINOPS ECHINATUS.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—पिरो, तीतो, हलका छ। वायु र पित्तलाई शमन गर्दछ। रुचि र वीर्यलाई बढाउँदछ। मूत्रकृच्छ्र, प्रमेह, तृष्णा, हृदयरोग र फोडामा उपयोगी छ।

यसको बियाँ—मधुरो र ठण्डा छ। वीर्यवर्द्धक र तृप्तिकारक छ।

१३०. षहेंलो दुधे थाकल

सं—क्षीरिणी, कांचनक्षीरी, कर्षणी, पट्टुपर्णिका, तिक्तदुग्धा, हैमवती, हिमदुग्धा, हिमावती, हिमाद्रिजा, पतिदुग्धा, यवचिञ्चा, हिमोद्भवा, हैमी, हिमजा। **हि**—चोक, सत्यानासी, पिसोला। **ब**—स्वर्णक्षीरी, शोणा-खीरुई। **म**—काँटेधोत्रा, फिरंगीधोत्रा, पिसौरा। **क**—चिक्काणिकेय भेद। **लै**—ARGEMONE MEXICANA.

स्वभाव—पिरो, तीतो, ठण्डा, सारक र भंदक छ। उत्क्लेशकारक र रेचक छ। रक्तदोष, विषदोष, क्रिमिदोष, त्रिदोष, कुष्ठ, कण्डू, आनाह, ज्वर, मूत्रकृच्छ्र, अश्मरी, शोथ र दाहमा उपयोगी छ।

यसैको **जरालाई**, सं-मा 'चोक' कहिएको छ। **स्वभाव**—पूर्वोक्त-समान छ।

यसको दुध—घ्यूमा मिलाई एक थोपा आँखामा राख्नाले फुलो, नेत्रान्ध्य, अधिमांस रोगलाई हटाउँदछ।

इति शताह्वादि वर्गः॥ २॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ पर्पटादि वर्गः

१३१. कैरुआ

सं—पर्पट, चरक, रेणु, तृष्णारि, खरक, रज, शीत, शीतप्रिय, पांशु, कल्याङ्ग, वर्मकण्टक, कृष्णशाक, कृशशाक, पर्पटक, सुतिक्त, रक्तपुष्पक, पित्तारि, कटुपत्र, कवच। हि—पित्तपापडा, दवनपापरा। ब—क्षेत्रपापडा। म—पित्तपापडा, सिरपठो। क—पर्पाटक। लै—FUMARIA PARVIFLORA.

स्वभाव—ठण्डा, हलका, तीतो छ। संग्राही छ। वायुलाई कोप गराउँदछ। पित्त, कफ, ज्वर, रक्तविकार, दाह, अरुचि, ग्लानि, माद, प्रमेह, वमन, तृष्णा, रक्तपित्त र विभ्रममा उपयोगी छ।

१३२. जीवक

सं—जीवक, जीवन, जीव्य, शृंग्याह्व, प्राणद, प्रिय, चिरजीवी, मधुर, मंगल्य, कूर्चशीर्शक, ह्रस्वाङ्ग, वृद्धिद, आयुष्मान्, दीर्घायुः, बलद।

स्वभाव—निम्नोक्त ऋषभकसमानको छ।

यसको—लशुनको पोटीजस्तो **कन्द** र खिरौलोसरहको **बोट** हुन्छ। कन्दमा दुइ सिंगजस्तो **अंकुर** हुन्छ।

१३३. ऋषभक

सं—ऋषभक, ऋषभ, गोपति, धीर, विषाणी, धूर्धर, वृष, ककुद्मान्, पुंगव, वोढा, शृंगी, धूर्य, कामी, ऋक्षप्रिय, लांगुली, गौ, बंधुर, गोरक्ष, वनवासी।

स्वभाव—जीवक र ऋषभक दुवै—मीठो र ठण्डा छ। वायुविकार, पित्तविकार, रक्तविकार, अतिसार, क्षय, दाह र ज्वरमा उपयोगी छ। शुक्र र कफलाई बढाउँदछ। बल-पुष्टि गराउँदछ। दुबलोपना हटाउँदछ। विशेष गरी 'ऋषभक'मा गर्भसंधान गराउने र रक्तातिसार हटाउने स्वभाव बढता छ। यी दुवैका डाँठ, पात निःसार छन्। यसको, जीवकसरहको **बोट** र केही ठूलो **पोटी** हुन्छ। दुवै लेकमा पाइन्छन्।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१३४. खिरौलो, मेदा

सं—मेदा, वसा, मणिछिद्रा, जीवनी, शल्यपर्णिका, नखछेद्या, मेदसारा, स्नेहवती, मेदिनी, मधुरा, बरा, स्निग्धा, मेधोद्भवा, माध्वी, शल्यादा, बहुरंध्रिका, पुरुषदंतिका, धीरा।

स्वभाव—निम्नोक्त महामेदासमानको छ।

यसको **सेतो सानो कन्द** हुन्छ। कन्दमा नङ गाड्दा लस्सादार पानी निस्कन्छ।

१३५. महामेदा, ठूलो खिरौलो

सं—महामेदा, वसुछिद्रा, जीवनी, पांशुरागिणी, देवेष्टा, सुरमेदा, दिव्या, देवमणी, देवगंधा, महाछिद्रा, ऋक्षार्हा।

स्वभाव—मीठो, स्वादिलो, स्निग्ध र भारी छ। शुक्र, कफ, स्त्रीको दुधलाई बढाउँदछ। पुष्टिकारक छ। वायु, पित्त, रक्तदोष र रक्तपित्त, क्षय, दाहमा उपयोगी छ।

यसको—अदुवाको आकारको, बीच-बीचमा छिद्रजस्तो खाडल भएको **कन्द** हुन्छ।

यी मेदा-महामेदा दुवैका बोट एकै प्रकारको हुन्छ, कन्दमा मात्र सानो ठूलो आकारले भिन्न छ। स्वभावमा पनि दुवै बराबर छन्।

१३६. पातेझुरो, ऋद्धि

सं—ऋद्धि, सिद्धि, प्राणदा, जीवदात्री, सिद्धा, योग्या, चेतनीया, रथाङ्गी, मंगल्या, लोककान्ता, यशस्या, जीवश्रेष्ठा।

स्वभाव—निम्नोक्त 'वृद्धि'समानको छ।

१३७. वृद्धि

सं—वृद्धि, तुष्टि, पुष्टिदा, वृद्धिदात्री, मंगल्या, श्रीसंपदा, श्री, जनेष्टा, लक्ष्मी, भूति, जीवभद्रा, मुत्सुख।

स्वभाव—मीठो, स्वादिलो, स्निग्ध, ठण्डा र रुचिकारक छ। बल, वीर्य, मेधालाई बढाउँदछ। रगत शुद्ध गराउँदछ। मूर्च्छा, रक्तपित्त, कुष्ठ, क्रिमि, त्रिदोष-विकार, तृष्णा, क्षय, ज्वर र रक्तविकारमा उपयोगी छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ऋद्धि-वृद्धि—यी दुइ सानो-ठूलोको मात्र भेद हो। यसलाई पहाड़-तर्फ "पातेझुरो" पनि भन्दछन्। स्वभावमा दुवै बराबर छन्।

१३८. मुंडी, गोरखमुंडी

यो सानो ठूलो गरी दुइ प्रकारको छ।

सानो-सं—श्रावणी, मुंडिनिका, भिक्षु, श्रवणशीर्षिका, श्रवणा, प्रव्रजिता, परिव्राजी, तपोधना।

ठूलो-सं—महाश्रावणिका, महामुंडी, लोचनी, कदम्बपुष्पा, विकचा, कोला, चोडा, पलंकषा, नदीकदम्ब, मुंडाख्या, महामुंडनिका, छिन्नग्रन्थिनिका, माता, स्थविरा, लोभनी, भूकन्द, अलंवुषा। **हि**—बड़ी मुंडी, छोटी मुंडी, गोरखमुंडी। **ब**—मुंडी, थुलकुडी, बड थुलकुडी। **म**—छोटी मुंडी, बरसवोडी, बडीमुंडी। **क**—किरीय वोडतर, हिरिय वोडतर। **लै**—SPHAERANTHUS INDICUS.

स्वभाव—साना ठूला दुवै–मधुरो-पिरो र पाकावस्थामा पिरो-तीतो छ। तीक्ष्ण छ। गरम, हलका र वीर्यवर्द्धक छ। कफ, पित्त, विषदोष, वमन, आमातिसार, गलगण्ड, गण्डमाला, अपचि, मूत्रकृच्छ्र, क्रिमि, पाण्डु, श्लीपद, अरुचि, अपस्मार, फियोको रोग, मेदा, गुदद्वारको वेदना र योनिशूलमा हितकारक छ। विशेष गरी, **ठूलोमा**—रुचि गराउने, स्वर खुलाउने र प्रमेह, वायुलाई हटाउने स्वभाव बढता छ।

१३९. सुर्ती

यो लामो पात हुनेलाई 'काँचोपात' र छोटो पात हुनेलाई 'बेलायती' भन्दछन्।

सं—धूम्रपत्रा, धूम्राह्वा, सुलभा, स्वयंभुवा, गृध्रपत्रा, गृध्राणी, क्रिमिघ्नी, स्त्रीमलापहा, नासासंवेदन, क्षुद्विवोधन, तमाखु। **हि**—सुर्ती, तम्बाकू। **ब**—तमाकू। **म**—गान्धाणी, तम्बाखु। **क**—कत्तगिरी। **लै**—(काँचो पात) NICOTIANA TABACUM, (बेलायती) NICOTIANA RUSTICA.

स्वभाव—तीतो, गरम, पिरो, कोक्याउने र कडो छ। माद, भ्रम, र वमनकारक छ। नजरलाई मंद गराउँदछ। रुचिकारक छ, अग्नि बढाउँदछ। केही रेचक छ। वायुलाई अनुलोम गराउँदछ। कफ, श्वास, कास, शोथ, वायुविकार, कोष्ठवात, क्रिमिरोग, दन्तरोग, शुक्ररोग, नेत्र-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रोग, जम्रा, लिखा र बिच्छी आदिको विषलाई हटाउँदछ। यसैलाई कहीँ "छिउँके" नाम पनि गर्दछन्।

१४०. वीरी

सं—प्रसारिणी, सुप्रसरा, सारणी, सरणी, सरा, चारुपर्णी, राजवला, भद्रपर्णी, प्रतानिका, प्रवला, राजपर्णी, वल्या, भद्रवला, चंद्रवल्ली, प्रभद्रा। **हि**—गंधप्रसारणी, पसरन्। **ब**—गंधभादला, गांधाली। **म**—प्रसारणी, चाँदवेली। **क**—हेसरणे। **लै**—PAEDERIA FOETIDA.

स्वभाव—तीतो, भारी, उष्णवीर्य र सारक छ, हलका छ। वायु, कफको विकार, ज्वर, वातरक्त, अर्श, शोथ, मलावष्टम्भलाई हटाउँदछ। बलकारक छ। स्वरभंग र नेत्रलाई हितछ। रात्र्यन्धलाई पनि शमन गर्दछ।

१४१. पाखानभेद

सं—पाषाणभेदक, अश्मघ्न, शिलाभेद, अश्मभेदक, श्वेता, उपलभेदी, नगभित्, शैलगर्भज। **हि**—पाखानभेद। **ब**—पाथरचुरी, हिमसागर, पाथरकुचा। **म**—वडवती, पाषाणभेदी। **क**—आलेलम, आलेलगया, पाषाणभेदी। **लै**—BERGENIA LIGULATA.

स्वभाव—तीतो, टर्रो, भारी, स्निग्ध र शीतवीर्य छ। वस्तिस्थानलाई शुद्ध गराउँदछ। वायुलाई शमन गर्दछ। दाह, मूत्रकृच्छ्र, अतिसार, त्रिदोष, मेदा, अर्श, गुल्म, अश्मरी, हृदयरोग, प्रमेह, योनिरोग, प्लीहा, शूल र व्रणमा उपयोगी छ।

यसमा—सानो ठूलो गरी दुइ जात हुन्छ। स्वभावमा सबै एकही छन्।

१४२. वरपाते पाखानभेद

सं—वटपत्री, खेतिका, दीपिका, शीतक। **हि**—वट(ड)पत्री, पाषाणभेदी। **ब**—पातरकुचा। **म**—वटपत्री। **लै**—ZIZYPHUS TRINERVIA.

स्वभाव—टर्रो र गरम छ। योनिरोग र मूत्ररोगमा उपयोगी छ।

यसको फल—मधुरो, टर्रो, रूखो र ठण्डा छ। लेखन र स्तम्भन छ। कफ र पित्तलाई हटाउँदछ। विवन्ध र आध्मान गराउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१४३. घ्युकुमारी

सं—कुमारी, गृहकन्या, कन्यका, दीर्घपत्रिका, स्थलेरुहा, मृदु, कन्या, बहुपत्रा, अमरा, अजरा, कण्टकप्रावृता, वीरा, भृङ्गेष्टा, विपुलस्रवा, व्रणघ्नी, तरुणी, रामा, कपिला, अंबुधिस्रवा, सुकंटका, स्थूलदला। **हि**—घीकुवार, ग्वारपाठा, कुवारपाठा। **ब**—घृतकुमारी। **म**—कुवारी, कोरफड, कोरफाँटा। **क**—लोयिसर, घिकुवार। **लै**—ALOE BARBADENSIS.

स्वभाव—ठण्डा, तीतो, मदगन्धी छ। कफ, पित्त, विषदोष, कास, श्वास, कुष्ठ, गुल्म, प्लीह, यकृत्, वमन, कफज्वर, ग्रन्थि, फोडा, आगाले पोलेको घाउ र रक्तपित्तलाई शान्त गर्दछ।

१४४. सहस्रजरी

सं—वह्निचूडा, शिखिनी, शिखालु, सुशिखा, शिखा, शिखावला, केकिशिखा, मयूरशिखा। **हि**—मोरशिखा। **ब**—मयूरशिखा। **म**—मयूर-शिखा। **क**—होरेयसूसुव। **लै**—CELOSIA ARGENTEA.

स्वभाव—टर्रो, स्वादिलो, हलका, ठण्डा र पाकावस्थामा अमिलो छ। कफ, पित्त, अतिसार, मूत्रकृच्छ्र र बालग्रहादि दोषलाई हटाउँदछ। वशीकरण कर्ममा प्रशंसायोग्य छ।

१४५. मुडीलो

सं—त्रायमाणा, कृतत्राणा, त्रायन्ती, त्रायमाणिका, बलभद्रा, सुकामा, वार्षिकी, गिरिजा, अनुजा, मंगल्याह्वा, देववला, पालनी, भयनाशिनी, अवनी, रक्षणी, त्राणा। **नेवा**—त्येमाल। **हि**—त्रायमान। **ब**—वडाडुमूर। **म-क**—त्रायमाण। **लै**—FICUS HETEROHYLLA.

स्वभाव—टर्रो, तीतो, ठण्डा, मधुरो, र सारक छ। कफ, पित्त, रगतका दोषलाई हटाउँदछ। गुल्म, ज्वर, शूल, हृदयरोग, रक्तपित्त, अर्श, भ्रम, तृष्णा, क्षय, ग्लानि, विषदोष र वमनमा उपयोगी छ।

१४६. रुदन्ती

सं—रुदन्ती, स्रवत्तोया, संजीवनी, अमृतस्रवा, रोमांचिका, महामांसी, चणपत्री, सुधास्रवा। **हि**—रुद्रवन्ती, लाणा(पु)। **म**—रुदन्ती। **क**—अलुगणी। **लै**—CRESSA CRETICA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव--पिरो, तीतो, गरम छ। क्षय, क्रिमि, रक्तपित्त, कफरोग, श्वास र प्रमेहमा उपयोगी छ।

यो--गोसाइँस्थानको केही माथि, वरपरमा पाइन्छ।

१४७. मेधागिरि, ब्राह्मी (सानोपाते घोडताप्रे)

सं—ब्राह्मी, सरस्वती, सौम्या, सुरश्रेष्ठा, सुवर्चला, कपोतवंका, कपोतवेगा, वैधात्री, दिव्यतेजा, महौषधी, स्वायंभुवी, सोमलता, सुरेज्या, ब्रह्मकन्यका, मण्डूकमाता, मत्स्याक्षी, मंडूकी, सुरसा, मेध्या, वीरा, भारती, वरा, परमेष्ठिनी, दिव्या, शारदी(दा), सत्यवती, स्मारिणी, ब्रह्मचारिणी, सत्यनामा, ब्रह्मशोभा, ब्रह्मसुवर्चला, ब्राह्मणी, सुनासा, मुनिका, लावण्या, वयस्था, सोमवल्ली, तुष्टा। **हि**--ब्रह्मी, चरेली,। **ब**—ब्रह्मीशाक, थुलकुडी। **म**—बांबी, ब्राह्मी। **क**—किरुब्रह्मी। **लै**—BACOPA MONNIERI.

स्वभाव—ठण्डा, टर्रो, तीतो, मधुरो र पाकावस्थामा स्वादिष्ट छ। हलका छ। स्वर खुलाउँदछ। आयु वर्द्धक र रसायन छ। हृदयको हित छ। बुद्धि, स्मृति बढाउँदछ। वातरक्त, पित्तविकार, कुष्ठ, कण्डू, ज्वर, शोथ, अरुचि, विषदोष, श्वास, कास, मोह, रक्तविकार र पाण्डुरोगमा उपयोगी छ।

यसको पात—मेथीको जस्तो सानो र **बोट** भैंमै मिलेको मसिनो लहरो हुन्छ।

१४८. घोडताप्रे

सं—मण्डूकपर्णी, मण्डूकी, मण्डूकपर्णिका, भेकी, दर्दुरछदा, त्वाष्ट्री, दिव्या, महौषधी, ब्रह्ममण्डूकी, सुप्रिया। **नेवा**--खोलाचाघ्याँ। **हि**—मण्डूकपूरनी। **ब**—थालकुनी, थुलकुडी। **म**—ब्रह्ममाण्डूकी। **क**—ओंदेलगू, बदलगा। **लै**—CENTELLA ASIATICA.

स्वभाव—टर्रो, पाकावस्थामा स्वादिलो र ठण्डा छ। हलका छ। रसायन छ। पित्तविकारमा उपयोगी छ। पूर्वोक्त 'मेधागिरि'का गुणको पनि छ।

१४९. हर्चू, ऐंझेरु

सं—वंदाक, पादपरुहा, शिखरी, तरुरोहिणी, वृक्षादनी, ब्रह्मरुहा,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कामवृक्ष, शेखरी, केशरुपा, तरुरुहा, तरुस्था, गन्धभेदिनी, कामिनी, श्यामा, द्रुपदी, कामना, नीलपर्णी, नीलवल्ली, जीवन्ती, जयद्रुम, अपदरुहा, शैखर्य, अपदरोहिणी, परपुष्टा। **हि**—वंदा, वंदाल। **ब**—वांदु, पणाछा। **म**—कामरुख, वादांगुल। **क**—वंदणिके। **लै**—VISCUM ALBUM.

स्वभाव—ठण्डा, तीतो, टर्रो, पाकावस्थामा मीठो छ। मंगलदायक छ। कफ, वायु, रक्तविकार, व्रण, विषदोष र रक्षोग्रहलाई हटाउँदछ। बल र वीर्यलाई बढाउँदछ। वश्यादि कर्ममा सिद्धिदायक छ।

१५०. वनगहत

सं—कुलत्था, दृक्प्रसादा, अरण्यकुलत्थिका, कुलाली(नी), लोचनहिता, चक्षुष्या, कुंभकारिका। **हि**—वनकुलथी, चाक्षु। **ब**—वनकुलथी। **म**—रानकुलित्थ, रानहुलगे। **क**—काड्हुलीग्। **लै**—DOLICHOS BIFLORUS.

स्वभाव—पिरो र तीतो छ। व्रणरोपण गराउँदछ। नेत्रको हित छ। अर्श, शूल, विवन्ध, आध्मान, विषरोग, नेत्ररोग र कफरोगमा उपयोगी छ।

१५१. लुड़े

सं—तंडुलीय, भंडीर, तंदुली, तंडुली(ले)यक, ग्रन्थिल, बहुवीर्य, मेघनाद, घनस्वन, सुशाक, पत्थ्यशाक, स्फुर्जथु, स्वनिताह्व, कांडेर, वीर, तंडुलेरक, अल्पमारिष। **हि**—चौलाई, चौलाईका शाक। **ब**—क्षुदेनटे, चाँपानटे। **म**—तांदुलिजा। **क**—किरुकुशाले। **लै**—AMARANTHUS SPINOSUS.

स्वभाव—ठण्डा, मधुरो, रूखो छ। पाकावस्थामा मीठो छ। हलका, विषनाशक, रुचिकारक, अग्निदीपक र पथ्य छ। मल, मूत्र सफा गराउँदछ। पित्त, दाह, भ्रम, माद, विषदोष, रक्तविकार र रक्तपित्तमा उपयोगी छ।

यसको पात—ठण्डा, मधुरो, ग्राही, रुचिकारक छ। अर्श, पित्त, रक्तविकार, विषदोष, खोकी, दाह र शोषमा हित छ।

१५२. रातोपाते अमिलोझार

सं—चिविल्लिका, रक्तदला, खरच्छदा, क्षुद्रघोली, उमाभपत्रिका। **म**—चिविली। **क**—किरुगोर्ली। **लै**—AJUGA BRACTEOSA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—पिरो र टर्रो छ। ज्वर र अतिसारमा हित छ। रसायन छ।

१५३. निहुरो, डौंठे

सं—हस्तिशुंडी, महाशुंडी, शुंडी, धूसरपत्रिका। **म**—हस्तिशुंडी। **क**—नेलवाल, नेलुदावरे। **लै**—HELIOTROPIUM INDICUM.

स्वभाव—केही गरम छ। सन्निपात ज्वरमा उपयोगी छ।

१५४. दुधेझार (ठूलोपाते)

सं—दुग्धफेनी, पयःफेनी, फेनी, दुग्धा, पयस्विनी, लूतारि, व्रणकेतु, गोजापर्णी, दुग्धिका। **हि-ब**—दुधियालता। **लै**—OXYSTELMA ESCULENTUM.

स्वभाव—पिरो, तीतो, भारी, रूखो र ठण्डा छ। पाकावस्थामा गरम छ। वातवर्द्धक, रुचिकारक, वीर्यवर्द्धक र गर्भकारक छ। झाड़ा-पिसाब खुलाउँदछ। कफ, कुष्ठ, कृमि, विषदोष र व्रणमा उपयोगी छ। अन्य वस्तुसंग प्रयोग भएमा रसायन पनि छ।

१५५. दुधेझार (मसिनोपाते)

सं—नागार्जुनी, पयोवर्षा, योगिनी, लघुदुग्धिका। **हि**—छोटीदुधी। **ब**—दुधिया। **लै**—EUPHORBIA THYMIFOLIA.

स्वभाव—मधुरो, पिरो, तीतो, नुनिलो, रूखो, गरम र ग्राही छ। वायुवर्द्धक र धातुवर्द्धक छ। हृदयको हित छ। प्रमेह, कफ, कुष्ठ र कृमिमा उपयोगी छ। पारो वद्ध गराउँदछ।

१५६. अति सानो फिक्का रातो झुसे दुधेझार

सं—अर्कपुष्पी, पयस्या, सूर्यवल्ली, कुटुंबिनो, जलकामुका, क्षीरिणी, वक्रशल्या, दुरात्र्षा, क्रूरकर्मा, झिरिंटिका, सिरिंटिका, जलेरुहा, शीतपर्णी। **हि**—अंधाहुली। **ब**—बडक्षीरुई। **म**—सूर्यफूलवल्ली, शिरडोडी **क**—मरुलिगनकस। **लै**—HOLOSTEMMA RHEEDIANUM.

स्वभाव—मधुरो र ठण्डा छ। ग्राहो छ। व्रण, पित्त, कफ, रक्तदोष, कृमि, कण्ड, प्रमेह र क्रूष्ठमा उपयोगी छ।

१५७. तितेपाती

सं—नागदमनी, जंबू, जांबवती, वृत्ता, वृत्तपुष्पा, जांबवो, मदघ्नी'

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दुर्धर्षा, दु:सहा, ईश्वरी, नागदन्ती, महायोगेश्वरी, योगीश्वरी, नागपुष्पी, लूताघातिनी, गर्दभघातिनी, नागपत्री, राष्णा, सर्वग्रहापहा, सर्पगंधा, सर्पसहा, विषदंष्ट्रा, विषापहा। **हि**—नागदमन, नागदौन। **ब**—नागदना। **म**—नागदमणीं। **क**—नागदमनी। **लै**—ARTEMISIA VULGARIS.

स्वभाव—खरो, गरम, पिरो, तीतो छ। त्रिदोष र सबै प्रकारका उदररोगमा उपयोगी छ, कोष्ठलाई शुद्ध गराउँदछ।

१५८. कुकुरडाइनू

सं—नागदन्ती, श्वेतघण्टा, मधुपुष्पा, विशोधनी, नागस्फोता, नागपुष्पी, विशालाक्षी, नागछत्रा, विचक्षणा, सर्पपुष्पी, शुक्लपुष्पी, स्वादुका, शीतदंतिका, सितपुष्पो, सर्पदन्ती, नागिनी, नागचित्रा, श्वेतदन्ता, एकपर्णी, श्वेतगंडा, उदरस्फुटा, मधुफला, सशल्या, कांडिनी, शेनघंटा, शूलिनी, रामदंतिका, रामदूतिका। **हि-ब-म**—चोबचिनी। **लै**—SMILAX CHINA.

स्वभाव—पिरो, तीतो, रूखो, तीक्ष्ण र गरम छ। रुचि गराउँदछ। कफ, वायु, विषदोष, योनिदोष, गुल्म, शूल, वमन, कृमि र कण्ठदोषमा उपयोगी छ।

"चोबचिनी" भनी मुख्य यसको **जरालाई** नै भनिन्छ। **स्वभाव**—पिरो, तीतो, गरम छ। भोक जगाउँदछ। विवन्ध, आध्मान, शूल, वातव्याधि, अपस्मार, उन्माद र शरीरको वेदनामा उपयोगी छ। झाडा-पिसाबलाई शुद्ध गराउँदछ। फिरङ्ग रोगलाई पनि शमन गर्दछ।

यसको सेवने गर्नेले—मदिरा, तेल, कांजीक, शाक-पात, नून, अमिलो, तीतो र नुनिलो वस्तु त्याग्नु उचित छ।

१५९. मटरफूल

सं—विष्णुक्रान्ता, हरिक्रान्ता, नीलपुष्पा, अपराजिता, नीलक्रान्ता, सतीना, विक्रान्ता, छर्दिका। **म**—विष्णुक्रान्ता। **क**—विष्णुकाके।

स्वभाव—पिरो र तीतो छ। कफरोग र वातरोगमा उपयोगी छ।

यसको—नीलो, अपराजिताको जस्तो **फूल** र सानो मटरजस्तो **बोट** हुन्छ। यो, गोसाइँस्थानदेखि केही माथिमा पाइन्छ।

१६०. वनबेथे

सं—कुणञ्जर, कुणञ्जी, कुणञ्ज, अरण्यवास्तुक, क्षेत्रशाक। **हि**—

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

लेसुवा । **ब**—वनबेतुवा । **म**—कुणजीरु । **क**—गोरजे, गोरेजेयपलेय । **लै**—AMARANTHUS POLYGONOIDES.

स्वभाव—मधुरो, र केही टर्रो छ। हलका छ । रुचिकारक छ। दीपन, पाचन, त्रिदोषनाशक, पित्त-श्लेष्मनाशक र संग्राही छ ।

१६१. सानो अमला, भैंअमला

सं—भूम्यामलकी, रम्यामली, तमाली, ताली, तमालिका, उच्चटा, दृढपादी, वितुन्ना, वितुन्नि(न्न का, भूधात्री चारटी, वृष्या विषघ्नी, बहुपत्रिका, बहुवीर्या, अहिमपदा, विश्वपर्णी, हिमालया, जटावीरा, तामलकी, तमालिनो, अज्झटा, बहुगृहा, विधाविका, जटामाला शिवा, दृढा, सूक्ष्मफला, विश्वक्पर्णी, शुभाकिनी, बहुफला, तुन्नकारिका, वितुन्नट(क), झढा, झाटा बहुपुत्रा, वृक्षवीरा, लोहि(लि)का, पुत्रश्रेणिका । **हि**—भुईं आमला, भद्रआमला, पाताल आँवरा । **ब**—भुइआमला । **म**—भूयाँवली, भूईआँवली । **क**—आर्रुनेल्लि । **लै**--PHYLLANTHUS NIRURI.

स्वभाव—टर्रो, अमिलो, मधुरो, ठण्डा र हलका छ। वायुकारक छ। पित्त, प्रमेह, मूत्ररोग, दाह, पाण्डुरोग, रक्तपित्त, कफ, कुष्ठ, विषदोष, श्वास, कास, तृष्णा, हिक्का, घाउ-खटिरा र क्षयमा उपयोगी छ। रुचिकारक पनि छ ।

यसको साना साना बुटाको **बोट** हुन्छ। **पातका फेदमा** सर्स्यूंजत्रा **फल** हुन्छन् ।

१६२. पानी अमला

सं—प्राचीनामलक, पानीयामलक । **हि**—पनियाला, पानी आँवला । **ब**—पानीअँवरा । **म**—पानआँवले । **लै**--BISCHOFIA JAVANICA.

स्वभाव—स्वादिलो, अमिलो, स्निग्ध, भारी र ग्राही छ। गरम छ। रुचि गराउँदछ । कफ, वायु, तृष्णा, विषदोष र त्रिदोषलाई हटाउँदछ । मुखको स्वाद शुद्ध गराउँदछ । **पाकेकोले**, केही कफ र पित्त बढाउँदछ ।

१६३. चरिअमिलो

सं—चाङ्गेरी, क्षुद्राम्लिका, चुक्राह्वा, चुक्रिका, लोणाम्ला, चतुःपर्णी, लोणा(ना), लोडा(ढा),अम्लपत्रिका, अंबष्ठा, अम्लवती, अम्ला, दन्तशठा, स्रस्ताङ्गा, अम्लपत्री, अम्ललोणिका, सुनिषछदा राजभोटा, अम्ल-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

घोलिका, अम्लवाटिका, अश्मन्तक, शफरी। हि—चाङ्गेरी, अंवीलोण। ब—आमरुल। म—आंववतो, चुका। क—पुलुँवुणिसे। लै—OXALIS CORNICULATA.

स्वभाव—अमिलो, केही टर्रो र पाकावस्थामा मधुरो छ। गरम छ। अग्निदीपक, रुचिकारक र हलका छ। पित्त बढाउँदछ। कफ, वायु, ग्रहणी, अतिसार र अर्शमा उपयोगी छ।

१६४. करिचे

सं—भिःसटा, ओखराडि, तडागमृत्तिकोद्भवा। हि—गान्दीबूटी, ओखराडी। ब—ओषड, दुसेरासाग। म—ओखराडय। लै—MOLLUGO LTOIDES.

स्वभाव—यसका गेडाको भस्म बनाई तेल र मरिचको चूर्ण मिलाई, लेप गर्नाले शिरको खटिरा जस्तै पुरानो पनि आराम हुन्छ।

यसलाई, ठाउँ-ठाउँका अनुभवीहरूले, अनेक रोगमा अनुपान भेद गरी प्रयोग गर्दछन्। 'मूत्ररोध, मूत्रकृच्छ्रमा पनि हितकारी छ' भन्दछन्। यसलाई मात्र पिनी लगाउनाले पनि शिरमा हुने दाद-खटिराहरूलाई शमन गर्दछ।

पहाड़तर्फ, छालाका पिट्का, घाउ-खटिरामा पनि पानीमा पिनी प्रयोग गर्दछन्, फाइदा देखिन्छ।

यो—पानी सूकेको नदी, कुलो, तलाउ वा खेतको डिलमा, **साना बूटाका** रूपमा धेरैजसो उब्जेको हुन्छ र उस बूटामा **मसिना गेडाहरू** लागेका झुप्पाहरू धेरै हुन्छन्।

१६५. लज्जालु

सं—रक्तपादी, शमीपत्रा, स्पृक्का, खदिरपत्रिका, खदिरका, संकोचनी, समङ्गा, नमस्कारी, प्रसारिणी, लज्जालु, सुप्तपर्णा, खदिरी, गण्डमालिका, लज्जा, लज्जिका, स्पर्शलज्जा, अश्रुरोधना, रक्तमूला, ताम्रमूला, सुगुप्ता, अञ्जलिकारिका, गंडकारी, जलकर्णिका। हि—लज्जावन्ती, छुईमुई, शर्मानी। ब—लाजुक, लज्जावती। म—लाजिरी, लाजालु। क—मुदिदरेमुरुटव। लै—MIMOSA PUDICA.

स्वभाव—पिरो, टर्रो, केही तीतो र ठण्डा छ। कफ, पित्त, अतिसार,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रक्तपित्त, शोफ, दाह, श्रम, श्वास, व्रण, कुष्ठ, रक्तविकार र योनिरोगमा उपयोगी छ।

१६६. ठूलोपाते सानो लज्जालु

सं--विपरीतलज्जालु, अल्पक्षुप, वृहद्दल। **हि**—लजालु। **ब**—पानी लजक। **लै**—NEPTUNIA OLERACEA

स्वभाव—पिरो, गरम र कफनाशक छ। विज्ञानमा नानाप्रकारको चमत्कार गराउँदछ। पारो वद्ध गराउँदछ।

यसको—**सानो बोट ठूलो पात** हुन्छ।

१६७. काँढा नहुने लज्जालु

सं—अलंवुषा, खरत्वक्, मेदोगला।

स्वभाव—स्वादिलो छ। हलका छ। कृमिदोष, पित्त र कफलाई हटाउँदछ।

यसको कांढा हुँदैन, हाँगाका बीच-बीचमा गाँठा हुन्छन्।

१६८. सेतो पुनर्नवा

सं—पुनर्नवा, विशाख, कठिल्ल, शशिवाटिका, पृथ्वी, शितवर्षाभू, दीर्घपत्र, कठिल्लक, पुनर्भू, मंडलपत्रक, श्वेतमूला, वृश्चीव, वर्षाभू, क्षुद्रपत्रक, शोफघ्नी। **हि**—विषखपरा। **ब**—श्वेतगोदावन्ते, श्वेतपुन्या, शेपुनी। **म**--पांढरीघेंटुली, खरपऱ्या। **क**--विलियदुवेल्लडकिलु। **लै**—TRIANTHEMA PENTANDRA.

स्वभाव—तीतो, मधुरो, टर्रो, पिरो र अग्निदीपक छ। पाकावस्थामा गरम छ। विषदोष, हृदयरोग, कास, शूल, रक्तदोष, पाण्डु, शोथ, वातविकार, कफविकार, अर्श, अरुचि, व्रध्नरोग र उदररोगमा हित छ। भोक जगाउँदछ। रसायन छ।

१६९. रातो पुनर्नवा

सं—रक्तपुनर्नवा, क्रूरा, मण्डलपत्रिका, रक्तकाण्डा, वर्षकेतु, लोहिता, रक्तपत्रिका, वैशाखी, रक्तवर्षाभू, शोफघ्नी, रक्तपुष्पिका, विकस्वरा, विषघ्नी, प्रावृषेण्या, सारिणी, वर्षाभव, शोणपत्र, शोरग, सम्मिलितद्रुम, पुनर्भव, नवनव्य, क्षुद्रवर्षाभू, रक्तपुष्पा, शिवाटिका, कठिल्लक, क्रूरक, रक्तवृंतक, वर्षकेतुका। **हि—**गदहपूर्णा, गदपूर्ना, लाल साँठ। **ब**—गादा-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पुन्या। **म**—रक्तघंटुली, रक्तवसु। **क**—केंपिनवेल्लडकिलु, करियगणजिले। **लै**—BOERHAAVIA DIFFUSA.

स्वभाव—तीतो, पाकावस्थामा पिरो, ठण्डा, हलका, सारक, वातवर्द्धक र ग्राहो छ। कफ, पित्त, रक्तविकार, शोथ, रक्तप्रदर र पाण्डुमा उपयोगी छ।

१७०. नीलो पुनर्नवा

सं—नीलपुनर्नवा, नीला, श्यामा, कृष्णा, नीलवर्षाभू, नीलिनी। **हि**—नीली साँठ। **ब**—नीलगोदावन्ते, राँगागोदावन्ते। **म**—कालीघेंटुली। **क**—करियवेल्लडकिलु, होगणगिलु। **लै**—TRIANTHEMA DECANDRA.

स्वभाव--तीतो, पिरो र गरम छ। रसायन छ। हृदयरोग, पाण्डु, शोथ, श्वास, वातविकार र कफविकारमा उपयोगी छ।

१७१. अल्लो

सं—वृश्चिका, नखपर्णी, पिच्छिला, अलिपत्रिका। **हि**—बिछ्वा घाँस। **ब**—बिछुटी। **म**—आग्या, बिचवा। **क**—ईंगुले, माससा, होत्रगोत्ते। **लै**—GIRARDINIA ZEYLANICA.

स्वभाव—तीतो, पिरो, केही अमिलो र गरम छ। लेचिलो छ। हृदयको हितकारक र वस्तिशोधक छ। विवन्ध, रक्तपित्त, अरुचि र अंत्रवृद्धि आदि दोषमा उपयोगी छ।

१७२. जलपाडली(री)

सं—गुंडाला, जलोद्भूता, गुच्छवुध्ना, जलाशया। **क**—जलवादरी।

स्वभाव—पिरो, तीतो, गरम छ। शोफ र व्रणलाई हटाउँदछ।

१७३. पाडरी

सं—पाटला, कर्वुंरा, पाटली मोघा, मधुदूती, फलेरुहा, कृष्णवृन्ता, कुवेराक्षी, ताम्रपुष्पी, कुम्भी, पाण्डुफली, वृत्तवीजा, वसन्तदूती, स्थाल्या। **हि**—पाडरी, पाढल। **ब**—पारुल, घंटापारुल। **म**—भूपाटली, पोटरफलं, रक्तपाडल। **क**—नेलवादरी, मणमण्डेहादरी, विलियहादरी। **लै**—STEREOSPERMUM TETRAGONUM.

स्वभाव—पिरो, टर्रो, स्वादिलो र केही गरम छ। **कफ**-वातको विकार,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शोफ, वमन, आध्मान, श्वास, सन्निपात, अरुचि, रक्तविकार र तृष्णामा उपयोगी छ।

यसको फूल—टर्रो, मधुरो, ठण्डा छ। पित्तातिसार, कफ, वायु र रक्तविकारलाई हटाउँदछ। हृदयको हित छ।

यसको फल—टर्रो, तीतो, मीठो, ठण्डा र भारो छ। हिक्का, रक्तपित्त, मूत्रकृच्छ्र र वायुदोषमा उपयोगी छ।

१७४. ब्रह्मदण्डी

सं—ब्रह्मदण्डी, अजदण्डी, कण्टपत्रफला। **हि**—ब्रह्मदण्डी। **ब**—छागलदांडो, वामनदांडी। **म**—ब्रह्मदण्डी। **क**—ब्रह्मदण्डे(डी)। **लै**—TRICHOLEPIS GLABERRIMA.

स्वभाव—तीतो र गरम छ। कफविकार, वातविकार र शोफलाई शमन गर्दछ।

यो—गोसाइँस्थानमाथि प्राप्य छ। यसको **पात, फल** केही **काँढादार** हुन्छ।

१७५. गुम्पाती, गाण्टेफूल

सं—द्रोणपुष्पी, द्रोणा, दीर्घपत्रा, कुम्भयोनि, कुतुम्बिका, चित्रक्षुप, कुतुम्बा, सुपुष्पा, चित्रपत्रिका, फलेपुष्पा। **हि**—गूमा, गोमा। **ब**—द्रोणपुष्पी (घलघसे)। **म**—कुम्बा, देवकुम्बा, तुम्बा। **क**—तुम्बे, देवतुम्बे। **लै**—LEUCAS LAVANDULAEFOLIA, LEUCAS CEPHALOTES.

स्वभाव—पिरो, नुनिलो, रूखो, गरम, भारी र तीक्ष्ण छ। पाकावस्थामा मीठो छ। वायु र पित्तलाई बढाउँदछ। कफविकार, आमदोष, कामला, शोथ, तमकश्वास, कृमि र अग्निमांद्यमा उपयोगी छ। रुचिकारक छ। पक्षाघातमा पनि हितकारक छ।

यसको पात—स्वादिलो, रूखो, पिरो र भारी छ। पित्तनाशक र भेदक छ। कामला, शोथ, प्रमेह, ज्वरलाई हटाउँदछ।

यसलाई—**राजनिघण्टुमा**—सानो ठूलो **दुइ जात** गरी ठूलोलाई 'देवद्रोणी' भनी तीतो, मेधाजनक र पारो शोधनमा उपयोगी लेखिएको छ। यसलाई कहीं 'गाण्टेझार' पनि भन्दछन्।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१७६. मखमलीफूल

सं—झण्डूक, झण्डू, झेण्डूक, झेण्डू, स्थूलपुष्पा। **हि**—मखमली, गुल्तोरा, लालमुरगा, कलगा। **म**—झेण्डू, मखमाल। **क**--गोवगड्डे। **लै**—GOMPHRENA-GLOBOSA.

स्वभाव—पिरो, टर्रो छ। ज्वर र भूत ग्रहपीडालाई हटाउँदछ।

१७७. रातो-दुधे मुसेझार

सं—गोरक्षदुग्धी, गोरक्षी, ताम्रदुग्धा, रसायनी, बहुपत्रा, मृतञ्जीवी, मृतसञ्जीवनी। **म**--नागार्जनदुधी। **क**—मरीजेवणिगे। **लै**—BRYONOPSIS LACINIOSA.

स्वभाव—मधुरो, ग्राही, ठण्डा र सर्ववश्यकारक छ। रसवन्ध कर्ममा पनि सिद्धिदायक छ।

१७८. आँखातरुआ

सं—टंकारी। **हि**—तुलतिपति। **ब**—वनटेपरिया। **बम्बई**--थानमोरी। **तैलङ्गी**—कुपन्टी। **लै**—PHYSALIS MINIMA. **इङ्गलिश**—WINTERGREEN. पहाडतर्फ "ध्वाँसे" पनि भन्दछन्।

स्वभाव—तीतो र हलका छ, भोक जगाउँदछ। वायु र श्लेष्मालाई हटाउँदछ।

यसको तेल—वातरोगमा हित छ। पाश्चात्य चिकित्सामा, वातरोगमा यसको तेल प्रसिद्ध प्रयोग बुझिएको छ।

यसको फल—रिट्ठाजस्तो हुन्छ, पहाडतर्फ तेल पेली बत्ती बाल्दछन्।

१७९. वनप्सा

सं—वनप्सा, सूक्ष्मपत्रा, नीलपुष्पा, ज्वरापहा। **हि**—गुलबनप्सा। **ब**—वानप्सा। **म**—वनप्सा। **लै**—VIOLA ODORATA.

स्वभाव—पिरो, तीतो र गरम छ। बलदायक छ। कास, श्वास, शीतज्वर र त्रिदोषलाई हटाउँदछ।

यसको--घोडताप्रेका छाँटको **सानो बिरुवा** हुन्छ। **फूल**—सेतो-नीलो वर्णको हुन्छ।

इति पर्पटादि वर्गः ॥ ३ ॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ पिप्पल्यादि वर्गः

१८०. पिपला

सं--पिप्पली, कृकरा(ला), शौण्डी, चपला, मागधी, कणा, कटुवीजा, कोरङ्गी, वैदेही, तिक्ततंडुला, श्यामा, दन्तफला, कृष्णा, कोला, मगधोद्भवा, ऊषणा, उपकुल्या, स्मृति, तीक्ष्णतंडुला। **हि**—पिपल(र)। **ब**—पिपल। **म**—पिप्पली। **क**—हिप्पली। **लैं**—PIPER LONGUM.

स्वभाव--केही गरम, पिरो, पर्परो, हल्का र पाकावस्थामा मीठो छ। रसायन छ। वायु, कफ, श्वास. कास, उदररोग, ज्वर, कुष्ठ गुल्म, प्रमेह, अर्श, प्लीहा, शूल, आमवातमा हित छ। रेचन छ।

काँचो—ठण्डा, मधुरो, स्निग्ध र भारी छ। पित्तलाई शमन गर्दछ। कफ लगाउँदछ। **सुकेकोले** पित्तकोप गर्दछ।

पिपलाको चूर्ण—महमा मिलाई सेवन गरेमा, मेदा र कफलाई हटाउँदछ। श्वास, कास, ज्वरमा हित गर्दछ। वीर्य, मेधा र अग्निलाई बढाउँदछ।

१८१. ठूलो पिपला

सं—गजपिप्पली, गजोषणा, चव्यफला, चव्यजा, श्रेयसी, छिद्रवैदेही, दीर्घग्रन्थि, तैजसी, वर्तुली, स्थूलवैदेही, कपिवल्ली, कोलवल्ली, वशिर। **हि**—गजपिपल। **ब**--गजपिपुल। **म**—गजपिप्पली, मोरवेलीला। **क**—गजहिप्पलो। **लै**—SCINDAPSUS OFFICINALIS.

स्वभाव—पिरो, गरम, रूखो छ। पर्परो छ। मलशोधक छ। कफ, खोकी, वायुलाई शमन गर्दछ। कान र स्तनलाई बढाउँदछ। भोक जगाउँदछ। अतिसार, श्वास, घाँटीका रोग र कृमिरोगमा उपयोगी छ।

१८२. वनपिपला, ठेकीफल

सं—वनपिप्पली, सूक्ष्मपिप्पली, क्षुद्रपिप्पली। **म**—रानपिपली। **क**—काहिप्पली। **लै**—PIPER SYLVATICUM.

स्वभाव—गरम छ। तीक्ष्ण छ। रुचि र अग्निदीपन गराउँदछ। सुकेकोमाभन्दा **आलोमा बढता गुण हुन्छ।**

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

लक्षण—यो, सानो-सानो केही **डल्लो** आकारको हुन्छ ।

१८३. पिपलामूल, पिपलजरी

सं—ग्रन्थिक, पिप्पलीमूल, मूल, चटकाशिर, कोलमूल, कटुग्रन्थि, कटुमूल, कटूषण, सर्वग्रन्थि, पर्वाढ्य, विरूप, शोणसम्भव, सुग्रन्थि, ग्रन्थिल । **हि**— पिपर्मूल, पिपरामूल । **ब**—पिपलमूल । **म**—पिंपलोमूल । **क**—हिप्पलीयवेरु। **लै**—PIPER OFFICINARUM

स्वभाव—पिरो, रूखो, पर्पराउँदो, गरम र हलका छ। दीपन,-पाचन,-रोचन र भेदन छ। **पित्त कोप** गराउँदछ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ, उदररोग, आनाह, प्लीहा, गुल्म, कृमि, कास, श्वास, क्षय र आमशूलमा उपयोगी छ।

१८४. शुठो

सं—शुण्ठी, महौषध, विश्वनागर, विश्वभेषज, विश्वौषध, कटुग्रन्थि, कटुभद्र, कटूषण, सौपर्ण, साङ्गवेर, कफारि, आर्द्रक, शोषण, नागर। **हि**—सोंठ, शुण्ठी। **ब**—शुँट(ठ)। **म**—सुण्ठी। **क**—सुण्ठी। **लै**—ZINGIBER OFFICINALE.

स्वभाव—पिरो, गरम, स्निग्ध, हलका र पाकावस्थामा मधुरो छ। सारक छ। रुचि र पाचन गराउँदछ। आमवात, कफ, वायु, विवन्धलाई हटाउँदछ। वीर्यवर्द्धक छ। वमन, श्वास, कास, शूल, हृद्रोग, श्लीपद, अर्श, आनाह, र वातोदरमा हितकारक छ। ग्राही छ। अर्थात् विवन्ध-भेदक छ, पातन गर्न सक्तैन। **भुटेकोले**—विड्विवन्धलाई हटाउँदछ।

१८५. अदुवा

सं—आर्द्रक, गुल्ममूल, मूलज, कन्दर, शृंगवेर, महीज, सैकतेष्ट, अनूपज, अपाकशाक, आर्द्रा, राहुछत्र, सुशाक, शार्ङ्ग, आर्द्रशाक। **हि**—अदरख, आदी। **ब**—आदा। **म**—आलें। **क**—अल्ल, अद्रका। **लै**—ZINGIBER OFFICINALE.

स्वभाव—पिरो, गरम, रूखो र सारक छ। पाकावस्थामा मधुरो र ठण्डा, हलका छ। अग्निदीपक, पाचक, रुचिकारक छ। भेदक छ। वीर्य-वर्द्धक छ। हृदय र कण्ठरोगका हित छ। शोथ, अरुचि, कफविकार, वातविकार, कास, श्वास, आनाह, वमन, शूल र मलवन्धमा उपयोगी छ। **अदुवा**—काञ्जिक र सिधेनूनसंग सेवन गरेमा, पाचन गराउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मलवन्ध, आमवात, कफबातलाई हटाउँदछ। अथवा केवल सिधेनून संग मात्र सेवन गरेमा, भोक जगाउँदछ, रुचि गराउँदछ। सारक छ। शोथ, वातविकार, कफविकारलाई हटाउँदछ। भोजनको अगाडि सेवन गरेमा जिभ्रो र घाँटीलाई शुद्ध गराउँदछ। ज्यामीरको रस र सिधेनूनसंग सेवन गरेमा रुचि र मुख शुद्ध गराउँदछ।

१८६. मरिच

सं—मरिच, मलिन, श्याम, कोल, वल्लीज, ऊषण, यवनेष्ट, वृत्त-फल, शाकाङ्ग, धर्मपत्तन, कटुक, शिरोवृत्त, वीर, कपिविरोधि, मृष्ठ, सर्वहित, कृष्ण। **हि**—काली मिरच। **ब**—मरीच। **म**—मरिच, मिरे। **क**—मेणसु। **लै**—PIPER NIGRUM.

स्वभाव—तीक्ष्ण, पिरो, गरम, रूखो र हलका छ। दीपक, पाचक र केही पित्तकारक छ। कफ, वायु, शूल, श्वास, कास, कृमि र हृदय-रोगमा हित छ।

१८७. सेतो मरिच

सं—सितमरिच, सीतोत्थ, सितवल्लीज, बालक, बहुल, धवल, चन्द्रक। **हि**—सफेद मिरच। **ब**—सादा मरिच। **म**—पांढरे मिरिचे। **क**—विलिय मेणसु। **लै**—APOROSA LINDLEYANA.

स्वभाव—हलका छ। अति गरम र ठण्डा पनि छैन। कफ र वायु-लाई हटाउँदछ। वृष्य छैन। विष र भूतदोष, नेत्ररोगलाई हटाउँदछ। अन्य वस्तुसंग प्रयोग गरेमा रसायन छ। साधारण मरिचभन्दा बढता गुणको छ। वश्यकारक पनि छ।

१८८. धनियाँ

सं—धान्यक, धान्यज, धान्य, धानेय, धनिक, कुस्तुम्बुरी, स्वावलिका, छत्राधान्य, बितुंनक(ट)सुगन्धि, शाकयोग्य, सूक्ष्मपत्र, जनप्रिय, धान्यबीज, बीजधान्य, वेधक। **हि**—धनिया। **ब**—धने। **म**—कोथिवीर, धने। **क**—कोथुम्बुरी। **लै**—GORIANDRUM SATIVUM.

स्वभाव—मधुरो र केही टर्रो छ। स्निग्ध, हलका र ठण्डा छ। पाकावस्थामा केही गरम छ। वृष्य छैन। दीपन, पाचन छ। ग्राही छ। ज्वर, खोकी, तृष्णा, दाह, वमन, कफ, वायु, र पित्तलाई शमन गर्दछ। पिसाब गराउँदछ। **आलो धनियाँ**, विशेष गरी, पित्तनाशक छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१८९. ज्वानू

सं—यवानी, दीप्यक, दीप्य, यवसाह्व, यवाग्रज, दीपनी, उग्रगन्धा, वातारि, भूकदम्वक, यवज, दोपनीय, शूलहन्त्री, यवानिका, उग्रा, तीव्रगन्धा। **हि**—अजवाइन। **ब**—यमानी, योयान। **म**—ओंवा। **क**—ओडु, ओमु। **लै**—TRACHYSPERMUM AMMI

स्वभाव—पिरो, तीतो, तीक्ष्ण र गरम छ। हलका छ। वातार्श, कफ, शूल, गुल्म, पेट फुल्ने रोग, फियोको रोग, कृमि, वमनमा उपयोगी छ। भोक जगाउँदछ। रुचि गराउँदछ। पित्त बढाउँदछ। शुक्र घटाउँदछ।

यसको पात—पिरो, तीतो र गरम छ, भोक जगाउँदछ। रुचि गराउँदछ। पित्त बढाउँदछ। वायु, कफ, गुल्म र शूलमा फाइदा छ।

१९०. चाभो

सं—चव्य, चव्यक, चविका, वशिर, गन्धनाकुली, वल्ली, कोलवल्ली कोल, कुटलमस्तक, तीक्ष्ण, करिणिका, कृकर, चवण, उच्छिष्ट, कुक्कुटमस्तक, उषणा। **हि**—चव्य, चाभ। **ब**—चईगाछ। **म**—चव्य, नोरवेलीचे। **क**—चव्य, गजहिप्पली। **लै**—PIPER CHABA.

स्वभाव—पिरो छ। गरम र हलका छ। रुचि गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। कृमि, कास, श्वास र शूलका पीडामा उपयोगी छ। गुदद्वारका रोगमा पनि हितकारक छ।

यसको फूल—विषदोष, श्वास, कास र क्षयमा हित छ।

१९१. चितु

सं—चित्रक, अग्नि, शार्दूल, चित्रपाली, कुट, शिखी, कृशानु, दहन, व्याल, ज्योतिष्क, पालक, अनल, दारुण, वह्नि, पावक, शवल, पाठी, द्वीपी, चित्राङ्ग, शूर, ऊषण। **हि**—चीता। **ब**—चितेगाछ। **म**—चित्रकु। **क**—चित्रमूल। **लै**—PLUMBAGO ZEYLANICA.

स्वभाव—तीतो र गरम छ। पाकावस्थामा पिरो छ। रुचि र अग्नि बढाउँदछ, ग्राही छ। कफविकार, कृमिदोष, शोथ, कुष्ठ, वातार्श, कास, वातोदर, कलेजाको रोग, कण्डू, ग्रहणी, आमदोष र क्षयसमेतमा उपयोगी छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१९२. रातो जरा हुने चितु, रातो चितु

सं—रक्तचित्र, चित्राङ्ग, काल, व्याल, कालमूल, अतिदीप्य, मार्जार, अग्नि, दाहक, पावक, महाङ्ग । **हि**—लाल चीता । **ब**—एङचिते । **म**—रक्तचित्रकु । **क**—किंपिनचित्रमूल । **लै**—PLUMBAGO ROSEA.

स्वभाव—शरीरलाई मोटो गराउँदछ । रुचिकारक र रसायन छ । कुष्ठलाई हटाउँदछ । पारो वद्ध गराउँदछ । लोहवेधक छ ।

१९३. वायुविडङ्ग (कालीकाठको गेडा)

सं—विडंग, क्रिमिहा, चित्रतंडुल, तंडुलीयका, वातारितंडुल, मृगगामिनी, कोरला, कैराल, अङ्गधरा, अमोघा, कपाली, वरा, सुचित्रवीजा, जन्तुहन्त्री, कृमिकंटक । **हि**—वायविडंग । **ब**—विडंग । **म-क**—वायुविडंग । **लै**—EMBELIA RIBES.

स्वभाव—पिरो र तीतो छ । गरम र हलका छ । रूखो छ । वायु, कफ, अग्निमांद्य, भ्रम, आमदोष, गुल्म, आध्मान, कृमिदोष र विवन्धमा उपयोगी छ । हृदयरोग, प्रमेह, विषदोषमा पनि हितकारक कहिएको छ ।

१९४. वोझो

सं—वचा, उग्रगन्धा, गोलोमी, जटिला, उग्रा, लोमशा, रक्षोघ्नी, विजया, भद्रा, मंगल्या, षड्ग्रन्था । **हि**—वच । **ब**—बच । **म**—वेखण्ड । **क**—वच, वजे । **लै**—ACORUS CALAMUS.

स्वभाव—तीतो र पिरो छ । तीक्ष्ण र गरम छ । ग्रन्थि, शोफ, वातज्वर, वातातिसार, विवन्ध, आध्मान, शूल, अपस्मार, कफ-दोष, आमदोष, उन्माद, भूत-दोष, कृमि-दोष,—मा उपयोगी छ । भोक जगाउँदछ । कण्ठरोगलाई हित छ । झाडा-पिसाब शुद्ध गराउँदछ ।

१९५. सेतो वोझो, पारसी वोझो

सं—पारसिकवचा, श्वेतवचा, मेध्या, षड्ग्रन्था, दीर्घपत्रिका, तीक्ष्णगन्धा, हैमवती, मंगल्या, विजया । **हि**—सफेद वच, खुरासानी वच । **ब**—श्वेत वच । **म**—पांढरे वेखण्ड । **क**—विलिय वजे । **लै**—ALPINIA GALANGA.

स्वभाव—कफनाशक र वीर्यवर्द्धक छ । बुद्धि, धारणाशक्ति र आयु-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

लाई बढाउँदछ। वातदोष, कृमिदोष, भूतदोषलाई हटाउँदछ। दीपन छ। अरू पूर्वोक्त स्वभावबरोबरको छ।

१९६. कुलञ्जन

सं—कुलञ्जन, कुलञ्ज, गन्धमूल, तीक्ष्णमूल। हि—कुलिञ्जन। **ब**—कुलञ्जन। **म**—कुलञ्जन, कोलिञ्जन। **क**—कुलञ्जन। **लै**—ALPINIA OFFICINARUM.

स्वभाव—केही कोक्याउँदो, पिरो, तीतो, गरम र दीपन छ। मुखदोषलाई हटाउँदछ। रुचि गराउँदछ। स्वर खुलाउँदछ। हृदय-कण्ठ-मुखलाई शुद्ध गराउँदछ। वायु, कफ, कासलाई शमन गर्दछ।

यसैलाई--सानो ठूलो मार्ना सानोलाई कहीँ "महाभरीवचा" कहिएको छ।

१९७. जीरा

सं—जीरक, जरण, जीर, जीर्ण, दीप्य, दीप्यक, अजाजी, वह्निशंख, मागध। **हि**—जीरा। **ब**--जीरे। **म**--जीरा, जीरे। **क**—जीरा, जीरीगे। **लै**—CUMINUM CYMINUM.

स्वभाव--पिरो, गरम र दीपन छ। गुल्म, आध्मान, अतिसार, ग्रहणी, कृमि र वायुलाई हरण गर्दछ। कसैका मतमा 'रूखो' पनि मानिएको छ।

१९८. सेतो जीरा

सं—श्वेत जीरक, गौर जीरक, अजादी, कणा, कणजीर्ण, कणदीप्य, सतजीरक, दीर्घकणा। हि--सफेद जीरा। **ब**—सादा जीरे। **म**—पांढरे जीरे। **क**—विलिय जिरिगे।

स्वभाव--ठण्डा, रुचिकारक, पिरो, मोठो र दीपन छ। कृमि, विष, आध्मानलाई हटाउँदछ। नेत्रको हितकारक छ।

१९९. कालो जीरा, कृष्ण जीरा

सं--कृष्णजीरक, कृष्णा, जरणा, काली, बहुगन्धा, भेदिनी, भेदिनिका, पटु, रुच्या, नीला, नीलकणा, काश्मीर जीरका, वर्षाकाली, बान्तिशोधनी, कालमेषी, सुगन्धा, काल जीरक। **हि**—काला जीरा। **ब**--कालजीरे। **म**--शहाजीर। **क**--करिजीरके। **लै**--CARUM BULBOCASTANUM.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव--पिरो र गरम छ। रुचिकारक छ। नेत्रलाई हित गर्दछ। कफ, शोफ र जीर्णज्वरमा उपयोगी छ। ग्राही छ।

२००. मुगरेलो

सं—उपकुञ्चिका, दीप्या, काली, पृथ्वी, स्थूलकरणा, पृथु, मनोज्ञा, जरणी, जीर्णा, तरुणी, स्थूलजोरक, सुषवी, कारवी, पृथ्वीका। **हि**--कलौंजी, मगरेला। **ब**--मोटाकेलें जीरें। **म**--कालेंजीरे। **क**--करिदोडु जीरगे। **लै**--NIGELLA SATIVA, CARUM CARVI.

स्वभाव--पिरो, तीतो, गरम र दीपन छ। वीर्यवर्द्धक, अजीर्णनाशक छ। वातगुल्म, आमदोष, त्रिदोष, कफ, आध्मान, रक्तपित्त, शूल र कृमिमा उपयोगी छ। गर्भाशयलाई शुद्ध गराउँदछ।

२०१. वनजीरा

सं—बृहन्पाली, क्षुद्रपत्र, अरण्यजीर, कण, वनजीर। **हि**—काली जीरी। **ब**--वनजीरे। **म**—कडूजीरें। **क**--काजीरगे। **लै**—VERNONIA ANTHLMINTICA.

स्वभाव—पिरो, टर्रो, तीतो, ठण्डा र पाकावस्थामा गरम छ। स्तम्भक छ। घाउ-खटिरा र वात-कफदोषमा हित छ।

२०२. मेथी

सं—मेथिका, मेथिनी, मेथी, दीपनी, बहुपत्रिका, वेधनी, गन्धबीजा, ज्योति, गन्धफला, वल्लरी, चन्द्रिका,मेथा, मिश्रपुष्पा, कैरवी, कुञ्चिका, बहुपर्णी, पीतबीजा। **हि-ब-म**—मेथी। **क**—मेथयक। **लै**—TRIGONELLA FOENUMGRAECUM.

स्वभाव—केही पिरो, रूखो र गरम छ। हलका छ। मल कसदछ। रक्तपित्तलाई कोप गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। बलकारक छ। अरुचि, वमन, वातरक्त, वातदोष, अर्श र कृमिलाई शमन गर्दछ। शुक्रलाई घटाउँदछ।

२०३. जिम्बू

सं—हिंगुपत्री, पृथ्वीका, कवरी, दीर्घिका, पृथु, तन्वी, दारुपत्री, विल्वी, वाष्पी, वाष्पिका, दारुपत्रिका, भेदनी। **हि**—जीमू, वाफली। **ब**—

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रांधुनी । **म**--हिंगुपत्री, वाफली । **क**—हिंगुपत्री । **लै**—CORCHORUS DEPRESSUS.

स्वभाव--पिरो, तीतो, तीक्ष्ण र गरम छ। कफ, वायु, आम र कृमिलाई शमन गर्दछ। रुचिकारक, दीपन, पाचन र पथ्य छ। हृदयरोग, वस्तिरोग, विवन्ध, अर्श र गुल्ममा पनि उपयोगी छ।

२०४. हिङ्ग

सं—हिंगु, उग्रगन्ध, भूतारि, वाल्हीक, जन्तुनाशन, शूलगुल्मारि, रक्षोघ्न, उग्रवीर्य, रामठ, अगूढगन्ध, जरण, भेदन, सूपधूपन, दीप्त, सहस्र-वेधी। **हि-ब-म**—हींग, हिंग, हिंगु। **क**--इंगु। **लै**—FERULA NARTHEX.

स्वभाव—पिरो, तीक्ष्ण, केही गरम र सारक छ। कृमि, वात, कफ, विवन्ध, आध्मान, शूल र गुल्ममा उपयोगी छ। नेत्र र हृदयको पनि हितकारक छ। केही पित्त बढाउँदछ। दीपन र पाचन छ।

२०५. अम्बर

सं—अग्निजार, अग्निनिर्यास, अग्निगर्भ, अग्निज, बडवाग्निमल, जरायु, अग्निसंभव। **म-क**—अग्निजार। **लै**—AMMANNIA BACCI-FERA.

स्वभाव—पिरो र उष्णवीर्य छ। वायु र कफलाई हटाउँदछ। पित्त बढाउँदछ। सन्निपात, शूलको पीडा र ठण्डाइबाट भएका रोगलाई शमन गर्दछ।

यो—समुद्रका जनावरविशेषको "शाल" हो भनी मानिएको छ।

२०६. गाइतेवारे

सं—राष्णा, युक्तरसा, रस्या, श्रेयसी, रसना, रसा, सुगन्धिमूला, सुरसा, रसाढ्या, अतिरसा। **हि**—रासन, राष्णा। **ब**—राष्णा। **म**—नावडीथ्या। **क**—रसना। **लै**—VANDA ROXBURGHII.

स्वभाव—तीतो, गरम र भारी छ। आमलाई पाक गराउँदछ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ। शोथ, श्वास, वातरक्त, वातशूल, वातोदर, कास, ज्वर, विषदोष, आमवात, सबै प्रकारका वातरोग र हिध्मामा उपयोगी छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२०७. अलैँची

सं—स्थूलैला, बृहदेला, त्रिपुटा, त्रिदिवोद्भवा, भद्रैला, सुरभित्वक्, महैला, पृथ्वी, कन्या, कुमारिका, ऐंद्री, कायस्था, गोपुरा, कान्ता, घृताची, गर्भसंभवा, इन्द्राणी, दिव्यगन्धा, बहुला, निष्कुटि। **हि**—बड़ी इलायची। **ब**—बड इलायच। **म**—मोट वेलदोडे। **क**—यरडू लक्की। **लै**—AMOMUM SUBULATUM.

स्वभाव—केही तीतो, ठण्डा, हलका, रूखो, सुगन्धि र दीपक, पाचक छ। तीक्ष्ण छ। रक्तपित्त, श्वास, वमन, कास, तृष्णा, हृल्लास, कण्डू, कफ-पित्त-आमदोष, वस्तिरोग, हृदयरोग, मखरोग र शिरोरोगमा उपयोगी छ।

२०८. सुकुमेल

सं—एला, वहलगन्धा, ऐंद्री, द्राविणी, निष्कुटि, त्रुटि, कपोतवर्णी, गोरंगी, वाला, बलवती, हिमा, चन्द्रिका, उपकुञ्ची, सूक्ष्मा, सागरगामिनी, गर्भारि(रा), गंधफलिका, कायस्था, कोरंगी(गौराङ्गी)। **हि**—छोटी इलायची। **ब**—छोट इलाइच। **म**—एला। **क**—लक्की। **लैँ**—ELETTARIA CARDAMOMUM.

स्वभाव—केही तीतो, रूखो, हलका, ठण्डा, सुगन्धि र तीक्ष्ण छ। पित्तकारक छ। मुख र मस्तकलाई सफा गर्दछ। वातविकार, कफविकार, कास, श्वास, अर्श, क्षय, विषदोष, वस्तिरोग, कण्ठरोग, मूत्रकृच्छ्र, अश्मरी, व्रण र कण्डूमा हितकारक छ। गर्भपातन गराउँदछ।

'निघण्टु चूडामणिमा' —**अलैंची-सुकुमेल दुवै**—"ठण्डा, तीतो सुगन्धि छ। पित्तविकार, कफविकार, हृदयरोग, वस्तिरोगमा उपयोगी छ, पुंस्त्वनाशक छ" भनी समान स्वभाव र 'सुकुमेलमामन्दा **अलैँचीमा** गुण बढता छ' भन्ने पनि लेखिएको छ।

२०९. सिधेनून

सं—सैन्धव, शीतशिव, नादेय, सिन्धुज, शिव, शुद्धिशिवात्मज, पथ्य, माणिमन्थ। **हि**—सैंधानोन। **ब**—सैन्धव लवण। **म**—सेंधे लोण। **क**—सैंधवं। **लै**—SODII CLORIDUM.

स्वभाव—स्वादिलो, स्निग्ध, ठण्डा, हलका छ। वीर्य बढाउँदछ। नेत्र र हृदयको हित छ। रुचिकारक र अग्निदीपक छ। त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। घाउ-खटिरा, कब्जियतमा हित छ, पवित्र छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सिधेनून—सेतो र रातोका भेदले **दुइ जातको** हुन्छ । त्यसमध्ये **नयाँ सेतो चाहिँ** रस, वीर्य, विपाकमा प्रशस्त गुणको छ ।

२१०. कालोनून, सौचरनून

सं—सौवर्चल, रुचक, तिलक, हृद्यगंधक, अक्ष, कृष्णलवण, रुच्य, कौद्रविक । **हि**—कालानोन, सौचरनोन । **ब**—सचललवण । **म**—सौवर्चल, पादेलोण । **क**—सौवर्चल । **लै**—UNAQUA SODIUMCHLORIDE.

स्वभाव—हलका, गरम र स्निग्घ छ, भेदक छ । दीपन, पाचन र रुचि गराउँदछ । सारक र वातनाशक छ । डकारलाई शुद्ध गराउँदछ । गुल्म, विवन्ध, आनाह, शूल, कृमि, ऊर्ध्ववात र आमशूलमा हितकारक छ । यसैलाई कहीं 'कर्णालीनून' पनि भन्दछन् ।

२११. काचको नून

सं—काचसौवर्चल, नील, काचोद्भव, काच, तिलक, काचसंभव, कृष्णलवण, पाक्यज, काचोत्थ, हृद्यगन्ध, काललवण, कुरुविन्द, काचमल, कृत्रिम । **हि**—कचियानोन । **ब**—कालालोण । **म**—काचलवण, वाँगड खार ।

स्वभाव—रुचिकारक छ । दाह र पित्त गराउँदछ । दीपन छ । कफ, वायु, गुल्म र शूललाई शमन गर्दछ ।

२१२. विरेनून

सं—बिड, द्राविडक, खण्ड, कृतक, क्षार, आसुर, सुपाक्य, खण्डलवण, घूर्त, कृत्रिमक । **हि**—बिरियानोन, कटलीनोन । **ब**—विट्नून । **म-क**—विडलवण ।

स्वभाव—गरम, रूखो, दीपन र तीक्ष्ण छ । रुचि बढाउँदछ । वायु, अजीर्णशूल, गुल्म, प्रमेह, अजीर्ण, मलावष्टम्भ, आनाह, हृद्रोग, जडता, कफदोष र दाहमा हितकारक छ ।

२१३. साभरनून

सं—गडलवण, शुभ्र, पृथ्वीज, घटदेशज, गडोत्थ, महारम्भ, साभर, सभरोद्भव, रौमक, शाकंभरीय । **हि**—सांभर नोन । **ब**—साभर लुण । **म-क**—गाढालवण ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—केही अमिलोपनाको छ। धेरै गरम छ। पित्त बढाउँदछ। हलका छ। दीपन छ। अर्श, कफ, वायु, मललाई हटाउँदछ। भेदक छ। कोष्ठ शुद्ध गराउँदछ।

२१४. पागानून

सं—समुद्रलवण, सामुद्रक, सामुद्र, शिव, वशिर, सागरोत्थ, आप्य, क्षोव, लवणाब्धिज। **हि**—समुद्रनोन, पागा। **ब**—करकचनून। **म**—माठ। **क**—वडागरलवण। **लै**—SODII MURAS.

स्वभाव—केही तीतो, स्निग्ध, भारी र गरम छ। पाकावस्थामा मधुरो छ। दीपन र रुचिकारक, अविदाही छ। भेदक छ। रगत र पित्तलाई बढाउँदछ। रौं सेतो गराउँदछ। कफ, वायु, शूल र विशेष वातरोगमा उपयोगी छ। हृदयलाई पनि हित छ।

२१५. भोटेनून

सं—द्रौणेय, वार्द्धेय, द्रोणीज, वारिज, वार्द्धिभव, द्रोणीलवण, द्रौण, त्रिकुटलवण। **म**—द्रोणीचे मीट। **क**—दोणीय उम्पु।

स्वभाव—पाकावस्थामा मात्र केही गरम छ। अविदाही छ। केही स्निग्ध र भेदक छ। केही पित्तकारक र शूलनाशक छ।

२१६. खारीनून (उखर भूमिको नून)

सं—औषरक, सार्वगुण, सार्वसह, सर्वलवण, उषरज, सांभार, बहुलवण, मिश्रक। **हि**—खारीनोन। **म**—कट्टुया, वेरकेय। **क**—आट्टउप्यु। **लै**—SODIUM CARBONATE.

स्वभाव—नुनिलो क्षारको छ। तीतोपनाको छ। विदाही छ। पित्त बढाउँदछ। ग्राही छ। वायु र कफलाई हटाउँदछ। पिसाब खुलाउँदछ।

२१७. अजमोदा

सं—अजमोदा, खराह्वा, बस्तमोदा, मर्कटी, मोदा, गन्धदला, हस्तिकारवी, अन्धपत्रिका, माधूरो, शिखिमोदा, मोहाढ्या, वह्निदीपिका, ब्रह्मकोशी, विशाली, हृद्यगंधा, उग्रगंधिका, मोदिनी, फलमुख्या। **हि**—अजमोद। **ब**—वनयवानी, रांधुनी। **म-क**—अजमोदा। **य**—APIUM GRAVEOLENS,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव--पिरो, गरम, रूखो र तीक्ष्ण छ। हलका छ। रुचि गराउँदछ। बल-वीर्य बढाउँदछ। वस्ति शुद्ध गराउँदछ। कफ, वायु, शूल, आध्मान, अरुचि, पेटका रोग, नेत्ररोग, वमन र हिक्कामा उपयोगी छ। विदाही छ।

२१८. कबाबचिनी

सं—रेणुका, कपिला, कान्ता, नन्दिनी, महिला, द्विजा, रेणु, राजपुत्री, हिमा, पाण्डुपुत्री, हरेणुका, सुपर्णी, शिशिरा, शान्ता, कौन्ती, वृत्ता, धर्मिणी, कपिलौला, हैमवती, पाण्डुपत्नी। **हि**--कबाबचीनी, रेणुका। **ब-म-क** – रेणुका। **लै**--PIPER CUBEBA

स्वभाव—पाकावस्थामा पिरो र तीतो छ। हलका छ। ठण्डा छ। पित्त बढाउँदछ। दीपन, पाचन गराउँदछ। गर्भ पातन गराउँदछ।

२१९. गुदेर्गानू, पाठा

सं—पाठा, अंबष्ठा, अंबष्ठिका, प्राचीना, पापचेलिका, पाठिका, स्थायिनी, श्रेयसी, विद्धकर्णिका, एकाष्ठीला, कुचैली, दीपनी, वरतिक्तका, तिक्ता, बृहत्तिक्ता, त्रिशिरा, वृकी, मालवी, वरादेवी, वृत्तपर्णी। **नेवा**—पह। **हि**—पाठ। **ब**—आकनादी, निमुक। **म**—पाठा, पहाडमूल। **क**—पाठा। **लै**—CISSAMPELOS PAREIRA.

स्वभाव—तीतो, केही पिरो, गरम र हलका छ। केही पर्पराउँदो छ। वातपित्त, ज्वर, दाह, अतिसार, शूल, वमन, विषदोष, त्रिदोष, अजीर्ण, हृदयरोग, रक्तकुष्ठ, कण्डू, श्वास, कृमि, गुल्म, उदररोग र व्रणमा हितकारक छ। भग्नसंधान गराउँदछ।

२२०. भकिअमिलो, अर्चल

सं—वृक्षाम्ल, अम्लशाक, चुक्राम्ल, तित्तिडीफल, शाकाम्ल, अम्लपूर, पूराम्ल, रक्तपूरक, चूडाम्ल, बीजाम्ल, फलाम्ल, अम्लवृक्ष अम्लफल, श्रेष्ठाम्ल, अत्यम्ल, अम्लबीज, चुक्रफल। **हि**—विषाम्वील, कोकं, तत्तडीक। **ब**—अमल, कूठा, चूकातें। **म**—तित्तिडोक, आमसोल। **क**—तित्तिडीक। **लै**—GARCINIA INDICA.

स्वभाव--**काँचोमा**—अमिलो, गरम, वातनाशक र कफपित्तकारक छ। **पाकेकोमा**—पिरो, टर्रो, अमिलो, गरम र रूखो छ। दीपक, पाचक

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

र संग्राही छ । कफ र वायुलाई बढाउँदछ । तृष्णा, अतिसार, गुल्म, व्रण र कफसंबन्धी अर्श, वातसंबन्धी पेटका रोग र हृदयरोगमा उपयोगी छ ।

२२१. पञ्चालनु

सं—पीतमूली, पीतमूलिका, पोता, रेवट्चिनी, गंधिनी । **हि**—रेवत चीनी । **ब**—रेउचीनी । **म**—रेवाचीनो । **लै**—RHEUM WEBBIANUM.

स्वभाव—केही तीतो, अमिलो र पिरो छ । बलदायक छ । हलका-रेचक छ । अजीर्ण, अतिसार, अग्निमांद्य, अरुचि, विड्वन्ध, शीतपित्त र दुष्टव्रणलाई शमन गर्दछ ।

यसको **सत्त्वलाई** भारततर्फ 'उझारे देवन' भन्दछन् ।

२२२. चखत्रो, शंखत्रो

सं—अम्लवेतस, अम्ल, वेघी, रसाम्ल, वीरवेतस, वेतसाम्ल, अम्लसार, शतवेधी, वेधक, भीम, भेदन, भेदी, राजाम्ल, अम्लभेदक, अम्लांकुश, रक्तसार, फलाम्ल, अम्लनायक, सहस्रवेधी, वीराम्ल, गुल्मकेतु, बिडवेतस, गुल्महा । **हि**—चखतरा, अमलवेत । **ब**—थैकड । **म**—अम्लवेतस, चूका । **क**—अम्लवेतस । **लै**—CITRUS MAXIMA.

स्वभाव—केही टर्रो, अति अमिलो र गरम छ । हलका र रूखो छ । भेदक छ । भोक जगाउँदछ । पित्त गराउँदछ । हृदयरोग, शूल, गुल्म, प्लीहा, उदावर्त, हिक्का, आनाह, अरुचि, श्वास, कास, अजीर्ण, वमन, कफरोग, वातरोग, कृमि, परिश्रम, कफसंबन्धी अर्श र मलदोष, मद्यदोष-मा हितकारक छ ।

यसले—**बोकाको मासु गाल्दछ ।** चणकाम्ल(चनाको सार)समान-को छ । '**यसको फलका रसमा** फलामको सियो डुबाई राख्दा पग्लन्छ' भन्ने उक्ति छ । कहीँ 'शंख मांसादि द्रावी' पाठ पनि छ ।

यसको **वृक्षमा काँढा** र केही लाम्चो बान्कीको **मोसमजस्तो फल** हुन्छ । यसको उत्पत्ति, परीक्षा कहीँ ग्रन्थमा र विशेष प्रयोग 'गदनिग्रह'-मा छ ।

यो, पश्चिम १ नंबर धादिङ् ज्याङरुङको बगैँचामा प्रशस्त छ । अन्यत्र पनि कहीँ-कहीँ भेटिन्छ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२२३. कुट्की

सं—कटुका, जननी, तिक्ता, रोहिणी, तिक्तरोहिणी, चक्राङ्गी, मत्स्यपित्ता, बकुला, सकुलादनी, सादनी, शतपर्वा, मत्स्यभेदिनी, अशोकरोहिणी, कृष्णा, कृष्णभेदा, महौषधि, कट्बीजनी, कांडरुहा, कटु, कटुरोहिणी, केदारकटुका, अरिष्टा, आमघ्नी। **हि-म**—कुट्की। **ब**—कट्की। **क**—केदारकटुकी। **लैं**—PICRORHIZA KURROA.

स्वभाव—तीतो, रूखो, ठण्डा, हलका र पाकावस्थामा पिरो छ। हृदयलाई हित गर्दछ। झाडा खुलाउँदछ। भोक जगाउँदछ, शीतपित्त, रक्तविकार, कफ, पित्त, विषमज्वर, अरुचि, प्रमेह, श्वास, कास, दाह, कुष्ठ र कृमिमा उपयोगी छ।

यसलाई—**तातो दुधमा पखाल्नाले शोधन हुन्छ।**

२२४. अतिरस

सं—अतिविषा, श्वेतकन्दा, विश्वा, शृंगी, भंगुरा, विरूपा, श्यामकन्दा, विषरूपा, महौषधि, विषा, प्रतिविषा, चान्द्रा, श्वेतविषा, अरुणा, उपविषा। **हि**—अतीस। **ब**—आतइच। **म-क**—अतिविषा। **लैं**—ACONITUM HETEROPHYLLUM.

स्वभाव—पिरो, तीतो र गरम छ। दीपन-पाचन गराउँदछ। कफदोष, पित्तदोष, आमदोष, विषदोष, वमन, कृमि, अतिसार, ज्वर र कासमा उपयोगी छ।

यो—सेतो, कालो, रातो गरी **तीन जातको** हुन्छ; **स्वभाव**—सबैमा समान छ—भन्ने लेखिएको छ।

२२५. मोथे

सं—मुस्ता, भद्रा, वारिदा, अंभोद, मेघा, जीमूत, अब्द, नीरद, अभ्र, घन, गांगेय, वराही, गुन्द्राग्रन्थि, भद्रकाली, कसेरु, क्रोडेष्टा, कुरुविन्दा, सुगन्धि, ग्रन्थिला, हिमा, वन्दा, राजकसेरु, कक्षोत्था, परिपेलव, बालेय, अम्बुवाह, मुस्तक। **हि**—मोथा। **ब**—मुत्ता, मुथा। **म**—मोथे। **क**—मुस्ता। **लै**—CYPERUS ROTUNDUS.

स्वभाव—पिरो, टर्रो, तीतो र ठण्डा छ। दीपन-पाचन गराउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

संग्राही छ। पित्त-कफ-रक्तविकार, तृष्णा, ज्वर, कृमि र अरुचिमा उपयोगी छ।

२२६. नागरमोथे

सं—नागरमुस्ता, नागरोत्था, चक्रा, नादवी, चूडा, चूडाला, पिंडमुस्ता, शिशिरा, वृषध्वांक्षी, कच्छरुहा, अनुकेसरा, उच्चाटा, पूर्णकोष्ठा, कलायिनी, भद्रमुस्ता। **हि**—नागरमोथा। **ब**—नागरमुता, मादलामुथा। **म**—नागरमुस्ता, भद्रमोथे। **क**—नागरमुस्ता, भद्रमुस्ता। **लैं**—CYPERUS SCARIOSUS.

स्वभाव—तीतो, पिरो, टर्रो र ठण्डा छ। पित्तज्वर, कफविकार, अतिसार, अरुचि, तृष्णा, दाह र थकावटलाई हटाउँदछ। दीपन-पाचन छ। ग्राही छ।

२२७. ज्येठीमधु

सं—यष्टीमधु, मधुयष्टी, मधुवल्ली, मधुस्रवा, मधूक, मधुकयष्टी। **हि**—मुलहठी, मुलेठी। **ब**—यष्टीमधु। **म**—ज्येष्ठमध, यष्टीमधु। **क**—यष्टीमधु। **लैं**—GLYCYRRHIZA GLABRA.

स्वभाव—गुलियो, केही तीतो र स्निग्ध छ। ठण्डा छ। नेत्र र केशलाई हित छ। रुचिकारक छ। बल, वर्ण, शुक्रलाई बढाउँदछ। स्वर सफा गराउँदछ। पित्त-वायु-रक्तदोष, व्रण, शोथ, विषविकार, वमन, तृष्णा, ग्लानि र क्षयमा उपयोगी छ।

२२८. चिण्डे

सं—भार्ङ्गी, गर्दभिपाक, फञ्जी, अंगारवल्लरी, वर्षा, ब्राह्मणयष्टि, वर्वर भृंगजा, पद्मा, यष्टि, भारङ्गी, वातारि, सुरूपा, अमरेष्टा, शक्रमाता। **हि**—भारङ्गी, बमनेटी। **ब**—वायुनहाटी। **म**—भारङ्गी। **क**—किर्हुंदेगु। **लैं**—CLERODENDRUM INDICUM.

स्वभाव—पिरो, तीतो, टर्रो र गरम छ। रूखो र हलका छ। कास, श्वास, कृमि, शोफ, गुल्म, व्रण, दाह, पिनास, कफदोष र ज्वरमा हित छ।

यसको पात—ज्वर, दाह, हिक्का र त्रिदोषलाई शमन गर्दछ।

२२९. पुष्करमूल

सं—पुष्करमूल, पद्मपत्रक, पद्म, पुष्करवीज, पौष्कर, काश्मोर, ब्रह्म-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तीर्थ, श्वासारि, मूलपुष्कर, पुष्करजटा, पुष्करशिफा । **हि**—पोहकरमूल। **ब**—कुष्ठविशेष, पुष्करमूल । **म-क**—पुष्करमूल । **लै**—INULA RACEMOSA.

स्वभाव—पिरो, तीतो र गरम छ। श्वास, अरुचि, खोकी, शोफ, पाण्डु, कफ-वातविकार, ज्वर, पार्श्ववेदना, ऊर्ध्ववात र हिक्कामा उपयोगी छ।

यसको—कमलका फूलको पातजस्तो **पात** हुन्छ। चाभोजस्तो **रूख** हुन्छ। कहीं "ठूलोचाभो" पनि भन्दछन्। काश्मीरमा "पोष्कर" भनी प्रसिद्ध छ, पाइन्छ। केही उच्चस्थलमा पैदा हुन्छ। पाश्चात्य मतमा पनि "७००० × ११००० फीट उच्चस्थलमा हुन्छ" भनी मानेको छ।

२३०. कर्कटश्रृंगी

सं—श्रृंगी, कुलीरश्रृंगी, घोषा, वनमूर्धजा, चन्द्रा, कर्कटश्रृंगी, महाघोषा, श्रृंगिका, कालिका, इन्दुखण्डा, नताङ्गी, विषाणिका, वक्रा, शिखरा, कर्कटा। **हि**—काकड़ासिंगी। **ब**—कांकडाश्रृंगी। **म**—काकड़ाशिंगी। **क**—कर्कटीश्रृंगी। **लै**—PISTACIA INTEGERRIMA.

स्वभाव—तीतो र टर्रो छ। भारी र गरम छ। वात-पित्त-कफ-त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। अरुचिलाई हटाउँदछ। बालकको हितकारी छ। हिक्का, अतिसार, कास, श्वास, रक्तविकार, ज्वर, क्षय, वमन, क्रिमि, तृष्णा, क्षतक्षय र ऊर्ध्ववातमा उपयोगी छ।

२३१. सेतो निसोत

सं—त्रिवृत्, मालविका, मसूरा, अर्धचन्द्रा, विदला, सुषेणी, कालिन्दिका, कालमेषी, काली, त्रिवेला, त्रिभण्डी, त्रिपुटा। **नेवा**—तुयु तैमाल। **हि**—निशोत, पनिलर। **ब**—तेदुडी, तिदुडी। **म**—तियड। **क**—तिगडे। **लै**—OPERCULINA TURPETHUM.

स्वभाव—स्वादिलो छ। गरम र रूखो छ। झाडा गराउँदछ। त्रिदोष, पित्तज्वर, पित्त-शोथ र उदररोगमा हितकारक छ।

२३२. रातो निसोत

सं—रक्तत्रिवृत्, कालिन्दा, त्रिपुटा, ताम्रपुष्पिका, कुलवर्णा, मसूरी, अमृता, कासनाशिका। **नेवा**—ह्याउँ तैमाल। **हि**—लाल निशोत। **म**—लोहिवो तियड। **क**—केप्यतेय निगडे।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—स्वादिलो, टर्रो, पिरो र पाकावस्थामा तीतो छ। रूखो छ। हलका, रेचन छ। कफ र संग्रहणीलाई हटाउँदछ।

२३३. कालो निसोत

सं—श्यामात्रिवृत्, अर्धचन्द्रा, पालिन्दी, सुषेणिका।

स्वभाव—पूर्वोक्त स्वभावमा केही होन छ। कडा रेचन गराउँदछ। मूर्च्छा, दाह, माद, भ्रान्ति र कण्ठोत्कर्षण गराउँदछ, अर्थात् घाँटी पक्रन्छ।

२३४. दालचिनी

सं—त्वक्, त्वच्, वल्कल, भृंग, वराङ्ग, मुखशोधन। **हि**—दालचीनी। **ब**—दारुचीनी। **म**—तज, दालचीनी। **क**—तज। **लै**—CINNAMOMUM ZEYLANICUM.

स्वभाव—मीठो, पिरो, केही तीतो छ। ठण्डा, हलका र केही सुगन्धको छ। शुक्र बढाउँदछ। वर्णकारक छ। तृष्णा र मुख सुक्ने स्वभावलाई हटाउँदछ। कण्ठ शुद्धि गराउँदछ। त्रिदोष र कासमा उपयोगी छ।

यसको तेल—अग्निमांद्य, वातदोष, आध्मान, आक्षेप, वमन, उत्क्लेश र दन्तरोगलाई शमन गर्दछ। संग्राही छ।

२३५. सिंकाउलो

सं—गंधवल्क, सकल, सैकल, वन्य, सुरस, रामवल्लभ, उत्क, बहुगन्ध, लाटपर्ण। **हि**—तज। **लै**—CINNAMOMUM INERS.

स्वभाव—स्वादिलो, पिरो र केही तीतो छ। रूखो, गरम र हलका छ। पित्त बढाउँदछ। कफ-वातलाई शमन गर्दछ। आमदाष, अरुचि, कण्डू, हृदयरोग, वस्तिसंबन्धी रोग, वातार्श, कृमि, पिनास र शुक्रलाई हटाउँदछ।

२३६. तेजपात

सं—तमालपत्र, पत्र, पत्रक, छदन, दल, पलाश, अंशुक, वास, तापस, सुकुमारक, वस्त्र, तमालक, राम, गोपन, वसन, तमाल, सुरभिगन्ध। **हि**—तेजपात। **ब**—तेजपत्र। **म**—पत्रक, तमालपत्र। **क**—पत्रक। **लै**—CINNAMOMUM TAMALA.

स्वभाव—मीठो, केही तीतो छ। गरम र हलका छ। तीक्ष्ण छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

लस्सादार छ। मुख र मस्तकलाई शुद्ध गराउँदछ। कफ-वायु-विषदोष, कण्डू, वस्तिदोषलाई शमन गर्दछ। कफ-वायुको विकार, अर्श, अरुचि, हृल्लास र पिनासमा उपकारी छ।

२३७. नागेश्वर, नागकेसर

सं—नागकेसर, किंजल्क, कनकाह्व, केसर, चापेय, नागकिंजल्क, नागीय, काचन, सुवर्ण, हेमकिंजल्क, रुक्म, हेम, पिंजर, फणिपन्नग, नागपुष्प। **हि**—नागकेसर। **ब**—नागेश्वर। **म-क**—नागकेसर। **लै**—OCHROCARPUS LONGIFOLIUS.

स्वभाव—केही तीतो, टर्रो, स्वादिलो छ। गरम र हलका छ। आम पाचन गराउँदछ। ज्वर, कण्डू, तृष्णा, पसीना, वमन, हृल्लास, दुर्गन्ध, कुष्ठ, विसर्प, कफ-पित्त-विषदोष र वस्ति-कण्ठ-शिरःसंबन्धी रोगमा उपकारी छ। वीर्यजनक छ।

यसको रूखलाई "पुन्नाग" कहिन्छ। नं ४५५मा लेखिएको छ।

२३८. छुकुम

सं—तवक्षीर, पयःक्षीर, यवज, गवयोद्भव, गोधूमज, तण्डुलोद्भव, तालसंभूत, तालक्षीर। **हि**—तवाखीर। **ब-म**—तवक्षीर, तवकोल। **क**—तवक्षीर। **लै**—CURCUMA ANGUSTIFOLIA.

स्वभाव—स्वादिलो, सुगन्धि, ठण्डा, स्निग्ध र हलका छ। बल-पुष्टि-वीर्य बढाउँदछ। क्षय, पित्त, रक्तपित्त, दाह, अरुचि, कास, श्वास, ज्वर, तृष्णा, कामला, पाण्डु, कुष्ठ, मूत्रकृच्छ्र, अश्मरी, प्रमेह, व्रण, रक्तविकार र कफविकारमा उपयोगी छ।

छुकुम—सेतो वर्णको हुन्छ। जौ, गहूँ, चावल, तालवृक्षबाट र वनगाईको दुधबाट बनेको समेत **पाँच प्रकारको हुन्छ।** यसमा वनगाईका दुधले बनेको **सबैभन्दा उत्तम** र त्यसपछिमा जौको उत्तम हुन्छ।

२३९. तालीसपत्र, सुनपाती

सं—तालीसपत्र, तालीस श), पत्र, शुकोदर, शकोदर, शकोदन, धात्रीपत्र, अर्कवेध, करिपत्र, घनछद, नील, नीलाम्बर, ताल, तालीपत्र, तल। **हि-ब**—तालीसपत्र। **म-क**—तालीपत्र, तालीसपत्र। **लै**—FLACOURTIA JANGOMAS,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव--केही तीतो र स्वादिलो, मीठो छ। तीक्ष्ण र गरम छ। कफ, वायुलाई हटाउँदछ। कास, श्वास, हिक्का, क्षय, वमन, अरुचि, गुल्म, आमदोष र अग्निमांद्यलाई शमन गर्दछ।

२४०. वंशलोचन

सं—वंशरोचना, वांशी. तुगाक्षीरी, तुगा, शुभा, त्वक्क्षीरी, शुक्रा, वंशजा, वंशक्षोरी, वैणवी, त्वक्सार, कार्मरी, श्वेता, वंशकर्पूर, रोचना, तुंगा, रोचनिका, पिंगा, वंशशर्करा। **हि**—वंशलोचन। **ब**--वंशलोचन, वांशकाबर। **म**—**क**—वंशरोचना। **लै**—BAMBUSA ARUNDINACIA.

स्वभाव—टर्रो, रूखो, मधुरो र ठण्डा छ। पुष्टि-बल-वीर्य बढाउँदछ। तृष्णा, कास, ज्वर, श्वास, क्षय, दाह, पित्त, रक्तदोष, कामला, कुष्ठ, व्रण, पाण्डु, वातविकार र मूत्रकृच्छ्रमा उपयोगी छ।

२४१. मजिटो

सं—मंजिष्ठा, हरिणी, रक्ता, गौरी, योजनवल्लिका, समंगा, विकसा, पद्मा, रोहिणी, कालमेषिका, मंडी, चित्रलता, चित्रा, चित्राङ्गी, जलनी, मण्डूकपर्णी, विजया, मंजुषा, रक्तयष्टिका, क्षत्रिणी, रागाढ्या, भंडारी, कोलमंडिका, अरुणा, ज्वरहन्त्री, छद्मा, नागकुमारिका, भण्डारलतिका, रागाञ्जी, वस्त्रभूषणा। **हि**--मजीठ। **ब**–**म**–**क**--मंजिष्ठा। **लै**—RUBIA CORDIFOLIA.

स्वभाव—मधुरो, टर्रो र केही तीतो छ। गरम र भारी छ। स्वर र वर्णलाई राम्रो गराउँदछ। विषदोष, कफदोष, शोथ, योनिरोग, नेत्ररोग, कर्णरोग, रक्तातिसार, कुष्ठ, रक्तविकार, विसर्प, व्रण र प्रमेहमा उपकारी छ।

यसका पातको तर्कारी—स्वादिलो, हलका र स्निग्ध छ। भोक जगाउँदछ। वायु र पित्तलाई हरण गदछ।

२४२. हलेदो

सं—हरिद्रा, हरिद्र, रञ्जनी, स्वर्णवर्णी, सुवर्णी, शिवा, वर्णिनी, दीर्घरागा, हरिद्री, पीता, वराङ्गी, गौरी, वरिष्ठा, वरा, वर्णदात्री, पवित्रा, हरिता, रजनी, विषघ्नी, वरवर्णिनी, पिङ्गला, मंगल्या, मंगला, लक्ष्मी,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भद्रा, शिफा, शोभा, शोभना, शु(सु)भगा, श्यामा, जयन्तिका। **हि**—हल्दी। **ब**--ह्लुट्(द)। **म**--हलदी(द)। **क**—अरसिन, अञ्जिना। **लै**--CURCUMA LONGA.

स्वभाव--पिरो, तीतो, रूखो र गरम छ। रक्तदोष, कुष्ठ, प्रमेह, व्रण, शोथ, पिनास, अरुचि, अपचि, मोह र कण्डूरोगमा उपयोगी छ।

२४३. चुत्रो

सं—दारुहरिद्रा, दार्वी, पीतद्रु, पीतिका, कालेयक, पीतदारु, स्थिर-रागा, कामिनी, कंटकटेरी, पर्जन्या, पीता, दारुनिशा, कालीयक, कामवती, दारुपीता, पचंपचा, कर्कटकिनो। **हि**--दारुहल्दी। **ब-म**—दारुहरिद्रा, दारुहलद। **क**—भर, अरसिन। **लै**—BERBERIS ARISTATA.

स्वभाव--तीतो, केही पिरो र गरम छ। व्रण, प्रमेह, विसर्प, कण्डू आदि छालाका विकार र विषविकारलाई हटाउँदछ। कान, आँखा, मुख-का रोगमा पनि हितकारक छ।

२४४. लाहा

सं—लाक्षा, खदिरका, रक्ता, रंगमाता, पलंकषा, जतु, क्रिमिहा, द्रुमव्याधि, अलक्तक, पलाशी, मुद्रिणी, दीप्ति, जतुका, गंधमादनी, नीला, द्रवरसा, पित्तारि। **हि**—लाख, लाहो। **ब**--लाहा। **म**--लाख। **क**—अरगु। **लै**—COCCUS LACCA.

स्वभाव--तीतो र टर्रो छ। स्निग्ध छ। ठण्डा र हलका छ। बल, वर्ण बढाउँदछ। भग्नसंधान गराउँदछ। विषविकार, रक्तविकार, कफ-पित्तदोष, शोथ, हिक्का, कास, विषमज्वर, उरःक्षत, विसर्प, कृमि, कुष्ठ, दाह, कुष्ठव्रण, त्वक्दोष र नाकका रोगमा उपकारी छ।

२४५. चप्रा

सं—जतुका, संहर्षा, कृष्णजतु, चक्रवर्तिनी, संस्पर्शा, रजनी, रंजनी, जनी, जन्तुघ्नी, कृष्णा, पर्पटी, जतुकृत्। **हि**—चप्रा। **म**—पामड़ी। **लै**—MYRSINE AFRICANA.

स्वभाव—टर्रो, तीतो र ठण्डा, हलका छ। वर्ण राम्रो गराउँदछ। कफ-पित्त-रक्तदोष, कण्डू, विषविकार, कोथरोग र व्रणमा उपयोगी छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२४६. माहुर

सं--अलक्तक, जतुरस, रोग, निर्भर्त्सन, जननी जतुकरी, संघर्षा, चक्रमर्दिनी। **हि**—महावर। **ब**—आक्ता। **म**—अलता। **क**—अलतगे।

स्वभाव—तीतो र गरम छ। कफ-वातसंबन्धी रोग र कण्ठका रोग औ व्रणदोष, रक्तपित्त, क्षय, रक्तातिसारलाई शमन गर्दछ, रुचिकारक छ। रजोरोधक छ।

२४७. लोध

यो साधारण र पैठानी लोध गरी दुइ जात मानिएको छ। पैठानी लोध सेतो भावको हुन्छ। यसमा बोक्रा पनि केही बाक्लो र पात पनि केही ठूलो हुन्छ।

सं—साधारण—लोध्र, मोध्र, भिल्लतरु, चिल्लक, काण्डकीलक, तिरीट, लोध्रक, शम्बर, हस्तिरोध्रक, तिलक, कडहीन, शाबर, हेमपुष्पक, भिल्ली, शाबरक।

पैठानी—पट्टिकालोध्र, क्रमुक, वल्करोध्र, बृहद्दल, जीर्णबुध्न, बृहद्वल्क, जीर्णपत्र, अक्षिभेषज, शाबर, श्वेतरोध्र, मालव, बहलत्वच, पट्टी, लाक्षाप्रसाद, बाल्कल। **हि**—लोध, पठानीलोध। **ब**—लोधकाष्ठ, पाटियालोध। **म-क**—लोध। **लै**—SYMPLOCOS RACEMOSA, S. CRATAEGOIDES.

स्वभाव—दुवैमा समान छ, टर्रो, ठण्डा, ग्राही, हलका छ। त्रिदोषविकार, रक्तविकार, शोफ, अतिसार, अरुचि, विषदोष, प्रदर र रक्तपित्तमा उपयोगी छ।

यसको फूल—पाकावस्थामा पिरो, टर्रो, स्वादिलो र तीतो छ। ग्राही छ। कफ-पित्तदोषलाई हरण गर्दछ।

२४८. धजेरो

सं--धातकी, धावनी, वह्निपुष्पी, ताम्रपुष्पी, अग्निज्वाला, सुभिक्षा, पार्वती, बहुपुष्पिका, कुमुदा, सीधुपुष्पी, कुञ्जरा, मद्यवासिनी, गुच्छपुष्पा संघपुष्पा, बोधपुष्पिणी, तीव्रज्वाला, वह्निशिखा, मद्यपुष्पा। **हि**—धायके फूल, धवईके फूल। **ब**—धाइफूल। **म**--धायटी। **क**—धायिफूल। **लै**—WOODFORDIA FRUTICOSA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—केही तीतो, पिरो, ठण्डा, टर्रो र मादक छ। हलका छ। गर्भस्थापन गर्दछ। अतिसार, रक्तप्रवाहिका, पित्तदोष, कृमिदोष, रक्तविकार, तृष्णा, विसर्प र व्रणमा उपयोगी छ।

यसको फूल—स्वादिलो र रूखो छ। रक्तपित्त, अतिसार र विषदोषलाई शमन गर्दछ।

२४९. समुद्रफल

सं—समुद्रफल, अब्धिफल, सिन्धुफल, उदधिफल, अंबुधिफल। **हि—म**—समुद्रफल। **क**—समुद्र करकाया। **लै**—BARRINGTONIA RACEMOSA.

स्वभाव—तीतो, पिरो र गरम छ। त्रिदोष र भूतदोष, भ्रान्ति, शिरोरोगलाई हटाउँदछ। **पानीमा घोटी प्युनाले**, पेटका कीरालाई मार्दछ।

२५०. निर्विषी

सं—निर्विषा, अपविषा, विविषा, विषहा, विषहन्त्री, विषभवा, अविषा, विषवैरिणी। **हि**—निर्विषी। **ब**—निर्विसीघास। **म-क**—निर्विषा। **लै**—DELPHINIUM DENUDATUM.

स्वभाव—पिरो र ठण्डा छ। व्रण संरोपण गर्दछ। कफ, वायु, रक्तदोष र विषदोषमा हित छ।

२५१. कपूरहलेदो, सठी

सं—सठी, सटी, पलाश, षट्ग्रन्था, आम्रनिशा, वधू, गंधाली, सुगन्धमूला, शठिका, पलाशिका, सुभद्रा, तृणीदूर्वा, गन्धा, पृथु, सौम्या, हिमोद्भवा, गन्धवधू, आम्रगन्धा, सुरभिदारु, कर्पूरा, पद्मपत्रा, गन्धपलाशी। **हि**—कपूरहल्दी। **ब**—आमआदा। **म**—आम्बेहलद। **क**—हुली अर्सिना। **लै**—CURCUMA AMADA.

स्वभाव—मधुरो, ठण्डा, तीतो र तीक्ष्ण छ। आँपको गन्ध छ। वायु बढाउँदछ। पित्त हर्दछ। चिलाउने रोगलाई हटाउँदछ। ठक्कर खाई भएको शोथमा, घोटी लेप गर्नाले चाँडै शमन गर्दछ।

२५२. सेतो हलेदो, कचूर

सं—कर्चूर, शठी, द्राविड, कार्शं, दुर्लभ, गन्धमूलक, वेधमुख, गन्ध-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सार, जटिल, वेधमुख्य, कल्पक। हि—कचूर। ब—एकांगी। म—कचोरा, काचरी। क—कचोरा। लै—CURCUMA ZEDOARIA.

स्वभाव—पिरो तीतो, गरम र तीक्ष्ण छ। हलका छ। सुगन्धि छ। कफ, कास, कुष्ठ, अर्श, व्रण, श्वास, गुल्म, वायु, कृमि र गलगण्ड रोगमा उपयोगी छ। मुख मीठो गराउँदछ।

यसको जरामा—आँपको गन्ध आउँदछ।

२५३. पहेँलो सठी

सं—गन्धपलाशी, गन्धपत्रा, तिक्तदन्तका, वनजा, सठिका, वन्या, स्तवक्षीरी, एकपत्रिका, गन्धपीता, गंधपत्रिका, दीर्घपत्रा, गन्धनिशा, सुपाकिनी। हि—कपूरकचरी। ब—गन्धशठी। म—कापूरकचरी। क—गांधशठी। लै—HEDYCHIUM SPICATUM.

स्वभाव—टर्रो, तीतो, पिरो र केही कोक्याउँदो छ। केही गरम र हलका छ। शीतवीर्यको छ। मुख सफा गराउँदछ। शोथ, कास, व्रण, श्वास, हिक्का र ग्रहदोषमा उपयोगी छ। केही पित्तकोप गराउँदछ। दाहजनक छ। शूल, गुल्म, रक्तविकार र त्रिदोषमा पनि उपकारी छ।

२५४. समुद्रफेन

सं—समुद्रफेन, फेन, वार्धिफेन, पयोधिज, सुफेन, अब्धिडिंडीर, सामुद्र। हि-ब-म—समुद्रफेन। क—कडल नग्गले। लै—SEPIA OFFICINALIS.

स्वभाव—टर्रो छ। ठण्डा, हलका र लेखक छ। रुचि गराउँदछ। कफ र पित्तलाई हटाउँदछ। नेत्र, कण्ठ, कर्णका रोगमा उपयोगी छ। कसैका मतमा 'वमनकारक' पनि कहेको छ।

२५५. स्वाग

सं—टंकण, टंकणक्षार, रंगक्षार, रसाधिक, लोहद्रावी, रसघ्न, सुभग, रंगद, वर्तुल, कणकक्षार, मलिन, धातुवल्लभ, द्रावक। हि—सुहागा। ब—सौहागा। म—स्वागीखार, टाँकणखारु। क—टांकणखारु, टंकणु। लै—SODAS BIBORAS.

स्वभाव—पिरो, गरम, रूखो र कफनाशक छ। वायु र पित्तलाई

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बढाउँदछ। स्थावरादि विष र कास, श्वास, वमन, वातरक्त, आमदोषमा उपयोगी छ। भेदक छ।

यसलाई **शोधन गरेरमात्र** प्रयोग गर्नुपर्दछ। यो—सेतो र केही नीलो गरी **दुइ प्रकारको** छ। **केही नीलोलाई** 'भोटे स्वाग' भन्दछन्, स्वभाव समानै छ। तापनि **नीलोमा विशेषता** अनुभव छ।

२५६. हात्तिको मद

सं—हस्तिमद, गजमद, गजदानमद, कुम्भमद, दन्तिमद, दान, द्वीपिमद। **हि**—हाथीमद। **ब-म-क**—हस्तिमद।

स्वभाव—स्निग्ध र तीतो छ। केही गरम छ। अपस्मार, विषदोष, कुष्ठ, कण्डू, व्रण र विसर्पमा उपयोगी छ।

२५७. साजीखार

सं—स्वर्जिक्षार, स्वर्जिक, क्षार, स्वर्जी, सुखार्जिक, सुर्वचिक, सुर्वचि, सुखवर्चा। **हि**—सज्जी। **ब**—साजोखार। **म-क**—साजीखारु। **लै**—CAROXILON FOETIDUM.

स्वभाव—पिरो, गरम र तीक्ष्ण छ। वायु, कफ, गुल्म, शूल, आध्मान, व्रण, कृमि र पेटको वायु-विकारमा उपयोगी छ।

२५८. नूनपानीको खार

सं—लवणार, लवणोत्थ, लवणारसज, लोणार, वर्णभेद, जलज, लवणक्षार, लवण। **म-क**—लोणार खारु।

स्वभाव—केही नुनिलो छ। तीक्ष्ण र अति गरम छ। पित्त बढाउँदछ। वातगुल्मलाई हटाउँदछ।

२५९. सिँहुडीको खार

सं—वज्रक्षार, वज्रक, वज्रकक्षार, क्षारश्रेष्ठ, विदारक, क्षार, चन्दनसार, धूमोत्थ, धूमज। **म-क**—वज्रक्षार।

स्वभाव—अति गरम छ। तीक्ष्ण छ। रेचन छ। गुल्म, विष्टम्भ, उदररोग र शूलमा उपयोगी छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२६०. जवाखार

सं—यवक्षार, पाक्य, यवज, यवशूकज, यावशूक, यवाह्व, यवापत्य, यवाग्रज। **हि**—जवाखार। **ब-म-क**—यवक्षार। **लै**—POTASSIUM CARBONATE.

स्वभाव—चर्चराउँदो, स्निग्ध, गरम र हलका छ। सारक छ। भोक जगाउँदछ। कफ-वायुलाई हटाउँदछ। शूल, आमदोष, श्वास, गलाको रोग, पाण्डु, अर्श, ग्रहणी, गुल्म, प्लीह, हृदयरोग, वातसंबन्धी पेटका रोगमा हितकारक छ। मूत्रकृच्छ्र र अश्मरीमा पनि उपयोगी छ।

२६१. चनाको क्षार

सं—चणकाम्ल। **हि**—चनाखार, चनेका नोन। **म**—हरभरेची आम।

स्वभाव—नुनिलो र खूब अमिलो छ। अति गरम छ। दाँत किट-किटाउँदछ। रुचि र भोक जगाउँदछ। शूल, अजीर्ण, विवन्धमा हितकारी छ।

२६२. कलमीसोरा

सं—सूर्यक्षार, अर्कक्षार, तार्क्ष्य, तीक्ष्णरस, सुवर्चिका, सर्वसह, औरिण, शिलाजतु। **हि-म-क**—सोरा। **लै**—POTASSIUM NITRATE.

स्वभाव—पिरो, तीतो, नुनिलो, पग्लिँदो र तीक्ष्ण छ। अति गरम र रेचक छ। अग्नि दीप्त गराउँदछ। हलका र ग्राही छ। दाह र शोफ गराउँदछ। पित्त कोप गराउँदछ। प्लीहा, मूर्च्छा, मूत्रकृच्छ्र, वातरक्त, नेत्ररोग, कुम्भकामला, कास, नासापाक, पिटका, शिरःपाक, शूल र आध्मानमा उपकारी छ।

२६३. माजुंफल

सं—मायाफल, मायिफल, मायि, मायिका, छिद्राफल। **हि**—माजूफल। **ब**—माइफल। **क-म**—मायाफल। **लै**—QUERCUS INFECTORIA.

स्वभाव—पिरो, तीक्ष्ण र गरम छ। वायुलाई हटाउँदछ। फितिलो-पनालाई कसदछ। केशलाई कालो गराउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२६४. ठूलो मोथे, वनमोथे

सं– कुटन्नट, कैवर्तीमुस्तक, वन्यमुस्तक, सितपुष्प, दासपुर, बालेय, परिपेलव, परिपेल्ल, प्लवगोपुर, गोनर्द । **हि**—केवटमोथा । **ब**—केउटमोथा, केसुरि आमुचा । **म**—केवडीमोथा ।

स्वभाव—तीतो, टर्रो र पिरो छ। कान्तिवर्द्धक छ। कफ-पित्त-रक्तदोष, विसर्प, कुष्ठ, कण्डू, विषदोष, व्रण, दाह र आमशूलमा हितकारक छ।

२६५. खुर्सानी

सं—कटुवोरा, उज्ज्वला, तीक्ष्णा, तीव्रशक्ति, अजडा । **हि**—लाल मिरच । **ब**—लंकामरोच, झाल । **म**—लालमिरची । **लै**—CAPSICUM ANNUUM.

स्वभाव—गरम र पिरो छ। भोक जगाउँदछ। दाह गराउँदछ। कफलस्साको हानि गर्दछ। अजीर्ण, विषूची, पचपचाउँदो घाउ-खटिरा, तन्द्रा, मोह, प्रलाप, स्वरभेद र अरुचिमा उपयोगी छ।

२६६. चिया

सं—चाह, चविका, चाहा, उष्णपत्रिका । **हि**—चाः, चाय । **ब**—चाह । **म**—चहा । **लै**—THEA SINENSIS.

स्वभाव—तीक्ष्ण, गरम, टर्रो र हलका छ। दीपन-पाचन गराउँदछ। कफ, पित्तलाई हर्दछ। केही वायुकोप गर्दछ।

चिया—हाल चलनचल्तीको 'आछामी' र अघिका चल्तीको 'भोटे चिया' गरी दुइ प्रकारको छ।

भोटे चियालाई—'तृणपत्रिका', 'उष्णपत्रिका', 'शकौदन' कहिन्छ। **यसको स्वभाव**—केही सुगन्ध छ। दीपन, पाचन छ। हृदयलाई हितकारक छ। ज्वर, कफ, कासलाई फाइदा छ। यसैमा, कसैले 'तालीसपत्र'को स्वभाव पनि मानेको छ।

२६७. पारसी अजमोदा, खुरासानी ज्वानू

सं—पारसीक यवानी, यवानी, यवानीया, चौहार, जन्तुनाशन, पारसी, मावनी, गन्धा, छार, खरपुष्पिका । **हि**—छुहरी अजवाइन, छुहारी अजमोद, खुरासानी अजवायन । **म**—किरमाणी ओंवा । **लै**—HYOSCYAMUS NIGER.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—तीतो, पिरो, तीक्ष्ण र गरम छ। हलका र वीर्यवर्द्धक छ। भोक जगाउँदछ। त्रिदोष, अजीर्ण, कृमि, शूल र आमदोषलाई शमन गर्दछ। ज्वानूसमान स्वभावको पनि छ।

२६८. नौसादर

सं—चूलिकालवण, क्षारश्रेष्ठ, अमृतक्षार, सादर, नरसार, वज्रक्षार, विदारण। **हि**—नवसादर, नौसादर। **ब**—निशादल। **म**--नवसागर। **लै**—AMMONIUM MURIAUS.

स्वभाव--तीक्ष्ण छ। शोथलाई हटाउँदछ। कलेजोको विकार, शिरः-शूल, स्तनरोग, रक्तपित्त, कास, भ्रम, योनिव्यापद्रोग र अर्बुदादि रोगमा हित देखाउँदछ। सारक छ। अति गरम छ। व्रण फोर्दछ। पारो जारण गराउँदछ। गुल्म, मलस्तम्भ, उदररोग, शूल र प्लीहामा उपयोगी छ।

यो—"ऊँट, राँगो, भैँसी, गाई-गोरूहरूको सुकेको विष्टालाई भस्म गरी क्षारपाक विधिले बनेको हुन्छ।"—भनी कहिएको छ।

यसको शोधन—सुकेको नौसादर, चुनको पानीमा यत्नपूर्वक (पग्लन नपाउने गरी) दोलायंत्रमा पकाउनाले शुद्ध हुन्छ। **शोधनविना उपयोग-प्रयोग गर्न योग्य छैन।**

२६९. वज्रदन्ती

सं—हेरम्ब, खरपत्र, कंटकी, दन्तधावन। **हि**—हेरम्ब, वज्रदन्ती। **म**—दातूणी, हेरम्बवृक्ष।

स्वभाव—कफ र वायुलाई हटाउँदछ। **यसको जराले** वमन गराउँदछ।

यसको रूख—ठूलो हुन्छ; पात, रूख—बयरको जस्तो छाँटको हुन्छ। लोकमा यसको दतिउन पनि लगाउँदछन्।

इति पिप्पल्यादि वर्गः ॥ ४ ॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ मूलकादि वर्गः

२७०. मूला

सं—मूलक, नीलकंठ, मूलाह्व, दीर्घमूलक, मूलक्षार, कन्दमूल, शंखमूल, हरित्पर्ण, रुचिर, दीर्घकन्दक, कुञ्जरक्षार, मूल । **हि**--मूली, छोटी मूली । **ब**—मूला । **म-क**—मूलंगी । **लै**—RAPHANUS SATIVUS.

स्वभाव—तीक्ष्ण, गरम, पिरो, हलका र दीपन-पाचन छ । स्वर खुलाउँदछ । रुचि गराउँदछ । त्रिदोष र मूत्रदोषलाई हटाउँदछ । ज्वर, श्वास, नाक-घाँटी-नेत्रका रोग, हृदयरोग, गुल्म र अर्शमा उपयोगी छ । ग्राही छ ।

मूलाको सुकेको चाना—हलका छ । शोथ, त्रिदोष र विषदोषलाई शमन गर्दछ ।

मूला--**खालीपेटमा खाँदा,** पित्त र दाह गराउँदछ । **भोजनान्तमा खाँदा**--बल दिन्छ ।

शूठो, पिपला, मरिच, धनियाँ, जीराहरू मिलाई खाँदा अर्श, शूल र हृदयरोगलाई शमन गर्दछ ।

यसको फूल (डुकु)--कफ र पित्तलाई हटाउँदछ ।

फल (कोसा)--कफ र वायुलाई हटाउँदछ ।

मूला—**छिपिएको फाइदा छैन**, गरम छ । शोफ, दाह, पित्त र रक्तदोष गराउँदछ ।

२७१. हात्तिदाँते मूला

सं—चाणक्यमूलकं, शालेय, वानिय, विष्णुगुप्तक, स्थूलमूल, महाकन्द, कौटिल्य, मरुसंभव, शालामर्कटक, मिश्र, हस्तिदन्त । **हि**—बड़ी मूली । **ब**—चणक मूली । **म**—थोरु मूला । **क**—दोड मूलंगी ।

स्वभाव—पिरो र गरम छ । भारी र ग्राही छ । रुचिकारक र दीपन छ । कफ, वायु, कृमि, गुल्मलाई हटाउँदछ ।

२७२. सलगम, गाण्टेमूला

सं—पिण्डमूल, गजीड, पिण्डिक, पिण्डमूलक । **हि**—गोलमूली । **म**—वाटुलामूला । **क**—वहमूलंगी ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव--पिरो, तीक्ष्ण र गरम छ। गुल्मरोग र वायुसंबन्धी रोगहरूलाई हटाउँदछ।

२७३. पहेँलो गाजरमूला

सं--गार्जर, पिंगमूल, पीतक, सुमूलक, स्वादुमूल, सुपीत, नारंग, पीतमूलक। **हि**—गाजरमूली। **ब**—गाजर। **म**—गाजरमूला। **क**—गर्जरी। **लै**—DAUCUS CAROTA.

स्वभाव—केही पिरो र तीक्ष्ण छ। स्वादिलो र रुचिकारक छ। कफ, आध्मान, कृमि, शूल, दाह, पित्त र तृष्णालाई शमन गर्दछ।

२७४. सहिञ्जन

यो--पहेँलो, कालो, सेतो, रातो गरी, फूलका भेदले चार प्रकारको छ।

पहेँलो—शिग्रु, हरितशाक, शाकपत्र, सुपत्रक, उपदंश, क्षामदंश, कोमलपत्रक, बहुमूल, दंशमूल, तीक्ष्णमूल।

स्वभाव—पिरो, तीतो र गरम छ। रुचिकारक र दीपन छ। पाकावस्थामा तीक्ष्ण छ। मुखको जाडच, वायु र कफको विकार, व्रणदोषलाई हटाउँदछ।

कालो—शोभाञ्जन, नीलशिग्रु, तीक्ष्णगंध, जनप्रिय, मुखामोद, कृष्णशिग्रु, चक्षुष्य, रुचिरंजन।

स्वभाव—पिरो, गरम र तीक्ष्ण गंध छ। स्वादिलो छ। रुचि गराउँदछ। नेत्ररोग, कृमि, शूल र वायुविकारलाई शमन गर्दछ। यो (कालो) दुर्लभ छ, कहीं भेटिएको बुझिंदैन।

सेतो—श्वेतशिग्रु, सुतीक्ष्ण, मुखभंग, सिताह्वय, श्वेतमरिच, रोचन, मधुशिग्रुक।

स्वभाव—पिरो र तीक्ष्ण छ। रुचिकारक र दीपन छ। शोफ, वायु, मुखको जाडचलाई हटाउँदछ। शरीरका पीडामा फाइदा छ।

रातो—रक्तशिग्रु, रक्तक, मधुर, बहुलछद, सुगन्धकेसर, सिंह, मृगारि।

स्वभाव—स्वादिलो छ। रसायन र प्रशस्त वीर्यवर्द्धक छ। शोफ, आध्मान, वातपीडा र कफ-पित्त-विकारलाई समेत हटाउँदछ। यो—गोसाइँस्थानमाथि हिमालयमा प्राप्य छ।

हि—सैञ्जिना। **ब**—सजिने। **म**—शेवगा, शेगुवा। **क**—तुग्गी। **लै**—MORINGA OLEIFERA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सबैमा साधारण स्वभाव—सारक, तीतो, गुलियो र चिप्लो छ। गरम, तीक्ष्ण, रूखो र हलका छ। क्षारयुक्त छ। संग्राही र पाकावस्थामा पिरो छ। शुक्र बढाउँदछ। हृदयको हित छ। वात-कफदोष, शोथ, विद्रधि, प्लीहा, गुल्म र आमदोष, विषदोष, कृमिदोषमा उपकारी छ। रगत र पित्तलाई कोप गराउँदछ।

यसको पात—पिरो र गरम छ। दीपन, पाचन, रुचिकारक र कृमि-कफ-वातको नाशक छ।

यसको फूल—पिरो, तीक्ष्ण र गरम छ। स्नायुरोग, शोथ, कफ-पित्त, कृमि, विद्रधि, प्लीहा र गुल्ममा हितकारक छ। विशेष गरी, **रातोले** नेत्ररोग र पित्तलाई हटाउँदछ।

यसको गेडा—तीक्ष्ण र गरम छ। नेत्रलाई हित छ। कफ-वायु-विषदोषलाई हटाउँदछ। वृष्य छैन। **यसको नस लिनाले** कपाल दुखेकोलाई आराम गराउँदछ।

यसको कोसा—स्वादिलो, टर्रो र तीतो छ। भोक जगाउँदछ। कफ-पित्त, शूल, कुष्ठ, क्षय, श्वास र गुल्ममा हितकारक छ।

सहिञ्जनको तर्कारी—स्निग्ध, स्वादिलो र ठण्डा छ। नेत्रलाई हित छ। पुष्टि गराउँदछ। वीर्य बढाउँदछ। रुचिकारक छ। माद र कृमिलाई हटाउँदछ।

सहिञ्जनको रूखका बोक्रा र पातको रसले—वातसंबन्धी अत्यन्त पीडालाई शान्त गराउँदछ।

२७९. वाँश

यो, धनुर्वांश र तामावाँश गरी दुइ जातको छ।

धनुर्वांश—सं—वंश, यवफल, वेणु, कर्मार, तृणसेरुक, मस्कर, शतपर्वा, कण्टारु, कण्टकी, महावल, दृढग्रन्थि, दृढपत्र, धनुर्द्रुम, धनुष्य, दृढकाण्ड, तृणध्वज, तेजन।

तामावाँश—सं—रन्ध्रवंश, त्वक्सार, कीचक, भस्कर, वादनीय, सुषिर। **हि**—बाँस। **ब**—बाँश। **म**—योकलवेलु, भरिम्ववेलु। **क**—एरडुविदिरु। **लै**—BAMBUSA BAMBOS, DENDROCALAMUS STRICTUS.

स्वभाव—यी दुवै अमिलो, टर्रो, केही तीतो र ठण्डा छ। मूत्रकृच्छ्र, प्रमेह, अर्श, पित्त, दाह र रगतलाई शमन गर्दछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विशेष—तामावाँश—अग्निदीपक, अजीर्णनाशक, रुचिकारक र हृदयको हितकारक छ। शूल र गुल्मको नाशक छ। पाचनशक्ति बढाउँदछ।

वाँशको टुसो वा तामो—केही तीतो, अमिलो, टर्रो, स्वादिलो छ। ठण्डा, रूखो र हलका छ। रुचि गराउँदछ। रक्तपित्त, दाह र मूत्रकृच्छ्रमा फाइदा छ। **सुश्रुत ग्रन्थमा**—"विदाही" लेखिएको छ।

वाँशको जौ—टर्रो, रूखो, मधुरो छ। बल र वीर्यलाई बढाउँदछ। कफ, पित्त, मेदा, कृमि, विषदोष र प्रमेहमा उपयोगी छ। पिसाब कम गराउँदछ। वायु र पित्तलाई बढाउँदछ।

वाँशको जरा—कसैले मूत्रकृच्छ्र हटाउँदछ, भनी लेखेका छन्।

वाँशको आँखलोमा गुण केही छैन।

२७६. बेत

यो देशीवेत, पानीवेत, पर्वते वेत गरो तीन प्रकारको छ।

देशीवेत—सं—वेत्र, वेत, योगिदण्ड, सुदण्ड, मृदुपर्वक।

स्वभाव—ठण्डा र टर्रो छ। भूतदोष र पित्तविकारलाई हटाउँदछ।

पानीवेत—सं—वानीर, वृत्तपुष्प, शाखाल, जलवेतस, व्याधिघात, परिव्याध, नादेय, जलसंभव।

स्वभाव—तीतो, टर्रो, ठण्डा र संग्राही छ। व्रणलाई शुद्ध गराउँदछ। कफ-पित्त-रगतको विकार र राक्षस-दोषलाई हटाउँदछ।

पर्वते वेत—सं—वेतस, निचुल, वंजुल, दीर्घपत्रक, कलन, मंजरीनम्र, सुषेण, गन्धपुष्पक।

स्वभाव—पिरो, स्वादिलो र ठण्डा छ। दीपन र रुचिकारक छ। पित्तलाई कोप गराउँदछ। रक्तपित्त, कुष्ठदोष र भूतदोषलाई हटाउँदछ।

तीनै जातमा साधारण स्वभाव—ठण्डा छ। दाह, शोथ, अर्श, योनिरोग, व्रण, विसर्प, मूत्रकृच्छ्र, रक्तपित्त, अश्मरी, कफ र वायुको विकारमा उपयोगी छ।

यसको अंकुर—क्षार छ। हलका छ। पिरो र गरम छ।

यसको पात—टर्रो, तीतो, पिरो र ठण्डा, हलका छ। वायु बढाउँदछ। कफ, पित्त र रक्तविकारलाई हटाउँदछ।

हि-ब-म—वेत। **क**—वेत, वेड़िमु। **लै**—(साधारण) CALAMUS ROTANG, (पानीवेत)—HUMBOLDTIA VAHLIANA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

२७७. मालिङ्गो, वनमूला

सं—माकन्दी, बहुमूला, मोदनी, गन्धमूलिका, एका, विशदमूली, श्यामला। **हि**--माईमूल। **ब**—माद्राण्डी। **म**—मायिणी। **क**—मागिणी। **लै**—PORTULACA TUBEROSA.

स्वभाव--पिरो, तीतो, र मधुरो छ। भोक जगाउँदछ। रुचि बढाउँदछ। पथ्य छ। प्लीह, गुल्म, आनाह, उदररोग, शीतज्वर, र वात-कफ-दोषमा हितकारक छ।

यसको कन्द--पाकावस्थामा मधुरो छ। अग्नि बढाउँदछ। पाण्डु, शोफ, कृमि, प्लीहा, गुल्म, ग्रहणी, उदररोग र अर्शमा उपयोगी छ।

२७८. गद, वनहेलदो

सं—शोली, वनहरिद्रा, वनारिष्ठा, शोलिका। **हि**—वनहल्दी। **ब**—वनहलुद। **म**—सोली। **क**—अडिविषका। **लै**—CURCUMA AROMATICA.

स्वभाव—पिरो, तीतो, रुचिकारक र दीपन छ। गुलियो भावको छ। कुष्ठ र रक्तपित्तमा उपकारी छ।

२७९. सिंघाड़ा

सं—श्रृंगाटक, श्रृंगरुहा, श्रृंगकन्द, श्रृंगमूल, जलवल्ली, जलाश्रया, जलफल, त्रिकोण, विषाणी। **हि**—सिंघाड़ा। **ब**--पानीफल। **म-क**—सिंघाडे। **लै**—TRAPA BISPINOSA.

स्वभाव—ठण्डा, मीठो, केही, टर्रो, सारक र हलका छ। रुचि गराउँदछ। अति वृष्य छ। लिङ्ग दृढ गराउँदछ। रक्तपित्त, त्रिदोष, ताप, परिश्रम र शोफमा उपयोगी छ। विष्टम्भी र भारी छ।

२८०. लशुन

सं—रसोन, लशुन, अरिष्ट, रिष्ढय, म्लेच्छकन्द, महौषध, भूतघ्न, उग्रगन्ध, सितलशुन। **हि-ब**—लहसुन, लशुन। **म**--पांढरा लसणु। **क**—विलिय वेल्लुल्लि। **लै**—ALLIUM SATIVUM.

स्वभाव—निम्नोक्त 'छ्यापी'समानको छ।

२८१. छ्यापी

सं--गृञ्जन, महाकन्द, दीर्घपत्रक, पृथुपत्र, स्थूलकन्द, यवनेष्ट, बले-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हित, शिखिंमूल, ग्रन्थिमूल, वर्तुल, शिखाकन्द, डिण्डीर, मोदक। **हि–ब**—लाल लशुन। **म**—लोहिम्वावोलु लसणु। **क**—केंपिन वेल्लुल्लि। **लै**—ALLIUM ASCALONICUM.

स्वभाव—स्निग्ध, पिच्छल, भारी, गरम र सारक छ। तीक्ष्ण र मधुरो छ। पाकावस्थामा पिरो छ। पुष्टिकारक, वीर्यवर्द्धक र बल-वर्ण-मेधाजनक छ। रसायन छ। कण्ठरोग र नेत्ररोगमा हित छ। रक्त र पित्तलाई शमन गर्दछ। टुटेको हड्डी जोड्दछ। हृदयरोग, जीर्णज्वर, कोखाको शूल, विवन्ध, गुल्म, अरुचि, कास, शोफ, अर्श, कुष्ठ, अग्निमांद्य, कृमि, मूत्रकृच्छ्र, वातदोष, श्वास र कफदोषमा हितकारक छ।

लशुन—सेतो र रातो गरी **दुइ जातको हुन्छ। सेतोलाई** 'लशुन' र **रातोलाई** 'छ्यापी' भनिन्छ। छ्यापीको पनि पोटीका बोक्रामा मात्र रातो देखिन्छ, भित्रको पोटी रातो हुँदैन। यी दुवै जात कहीं ठूला पोटीका र कहीं साना पोटीका हुन्छन्।

लशुनको—**जरामा** पिरो, **पातमा** तीतो, **डाँठमा** टर्रो, **टुप्पामा** नुनिलो र **बीजमा** गुलियोसमेत पाँच रस भै, छः रसमध्ये अमिलो एक-मात्र नरहने हुँदा, 'रसोन' नाम रहेको हो।

लशुनको सेवन गर्नेले—कसरत, घामको ताप, धेरै पानी प्यूने आदत, दुध, चाकु, सखर र क्रोधलाई त्यागनु पर्दछ। मासु, मदिरा र अमिलो भने सेवन गर्न हितकारक हुन्छ।

२८२. सेतो प्याज

सं—पलाण्डु, तीक्ष्णकन्द, उल्ली, मुखदूषण, शूद्रप्रिय, कृमिघ्न, दीपन, मुखगन्धक, बहुपत्र, विस्रगन्ध, रोचन। **हि**—प्याज। **ब**—पेंयाज। **म**—पाँढरा काँदा। **क**—लोहिवी उल्ली, केंपिन उल्ली। **लै**—ALLIUM CEPA.

स्वभाव—पिरो छ। पाकावस्थामा गुलियो छ। भारी छ। बल-वीर्य-वर्द्धक, रुचिकारक र स्निग्ध छ। वायुको विकारलाई शमन गर्दछ।

२८३. रातो प्याज

सं—राजपलाण्डु, यवनेष्ट, नृपाह्वय, राजप्रिय, महाकन्द, दीर्घपत्र, रोचक, नृपेष्ट, नृपकन्द, नृपप्रिय, रक्तकन्द, राजेष्ट। **हि**—लाल प्याज। **ब**—लाल पेंयाज। **म**—लाल काँदा। **क**—राज उल्ली।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—नुनिलो र तीक्ष्ण छ। ठण्डा छ। पित्त र कफलाई हटाउँदछ। रुचि बढाउँदछ। भोक जगाउँदछ। निद्रा पार्दछ। घाँटो सुक्नेमा शमन गर्दछ। स्वादमा मीठो छ। पौष्टिक छ।

प्याजको बियाँ—वीर्य बढाउँदछ। दाँतका कीरा र प्रमेहमा उपयोगी छ।

२८४. ओल

सं—सूरण, सुकन्दी, सुवृत्त, सूरकन्द, स्थूलकन्दक, कन्दी, कण्डूल, कन्दसूरण, कन्दार्ह कन्दवर्धन, दुर्नामारि, अर्शोघ्न, तीव्रकन्द, बहुकन्द, वातारि, रुच्यकन्द। **हि**—जमीकन्द, सूरन। **ब**—ओल। **म**—सूरणु, गोडा। **क**—सूरणा। **लै**—AMORPHOPHALLUS CAMPANULATUS.

स्वभाव—रूखो, पिरो, टर्रो छ। हलका छ। सारक छ। रुचि, भोक र पाचनशक्ति बढाउँदछ। विष्टम्भी छ। कृमि, कफ, वायु, श्वास, कास, वमन, अर्श, शूल र गुल्ममा हितकारक छ। चिलाउने र रक्तदोष गराउँदछ। विशेष गरी **अर्शरोग हुनेलाई पथ्य छ**; दाह, रक्तपित्त र कुष्ठसमेत **छालाका रोगवालालाई हित छैन**।

यो—तर्कारी खाने कन्दहरूमध्ये उत्तम छ। अरू वस्तुसंग संधान गर्दा अति गुणदायक छ।

२८५. सेतो ओल, वनओल

सं—सितसूरण, वन्य, वनकन्द, लूल, अरण्यसूरण, वनज। **हि**—जमीकन्द, ज़ंगली सूरन। **लै**—ZIZYPHUS RUGOSA.

स्वभाव—यसमा पूर्वोक्त साधारण ओलमाभन्दा वीर्य-विपाक कमी छ।

२८६. माने

सं—मानकन्द, महापत्र, माण, माणक, छत्रपत्र, बृहच्छद, विस्तीर्णपर्ण, स्थलपद्म। **हि**—मानकन्द। **लै**—ALOCASIA INDICA.

स्वभाव—स्वादिलो भै कोक्याउने स्वभावको छ। भारी छ। रक्तपित्तमा हितकारी छ।

२८७. सुठनी

सं—पिण्डीतक, पिण्डकन्द, पिण्डालु, पिच्छिल, कन्दग्रन्थि, रोमशकन्दक, स्वादुकन्दक। **हि**—काँदु। **ब**—गोल आलु, चुवडी आलु। **म**—

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पाँढरे रताले । **क**—विलिय हेंडल । **लै**—VANGUERIA SPINOSA.

स्वभाव—मधुरो, मीठो, ठण्डा र भारी छ । तृप्ति गराउँदछ, वृष्य छ । कफ लगाउँदछ । वायुकोप गराउँदछ । मूत्रकृच्छ्र, दाह, शोष र प्रमेहमा हितकारक छ ।

२८८. सेतो सकरकन्द

सं—शंखालु, पिण्डालु, पिण्डकन्द, पिण्डक, ग्रन्थिल, कन्दग्रन्थि, मध्वालु, ताम्बूलपत्र, रोमश, रोमकन्द, रोमालु, लालाकन्द । **हि**—सकरकन्दी । **ब**—चुवडी आलु । **म**—पेंडालु, पाँढरे रताले । **क**—विलिय हेंडल । **लै**—IPOMOEA BATATAS.

स्वभाव—मीठो र ठण्डा छ । वीर्यवर्द्धक छ । मूत्रकृच्छ्र, दाह, शोष, र प्रमेहमा हित छ । तृप्तिकारक र भारी छ ।

२८९. रातो सकरकन्द

सं—रक्तालु, रक्तपिण्डालु, रक्तपिण्डक, रक्तकन्द, लोहित, लोहितालु । **हि**—रतालु, लाल सकरकन्द । **ब**—लाल पिण्डालु । **म**—लाल रतालें । **क**—केंपिन हेंडल । **लै**—DIOSCOREA BULBIFERA.

स्वभाव—ठण्डा, मीठो, र केही अमिलो छ । भारी छ । बल-वीर्य बढाउँदछ । पुष्टि गराउँछ । पित्त, दाह र परिश्रमलाई हटाउँदछ ।

२९०. आरारूट

सं—मानिनीमूलम् । **हि**—टिक्कोर, आरारूट । **ब**—आरारूट । **लैं**—MARANTA ARUNDINACEA.

स्वभाव—यसको जरा—तृष्णा, अरुचि, कृमिदोष, विषदोष, मददोष, र मूर्च्छा, प्रमेह र कफ-पित्त-विकारलाई हटाउँदछ ।

२९१. भ्याकुर

सं—कासालु, कासकन्द, कन्दालु, आलु, पत्रालु, विशालपत्र, श्वलुक । **म-क**—कासालु । **लै**—NAREGAMIA ALATA.

स्वभाव—स्वादिलो र पथ्य छ । अरुचिलाई हटाउँदछ । भोक जगाउँदछ । विषसंबन्धी रोग, कफसंबन्धी रोग र चिलाउनेलाई हटाउँदछ ।

२९२. कर्कलो, पिंडालु

सं—तीक्ष्णकंद, दीर्घनाल, आलुक, सुकन्दक, महापत्रालुक, हस्ति-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कर्णं। **हि**—घुइयाँ, चुप्री। **ब**—चुप्री आलु। **म**—अलवाचा कांदा। **लै**—DIOSCOREA ALATA.

स्वभाव—केही तीतो र स्वादिलो छ। कोक्याउँदछ। गरम छ। वायु, कफ र शीतज्वरलाई हटाउँदछ।

यसको कन्द (पिंडालु)—पाकावस्थामा स्वादिष्ट छ। पाण्डु, शोथ, कृमि, गुल्म, प्लीहा, आनाह, उदररोग, ग्रहणी र अर्शमा हितकारक छ।

२९३. रातोपाते फ्याक्से

सं—फोण्डालु, लोहितालु, रक्तपत्र, मृदुच्छद। **म**—फोंडालु। **क**—वोवृ गेणसु।

स्वभाव—पिरो र गरम छ। भोक जगाउँदछ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ।

२९४. जलुको

सं—पानीयालु, जलालु, अनूपालु, अवालुक। **हि**—पानीवागा। **म**—पाणीयालु। **क**—नीरु गेणेसु।

स्वभाव—कोक्याउँदो छ। तृप्तिकारक र त्रिदोषनाशक छ।

२९५. तरुल

सं—मुखालु, मण्डपारोह, दीर्घकन्द, कन्दक, स्थूलकन्द, महाकन्द, स्वादुकन्द। **म-क**—मुखालुकन्द। **लै**—DIOSCOREA BULBIFERA.

स्वभाव—मीठो र ठण्डा छ। रुचि गराउँदछ। पित्त, दाह, शोष र तृष्णालाई हटाउँदछ। वायुलाई बढाउँदछ।

२९६. नीलो तरुल

सं—नीलालु, असितालु, कृष्णालु, श्यामलालुक। **म**—नीलालु। **क**—करिय गेणेसु।

स्वभाव—मीठो र ठण्डा छ। पित्त, दाह र परिश्रमलाई हटाउँदछ।

२९७. भैँसे तरुल

सं—शुभ्रालु, महिषकन्द, लुलायकन्द, शुक्लकन्द, सर्पाख्य, वनवासी, विषकन्द, नीलकन्द। **म**—महिषीकन्द। **क**—यम्मेगड्डे।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—पिरो र गरम छ। रुचि गराउँदछ। मुखको जाड्य हटाउँदछ। कफ र वायुलाई शमन गर्दछ।

२९८. घ्याम्पे तरुल, जाँते तरुल

सं—हस्तिकन्द, हस्तिपत्र, हस्तिकर्ण, अतिपत्र, अतिकन्दक, कर्णक, कुष्ठहन्ता, गजकन्द, गिरिवासी, त्वक्दोषारि, नागकन्द, नागश्रय, बृहत्पत्र, स्थूलकन्द। **म**—हस्तिकन्द। **क**—मल्लिरक्कसियगड्डे। **लै**—ALOCASIA MACRORRHIZA.

स्वभाव—पिरो छ। गरम छ। कफ-वायु-छाला-रगतसंबन्धी रोग र महाकुष्ठ, विषदोष, विसर्पमा उपयोगी छ।

२९९. तिते गिठो

सं—कोलकन्द, कृमिघ्न, पञ्जल, वस्त्रपंजल, पुटालु, सुपुट, पुटकन्द। **हि**—चमार आलू। **म**—कोलकन्द। **क**—संपुटगेड्डु।

स्वभाव—पिरो, केही तीतो र गरम छ। कृमिदोष, विषदोष र वमनलाई हटाउँदछ।

३००. मीठो गिठो

सं—वाराही, वराही, वराहकन्द, सूकरी, क्रोडकन्या, गृष्टि, विष्वक्सेनकान्ता, कौमारी, ब्रह्मपुत्री, त्रिनेत्री, क्रौडीकन्या, गृष्टिका, माधवेष्टा, क्रोड, सूकरकन्द, वनवासी, कुष्ठनाशन, बल्य, अमृत, महावीर्य, महौषधि, शबरकन्द, वीर, ब्राह्मकन्द, सुकन्दक, वृद्धिद, व्याधिहन्ता। **हि**—गेंठी, भिर्वोलीकन्द। **ब**—चाभालु। **म**—वाराहीकन्द, डुकरकन्द। **क**—हन्दिगेड्डे। **लै**—DIOSCOREA PENTAPHYLLA.

स्वभाव—मीठो, केही तीतो-पिरो छ। विष-पित्त-कफका दोष र कुष्ठ, प्रमेह, कृमिलाई हटाउँदछ। बल, वीर्यलाई बढाउँदछ। रसायन पनि छ।

३०१. टयागुनु, चादमारी

यो—सानो, ठूलो गरी दुइ प्रकारको हुन्छ।

सानो-सं—नाकुली, सर्पगन्धा, सगन्धा, सर्पाङ्गी, सर्पादनी, सुरसा, रक्तपत्रिका, ईश्वरी, अहिभुक्, नागगन्धा, नकुलेष्टा, भुजङ्गाक्षी, व्यालगन्धा।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ठूलो-सं—महासुगन्धा, महाहिगन्धा, सुवहा, सर्पाक्षी, गंधनाकुली, फणिहन्त्री, नकुला, अहिभुक्, अहिमर्द्दनी, अहिलता, विषमर्द्दनिका, विषमर्द्दनी। **हि**—नाई, छोटा चाँद, नाकुलीकन्द। **ब**—नाकुली, चान्द्रा। **म**—नाकुली, मुंग्रसवेल। **क**—विषमुंगरी। **लै**—RAUWOLFIA SERPENTINA.

माल्वी--चुवन्नाविल्पुरी। **तैलंगी**—पाटला आगंधी। **तामेली**—कोवन्नामिल्पोरी। (कहीँ "चाँदमरुवा" पनि भन्दछन्।)

स्वभाव—सानो, ठूलो दुवै—तीतो, पिरो, टर्रो र गरम छ। त्रिदोषलाई हटाउँदछ। ज्वर, कृमि, व्रण र सर्प-माकुरो-बिच्छी-मूसाहरूको विषलाई तुरुन्त हटाउँदछ।

यो—अनिद्रा, उन्माद, अपस्मार र रक्तचापमा अनेक रूपले प्रयोग अनुभवसिद्ध छ।

यसमा—सर्पको जस्तो गंध हुन्छ। **यो गन्ध ठूलोमा विशेष छ।** यसलाई न्याउरीमूसाले खूब खान्छ।

३०२. बिराले लहरो

सं--विदारिका, विदारी, विडाली, वारिवल्लभा, वृष्यकन्दा, स्वादुकन्दा, सिता, स्वादुलता, शुक्रा, शृंगालिका, वृष्यवल्लिका, भूकूष्माण्डी, गजेष्टा, कन्दफला। **हि**--बिलाईकन्द। **ब**—भुँईंकुमडा। **म**--भूयिकोहले। **क**--नेलकुंबल। **लै**—IPOMOEA PANICULATA.

स्वभाव—मीठो, ठण्डा, स्निग्ध र भारी छ। पुष्टि-बल-वर्ण-वीर्य र कफलाई बढाउँदछ। रक्तपित्तलाई शमन गर्दछ। दाह हटाउँदछ। स्वर खुलाउँदछ। पिसाब लगाउँदछ। स्त्रीको स्तनमा दुध बढाउँदछ।

यसको गानु हुन्छ, **गानु नै विशेष गुणको छ।**

३०३. दुधेबिराले लहरो

सं—क्षीरविदारी, क्षीरकन्दा, क्षीरवल्ली, क्षीरशुक्ला, क्षीरलता, इक्षुवल्लरी, इक्षुवल्ली, पयस्विनी, पयःकन्दा, पयोलता, पयोविदारिका, इक्षुगन्धा। **हि**—दूधविदारी। **ब**—लाल भुँईंकुमड। **म**--क्षीरकन्द, भुईंकोहला। **क**--क्षीरकन्द। **लै**—PUERARIA TUBEROSA.

स्वभाव—मीठो, अमिलो, टर्रो र केही तीतो छ। स्निग्ध र भारी छ। ठण्डा छ। वर्ण-बल-वीर्य-पुष्टि र दुध बढाउँदछ। रसायन छ। कफ

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

र पिसाब पनि बढाउँदछ। स्वर खुलाउँदछ। पित्तदोष, रक्तदोष, शूल, दाह, वायुविकार, मूत्ररोग र प्रमेहमा हितकारक छ। विशेष गरी—**यसको गानु—**वृष्य, बृंहण, हृद्य र रसायन छ।

३०४. कञ्चिनेंपाते, वाँको

सं—मालाकन्द, बलकन्द, पंक्तिकन्द, त्रिशिखिदला, ग्रन्थिदला, कन्दलता। **म—**दावणियगडु। **क—**करियगोली।

स्वभाव—खूब तीक्ष्ण छ। कोक्याउँदछ। भोक जगाउँदछ। गुल्म, वायु, कफ र गण्डमालालाई शमन गर्दछ।

३०५. वाँको

सं—चण्डालकन्द, एकपत्र, द्विपत्रक, त्रिपत्र, चतुष्पत्र, पंचपत्र। **म—**चण्डालकन्द। **क—**मादगेगट्टे।

स्वभाव—स्वादिलो छ। रसायन छ। कफ-पित्त-विषका विकार र भूतादिदोष, रक्तविकारलाई शमन गर्दछ।

३०६. तिलथोप्ले गुर्वो, नलुको

सं—तैलकन्द, द्रावककन्द, तिलांकितदल, केरवीरकन्द, तिलचित्रपत्रक। **म—**तैलकन्द। **क—**स्त्रजिमुर्दिगगड्डे।

स्वभाव—पिरो र गरम छ। वातापस्मार, विषदोष र शोफलाई हटाउँदछ। शरीर दुरुस्ति राख्दछ। लोहलाई पगाल्दछ। पारोलाई बद्ध गर्दछ।

यसको पात—झण्डै करवीरको पातजस्तै हुन्छ। पातमा तिलजस्तो थोप्लो परेको हुन्छ। कन्दको तल्लो भागमा तेलजस्तो लस्सा हुन्छ।

३०७. तिनपाते गुर्वो

सं—त्रिपर्णी, बृहत्पत्रा, छिन्नग्रन्थिनिका, कन्दला, कन्दवहला, अम्लवल्ली, विद्रुमारुहा। **म—**तिलपर्णी। **क—**मूरेंगडे।

स्वभाव—मीठो छ। ठण्डा छ। श्वास, कास, विषदोष, व्रणदोष र पित्तकोपलाई शमन गर्दछ।

यसको पात—'तिलथोप्ले गुर्वो'कोभन्दा ठूलो र तिनपाते हुन्छ, यसमा कन्द पनि धेरै हुन्छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३०८. लक्ष्मणकन्द

सं—लक्ष्मण, पुत्रकन्दा, पुत्रदा, नागिनी, नागाह्वा, नागपत्नी, तुलिनी, भक्षिका, भञ्जिका, अस्रविन्दुछदा, सुकन्दा। **हि**—लक्ष्मणा। **म**—लक्ष्मणाकन्द। **क**—पुरुषगडे। **लै**—MANDRAGORA OFFICINARUM.

स्वभाव—स्वादिलो र ठण्डा छ। त्रिदोषलाई हटाउँदछ। रसायन छ। बल बढाउँदछ। स्त्रीको वन्ध्यत्व हटाउँदछ अर्थात् संतान हुने गराउँदछ। **यसका पातमा**—रक्तचन्दन छर्केजस्ता **राता थोप्ला** हुन्छन्। **पात**—कर्कलाका छाँटका केही लाम्चा साना हुन्छन्। **यसको कन्द**—झण्डै मानिसका आकारको हुन्छ। यो चीनदेशमा 'रेनसेन' भनी प्रसिद्ध छ।

३०९. हथजोडी

सं—करजोडो, हस्तजोडी। **हि**—हाथजोरी। **म-क**—हाथजोडी। **लै**—CYCLAMEN EUROPAEUM.

स्वभाव—रसबन्ध आदि वश्यकर्मलाई सिद्ध गराउँदछ। यसैलाई 'गरुडपञ्जा' पनि भन्दछन्।

३१०. मुसलीकन्द

सं—मुसली, तालमूली, तालपत्रिका, दीर्घकन्दिका, भूताली, गोधापदी, सुवहा, हेमपुष्पी। **हि**—मुशली। **ब**—तालमूली। **म**—मुसलीकन्द, नेलताडी। **लै**—(सेतो) ASPARAGUS ADSCENDENS, (कालो)—CURCULIGO ORCHIOIDES.

स्वभाव—मीठो, तीतो र ठण्डा छ। उष्णवीर्य र भारी छ। लस्सादार छ। रसायन छ। बल, वीर्य बढाउँदछ। पित्त, दाह, रक्तदोष र परिश्रमलाई हटाउँदछ। वातविकार र अर्शमा उपयोगी छ।

यो—सेतो र कालो **दुइ जातको** हुन्छ, सेतोभन्दा **कालो उत्तम** छ।

३११. शालंमिश्री

सं—सुधामूली, स्तवककन्द, अमृता, अमृतोद्भवा, गुलुच्छकन्द, जीवनी, प्राणदा, विघण्टिक, वीरकन्दा। **हि-ब**—शालममिश्री। **म**—कुलीहालु। **क**—मुकुलियगड्डे। **लै**—ORCHIS LAXIFLORA.

स्वभाव—मीठो र ठण्डा छ। भोक जगाउँदछ। धातु बढाउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बल-पुष्टि-तृप्ति गराउँदछ। हृदयको हित छ। दाह, पित्त र रगतका विकारमा उपयोगी छ। रसायन छ।

३१२. बेथे

सं—वास्तुक, वास्तु, वस्तूक, हिलमोचिका, शाकराज, राजशाक, चक्रवर्ती। **हि**—बथुआ, चिल्ली। **ब**—बतुया। **म**—चाकबतु, चिविल। **क**—चक्रवर्त, चक्रवती। **लै**—CHENOPEDIUM ALBUM.

स्वभाव—स्निग्ध र क्षारयुक्त छ। स्वादिलो छ। ठण्डा र हलका छ। रुचि गराउँदछ। दीपन-पाचन छ। नेत्रलाई हित छ। मल-मूत्र शुद्ध गराउँदछ। विष्टम्भ, शूल, ज्वर, अर्श, कृमिदोष र त्रिदोषको विकारलाई हटाउँदछ। **कफरोगीलाई सँधै पथ्य छ**। शाकमा उत्तम छ।

३१३. अमिलो पालुङ्गो

सं—अम्लवास्तुक, अम्लशाक, अम्लहिलमोचिका, चुक्र, चुक्रवास्तुक, दलाम्ल, लिकुच। **हि**—चूका। **ब**—चुकापालङ। **म**—चुकावडिलि, आंबवती। **क**—हुलिचक्कोत। **लै**—RUMEX VESICARIUS.

स्वभाव—अमिलो र स्वादिलो छ। हलका र गरम छ। सारक छ। रुचि गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। केही पित्त गर्दछ। शूल, अग्निमांद्य, छातीको पीडा, वातगुल्म, आमवात, मलवद्धदोष, तृष्णा, वमन, कफ-वातदोष र मुखको बेस्वादिमा हित गर्दछ। पथ्य छ।

यसैलाई 'अमिलो बेथे' पनि भन्दछन्।

३१४. सानो बेथे

सं—चिल्ली, चिल्लिका, चीरपत्रा, क्षारदला, पलाशलोहिता, मृदु-पत्री, वास्तुकी। **हि**—लाल बथुआ। **ब**—लाल बेतुया। **म**—चिल्ली। **क**—चिल्लिका। **लै**—CASEARIA TOMENTOSA.

स्वभाव—स्वादिलो छ। ठण्डा र क्षारयुक्त छ। रुचि गराउँदछ। पथ्य छ। कफ, पित्त, प्रमेह र मूत्रकृच्छ्रमा उपयोगी छ। बेथेसमानको पनि छ।

यो—सेतो, रातो गरी **दुइ प्रकारको** पनि हुन्छ।

३१५. पालुङ्गो

सं—पालक्या, मधुरा, क्षुरपत्रिका, सुपत्रा, स्निग्धपत्रा, ग्रामीण, ग्राम्य-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वल्लभा। हि—पालकका शाक। ब—पालंशाक। म-क-पालक्यशाक। लै—SPINACIA OLERACEA, BETA VULGARIS.

स्वभाव—स्वादिलो र केही पिरो छ। चिप्लो, ठण्डा, भारी र ग्राही छ। वायु र कफलाई बढाउँदछ। पथ्य र तृप्तिकारक छ। रक्तपित्त, माद, श्वास र विषदोषमा उपयोगी छ।

३१६. सेतो लट्टे

सं—राजगिरि, राजनग, राजाद्रि, राजशाकिनी, मारिष, वाष्पक, मार्ष, दीर्घनाल, रक्तपर्ण, विन्दुपर्ण। **हि**—मरसा, नवडा। **ब**—श्वेत काँटानटेर शाक। **म**—माठाची भाजी, राजगिरी। **क**—डोलगेदोनी। **लै**—AMARANTHUS BLITUM.

स्वभाव—स्वादिलो, ठण्डा, भारी र विष्टम्भी छ। वायु र कफलाई बढाउँदछ। पित्त, रक्तपित्त र विषमाग्निलाई हटाउँदछ।

३१७. रातो लट्टे

सं—जीवन्त, रक्तनाल, ताम्रपत्र, प्रतालक, शाकवीर, मधुर, जीवशाक, मर्षक, रक्तमारिष। **हि**—लाल मरसा। **ब**—लाल काँटानटेर शाक। **म**—**क**—जीवशाक। **लै**—AMARANTHUS TRICOLOR.

स्वभाव—स्वादिलो छ। पाकावस्थामा पिरो छ। पित्तलाई हटाउँदछ। दीपन, पाचन र हलका छ। बल, पुष्टि बढाउँदछ। वस्तिशुद्धि गराउँदछ।

३१८. पवै

सं—उपोदकी, कलम्बी, पिच्छिला, पिच्छिलछदा, मोहिनी, मदशाक, विषाला, वल्ल्युपोदकी। **हि**—पोईका शाक। **ब**—पुंइशाक। **म**—माडवीरुदवेली। **क**—हेवुनसले। **लै**—PORTULACA QUADRIFIDA.

स्वभाव—मीठो, टर्रो, पिरो र गरम छ। चिप्लो छ। रुचि गराउँदछ। निद्रा, आलस्य र विष्टम्भ गराउँदछ। कफ र शुक्रलाई बढाउँदछ। बल-पुष्टि गराउँदछ। **घाँटीलाई हित छैन**। वातपित्त र कफपित्तलाई शमन गराउँदछ।

यसलाई 'लहरेपवै' पनि भन्दछन्। पवैको भेद निम्नोक्त प्रकार छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३१९. सानोपाते पवै

सं——क्षुद्रोपोदकी, सूक्ष्मपत्र, मण्डपी ।

स्वभाव—माथिकै समान छ ।

३२०. वनैयाँ पवै

सं—वन्योपोदकी ।

स्वभाव—तीतो, पिरो र गरम छ । रुचि गराउँदछ ।

३२१. बगैँचे पवै

सं—मूलपोती, क्षुद्रवल्ली, पोतिका, क्षुद्रपोतिका, क्षुद्रोपोदकी, शाकटपोतिका । **हि**—लाल बचलु । **ब**—रक्तपुई, पोई । **लै**—BASELLA RUBRA.

स्वभाव—भोक जगाउँदछ । रुचि गराउँदछ । हलका छ । बलवीर्य-पुष्टि गराउँदछ । त्रिदोषलाई शमन गराउँदछ ।

३२२. कुसुम

सं—कुसुम्भ, वह्निशिख, लोहित, ग्राम्यकुंकुम, कमलोत्तम, महारंजन, कुक्कुटशिख, पापक, वस्त्ररंजन । **हि-ब**—कसुम, कुसुम । **म**—कर्डिचे । **क**—कसुम्भ । **लै**—CARTHAMUS TINCTORIOUS.

स्वभाव—वायु बढाउँदछ । पाकावस्थामा पिरो छ । मूत्रकृच्छ्र, रक्तपित्त र कफलाई हटाउँदछ । भोक जगाउँदछ ।

यसको फूल—स्वादिष्ट छ । रूखो र गरम छ । पित्त बढाउँदछ । भेदक छ । कफनाशक छ । केशरंजक र हलका छ ।

यसको पात—मधुरो छ । पिरो, रूखो र गरुम छ । रुचि र भोक जगाउँदछ । मेदा र झाडा-पिसाबलाई हटाउँदछ । नेत्रलाई हित छ । गुदरोग गराउ दछ ।

यसको बीज—मधुरो, टर्रो, स्निग्ध र ठण्डा छ । भारी छ । कफ, वायु र रक्तपित्तलाई हटाउँदछ । वृष्य छैन ।

३२३. वनकुसुम

सं—अरण्यकुसुम्भ, कौसुम्भ, अग्निसंभव ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—पाकावस्थामा पिरो छ। भोक जगाउँदछ। कफलाई हरण गर्दछ।

३२४. रायोको शाक

सं—राजिकापत्र। **हि**—राईका शाक। **ब**—राईसर्षेर शाक। **म**—महुरीपत्र। **क**—सासवेय ताप्यलु।

स्वभाव—पिरो र गरम छ। स्वादिलो छ। रुचि गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। पित्त बढाउँदछ। दाह गराउँदछ। बल दिन्छ। कृमि, वात, कफ र घाँटीका रोगलाई हटाउँदछ।

३२५. तोरी,-सर्स्यूँको शाक

सं—सार्षपपत्र। **हि**—सरसोँका शाक। **ब**—सरीसार शाक। **म**—सिरसौपत्र। **क**—विलियसासवेय ताप्यलु।

स्वभाव—पिरो र विदाही छ। अति गरम छ। स्वादिलो छ। रुचि गराउँदछ। रक्तपित्तलाई कोप गराउँदछ। शुक्रलाई घटाउँदछ।

३२६. नूनढिकी, नुनियाँशाक

सं—लोणी, घोली, कलटु, कुम्भकालुक, लोण। **हि**—नुनियाँ, कुल्फा। **ब**—बडणुर्नी। **म**—घोली। **क**—तोंडगोली, किईगोली। **लै**—PORTULACA OLERACEA.

यो—ठूलो, सानो गरी **दुइ जातको** छ। प्रायः खेतमा हुने ठूलो र बगैँचामा हुने सानो हुन्छ। स्वभावमा पनि निम्नोक्त छ।

स्वभाव—ठूलो—अमिलो, नुनिलो, पिरो र रूखो छ। भारी छ। रुचि र अग्नि उढाउँदछ। कफ, वायु, अर्श, अग्निमांद्य, विषदोष र शुक्रलाई हटाउँदछ।

सानो—पिरो र अमिलो छ। गरम र सारक छ। रसायन छ। जीर्णज्वर, श्वास, कास, गुल्म, प्रमेह, शोथ, वातविकार, नेत्ररोग, चर्मदोष र व्रणमा उपयोगी छ।

३२७. गँधे

सं—गंधशाक, गौरसुवर्ण, सुवर्ण, स्वर्ण, सगन्धिक, भूमिज, वारिज, ह्रस्व, कटुश्रृंगार, वर्णशाक। **म-क**—गौर सुवर्णी शाक।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—ठण्डा र पथ्य छ। दाह, अरुचि, भ्रान्ति, रगतको विकार, परिश्रम र कफ, पित्त, ज्वरलाई शमन गर्दछ।

३२८. करमको शाक

सं--कलम्बी, शतपर्वा, कडम्बी, कलम्बू, कलम्बिका। **हि**—कलमीशाक। **ब**--कलमी। **म**—नालीची भाजी। **लै**—IPOMOEA REPTANS.

स्वभाव—मधुरो छ। शुक्र र स्त्रीको दुध बढाउँदछ।

३२९. डोडी शाक

सं—डोंडी, डोण्डिका, विषमुष्टि, सुमुष्टिका, डोडी, केशमुष्टि, डोडीमुष्टि। **हि**—डोरीशाक। **लै**—LEPTADENIA RATICULATA.

स्वभाव—पिरो, तीतो र गरम छ। भोक जगाउँदछ। रुचि गराउँदछ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ। कण्ठरोग, रक्तपित्त, दाहमा उपयोगी छ।

यो--वनैयाँ र लहरे हुन्छ। **वनैयाँ**—तीतो र **लहरे**—मीठो हुन्छ। अरू स्वभाव एकै छ। यसलाई लोकमा कसैले 'जिरीकै भेद' पनि भन्दछन्।

३३०. नरिचो

सं—नाडीच, पटुशाक, नाडीक, नाडिशाक, केचुक, पेचुली, विश्वरोचन। **हि**—पटुआशाक, नर्चाशाक। **ब**—पाटशाक, तितापात। **म**—नाडीशाक। **लै**—CORCHORUS CAPSULARIS.

स्वभाव--यो तीतो र मोठो **दुइ जातको हुन्छ। तीतो**--क्रिमि, कुष्ठ र रक्तपित्तलाई हटाउँदछ। **मीठो**--चिप्लो र ठण्डा छ। विष्टम्भी छ। कफ र वायुलाई बढाउँदछ।

यसको सुकेको पात--ज्वर, आमवात, विशेष गरी कफ, पित्त ज्वरमा र जलदोषमा उपयोगी छ।

यसको रस--रुचिकारक छ। पित्त हटाउँदछ। तर्कारीमा मिलाउन योग्य छ।

३३१. आलु

सं—आलुक, स्वादुकन्द, म्लेच्छकन्द, सुकन्दक। **हि-ब-म-क**—आलू। **लै**—SOLANUM TUBEROSUM.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—केही चिल्लो, मीठो र गरम छ। अग्निदीपक र रुचिकारक छ। ग्राही छ। हृदयलाई हित छ। वायु, कफ र शोथलाई हटाउँदछ।

कोही भारतीयहरूले 'आलु भारतीय—प्राचीन हैन' भन्ने अनुमान गरेका छन्।

३३२. फूलकोपी (गोभी)

सं—पुष्पगोभी, स्वादुशाका, मध्यपुष्पा, बृहद्दला, पुष्पशाका। **हि**—गोभी, फूलगोभी। **ब-म**—गोभी। **लै**—BRASSICA OLERACEA.

स्वभाव—मधुरो, स्वादिलो, भारी र ग्राही छ। बलदायक छ। अग्नि मन्द गराउँदछ। वायु र शोफलाई कोप गराउँदछ।

३३३. बन्दागोभी

सं—पत्रगोभी।

स्वभाव—सारक छ। रुचिकारक छ। मधुरो र भारी छ। वायु बढाउँदछ।

३३४. ग्याँठगोभी

सं—ग्रन्थिगोभी। **हि**—गाँठगोभी।

स्वभाव—ग्राही छ। ठण्डा छ। बलदायक छ। हत्पति पच्दैन।

३३५. केराको बुङ्गो

सं—कदलीपुष्प।

स्वभाव—स्निग्ध, मधुरो, टर्रो, ठण्डा र भारी छ। ग्राही छ। वातपित्त, रक्तपित्त र क्षयमा उपयोगी छ।

इति मूलकादि वर्गः ॥ ५ ॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ फलशाक वर्गः

३३६. कुभिण्डो

सं—कूष्माण्ड, कूष्माण्डी, कर्कोटका, कंभाडी, बृहत्फला, सुफला, कुंभफला, नागपुष्पफला, ककारु। **हि**—पेठा, कोँहड़ा, कुँभड़ा। **ब**—कुँभड़ागाछ। **म**—कोहड़ें। **क**—दारकोहोछा। **लै**—BENINCASA HISPIDA.

स्वभाव—मीठो छ। वीर्य र बललाई बढाउँदछ। पुष्टि गराउँदछ। अरुचि, पित्तदोष, मूत्राघात, प्रमेह, मूत्रकृच्छ्र र पत्थरीका रोगमा उपयोगी छ। दिशा-पिसाब सफा गराउँदछ। तृष्णालाई शमन गर्दछ। **लहरे फलमा सबैभन्दा उत्तम कहिएको छ।**

यसको पाकेको गुदी—वस्ति शुद्ध गराउँदछ। वीर्य बढाउँदछ। पित्तलाई हटाउँदछ।

३३७. तर्बुजो

सं—कलिङ्ग, कालिंद, घृणाफल, चित्र, चित्रफल, चित्रवल्लिक, मधुरफल, मांसल, मांसलफल, वृत्तफल, शीर्णवृंत। **हि**—तर्बूज। **ब**—तरभूज, चेलना। **म**—कलिंगड। **क**—कौडें। **लै**—CITRULLUS VULGARIS.

स्वभाव—मीठो र ठण्डा छ। बल-वीर्य-कफ-पुष्टिलाई बढाउँदछ। पित्त, दाह र परिश्रमलाई हटाउँदछ। ग्राही छ। भारी र स्तम्भक छ। **काँचोले**—पित्त, शुक्र र नेत्रलाई हानि गर्दछ।

यसको पात—तीतो छ। रगत बढाउँदछ। यसलाई कहीँ 'फूट-काँक्री' पनि भन्दछन्।

३३८. चिचिण्डो

सं—स्वादुपटोली, पटोली, मण्डली, मधुरपटोली, दीर्घपटोलिका, शिघ्रिपर्णी, मिष्टपटोलिका, चिचिण्ड, श्वेतराजि, सुदीर्घ, गृहकूलक। **हि**—चचेण्डा, चिचिंडा, चिचिंड़ा। **ब**—चिचिङ्गा, चिचिण्डा। **म**—स्वादुपटोल, यकांकड़ी। **क**—सिंहपडवल। **लै**—TRICHOSANTHES ANGVINA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—स्वादिलो र पथ्य छ। रुचि गराउँदछ। दीपन-पाचन छ। बल, पुष्टि बढाउँदछ। शोषरोगमा हित छ। वायु, पित्त र ज्वरलाई शमन गर्दछ। पर्वरको गुणमा केहीमात्र कमी छ।

चिचिण्डोको पातले—पित्त, **डाँठले**—कफ, **फलले**—त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। **जराले**—झाडा लगाउँदछ।

३३९. डोलोसिमी

सं—वृत्तनिष्पाविका, ग्राम्या, नखगुच्छफला, अंगुलिफला, नखपुंजफला, अशना। **हि**—बाकला सेम, सेंवी। **ब**—वोरा, वरवटी। **म**—घेवडा। **क**—एरडुअवरेय। **लै**—DOLICHOS LABLAB, PHASEOLUS VULGARIS.

स्वभाव—टर्रो, मीठो र ग्राही छ। रुचि गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। कण्ठशुद्धि गराउँदछ। कफ र पित्तको नाशक छ। कहीं यसैलाई 'घ्यूसिमो' 'बकलासिमी' पनि भन्दछन्।

३४०. काउछे सिमी

सं—खट्वाङ्गी, दधिपुष्पी, खट्वा, पर्यङ्कपादिका, कूपा, खट्वापादी, वंश्या, क्रांकाकोला, पालिका, कोलपालिका, कपिकच्छुफला। **हि**—चमरियासेम, करियासेम। **ब**—कटूराशिम। **म**—कोहली, कुहिरी। **क**—कूगरि। **लै**—MUCUNA MONOSPERMA.

स्वभाव—पिरो, पर्परो र मीठो छ। ठण्डा र भारी छ। अरुचि, ताप र पित्तलाई हटाउँदछ। वायुलाई कोप गराउँदछ।

यसको गेडा—भारी, रुचिकारक र स्तम्भक छ। हृदयलाई हित छ। वायु र पित्तलाई हटाउँदछ। कफ र शुक्रलाई बढाउँदछ। अग्नि मन्द गराउँदछ।

३४१. खङ्गेसिमी

सं—असिशिंवी, खड्गशिंवी, शिंविनी, शस्त्रशिंविका, नीलशिंवी, महाशिंवी, बृहच्छिम्वी, स्थूलशिंवी। **हि**—सुअरासेम, गोजियासेम। **ब**—शेमगाछ। **म**—खङ्गसेवा, आवइचो सेंव। **क**—सेवे। **लै**—CANAVALIA ENSIFORMIS.

स्वभाव—स्वादिलो र टर्रो छ। ठण्डा र रुचिकारक छ। भोक जगाउँदछ। कफ, पित्त र व्रणदोषलाई हटाउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कालो सिमी—गरम, भारी र टर्रो छ। रुचि र बलदायक छ। शुक्र बढाउँदछ। पित्त, अग्निमांद्य र मलस्तम्भ गराउँदछ। मादक छ। वायु र कफलाई हटाउँदछ।

३४२. तितेकरेला

सं—कारवल्ली, करका, करवल्ली, कण्टफला, चिरिपत्रा, सूक्ष्मवल्ली, पीतपुष्पा, बृहद्वल्ली, अंबुमल्लिका। **हि**—करेला, करेली। **ब**—करेला-उच्छे। **म**—कारवल्ली, कारले। **क**—हागल। **लै**—MOMORDICA CHARANTIA.

स्वभाव—यसमा, सानो र ठूलोका भेदले स्वभाव पनि केही फरक छ। **सानो**—धेरै तीतो छ। हलका, ठण्डा र स्वादिलो छ। पाकावस्थामा गरम छ। पथ्य छ। अरुचि, कफ, वायु, रक्तदोष, ज्वर, कृमि, पित्त, पाण्डु र कुष्ठमा हित छ। **ठूलो**—पिरो, तीतो र स्वादिलो छ। क्षारयुक्त छ। रुचि गराउँदछ। भेदक र हलका छ। पित्त, रक्तविकार, पाण्डु, अरुचि, कफ, श्वास, कास, कृमि, व्रण, कुष्ठ, ज्वर, प्रमेह, आध्मान र कामलामा उपयोगी छ।

३४३. चठेल करेला, खेक्सा

सं—कर्कोटकी, कंटफला, अवन्ध्या, देवी, महाजाली, मनोज्ञा, मन-स्विनी, पीतपुष्पा, बोधना, स्वादुफला। **हि**—खेखसा, ककोडा। **ब**—काकरोल। **म**—कांटोली। **क**—मडुवागाल। **लै**—MOMORDICA COCHINCHINENSIS.

स्वभाव—केही पिरो, तीतो र गरम छ। मीठो र हलका छ। पाका-वस्थामा पिरो छ। रुचि र भोक जगाउँदछ। त्रिदोष र विषदोषलाई हटाउँदछ। गुल्म, शूल, कफ, कुष्ठ, कास, प्रमेह, श्वास, किलासरोग, राल चुहिने व्यथा, अरुचि, हृद्रोग र छातीको पीडासमेतमा उपयोगी छ।

यसको पात—रुचिकारक, वृष्य र त्रिदोषनाशक छ। कृमि, ज्वर, क्षय, कास, श्वास, हिक्का र अर्शमा उपयोगी छ।

यसको कन्द—महसंग सेवन गरेमा शिरोरोग हटाउँदछ।

३४४. गोलकांकी

सं—मधुरविंवी, मधुविंवी, रक्तफला, रुचिरफला, अस्रफला, स्वादु-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तुंडिका, तुण्डी, पीलुपर्णी, तुण्डिकेरी, विम्वी, विम्विका, ओष्ठोपमफला। हि--कन्दुरी । ब—तेलाकुचा, कुन्दरकी । म—तोंडुली । क—सीहिदोंडे। लै—COCCINIA INDICA.

स्वभाव—स्वादिलो, ठण्डा र कफकारक छ । वमन गराउँदछ । रक्तपित्त, क्षय, श्वास, कास, कामला, पित्त, शोफ, रक्तदोष, विषदोष, रक्तपित्त र ज्वरमा उपयोगी छ ।

यसको फल—मीठो, भारी, ठण्डा र लेखन छ । मलस्तम्भ गर्दछ। स्त्रीको दुध बढाउँदछ । पेटमा वायु गराउँदछ । रुचिकारक छ । पित्त-वायु-कफसंबन्धी विकार, शोथ, वृद्धि र दाहलाई हटाउँदछ ।

यसको फूल—तीतो छ । कण्डू, पित्त र कामलालाई शमन गर्दछ।

यसका पातको शाक—मीठो, टर्रो र ठण्डा छ । हलका र ग्राही छ। पाकावस्थामा पिरो छ । वायु बढाउँदछ । कफ र पित्तलाई शमन गर्दछ।

यसको जरा—ठण्डा छ । धातु बढाउँदछ । प्रमेह, हातको दाह, भ्रान्ति र वमनलाई शमन गर्दछ ।

३४५. भण्टा

सं—वार्ताकी, वार्ताकु, वृत्ताकी, वृत्तफला, कण्ठवृन्ताकी, कण्टालु, कंटपत्रिका, कंटकिनी, कट्फला, निद्रालु, नीलफला, नृपप्रियफला, भण्टाका, भण्टाकी, मांसलफला, महोटिका, चित्रफला, महती, मिश्रवर्णफला, रक्तफला, शाकश्रेष्ठा । **हि**—बैगन, भण्टा । **ब**—बेगुनगाछ । **म**—बांगे । **क**—बदने । **लै**—SOLANUM MELONGENA.

स्वभाव—स्वादिलो र गरम छ । पित्तकोप गर्दैन । दीपन र हलका छ । शुक्र बढाउँदछ ।

कमलोले—कफ-पित्त हटाउँदछ । **छिपिएकोले**—पित्त बढाउँदछ, भारी छ । **कोइलामा पोलेकोले**—केही पित्त गर्दछ । कफ-मेदा-वायुलाई हटाउँदछ । अति हलका र दीपन छ । त्यसैमा—नून, तेल मिलाई साँधी खाएमा--स्निग्ध र केही भारी हुन्छ ।

सेतो डल्लो भण्टा—उक्त स्वभावमा हीन छ । **अर्शरोगलाई भने विशेष हितकारी छ ।**

३४६. फर्सी

सं—इंगरी, इंगारी, डांगरी, डुंगरी, कर्कारु, कूष्माण्डी, गजदन्त-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

फला, गुडयोगफला, दीर्घेर्वारु, नागशुण्डी, पीतपुष्पा, पीतफला, पीत-कूष्माण्ड। **हि**—लाल पेठा, गोल कद्दू। **ब**—विलातिकुमडा। **म**—डांगर, तांबडामोंफला। **क**—डंगर। **लै**—CUCURBITA PEPO.

स्वभाव—ठण्डा छ। रुचि र तृप्ति गराउँदछ। ग्राही र भारी छ। त्रिदोषको विकार, रक्तपित्त र शोथलाई हटाउँदछ। पिसाब रोकिने रोग-मा उपकारी छ।

हरियो फर्सी—मीठो र ठण्डा छ। रुचि र तृप्ति गराउँदछ। पित्त, तृष्णा, दाह, भ्रांति र परिश्रमलाई हटाउँदछ। बल-पुष्टि-वीर्यलाई बढा-उँदछ।

पाकेको फर्सी—केही तीतो, गुलियो र भारी छ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ। तृष्णा, दाह र रगतलाई बढाउँदछ।

३४७. खर्बुजो

सं—षड्भुजा, षड्रेखा, षण्मुखा, खर्बूज, तिक्ता, तिक्तफला, दशाङ्गुल, मधुफला, मधुपाका, वृत्तकर्कटी, वृत्तेर्वारु। **हि-ब**-खरबूजा। **म**—षड्-भुजकाकडी। **क**—षड्भुजसौते। **लै**—CUCUMIS MELO.

स्वभाव—काँचोमा-तीतो र केही मधुरो छ। पच्दामा, केही अमि-लोपनाको छ।

पाकेको—ठण्डा र भारी छ। पित्तसंबन्धी उन्मादलाई हटाउँदछ। स्निग्ध छ। तृप्तिकारक र वीर्य-पुष्टि-कफ वर्द्धक छ। दाह र परिश्रमलाई शमन गर्दछ। पिसाब बढाउँदछ। पेटका रोगमा उपयोगी छ। कोष्ठ शुद्धि गराउँदछ। यसमा पनि—**अमिलो**—चाहिंले प्रायः रक्तपित्त गराउँदछ।

३४८. काँक्रो

सं—कर्कटी, कटुदला, छदापनिका, पीनसा, मूत्रफला, त्रपुसी, हस्ति-पर्णी, लोमशकाण्डा, मूत्रला, बहुकण्टा। **हि**—ककड़ी। **ब**—काकुड़। **म**—काँकड़ी। **क**—मूलसौते, क्वेयसौते। **लै**—CUCUMIS UMILISSIMUS.

स्वभाव—मधुरो, रूखो र ठण्डा छ। भारी र ग्राहो छ। कफ र पित्त-लाई हटाउँदछ। रक्तदोष गराउँदछ। पिसाब बढाउँदछ। मूत्रकृच्छ्र, अश्मरी, वमनलाई शमन गर्दछ।

पाकेको—हलका छ। दाह हटाउँदछ। रुचि गराउँदछ। **हरियोभन्दा पाकेको गुणी छ।**

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

काँक्राको बियाँ—ठण्डा र रूखो छ। पिसाब लगाउँदछ। रक्तपित्त र मूत्रकृच्छ्रमा हितकारक छ।

३४९. घिरौँलोजस्तो काँक्रो

सं—त्रपुसकर्कटी, त्रपुसी, पीतपुष्पी, कण्टालु, बहुफला, कोशफला, तुंदिलफला। **हि**—खीरा। **ब**—शंशा, क्षीरा। **म**—तवसें, तौसीकर्कटी। **क**—तसेंयकायि। **लै**—CUCUMIS SATIVUS.

स्वभाव--**कलिलो**—मधुरो छ। ठण्डा र हलका छ। रुचि गराउँदछ। पिसाब बढाउँदछ। भ्रम, पित्त, दाह, रक्तपित्त र वमनलाई शमन गर्दछ। **छिपिएको**—अमिलो, गरम र पित्तकारक छ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ।

३५०. तितेकाँक्रो

सं—एर्वारु, कर्कटी, व्यालपत्री, लोमशा, स्थूलतोयफला, हस्तिदंतफला, एर्वारुक। **हि**—एर्वारु। **म**—मालाचेंवालुक। **क**—एडसैते। **लै**—CUCUMIS MOMORDICA.

स्वभाव--तीतो, मधुरो र ठण्डा छ। रुचि र तृप्ति गराउँदछ। पित्त, संताप, मूर्च्छा र पिसाबका रोगलाई हटाउँदछ। धेरै खाएमा वायुकोप गराउँदछ। यो सानो ऐरेलुजस्तो हुन्छ।

३५१. खेतको काँक्रो

सं—क्षेत्रकर्कटी, वालुकी, बहुफला, स्निग्धफला, क्षेत्ररुहा, मधुरफला, शारदिका, क्षुद्रेर्वारु, पीतपुष्पक। **हि**--बालूका साग। **म**—बालुकी। **क**—क्येयसौते। **लै**—GISEKIA PHARNACEOIDES.

स्वभाव—मीठो र केही खल्लो छ। ठण्डा छ। रुचि गराउँदछ। पित्त र परिश्रमलाई हटाउँदछ। पेट फुलाउँदछ। रुगा-खोकी लगाउँदछ।

३५२. मृगआँखे गोठाले काँक्रो

सं—मृगेर्वारु, मृगाक्षी, मृगादनी, मृगेक्षणा, मरुजा, महादेवी, कपिलाक्षी, कट्फला, कुम्भसी लघुचिर्भिटा, चित्रवल्लो, चित्रा, चित्रफला, देवी, पथ्या, बहुफला, विचित्रमृगचिर्भिटा, शतपुष्पा, सेंदिनी। **हि**—गुरुभोहुँ, भकुर। **ब**--गोमुक, फुटो। **म**--सेंदिनी, शेंदाइ। **क**--बालुकमेक्के।

स्वभाव--पिरो, तीतो र मधुरो छ। पचदा अमिलो छ। वायु र पिसाबलाई हटाउँदछ। पित्त बढाउँदछ। रुचि र भोक जगाउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३५३. चिचिण्डोरूपको काँक्रो

सं—चीणाकर्कटिका, बीजकर्कटिका, दीर्घराजिलफला, कुलककर्कटी। **हि**—चीनाककड़ी। **म**—पडवलासारी, पडववालु। **क**—पडवलसौंगे।

स्वभाव—ठण्डा र स्वादिलो छ। तृप्ति र रुचि गराउँदछ। पित्त, दाह र शोषको नाशक छ।

सबै काँक्राको साधारण स्वभाव—सबै काँक्राको जात, भारी छ। पचाइनसक्नु छ। अग्नि मन्द गराउँदछ। वातरक्तलाई हित छ। शरत् र वर्षा ऋतुकोले दोष गराउँदछ। हेमन्त ऋतुकोले रुचि गराउँदछ। पित्त-हटाउँदछ।

अधपक्व अर्थात् फोस्रेको काँक्रोले—रुगा, पिनास गराउँदछ। **पाकेको**, स्वादिलो र कफकारक हुन्छ।

३५४. चिनियाँ करेला, सल्यानी करेला

सं—कुडुहुंची, कारवी, कन्दलता, क्षुद्रकारवल्ली, क्षुद्रकारलिका, प्रति-पत्रफला, बहुफला, शुषवी, श्रीफलिका। **म**—कुडुहुंची। **क**—कारसे।

स्वभाव—केही पिरो र गरम छ। रुचिकारक, अग्निदीपक र पथ्य छ। रक्तवातलाई दोषकारक छ। यसैलाई 'दार्जीलिङे करेला' पनि भन्दछन्।

३५५. कुन्दरु

सं—शशान्दुली, बहुफला, तंडली, क्षेमसंभवा, क्षुद्राम्ला, लोमशफला, धूम्रबृत्तफला। **म**—शशान्दुली। **क**—मिनिके। देहातमा 'गुर्मी'। दक्षिण-भारतमा 'फुमैं(नैं)या' भन्दछन्।

स्वभाव—कोमल, केही तीतो, पिरो, अमिलो र स्वादिलो छ। कफ-कारक र विदाहकारक छ।

पकाएको र सुकाएको—रुचिकारक र अग्निदीपक छ। **यसको बियाँ**—दुर्जर छ।

यसको फल—मसिना बियाँ भएको, बुढीऔंलाजत्रो, काँक्राको आकार-को हुन्छ। यसलाई चाना काटी सुकाई, काशीमा फुर्नेदानामा मिलाउँदछन्।

इति फलशाक वर्गः ॥ ६ ॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ शाल्मल्यादि वर्गः

३५६. शिमल

सं--शाल्मलि, स्थूलफल, रक्तपुष्पक, रक्तफल, कटुकद्रुम, यमद्रुम, मूलवृक्ष, मोच, बहुवीर्य, पिच्छिल, दीर्घद्रुम, दीर्घायु, चिरजीवी, कुक्कुटी। **हि**—सेमर, सेम्हल। **ब**—शिमुलगाछ। **म**--सांवरि। **क**--पवलवदमर। **लै**--BOMBAX MALABARICUM.

स्वभाव—केही स्निग्ध, टर्रो र स्वादिलो छ। ठण्डा र हलका छ। रसायन छ। बल-वीर्य-कफलाई बढाउँदछ। रक्तपित्तलाई हटाउँदछ।

यसका बोक्राको रस वा पानी—टर्रो, ग्राही र कफनाशक छ।

फूल र फल—तीतो, टर्रो र स्वादिलो छ। ठण्डा, ग्राही, रूखो र भारी छ। वायु बढाउँदछ। कफ, पित्त र रक्तदोषलाई हटाउँदछ। **यसका फूलको तर्कारी**—घ्यू, सिधेनूनमा पकाई खानाले **दुःसाध्यको प्रदर पनि शमन हुन्छ।**

यसको कन्द—मधुरो, ठण्डा र मलस्तम्भकारक छ। शोफ, दाह, पित्त र संतापलाई शमन गर्दछ।

३५७. शिमलको खोटो, मोचरस

सं—मोचरस, मोचस्रुत, मोचस्राव, मोचनिर्यास, मोचसार, पिच्छिल-सार, सुरस, शाल्मलिवेष्ट। **हि**—मोचरस। **ब**—मोचरस, शिमुलेर फाटा। **म**--सांवरिचार्डकु। **क**—वूरलअंटुम्याण। **लै**—CEIBA PENTA-NDRA.

स्वभाव—केही टर्रो र कफ-वातनाशक छ। द्रव्यान्तरयोगले, रसायन र बल-पुष्टि-वर्ण-वीर्य-प्रज्ञाको वर्द्धक छ। शरीर दुरुस्ति राख्दछ।

३५८. कूटशिमल, कुटमिरो

सं—कूटशाल्मलि, कुत्सितशाल्मलि, रोचन। **हि**--काला सिमल, कूटसेमर। **ब**—रक्तरोहितक। **म**—कालीसांवरो। **क**—मुल्लमुत्तल। **लै**—MORUS ACEDOSA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव--पिरो, तीतो र गरम छ। भेदक छ। कफविकार, वातविकार, प्लीहा, उदररोग, कलेजोको रोग, गुल्म, विषदोष, भूतदोष, आनाह, विवन्ध, रक्तविकार र मेदाको रोगलाई शमन गर्दछ।

कहीं यसैलाई 'बाह्रमासे शिमल' पनि भन्दछन्।

३५९. गुराँस

यो—रातो र सेतो फूलका भेदले दुइ जातको हुन्छ। पर्यायमा फरक गरी भिन्न लेखिएको छ तापनि स्वभावमा सर्वत्र समान लेखिएको छ।

सं—रातो—रोहितक, दाडिमपुष्प, सदाप्रसून, विरोचन, रक्तघ्न, प्लीहनाशन, प्लीहघाती, रक्तप्रसादन, प्लीहशत्रु, मांसदलन, यकृद्वैरी, चलच्छद।

सं—सेतो—श्वेतरोहित, सितपुष्प, सिताह्वय, लक्ष्मीवान्, जनवल्लभ। **हि**—रोहेडा। **ब**—रोढा, रयना। **म**—रोहिडा। **क**—यरडुमल, मुत्तलु। **लै**—TECOMA UNDULATA.

स्वभाव--टर्रो, पिरो र तीतो छ। स्निग्ध र ठण्डा छ। सारक छ। रक्तदोष, कफदोष र वायुलाई हटाउँदछ। रगतलाई सफा गराउँदछ। कृमि, प्लीह, यकृत, गुल्म, शूल, उदररोग, विवन्ध, आनाह, कर्णरोग, नेत्ररोग र मांस-मेदा-विषदोषका विकारमा उपयोगी छ। भूतदोषलाई हटाउँदछ।

३६०. एक्लेवीर

सं—एकवीर, महावीर, सक्तद्वीर, सुवीरक, वीर। **हि**—एकवीर। **ब**—काँटाकोई। **म**—एकवीर, असाणो। **क**—गण्डुविक्क। **लै**—DATISCA CANNABINA.

स्वभाव—केही तीतो, पिरो छ। गरम छ। वातनाशक छ। विशेष गरी स्तोदवात, खल्लकी, कटि-पृष्ठ आदिका शूलहरू र पक्षाघातमा उपयोगी छ।

३६१. फलेदो

सं—पारिभद्र, मंदार, पारिजातक, निंबतरु, रक्तकुसुम, कृमिघ्न, बहुपुष्प, रक्तकेसर। **हि**—फरहद, जलनीम। **ब**--पलितमंदार। **म**—

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पांगरा, पारिंगा। **क**—हरिवाल। **लै**—ERYTHRINA VARIEGATA.

स्वभाव—पिरो र गरम छ। कफ, वायु, शोथ, मेदा र क्रमिको नाशक छ। पथ्य छ। अरुचिलाई हटाउँदछ। दीपन छ।

यसको फूल—पित्तरोग र कर्णरोगमा उपयोगी छ।

यसको रूख—ठूलो हुन्छ। **फूल**—रातो फुल्दछ। **फल**—घोगा लागेको हुन्छ। यो पश्चिम फुजेलमा र निबुआटारमा पाइन्छ।

३६२. खयरको रूख

यो रातो र सेतो गरी दुइ प्रकारको छ। स्वभावमा समान छ।

रातो—सं–खदिर, बालपत्र, वक्रकण्ट, यज्ञाङ्ग, दन्तधावन, गायत्री, जिम्ह(ह्वा), शल्य, धूम्रद्रुम, सारद्रुम, कुष्ठारि, ताम्रकंटक, मेध्य, रक्तसार।

सेतो—सं–श्वेतसार, कार्मुक, कुब्जकंटक, सोमसार, नेमिवृक्ष, सोमवल्क, पथिद्रुम। **हि**—खैर। **ब**—खयेरगाछ। **म**—खैर, पाँढरा खैर। **क**—कैपिनविलियतर्त्री। **लै**—(रातो) ACACIA CATACHU,(सेतो) ACACIA SENEGAL.

स्वभाव—केही तीतो र टर्रो छ। ठण्डा छ। त्रिदोषनाशक र पाचन छ। कुष्ठ, कास, रक्तदोष, शोफ, कण्डू, व्रण, अरुचि, क्रमि, मेह, ज्वर, श्वित्र, शोथ, आमदोष, पित्त र पाण्डुलाई शमन गर्दछ। मुखरोग र भूतदोषमा पनि उपयोगी छ।

३६३. गन्हाउने खयर

सं—विट्खदिर, अरिमेद, अहिमार, अहिमेद, हरिमेद, गोधास्कन्ध, गोरट, पूतिमेद, पत्रतरु, बहुसार, कांभोझी, कालस्कन्ध, मरुज। **हि**—दुर्गन्धखैर, गंधवुल। **ब**—गुयेवाव्ला, विटखैर। **म**—गांधियाहेवरु, शेरायाखैर। **क**—किरुखैर, करर्यदेलु। **लै**—ACACIA FARNESIANA.

स्वभाव—केही पिरो, टर्रो, तीतो र गरम छ। व्रणेत्थदोष, विषदोष, कण्डू, विसर्प, ज्वर, कुष्ठ, उन्माद, कास, अतिसार र भूतदोषलाई हटाउँदछ।

३६४. खाने खयर

सं—खदिर, खदिरोद्भूत, खदिरसार, रङ्गद, रङ्ग। **हि**—कत्था।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ब—खयैर। **म**—काथ, खेरोचासाड़। **क**—काथ। **लै**—UNCARIA GAMBIR.

स्वभाव—केहो तीतो, पिरो, टर्रो र ग्राही छ। रूचि र अग्नि जगाउँदछ। दाँत बलियो गराउँदछ। कण्ठरोग, व्रण, प्रमेह, कृमि, मुखरोग, कुष्ठ, स्थौल्य र अर्शमा हित छ।

३६५. अर्खु, जुक्रेत

सं—आरि, संदालिका, दाला, उद्दाला, खदिरपत्रिका, कारी। **हि**—आरि, खैरवेल। **म**—आरि, वेल्याखेर। **क**—सिगुरि। **लै**—ACACIA PENNATA.

स्वभाव—टर्रो, पिरो र तीतो छ। पचदा—अमिलो र गरम छ। त्रिदोष, वातकास र रक्तविकारलाई शमन गर्दछ।

३६६. शमी

सं—शमी, शंकुफलिका, शक्तुफला, शंकरी, शान्ता, शिवा, शिवफला, शुभकरी, सुभद्रा, सुरभि, सुपत्रा, सुखदा, हविर्गन्धा, विजया, लक्ष्मी, पापशमनी, मेध्या, मंगल्या, भद्रा, दुरितशमनी, तपनतनुभष्टा, तुंगा, जया, कचरिपुफला, केशमथनी, केशहन्त्री, ईशानी, अपराजिता। **हि**—छोंकर, सफेद कोकर। **ब**—शाई, धूइंवावल। **म**—शमी। **क**—वन्निभर, वन्नी। **लै**—PROSOPIS SPICIGERA.

स्वभाव—टर्रो र रूखो छ। रक्तपित्त र अतिसारलाई शमन गर्दछ। कफ, कास, श्वास, भ्रम, कुष्ठ, अर्श र कृमिरोगमा उपयोगी छ।

यसको फल—तीतो, गुलियो र मीठो छ। रूखो, गरम र भारी छ। मेधा र पित्तलाई बढाउँदछ। केश र नङलाई खुइल्याइदिन्छ।

यो—देशी शमी, वनशमी भनी लोकमा **दुइ जात**—मानिआएको छ। **वनशमी**—रातो काँढा भएको बबूरका छाँटको हुन्छ। "शमी शमयते पापं शमी लोहितकंटकी" इत्यादि वचनबाट शमीको रातो काँढा हुन्छ भन्ने प्रमाणसिद्ध छ। **देशी शमीको काढा हुँदैन।** झण्डै पाख्रीका आकारको हुन्छ।

३६७. बबूर

सं—बबूर, युगलाक्ष, तीक्ष्णकंटक, कंटालु, गोश्रृंग, पंक्तिबीज, दीर्घ-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कण्ट, कफान्तक, दृढबीज, श्वासभक्ष । **हि**—बबूर(ल), कीकर । **ब**—बाबुलागाछ । **म**—बाबुल । **क**—बाबुल, पुलई । **लै**—ACACIA ARABICA.

स्वभाव—टर्रो र गरम छ । कफ, कास, आमातिसार, रक्तातिसार, अर्श, पित्त र दाहमा उपयोगी छ ।

भावप्रकाशबाट—ग्राही छ । कफ, कुष्ठ, कृमि र विषको नाशक छ ।

३६८. सानो बबूर

सं— किंकिरात, जालबर्बूर, छत्राक, स्थूलर्कटक, सूक्ष्मशाख, तनुछाय, रन्ध्रकण्ट, पीतभद्र, हेमगौर, षट्पदानन्दवर्द्धन । **नेवा**—जगन्नाथस्वाँ । **हि**—किंकिरात । **म**—पुलई । **लै**—ACACIA LEUCOPHLOEA.

स्वभाव—टर्रो, रूखो र गरम छ । पित्त बढाउँदछ । दाह गराउँदछ । वायु र कफलाई हटाउँदछ ।

बबूर—ठूलोमा मसिनो पात र सानोमा उसकोभन्दा ठूलो पात हुन्छ । **दुइ रूपको छ ।**

बबूरको फल (गेडा)—टर्रो, रूखो र सारक छ । मधुरो छ । ठण्डा र भारी छ । स्तम्भन र लेखन छ । कफ र पित्तलाई हटाउँदछ ।

बबूरको खोटो—ठण्डा र ग्राही छ । पित्त, वायु, प्रमेह, रक्तातिसार, रक्तपित्त, रक्तप्रदर र त्यस्तै अरू पनि रगत बहने रोगलाई हटाउँदछ । फुटेको हड्डो जोर्दछ ।

३६९. च्यूली

सं—इङ्गुदी, अनिलान्तक, अंगारवृक्ष, क्रोष्टुफल, गौर, तापसद्रुम, तीक्ष्णकण्ट, तैलफल, पूतिगन्ध, विषकण्ट, विगन्धक, शूलारि, सुपत्र, हिङ्गुपत्र । **हि**—हिङ्गोट, गोंदी । **ब**—इङ्गोट । **म**—हिंगणवेट । **क**—इङ्गलगिद । **लै**—BALANITES AEGYPTIACA.

स्वभाव—मदगन्धी छ । पिरो र तीतो छ । हलका र गरम छ । फिँज निस्कन्छ । रसायन छ । कृमि, वात, कफ, व्रण, कुष्ठ, श्वित्र, शूल र ग्रहदोष, भूतदोषमा उपयोगी छ ।

यसको फूल—मधुरो र तीतो छ । स्निग्ध र गरम छ । वायु र कफलाई हटाउँदछ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यसको फल--टर्रो र स्वादिलो छ। केही माद गराउँदछ।

फलका बियाँको गुदी--पानीमा घोटी लगाउनाले, मुहारलाई उज्यालो गराउँदछ।

३७०. करीर वृक्ष

सं--करीर, करीरग्रन्थिल, करक, कटुफल, क्रकर, गूढपत्र, ग्रन्थिल, तीक्ष्णकंटक, निष्पत्रक, मरुभूरुह, शाकपुष्प। **हि**—करीर, कचड़ा; **देहातमा**--टेटी। **ब**--करील। **म**–नेपती। **क**–निष्पतिगे। **लै**—CAPPRIS DECIDUA.

स्वभाव—टर्रो र केही पिरो छ। गरम छ। पेट फुलाउँदछ। कफ, श्वास, अर्श, वायु, अरुचि, शूल, लूतो र व्रणलाई शमन गर्दछ। पसीना लगाउँदछ। भेदी छ।

यसको फल--पिरो, तीतो, टर्रो र मधुरो छ। ग्राही, रूखो, गरम र विकाशि छ। चेहडा सफा गराउँदछ। हृदयको हित छ। कफ, मेह र अर्शलाई शमन गर्दछ।

यसको फूल--टर्रो छ। वायु बढाउँदछ। कफ र पित्तलाई हटाउँदछ। यसलाई बम्बईमा—'टेटी' भन्दछन्। ब्रजमा 'कचडा' नामले प्रसिद्ध छ। प्रशस्त पाइन्छ।

३७१. अरिण

सं--एरण्ड, आमण्ड, उरुबूक, उत्तानपत्रक, करपर्ण, गन्धर्वहस्तक, चित्र, चित्रबीज, तरुण, दीर्घदण्डक, नागकर्ण, पंचाङ्गुल, याचनक, रक्तैरण्ड, रुवु, वर्द्धमान, वातारि, व्याघ्र, व्याघ्रतल, व्याघ्रकर, शुल्क, स्निग्ध, हस्तिकर्ण, ह्रस्वैरण्ड। **नेवा**–अलमा। **हि**—अरं(लं)ड, अडिरेडी(ली)। **ब**—मेराण्डा, रेड़ी। **म**—एरण्ड। **क**—एरंडू, आंडलके। **लै**--RICINUS COMMUNIS.

स्वभाव—केही पिरो, तीतो र मधुरो छ। गरम र भारी छ। शूल, शोथ, कटिपीडा, वस्तिपीडा, शिरःपीडा, उदररोग, पेट फुल्ने रोग, ज्वर, व्रघ्न, श्वास, कफ र खोकी, कुष्ठ, आमवातमा उपकारी छ।

यसको पात—वायु, कफ, क्रमि, मूत्रकृच्छ्र, गुल्म र वस्तिशूललाई हटाउँदछ। सात प्रकारको वृद्धि रोगमा पनि हितकारी छ। रगतलाई कोप गराउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यसको फल-(गेडा)—केही पिरो र ज्यादै गरम छ। भोक जगाउने र दिशा फोर्ने स्वभावको छ। गुल्म, शूल, वायु, कफदोष, कलेजो, फियो, पेटका रोग र अर्शमा उपयोगी छ।

यसको फूल—वर्ध्म, वायु, कफ, गुल्म, शूल, ऊर्द्धवात र गुदद्वारका रोगमा हितकारक छ।

जरा--वृष्य छ। शूल, वायु र कफलाई शमन गर्दछ।

अरिण—सेतो, रातो गरी दुइ **जातको** र त्यसमा पनि **सानो ठूलो** गरी **दुइ प्रकारको हुन्छ। स्वभाव**—सबैमा समानै छ।

३७२. हाडेबयर

सं—किंकिणी, कटुकंदरी, कंटकलता, गोविन्दी, चतुरङ्गी, तुरंगा, व्याघ्रघण्टी, व्याघ्रपाद। **हि**–किंकिणी। **म**–घोंटी, वाघंटो। **क**–गोइथी। **लै**—CAPPARIS HORRIDA.

स्वभाव—टर्रो र तीतो छ। गरम र रुचिकारक छ। पित्त बढाउँदछ। कफ र विषदोषलाई हटाउँदछ।

यसको फल—तीतो र गरम छ। कफ-वायु-विषूची र त्रिदोषलाई शान्त गर्दछ। यसलाई 'मदनपालनिघण्टु'मा, **काँचो**--वातवर्द्धक र **पाकेको**--त्रिदोषनाशक कहेको छ।

३७३. कुबेराक्ष

सं—लताकरंज, कंटफल, कंटकरंज, कुबेराक्ष, क्रकचिक, तिणगच्छिक, दुःस्पर्श, धनदाक्ष, वज्रवीजक, वीरास्य। **हि**—करञ्जाभेद। **ब**--काँटाकरञ्ज। **म**--सागरमोटा। **क**—गडुगू, करञ्जभेदु। **लै**—CAESALPINIA CRISTA.

स्वभाव—यसको पात—केही पिरो र गरम छ। पाकावस्थामा टर्रो, पिरो र तीतो छ। ग्राही र उष्णवीर्य छ। कफ र वायुलाई शमन गर्दछ। प्रमेह, कुष्ठ, अर्श, व्रण, वातविकार र कृमिदोषलाई शमन गर्दछ।

यसको बियाँ—शूल र गुल्मलाई हटाउँदछ। भोक जगाउँदछ। पथ्य छ।

यसको फूल—तीतो र उष्णवीर्य छ। वायु र कफलाई हटाउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३७४. मैनफल

सं—मदन, मयण, मदनफल, करहाट, कंटाल, ग्रन्थिफल, घंटाल, छर्दन, तराट, धाराफल, पिण्डीनट, पिण्डीतक, राठ, वस्तिशोधन, विषपुष्पक, शल्यकैडर्य। **हि**—मैनफल, करहर। **ब**—मयना, मेन्दफल। **म**—गेल। **क**—मेणाहल, वोनगरे। **लै**—RANDIA DUMETORUM.

स्वभाव—तीतो, मधुरो र उष्णवीर्य छ। हलका र रूखो छ। वमन गराउँदछ। दिशा फोर्दछ। विद्रधि, पिनास, व्रण, कुष्ठ, पेट फुल्ने वा ढुस्सिने रोग, शोथ, गुल्म, कफ र वायुका विकारलाई हटाउँदछ।

मैनफल—सानो, ठूलो गरी **दुइ जातको** छ। ठूलो **केही कालो** र सानो, **सेतो वर्णको** हुन्छ।

ठूलोलाई—सं—मा, "वाण कृष्णवर्ण, महापिण्डीतक, स्थूलवृक्षफल" कहिएको छ। —विशेष गरी केही तीतो, पिरो स्वादको छ। कफ, हृदयरोग, पक्वाशय, आमाशयलाई शुद्ध गराउने विशेष स्वभावको छ।

मैनफल—वमन गराउने काममा **एक्का** छ।

३७५. ढड्डी

सं—अपर्वदण्ड, दीर्घ, नृपप्रिय, रामत्राण, रामकाण्ड, रामशर। **हि**-**ब**—रामशर। **म**—रामसप्र। **क**—सणोलु।

स्वभाव—यसको जरा—केही अमिलो, टर्रो र केही गरम छ। रुचि गराउँदछ। पित्त बढाउँदछ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ।

३७६. शर (तीर)

यो सानो र ठूलो गरी दुइ प्रकारको हुन्छ; स्वभावमा समान छ।

सानो—सं—शर, इषु, इक्षुर, उत्कट, काण्ड, क्षुरिकापत्र, वाण, विशिख।

ठूलो—सं—स्थूलशर, समावक, महास्थूल, बहुमूल, दीर्घमूलक, क्षुरपत्र, इक्षुरक। **हि**—शरपत्ता, काण्डा। **ब**—सर। **म**—शरन। **क**—अम्बलिनगरो। **लै**—SACCHARUM ARUNDINACEUM.

स्वभाव—तीतो र मधुरो छ। केही गरम छ। कफदोष, रिङटा र

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मादलाई हटाउँदछ। बल, वीर्य बढाउँदछ। धेरै दिन सेवन गरेमा केही वायु बढाउँदछ।

३७७. शरको बियाँ

सं—चारुक।

स्वभाव—मधुरो, टर्रो, रूखो, ठण्डा र हलका छ। वायुलाई कोप गराउँदछ। रक्तपित्त र कफविकारमा उपयोगी छ। वृष्य छ।

३७८. मूज

सं—मुञ्ज, मुञ्जनक, मौञ्जीतृण, भद्रमुञ्ज, बहुप्रज, ब्रह्मण्य, दूरमूल, दृढतृण, दृढमूल, तेजन, इक्षुमण्डल, रञ्जन, वानीरज, शत्रुतंग, शारी, सुमेखल, स्थूलदर्भ। **हि**—मूज, भद्रमूज, झलसी। **ब**—मुञ्ज। **म**—थोरमुञ्जतृण। **क**—मुंजतृण, लालीकंगी। **लै**—SACCHARUM MUNJA.

स्वभाव—मधुरो र टर्रो छ। ठण्डा छ। दाह, तृष्णा, विसर्प, रक्तविकार, मूत्ररोग, वस्तिरोग, नेत्ररोग, त्रिदोषविकार र ग्रहादि दोषलाई हटाउँदछ। बल र वीर्यलाई बढाउँदछ। पवित्र छ। मेखलामा प्रयोग हुन्छ। यसलाई कहीं हिन्दीमा 'सेटे' पनि भन्दछन्।

३७९. काश

सं—काश, काण्डेक्षुरी, काकेक्षु, कासेक्षु, काण्डकाण्डक, कण्ठालंकारक, इक्षुर, इक्षुकाण्ड, इक्षुगंधा, ज्वारि, दर्भपत्र, नादेय, पोटगल, लेखनी, शारद, सितपुष्पक। **हि**—कास। **ब**—केशघास, कशांड। **म**—काउँलु, कसई। **क**—काजलु, कासलु। **लै**—SACCHARUM SPONTANEUM.

स्वभाव—तीतो र गुलियो भावको स्वादिलो छ। ठण्डा, स्निग्ध र सारक छ। पित्त, दाह, श्रम, शोथ र क्षयमा उपयोगी छ। बल-वीर्यवर्द्धक छ। रुचि र तृप्ति गराउँदछ। मूत्रकृच्छ्र, अश्मरी, उरःक्षत, नेत्ररोग, रक्तदोष र रक्तपित्तमा उपयोगी छ।

कास—ठूलो र सानो गरी **दुइ जातको** हुन्छ। **सानोलाई सं. मा**—शिरी, निशि, गुण्डा, अश्वाल, नीरज, कहिन्छ। **स्वभावमा** मधुरो र ठण्डा छ। पित्त, दाह र क्षयमा हितकारक छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३८०. कुश

सं—कुश, तीक्ष्ण, दर्भ, दीर्घपत्र, पवित्रक, पुण्यतृण, पूत, पूततृण, पृथुच्छद, ब्रह्मपवित्र, वज्र, यज्ञियपत्रक, यज्ञभूषण, रुक्षदर्भ, बर्हि, सूचीमुख, सितदर्भ, शारी, हरिदर्भ, शरपत्र, ह्रस्वकुश । **हि**—कुसा । **ब**—दर्भ । **म**—थोरदर्भ, पांढरी कुशी । **क**—त्रिलियवुद कुशी, उन्हा कुशी । **लै**—DESMOSTACHYA BIPINNATA.

स्वभाव—**कुशको जरा**—टर्रो र मीठो छ । ठण्डा र रुचिकारक छ । त्रिदोषलाई शमन गर्दछ । मूत्रकृच्छ्र, अश्मरी, तृष्णा, वस्तिस्थानको रोग, प्रदर, विसर्प, दाह र रक्तपित्तमा उपयोगी छ । विशेष गरी पित्तनाशक छ ।

कुश—सानो र ठूलो गरी **दुइ जातका** छन् । **सानो** केही सेतो हुन्छ । **स्वभाव** दुवैको बराबर छ तापनि **सेतो उत्तम छ** ।

३८१. बाबियो

सं—बल्वजा, तृणाक्ष, तृणबल्वज, दृढपत्री, दृढतृण, दृढक्षुरा, पानीयाश्रा । **लै**—POLLINIDIUM ANGUSTIFOLIA.

स्वभाव—मधुरो र ठण्डा छ । रुचिकारक छ । पित्त, दाह र तृष्णालाई शमन गर्दछ । वायुलाई कोप गराउँदछ । घाँटीलाई सफा गराउँदछ ।

३८२. नेपाले उशीर, कुशजस्तो पिर्रे

सं—कत्तृण, कुत्तृण, भूति, भूतिक, रोहिष । **हि**—रोहिष, गन्धेज घाँस । **ब**—रामकर्पूर । **म**—लाहानु, रोहिसु । **क**—किरुगञ्जणि, परिमलदगञ्जणी । **लै**—CYMBOPOGON SCHOENANTHUS.

स्वभाव—टर्रो, तीतो र पचदा, पिरो छ । छाती-घाँटीको रोग, रक्तपित्त, शूल, कास, कफ र ज्वरलाई हटाउँदछ । हतियारहरूका घाउलाई शमन गर्दछ । बालग्रहदोषलाई शान्त गर्दछ ।

यसैलाई मध्येस—तराईमा 'कतरा' भन्दछन् । यसैको 'ढक्की' बनाउँदछ । कहीँ 'वास आउने पिर्रे' वा 'वास आउने खर' पनि भन्दछन् । यो पिर्रेको जात हो, कुशजस्तो हुन्छ ।

३८३. ठूलो नेपाले उशीर

सं—दीर्घरोहिष, दृढकाण्ड, दृढच्छद, द्राग्गिष्ठ, दीर्घनाल, तिक्तसार, यज्ञेष्ट, कुत्सित । **हि**—सौधिया ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—तीतो, पिरो र गरम छ। कफ, वायु, विषदोष र भूत-ग्रहादि दोषलाई हटाउँदछ। घाउ-खटिरालाई पुर्दछ।

३८४. पिर्हे (जरामा अदुवाजस्तो वास हुने)

सं—भूतृण, भूति, भूतिक, अतिगन्ध, अतिछत्रक, कुटुम्बक, गुह्य-(प्र)वीज, गुलाल, गोमयप्रिय, जम्बुकप्रिय, पूंस्त्वविग्रह, बधिर, मालातृण, मालाछत्र, रोहिष, शृंगरोह, सुगन्ध। **हि**—भूतृण, रामकडेरा। **म**—सुगन्धिरोहिषु। **क**—परिमलदगंजिणी। **लै**—ANDROPOGON CITRATUS.

स्वभाव—पिरो र तीतो छ। तीक्ष्ण, गरम, रूखो र हलका छ। दीपन र रेचन छ। मुखशुद्धि गराउँदछ। मल बढाउँदछ। कृमि, कास, श्वास, वमन, श्लेष्मा र दद्रुरोगमा हितकारक छ। नेत्ररोग र रक्तपित्तलाई हित छैन। वायुसंबन्धी ताप र भूतग्रहहरूको आवेशलाई हटाउँदछ। पुंस्त्व-नाशक छ। यसमा—मसिना गेडा लागेको गुच्छा हुन्छ।

३८५. सानो पिर्हे

सं—सुगन्धभूतृण, सुरस, सुरभि, सुगन्ध, गन्धतृण, मुखवास। **हि**—गन्धतृण। **ब**—गन्धवेना। **क**—सुगंधीतृण। **लै**—CYMBOPOGON CITRATUS.

स्वभाव—सुगन्धी छ। केही तीतो, मधुरो, स्निग्ध र ठण्डा छ। रसायन छ। कफ, पित्त, श्रम र भ्रमलाई हटाउँदछ।

३८६. पिर्हे

सं—जलपिप्पली, कंचटं, गण्डूपदी, तोयवल्ली, मत्स्यादनी, मत्स्य-गन्धा, लांगली, शकुलादनी, शारदी। **हि**—पनिसिगा, गंगतिरिया। **ब**—काँचडाघाँस। **म**—जलपिंपली। **क**—होमुगुल। **लै**—COMMELINA SALICIFOLIA.

स्वभाव—टर्रो, केही तीतो र पचदा पिरो छ। तीक्ष्ण छ। रूखो, ठण्डा र हलका छ। रुचि र अग्नि बढाउँदछ। ग्राही छ। दाह, व्रण, रक्तविकार, कृमि, रसदोष, विषदोष, भ्रम, मूर्च्छा र पित्तज्वरलाई हटाउँदछ। हृदय र नेत्रलाई पनि हितकारक छ। शुक्र बढाउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यसैमा—**रातो फुल्ने पिर्हे**—**सं**—नदीकान्त, नदीकामुक, रक्तमञ्जरी, निम्नज, तोयज, प्रतीवल। **म**--परिवल।

स्वभाव—पिरो, तीतो र टर्रो छ। कफ, मेदा, कृमि, रक्तदोष र प्रमेह, शोफ, उदररोगमा उपयोगी छ।

३८७. नर्कट, निगालो

सं--नल, नर्तक, नाड, नालवंश, कीचक, कुक्षिरंध्र, छिद्रान्त, धमन, पोगल, पोटगल, मृदुपत्र, मृदुच्छद, मृत्युपुष्प, रंध्रपत्र, वंशान्तर, विभीषण, शून्यमध्य। **हि**—नल, नरसल, नरकट। **ब**--नल। **म**--देवनल। **क**--देवनाल। **लै**--PHRAGMITES MAXIMA.

स्वभाव—टर्रो, तीतो, गुलियो र ठण्डा छ। रुचि गराउँदछ। अग्नि जगाउँदछ। वीर्य बढाउँदछ। रक्तपित्तलाई शमन गर्दछ। पिसाबलाई सफा गराउँदछ। विसर्प, मूत्रकृच्छ्र, दाह, पित्त, कफ र रक्तको विकार, हृदयरोग, वस्तिशूल र योनिरोगमा उपयोगी छ।

३८८. द्यौनिगालो

सं—देवनल, देवनाल, नलोत्तम, महानल, वन्य, सुरनाल, सुरद्रुम, स्थूलदण्ड, स्थूलनाल। **हि**--देवनल, बड़ा नरसल। **ब**—देवनल। **म**--थोर देवनलु। **क**—हिरिय देवनलु। **लै**—LOBELIA NICOTIANAEFOLIA.

स्वभाव—अति मधुरो र केही टर्रो छ। रसकर्ममा उत्तम छ। वृष्य छ। अरू स्वभाव, माथि लेखिएकोमा उत्तम छ।

३८९. दूबो

दूबो--नीलो, सेतो, लहरे, घोडे गरी चार प्रकारको हुन्छ; क्रमैले तल लेखिएको छ।

(१) **नीलो वा कालो**--**सं**—नीलदूर्वा, अमृता, अनुष्णवल्लिका, अमरा, गौरी, जया, पूता, भूतहन्त्री, महौषधी, मंगला, विजया, शतपर्विका, शतमूला, शतग्रन्थि, शान्ता, शाम्भवी, शिवा, शिवेष्टा, श्यामा, सुभगा, हरिता।

स्वभाव--केही तीतो, टर्रो र स्वादिलो छ। ठण्डा र रुचिकारक छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रक्तपित्त, अतिसार, कफ, वातज्वर, पित्तदोष, रक्तदोष, वमन, तृष्णा, विसर्प, दाह र छालाको विकारमा उपयोगी छ।

(२) **सेतो**--श्वेतदूर्वा, श्वेता, श्वेतकाण्डा, शतवीर्या, शकुलाक्षक, सहस्रवीर्या, सहस्रकाण्डा, सितछदा, सिता, सुरवल्लभा, सुपर्वा, विघ्नेशानकान्ता, भद्रा, भार्गवी, प्रचण्डा, दिव्या, दुर्वरा, गण्डाली, गोलोमी, गौरी, चण्डा, कच्छान्तरुहा, अनन्ता।

स्वभाव—तीतो, टर्रो र स्वादिलो छ। अति ठण्डा छ। पित्तलाई शान्त गर्दछ। आमातिसार, खोकी, दाह, तृष्णा र पित्तदोषलाई हटाउँदछ। रुचिकारक छ।

(३) **लहरे**--मालादूर्वा, माला, मालाग्रन्थि, मूलग्रन्थि, रोहत्पर्वा, वल्लिदूर्वा, वेल्लनी, पर्ववेल्लिनिका, ग्रन्थिला, ग्रन्थिदूर्वा, ग्रन्थिमूला।

स्वभाव—केही तीतो र स्वादिलो छ। ठण्डा छ। कफ, वमन, तृष्णा, र पित्तदोषलाई हटाउँदछ।

(४) **घोडे**--गण्डाली, गण्डदूर्वा, ग्रन्थिला, ग्रन्थिपर्णी, अतितीव्रा, कलाया, चित्रा, जलस्था, मत्स्याक्षी, मीननेत्रा, वारुणी, वाल्हो, सूचीपत्रा, श्यामकाण्डा, श्यामग्रन्थि, शकुलादनी, शकुलाक्षी।

स्वभाव—तीतो, टर्रो र स्वादिलो छ। ठण्डा, हलका र ग्राही छ। वातपित्तज्वर, भ्रम, तृष्णा, दाह, पित्तज्वर, श्रम र द्वन्द्वदोषलाई हटाउँदछ।

सबै दूबामा--ग्रहभूतादि दोष हटाउन र तृप्ति गराउने विशेष स्वभाव पनि समान छ।

हि—हरीदूब, सफेद दूब, वेलदूब, गाण्डरदूब। **ब**—नीलदूर्वा, सादा दूर्वा, वल्ला दूर्वा, गेण्टे दूर्वा। **म**—नीली हरियाली, पांढरी हरियाली, वेल्ली हरियाली, गाढी हरियाली। **क**—हसु गरुके, विलिय गरुके, वल्लि गरुके, मीन गत्ते(रुके)। **लै**—CYNODON DACTYLON.

३९०. सिरू

सं—कन्दर, क्षेत्रसंभूत, खरछद, दीर्घपत्र, मृगवल्लभ, रसाढ्य, रूण्डी, सुतृण। **म**—कन्दुरु। **क**—कणिगे।

स्वभाव--ठण्डा छ। पित्तातिसारलाई हटाउँदछ। गाई-गोरूलाई बल-पुष्टि गराउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३९१. खर

सं—ऊष(ख)ल, भूरिपत्र, सुत्तृण, तृणोत्तम। **हि**--खर। **म**—थोडसरु। **क**—हेघोरसु।

स्वभाव--पशुलाई रुचिकारक र बलदायक छ।

३९२. वंशो

सं—इक्षुदर्भा, सदर्भा, पत्रालु, तृणपत्रिका। **म**—आश्वालु। **क**—कागवित्तभेद।

स्वभाव--केही टर्रो र स्वादिलो छ। स्निग्ध र हलका छ। रुचि र तृप्ति गराउँदछ। कफ र पित्तलाई हटाउँदछ।

३९३. रातो घाँस

यो छोटो र लामो गरी दुइ प्रकारको छ।

छोटो--**सं**--गोमूत्रिका, रक्ततृण, क्षेत्रजा, कृष्णभूमिजा। **म**—ताँबडू। **क**—गोढवी।

स्वभाव--स्वादिलो र वीर्यवर्द्धक छ। गाईको दुध बढाउँदछ।

लामो--**सं**--पल्लिवाह, दीर्घतृण, सुपत्र, ताम्रवर्णक। **म**—पोकली। **क**—होते।

स्वभाव--पशुलाई बिशेष फाइदा छैन। निर्बल गराउँदछ।

३९४. आँखलेझार, ताल्चेझार

सं--पर्वतृण, तृणाख्य, पर्वाढ्य, मृगप्रिय। **म**—संडे। क--सेड़। **लै**—EQUISETUM sp.

स्वभाव—पशुलाई सदाकाल हित छ। बल, पुष्टि गराउँदछ।

३९५. वाँशपातेझार

सं—वंशपत्री, वंशदला, जीरिका, जीर्णपत्रिका। **म**—वेणुपत्री, विदिरपले। **क**--यथाहुल्लु।

स्वभाव—स्वादिलो र ठण्डा छ। पित्त र रक्तदोषलाई हरण गर्दछ। पशुको दुध बढाउँदछ। रुचिकारक छ।

यसलाई कोही 'अमृसो' भनी ठहराउँदछन्।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

३९६. पाटेघाँस

सं—मंथानक, हरित, दृढमूल, तृणाधिप। **म**—माखेलु। **क**—मारवल्ली।

स्वभाव—स्निग्ध र मीठो छ। गाईको प्रिय छ। दुध र बल बढाउँदछ।

३९७. तिनपाटे गुँदेझार

सं—गुण्ड, असिपत्र, छत्रगुच्छ, जलाश्रय, त्रिकोणक, त्रिधारक, दीर्घकाण्ड, दीर्घनाल, नीलपत्र, वृत्तगुण्ड, सुकाण्डगुण्ड। **म**—वलहातिनी। **क**—भुरुगेरु। **लै**—CYPERUS ARTICULATUS.

स्वभाव—स्वादिलो छ। ठण्डा छ। कफ, पित्त, अतिसार र दाहलाई हटाउँदछ। रगतलाई फाइदा छैन।

यो—कसूर(मोथे)को बोट हो। ठूलो, सानो र केही बाटुलो पातको गरी **तीन जातको** छ। **विशेष गुण सानोपातेमा** छ।

३९८. सानो मोथे

सं—केमुक, केवुक, केम्वु, केलूट, केचुक, दलमालिनी, पोलिनी, मेचिका, सुपत्रा, स्वल्पविटप, स्वादुकन्द। **हि**—केउँआ। **ब**—केउगाछ। **म**—कोवी। **लैं**—COSTUS SPECIOSUS.

स्वभाव—तीतो र पिरो छ। ठण्डा छ। हलका र ग्राही छ। दीपन-पाचन गराउँदछ। हृदयलाई हित छ। कफ, पित्त, ज्वर, कुष्ठ, कास, प्रमेह र अर्शमा फाइदा छ। वातवर्द्धक छ।

३९९. कुटिलकोशा

सं—चणिका, दुग्धदा, गौल्या, सुनाक्षा, क्षेत्रजा, हिमा। **हि**—देहाती—अक्ति। **म**—चणइ। **क**—चणनिवहुल्लु।

स्वभाव—**यसको गेडा**—गुलियो भावको, स्वादिलो र ठण्डा छ। वृष्य र बलदायक छ। **यसको घाँस**—पशुलाई हितकारक छ।

४००. सानो गूँद

यो सानो, ठूलो गरी दुइ जातको छ। ठूलो केही सिममा हुन्छ

सानो—**सं**—गुन्द्र, पटेरक, गुच्छ, रच्छ, शृंगवेराभमूलक। **हि**—

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गोँदपटेर । **म**—पाणगवत । **लैं**—TYPHA ELEPHANTINA.

स्वभाव—टर्रो, मधुरो र ठण्डा छ। स्त्रीको दुध बढाउँदछ। रक्त-पित्त र मूत्रकृच्छ्रलाई शमन गर्दछ। शुक्र, मूत्र र स्त्रीको रजलाई सफा गर्दछ।

ठूलो--**सं**—एरका, गुन्द्रमूला, शिंवी, गुन्द्रा, शरी। **हि**—मोथीतृण। **ब**--होंगला। **म**—एरका।

स्वभाव—ठण्डा छ। वृष्य छ। नेत्रको हित छ। वायुकोप गराउँदछ। मूत्रकृच्छ्र, अश्मरी, दाह र रक्तपित्तलाई हटाउँदछ।

यिनैका बोटबाट 'गुंद्री' 'चटाइ'हरू बनाउँदछन्।

४०१. समुद्रशोष

सं—हिज्जल, इज्जल, कार्मुक, जलज, दीर्घपत्रक, नदीकान्त, नदीज, निचुल। **हि**—इज्जल, समुद्रशोष। **ब**—हीजलगाछ। **म**—पर्यलु। **क**—तोरेगणगिले। **लैं**—BARRINGTONIA ACUTANGULA.

स्वभाव—पिरो छ। गरम र ग्राही छ। त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। विशेष गरी कफसंबन्धी दोष र रिङ्टालाई हटाउँदछ। पवित्र छ। भूत-ग्रहादि दोषलाई पनि शान्त गराउँदछ।

४०२. पानीसिमाली

सं--शेवाल, जलनीली, शैवल, जलज, वारिचामर, जलशूक। **हि**—सिवार। **ब**--शेओयाला। **म**—सेवाल। **क**-हाँवसे। **लै**—CERATO-PHYLLUM DEMERSUM.

स्वभाव—ठण्डा, हलका र स्निग्ध छ। केही तीतो, टर्रो र मधुरो छ। दाह, तृष्णा, पित्तदोष, रक्तदोष र व्रणलाई शान्त गर्दछ।

४०३. हाँसको च्यूरा

सं—कुम्भिका, कुतृण, कुमुदा, खमूलिका, खल्लीपर्णी, जलवल्कल, पानीयपृष्ठज, वारिपर्णी, वारिमूली, आकाशमूलो। **हि**—जलकुम्भी, काई। **ब**-टोकापाना, पानीटीका। **म**—जलमंडपी। **क**-हाँवल। **लै**—PISTIA STRATIOTES. **इङ्गलिशमा**—MOSS.

स्वभाव—तीतो, पिरो र स्वादिलो छ। हलका र रूखो छ। सारक छ। ठण्डा छ। त्रिदोषलाई शमन गर्दछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४०४. वेल्लन्तरी

सं—वेल्लतरु, दीर्घमूल, वीरद्रु, बहुवारक, वीरतरु, कृच्छ्रारि। **हि**—वरवेल, विल्लान्तर। **ब**-ओंडउ। **म**-वेल्लतूर। **क**-ओंडडू। **लै**—DICHROSTACHYS CINEREA.

स्वभाव—पिरो र गरम छ। पथ्य छ। पाकावस्थामा तीतो छ। वातरोग, मूत्रकृच्छ्र, अश्मरी, सन्धिशूल, योनिरोग र मूत्राघातलाई शमन गर्दछ।

यसको **वृक्षमा** काँढा हुन्छ। **पात**-शमीको जस्तो हुन्छ। **फूल**-सेतो, कालो, पहेँलो र नीलो गरी **पाँच प्रकारको** हुन्छ। फूलका भेदले जाति भेद छ, स्वभावमा समान छ।

यसमध्ये-पहेँलो फूलवालाको रंगीन चित्र मेरा पिताजीबाट लेखिएको 'चन्द्रनिघण्टु'मा परेको छ। यो 'मठेनी'तर्फ पाइन्छ।

४०५. वड्धजेरो

सं—धव, धट, धवल, धुरन्धर, गौर, नन्दतरु, पिसाचवृक्ष, पीतफल, शकट, स्थिर। **हि**-धों, धावा। **ब**-धाउयागाछ। **म**-धावडा। **क**-सिरिवरू। **लै**—ANOGEISSUS LATIFOLIA.

स्वभाव—पिरो, टर्रो र मधुरो छ। ठण्डा छ। भोक जगाउँदछ। रुचि गराउँदछ। त्रिदोषनाशक छ। अर्श, पाण्डु र प्रमेहमा उपयोगी छ।

यसको फल—टर्रो, स्वादिलो र रूखो छ। कफ र पित्तलाई हटाउँदछ। वायुलाई बढाउँदछ। मल रोक्तछ।

यसको जरा—पिरो र टर्रो छ। भोक जगाउँदछ। पित्त बढाउँदछ।

४०६. सेतीकाठ

सं—भ्रमरच्छल्ली, भ्रमराह्वा, भृंगाह्वा, भृंगमूलिका, भृंगत्वक्, उग्रगन्धा, क्षीरद्रु, छल्ली। **हि**-भ्रमरछल्ली। **म**-भ्रमरशाली। **क**-उप्पुशक्के। **लै**—HYMENODICTYON EXCELSUM.

स्वभाव—पिरो र तीतो छ। गरम छ। रुचि गराउँदछ। अग्नि बढाउँदछ। कण्ठरोगमा हित छ। कफ, पित्तादि सबै दोषमा उपयोगी छ।

इति शाल्मल्यादि वर्गः॥ ७॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ निम्बादि वर्गः

४०७. नीम

सं—निम्ब, नियमन, अरिष्ट, अरिष्टफल, काकफल, कीरेष्ट, छर्दित, ज्येष्ठामालक, तिक्तसार, पारिभद्रक, पिचुमन्द, पूयारि, प्रभद्र, भद्र, यवनेष्ट, रविप्रिय, वमन, वरतिक्त, विशीर्णपर्ण, हिंगुनिर्यास। **हि**—नीम। **ब**—नीमगाछ। **म**—कडुनिम्ब। **क**—वेवु, वेड। **लै**—AZADIRACHTA INDICA.

स्वभाव—तीतो र ठण्डा छ। कफ, कृमि, शोथ, वमनमा हितकारक छ। पित्तदोष र विषदोषलाई हटाउँदछ। कफ फुटाउँदछ। विशेष गरी हृदयको दाहलाई शान्त गराउँदछ।

भा.प्र.मा. "हलका छ। ग्राही छ। परिश्रम, तृष्णा, खोकी, ज्वर, अरुचि, कुष्ठ, छातीको भारीपना र प्रमेहमा उपयोगी छ। व्रणशोधक छ" भनी लेखिएको छ।

यसको पात—नेत्रलाई हित छ। कृमि, पित्त, विषदोष र अरुचिलाई हटाउँदछ।

यसको गेडा—स्निग्ध, हलका र गरम छ। भेदक छ। रक्तपित्त, अरुचि, कुष्ठ र व्रणहरूमा उपयोगी छ।

यसको फूल—पित्त, कृमि र कफलाई शमन गर्दछ।

नीमको तेल—कुष्ठमा हित छ।

४०८. बकाइनु

सं—महानिम्ब, मदोद्रेक, महातिक्त, कार्मुक, काकाण्ड, केशमुष्टिक, जीव, द्रेक, रम्यकक्षार, रम्यक, विषमुष्टिक, हिमद्रुम। **हि**—बकाईन। **ब**—बोडानीम। **म**—बकाणीनीम। **क**—महानिम्बु, महाबेडा। **लै**—MELIA AZEDARACH.

स्वभाव—टर्रो, तीतो र पिरो छ। रूखो, ग्राही र ठण्डा छ। रक्तसंबन्धी दाह र कफलाई शुद्ध गर्दछ। विषमज्वरलाई हटाउँदछ। कफ, पित्त, भ्रम,

१७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वमन, कुष्ठ, छातीको भारीपना र रगतको विकारलाई शमन गर्दछ। प्रमेह, श्वास, गुल्म, अर्श र मूसाको विषमा पनि उपयोगी छ।

४०९. पर्वतेनीम

सं--कैडर्य, अलक, गिरिनिम्ब, महानिम्ब, महारिष्ट, रमण, रामण, वातिक्त, शुक्लशाल, शुक्लसार। **हि**—मीठानीम, कृष्णनिम्ब। **ब**--घोडानिम्बविशेष। **म**--कटर्यानिंब, फलितमहानिंबु। **क**--कयाहैवेड। **लैं**—MURRAYA KOENIGII.

स्वभाव—पिरो, टर्रो र तीतो छ। ठण्डा र हलका छ। सन्ताप, शोष (शुकेरोग), कुष्ठ, रगतको विकार, कृमिरोग, भूतदोष र विषदोषलाई हटाउँदछ। यसैलाई कहीं 'देशी नीम' पनि भन्दछन्।

४१०. चिराइँतो

सं—भूनिम्ब, अनार्यतिक्त, छाण्डतिक्त, किरातक, कैरात, कैरात-तिक्तक, चिरतिक्त, रामसेनक, हैम। **हि**—चिरायता। **ब**--चिराता। **म**--भूनिंबु। **क**—नेलवेउचु। **लैं**—SWERTIA CHIRATA.

स्वभाव--तीतो छ। वातकारक र सारक छ। रूखो र हलका छ। कफ, पित्त, ज्वर, कुष्ठ, शोथ, चिलाउने रोग र कृमिमा उपयोगी छ। घाउ-खटिरा पुर्दछ। पथ्य छ।

चिराइँतो—एकै रूपमा पनि, डाँठ, जरामा सेतो वर्ण र स्वादमा केहीमात्र तीतो हुने, दोस्रो जातको पनि हुन्छ; त्यसलाई **सं**-मा-नेपाल-निम्ब, नैपाल, तृणनिम्ब, ज्वरान्तक, नाडीतिक्त, अर्द्धतिक्त, निद्रारि, सन्निपातहा कहिएको छ।

स्वभावमा—शीतोष्ण र हलका छ। योगवाही छ। सन्निपातमा फाइदा गराउँदछ। कफ, पित्त, शोथ, तृष्णा, ज्वर, प्रमेह, प्रदर, दाह, रक्तविकार र अर्शमा उपयोगी छ।

४११. काफल

सं—कट्फल, उग्रगन्ध. कुमुदा, कुंभी, कृष्णगर्भ, कैडर्य, प्रचेतस, भद्रावती, भद्रा, महाकुम्भी, रञ्जनक, रामसेनक, लघुकाश्मर्य, श्रीपर्णी, सोमवल्क। **हि**—कायफल, काफर। **ब**—कायशाल, कट्फल। **म**—कायफल। **क**—किरुसिदल्ली। **लै**--MYRICA NAGI.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—केही तीतो र टर्रो, पिरो छ। गरम छ। कास, श्वास, दाह, ज्वर, प्रमेह, अर्श, गुल्म, ग्रहणी र वात-कफदोषमा हितकारक छ। रुचि गराउँदछ। मुख र कण्ठको रोगलाई शमन गर्दछ।

यसको फल--काँचोमा अमिलो र **पाकेकोमा** गुलियो स्वादको हुन्छ। अरू पूर्वोक्तसमानै छ, तापनि फलमा अम्लभाव रहने हुनाले ज्वरमा हित छैन। तथापि जीर्णज्वरमा, राम्रो पाकेको (कालो) गेडाको रस, केहीसम्म प्रयोग गर्दा हानिकारक छैन।

४१२. गिनेरी

सं—अग्निमंथ, अग्निमथन, अरणिकेतु, अनन्ता, कर्णिका, गणिकारिका, जया, तर्कारी, नदी, नादेयी, वह्निमन्थ, विजया, वैजयन्तिका, श्रीपर्णी। **हि**–अरणी, गनियारी। **ब**–गणीर। **म**–टाकली, थोरएरण। **क**–तरुवल, तल्ली। **लै**--PREMNA INTEGRIFOLIA.

स्वभाव--केही तीतो र पिरो छ। गरम छ। वायु र कफलाई हटाउँदछ। भोक जगाउँदछ। शोथ, श्लेष्मा, अग्निमांद्य, अर्श, आम र रगतको विकारमा हितकारक छ।

गिनेरी--ठूलो, सानो गरी **दुइ जातको** हुन्छ।

सानोलाई—सं--क्षुद्राग्निमन्थ, अरणि, गणिकारिका, तापना, तेजोवृक्ष, तनुत्वचा, लघुमन्थ, विजया कहिएको छ।

स्वभावमा--पूर्वोक्तसमान छ, तापनि शोफमा र लेप, उपनाहमा, सानोको प्रयोगविशेष लेखिएको छ।

४१३. टटेलो

यो ठूलो, सानो गरी दुइ जातको हुन्छ। स्वभाव दुवैमा समान छ।

ठूलो—सं०--श्योनाक, शोषण, शुकनास, अरलु, कट्वङ्ग, कट्वज, कटम्भर, कटुन्नट, कुटन्नट, टुंटुक, दीर्घवृन्त, नट, पत्रोर्ण, प्रियज, मयूरजंघ, मण्डूकपर्ण। **नेवा**--बालचेतसी। **हि**–सोनापाठा, टेंटु। **ब**–सोनालु, शोनागाछ। **म**–टेंटु। **क**–शोणा, शोडिलमर। **लै**—OROXYLUM INDICUM.

सानो—सं--पृथुशिंव, भल्लक, दीर्घवृन्तक, पीतवृक्ष, टंटुक, भूतसार,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मुनिद्रुम, निःसार, फलगुवृन्ताक, पूतिपत्र, वसन्तक, कटु, कर्षण, पीताङ्ग, जम्बूक, पीतपादप, वातारि, पीतक, शोण, कुनट, विरोचन, भ्रमरेष्ट, वहिर्जंघ।

स्वभाव--तीतो, टर्रो र ठण्डा छ। पाकावस्थामा पिरो छ। दीपन छ। ग्राही छ। पित्त, कफ, अतिसार र सन्निपातज्वरलाई शमन गर्दछ। खोकी र आउँमा पनि उपयोगी छ।

यसको काँचो फल--रूखो र टर्रो छ। गरम छ। हलका छ। दीपन छ। वायु र कफलाई शमन गर्दछ। छाती र घाँटीलाई हित छ। रुचि गराउँदछ। गुल्म, अर्श, कृमिरोगमा उपयोगी छ।

४१४. मेषशृंगी

सं--मेषशृंगी, मेषवल्ली, अजशृंगी, आवर्तनिका, खौनी, छगलविषाणिका, पुत्रश्रेणी, वर्तिका, विषाणिका, सर्पदंष्ट्रिका। **हि**-मेढ़ाशृंगी। **ब**-मेढ़ासिगे, गाडर्लसिगी, मुरा। **म**-मेषसेंग, मेढसिंगी। **क**-उरियमर, कुरूनटे। **लै**—GYMNEMA SYLVESTRE.

स्वभाव--तीतो र पिरो छ। रूखो र ठण्डा छ। कफ, अर्श, शूल, शोफ र दाहमा उपयोगी छ। नेत्रलाई हित गर्दछ। बलदायक र रसायन छ। श्वास, कास, हृदयरोग, कुष्ठ र विषदोषमा उपयोगी छ। केही वातवर्द्धक छ।

यसको फल--तीतो, पिरो र गरम छ। कफ र वायुलाई शमन गर्दछ। केही नुनिलो र अमिलो छ। रुचि गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। कुष्ठ, प्रमेह, कृमि, विषदोष र व्रणमा हित छ।

यो--पर्वतमा हुन्छ, **रूख** ठूलो र **फूल** रातो हुन्छ। **पात** पुत्रञ्जीवीको जस्तो र **फल** डोलो-लामो झीरझैं बटारिएको हुन्छ। **सुश्रुत**-चि. अ. १-मा "गयी तु पुत्रञ्जीवकभेदमाह" भन्ने र ऐं सू. अ. ३०मा "मेढशृंगः पुत्रजीवक सदृश पत्रो वृक्षः" भनी लेखिएको छ।

४१५. खमारी

सं--गम्भारी, गृष्टि, गोपभद्रा, कट्फला, काश्मर्य, काश्मरी, कुमुदा, कृष्णवृन्ता, कृष्णा, क्षीरिणी, पीतरोहिणी, भद्रपर्णी, महाभद्रा, मधुपर्णी,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मधुमती, महाकुमुदा, मधुरसा, महाकुसुमका, रोहिणी, श्वेता, विदारिणी, सर्वतोभद्रा, श्रीपर्णी, साधुपर्णी, सुभद्रा, सुफला, सुभेदिनी, सुदृढत्वचा, स्थूलत्वचा, हारीभद्रा, हीरा। **हि**--गम्भारी, कुम्भेर। **ब**--गाम्भारी, गाभार। **म**--शिवणगम्भारी। **क**--सिवनी। **लै**--GMELINA ARBOREA.

स्वभाव--टर्रो, तीतो र मधुरो छ। उष्णवीर्य छ। भारी छ। कफ, शोष, त्रिदोष,विषदोष, दाह, भ्रम, ज्वर, अर्श, तृष्णा, आमशूल र रगतको विकारमा उपयोगी छ। दीपन र पाचन छ। भेदक र मेदाजनक छ।

यसको फल--पाकावस्थामा स्वादिलो, ठण्डा र स्निग्ध छ। बल-पुष्टि-वीर्य बढाउँदछ। भारी छ। रसायन छ। केशलाई फाइदा छ। वायु, पित्त, तृष्णा, दाह, रक्तक्षय, मूत्रविवन्ध र वातरक्तलाई शमन गर्दछ।

४१६. काञ्रो, अमिलो टाकी

सं—अश्मन्तक, अम्लपत्रक, अंवुट, वाकु, कुताला, इन्दुशफरी, पाषाणान्तक, पीलुपत्र, यमलपत्रक, शिलान्त, श्लक्ष्णत्वक्। **म**—आवुटा। **क**--अश्मर। **लै**--BAUHINIA TOMENTOSA.

स्वभाव—स्वादमा टर्रो, अमिलो र स्वादिलो छ। ठण्डा छ। पित्तलाई हटाउँदछ। प्रमेह, विदाह, तृष्णा, विषमज्वर, विषपीडा, वमन र भूतग्रहादि दोषलाई शान्त गर्दछ।

४१७. राजवृक्ष

यो ठूलो, सानो गरी दुइ जातको छ।

ठूलो—सं—आरग्वध, आरेवत, अरुज, कंडूघ्न, कुष्ठसूदन, कर्णाभरणक, चतुरंगुल, ज्वरान्तक, दीर्घफल, नृपद्रुम, मंथान, महाराजद्रुम, महाकर्णिकार, रोचन, राजतरु, व्याधिघात, हेमपुष्प, स्वर्णपुष्प, स्वर्णद्रु।

स्वभाव—गुलियो छ। ठण्डा छ। हलका-रेचक छ। शूल, ज्वर, कण्डू, कुष्ठ, प्रमेह, कफ र विष्टम्भमा फाइदा छ।

सानो—सं—कर्णिकार, कृतमाल, परिव्याध, पंक्तिवीजक, प्रग्रह, राजतरु, व्याधिरिपु, सुफल।

स्वभाव—केही तीतो, टर्रो र गुलियो छ। गरम छ। हलका-रेचक

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

छ। कफदोष, शूल, उदररोग, कृमि, प्रमेह, व्रण र गुल्ममा फाइदा छ।

हि—अमलतास, घनबहेडा। **ब**—सोन्दाल, रखालनडी। **म**—वाहवा। **क**—हेगके। **लै**—CASSIA FISTULA.

राजवृक्षका फलको गुदी—रुचि र अग्नि बढाउँदछ। हलका-रेचक छ। कोष्ठ शुद्धि गराउँदछ। कफ र पित्तलाई हटाउँदछ। **ज्वरमा सदा-काल पथ्य छ।**

पात—कफ र मेदालाई शोष्दछ। मल हलका गराउँदछ। **ज्वरमा सँधै पथ्य छ।**

फूल—स्वादिलो, तीतो, ठण्डा र ग्राही छ। टर्रो छ। वायु बढाउँदछ। कफ र पित्तलाई हरण गर्दछ।

४१८. उट्कटेरी

सं—वृश्चिकाली, युग्मफला, कलिका, करभा, कर्कशा, क्षीरविषाणिका, अमरा, अलिपर्णी, आगमावर्ता, उष्ट्रिका, दक्षिणावर्तकी, देवलांगुलिका, भूतदुग्धा, नेत्ररोगहा, विषाणी, विषघ्नी, स्वर्णपुंखा, भासुरपुष्पा। **म**—वृश्चकाली। **क**—हलिगिलु। **लै**—TRAGIA INVOLUCRATA.

स्वभाव—पिरो, तीतो र गरम छ। मुख स्वादिलो गराउँदछ। छातीलाई हलका गराउँदछ। गोटा फोर्दछ। अरुचि र रक्तपित्तलाई हटाउँदछ।

४१९. इन्द्रजौको रुख, 'खिर्रो', 'ठूलो कुरो'

सं—कु(कू)टज, कोही, कलिंग, वत्सक, वरतिक्त, गिरिमल्लिका, मल्लिकापुष्प, महागंध, पाण्डुरद्रुम, प्रावृष्य, यवफल, शक्रपादप, संग्राही। **हि**—कूडा, कौरैया। **ब**—कुर(ड)ची, कुडची गाछ। **म**—कूडा। **क**—कोडसिगेय मरनु। **लै**—WRIGHTIA ANTIDYSENTERICA.

स्वभाव—केही पिरो र तीतो, टर्रो छ। रूखो र गरम छ। भोक जगाउँदछ। पित्त, रगत, कफका विकारलाई शुद्ध गराउँदछ। तृष्णा, आउँ र अतिसारमा फाइदा छ।

यसमा पनि—**केही कालो वर्णकोले,** पित्त, छालाका रोग र अर्शलाई फाइदा गराउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४२०. इन्द्रजौ

सं—इन्द्रयव, इन्द्रवचा, कुटजबीज, कुटजाफल, कलिंगबीज, भद्रका, भद्रयव, वत्सक, वत्सकबीज, शक्रबीज, शक्राह्वय। **हि**—कुड़ा, इन्द्रजव। **ब**—कुटराज। **म**—इन्द्रयव, कुडाचें वीज। **क**—कोडसिगेय वीज। **लै**—HOLARRHENA ANTIDYSENTERICA.

स्वभाव—केही पिरो र तीतो छ। ठण्डा छ। संग्राही छ। कफ, वायु, रक्तपित्त, दाह र अतिसारलाई शमन गर्दछ। **हरएक ज्वर र शूलदोषको जरो काट्दछ।** रक्तार्श, कृमि, विसर्प, कुष्ठ, आमदोष र भ्रमलाई पनि शमन गर्दछ।

४२१. शिरीष

सं—शिरीष, शतपुष्प, शुकेष्ट, शुकतरु, शंखिनीफल, शुकपुष्प, श्यामल, उद्दानक, कपीतन, भण्डीक, भण्डी, भण्डिल, भण्डीर, बर्हपुष्प, मृदुपुष्पक, मधुपुष्प, मृदुपुष्प, विषहन्ता, लोमशपुष्पक, वृत्तपुष्प, सुपुष्पक, फलिङ्ग। **हि**—सिरस। **ब**—शिरीषगाछ, चटका। **म**—शिरसांचे, शिरषी। **क**—सिरसु। **लै**—ALBIZZIA LEBBECK.

स्वभाव—तीतो, मधुरो, केही पिरो र ठण्डा छ। हलका छ। वायुलाई हटाउँदछ। पामा, कुष्ठ, कण्डूति, त्वक्दोष, रक्तदोष, विषदोष, शोथ, विसर्प र कासलाई हटाउँदछ। व्रणमा पनि उपयोगी छ।

४२२. पानीशिरीष

सं—शिरीषिका, अंबुशिरीषिका, डिण्डिणिका, ढिण्ढिणिका, दुर्बला। **हि**—जलसिरस, ढाढोन। **म**—जलसिरसी। **लै**—TRICHODESMA ZEYLANICUM.

स्वभाव—त्रिदोष, विषदोष, कफ, कुष्ठ र अर्शमा हितकारक छ।

यसको रूख—शिरीषकै जस्तो केही सानो र विशेष पानी भएको सेपिलो ठाउँमा हुन्छ।

४२३. रातो शिरीष

सं—देवशिरीष, देवसर्षप, चक्रेन्दुका, वरदक। **हि**—लाल सिरस। **ब**—काटकोरा। **लै**—ALBIZZIA JULIBRISSIN.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—तीतो र पिरो छ। रूखो, तीक्ष्ण र हलका छ। कफ, पित्त, वायु र कृमिलाई हटाउँदछ। शिरोविरेचनमा पनि हित छ।

४२४. लेकपाङ्ग्रो

यो सानो पाङ्ग्रो (लेकपाङ्ग्रो), डल्लो पाङ्ग्रो, चेप्टे पाङ्ग्रो, बक(ल)ढ्याङ्ग्रो गरी चार प्रकारको छ।

सानो पाङ्ग्रो—सं—करञ्ज, चिरविल्वक, नक्तमाल, पूतिक, प्रकीर्यक, पूतिपर्ण, वृद्धफल, रोचन।

स्वभाव—टर्रो, तीतो र पाकावस्थामा पिरो छ। गरम छ। वायुलाई हटाउँदछ। नेत्रलाई हित छ।

डल्लो पाङ्ग्रो—सं—घृतकरञ्ज, घृतपर्णक, तपस्वी, प्रकीर्य, विरोचन, विषारि, स्निग्धपत्र।

स्वभाव—पिरो र तीतो छ। गरम छ। छालामा हुने सबै जातका रोग र वातविकारलाई शमन गर्दछ। विषको सम्पर्कलाई पनि हटाउँदछ।

चेप्टे पाङ्ग्रो–सं–महाकरञ्ज, मदहस्तिनी, मधुमत्ता, मदमत्ता, उदकीर्ण, अंगारवल्ली, काकघ्नी, काकमाण्डी, विषघ्नी, शार्ङ्गेष्ठा, षड्ग्रन्थ, वसायिनी, हस्तिवारणो, हस्तिकरञ्ज, हस्तिरोहणक, सुमना।

स्वभाव—तीतो र पिरो छ। तीक्ष्ण र गरम छ। विषदोष, कण्डू, विर्चचिका, कुष्ठ आदि सबै छालाका रोग र घाउ-खटिराहरूलाई शमन गर्दछ।

बकढ्याङ्ग्रो–सं–प्रकीर्ण, पूतिकर्णक, पूतिकरञ्ज, कलिमार, कैडर्य, रञ्जनीपुष्प, सुमना।

स्वभाव—पूर्वोक्त सानो पाङ्ग्रोको समान छ। यसैलाई कहीं "बोक्सेढ्याङ्ग्रो" पनि भन्दछन्।

यी पाङ्ग्राहरूको तेल—अति स्निग्ध छ। वायुलाई हटाउँदछ। गरम र तीक्ष्ण छ। **लेप गर्नाले**–कुष्ठ, कण्डूति, विर्चचिकासमेत सबै प्रकारका छालाका रोगमा हितकारक छ। रक्तपित्तमा हित छैन।

हि—करञ्ज, चिलबिल, डिठौरा, करुऐनी, कण्टकरञ्ज, सगारगोटा।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ब–डहरकरञ्ज। **म**–कणगच, कीडामार, चोपडाकरञ्ज, करञ्जिका, तिरिगिच्छी। **क**–करञ्ज, तपसियमरनु, हिरिय हुलिगुलु, गजगकगी। **लै**--HOLOPTELEA INTEGRIFOLIA, PONGAMIA GLABRA, ANAMIRTA COCULUS, PONGAMIA PINNATA.

सबै पाङ्ग्राको साधारण स्वभाव–रसमा–तीतो, टर्रो र पाकावस्थामा पिरो छ। उदावर्त, योनिदोष, वातगुल्म, अर्श, व्रण, कण्डू, विषदोष, विचर्चिका, कृमि, त्वक्दोष, प्रमेह, उदररोग, प्लीहा र कफ-वात-पित्त—त्रिदोषका विकारमा उपयोगी छ।

यसको फल--गरम छ। हलका छ। वायु र कफलाई हटाउँदछ। शिरोरोग, कृमि, कुष्ठ, प्रमेह र अर्शमा हित छ। **शोढलका** मतमा "आँखाको फुलो पनि हटाउँदछ, भेदक छ" भन्ने वचन छ।

यसको पात—पाकावस्थामा पिरो र गरम छ। हलका छ। पित्त बढाउँदछ। भेदक छ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ। अर्श, कृमि, व्रण र शोथमा हितकारक छ।

यसको फूल--उष्णवीर्य छ। त्रिदोषमा उपयोगी छ।

पालुवा--पिरो छ। दीपक र पाचक छ। कफ र वायुको विकार, अर्श, कुष्ठ, कृमि, विषदोष र शोथमा हित छ।

४२५. रामरिट्ठा

सं--गुच्छकरञ्ज, गुच्छपुष्पक, गुच्छी, दन्तधावन, नन्दी, मातृनन्दी, सानन्द, स्निग्धदल। **हि**--रीठा। **ब**–वनरिठा। **म**–करञ्जभेदु। **क**–हुलिगिलभेदउ। **लै**--ACAICIA CONCINNA.

स्वभाव--पिरो र तीतो छ। गरम छ। वातसंबन्धी रोग र विषको संसर्गलाई शमन गर्दछ। चिलाउने रोग, विचर्चिका, कुष्ठ, छालामा हुने सरुवा रोग र अर्शलाई हटाउँदछ।

यो--बालकलाई रक्षानिमित्त धारण गराउने प्रथा पनि छ।

४२६. रिट्ठा

सं—रिठाकरञ्ज, रीठा, अरिष्ट, गुच्छपुष्पक, गुच्छल, गुच्छफल, गर्भपातन, कुम्भवीजक, प्रकीर्य, फेनिल, मंगल्य, सोमवल्कल। **हि**–रीठा।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ब–रिठेकरञ्ज। म–रिठा। क–अरिठाल, कुकुटेकायि। लै–-SAPINDUS TRIFOLIATUS.

स्वभाव––तीतो, पिरो, गरम, तीक्ष्ण र स्निग्ध छ। भारी छ। लेखन छ। त्रिदोषनाशक छ। गर्भपातन गराउँदछ। चिलाउने रोग, कुष्ठ, विष, फोडालाई शमन गर्दछ।

यसको पानी––**प्यूनाले** वमन गराउँदछ। **नस दिनाले**, शिरोरोग हटाउँदछ। **आधा कपाल दुख्ने पनि** शमन हुन्छ। **विषदोषमा**, यसको वमनबाट विष उत्रन्छ।

४२७. अम्फी

सं—अंकोल (ट), कोठा, कोसक, गन्धपुष्प, गुप्तस्नेह, गूढमल्लिका, गुणाढ्यक, गूढपुष्प, ताम्रफल, तैलगर्भ, दीर्घकील, पीतसार, मदन, रेची, रोचन, लंवप(क)र्ण, विज्ञान, विषघ्न। **हि**––अंकोल, ढेरा। **ब**—आँकोड़। **म**–अंकोल। **क**–अंकुले। **लै**—ALANGIUM SALUIIFOLIUM.

स्वभाव—केही पिरो, टर्रो, तीतो र तीक्ष्ण छ। गरम छ। हलका र रेचक छ। रूखो छ। पारो शुद्ध गराउँदछ।

यसको रस—वमन गराउँदछ। कुकुर-मूसो-बिरालोको विष र अरू सर्वसाधारण विषका दोष, कफ-बात-पित्तको विकार, शूल, शोथ, कृमि, आमदोष, रक्तदोष, विसर्प, पिशाचदोष र ग्रहदोषमा उपयोगी छ।

यसको गेडा—स्वादिलो, ठण्डा र भारी छ। रेचक छ। कफ बढाउँदछ। अग्नि मंद गराउँदछ। स्निग्ध छ। वीर्य बढाउँदछ। क्षय, रक्तदोष, वातपित्त, र विसर्पलाई हटाउंदछ। यसलाई मध्येसतर्क 'ढेरा' पनि भन्दछन्।

४२८. शाल

सं—शाल, शक्रद्रु, शीतल, श्रोकर, कल्याणी, कान्तिभूरुह, कान्ज, दीपवृक्ष, मरिचपत्रक, रसनिर्यास, सर्ज, सर्जरस, स्निग्धदारु। **हि**–सखुवा। **ब**—शालगाछ। **म**—साजडा, रालेचा वृक्ष। **क**—सज्जरदौभर। **लै**—SHOREA ROBUSTA.

स्वभाव—टर्रो, रूखो, ठण्डा र ग्राही छ। त्रिषदोष, रक्तदोष, कफदोष र कर्णरोगलाई हटाउँदछ। दग्धव्रणसमेत सबै व्रणलाई शुद्ध गराउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यसको फल—मधुरो, टर्रो, ठण्डा, रूखो र भारी छ। मलावष्टम्भक छ। पित्त, दाह, तृष्णा, कास, क्षतःक्षय, विषदोष र रक्तदोषलाई हटाउँदछ। वायु बढाउँदछ। शूल, आध्मान र विवन्ध गराउँदछ।

४२९. साज

सं—अजकर्ण, कषाय, कुशरीर, बस्तकर्ण, रञ्जनद्रुम, लतावृक्ष, सर्जक, स्नेहकर। **हि**—बड़ा साल, साजेडामर, सन्ड्रस। **ब**–झाजीसाल, चन्द्रस। **म**–सजेवृक्ष, थोररालेचा। **क**–दमरनभेद। **लै**—VATERIA INDICA.

स्वभाव—टर्रो छ। कफदोष र पसीनालाई हटाउँदछ। कृमिदोष, व्रणदोष, व्रध्न, विद्रधि, र वाधिर्यादि कर्णरोगमा, योनिरोगमा, पनि उपयोगी छ।

४३०. फलाट

सं—अश्वकर्ण, आरण्य, कुशिक, चीरपत्रक, दीर्घपत्र दीर्घवृक्ष, सस्यसंवरण।

स्वभाव–पिरो, तीतो र टर्रो छ। गरम छ। कफदोष, विषदोष, व्रणदोष र प्रमेह, कुष्ठ, पाण्डु, कर्णरोगमा उपयोगी छ।

४३१. ताल(ड)

यो—ताल, श्रीताल, हिंताल गरी निम्नोक्त प्रकारले तीन जातको छ।

सं—ताल, तालद्रुम, तरुराज, तृणराज, आसवद्रु, गजभक्ष, गुच्छपत्र, चिरायु, दीर्घस्कन्ध, दीर्घपादप, दीर्घपत्र, दृढच्छद, ध्वजद्रुम, पत्री, मधुरस, मदाढ्य।

स्वभाव—मधुरो र ठण्डा छ। सारक छ। पित्त, दाह, कफ, परिश्रम र शोथलाई हटाउँदछ। मदकारक छ।

श्रीताल (लेखने तालपत्रको रूख)–**सं**–श्रीताल, शिरालपत्र, विशालपत्र, लक्ष्मीताल, लेखार्ह, याम्याभूत, याम्योद्भूत, मधुताल, मषीलेखदल, मृदुछद।

स्वभाव—मीठो, केही टर्रो छ। कफकारक र पित्तनाशक छ। वायुलाई केही कोप गराउँदछ।

हिंताल (काँढे ताल)—**सं**—हिंताल, अम्लसार, गर्भस्रावी, द्विधालेख्य, बृहद्दल, वृहत्ताल, भीषण, लताताल, वल्कपत्र, बहुकंटक, शिरापत्र, स्थिरपत्र, स्थिरांघ्रिप, स्थूलताल।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव--गुलियो र अमिलो छ। ठण्डा छ। कफ बढाउँदछ। पित्त, दाह, थकावट, तृष्णा र वातदोषलाई हटाउँदछ।

सबैमा साधारण स्वभाव—तालको रूख--स्वादिलो, मीठो, ठण्डा, भारी र सारक छ। मेदा, शुक्र, कफ, बल, पुष्टि बढाउँदछ। पित्त, दाह, शोष, विष, परिश्रम, कुष्ठ, कृमि, वातदोष र रक्तदोषलाई हटाउँदछ।

तालको पात--स्वादिलो छ। वायु, पित्तलाई शमन गर्दछ। पिसाब लगाउँदछ।

तालको काँचो फल--स्वादिलो, स्निग्ध, ठण्डा, भारी र मलावरोधक, वीर्य-पुष्टिवर्द्धक, तृप्तिकारक, मांसवर्द्धक र कफवर्द्धक छ। वातविकार, श्वास, व्रण, रक्तपित्त, दाह, क्षतःक्षय, पित्त र रक्तदोषको नाशक छ।

पाकेको--पित्त, रक्त, कफ, तन्द्रा र पिसाबलाई बढाउँदछ। पचाइनसक्नु छ। काँचोसरहको फाइदा छैन। अभिष्यन्दी छ। यसको वृक्षको शिरमा दरियानरिवलजस्तो फल हुन्छ।

काँचो फलको बियाँ--मधुरो र ठण्डा छ। कफ र पिसाबलाई बढाउँदछ। वायु र पित्तलाई हटाउँदछ।

फलको गुदी--केही मदकारक छ। हलका र स्निग्ध छ। सारक छ। श्लेष्मा बढाउँदछ। वायु र पित्तलाई हटाउँदछ।

तालको पानी--भारी छ। पित्त हटाउँदछ। पुरुषको शुक्र र स्त्रीको दुध बढाउँदछ। अति मदकारक छ। त्यही **अमिलिएपछि** पित्त पनि बढाउँदछ। वायुलाई हटाउँदछ।

दुप्पाको मंजरी—वायु र पित्तलाई हरण गर्दछ। धातुलाई बढाउँदछ। वस्तिस्थानलाई शुद्ध गराउँदछ।

तालका पंखाको हावा—हलका छ। वायु-पित्त-कफ तीनै दोषलाई शमन गर्दछ।

जरा--स्वादिलो छ। रक्तपित्तलाई हटाउँदछ।

हि--ताड(ल)। **ब**--ताल। **म-क**—खरताल, श्रीताल, हिंताल। **लै**—BORASSUS FLABELLIFORMIS.

४३२. जगर

सं—माड, माडद्रुम, मद्यद्रुम, मदद्रुरज्जु, मोहकारी, वितानक, दीर्घ,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ध्वजवृक्ष । **हि—म—**माड । **क**—वैनु । **लै—**CARYOTA URENS.

स्वभाव—टर्रो छ । ठण्डा र रुचिकारक छ । केही वातवर्द्धक र पित्त-दाहकारक छ । तृष्णा र श्रमलाई हटाउँदछ । केही कफकोप गराउँदछ ।

४३३. सतिशाल

सं—तमाल, तापिच्छ, तापित्थ, नीलध्वज, नीलताल, लोकस्कन्ध, महावल, कालताल, कालस्कन्ध, अमितद्रुम । **हि**—पसेन्दु, श्यामतमाल । **ब**—तमालगाछ । **म**--तमालु । **क**—कदालउहोंगेमरा । **लै**—GARCINIA MORILLA.

स्वभाव—मधुरो छ । ठण्डा र भारी छ । बल र वीर्यलाई बढाउँदछ । कफ-पित्तको विकार र तृष्णा, दाह, भ्रान्ति, श्रम, पित्त, शोथ, फोडाहरूलाई शमन गर्दछ ।

४३४. कदम

यो, कदम्ब (पहाडिया कदम, यसको फल ठूलो हुन्छ), धारा कदम्ब (वर्षा ऋतुमा फुल्ने), धूलि कदम्ब (वसन्त ऋतुमा फुल्ने—ठूलो पाते कदम), भूमि कदम्ब (सानो कदम) गरी चार प्रकारको छ ।

(१) कदम्ब, वृत्तपुष्प, कर्णपूरक, कादम्बर्य, सुरभि, ललनाप्रिय, प्रियक, सीधुपुष्प, मदाढ्य ।

(२) धाराकदम्ब, नीप, पुलवी, प्रावृष्य, प्रावृष्येण, मेघागमप्रिय, भृंगवल्लभ, कलम्बक ।

(३) धूलीकदम्ब, कनकप्रसून, भृंगप्रिय, परागपुष्प, मकरन्दवास, रेणुकदम्बक, वसन्तपुष्प, हलिप्रिय, बलभद्रसंज्ञ ।

(४) भूमी(मि)कदम्ब, भूनिम्ब, भूमिज, भृंगवल्लभ, लघुपुष्प, विषघ्न, वृत्तपुष्प, व्रणहारक ।

स्वभाव—सबै प्रकारका कदम—तीतो, पिरो र टर्रो छ । ठण्डा छ । भारी र ग्राही छ । केहो मधुरो छ । कफ-पित्त-वायु त्रिदोषलाई शमन गर्दछ । चेहडा राम्रो गराउँदछ । बल-वीर्य बढाउँदछ । विषदोष र शोफ-व्रणका फोडाहरूलाई शमन गर्दछ । स्त्रीको दुध बढाउँदछ । योनिदोषलाई हटाउँदछ । रक्तदोष, मूत्रकृच्छ्र र दाहमा पनि उपयोगी छ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव--गुलियो र अमिलो छ। ठण्डा छ। कफ बढाउँदछ। पित्त, दाह, थकावट, तृष्णा र वातदोषलाई हटाउँदछ।

सबैमा साधारण स्वभाव—तालको रूख--स्वादिलो, मीठो, ठण्डा, भारी र सारक छ। मेदा, शुक्र, कफ, बल, पुष्टि बढाउँदछ। पित्त, दाह, शोष, विष, परिश्रम, कुष्ठ, कृमि, वातदोष र रक्तदोषलाई हटाउँदछ।

तालको पात--स्वादिलो छ। वायु, पित्तलाई शमन गर्दछ। पिसाब लगाउँदछ।

तालको काँचो फल—स्वादिलो, स्निग्ध, ठण्डा, भारी र मलावरोधक, वीर्य-पुष्टिवर्द्धक, तृप्तिकारक, मांसवर्द्धक र कफवर्द्धक छ। वातविकार, श्वास, व्रण, रक्तपित्त, दाह, क्षतःक्षय, पित्त र रक्तदोषको नाशक छ।

पाकेको--पित्त, रक्त, कफ, तन्द्रा र पिसाबलाई बढाउँदछ। पचाइ-नसक्नु छ। काँचोसरहको फाइदा छैन। अभिष्यन्दी छ। यसको वृक्षको शिरमा दरियानरिवलजस्तो फल हुन्छ।

काँचो फलको बियाँ—मधुरो र ठण्डा छ। कफ र पिसाबलाई बढाउँ-दछ। वायु र पित्तलाई हटाउँदछ।

फलको गुदी—केही मदकारक छ। हलका र स्निग्ध छ। सारक छ। श्लेष्मा बढाउँदछ। वायु र पित्तलाई हटाउँदछ।

तालको पानी--भारी छ। पित्त हटाउँदछ। पुरुषको शुक्र र स्त्रीको दुध बढाउँदछ। अति मदकारक छ। त्यही **अमिलिएपछि** पित्त पनि बढाउँदछ। वायुलाई हटाउँदछ।

टुप्पाको मंजरी—वायु र पित्तलाई हरण गर्दछ। धातुलाई बढाउँ-दछ। वस्तिस्थानलाई शुद्ध गराउँदछ।

तालका पंखाको हावा—हलका छ। वायु-पित्त-कफ तीनै दोषलाई शमन गर्दछ।

जरा--स्वादिलो छ। रक्तपित्तलाई हटाउँदछ।

हि--ताड(ल)। **ब**--ताल। **म-क**—खरताल, श्रीताल, हिंताल। **लै**—BORASSUS FLABELLIFORMIS.

४३२. जगर

सं—माड, माडद्रुम, मद्यद्रुम, मदद्रुरज्जु, मोहकारी, वितानक, दीर्घ,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

ध्वजवृक्ष। हि-म—माड। क—वैनु। लै—CARYOTA URENS.

स्वभाव—टर्रो छ। ठण्डा र रुचिकारक छ। केही वातवर्द्धक र पित्त-दाहकारक छ। तृष्णा र श्रमलाई हटाउँदछ। केही कफकोप गराउँदछ।

४३३. सतिशाल

सं—तमाल, तापिच्छ, तापित्थ, नीलध्वज, नीलताल, लोकस्कन्ध, महावल, कालताल, कालस्कन्ध, अमितद्रुम। **हि**—पसेन्दु, श्यामतमाल। **ब**—तमालगाछ। **म**—तमालु। **क**—कदालउहोंगेमरा। **लै**—GARCINIA MORILLA.

स्वभाव—मधुरो छ। ठण्डा र भारी छ। बल र वीर्यलाई बढाउँदछ। कफ-पित्तको विकार र तृष्णा, दाह, भ्रान्ति, श्रम, पित्त, शोथ, फोडाहरूलाई शमन गर्दछ।

४३४. कदम

यो, कदम्ब (पहाडिया कदम, यसको फल ठूलो हुन्छ), धारा कदम्ब (वर्षा ऋतुमा फुल्ने), धूलि कदम्ब (वसन्त ऋतुमा फुल्ने—ठूलो पाते कदम), भूमि कदम्ब (सानो कदम) गरी चार प्रकारको छ।

(१) कदम्ब, वृत्तपुष्प, कर्णपूरक, कादम्बर्य, सुरभि, ललनाप्रिय, प्रियक, सीधुपुष्प, मदाढ्य।

(२) धाराकदम्ब, नीप, पुलवी, प्रावृष्य, प्रावृष्येण, मेघागमप्रिय, भृंगवल्लभ, कलम्बक।

(३) धूलीकदम्ब, कनकप्रसून, भृंगप्रिय, परागपुष्प, मकरन्दवास, रेणुकदम्बक, वसन्तपुष्प, हलिप्रिय, बलभद्रसंज्ञ।

(४) भूमी(मि)कदम्ब, भूनिम्ब, भूमिज, भृंगवल्लभ, लघुपुष्प, विषघ्न, वृत्तपुष्प, व्रणहारक।

स्वभाव—सबै प्रकारका कदम—तीतो, पिरो र टर्रो छ। ठण्डा छ। भारी र ग्राही छ। केहो मधुरो छ। कफ-पित्त-वायु त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। चेहडा राम्रो गराउँदछ। बल-वीर्य बढाउँदछ। विषदोष र शोफ-व्रणका फोडाहरूलाई शमन गर्दछ। स्त्रीको दुध बढाउँदछ। योनिदोषलाई हटाउँदछ। रक्तदोष, मूत्रकृच्छ्र र दाहमा पनि उपयोगी छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यसको पालुवा—टर्रो र हलका छ। शीतवीर्य छ। अरुचिलाई हटाउँदछ। भोक जगाउँदछ। अतिसार र रक्तपित्तमा हितकारी छ।

यसको फल—भारी र उष्णवीर्य छ। रुचि गराउँदछ। **काँचोले**—कफ बढाउँदछ। **पाकेकोले**—कफ-पित्त-वायु र रक्तदोषलाई हटाउँदछ।

फूल—टर्रो, मधुरो र ठण्डा छ। पित्त, कफ, वात--त्रिदोषलाई शमन गर्दछ।

हि—कदम्ब(म)। **ब**--कदमगाछ, केलीकदम। **म**--कलंड। **क**—कडउ। **लै**–ANTHOCEPHALUS CADAMBA, ADINA CORDIFOLIA, MYTRAGYNA PARVIFOIA.

४३५. क्याम्रुनू

सं—कुम्भी, रोमालुविटपी, रोमश, पर्पटद्रुम। **ब**—कुम्भी। **क**—कुम्भीवृक्ष। **लै**—CAREYA ARBOREA.

स्वभाव—पिरो र टर्रो छ। गरम र ग्राही छ। वायु र कफलाई हटाउँदछ। रुगा, पिनासमा **यसको नस हाल्ने** लोकप्रसिद्ध छ। फाइदा छ।

४३६. धाम(मि)न, दवदवे

सं—धन्वङ्ग, धन्वन, धनुर्वृक्ष, तेजन, गोत्रवृक्ष, पिच्छलक, महावल, रक्तकुसुम, रुजासह, स्वादुफल। **हि**--धामिन। **ब**--धामणागाछ। **म**--धामणु। **क**—उद्रवे, धामन। **लै**—GREWIA TILIAEFOLIA.

स्वभाव—केही टर्रो र पिरो छ। मीठो छ। केही गरम र रूखो, हलका छ। ग्राही छ। कफलाई सुकाउँदछ। बल र वीर्यलाई बढाउँदछ। वृष्य छ। घाउ-खटिरालाई पुर्दछ। कफ, वायु, पित्त–यी त्रिदोष र दाह, शोष, गलाको रोग, रक्तविकार, कास, पिनासमा उपयोगी छ।

यसको फल--ठण्डा, टर्रो र मीठो छ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ।

४३७. भुजापात

सं—भूर्जपत्र, भूर्जपत्रक, भूतघ्न, मृदुपत्र, चर्मी, चित्रत्वक्, रक्षापत्र, वल्कद्रुम, विचित्रक, शैलेन्द्रस्थ, सुचर्मा, बहुलवल्कल, बिंदुपत्र। **हि**—भो(भू)जपत्र। **ब**—भूर्जिपत्र। **म**—भूर्जपत्र। **क**--भुजपत्र। **लै**–BETULA BHOJPATTRA, B. UTILIS.

स्वभाव—पिरो र टर्रो छ। गरम र पथ्य छ। त्रिदोष, रक्तदोष,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विषदोष, ग्रहभूतादिको दोष र टुनामुनाका दोषलाई हटाउँदछ। कफ, पित्त, रगतको विकार, कर्णरोग र मेदालाई शमन गर्दछ। मन्त्रकार्यमा सिद्धि गराउँदछ।

४३८. साधन

सं—तिनिश, नेमी, चक्री, जलधर, भस्मगर्भ, रथ, रथिक, रथद्रु, वञ्जुल, शताङ्ग, शकट, स्यन्दन। **हि**—तिनश, तिरच्छ, जारुल। **ब**—तिनाश, साधनगाछ। **म**–तिवश, स्यंदन। **क**—स्यन्दन, हुलगति। **लै**—OUGEINIA DALBERGIOIDES.

स्वभाव—टर्रो र गरम छ। ग्राही छ। कफ, वायु, रक्तातिसार, कुष्ठ, मेदा, प्रमेह, घाउ-खटिरा, रक्तदोष, पित्त, श्वित्र, कृमि, दाह र पाण्डुलाई शमन गर्दछ। **राजनिघण्टुमा** "दाहजनक" पनि कहिएको छ।

४३९. काहुलो

सं—ककुभ, कर्णारि, किरीटी, कुरुवीरक, कृष्णसारथि, कौन्तेय, अर्जुन, इन्द्रसूनु, इंद्रद्रु, गांडीवी, चित्रयोधी, धनञ्जय, धन्वी, धवल, नदीसर्ज, पार्थ, पृथाज, फाल्गुन, वीरद्रु, वीर, वैरान्तक, शिवमल्लक, सव्यसाची, संवर। **हि**–अर्जुन, कहू। **ब**–अर्जुनगाछ। **म**—अर्जुन। **क**–तोरेमत्ति, कम्युमत्ते। **लै**—TERMINALIA ARJUNA.

स्वभाव—टर्रो र गरम छ। पाकावस्थामा ठण्डा छ। हलका छ। घाउ-खटिरालाई शुद्ध गराउँदछ। परिश्रम, पित्त, तृष्णा, क्षतःक्षय, विषदोष, रक्तविकार, प्रमेह, मेदाका रोग र कफ-पित्तविकारलाई हटाउँदछ। हृदयरोगमा, हड्डी टुटे-फुटेकोमा, मूत्रकृच्छ्रमा र रक्तस्तम्भनमा पनि हितकारक छ।

यसलाई, पूर्व पहाडतर्फ—'वेगर' 'वेवर' पनि भन्दछन्।

४४०. केसरीरूख

सं—हरिद्रु, हारिद्रक, सुपुष्प, सुराह्व, पीतदारु, पीतकाष्ठ, पीतक, पीतकद्रुम, कदम्बक। **हि**—हलदुवा। **ब**–केली। **म**—हलदिवा। **क**—विलिलु। **लै**—MAHONIA NAPAULENSIS.

स्वभाव—तीतो र ठण्ठा छ। पाकावस्थामा पिरो र गरम छ। हलका छ। बल-वर्ण-कान्ति बढाउँदछ। मंगलदायक छ। कफ, पित्त, वमनलाई

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हटाउँदछ। हरएक प्रकारका छालाको रोगलाई शमन गर्दछ। व्रणलाई शोधन-रोपण गराउँदछ।

यसको फल—कदमका छाँटको हुन्छ।

४४१. दमौरा

सं—दग्धा, दग्धरुहा, दग्धिका, कर्कशदला, भस्मरोहा, रोमशा, सुदग्धिका, स्थलेरुहा। **हि**–विलायती अफसन्तीन। **म-क**-कुरुही। **लै**—ARTEMISIA ABSINTHIUM.

स्वभाव—पिरो, टर्रो र गरम छ। भोक जगाउँदछ। पित्तकोप गराउँदछ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ।

४४२. खाक्सी, वेडुला

सं—शाखोट, अजाक्षीरनाश, कौशिक्य, गवाक्षी, पोत, भूतवृक्ष, भूर्जपत्र, भूतावास, यूकावास। **हि**—सहोडा, सिहोड। **ब**-सेओडा, शांडा। **म**—साहोद्रु। **क**—आखोडमरनु। **लै**—STREBLUS ASPER.

स्वभाव—तीतो र गरम छ। पित्तलाई बढाउँदछ। वायुलाई हटाउँदछ। रक्तपित्त, अर्श, वायु, कफ र अतिसारमा उपयोगी छ। बाख्रीले खाएमा दुध घटाउँदछ।

४४३. वांझ

सं—महीसह, अतिपत्रक, क्रकचपत्र, खरपत्र, गृहद्रुम, द्वारदारु, शरद्भानु, शाक, श्रेष्ठकाष्ठ, स्थिरदारु। **हि**–सागन, सागौन। **ब**-शेगुनगाछ। **म**—सायें, साग। **क**-नैगु। **लै**—TECTONA GRANDIS.

स्वभाव—मधुरो र टर्रो छ। रुचि गराउँदछ। ठण्डा र सारक छ। पित्त, दाह, परिश्रम, वातविकार, अर्श, कुष्ठ, अतिसार र रक्तपित्तमा उपयोगी छ।

बोक्रा—रूखो र मधुरो छ। कफनाशक छ।

फूल—टर्रो, तीतो, हलका, रूखो र शरीरमा फैलिने स्वभावको छ। वायुलाई कोप गराउँदछ। कफ, पित्त र प्रमेहलाई शमन गर्दछ।

४४४. शिशौ (सिसौ)

यो-कालो, सेतो, पहेँलो गरी, क्रमैले निम्नोक्त तीन प्रकारको छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कालो-सं—कृष्णशिंशपा, कृष्णसारा, क्षमिका, तीक्ष्णसारा, धीरा, महाश्यामा, शिंशपा ।

स्वभाव—पिरो र उष्णवीर्य छ । कफ र वायुको विकारलाई शमन गर्दछ । कफाजीर्ण, शोफ र अतिसारलाई हटाउँदछ । भोक जगाउँदछ ।

सेतो-सं-श्वेतशिंशपा, सितशिंशपा, पत्रा ।

स्वभाव—तीतो र ठण्डा छ । पित्त र दाहलाई हटाउँदछ ।

पहेँलो-सं-कपिलशिंशपा, कपिला, कपिलाक्षी, कुशिंशपा, पीतशिंशपा, भस्मगर्भा, सारिणी ।

स्वभाव—तीतो र शीतवीर्य छ । परिश्रम, वमन, हिक्का र वातपित्तज्वरमा उपयोगी छ ।

सबैमा रहेको साधारण स्वभाव—केही पिरो, तीतो र टर्रो छ। ठण्डा र उष्णवीर्य छ । शोथ, विसर्प, मेदा, कुष्ठ, श्वित्र, वमन, कृमिदोष, पित्तदोष, वस्तिदोष, व्रणदोष, दाह, र रक्त-कफसंबन्धी रोगलाई शमन गर्दछ । बल, वर्ण, रुचि बढाउँदछ । गर्भपातन गराउँदछ । कसैका मतमा, 'जीर्णज्वरमा पनि हितकारक' लेखिएको छ ।

हि—सीसम, शिशवा । **ब**-शिशुगाछ । **म**-काला सिंसपा, पांढरा सिंसपा, पिवला सिंसपा । **क**-करिय इविडु, विलिय इविडु, होंवद इविडु । **लै**—DALBERGIA SISSOO, D. LATIFOLIA.

४४८. विजयशाल

यसलाई ग्रन्थान्तरमा केही ठूलो र कलेजी वर्णको केही सानो गरी दुइ जात र स्वभावमा समान भैकन कालो उत्तम लेखिएको छ ।

ठूलो-सं-असन, नीलक, पीतसार, पीतशालक, प्रियशालक, प्रियक, बन्धूकपुष्पक, बीजवृक्ष, बीजक, महासर्ज, सौरि ।

सानो-सं-नीलबीज, नीलपत्र, नीलद्रुम, नीलसार, नीलनिर्यासक, सुनीलक । **हि**-विजयसार, आसना । **ब**-पियाशाल, पियाल । **म**-वडिलुविया, लोहिवांविया । **क**-हिरिय होनेयमरनु, कपिल होनेय, केपिन्न होन्ने । **लै**—PTEROCARPUS MARSUPIUM.

स्वभाव—केही टर्रो, तीतो र पिरो छ । सारक र उष्णवीर्य छ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वातपोडा, गलदोष र रक्तमण्डल-कुष्ठ-कण्डू-दद्रु आदि छालाका रोग, प्रमेह, कृमि, कफविकार, रक्तपित्त, श्वित्र, विसर्पसमेतलाई हटाउँदछ। केशलाई हित छ। रसायन छ।

४४६. सिप्लिकान

सं—वरुण, वर(रा)ण, कुमारक, तमाल, तिक्तशाक, मारुतापह, श्वेतद्रुम, श्वेतवृक्ष, सेतु, साधुवृक्ष। **हि**–वरुना। **ब**–वरुनागाछ। **म**–वरुण, वायवरणा। **क**–मदवसले। **लै**—CRATAEVA NURVALA.

स्वभाव—टर्रो र पिरो छ। पाकावस्थामा मधुरो छ। स्निग्ध, गरम, रूखो र हलका छ। भेदक छ। अग्नि जगाउँदछ। पित्तलाई बढाउँदछ। वातदोष, कफदोष, रक्तदोष, कृमिदोष, विद्रधि, मूत्रकृच्छ्र, अश्मरी, वात-रक्त, गुल्म, शीर्षवात, मूत्राघात र हृदयरोगमा उपयोगी छ।

यसको फूल—ग्राही छ। रक्तदोष, पित्तदोष र आमवातमा हित-कारक छ।

यसको फल—स्निग्ध र गरम छ। सारक र भारी छ। पाकावस्थामा मधुरो छ। वात-पित्त-कफलाइ शमन गर्दछ।

पात—कफलाई शुद्ध गराउँदछ।

४४७. पुत्रंजीवी

सं—पुत्रंजीव, पवित्र, अर्थसाधक, कुटजीव, अपत्यजोव, गर्भद, यष्टीपुष्प, सिद्धिद, सुतजीवक। **हि**–जियापोता, पितौंजिया। **ब**–जिया-पुँता। **म**–पुत्रजीव, जीवनपुत्र। **क**–पुत्रजीवक। **लै**—PUTRANJIVA ROXBURGHII.

स्वभाव—केही पिरो, नुनिलो र स्वादिलो छ। रूखो र ठण्डा छ। भारी छ। वीर्य र श्लेष्मालाई बढाउँदछ। गर्भ गराउँदछ। नेत्रलाई हित छ। पित्त, दाह र तृष्णालाई हटाउँदछ। दिसा-पिसाबलाई सफा गरा-उँदछ।

४४८. पिंडार

सं—पिंडार, करहाट, क्षुर, महापिंडीतरु, शस्त्रकोशतरु, श्वेतपिंडी-तक। **हि**–पिंडार। **ब**–करहाट। **म**–पेंडिरा। **क**–ओदर्यमाड्डुव मरनु। **लै**—TREWIA NUDIFLORA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—टर्रो र ठण्डा, हलका छ। पाकावस्थामा गरम छ। रक्त-दोष, विषदोष, छालाका रोग र पित्तलाई शान्त गराउँदछ। रुचि र बल बढाउँदछ।

४४९. करही

यो–कालो र सेतो गरी दुइ जातको छ; स्वभावमा समान छ तापनि कालोभन्दा सेतो लाभदायक कहिएको छ।

कालो—सं—कटभी, किणिही, कैडर्य, क्षुद्रश्यामा, नाभिका, पाटली, मधुरेणु, शौंडी, श्यामला।

सेतो—सं—तितकटभी, कालिंदी, गिरिकर्णिका, महाश्वेता, महा-शौंडी, महाकटभी, विषघ्निका, शतपादी, शिरीषपत्र, श्वेतकिणिही। **हि**–करही, कटभी। **म**–किणही। **क**–वेल्लाल किणिगे। **लै**—ALBIZZIA PROCERA.

स्वभाव—केहीं तीतो, टर्रो र पिरो छ। गरम र रूखो छ। विषदोष, कृमिदोष, शूल, आध्मान, प्रमेह, अर्श, नाडीव्रण, वात-कफाजीर्ण र कुष्ठ-लाई हटाउँदछ।

यसको फल—टर्रो छ। विशेष गरी कफ र शुक्रलाई सुकाउँदछ।

यसको वृक्ष—शिरीषको जस्तो र **फूल**, सेतो अपराजिताको जस्तो हुन्छ। देहातमा 'करही' भन्दछन्। नेपालीभाषामा निश्चित छैन।

४५०. बडहर

सं—लकुच, लिकुच, कषायी, कार्श, क्षुद्रपनस, डहु, दृढवल्कल, शाल, शूर, स्थूलकन्द। **हि**—बड़हल, बरहर। **ब**—डेओ, मान्दारगाछ। **म**—बटारफल। **क**—आंजणु। **लै**—ARTOCARPUS LAKOOCHA.

स्वभाव—**काँचो फल**–केही तीतो, टर्रो र गुलियो, अमिलो छ। गरम र भारी छ। विष्टम्भक छ। कफ, पित्त, वायु र रगतलाई कोप गराउँ-दछ। शुक्र र अग्निलाई हटाउँदछ। दाहकारक छ। नेत्रलाई हित छैन।

पाकेको फल—गुलियो र केही अमिलो छ। वायु र पित्तलाई हटाउँ-दछ। कफ र अग्निलाई बढाउँदछ। रुचिकारक छ। वीर्यवर्द्धक र विष्ट-म्भक छ।

चरकबाट—पित्त र श्लेष्मालाई कोप गराउँदछ भन्ने, र **सुश्रुत-बाट**—शुक्रनाशक छ, त्रिदोष र विष्टम्भकारक छ—भन्ने लेखिएको छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४५१. मयल

यो–काँढ़े बोटे, सानो कालो मयल र ठूलो मयल गरी पर्यायमा दुइ जातको छ ।

सानो–सं–विकंकत, व्याघ्रपाद, कण्टपाद, पूतकिंकिणी, गोपघोंट, ग्रन्थिल, दन्तकाष्ठ, पिंडरोहिणक, पिंडार, ब्रह्मपादप, मृदुफल, यज्ञीय, स्रुवद्रुम, स्वादुकंटक, हिमक ।

ठूलो—सं—विकंटक, व्याघ्रपाद, काकपान, गर्जाफल, गोरण्टक, ग्रन्थिल, घनफल, घनद्रुम, प्रावृष्य, मुदिरफल, मुदुफल, मेघफल, स्तनितोद्भव, स्तनिफल, हाष्यफल ।

हि—कण्टाइ, रामबबूर । **ब**—बइंचिगाछ, बोंचफल । **म**—गुलघोंटी, हासी । **क**--हलमाणिका (हलसानिका, भोलगु) । **लै**—GYMNOSPORIA SPINOSA.

स्वभाव—गुलियो, अमिलो र टर्रो छ । ठण्डा छ । **राम्रो पाकेमा** मीठो छ । दीपन-पाचन गराउँदछ । कफ, पित्त, शोफ, रक्तविकार र कामलामा फाइदा छ । दाह, शोष, व्रण, लूतो र अर्शलाई हटाउँदछ । **काँचो—**अमिलोले, वायु बढाउँदछ । **पाकेकोले**--त्रिदोषलाई शुद्ध गराउँदछ । हृदयलाई फाइदा छ । आँखाको फुलोलाई हटाउँदछ । **सानो कालोले** कपडामा रङ्ग (दाग) बसाउँदछ ।

इति निम्बादि वर्गः ॥८॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ अशोकादि वर्गः

४५२. अशोक

सं—अशोक, अपशोक, कंकेली, कर्णपूरक, कान्तांघ्रिदोहद, केलिक, गंधपुष्प, चित्र, ताम्रपल्लव, दोषहारी, नट, पल्लवद्रु, पिंडीपुष्प, पिंडपुष्प, प्रपल्लव, मधुपुष्प, रक्तपल्लव, रागीतरु, रामावामांघ्रिघातक, वंजुल, वंजुलद्रुम, विशोक, विचित्र, शोकनाश, सुभग, स्मराधिवास, हेमपुष्प। **हि**—अशोक, आसापाला। **म**—अशोक, अस्पाल। **म-क**—अशोक। **लै**—SARACA INDICA.

स्वभाव—स्वादिलो, केही तीतो र टर्रो छ। ठण्डा, सुगन्धि र ग्राही छ। चेहडा राम्रो गराउँदछ। अस्थिसंधान गर्दछ। कृमि, पित्त, दाह, श्रम, गुल्म, उदररोग, शूल, आध्मान, विषदोष, अर्श, व्रण, तृष्णा, शोथ, अपची र ज्वरमा उपयोगी छ। स्त्रीको उच्चाडलाई हटाउँदछ। रक्तविकारका सबै रोगमा हितकारक छ। **बोक्रा**—विशेष गरी रक्तप्रदरको नाशक छ।

४५३. कोइरालो

यो—रातो, सेतो, पहेँलो फूलका भेदले तीन जातको छ;
स्वभावमा समान छ।

सं—कोविदार, अश्मन्तक, कनकारक, करक, काञ्चनार, कान्तपुष्प, कान्तार, काञ्चनक, कुद्दाल, कुण्डली, गण्डारी, गिरिज, चमरिक ताम्रपुष्प, धवलच्छद, पीतपुष्प, महापुष्प, युग्मपत्र, शोणपुष्पक, सुवर्णार, स्वल्पकेसरी। **हि**—कचनार। **ब**—काञ्चन। **म**—काञ्चनु, कोचाले, कोरल। **क**—कचनार, कोचाले। **लै**—(रातो) BAUHINIA VARIEGATA, (सेतो) B. RACEMOSA, (पहेँलो) B. PURPUREA.

स्वभाव—गुलियो र टर्रो छ। रूखो र संग्राही छ। भोक जगाउँदछ। रुचि गराउँदछ। कफ, पित्त, वायुलाई शमन गर्दछ। मूत्रकृच्छ्र, कृमि, कुष्ठ, गुदमांस, गण्डमाला, त्रिदोषविकार र शिरोरोगमा उपयोगी छ। स्त्रीको दुध बढाउँछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विशेष-सेतोले—श्वास, कास, पित्त र रक्तको विकार, घाउ, प्रदर-लाई हटाउँदछ ।

पहेँलो—व्रणरोपण गर्दछ । मूत्रकृच्छ्र, कफ र वायुलाई शमन गर्दछ । अरू पूर्वोक्तसमान छ ।

फूल--टर्रो र रूखो, स्वादिलो छ । ठण्डा छ । हलका र ग्राही छ । पित्तविकार, रक्तविकार, क्षय, कास र प्रदरमा उपयोगी छ ।

४५४. पलाश

यो—रातो, पहेँलो, सेतो, नीलो फूलका भेदले चार जातको हुन्छ । पर्याय र स्वभावमा समानै छ तापनि सेती विशेष विज्ञानदायक कहिएको छ ।

सं—पलाश, पर्ण, पूतद्रु, करक, काष्ठद्रु, किंशुक, कृमिघ्न, क्षारश्रेष्ठ, त्रिपर्ण, ब्रह्मवृक्षक, ब्रह्मोपनेता, याज्ञिक, रक्तपुष्पक, वक्रपुष्प, वातहर, वातपोथ, समिद्वर । **हि**—ढाक, पलाश, टेसू । **ब**—पलाशगाछ । **म**—पलाश । **क**—मुत्तलु, मृदुगदगिदु । **लै**—BUTEA MONOSPERMA.

स्वभाव—टर्रो, पिरो र तीतो छ । स्निग्ध, गरम र सारक छ । वीर्य बढाउँदछ । कृमिनाशक छ । व्रण, गुल्म, ग्रहणी, अर्श र गुदद्वारको रोग, त्रिदोषलाई शमन गर्दछ । भोक जगाउँदछ । भाँचिएको हड्डीलाई जोड्दछ ।

फूल—स्वादिलो छ । पाकावस्थामा पिरो, तीतो र टर्रो छ । ग्राही र ठण्डा छ । वायुलाई बढाउँदछ । कफ-पित्त-रक्तको विकार, कुष्ठ, तृष्णा, दाह र मूत्रकृच्छ्र, वातरक्तलाई शमन गर्दछ । सुगन्धी छ ।

फल—हलका र गरम छ । पाकावस्थामा पिरो र रूखो छ । कृमि, वात, कफ, कुष्ठ, अर्श, गुल्म, प्रमेह र उदररोगमा हित छ ।

यसका जराको पानी—आँखाबाट आँसु आउने, अंध्यारो देख्ने र फुलोका रोगलाई हटाउँदछ ।

यसको बियाँ—पिरो, गरम र स्निग्ध छ । कफरोग र कृमिलाई हटाउँदछ ।

नयाँ पालुवा—कृमि र वायुलाई हटाउँदछ ।

पलाशको खोटो—ग्राही छ । ग्रहणी, मुखरोग, खोकी र ज्यादा पसीना आउनेमा उपयोगी छ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४५५. नागेश्वरको रूख

सं—पुन्नाग, पुरुष, पाटल, अरुण, तुंग, नागपुष्प, रक्तपुष्प, रक्तवृक्ष, रक्तरेणु। **हि**—पुंनगा, सुलतानचम्पाक। **ब**—पुन्नांगाछ। **म**—पुन्नाग। **क**—सुरहोत्तेयभेद। **लै**—OCHROCARPUS LONGIFOLIUS.

स्वभाव—मीठो, सुगन्धी र ठण्डा छ। कफ, पित्त, रक्तदोष, रक्तपित्त र भूतदोषलाई हटाउँदछ। देवताको प्रसन्नकारक छ।

यसका **फूलको केसरलाई** "नागकेसर" कहिन्छ, २३७मा लेखिएको छ।

४५६. चिलाउने

सं—नमेरु, सुरतुङ्ग, सुरपर्णिका, सुरपुन्नाग, सुरेष्ट। **हि**—चिलाउने। **म**—सुरपुंनाग। **क**—सुरवन्ने। **लै**—SCHIMA WALLICHI.

स्वभाव—पूर्वोक्त नागेश्वर-समान छ।

४५७. चूवा

सं—तिलक, तरुणीकटाक्षकाम, अभीष्ट, क्षुरक, छत्रपुष्पक, छिन्नरुह, दुग्धरुह, पुंड्र, पुंड्रक, भालविभूषणसंज्ञ, मुखमण्डनक, मृतजीवी, रेचक, वासन्तसुन्दर, विशेषक, स्थिरपुष्प। **हि**—तिलकपुष्प। **म**—तिलपुष्पक। **क**—तिलकपुष्प।

स्वभाव—केही पिरो र मधुरो छ। स्निग्ध छ। गरम र हलका छ। वायु, पित्त, कफलाई हटाउँछ। हृदयको हित छ। बल-पुष्टि गराउँदछ। मेदा बढाउँदछ। रसायन छ। कुष्ठ, व्रण, कृमि र मुख, दाँत, वस्तिका रोगलाई हटाउँदछ। रक्तदोष र दुग्धदोषलाई पनि शमन गर्दछ। कुनै क्षारसंग योग भएमा गुल्म, शूल र उदररोगमा पनि उपयोगी छ।

यसको बोक्रा—टर्रो र गरम छ। पुरुषत्वको नाशक छ। दाँतलाई फाइदा छ। रक्तदोष, कृमि, शोफ र व्रणमा पनि उपयोगी छ।

४५८. अगस्ति

सं—अगस्त्य, अगस्ति, दीर्घफलक, मुनिद्रुम, मुनिपुष्प, रक्तपुष्प, वंगसेन, व्रणारि, शीघ्रपुष्प, सुरप्रिय। **हि**—अगस्त, अगस्तिया। **म**—हदगा, हेतिया। **क**—अगसेय मरनु। **लै**—SESBANIA GRANDIFLORA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—केही तीतो र मधुरो छ। ठण्डा र रूखो छ। गौल्य छ। भूतनाशक छ। बल बढाउँदछ। त्रिदोष, थकोट र भ्रमलाई हटाउँदछ। खोकी, चेहडाको वैवर्ण्य र चातुर्थिक ज्वरमा उपयोगी छ। पिनासलाई पनि रोक्तछ।

यसको पात—मधुरो, तीतो र पिरो छ। भारी स्वभावको छ। कफदोष, कृमिदोष, लूतो, व्रण र रक्तपित्तलाई शमन गर्दछ।

फूल—तीतो र टर्रो छ। ठण्डा र कटुपाकी छ। पिनास, नक्तान्ध्यरोग, क्षय, कास, पित्त र श्लेष्मालाई हटाउँदछ। **यसको नस लिएमा**—चातुर्थिक, ज्वरलाई दोहलो गराउँदछ।

कोशा—पाकावस्थामा मधुरो र तीतो छ। सारक छ। हलका र रुचिकारक छ। बुद्धि बढ़ाउँदछ। स्मृति गराउँदछ। त्रिदोष, शूल, कफ, पाण्डु, विषदोष, शोष र गुल्मको नाशक छ। **पकाई तर्कारी** खाँदा—रूखो र पित्तवर्द्धक छ।

अगस्तिको शाक—नेत्रको नक्तान्ध्यलाई उत्तम छ भन्ने **सुश्रुतको** वचन छ।

अगस्ति—सेतो, पहेँलो, नीलो र रातो फूलका भेदले **चार जातको** छ तापनि स्वभावमा समान लेखिएको छ।

४५९. गुलाफ

सं—तरणी, कुमारी, गन्धाढ्या, चारुकेसरा, बहुपत्रा, भृंगेष्टा, भृंगवल्लभा, रामतरणी, सहा, सुदला। **हि—ब**-गुलाब। **म—क**-तरणींचेंवडे। **लै**—ROSA ALBA.

स्वभाव—स्वादिलो, स्निग्ध र ठण्डा छ। केही तीतो र पिरो छ। सुगन्धी छ। पित्त, दाह, ज्वर, तृष्णा, वमन, रक्तविकार र मुख पाकेकोलाई शमन गर्दछ। सारक र हलका छ। रुचि र अग्निलाई बढाउँदछ।

४६०. सेतो गुलाफ

सं—सितपाटली, सितकुम्भी, सितामोघा, सिता, काष्ठपाटला, कुवेराक्षी, धवला, फलेरुहा। **हि**—श्वेत गुलाब। **ब**—कटगुलाब। **म**—श्वेत पाडली। **लै**—ROSA INDICA, R. CHINENSIS.

स्वभाव—केही तीतो, भारी र गरम छ। वातविकार र रक्तविकार-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

लाई हटाउँदछ। वमन, हिक्का, परिश्रम र शोषलाई शमन गर्दछ।
यसमा वास्न कम छ।

४६१. रातो गुलाफ

सं—पाटली, अंबुवासी, आमोघा, कालवृंती, कुम्भिका, ताम्रपुष्पी, ताली, रक्तपुष्पिका, वसन्तदूती, विटवल्लभा, स्थिरगंधा। **हि-ब**-लाल गुलाब। **म**-पाडली। **लै**—ROSA GALLICA.

स्वभाव—सुगन्धी छ। केही तीतो र पिरो छ। गरम छ। कफ र वायुको विकारलाई हटाउँदछ। शोफ, आध्मान, वमन, श्वास र सन्निपात दोषलाई शमन गर्दछ।

४६२. अत्तरगुलाफ

सं—राजतरणी, अम्लान, अमिलान्तक, महासह, वर्ण्यपुष्पक, सुपुष्प, सुवर्णपुष्प। **हि**-अत्तरगुलाब। **लै**—ROSA CENTIFOLIA.

स्वभाव—सुगन्धी छ। केही टर्रो छ। कफलाई हटाउँदछ। नेत्र र हृदयको हितकारक छ। हर्ष गराउँदछ। देवताको प्रिय छ।

४६३. बाऱ्हमासे गुलाफ

सं—कुब्जक, कण्टकाढ्य, अतिकेसर, अलिकुलसंकुल, खर्व, भद्रतरणी, महासह, वृत्तपुष्प। **हि**-कुजाई, सेवती गुलाब। **ब**-कुजा, गोलाप। **म**-कुब्ज, शेर्वंती, गुलाबाचें फूल। **क**-सेवत्तिगे चेवडे। **लै**—ROSA MOSCHATA.

स्वभाव--सुगन्धी छ। ठण्डा छ। रक्तपित्त र कफविकारलाई हटाउँदछ।

यसको फूल--ठण्डा छ। वर्णकारक छ। वात-पित्तदोष र दाहलाई शमन गर्दछ।

४६४. वास हुने सेतो ठूलो गुलाफ

सं—शतपत्री, शतदला, शतपत्रिका, शिववल्लभा, सुमना, सुशीला, सुवृत्ता, सौम्यगंधा, **हि**-सवेती। **ब-म**-सेवती। **क**-सेवतिगे। **लै**—ROSA DAMASCENA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—तीतो र टर्रो छ। ठण्डा छ। सुगन्धी छ। रुचिकारक छ। मुखका फोडा, कुष्ठरोग, पित्त, दाहलाई शमन गर्दछ।

४६५. चापो

सं—चम्पक, चाम्पेय, अतिगंधक, उग्रगंध, काञ्चन, दीपपुष्प, पीतपुष्प, भृंग, मेही, भ्रमरातिथि, वनदीप, शीतलछद, शीतल, षट्पदातिथि, सुभग, सुरभि, सुकुमार, स्थिरगंध, स्थिरपुष्प, स्वर्णपुष्प, हेमपुष्प, हेमाह्व। **हि**–चम्पा। **ब**–चांपाफुलेर गाछ। **म**–कूडचांपा। **क**–चंफो। **लै**—MICHELIA CHAMPACA, OCHNA SQUARROSA.

यसको कोपिलालाई—गंधफली, गंधमोदिनी, बहुगंधा, कहिएको छ।

स्वभाव—केही तीतो, टर्रो र मधुरो छ। सुगन्धी र ठण्डा छ। पाकावस्थामा गरम छ। विषदोष, कृमि, मूत्रकृच्छ्र, कफ, वात, रक्तपित्त, दाह, कुष्ठ, कण्डू र व्रणमा उपयोगी छ। नेत्र र हृदयको पनि हितकारक छ।

यसको फूल—टर्रो र पाकावस्थामा गुलियो छ। ठण्डा छ। कफ र पित्तलाई शमन गर्दछ।

चापोमा कहीँ—श्वेतचम्पक, नागचम्पक, भूमिचम्पक, नीलचम्पक भनी छुटाछुट्टै लेखिएको छ तापनि, स्वभावमा निम्नोक्त प्रकारमात्र कहिएको र यिनैलाई कहीँ "वन्यचम्पक" "क्षुद्रचम्पक" पनि कहिएको छ।

श्वेत चम्पक (सेतो चापो)—तीतो, पिरो र टर्रो छ। सारक र गरम छ। कुष्ठ, कण्डू, व्रण, शूल, कफ, वायु, उदररोग र आध्मानमा उपयोगी छ।

नागचम्पक—पिरो र गरम छ। कान्ति बढाउँदछ। व्रणरोपण गराउँदछ। नेत्रलाई हित छ। कफ र वायुलाई हटाउनमा उपयोगी छ। अरू वस्तुको मिसावटबाट अग्निस्तम्भन पनि गराउँदछ।

भूमिचम्पक—पिरो र गरम छ। शोथ, गलगण्ड र व्रणमा उपयोगी कहिएको छ।

कहीँ यसैको भेद "राजचम्पक" भनी लेखिएको र यसैलाई लोकमा 'कनकचम्पा' भनी मानिएको छ।

४६६. मौलसरी, मुलस(च)री

सं—बकुल, करक, केसर, गूढपुष्पक, चिरपुष्प, धन्वी, भ्रमरानन्द,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मधुदोह, मधुपुष्प, मधुगंध, मधुपंजर, मदन, मद्यामोद, विशारद, शारदिक, सिंहकेसर, सिधातु, सीधुगंध, सुरभि, स्त्रीमुखमधु, स्थिरकुसुम। **हि**–मौलसिरी, मौलेश्री । **ब**–बकुलागाछ । **म**–बकुल, बगवलेथ । **क**–बकुल, पगडेमर । **लै**––MIMUSOPS ELENGI.

स्वभाव––टर्रो र मीठो छ। ठण्डा छ। हृद्य छ। भारी छ। विषदोषलाई हटाउँदछ। माद गराउँदछ। हर्ष प्रकट गराउँदछ। कफ, पित्त, श्वित्र, कृमि र दन्तरोगमा उपयोगी छ। यो–'सेरावेसी'को बगैँचामा छ।

यसको फूल—केही टर्रो र स्वादिलो छ। सुगन्धी, ठण्डा र स्निग्ध छ। दुधिलो छ। रुचिकारक छ। मल संग्रह गराउँदछ। कफ-पित्त-रक्तविकारलाई हटाउँदछ।

फल—टर्रो, मीठो, ठण्डा र स्निग्ध छ। भारी र संग्राही छ। कफ र पित्तलाई हरण गर्दछ। दाँतलाई बलियो गराउँदछ। विवन्ध, आध्मान, वायु गराउँदछ। **यसको बियाँ**–हल्लेको दाँतमा फाइदा छ। **यसै बियाँको नस लिनाले** शिरोरोगलाई हटाउँदछ।

४६७. ठूलो मौलसरी

सं—बक (बुक), एकाष्ठिल, क्रमपूरक, पाशुपत, वसुक, वसु, शाम्भव, शिवापीड, शिवाङ्क, शिवेष्ट, शिवमल्ली, शिवाह्लाद, शैव, सुव्रत। **हि**—वनहुला, वृहत्मौलसिरी। **ब**––थोरबकुल। **म**—बागौल। **क**—बगेदाहु। **लै**—INDIGOFERA ENNEAPHYLLA.

स्वभाव—पिरो र तीतो छ। कफ, पित्त, विषदोष, योनिदोष, श्वास, तृष्णा, दाह, कुष्ठ, शोथ, थकावट र रक्तविकारलाई हटाउँदछ। दीपन छ। मूत्रकृच्छ्र र अश्मरीमा पनि उपयोगी छ।

यसको फूल—मदगन्धी छ। सादा मौलसरीकोभन्दा केही ठूलो पनि हुन्छ।

४६८. केतकी, सुनकेवडा, तारी

यो—सेतो र पहेँलो गरी दुइ प्रकारको छ। पहेँलोको फूल, सेतोको भन्दा केही सानो हुन्छ।

सेतो–सं—केतकी, कंटदला, क्रकचा, क्रकचछद, जंबूक, तीक्ष्णपुष्पा,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दीर्घपत्रा, धूलिपुष्पिका, नृपप्रिया, पांशुला, मेध्या, विफला, शिवद्विष्टा, सूचिकापुष्प, स्थिरगंधा ।

पहेँलो-स—सुवर्णकेतकी, सुगन्धिनी, हेमपुष्पी, विष्ठारुहा, लघुपुष्पा, छिन्नरुहा, कनकप्रसदा । **हि**—केवड़ा, केतकी, पीली केतकी, गगनधूल । **ब**—केयगाछ । **म**—केतकी । **क**—केदगे । **लै**—AGAVE AMERICANA.

स्वभाव—तीतो, पिरो र स्वादिलो छ । हलका छ । कफदोष, विष-दोष, वायु र तापलाई हटाउँदछ । कान्तिलाई बढाउँदछ । केशको दुर्गन्धलाई हटाउँदछ । यसका फूलको केसरले सिध्म र कंडूलाई शमन गर्दछ । **पहेँलो** गरम र नेत्रको हितकारक भन्ने विशेष लेखिएको छ ।

यसको फूल—केही गरम र स्वादिलो छ । वायु र कफको विकार र प्रमेहलाई हटाउँदछ । निद्रा लगाउँदछ ।

यी दुवैको फूल—पिरो, तीतो र गरम छ । सुगन्धी छ । नेत्रलाई हित गर्दछ । **फूलका स्तनको रस**—अति ठण्डा छ । नुनिलो छ । देहलाई दृढ गराउँदछ । बलदायक र रसायन छ । कामोद्दीपन गराउँदछ । पित्त र कफलाई हटाउँदछ । **फल र केसरको स्वभाव**—माथि लेखिएबमोजिम छ । यसलाई कहीं 'देशी केवडा' पनि भन्दछन् ।

४६९. सिंदूरेफूल

सं—सिंदूरपुष्पी, सिंदूरी, करच्छद, तृणपुष्पी, रक्तवीजा, वीरपुष्प-(ष्पा), शोणपुष्पी । **हि**—सिंदूरिया, जाफर, लटकन । **ब**—सिंदूरपुष्पी (लटकन) । **म**—शैंद्री । **क**—सिंदूरी । फार्सी–जाफर । **लै**—BIXA ORELLANA.

स्वभाव—पिरो, तीतो र टर्रो छ । ठण्डा र हलका छ । विष-पित्त-रक्तको विकार, कफ-वात-दोष, तृष्णा, वमन, भूतदोष र शिरको पीडा-लाई हटाउँदछ ।

यसको फूल—रातो गुलाफका आकारको हुन्छ । चण्डिकाको प्रिय छ ।

४७०. चमेली

सं—जाति, जनेष्टा, चंवेली, चेतकी, तिलभाविनी, मनोहरा, मनोज्ञा, मालती, राजपुत्री, वर्षापुष्पा, सन्ध्यापुष्पा, सुकुमारा, सुरभिगंधा, सुमना,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सुरप्रिया, सुवर्षा, हृद्यगन्धा । **हि**—चमेली । **ब**—चामिली । **म**—चमेली । **क**—मोगराचा भेदु । **लै**—JASMINUM GRANDIFLORUM.

स्वभाव—सुगन्धी छ । तीतो र ठण्डा छ । कफलाई हटाउँदछ । मुख पाकेकोलाई आराम गराउँदछ । नेत्ररोगलाई शान्त गराउँदछ । व्रण, विस्फोट र कुष्ठमा उपयोगी छ ।

४७१. लौरे चमेली, लहरे चमेली

सं—माधवी, सुगन्धा, भद्रलता, भूमिमण्डपभूषण, भृंगप्रिया, भ्रमरोत्सवा, चन्द्रवल्ली । **हि**—माधवी । **ब**—माधवीलता । **म**—माधवी । **क**—इन्द्रगोचे । **लै**—HIPTAGE MADABLOTA.

स्वभाव—केही तीतो, पिरो र टर्रो छ । मदगन्धी छ । पित्त, दाह, शोफ र व्रणलाई शमन गर्दछ । कासमा पनि हितकारक छ । यसलाई कहीं "मोटो लहरे चमेली" पनि भन्दछन् ।

४७२. जाई

सं—स्वर्णजाती, वसन्तजाता, मनोज्ञा, प्रियंवदा, नृपात्मजा । **हि**—जाई, पीली जाई । **ब**–स्वर्णजाती । **म**–पिवली जाई । **क**–जाजी । **लै**—JASMINUM HUMILE.

स्वभाव—रक्तदोष, पीप, दन्तशूल, कर्णशूलमा, विशेष उपकारी छ । अरू स्वभाव पूर्वोक्त चमेलीसरहको छ ।

४७३. बरातीफूल, वसन्ती

सं—मालती, सुमना, जाती, वासन्ती, युवती । **हि**–**ब**–**म**–मालती । **लै**—AGANOSMA DICHOTOMA.

स्वभाव—वमनकारक छ । कफ, पित्त, रक्तदोष, छालाको विकार, शोथ, व्रण, कृमि, कुष्ठ र मुख पाकेको, कान पाकेकोलाई शान्त गराउँदछ ।

४७४. मोगरवेली

सं—मुद्गर, अतिगन्ध, कर्दभी, गन्धसार, गन्धराज, गेयप्रिय, जनिष्ट, भृंगेष्ट, विटप्रिय, वृत्तपुष्प, सप्तपत्र । **हि**–**ब**–मुग्रा, मोगरा । **म**–**क**–मुद्गर । **लै**—JASMINUM SAMBAC.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—मधुरो, सुगन्धी र ठण्डा छ। पित्तकोपलाई हटाउँदछ। खुशी गराउँदछ। मदनानन्ददायक छ।

४७५. लहरेवेली

सं—मल्लिका, मल्ली, मदयन्ती, मोदिनी, गिरिजा, गौरी, चन्द्रिका, नारीष्टा, प्रिया, भद्रवल्ली, वनचन्द्रिका, शीतभीरु, सिता, सौम्या। **म**–**क**–वल्लिमल्लिगे। **लै**—JASMINUM ARBORESCENS.

स्वभाव—पिरो र तीतो छ। मुख पाकेकोलाई हटाउँदछ। नेत्रलाई हित गर्दछ। कुष्ठ, फोडा, व्रण, चिलाउने रोग र विषदोषमा उपयोगी छ।

४७६. मोतियावेली

सं—वेल्लिका, वटपत्रा, वृत्तपुष्पा, वृत्तमल्लिका, सुगन्धाढ्या, मोदिनी, मुक्ताभा, कुमारिका। **हि**–मोतियामुग्रा। **म**–वाटोगरें। **क**–दुन्दुमल्लिगे। **लै**—JASMINUM SAMBAC.

स्वभाव—धेरै सुगन्ध छ। केही पिरो र गरम छ। घाउ-खटिरा र मुखका रोगलाई शमन गर्दछ।

४७७. वर्षेवेली (तलेवेली)

सं—वार्षिकी, त्रिपुटा, त्र्यस्रा, प्रिया, मुक्तवन्धा, श्रीवल्ली, षट्पदानन्दा, सुरूपा, सुलभा। **म**–**क**–साटहो।

स्वभाव—ठण्डा छ। सुगन्धी छ। हृदयको हित छ। पित्त-कफ-वायु—त्रिदोष र विषदोष, कृमिदोष, आमदोष र फोडालाई शमन गर्दछ।

४७८. वनवेली

सं—वनमल्लिका, विकस्वरा, भिदुरा, आस्फोटा। **हि**–वनमल्लिका। **लै**—JASMINUM ANGUSTIFOLIUM.

स्वभाव—पूर्वोक्त वर्षेवेलीसमान छ।

४७९. कस्तूरीवेली

सं—कस्तूरीमल्लिका, दीर्घवर्तुलपुष्पा, अनेकनिर्देशा, मृगमदवासा।

स्वभाव—यसमा कस्तूरीजस्तो सुगन्ध हुन्छ। अरू स्वभाव पूर्वोक्त वर्षेवेलीसमान छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४८०. सानो न्यवाडी वेली

सं—वासन्ती, वसन्तजरा, वसन्तदूती, शीतसह्रा, माधवी, महाजाति, मधुवहला, प्रहसन्ती ।

स्वभाव—ठण्डा र सुगन्धी छ । हृदयको हित छ । परिश्रमलाई हटाउँदछ । खुशी गराउँदछ । मदजोन्माद गराउँदछ ।

४८१. ठूलो न्यवाडी वेली

सं—नवमल्लिका, नेवाली, अतिमोदा, ग्रीष्मोद्भवा, ग्रैष्मी, शिखरिणी, सूरभी, सूचिमल्लिका, सुगन्धा सप्तला, सुकुमारा । **म-क**—वीरवन्ती । **लै**—IXORA PARVIFLORA.

स्वभाव—अति ठण्डा र सुगन्धी छ। केही तीतो, पिरो र हलका छ। त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। नेत्ररोग, कर्णरोग र मुखका रोगलाई शमन गराउँदछ ।

४८२. राजवेली

सं—अतिमुक्तका, कामकान्ता, पुण्ड्रका, भ्रमरानन्दा, मदनी । **हि**—घुघरू मोतिया ।

स्वभाव—टर्रो र ठण्डा छ। परिश्रम, पित्त, दाह, ज्वर, उन्माद, हिक्का र वमनलाई हटाउँदछ।

४८३. शयपत्री

सं—गणेरुका, गणेरु, गणिकारिका, कोक, कर्णिकार, कर्णी, कनकपुष्पिका, निषीध। **हि-ब**—गेंदा, हजारिया। **म**—गिरिणीयारी। **लै**—TAGETES ERECTA.

स्वभाव—पिरो, तीतो र टर्रो छ। हलका छ। शोधक र रंजक छ। कफदोष, अर्श र पित्तज्वरमा उपयोगी छ।

४८४. जूही

यो—पर्यायमा, सेतो र पहेँलो गरी दुइ जातको छ; स्वभावमा समान छ, तापनि रूप र सुगन्धमा 'पहेँलो विशेष छ,' भनी लेखिएको छ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सेतो-सं—यूथिका, अंबष्ठा, गणिका, बहुगन्धा, बालपुष्पिका, भृंगानन्दा, मागधी, मोदनी।

पहेँलो-सं—सुवर्णाह्वा, कनकप्रभा, गन्धाढ्या, नागपुष्पिका, पीतयूथी, पीतिका, मनोहरा, युवतीष्ठा, यूथी, व्यक्तगन्धा, शिखण्डी, सुगन्धा, हरिणी, हेमयूथिका। **हि**—जूही, पीली जूही। **ब**—जूई, स्वर्णजूई। **म**—पांढरी जूई, सोने जूई,, पिंवली जूई। **क**—विलियमोल्ले, एरडु मोल्ले। **लै**—JASMINUM AURICULATUM.

स्वभाव—स्वादिलो, टर्रो र तीतो-पिरो छ। ठण्डा र हलका छ। पित्त, दाह, विषदोष, तृष्णा, रक्तविकार, मुख-दांत-नेत्र-शिरका रोग र हरएक प्रकारका छालाका रोग, शर्करा रोगलाई शमन गर्दछ। कफ र वायुलाई केही बढाउँदछ।

४८५. मुचुकुन्द

सं—मुचुकुन्द, अर्घ्यार्ह, छत्रवृक्ष, चित्रक, प्रातविष्णुक, बहुपत्र, सुपुष्प, रक्तप्रसव, लक्ष्मणक, सुदल, हरिवल्लभ। **हि**—मुचकुन्द। **ब**—मुचुकुन्द फुलेर गाछ। **म**—मुचुकुन्द। **क**—मुच्चकुन्द। **लै**—PTEROSPERMUM SUBERIFOLIUM.

स्वभाव—केही पिरो र तीतो छ। गरम छ। कफ-पित्त-रगत र विषको विकारलाई हटाउँदछ। स्वर खुलाउँदछ। खोकी, रक्तपित्त, शिरपीडा, शोफ र पामा-व्रण आदि छालाका हरएक रोगलाई शमन गर्दछ।

४८६. गोदावरी फूल

सं—गणकारी, गंधकुसुमा, अतिमोदा, कांचनिका, मदमादिनी, वसन्तदूती, वासन्ती। **म-क**—गणिकारी। **लै**—CHRYSANTHEMUM.

स्वभाव—सुगन्धी छ। कामोद्दीपन गराउँदछ। दाह, शोष र त्रिदोषलाई हटाउँदछ।

४८७. कुन्दपुष्प

सं—कुन्द, अट्टहासक, तारपुष्प, दमन, मकरन्द, महामोद, मनोहर मनोज्ञ, माध्य, मुक्तापुष्प, वनहास, सदापुष्प। **हि-ब**—कुन्द। **म**—कुन्दे। **क**—सुरागि। **लै**—JASMINUM MULTIFLORUM.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव--केही टर्रो र अति मधुरो छ। ठण्डा, हलका र सारक छ। दीपन र पाचन छ। हृदयको हित छ। कफ र पित्तलाई हरण गर्दछ। केश राम्रो गराउँदछ। शिरोरोग, शोथ, विषदोष र आमदोषलाई हटाउँदछ।

४८८. दोपहरे, बान्हमासे

यो—कालो, सेतो, रातो र पहेँलो फूलका भेदले चार जात लेखिएको छ; स्वभाव र पर्यायमा समान छ।

सं--बन्धूक, बन्धुजीव, अर्कवल्लभ, ओष्ठपुष्प, मध्यंदिन, माध्याह्निक, रक्त, रक्तपुष्प, रागपुष्ष, शरत्पुष्प, हरिप्रिय। **हि**-दुपहरिया, गेजुनिया। **ब**—बान्धुलीफुलेर गाछ। **म**-दुपारिचें फूल, बान्दुजा। **क**—बन्दुवे(रे)। **लै**—PENTAPETES PHOENICEA.

स्वभाव--केही गरम छ। भारी र ग्राही छ। कफलाई बढाउँदछ। पिशाचदोष, ग्रहदोष, ज्वर र वातपित्तलाई हटाउँदछ। **यसको फूल**—सूर्यको प्रिय छ।

४८९. जपापुष्प

सं—जपा, जवा, अर्कप्रिया, ओण्ड्रका, प्रातिका, रक्तपुष्पी, हरिवल्लभा। **हि**—ओडहुल, गुडहुल। **ब**—जवाफुलेर गाछ। **म**-जासवन्द। **क**—दासनल। **लै**--HIBISCUS ROSA-SINENSIS.

स्वभाव--मधुरो र ठण्डा छ। स्निग्ध र ग्राही छ। पुष्टि गराउँदछ। गर्भ बढाउँदछ। केशलाई हित छ। वमन गराउँदछ। कृमि पार्दछ। दाह, प्रमेह, अर्श, प्रदर, इन्द्रलुप्त (खोइरो) लाई हटाउँदछ।

यसको फूल—तीतो, हलका र ग्राही छ। केशलाई बढाउँदछ। सूर्यको प्रीतिकारक छ। **यसलाई घ्यूमा भुटी खानाले,** स्त्रीको कष्टरज खुलाउँदछ।

४९०. कटसरैया

यो—सेतो, पहेँलो, नीलो र रातो फूलका भेदले चार जात र स्वभावमा पनि भिन्न-भिन्न मानिएको छ।

सेतो-सं-श्वेतसैरेय, सहचर, उद्यानपाकी, कटसारिका, वाण, भिन्दी,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

महासह, मृदुकण्ट। **नेवा**--पाखाभूस्वाँ। हि—कटसरैया। ब--कुलझाँटी। **म**--पाँढरा को(गो)रण्टा। **क**—सरसुल्ल गोरटे। लै--BARLERIA LONGI-FLORA.

स्वभाव--तीतो, पिरो र मधुरो छ। स्निग्ध र गरम छ। केश र दन्तरोगलाई हित छ। वलीपलितलाई हटाउँदछ। कुष्ठ, कण्डू, विषदोष र वायु-कफ-रगतका विकारलाई शमन गर्दछ।

पहेँलो-सं—किंकिरात, कुरण्ट, कनक, पीतपुष्पक, पीतसैरेयक, पीताम्लान, सहचर। **हि**—सैरेयक। **ब**--पीत झाँटी। **म**—पिवला कोरण्टा। **क**—वणदभिउ। **लै**—B. PRIONITIS.

स्वभाव--तीतो र टर्रो, गरम छ। भोक जगाउँदछ। वात-कफविकार, रक्तविकार, छालाका रोग, कण्डू, शोथ, दाह र तृष्णामा उपयोगी छ। वृष्य र बलदायक छ। केशलाई हित छ।

नीलो-सं—नीलपुष्प, नीलझिण्टी, नीलाम्लान, आर्तगल, छादन, दासी, बला। **हि**—पियावाँसा। **ब**—नीलझाँटी। **म**--नीला कोरण्टा। **क**--होवडद गोरटे। **लै**—B. STRIGOSA.

स्वभाव--तीतो र पिरो छ। कफदोष, वातदोष, शूल, कण्डू, कुष्ठ, व्रण, शोफ र छालाका रोगलाई शमन गर्दछ।

रातो-सं--रक्ताम्लान, रक्तपुष्प, रामालिंगनकामुक, रागप्रसवक, सुभग, शोणझिण्टिक, कुरवक। **हि**--झिण्टी। **ब**—लाल झाँटी। **म**—ताँबड़ा कोरण्टा, वानझाड़। **क**—करिय गोरटे। **लै**–B. CRISTATA.

स्वभाव--तीतो, पिरो र गरम छ। कफविकार, पित्तपिकार, रक्तविका र वातविकारमा उपयोगी छ। शोथ, ज्वर, आध्मान, शूल, श्वास र कासलाई शमन गर्दछ। वर्ण सुन्दर गराउँदछ।

४९१. पारिजात

सं—पारिजात, प्राजक्त, खरपत्रक, नालकुंकुम, रागपुष्पी, हारश्रृंगारपुष्पक। **हि**—हरसिंगार, पारिजात, प्राजक्त। **म**--पारिजात। **लै**—NYCTANTHES ARBORTRISTIS.

स्वभाव—तीतो छ। **पातको रस**—ज्वरलाई हटाउँदछ। **बोक्रा**—पानको पत्तासंग खाँदा खोकीलाई शमन गर्दछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४९२.तगर, टक्कर

सं—तगर, कालानुसारक, कुटिल, कुचित, क्षेत्र, जिह्म(ह्वा), दण्डहस्त, दद्रुहस्त, दीन, नत, नहुष, पार्थिव, पिण्डीतगरक, राजहर्षण, वक्र, बर्हण, विनम्र, शठ। **हि**—तगर। **ब**—तगरचण्डी। **म**—तगर, गांढ्या तगर, गोडे तगर। **क**—ग्रन्थि तगर, नन्दीवृक्ष। **लै**—VALERIANA. HARDWICKII.

स्वभाव—मधुरो र तीतो छ। ठण्डा र हलका छ। पाकावस्थामा पिरो र टर्रो छ। स्निग्ध छ। विषदोष, रक्तदोष, त्रिदोष, नेत्ररोग, मस्तकरोग, अपस्मार, भूतोन्माद र भूतदोषलाई हटाउँदछ। पथ्य छ। कुष्ठ र विसर्पमा पनि हितकारक छ।

४९३. दमना

सं—दमनक, दमन, दान्त, दण्डी, देवशेखर, कुलपत्र, गन्धोत्कट, जटिल, तपोधन, तपस्वीपत्र, तापसपत्र, पत्री, पवित्रक, पाण्डुर, ब्रह्मजटा-(ट), पुण्डरीक, मुनि, मुनिपुत्र, विनीत। **नेवा**—धवस्वाँ। **हि**—दौना, दवना। **ब**—दोना, दना। **म**—दवणा, रानदवणा। **क**—चित्तरटे, दवना। **लै**—ARTEMISIA SIVERSIANA.

स्वभाव—तीतो, पिरो र टर्रो छ। ठण्डा र सुगन्धी छ। वृष्य छ। हृदयको हित छ। रक्तदोष, त्रिदोष, विषदोष, ग्रहणी, कुष्ठ, क्लेद र कण्डूमा उपयोगी छ।

यसैको भेद—"वनदमना"—वीर्यस्तम्भ गराउँदछ। बल बढाउँदछ। आमदोषलाई हटाउँदछ।

४९४. तुलसी

सं—तुलसी, तीव्रा, त्रिदशमंजरी, अमृता, अपेतराक्षसी, कायस्था, गौरी, धूतपत्री, पत्रपुष्पा, पावनी, बहुपत्री, भूतघ्नी, मञ्जरी, लक्ष्मी, विष्णुवल्लभा, श्यामा, सुभगा, सुरेज्या, सुरसा, सुरदुन्दुभी, सुरभि, सुलभा, हरिप्रिया। **हि**—तुलसी, वरहण्टा। **ब**—तुलसीचे झाड़, तुलस। **म**—तुलसी। **क**—एरेड(एरडु) तुलसी। **लै**—OCIMUM SANCTUM.

स्वभाव—पिरो, टर्रो र तीतो छ। गरम र तीक्ष्ण छ। हलका छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भोक जगाउँदछ। रुचि गराउँदछ। हृदयको हित छ। दाह र पित्त गराउँदछ। वात-कफ-विष-कृमिका दोष र भूतदोषलाई हटाउँदछ। श्वास, कास, हिक्का, वमन, पार्श्वशूल, रक्तदोष, कुष्ठ, मूत्रकृच्छ्र, ज्वर, हिध्मा र शरीरको दुर्गन्धमा उपयोगी छ। रूखो छ।

तुलसी--ठूलो, सानो र सेतो, कालो गरी **भिन्न-भिन्न रूपका** छन्; विशेष गरी **कालोलाई**—कृष्णा, कृष्णतुलसी, कृष्णपर्णी, करालक कहिन्छ। **हि**—**ब**--काला तुलसी। **लै**—O. AMERICANUM.

स्वभाव—सबैमा पूर्वोक्तसमान छ, तथापि ग्रन्थान्तरमा **सानोलाई** 'नेत्ररोगनाशक' र 'सुखप्रसवकारक भनी विशेष लेखिएको छ।

४९५. मरुवाफूल, मूर्वाफूल

सं—मरुवक, मरुव, मरीच, मरुत्तक, आजन्मसुरभिपत्र, खुरपत्र, गन्धपत्र, जम्बीर, प्रस्थकुसुम, फणिज्जक, शीतलक, समीरण, सुराह्व। **नेवा**—मुंस्वाँ। **हि**—मरुआ, गेदरेत। **ब**--मरुया, गन्धतुलसी। **म**--सबजा, मर्वा। **क**—मरुआ, मरुगोंपत्री। **लै**--MAJORANA HORTENSIS.

स्वभाव—पिरो र तीतो छ। रूखो र हलका छ। तीक्ष्ण छ। गरम छ। दीपन-पाचन र रुचि गराउँदछ। सुगन्धी छ। हृदयको हित छ। पित्त बढाउँदछ। कफलाई हटाउँदछ। रक्तदोष, विषदोष, ज्वर, कुष्ठ, कण्डू, अरुचि, श्वास, वातविकार, शोफ, कृमि, हृदयरोग, आध्मान, गोटा, शूल, छालाका हरएक रोग र बिच्छीको विषलाई हटाउँदछ। कृत्रिम विषमा पनि उपयोगी छ।

यो--सेतो र कालो गरी **दुइ प्रकारको** हुन्छ। औषधिप्रयोगमा **सेतो** र शिवपूजनमा **कालो** उत्तम कहिएको छ।

यसको लेप लगाउनाले—भलायोबाट उठेको शोथ हट्तछ।

४९६. बाबरी (साधारण)

सं—बर्बरी, बर्बर, अजगन्धिका, कवरी, पूतगन्ध, खरपुष्पा, कृष्णबर्बर, गरघ्न, गन्धपत्र, तुंगी, पर्णास, सुमुख, सुकन्दन, सुराहक।

स्वभाव—पिरो, गरम र सुगन्धी छ। विषदोष, वमन, विसर्प र छालाका रोगमा उपयोगी छ। बाबरी—निम्नोक्त प्रकारले भिन्न-भिन्न लेखिएको छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

४९७. तुलसीबाबरी

यो पनि--सानो, सेतो, कालो गरी भिन्न-भिन्न मानिएको छ;
स्वभावमा समान छ ।

सानो--सं--अर्जक, उग्रगन्ध, कठिञ्जर, कुठेर, क्षुद्रतुलसी, क्षुद्रपर्ण, जम्बीर, मुखार्जक ।

सेतो--सं--कुढेरक, कटुपत्रक, गन्धबहुल, जम्बीर, वटपत्र, वैकुण्ठ, सितार्जक, सुमुख ।

कालो--सं--कठिल्लक, काममाल, कृष्णार्जक, कृष्णमालुक, कृष्ण-मल्लिका, गरघ्न, मालुक, वनबर्बर ।

हि--ब--बाबुईतुलसी । **लै--**ANISOMELES MALABARICA, OCIMUM BASILICUM.

स्वभाव--तीनै जातका तुलसीबाबरी--पिरो, रूखो, ठण्डा र पाका-वस्थामा गरम छ । बिदाही छ । पित्तलाई बढाउँदछ । कफ र वायुलाई हटाउँदछ । रुचि गराउँदछ । भोक जगाउँदछ । पचदा, हलका छ । हृदय र नेत्रलाई हित गर्दछ । रक्तविकार, विषदोष र कृमिलाई हटाउँदछ ।

४९८. वनतुलसीबाबरी

सं--वनबर्बरिका, विषघ्न, शोफदाही, सुगन्धि, सुप्रसन्नक, सुमुख, सुवक्र, सूक्ष्मपत्रक, निद्रालु, दोषक्लेशी । **हि--**बर्बरी, रामतुलसी, वन-तुलसी । **ब--**बाबुईतुलसी । **म--**आजवला, रानतुलस । **क--**कगोरले, गर्गेर । **लै--**OCIMUM GRATISSIMUM.

स्वभाव--पिरो, तीतो, गरम र विदाही छ । सुगन्धी र हलका छ । रूखो छ । रुचि र अग्निलाई बढाउँदछ । पित्त गराउँदछ । हृदयको हित छ । विषदोष, रक्तदोष, कृमिदोष, वातविकार, कफविकार, कण्डू, कुष्ठ, ज्वर, वमन र दाहलाई शमन गर्दछ ।

बाबरीको बियाँ--दाह, शोष र भूत-पिशाचका दोषलाई हटाउँदछ । नाकलाई तृप्त गराउँदछ ।

४९९. पूदिनाबाबरी

सं--अजगंधा, उग्रगन्धा, कवरी, खरपुष्पा, तुंगी, पूतिमयूरिका,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बस्तगन्धा, ब्रह्मगर्भा, ब्राह्मी, रोचनी, बर्बरा, वान्तिहारी, विगन्धिका, व्यञ्जन, सुरपुष्पी, सुगन्धिका। हि--तिलवन। म--कानफोडी। क--नीलवर्णी। लै--MENTHA SPICATA.

स्वभाव--पिरो र मीठो छ। गरम र भारी छ। रुचिकारक छ। हृदयलाई हित छ। मल-मूत्र स्तम्भन गराउँदछ। कफ, कास, माद, अग्निमांद्य, विषूची, ग्रहणी, अतिसार, जीर्णज्वर, वातगुल्म, उदररोग, कर्णरोग, व्रण, शूल र कृमिदोषमा, उपयोगी छ।

यसको फूल--पहेँलो-कालोले मिश्रित वर्णको छ भने,, त्यस फूलको अञ्जनबाट नेत्रलाई हित गर्दछ।

५००. सुगन्धबाल

सं—ह्रीवेर, उदीच्य, केश, कचामोद, कुन्तलोशीर, केश्य, पिङ्ग, बर्हिष्ठ, बाल, वज्र, वारिद, ललनाप्रिय, बालक। **हि**—सुगन्धबाला, नेत्रबाला। **ब**—बाल्य, गन्धबाला। **म**--करंवालु बाला, गन्धबाला। **क**—मुंडिबाल, मुष्टिबाल, बालदवेरु। **लै**—PAVONIA ODORATA.

स्वभाव—केही तीतो छ। रूखो, ठण्डा र हलका छ। दीपन-पाचन छ। केशलाई हित छ। पित्त, श्लेष्मा, कफ र रगतलाई सफा गराउँदछ। वमन, तृष्णा, ज्वर, कुष्ठ, अतिसार, श्वित्र, विसर्प, हृदयरोग, अरुचि, व्रण, कण्डू, आमातिसार र दाहलाई उपयोगी छ।

५०१. सिलाम

सं—आरामशीतला, गंधाढ्या, नन्दा, महानन्दा, रामा, रामशीतला, शीतला, सुनन्दनी।

स्वभाव—केही तीतो र पिरो छ। ठण्डा छ। कफ-पित्त र रक्तदोषलाई हटाउँदछ। दाह, शोषमा पनि उपयोगी छ। फोडा र घाउ-खटिरालाई रोपण गर्दछ।

५०२. चाँगे

सं—कुरण्टी, कुरण्डिका, कुक्कुटा, क्षेत्रनाशिनी, क्षेत्रभूषा, चेचुक, शीर्षमञ्जरी, श्रीहस्तिनी, सितिवार, कृष्णसूक्ष्मफला। **हि**—कुरण्ड, (दादमारी)। **म**—लघुकुरण्डिका। **लै**—STRIGA LUTEA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यो—सानो, ठूलो गरी दुइ जातको छ; पर्यायमा समान र स्वभावमा निम्नोक्त छ।

स्वभाव-सानो—भारी र सारक छ। रुचि र भोक जगाउँदछ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ।

ठूलो—ठण्डा, रूखो र भारी छ। पिरो, नुनिलो, तीतो र पाकावस्थामा स्वादिलो छ। सारक र वृष्य छ। वायु र पित्तलाई बढाउँदछ। वस्तिस्थानमा वायु गराउँदछ। कफदोष, रक्तदोष, मूत्रकृच्छ्र र अश्मरीमा उपयोगी छ।

५०३. ग्याण्टका

यो—पहेँलो, रातो, सेतो फूलका भेदले तीन प्रकारको छ; स्वभावमा समान छ।

पहेँलो—सं—गोवन्दनी, गन्धवल्ली, देवसहा, सहा, सहदेवी।

रातो—सं—विश्वदेवा, सहदेवा।

सेतो—सं—दण्डोत्पला, देविका।

हि—दण्डोत्पल, नर्गिस। **ब**—डानकुनी, दण्डकलश। **म-क**—ओसारी। **लै**—VERNONIA CINEREA, NARCISSUS TAZETTA.

स्वभाव—भोक जगाउँदछ। विषमज्वर, श्वास, कास र क्षयमा उपयोगी छ।

५०४. काठेचाँपो

सं—कर्णिकार, द्रुमोत्पल, परिव्याध, पादपोत्पल। **हि-ब**—कठचंपा। **लै**—PTEROSPERMUM ACERIFOLIUM.

स्वभाव—पिरो, टर्रो र तीतो छ। हलका र शोधक छ। रंग चढाउँदछ। हर्ष गराउँदछ। रक्तविकार, शोथ, श्लेष्मा, व्रण र कुष्ठमा हितकारक छ।

यसको फूल—पहेँलो, उज्ज्वलको हुन्छ। वास आउँदछ। वासले कपाल चढाउँदछ। लोकमा रंग चढाउने काममा पनि व्यवहार हुन्छ।

यसलाई ग्रन्थान्तरहरूमा—"आरग्वधपर्यायः कर्णिकारः" र कहीँ—"आरग्वधभेदः", कहीँ—द्रुमोत्पलपर्यायः" लेखिएको छ। **अमरकोष-**

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

टीकामा—"कर्णिकारः, कठचम्पा इति लोके प्रसिद्धः" भनी लेखिएको छ। **फूलको वर्णका हकमा** पनि "आज्यादि प्रज्वालिताग्नि प्रभं यत्कुसुमं तत् कर्णिकारम्" भनी **रघुवंश नवम सर्गमा**, टीकाकार मल्लीनाथको उक्ति छ।

यसैलाई भारततर्फ—बम्बई, कनौज र अन्य कुनै-कुनै प्रान्तमा "कनकचम्पा" नामले प्रसिद्ध मानेका पनि छन्।

५०५. केही सेतो कमल

सं—कमल, कज, कंज, कुटक, कुशेशय, अम्भोज, अंबुजन्मा, अंबुज, अंबुरुह, अब्ज, अंभोरुह, अरविन्द, जलज, तामरस, नन, नलिन, पद्म, पंकाज्ज, श्रीपद्म, पंकेरुह, पाथोज, पाथोरुह, पुष्कर, महोत्पल, राजीव, वार्ज, वारिरुह, शतपत्र, सहस्रपत्र, सलिलज, सरसिज, विशकुसुम, सारस, सरसीरुह। **हि**—कमल, पुरइन। **ब**—पद्म। **म**—कमल। **क**—कमल, तावरे। **लै**—NELUMBO NUCIFERA.

स्वभाव—केही टर्रो र स्वादिलो छ। ठण्डा र सुगन्धी छ। तृप्त गराउँदछ। चेहडा राम्रो गराउँदछ। रक्तपित्त, परिश्रम, भ्रान्ति, सन्ताप, कफ-पित्तदोष, तृष्णा, दाह, रक्तविकार, विस्फोट, विष र विसर्पमा उपयोगी छ।

५०६. अति सेतो कमल

सं—पुण्डरीक, श्वेतपत्र, श्वेतवारिज, शरत्पद्म, शरद, शंभुवल्लभ, सिताब्ज, हरिनेत्र। **म**—पांढरे कमल। **क**—विलिय तावरे।

स्वभाव—तीतो र स्वादिलो छ। ठण्डा छ। पित्तलाई हटाउँदछ। दाह, रक्तविकार, शोथ, तृष्णा र भ्रममा उपयोगी छ।

५०७. रातो कमल

सं—कुवलय, कोकनद, अरुणकमल, अरविन्द, नलिन, रक्तवारिज, रविप्रिय, रक्तोत्पल, शोणपद्म, रक्ताम्भोज। **हि**—छोटा कमल। **ब**—रक्तकमल। **लै**—NYMPHAEA RUBRA.

स्वभाव—पिरो, तीतो र स्वादिलो छ। ठण्डा छ। तृप्तिकारक र शुक्रवर्द्धक छ। रक्त-पित्त-कफ-वायुका विकारलाई शमन गर्दछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यो—नीलकमलको जातमा, **रातो फूलको** हुन्छ। **अति सुगन्ध** छ, तेह्रौंततर्फ पाइन्छ।

५०८. नीलो कमल

सं—उत्पल, नीलकमल, नीलपद्म, नीलपंकज, नीलाब्ज। **हि—म**—नीलकमल। **क**—करीय तावरे। **लै**—NYMPHAEA STELLATA.

स्वभाव—स्वादिलो छ। ठण्डा र सुगन्धी छ। रुचि गराउँदछ। पित्तको नाशक छ। रसायनमा श्रेष्ठ छ। देहलाई बलियो गराउँदछ। केशलाई हितकारक छ। वर्ण राम्रो गराउँदछ।

५०९. पद्मनी

जरा, डाँठ, पात, फूल, फलसमेतले युक्त भएको कमललाई "पद्मिनी" शब्दले कहिएको छ।

सं—पद्मिनी, नलिनि, अब्जिनी, कमलिनी, कुटपिनी, कुमुद्वती, कुमुदिनी, कैरविका।

स्वभाव—केही नुनिलो, तीतो, टर्रो र मीठो छ। ठण्डा छ। पित्त-रगत-कफ र कृमिको विकारलाई हटाउँदछ। शोष, वमन, भ्रान्ति, ताप, कास, तृष्णा र श्रमलाई शान्त गराउँदछ।

यसको पात—टर्रो, मीठो, तीतो र ठण्डा छ। पाकावस्थामा पिरो छ। हलका र ग्राही छ। वायुलाई बढाउँदछ। कफ र पित्तलाई हटाउँदछ।

५१०. रातमा फुल्ने सानो कमल

यो रातमा फुल्दछ; सेतो र नीलो गरी दुइ प्रकारको हुन्छ।

सेतो-सं—कुमुद, कल्लार, कैरव, इन्दुकमल, चन्द्राब्ज, चन्द्रिकाम्बुज, धवलोत्पल, शशिकान्त, शीतलक।

नीलो-सं—नीलोत्पल, असितोत्पल, इन्दीवर, उत्पलक, कन्दोत्थ, कन्दोट(त),कुवलय, कुड्मल, मृदूत्पल, सुगन्ध, सौगन्धिक। **हि**—कुमुद। **ब**—हेलाफूल, बालिफूल। **म**—पाँढरे उत्पल, नीलोत्पलक। **क**—विलिय नेइदिलु, नेइदिलु। **लै**—NYMPHAEA ALBA, MONOCHORIA HASTAEFOLIA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—दुवै—स्वादिलो, ठण्डा र पाकावस्थामा तीतो छ। कफ-दोष र रक्तदोषलाई हटाउँदछ। दाह, परिश्रम र पित्तलाई शान्त गर्दछ।

सेतोभन्दा **नीलोमा सुगन्ध र स्वाद बढता हुन्छ**। आनन्द पनि गराउँदछ।

विशेष गरी, "कल्हार" शब्दले, **साना-साना पात धेरै हुने**, सानो सेतो कमललाई कहिएको छ।

५११. कमलगट्टा, पद्माक्ष

सं—पद्माक्ष, पद्मबीज, पद्मकर्कटी, कन्दली, क्रौंचा, क्रौंचादनी, गालोढ्य(ड्य), भेंडा, सोमा। **हि**—कमलगट्टा, कमलके बीज। **ब**—पद्मवीचि। **म**—पद्माक्ष, कमलाक्ष, कमलांचे वीज। **क**—कमाक्ष, तावडे-वीज। **लै**—SARCOSTEMMA ACIDUM.

स्वभाव—टर्रो, तीतो, स्वादिलो र ठण्डा छ। विष्टम्भी छ। रूखो, भारी र ग्राही छ। रुचि र पाचन गराउँदछ। बल र वीर्यलाई वढाउँदछ। गर्भस्थापन गर्दछ। कफ, वायु, पित्त, रक्तदोष र दाहलाई हटाउँदछ।

५१२. कमलको डाँठ

सं—मृणाल, मृणाली, मृणालिनी, कोरक, नलिनीरुह, पद्मतन्तु, पद्मनाल, विस, विसिना। **हि**—कमलको नाल। **ब**—पद्मेर डाँटा। **म**—कमलतन्तु। **क**—कमलदुनूलु।

स्वभाव—तीतो, टर्रो र मधुरो छ। रूखो र ठण्डा छ। हत्पति पचदैन। विष्टम्भी छ। मूत्रकृच्छ्र, रक्तवमन र रक्तपित्तलाई शमन गर्दछ।

५१३. कमलकन्द

सं—कमलकन्द, कटाह्वय, करहाट, जलूका, भिस्साण्ड, जालालूक, पद्मकन्द, पद्ममूल, 'शालूक', शालीन। **हि**—कमलकन्द, मसीडा। **ब**—पद्मेर गेंडो, शालूक। **म-क**—कमलकन्द।

स्वभाव—पिरो, टर्रो र स्वादिलो छ। रूखो र विष्टम्भी छ। कमलो छ। भारी छ। रुचि गराउँदछ। नेत्रको हित छ। मुख पाकेकोमा शान्त गराउँदछ। स्त्रीको दुध र वायु-कफलाई बढाउँदछ। कफ, कास, रक्त-दोष, पित्तदोष, तृष्णा र दाहलाई शमन गराउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विशेष गरी 'भिस्साण्ड' भनी **कमलको जरालाई** र 'शालूक' भनी **कन्दलाई** बुझाइन्छ। स्वभावमा लेखिएबमोजिम सबै समान छ।

५१४. पद्मकेसर, कमलकेसर

सं—पद्मकेसर, किंजल्क, केसर, मकरन्द। **हि**—कमलकेसर। **म-क**—पद्मकेसर।

स्वभाव—मीठो र केही टर्रो छ। रूखो र ठण्डा छ। मुखको खटिरा-लाई हित छ। रुचिकारक र ग्राही छ। पित्त, तृष्णा, दाहलाई हटाउँदछ। रक्तार्श, विषदोष, शोथमा उपयोगी छ।

कमलका फूलको नयाँ पातलाई "संवर्तिका" कहिन्छ। यो ठण्डा, तीतो र टर्रो छ। दाह, तृष्णा, मूत्रकृच्छ्र र रक्तपित्तलाई शमन गर्दछ।

कमलका केसरभित्रको गट्टालाई "पद्मकर्णिका" कहिन्छ। यो तीतो र टर्रो छ। ठण्डा र हलका छ। मुखलाई स्वादिलो गराउँदछ। तृष्णा र रगत-कफ-पित्तको विकारलाई शमन गर्दछ।

५१५. कमलका फूलको मह

सं—मकरन्द।

स्वभाव—ठण्डा छ। त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। अत्यन्त पौष्टिक छ। सबै प्रकारका नेत्ररोगमा हितकारक छ।

इति अशोकादि वर्गः ॥९॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५२०. अमिलो आँप

सं--कोशाम्र, क्रिमिवृक्ष, क्षुद्राम्र, घनस्कन्द, जन्तुपादप, रक्ताम्र, लाक्षावृक्ष, वनाम्र, सुरक्तक, सुकोशक । **हि**—कोशम्भ, छोटा आम । **ब**-केआडा, जलपाइ । **म**--झरीआँब, कोशिब । **क**--जूरिमाचू । **लै**—SCHLEICHERA TRIJUGA.

स्वभाव--काँचो फल---अमिलो, गरम र भारी छ । ग्राही र स्निग्ध छ । पाकावस्थामा स्वादिलो छ । भोक जगाउँदछ । वायुलाई हटाउँदछ । कफ र पित्तलाई बढाउँदछ । विदाह र शोफ गराउँदछ ।

पाकेको--केही गुलियो, अति अमिलो, हलका र गरम छ । कफ र वायुलाई हटाउँदछ । **नून मिलाई खाँदा**--रुचि र भोक बढाउँदछ । पुष्टि र बल बढाउँदछ ।

यसको तेल—तीतो, अमिलो, मीठो र पथ्य छ । सारक छ । रुचि गराउँदछ । पाचक र बलदायक छ । कृमि, कुष्ठ, व्रणमा उपयोगी छ । यसलाई कसैले "सिंधुरे आँप" भनी मान्दछन् ।

५२१. कलमी आँप

सं—राजाम्र, कामेष्ट, कोकिलानन्द, कोकिलोत्सव, राजफल, नृपवल्लभ, मधुर, स्मराम्र । **हि**–कलमी आम । **म**–राजाम्बा । **क**–राजमाचू ।

स्वभाव—निम्नोक्त मालदहको समान छ ।

५२२. मालदह आँप

सं—महाराजचूत, महाराजाम्र, मन्मथावास, महाराजफल, कामायुध, कामफल, काम, चक्रलताम्र, टंक, नीलकपित्थक, नृपात्मज, बद्धरसाल, राजपुत्र, सहाचूत, स्थूलाम्र । **हि**—मालदह, कलमी आम । **ब**—लताआम । **म**—राजाम्बा, महाराजाम्बा । **क**--राजमच्चु, महाराजमच्चु ।

स्वभाव—कलमी र मालदह--साना, ठूला पनि हुन्छन् । सानामाभन्दा, **ठूला जातकामा गुण बढता हुन्छ । सबै**—कोमल र रसायन छन् । **काँचो**—केही पिरो र अमिलो हुन्छ । पित्त र दाह गराउँदछ ।

पाकेको—मीठो, ठण्डा र भारी छ । बल-पुष्टि गराउँदछ । शुक्रलाई बढाउँदछ । त्रिदोषलाई शमन गर्दछ । तृष्णा, दाह, परिश्रम, श्वास र अरुचिलाई हटाउँदछ । कलमीभन्दा **मालदह केही चढदो-बढदो छ ।**

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५२३. आँपको मुरब्बा

सं—आम्रखण्ड। **हि**—आमका मुरब्बा।

स्वभाव—ठण्डा र भारी छ। स्वादिलो, मीठो छ। रुचि गराउँदछ। धेरै वेरमा पचदछ। वृंहण र बलकारक छ। वायु र पित्तलाई हटाउँदछ। वृष्य र वर्णकारक छ। **दुधसंग खानाले** ठण्डा र भारी छ।

५२४. जामुनू, फणीर

सं—जम्बू, नीलफला, महास्कन्धा, मेघमोदिनी, राजार्हा, राजफला, शुकप्रिया, श्यामला, सुरभिपत्रा। **हि**—जामुन। **ब**—जाम। **लै**—SYZYGIUM CUMINI.

स्वभाव—जामुनूको बोट—टर्रो, रूखो, अमिलो र मधुरो छ। पाचन र रुचिकारक छ। ग्राही छ। पित्त, दाह, कृमि, कास, श्वास, अतिसार, रक्तविकार, कफविकार र व्रणमा उपयोगी छ। घाँटीलाई हित छ।

यसको फल—टर्रो, अमिलो र गुलियो छ। रूखो, ठण्डा र ग्राही छ। मल रोक्दछ। घाँटो पक्रन्छ। कफ र पित्तलाई हटाउँदछ। वायु बढाउँछ। पेट फुलाउँदछ।

५२५. ठूलो जामुनू, ठूलो फणीर

सं—राजजम्बू, कोकिलेका, फलेन्द्र, वृहत्फला, महाजम्बू, महानीला, महाफला, शुकप्रिया, स्वर्णमाता। **हि**—बड़ो जामुन। **म**—महाराज जम्बु। **लै**—SYZYGIUM JAMBOS.

स्वभाव—टर्रो र गुलियो छ। गरम छ। मल रोक्दछ। स्वर सफा गराउँदछ। कफदोष, कास, श्वास, शोष, परिश्रम र अतिसारलाई हटाउँदछ। मुखको जाड्य(बेस्वादी)लाई शमन गर्दछ।

यसको फल—मीठो छ। भारी छ। रुचि गराउँदछ। त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। मल रोक्दछ।

५२६. नदीका किनारको फणीर

सं—काकजम्बू, काकनीला, काकफला, काकवल्लभा, घनप्रिया, ध्वांक्षजम्बू, नादेयी, भृंगेष्टा। **लै**—MEMECYLON AUGUSTIFOLIUM.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—टर्रो, तीतो र अमिलो छ। ठण्डा छ। पाकावस्थामा मीठो छ। ग्राही छ। बल-वीर्य-पुष्टिलाई बढाउँदछ। कफ, पित्त, व्रण, दाह, परिश्रम, अतिसार र रक्तविकारलाई हटाउँदछ।

५२७. सानो फणीर

सं—क्षुद्रजम्बू, काष्ठजम्बू, दीर्घपत्रा, पिकभक्षा, भूमिजम्बू, भृंगवल्लभा, सूक्ष्मकृष्णफला, ह्रस्वफला। **हि**—जामुन, फरेन्द्र, फरेंदा। **ब**—जामगाछ, बड़ाजाम। **म**—जाम्बुक। **क**—निरलु। **लै**—SYZYGIUM OPERCULATUM.

स्वभाव—टर्रो र अमिलो छ। ग्राही छ। पाकावस्थामा गुलियो र भारी छ। बल-वीर्य-पुष्टि बढाउँदछ। कफ-पित्तदोषलाई हटाउँदछ। हृदयरोग, कण्ठरोग र दाहलाई शमन गर्दछ।

यसको फल—ठूलो जामुनूका फलको समान स्वभावको छ।

फणीरका फलका गेडाको गुदी—मधुरो र ग्राही छ। विशेष गरी, **मधुमेहको नाशक छ।**

अंकुर(**पालुवा**)—ठण्डा, रूखो र ग्राही छ। आध्मान गराउँदछ।

५२८. रूखकटहर

सं—पनस, पूतफल, फलिन, फलवृक्षक, मूलफलद, स्थूल, स्थूलफल, अपुष्पफलद, कण्टफल, महासर्ज। **हि**—कटहर(ल), कटैर(ल)। **ब**—काँटाल। **म**—फणसु। **क**—हलसिन, हणु। **लै**—ARTOCARPUS INTEGRIFOLIA.

स्वभाव—मधुरो छ। पिच्छिल छ। भारी र ग्राही छ। बल र वीर्यलाई बढाउँदछ। रुचि गराउँदछ। हृदयको हितकारक छ। श्रम, दाह र शोषलाई हटाउँदछ।

यसको काँचो फल—टर्रो, मधुरो र भारी छ। त्रिदोषकारक छ। वायुकोप गराउँदछ। बल बढाउँदछ।

केही मध्यम—**अर्धकाँचो**—कोमल, मधुरो र भारी छ। कफ र मेदालाई बढाउँदछ। बलकारक छ। दाह र वातपित्तलाई शमन गर्दछ।

पाकेको फल—स्निग्ध, स्वादिलो र ठण्डा छ। तृप्ति गराउँदछ। विदाही छ। कफलाई बढाउँदछ। मासु लगाउँदछ। बल-पुष्टि-वीर्य

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बढाउँदछ। कृमिकारक र पचाइनसक्नु छ। वातदोष, क्षतःक्षय र रक्त-पित्तमा उपयोगी छ।

यसको बियाँ—मधुरो र भारी छ। वीर्यवर्द्धक र मलबाँधने स्वभावको छ।

यसको फूल—तीतो र भारी छ। मुखलाई शुद्ध गराउँदछ।

कटहरको अजीर्णमा—घ्यू खानाले फाइदा हुन्छ।

५२९. केरा

सं—कदली, काष्ठीरसा, अवनीसार, अंशुमत्फला, उरुस्तम्भा, गुच्छ-दन्तिका, गुच्छफला, बालकप्रिया, भानुफला, मोचा, रम्भा, राजेष्टा, वनलक्ष्मी, वारणवुसा, वारणवल्लभा, सकृत्फला, सुकुमारा, सुफला, हस्तिविषाणी। **नेवा**—म्वाँ। **हि-ब**—केला। **म**—केल। **क**—कदलो। **लै**—MUSA SAPIENTUM.

स्वभाव-पाकेको फल—हलका, कोमल, मीठो र ठण्डा छ। रुचि गराउँदछ। पित्त, वायु र रगतलाई हटाउँदछ। बल बढाउँदछ। भारी छ। **मन्दाग्निलाई** फाइदा छैन। **दीप्ताग्निलाई** शुक्र र कान्ति बढाउँदछ। थकौट र तृष्णालाई हटाउँदछ। सुख, शान्ति-तृप्ति गराउँदछ। हत्पति पचदैन, कफ बढाउँदछ। क्षतःक्षय-दाह-रक्तपित्त, प्रदर र अश्मरीमा फाइदा छ। **खालि पेटमा खानु** फाइदा छैन।

काँचो फल--केही गुलियो, टर्रो र ठण्डा छ। रुचि गराउँदछ। पित्तलाई हटाउँदछ।

केराको गानू--स्वादिलो र ठण्डा छ। रुचि गराउँदछ। भोक जगा-उँदछ। अम्लपित्त र दाहलाई हटाउँदछ। केशको हित छ।

गानूको पानी--ठण्डा र ग्राही छ। तृष्णा, मूत्रकृच्छ्र, प्रमेह, कर्णरोग, सोमरोग, मूर्च्छा, अतिसार, रक्तस्राव, फोडा, रक्तपित्त, दाह, शोष र योनिसम्बन्धी रक्तविकारलाई शमन गर्दछ।

५३०. काठेकेरा

सं—काष्ठकदली, काष्ठिका, अश्मकदली, दारुकदली, फलाढ्या, वनकदली, वनमोचा, शिलारम्भा, सुकाष्ठा। **म**–काष्ठकेले। **क**–मखाले। **लै**—CARALLIA BRACHIATA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—अति गुलियो र रुचिकारक छ। ग्राही र भारी छ। हृदयको हित छ। ठण्डा छ। अग्निमांद्य गराउँदछ। तृष्णा, दाह, मूत्रकृच्छ्र, रक्तपित्त, फोडा र हड्डीको रोगलाई हटाउँदछ। हत्पति पचदैन।

५३१. वनकेरा

सं—गिरिकदली, गिरिरम्भा, गिरिजा, गजवल्लभा, अरण्यकदली, पर्वतमोचा, बहुबीजा, वनरम्भा। लै—CAPPARIS ZEYLANICA.

स्वभाव—ठण्डा र मीठो छ। रुचिकारक र बल-वीर्यवर्द्धक छ। तृष्णा, पित्त, दाह र शोषलाई शमन गर्दछ। भारी र पचाइनसक्नु छ।

५३२. सुनकेरा

सं—सुवर्णकदली, सुवर्णरम्भा, सुवर्णमोचा, सुरभिका, सुभगा, सुरप्रिया, स्वर्णफला, हेमफला, कनकरम्भा, कनकस्तम्भा, काञ्चनकदली, गौरी, गौररम्भा, चम्पकरम्भा, पीता, पीतरम्भा।

स्वभाव—मीठो र ठण्ठा छ। थोरै खानाले भोक जगाउँदछ। भारी छ। तृष्णा र दाहलाई हटाउँदछ। बल-वीर्य बढाउँदछ। हृदयलाई हित छ। यसैलाई 'घ्यूकेरा' पनि भन्दछन्।

कहीँ ग्रन्थान्तरमा-अमृतकदली, चम्पककदली, महेन्द्रकदली, माणिक्यकदली, मुक्ताकदली इत्यादि, केराका **अनेक जात** छन् भन्ने लेखिएको छ, तापनि स्वभावमा पूर्वोक्तसमान गरी हलका र निर्दोष कहिएको छ। माटो र पानीका भेदले आकारमा **धेरै प्रकारका** हुन्छन्।

५३३. नरिवल

यो—जहाजी र मांचङ्गी गरी दुइ जातको छ। जहाजी ठूलो र मांचङ्गी केही सानो हुन्छ।

जहाजी-सं—नारिकेल, नीरतरु, उच्चतरु, कूर्चशेखर, तृणराजस्कन्धतरु, त्र्यम्बकफल, दाक्षिण्यात्म, दुरारुह, दृढनील, दृढफल, मंगल्य, रसफल, लांगली, सुतुङ्ग।

स्वभाव—गुलियो, मीठो, स्निग्ध र ठण्डा छ। विष्टम्भी छ। कफ लगाउँदछ। बल-वीर्य-पुष्टि बढाउँदछ। भारी छ। वस्तिस्थानलाई शुद्ध गराउँदछ। शोष, तृष्णा, पित्त, वातपित्त, शीतपित्त, रक्तदोष, दाह र क्षत-क्षयलाई शमन गर्दछ। हत्पति पचदैन।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मांचङ्गी—सं—मधुनारिकेल, मधुफल, मध्वीकफल, माक्षिकफल, मृदुफल, बहुकूर्च, ह्रस्वफल, अशितजफल।

स्वभाव—मीठो र ठण्डा छ। दाह, तृष्णा र पित्तलाई हटाउँदछ। बल र पुष्टि गराउँदछ। कान्ति बढाउँदछ। रुचि गराउँदछ। स्निग्ध छ। वीर्य बढाउँदछ। कृमिकारक छ। वातातिसार र श्रमलाई शान्त गर्दछ। आम र श्लेष्मालाई कोप गराउँदछ। हत्पति पचदैन।

नेवा—नंक्या। **हि—**नारियल, गरी। **ब—**नारिकेल। **म-क—**नारियल। **लै**—COCOS NUCIFERA.

काँचो नरिवलको पानी—मीठो, हलका र ठण्डा छ। पाकावस्थामा भारी छ। पित्त, पिनास, तृष्णा, श्रम, दाह र शोषलाई शमन गर्दछ। आनन्ददायक छ।

पाकेकाको—मीठो, रुचिकारक र दीपक छ। बल बढाउँदछ। भारी छ। केही पित्तकारक र वृष्य, वीर्यवर्द्धक छ।

नरिवलको गड़ी—अधपक्व छ भने—स्निग्ध, ठण्डा, भारी र हत्पति नपच्ने हुन्छ। पित्त, तृष्णा र शोषलाई शमन गर्दछ। **पाकेको** छ भने—गुलियो, मीठो, रुचिकारक र अग्निदीपक हुन्छ। पित्त-दाहवर्द्धक र भारी हुन्छ। मलस्तम्भ गराउँदछ। बल र वीर्यलाई बढाउँदछ।

नरिवलको फूल—ठण्डा छ। मल रोक्दछ। रक्तातिसार, रक्तपित्त, प्रमेह र सोमरोगलाई शमन गर्दछ।

फूलको पानी—अति स्निग्ध छ। भारी र वीर्यवर्द्धक छ। **तत्कालै मद गराउँदछ**। त्यो पनि **अमिलो छ भने** ता—कफ र पित्तलाई बढाउँदछ। कृमि र वायुलाई हटाउँदछ।

नरिवलका बोटको पानी—पूर्वोक्तसमान भै, अपराह्ण समयमा अमिलो हुन्छ। कफ, पित्त बढाउँदछ। कृमिलाई हटाउँदछ।

नरिवलका गडीको तेल—नयाँमा मधुरो र भारी छ। वाजीकारक र वात-पित्तनाशक छ। क्षीणधातुवालालाई पोषण गर्दछ। मूत्राघात, प्रमेह, श्वास, कास, क्षयरोग र धारणाशक्ति कम भएकोमा उपयोगी छ। घाउ-हरू पुर्दछ। बल-पुष्टि बढाउँदछ।

नरिवलको केसर—हृदयलाई हित छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पुरानो तेल—भारी छ। वायुलाई शान्त गर्दछ। कण्डू, कुष्ठ, रक्त-पित्त र कफलाई हटाउँदछ।

नरिवलको घ्यू—नरिवलको रस, माटाको भाँडामा राखी कपडाले छोपी, रातमा घरदेखि बाहिर शीतमा राख्नु र विहान त्यसलाई मथी, नौनी निकाली पकाउनु, अर्थात् खार्नुपर्दछ। सो घ्यू वृंहण र बलवर्द्धक हुन्छ।

५३४. खजूर (साधारण)

सं—खर्जूरी, खरस्कन्धा, कषाया, दुरारुहा, दुष्प्रधर्षा, निःश्रेणी, यवनेष्टा, हरिप्रिया। **हि-ब**--खजूर। **म**—सिन्दी। **क**—इचिलु। **लै**—PHOENIX SYLVESTRIS.

स्वभाव—साधारण खजूर—**काँचोमा**—टर्रो, **पाकेकोमा** गुलियो-टर्रो छ। पित्तनाशक, कफकारक, कृमिकारक र पुष्टि-वीर्यको वर्द्धक छ।

५३५. गुलियो खजूर

सं—मधुखर्जूरिका, मधुकर्कटिका, मधुफलिका, मधुरखर्जूरी, मधुरा, माध्वी, कण्टकिनी, कोककर्कटिका।

स्वभाव—अति गुलियो र मोठी छ। ठण्डा र वीर्यवर्द्धक छ। संताप र पित्तलाई शान्त गर्दछ। कृमिकारक छ।

५३६. सानो खजूर

सं—भूखर्जूरो, भूजा, भूमिखर्जूरी, कोलकर्कटी, खर्जूरिका, दृढकंटका, नदीजा, वसुधा। **हि**-छाट खजूर। **क**-किरी इचिलु। **लै**—PHOENIX MONTENA.

स्वभाव—टर्रो, गुलियो र ठण्डा छ। दाह र पित्तलाई हटाउँदछ।

५३७. सुलेमानी खजूर

सं—पिण्डखर्जूरी, दीप्या, फलपुष्पा, मधुस्रवा, स्थूलपिण्डा, स्वादु-पिण्डा, हयभक्षा। **हि**-सुलेमानी खजूर, पिण्डखजूर। **ब**-पिण्डखेजूर। **म-क**-पिण्डखर्जूरी। **लै**--PHOENIX MONTENA.

स्वभाव—गुलियो छ। ठण्डा र भारी छ। श्रम, भ्रान्ति, दाह, तृष्णा,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मूर्च्छा र रक्तपित्तलाई शमन गर्दछ। पुष्टि र वीर्य बढाउँदछ। अग्नि मंद गराउँदछ।

५३८. छोहोरा

सं—राजखर्जूरी, राजपिण्डा, रजिष्ठा, वन्या, मुनिखर्जूरिका, नृपप्रिया। **हि**—छोहारा। **ब**—सोहारा। **म**—खारिक। **क**—सिह इचिलु। **लै**—PHOENIX DACTYLIFERA.

स्वभाव—गुलियो र टर्रो छ। ठण्डा र भारी छ। अरू पूर्वोक्तसमान भै वीर्यवर्द्धक र मलस्तम्भक छ।

साधारण स्वभाव—पूर्वोक्त तीनै जातका **खजूर र छोहोरासमेत**—मीठा, ठण्डा, विष्टम्भी, रुचिकारक, तृप्तिकारक, स्निग्ध, भारी, हृदयको हित, बल-पुष्टि-शुक्रवर्द्धक र कोष्ठवातकारक छन्। क्षतः-क्षय, रक्तपित्त, कफदोष, वमन, ज्वर, अतिसार, तृष्णा, कास, श्वास, मद, मूर्च्छा, वायु, पित्त र मादबाट उठेको रोगलाई हटाउँदछन्। भोक मार्दछन्। ठूलोमाभन्दा—**सानामा गुण थौरै हुन्छ।**

खजूरका बोटको पानी—मद र पित्त गराउँदछ। वायु र कफलाई हर्दछ। रुचि गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। बल र शुक्रलाई बढाउँदछ।

५३९. चिरौजी

सं—प्रियाल, उपवट, खद्रु, खरस्कन्ध, चार, चारार, चारक, तापसप्रिय, धनुष्पद, बहुवल्क, भक्षबोज, राजादन, ललन, सन्नकद्रु, स्नेहबीज, स्वर्द्रु। **हि**–चिरौँजी। **ब**–पियाल, चिरौँजी। **म**–चारोली, चारंवी। **क**–चारवीज, मोरप्पि। **लै**—BUCHANANIA LATIFOLIA.

स्वभाव—**चिरौजीको फल**—केही अमिलो, गुलियो र स्निग्ध छ। सारक र भारी छ। ठण्डा छ। मल रोक्दछ। कफ-वीर्य-बललाई बढाउँदछ। वायु, पित्त, दाह, ज्वर, तृष्णा, घाउ-खटिरा, रक्तविकार र क्षतक्षयलाई हटाउँदछ। हत्पति पचदैन।

यसको तेल—मधुरो र भारो छ। केही गरम छ। कफलाई बढाउँदछ। वायु र पित्तलाई हटाउँदछ। आमकारक छ। **चरकका वचनमा**–यो तेल अति गरम हुनाले वातपित्त संयोगमा हित छैन।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५४०. भलायो

सं—भल्लातक, अग्नि, अरुस्कर, अनल, कृमिघ्न, तपन, तैलबीज, दहन, धनुर्बीज, पृथक्बीज, भल्लात, वह्नि, वरुतरु, वातारि, वीरतरु, बोजपादप, व्रणकृत्, स्फोटबोजक । **हि**–भिलावा, भेला । **ब**–भेला । **म**–भिलावा । **क**–गोडंवीकेर वीज । **लै**—SEMECARPUS ANACARDIUM.

स्वभाव—तीतो र टर्रो छ । गरम छ । कृमिनाशक छ । कफ, वायु, उदररोग, आनाह, प्रमेह, र अर्शमा उपयोगी छ ।

भलायोको पाकेको फल—टर्रो र मधुरो छ । तीक्ष्ण, गरम र स्निग्ध छ । दीपन, पाचन र मेधाजनक छ । हलका र भेदक छ । कफविकार, कृमिदोष, परिश्रम, श्वास, आनाह, विवन्ध, उदररोग, शूल, व्रण, कुष्ठ, अर्श, ग्रहणी, गुल्म, शोथ र ज्वरमा उपयोगी छ ।

यसलाई रोतपूर्वक शुद्ध गर्नुपर्दछ । शुद्ध नगरेकोले फोडा, शोथहरू उठाउँदछ ।

यसको ठेलोको गुदी—मधुरो छ । वीर्यवर्द्धक, पुष्टिकारक र तृप्तिकारक छ । शोष, दाह, पित्त र अरुचिलाई हटाउँदछ ।

भलायोको उत्तम, अधम जाँच गर्दा—पाकेको फल ल्याई पानीमा डुबाउँदा डुबने उत्तम हुन्छ, उत्रने अधम हुन्छ, काम लाग्दैन ।

भलायो--विधिपूर्वक शोधन गरी, यथोक्त रीतिले प्रयोग भएको छ भने, **अमृतसमानको** हुन्छ ।

भलायोले फाइदा नगर्ने कफविकारका र विवन्धका रोगै छैनन्। "धारणाशक्ति र अग्नि बढाउनमा पनि उत्तम छ।"—भन्ने **चरकको** वचन छ ।

५४१. जुरेकाफल, खिर्नी

सं—राजादन, राजादनी, राजफला, राजवल्लभ, राजन्या, कपीष्ठ, क्षीरवृक्ष, क्षीरिका, क्षीरी, क्षीरशुक्ल, गुच्छफल, दृढस्कन्ध, निम्वबीज, नृपद्रुम, फलाध्यक्ष, मधुफल, माधवोद्भव, शुकेष्ट, श्रीफल । **हि**—खिरनी, खिन्नी । **ब**—राजनी, क्षरिणी । **म**—रायणी । **क**—मारिले, खेणे । **लै**—MIMUSOPS HEXANDRA,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—मीठो, स्निग्ध, ठण्डा र भारी छ। तृप्ति र पुष्टि गराउँदछ। शुक्र बढाउँदछ। हृदयको हित छ। कफ-पित्त-वायु-रगतको विकार र प्रमेह, तृष्णा, मूर्च्छा, माद, भ्रान्ति, क्षयमा उपयोगी छ। यो अति कमलो र दुधालु छ।

५४२. दारिम, अनार

सं—दाडिम, दाडिमीसार, करक, कुहिम, कुचफल, दन्तबीजक, नीलपत्र, फलशाडव, मधुबीज, मणिबीज, रक्तबीज, रोचन, लोहितपुष्पक, वल्कफल, वृत्तफल, शुकवल्लभ, सुफल, सुनील। **नेवा**–ढाले। **हि**–अनार, दाड़िम। **ब–म**–दाड़िम। **क**–दालिम्ब। **लै**—PUNICA GRANATUM.

स्वभाव—यो केवल गुलियो, केवल अमिलो र गुलियो-अमिलो मिलेको गरी **तीन प्रकारको** हुन्छ। **गुलियो**—मीठो र पछि टर्रो स्वादको छ। ठण्डा छ। त्रिदोषलाई हटाउँदछ। तृष्णा, दाह, ज्वर र हृदय-मुख-कण्ठका रोगलाई शमन गर्दछ। तृप्तिकारक र हलका छ। शुक्रलाई बढाउँदछ। मूर्च्छा, भ्रम र अरुचिलाई हटाउँदछ। ग्राही र स्निग्ध छ। धारणाशक्ति र बललाई बढाउँदछ। **अमिलो**—पित्त बढाउँदछ। आमवात र कफलाई शमन गराउँदछ। **गुलियो-अमिलोले**—भोक जगाउँदछ। रुचि गराउँदछ। हलका छ। केही पित्त बढाउँदछ।

दारिमको फूलका रसको नस दिनाले—नाकबाट आउने रगतलाई हटाउँदछ।

दारिमको बोक्रा—ग्राही छ। रक्तातिसार र कृमिलाई हटाउँदछ।

५४३. हलुवाबेत

सं—रामफल, रामाह्वय, रामण, रक्तत्वच, वासन्त, मृदुफल, कृष्णबीज। **हि**—एनोना। **ब**—लोना। **म-क**—रामफल। **लै**—ANNONA RETICULATA.

स्वभाव—काँचो-टर्रो र अमिलो छ। संग्राही र वातवर्द्धक छ। **पाकेको**-टर्रो, मीठो र स्निग्ध छ। श्लेष्मवर्द्धक र भारी छ। रक्तविकार, तृष्णा, दाह, पित्त, परिश्रम र भोकलाई हटाउँदछ।

५४४. तिदू

सं—तिंदुक, अनिलसार, अतिमुक्तक, कालस्कन्ध, कृष्णसार, नीलसार, रामण, रावण, विरूपक, सुसार, सृष्ट, स्फर्जन, स्फूर्जक, स्यन्दन।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हि–तेंदू। ब–तेंद, गाव। म–देंबुरु। क–रोंबरुँ। लै—DIOSPYROS PEREGRINA.

स्वभाव—टर्रो, तीतो र मधुरो छ। स्निग्ध, संग्राही र गरम छ। भारी र पचाइनसक्नु छ। जिब्रोलाई लठरो पार्दछ।

यसको फल—काँचो छ भने—टर्रो, रूखो र ठण्डा छ। हलका, संग्राही र लेखन छ। वायुलाई बढाउँदछ। गोटा पार्दछ। अरुचि गराउँदछ।

पाकेको फल—गुलियो, स्वादिलो, स्निग्ध र वातनाशक छ। पित्त, प्रमेह, अश्मरी र रक्तदोषलाई शमन गर्दछ। हत्पति पचदैन।

५४५. सानो तिदू

सं—काकतिन्दुक, काकपीलु, काकस्फूर्ज, काकवीजक, कालपीलु, काकाण्ड, काल, कालस्फूर्ज।
हि—मकरतेदुआ। **ब**—केंद। **म**—काँटटेंबुरु, काकटेंभुर्णी। **क**—किरिरुँबरु। **लै**—DIOSPYROS TOMENTOSA.

स्वभाव—काँचो—टर्रो, अमिलो र भारी छ। ठण्डा छ। वातविकार गराउँदछ। **पाकेको**—मीठो छ। पित्त र वायुलाई हटाउँदछ। केही कफकारक र ग्राही छ।

५४६. ओखर

सं—अक्षोट, कन्दरालक, कर्पराल, कीरेष्ट, गुहाशय, पार्वतीय, पृथक्छद, फलस्नेह, बृहच्छद, मधुमज्जा, रेखाफल, स्वादुमज्ज। **हि**—अखरोट, अक्षोट। **ब**—आखरोट। **म**—अकरोड। **क**—आखोट। **लै**—JUGLANS REGIA.

स्वभाव—मीठो, केही अमिलो र स्निग्ध छ। ठण्डा र भारी छ। बल-वीर्य बढाउँदछ। रुचि गराउँदछ। मल बाँध्दछ। वातपित्त, क्षतक्षय, हृदयरोग, रक्तदोष, रक्तवात र दाहलाई हटाउँदछ। कफलाई कोप गराउँदछ।

५४७. सानो दाँतेओखर

'दाँतेओखर' सानो, ठूलो गरी दुइ जातको छ।

गुजरात-कच्छदेशको प्रसिद्ध छ।

सं—पीलु, करभवल्लभ, गुडफल, धानी, विलोचनफल, शाखी, शीत-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सह, श्याम, स्रंसी। हि-ब--पीलु। म--लघु पीलु। क--मिरिय ओगनी। लै--SALVADORA PERSICA.

स्वभाव—पिरो, टर्रो, गुलियो, अमिलो र केही तीतो छ। स्निग्ध, सारक र भेदक छ। गरम र विदाही छ। रक्तपित्त गराउँदछ। अर्श, गुल्म, कफ, वातरक्त, प्लीहा, आनाह, उदररोग र विषदोषलाई हटाउँदछ।

५४८. ठूलो दाँतेओखर

सं--बृहत्पीलु, महापोलु, महाफल, महावृक्ष, मधुपीलु, राजपीलु। हि--बड़ा पीलु, झल। ब--पीलु। **म**--वडिल पीलु। **क**—दोडु पीलु। लै--SALVADORA OLEOIDES.

स्वभाव—गुलियो र मीठो छ। हलका र वीर्यवर्द्धक छ। रुचि गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। विषदोष, आमदोष र पित्तलाई हटाउँदछ।

ओखरको तेल—हलका छ। कफ र वायुलाई शमन गर्दछ।

५४९. नासपाती

सं--पारेवत, पालेवत, मधुफल, रेवत, अमृतफल, आरेवत। **हि**--पारेवत, नासपाती। **ब**--पेपारा। **म**--उतरी। **क**—उतरिगे। **लै**—PYRUS COMMUNIS..

स्वभाव--केही टर्रो, गुलियो र स्निग्ध छ। वीर्यवर्द्धक र हृदयलाई हितकारक छ। कृमि, वायु, तृष्णा, ज्वर, दाह, मूर्च्छा, श्रम र शोषमा उपयोगी छ। त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। भारी र रुचिकारक छ। 'नासपाती' शब्द 'काबुल', 'मुगल'मा पनि प्रसिद्ध छ।

यसमा, **साना र ठूला** गरी **दुइ जातको** हुन्छ, त्यसमा पनि, गुलियो र अमिलो गरी **दुई प्रकारको** हुन्छ। **गुलियो**–ठण्डा छ। **अमिलो**–गरम छ।

५५०. स्याउ

सं--महापारेवत, माणवक, रक्तरैवतक, साम्राणिज, सेव, स्वर्णपारेवत, वृहत्पारेवत, द्वीपखर्जूरी, द्वीपज, खारिक। **हि-ब**--सेव। **लै**--MALUS SYLVESTRIS.

स्वभाव--गौल्य छ। बल-पुष्टि-वीर्यलाई बढाउँदछ। मूर्च्छा र ज्वरलाई हटाउँदछ। नासपातीभन्दा गुणमा बढता छ।

२४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यसमा पनि--**साना, ठूला** गरी **दुइ प्रकारका** र गुलियो, अमिलो गरी **दुइ जातका** हुन्छन् । **गुलियो**--ठण्डा छ । **अमिलो**--गरम छ ।

कहीँ--"माणवक" शब्द भिन्दै गरी, **स्वभावमा**--"केही अमिलो छ। तृष्णालाई हटाउँदछ। हृदयलाई हित गर्दछ।"--भनी लेखिएको छ र यसै "माणवक"लाई लोकमा कसैले 'चिनियाँ कुसुमफल' र कसैले 'वनदारिम' पनि भनी बताउँदछन् ।

५५१. रामनगरे बयर

सं—सिञ्चितिकाफलं, शिम्बितिकाफल, मुष्टिप्रमाणवदरं । **हि**—बड़े बेर । **ब**-बड़ कुलफल । **म**--मोठें वोर । **लै**--PYRUS MALUS.

स्वभाव--गुलियो, मीठो, ठण्डा र भारी छ । रुचि र पुष्टि गराउँदछ । कफ र शुक्रलाई बढाउँदछ ।

५५२. देशी महुवा

सं—मधूक, मधुवृक्ष, मधुष्ठिल, मधुस्रव, माधव, गुडपुष्प, लोध्रपुष्प, वानप्रस्थ । **हि**—महुवा । **ब**—मौल, मौया । **म-क**—मधुइप्पे । **लै**—MADHUKA INDICA.

स्वभाव--गुलियो र केही तीतो-टर्रो छ । ठण्डा छ । कफकारक छ । वीर्य र पुष्टिलाई बढाउँदछ। पित्त, दाह, व्रण, श्रम, कृमिदोष र वातदोषलाई हटाउँदछ।

महुवाको खुदो-सं--'मधूकफाणितम्'--स्वादिलो, टर्रो, रूखो र पाकावस्थामा मधुरो छ । वायु र पित्तलाई बढाउँदछ । कफलाई हटाउँदछ । वस्तिदोष गराउँदछ ।

५५३. पानीका किनारको महुवा

सं—जलमधूक, कीरेष्ट, क्षौद्रप्रिय, गैरिकाक्ष, दीर्घपत्रक, पतंग, मंगल्य, मधुपुष्प । **हि**—जलमहुवा । **म**—मह्वे । **क**—तोरेइप्पे । **लै**—BASSIA LATIFOLIA. कहीँ 'पर्वते महुवा' पनि भन्दछन् ।

स्वभाव—गुलियो छ । ठण्डा छ । रसायन छ । बल र वीर्यलाई बढाउँदछ । व्रण र वमनलाई हटाउँदछ ।

महुवाको फूल—गुलियो, स्निग्ध, ठण्डा र भारी छ । हृदयको हित छ । बल र वीर्यलाई बढाउँदछ । वायु, पित्त र दाहलाई हटाउँदछ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

महुवाको फल—गुलियो, स्निग्ध, ठण्डा र भारी छ। बल र वीर्यलाई बढाउँदछ। वात-पित्त र रक्तविकारलाई हटाउँदछ। तृष्णा, दाह, श्वास, कास, क्षत-क्षयमा उपयोगी छ। मल रोक्छ। हृदयलाई फाइदा छैन।

५५४. लिच्ची

सं—भव्य, भव, भविष्य, भावन, पिच्छलबीज, लोमफल, वक्रशोधन। **हि**—ओट, लीची। **ब**—चालते। **म**—ओंटिचें। **क**—नीवे। **लैं**—LITCHI CHINENSIS.

स्वभाव—काँचो-अमिलो, टर्रो र गरम छ। वायु र कफलाई हटाउँदछ। **पाकेको**-गुलियो र केही अमिलो छ। रुचि गराउँदछ। त्रिदोषको नाशक छ। परिश्रम र शूललाई हटाउँदछ।

५५५. खुरपानी, आरू

सं—आरुक, आलुक, भल्ल, भल्लुक, मल्ल, रक्तफल, वीर, वीरसेन, वीरारुक। **हि**—आरू, आलुबुखारा। **म**—आरुक, वीरारुक। **क**—आरुक। **लैं**—PRUNUS DOMESTICA.

यो—फूल, पात, फूलका आकारका भेदले चार जात हुन्छ भन्ने लेखिएको छ—जस्तै—आरु, खुर्पानी, आलुबोखडा र आलुचा; यी सबै स्वभावमा समानै छन्।

स्वभाव—टर्रो, अमिलो र गुलियो छ। ठण्डा छ। पाकावस्थामा गरम छ। कफ र पित्तलाई हटाउँदछ। पाचनशक्तिलाई बढाउँदछ। भारी, संग्राही र भेदी छ। मुखलाई स्वादिलो गराउँदछ। झाडा-पिसाब खुलाउँदछ। भोक जगाउँदछ। प्रमेह, गुल्म र रक्तवातलाई शमन गर्दछ। रूखो र पचाइनसक्नु छ। **राम्रो पाकेको** छ भने—गुलियो, भारी र गरमको हुन्छ। रुचि गराउँदछ। कफ, पित्त र धातुलाई बढाउँदछ। प्रमेह, अर्श, ज्वर र वायुलाई हटाउँदछ।

५५६. दाख

यो—ठूलो र सानो गरी दुइ जात र ठूलोमा पनि खैरो (अब्जुस) र कालो (मुनका) गरी दुइ प्रकारलो हुन्छ, सानोलाई 'किसमिस' भनिन्छ। 'अंगूर' पनि पूर्वाचार्यहरूबाट दाखकै समान-स्वभावमा मानिएको छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

साधारण-सं—द्राक्षा, तापसप्रिया, कृष्णा, गुच्छफला, गोस्तनी, चारुफला, प्रियाला, मृद्वीका, रसाला, हारहूरा, अमृतफला। **हि**—दाख, काली दाख, भूरी दाख, किसमिस, अंगूर। **ब**—मनका, किसमिस, अंगूर। **म**—द्राक्षा, काले दाख, किसमिस। **क**—वडेगण द्राक्षे, चिकु द्राक्षे। **लै**—(दाख) VITIS VINIFERA, (अंगूर)—CITRUS PARADISI.

स्वभाव-साधारण—गुलियो, मीठो र स्निग्ध छ। रुचि र तृप्ति गराउँदछ। नेत्रलाई हित गर्दछ। रक्तदोष, शीतपित्त, श्वास, कास, परिश्रम, वमन, शोफ, तृष्णा, ज्वर, दाह, आध्मान र श्रमलाई हटाउँदछ।

शुद्ध काँचो—पिरो, गरम र शरीरमा फैलिने स्वभावको छ। पित्त र रगतलाई बिगार्दछ।

मध्यावस्थाको—अमिलो हुन्छ, रुचि र अग्नि बढाउँदछ।

पाकेको—केही अमिलोसहितको गुलियो हुन्छ। तृष्णा र रक्तपित्त-लाई हटाउँदछ।

पाकी सुकेको—श्रमलाई हटाउँदछ। तृप्ति र पुष्टि गराउँदछ। **अति उत्तम हुन्छ**। क्षीण-वीर्यवालालाई पनि वाजीकरण गराउँदछ।

विशेष-ठूलो-सं—कपिलद्राक्षा, कपिलफला, काश्मिरी, अमृतरसा, गोस्तनी, दीर्घफला, मधुफला, मधूली, मधुवल्ली, मृद्वी, मृद्वीका, शत-वीर्या, सुफला, हरिता, हारहूरा, हिमोत्तरपथिका, हैमवती।

स्वभाव—मीठो, ठण्डा, स्निग्ध र भारी छ। वायुलाई अनुलोमन गर्दछ। वीर्यलाई बढाउँदछ। परिश्रमलाई हटाउँदछ। हर्ष गराउँदछ। तृष्णा, हृदयरोग, रक्तविकार, दाह, मूर्च्छा, श्वास, कास, कफदोष र पित्तज्वरलाई शमन गर्दछ।

किसमिस-सं—काकलीद्राक्षा, जम्बुका, निर्बीजा, फलोत्तमा, लघु-द्राक्षा, रसाधिका, रुचिकारिणी, सुवृत्ता।

स्वभाव—केही अमिलो भै गुलियो छ। रसिलो छ। रुचि गराउँदछ। वीर्यलाई बढाउँदछ। मुख तीतो हुनेलाई हटाउँदछ। श्वास, कास, ज्वर, हृदयरोग, रक्तपित्त, क्षतक्षय, स्वरभेद, तृष्णा, वायु र पित्तलाई शमन गर्दछ।

५५७. कमरख, मधानेफल

सं—कर्मरङ्ग, कर्मरक, कर्मर, कर्मार, धाराफलक, पीतफल, मुद्ग-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रक, मुद्गरफल, रुजाकर, शुकप्रिय। **हि**—कमरख। **ब**—कामरांगा। **म**—कर्मरें। **क**—कर्मार। **लै**—AVERRHOA CARAMBOLA.

स्वभाव-काँचो फल—अमिलो, गरम र ग्राही छ। पित्त बढाउँदछ। वायुलाई हटाउँदछ। अम्लपित्त गराउँदछ।

पाकेको फल—गुलियो, अमिलो र रुचिवर्द्धक छ। बल-पुष्टि गराउँदछ।

५५८. फालसा, सालफुस्रो

सं—परूसक, परू, परूष, परापर, नीलपर्ण, नीलमंडल, गिरिपीलु, धन्वनछद, अल्पास्थि। **हि**—फालसा, परूषा। **ब**—परूष, फलसा। **म**—पर्पका। **क**—वेट्टहा, दोगली, दागल। **लै**—GREWIA ASIATICA.

स्वभाव-काँचो फल—टर्रो, अमिलो र केही स्वादिलो छ। हलका र गरम छ। रूखो छ। पित्तलाई बढाउँदछ। वायुलाई हटाउँदछ। **पाकेको**—गुलियो, अमिलो र ठण्डा छ। रुचि गराउँदछ। विष्टम्भी छ। पुष्टि गराउँदछ। हृदयको हित छ। वायु, पित्त, रक्तका विकार, दाह, तृष्णा र क्षतक्षयलाई शमन गर्दछ।

यसको बोक्रा—योनिदाह, लिंगदाह र प्रमेहलाई शमन गर्दछ। मूत्र-दोषलाई पनि हटाउँदछ। शीतपित्त र वातदोषमा पनि उपयोगी छ।

५५९. वर

सं—वट, विटपी, अवरोही, क्षीरी, जटाल, न्यग्रोध, ध्रुव, नील, पादरोहण, बहुपाद, मण्डली, महाछाय, यमप्रिय, यक्षावास, यक्षतरु, रक्तफल, शिफारुह, स्कन्धरुह। **हि**—बड़(र), बर्गद। **ब-म**—वट। **क**—आल। **लै**—FICUS BENGALENSIS.

स्वभाव—टर्रो र मधुरो छ। रूखो, ठण्डा, भारी र ग्राही छ। कफ, पित्त, व्रण, विसर्प, शोफ, दाह, ज्वर, मूर्च्छा, तृष्णा, वमन र योनिदोषमा उपयोगी छ। वर्णलाई राम्रो गराउँदछ।

५६०. दुधेवर

सं—नदीवट, अमरा, आसंगिनी, क्षीरकाष्ठा, यज्ञवृक्ष, वटक, वटी, सिद्धार्थ। **म**—दुजावड। **क**—गालिआल।

स्वभाव—टर्रो, गुलियो र ठण्डा छ। पित्तलाई हटाउँदछ। दाह, तृष्णा, श्रम, श्वास र वमनलाई शमन गर्दछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५६१. पिपल

सं—अश्वत्थ, अच्युतावास, गजभक्षक, गुह्यपत्र, चलदल, चलपत्र, चैत्रद्रुम, धर्मवृक्ष, पवित्रक, पिप्पल, बोधिवृक्ष, मंगल्य, याज्ञिक. विप्र, शुचिद्रुम, शुभद, श्यामल, श्रीमान्, सेव्य, सत्य, क्षीरद्रुम। **हि**—पीपल-वृक्ष। **ब**—अश्वत्थ। **म**—पिपल, पिंपलु। **क**—अरली। **लै**—FICUS RELIGIOSA.

स्वभाव--टर्रो, गुलियो र केही तीतो छ। ठण्डा र रूखो छ। भारी छ। पचाइनसक्नु छ। वर्णलाई राम्रो गराउँदछ। योनिलाई शुद्ध गराउँदछ। दाह, पित्त, कफ र व्रणलाई हटाउँदछ। **छिपिएकोले** योनिदोष र रक्तदोषलाई शमन गर्दछ।

यसको पाकेको फल--ठण्डा छ। हृदयको हित छ। रक्तदोष, पित्त-दोष, विषदोष, दाह, वमन, शोष र अरुचिलाई हटाउँदछ।

५६२. वनपिपल

सं—अश्वत्थी, अश्वत्थसन्निभा, क्षुद्रा, पवित्रा, पिपलिका, लघुपत्री, वनस्था, ह्रस्वपत्रिका। **हि**–वनपीपल। **म**–अश्वत्थी। **क**--हेणरली।

स्वभाव—गुलियो र टर्रो छ। रक्तपित्तलाई हटाउँदछ। विषदोष र दाहको नाशक छ। गर्भिणीलाई हित गर्दछ। यसको रूख, पात पूर्वोक्त-भन्दा सानो हुन्छ।

५६३. पारीशपिपल

सं—पारीश, कपिचूत, कमण्डलु, कन्दराल, कपीतन, क्रमुक, गर्द-भाण्ड, तूल, तूद, धूमक, नीलवृंत्तक, फलीश, ब्रह्मकाष्ठ, ब्रह्मदारु, ब्राह्म-णेष्ट, मृदुसार, सुरूप, विप्रकाष्ठ, सुपुष्प। **हि**–पारिसपीपल, गजदण्ड। **ब**–गजशुंडी। **म**- परिसापिपलु। **क**–वंगरसी(ली)। **लै**—THESPESIA POPULNEA.

स्वभाव—मधुरो, अमिलो र टर्रो छ। स्निग्ध र पचाइनसक्नु छ। कफ, शुक्र र कृमिलाई पैदा गर्दछ। वायु, पित्त, दाह, कण्ठरोग र हृदय-रोगमा उपयोगी छ।

फल—गुलियो र अमिलो छ। **जरा**–टर्रो छ। **गुदी**–स्वादिलो छ। यसमा, **पहेँलो फूल**—फुल्दछ। यसलाई "काँठेपिपल" पनि भन्दछन्।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५६४. दान्ही हुने पिपल

सं—नन्दीवृक्ष, अश्वत्थभेद, क्षयतरु, क्षीरी, गजपादप, प्ररोही, वनस्पति, स्थालीवृक्ष, स्फूर्जनतरु। **हि**—बेलियापोपल।

स्वभाव—तीतो, टर्रो र स्वादिलो छ। हलका र गरम छ। ग्राही छ। पाकावस्थामा पिरो छ। पित्त, कफ, रगत र विषका दोषलाई हटाउँदछ। यसलाई "लहरेपिपल" पनि भन्दछन्।

५६५. पाख्री

सं—प्लक्ष, प्लवक, प्लवंग, पिंपरि, पर्कटो, पुंड्र, कपीतन, कमण्डलु, कपोतक, कर्पटी, क्षीरी, गर्दभाण्ड, जरी, दृढप्ररोह, भिदूर, मंगलछाय, महावल, महावरोह, वरोहशाखी, शृंगी, सुपार्श्व, ह्रस्वपर्ण। **हि**–पाखर, पिलखन। **ब**–पाकुड़। **म**–पिप्परी। **क**–वसुरी। **लै**—FICUS LACOR.

स्वभाव—पिरो र टर्रो छ। ठण्डा छ। रक्तदोष, मूर्च्छा, भ्रम, प्रलाप, व्रणदोष, योनिरोग, शोफ, रक्तपित्त, दाह र पित्त-कफ-रगतको विकारलाई शान्त गर्दछ।

यो–ठूला-साना पातकका भेदले दुइ **जातको** हुन्छ। ठूलो पातवालाभन्दा **साना पातवाला गुणमा विशेष छ।**

५६६. डुम्री

सं—उदुंवर, कालस्कन्ध, क्षीरवृक्ष, जन्तुफल, पवित्रक, पुष्पशून्य, यज्ञयोग्य, यज्ञीय, शीतवल्क, शीतफल, सदाफल, सुप्रतिष्ठित, सौम्य, हेमपुष्प। **हि**–गूलर। **ब**–यज्ञडुमूर। **म**–डम्बर। **क**–अत्ति। **लै**—FICUS RECEMOSA.

स्वभाव—काँचो फल–टर्रो र रूखो छ। रुचि र भोक बढाउँदछ। रक्तविकारलाई हटाउँदछ। मासु लगाउँदछ। **पाकेको**–टर्रो, मीठो, रूखो र ठण्डा छ। कृमिलाई पैदा गर्दछ। पित्त र रगतको विकारलाई हटाउँदछ। मूर्च्छा, दाह, तृष्णा, श्रम र शोफमा उपयोगी छ। वर्ण राम्रो गराउँदछ।

यसका रूखको बोक्रा—टर्रो, ठण्डा र दुधिलो छ। गर्भलाई रक्षा गर्दछ। योनिरोग र व्रणदोषलाई हटाउँदछ। दुध बढाउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५६७. खनायो

सं—नद्युदुम्वरिका, लघुपत्रफला, लघुहेमदुग्धा, लघुफला, लघूदुम्वरा, सदाफला । **म**—नदीतीर उदुम्वर । **क**--तोरेअत्ति ।

स्वभाव--पूर्वोक्त डुम्रीभन्दा, रस-वीर्य-विपाकमा केही कम छ ।

यसको बोक्रा पनि पूर्वोक्त स्वभाव झै केही कमीको छ ।

५६८. खस्रेटो

सं—काकोदुम्वरिका, कठिना, कुष्ठघ्नो, कृष्णोदुम्वरिका, खरपत्रा, अजाक्षा, उदुम्वरी, जघनेफला, ध्वाँक्षी, प्रभेषजा, फल्गु, फल्गुनी, मलय, सराजिका । हि—कटुभर, कटगुलरिया । **ब**—काकडुमुर । **म**—काला उदुंवर । **क**-काअति । **लै**—FICUS HISPIDA.

स्वभाव—तीतो, पिरो, टर्रो र अमिलो छ । ग्राही छ । छालाका रोग, रक्तविकारका रोग, कफ, पित्त, रक्तपित्त, व्रण, श्वेतकुष्ठ, पाण्डु, कामला, शोथ, अर्श र ऊर्ध्वगत दोषमा हितकारक छ । गर्भलाई रक्षा गर्दछ । स्त्रीको दुध बढाउँदछ ।

यसको फल--टर्रो र स्वादिलो छ । पाकावस्थामा गुलियो छ । भारी र स्निग्ध छ । तृप्ति गराउँदछ । धातुलाई बढाउँदछ । पौष्टिक छ । ग्राही छ । मल रोक्त छ । वायुलाई बढाउँदछ ।

यसको बोक्रा—चपाउँदा, ओठ-मुखमा रातो बस्ने हुंदा यसलाई पूर्व पहाडतर्फ 'गोठाले पान' पनि भन्दछन् ।

खस्रुको पात सानो र गेडा ओखरभन्दा ठूलो हुन्छ । यो खस्रेको **गेडा सानो र पात ठूलो** हुन्छ ।

५६९. बयर

बयर–अगुजे बयर, ठूलो बयर, देहाती बयर, औले बयर गरी चार प्रकारका छन् ; क्रमैले तल लेखिएको छ ।

१. अगुजे बयर

सं—बदर, बदरी, बालेष्ट, कर्कन्छु, कंटकी, कोल, गुडफल, दृढबीज, फलशैशिर, फेनिल, वक्रकण्टक, वृत्तफल, शैशिर, सुबीज, सुफल, सौवीरक,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वच्छ। हि–बैर। **ब**–कुल, वसर। **म**–बोर, राजबोर, भूबेरी, क्षुद्रबोर। **क**–येरनु, राजयेरनु। **लै**—ZIZYPHUS JUJUBA.

स्वभाव—काँचो–गुलियो, टर्रो र अमिलो हुन्छ। **पाकेको**–गुलियो-अमिलो हुन्छ। गरम छ। कफकारक र पाचक छ। रुचि गराउँदछ। अतिसार, रगत, श्रम र शोषलाई हटाउँदछ।

२. ठूलो बयर

सं—राजबदर, राजवल्लभ, राजकोल, तनुबीज, नृपेष्ट, नृपबदर, पृथुकोल, मधुरफल। **हि**—कण्डियारी। **ब**–उनाव। **म**—राजबोर। **क**–राजयेरनु। **लै**—ZIZYPHUS SATIVA.

स्वभाव—गुलियो र मीठो छ। ठण्डा छ। वायु, पित्त र दाहलाई हटाउँदछ। वीर्यलाई बढाउँदछ। शोष र श्रमलाई शमन गर्दछ।

३. देहाती बयर

सं—भूबदरी, क्षितिबदरी, बदरिवल्ली, बहुफलिका, बदरफली, लघुबदरी, वल्लीबदरी, सूक्ष्मबदरी। **हि**–झा(ना)रबेर। **म**–जंगली बोर, भूबेरी। **क**–भूबेरी। **लै**—ZIZYPHUS NUMMULARIA.

स्वभाव—गुलियो र अमिलो छ। कफ र वायुको विकारलाई हटाउँदछ। पथ्य छ। दीपन-पाचन र रुचि गराउँदछ। पित्त र रगतलाई, केही बढाउँदछ। कहीँ यसैलाई हिन्दीमा 'उनाव' पनि भन्दछन्।

४. औले बयर

सं—सूक्ष्मफलबदर, सूक्ष्मपत्रक, शवराहार, शिखिप्रिय, बहुकंट, मधुर, दुःस्पर्श। **म**–क्षुद्रबोरक। **क**–क्रिरियेरनु। **लै**—ZIZYPHUS OENOPLIA.

स्वभाव—गुलियो, अमिलो र स्निग्ध छ। रुचि गराउँदछ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ। केही पित्त र दाह गराउँदछ। कृमिकारक छ।

बयरका पातको लेपले—ज्वर र दाहलाई हटाउँदछ। **बोक्राले**–फोडालाई शमन गर्दछ। **बियां**–नेत्ररोगमा हित छ।

५७०. बिमिरो

सं—बीजपूर, बीजपूर्ण, बोजक, बीजफलक, केसराम्ल, जन्तुघ्न, दंतुरत्वच, पूर्णबीज, पूरक, मातुलुंग, चरुक, रोचनफल, सुकेसर, सुपूरक।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हि–बिजोरा नींबू । **ब**–टावालेवु । **म**–महालुंग, माहुलुंग । **क**–माधवल ।
लै—CITRUS MEDICA.

स्वभाव—अमिलो, पिरो र स्वादिलो छ। गरम र हलका छ। हृदयको हित छ। दीपन-पाचन गराउँदछ। रुचि बढाउँदछ। कण्ठ र जिभ्रोलाई शुद्ध गराउँदछ। श्वास, कास, त्रिदोष, रक्तपित्त र तृष्णालाई शमन गर्दछ।

काँचो—पित्त, वायु, कफ र रगतलाई बिगार्दछ। **पाकेको**— वर्णकारक र हृदयको हित छ। बल र पुष्टि गराउँदछ। शूल, अजीर्ण, विवन्ध, वायु, कफ, श्वास, मन्दाग्नि, कास, अरुचि र शोफमा उपयोगी छ।

फलको बोक्रा—तीतो र अपच छ। गरम छ। स्निग्ध र भारी छ। कृमि, कफ र वायुलाई हटाउँदछ।

माझको गुदी—मीठो, स्निग्ध र ठण्डा छ। भारी छ। कफ र धातुलाई बढाउँदछ। वायु र पित्तको नाशक छ। शूल, वमन, अरुचिलाई हटाउँदछ।

केसर—अमिलो छ। भोक जगाउँदछ। हलका र ग्राही छ। रुचि गराउँदछ। गुल्म, उदररोग, श्वास, कास, वातविकार, मदात्यय, शोष, विवन्ध, अर्श र वमनमा हितकारक छ।

बियाँ—तीतो र गरम छ। भारी छ। हत्पति पचदैन। भोक जगाउँदछ। बललाई बढाउँदछ। अर्श, शोफ र त्रिदोषको नाशक छ।

जरा—अर्श, कृमि, विषूचि, शूल र मलवद्धलाई शमन गर्दछ।

फूल—ठण्डा, हलका र ग्राही छ। भोक जगाउँदछ। रक्तपित्तलाई हटाउँदछ।

५७१. वनविमिरो

सं—वनबीजपूरक, वनज, वनपूरक, वनबीज, वनोद्भवा, अत्यम्ला, गंधाढ्या, दैवदूती, देवदासी, देवेष्टा, पवनी, पीता, महाफला, मातुलुंगिका।

स्वभाव—अति अमिलो छ। पिरो र केही गरम छ। रुचि गराउँदछ। वायु र कफलाई हटाउँदछ। आमदोष, कृमिदोष र श्वासमा हितकारक छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५७२. मधुविमिरो

सं—मधुरबीजपूर, मधुरकर्कटी, मधुरफला, मधुकर्कटी, मधुपर्णी, मधुवल्ली, महाफला, वर्द्धमाना।

स्वभाव—मीठो, गुलियो, ठण्डा र भारी छ। रुचि गराउँदछ। वीर्य बढाउँदछ। त्रिदोषलाई हटाउँदछ। हत्पति पचदैन। दाह, विवन्ध, रक्तदोष, कास, क्षय, श्वास र हिक्कामा फाइदा छ। यसको केसरसमेत गुलियो हुन्छ। स्वभाव पूर्वोक्तसमान छ।

५७३. अमला

सं--आमलकी, अमृता, अमृतफला, जातीफला, धात्रिका, धात्रेयी, धात्रीफला, रोचनी, वयस्या, वृष्या, वृत्तफला, शान्ता, शिवा, शिव, शीता, श्रीफला। **हि**-आँवला। **ब**-आमला। **म**—आवला। **क**--नेल्लि। **लै**—EMBLICA OFFICINALIS.

स्वभाव—टर्रो, अमिलो, गुलियो र केही तीतो, पिरो छ। ठण्डा र हलका छ। रसायन छ। वीर्य बढाउँदछ। अरुचिलाई हटाउँदछ। केशलाई हित छ। दाह, पित्त, प्रमेह, रक्तपित्त, विषदोष, त्रिदोष, आध्मान, मलवद्ध, शोथ, तृष्णा, रक्तविकार, शोफ र वमनलाई शमन गराउँदछ।

अमलाको स्वभाव—हर्रोसमानको पनि छ। परन्तु, अमला-**विशेष गरी** रक्तपित्त, प्रमेहको नाशक र वीर्यको वर्द्धक छ। रसायन छ। अमिलो हुनाले वायुलाई हटाउँदछ। गुलियो र ठण्डा हुनाले, पित्तलाई शमन गराउँदछ। रूखो र टर्रो हुँदा, कफलाई शमन गर्दछ।

अमलाको सुकाएको फल—तीतो, अमिलो, पिरो, टर्रो र गुलियो छ। केश र नेत्रलाई हित गर्दछ। टुटेको हड्डीलाई सन्धान गर्दछ। धातुलाई बढाउँदछ। **यसको लेप गर्नाले**-चेहडा राम्रो गराउँदछ। पित्त, कफ, तृष्णा, पसीना, मेदाका रोग, विषविकार र त्रिदोषलाई नै शमन गर्दछ।

५७४. काठेअमला

सं—काष्ठधात्रीफल, क्षुद्रामलक, क्षुद्रजातीफल, क्षुद्रधात्री। **हि**—काठआँवला, गंगेरुआ, घागर। **ब**—काटआमला। **म**--काँठा आमला, काकणाँ। **क**--किरिनेल्ले। **लै**—GARUGA PINNATA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—टर्रो, पिरो र ठण्डा छ। पित्त र रगतको विकारलाई हटाउँदछ। पूर्वोक्तभन्दा अधिक छ।

५७५. अमिली

सं—चिञ्चा, चुक्रा, चुक्रिका, चक्रिका, अम्लिका, अम्ली, अम्ला, दन्तशठा, वृक्षाम्ल, शाकचुक्रिका, सुतित्तिडो। **हि**—इमली, तिंतिडी। **ब**—तेत्तुल। **म**—चिञ्चा। **क**—हुणिसे। **लै**—TAMARINDUS INDICA.

स्वभाव—अमिलीको फल--काँचोमा--अति अमिलो, गरम र ग्राही छ। रुचि गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। कफ, पित्त, रगत र रक्तपित्त-लाई कोप गराउँदछ।

पाकेको—अमिलो-गुलियो छ। भेदक र मलस्तम्भक छ। भोक जगाउँदछ। रुचि गराउँदछ। गरम, रूखो र सारक छ। हृदयको हित छ। वस्ति शुद्ध गराउँदछ। व्रणदोष, कृमिदोष, कफ र वायुलाई हटाउँदछ।

पाकी सुकेको—हृदयलाई हित छ। हलका छ। भ्रान्ति, परिश्रम, तृष्णा, ग्लानि र कृमिलाई हटाउँदछ। **एक वर्षको पुरानो** छ भने--वायु र पित्तलाई हटाउँदछ। **अधिक गुणदायक** हुन्छ।

यसका वृक्षका बोक्राको क्षार—अग्निमांद्य र शूललाई हटाउँदछ।

पाकेको अमिलीको रस—गुलियो र अमिलो हुन्छ। रुचि गराउँदछ। व्रणलाई हटाउँदछ। **लेप गरेमा** शोथ र पंक्तिशूललाई शमन गर्दछ।

यसको चूक—अति अमिलो छ। वातनाशक छ। कफ र दाह गराउँ-दछ। त्यसमा चिनी वा मिश्री बरोबर मिलाउनाले—दाह, पित्त र कफको पीडालाई हटाउँदछ।

अमिलीको पात—शोथ र रक्तदोषलाई हटाउँदछ।

अमिलीको फूल—टर्रो, अमिलो र स्वादिलो छ। हलका छ। रुचि गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। वायु, कफ र प्रमेहलाई शमन गर्दछ।

५७६. अमारो

सं—आम्रातक, अम्लवाटक, कपिचूत, कपिरसाढ्य, कपिप्रिय, कपीतन, तनुक्षीर, पीतनक, मर्कटाम्र, शृंगी। **हि**—अमाड़ा, आमड़ा। **ब**—आमड़ा। **म**—आँवाडेय कायी। **क**—आँवाडे। **लै**—SPONDIAS PINNATA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव-अमारोको फल-काँचो—टर्रो, अमिलो र भारी छ। गरम र सारक छ। घाँटीको हित छ। पित्त, कफ र रगतलाई बढाउँदछ। आमवातलाई शमन गर्दछ। **पाकेको**—टर्रो, मीठो र स्निग्ध छ। तृप्ति गराउँदछ। कफ र बल-वीर्यलाई बढाउँदछ। मल रोक्तछ। वायु, पित्त, रक्तदोष, दाह र क्षतक्षयमा उपयोगी छ।

यसको पात—कमलो छ। ग्राही छ। पाकावस्थामा ठण्डा छ। रुचि र अग्निलाई बढाउँदछ।

५७७. सुन्तला

सं—नारङ्ग, नागरङ्ग, ऐरावत, गन्धाढ्य, गन्धपत्र, त्वचाङ्ग, त्वक्सुगन्ध, मुखप्रिय, योगरङ्ग, रवीष्ट, वक्रवास, सुरङ्ग। **नेवा**-सुन्तलासी। **हि**—नारङ्गी, संतरा। **ब**—कमलालेंबू, नारङ्गीलेंबू। **म**—नारिङ्ग, नारङ्ग। **क**—नारङ्ग। **लै**—CITRUS RETICULATA.

स्वभाव—यो गुलियो र अमिलो गरी **दुइ प्रकारको** हुन्छ। गुलियोमा पनि काँचो छ भने ता अमिलो रसको हुन्छ।

गुलियो—मीठो र हलका छ। भोक जगाउँदछ। दाहलाई शमन गर्दछ। हृदयको हित छ। खाएको वस्तु पाक गराउँदछ। अरुचि, वायु र परिश्रमलाई हटाउँदछ। सारक छ। पुष्टि गराउँदछ। खाना खाएपछि खाँदामा पनि कुनै बिगार गर्दैन।

अमिलो—केहीं मात्र गुलियो हुन्छ। हृदयको हित छ। भोजन रुचाउँदछ। वायुलाई हटाउँदछ। भारी छ। कठिनले पच्दछ। गरम पनि छ। 'कमला' पनि सुन्तलाकै जातमा मानिएको छ।

५७८. कागती

सं—निम्बूक, निम्बू, अम्लसार, अम्लजंबीर, जन्तुमारी, दन्ताघात, रोचन, वह्निदीप्य, वह्निबीज, शोधन। **हि**—नीबू, निम्बू, कागजी निम्बू। **ब**—कागजीलेबू। **म**—निम्बे। **क**—निम्बू। **लै**—CITRUS AURANTIFOLIA.

स्वभाव—अमिलो, पिरो र टर्रो छ। केही गरम र हलका छ। सुगन्ध छ। दीपन-पाचन गराउँदछ। वायुलाई हटाउँदछ। पित्त र वातरक्त पैदा गराउँदछ। कास, कफरोग, कण्ठरोग, वमन, कृमि, उदर-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रोग, श्रम, शूल, मुखबाट पानी क्षाउने रोग, मलग्रह, गुदवद्ध, विषूचिका, अग्निमांद्य र विषपीडामा हितकारक छ। कसैका मतमा–नेत्रलाई पनि हित कहिएको छ।

यो—**राम्रोसंग पाकेको उत्तम** हुन्छ। अति रुचि गराउने हुन्छ।

५७९. निबुआ

सं—लिम्पाक, बृहज्जम्बीर। **नेवा**–लिबु। **हि-ब**—बड़ा निम्बू। **लै**—CITRUS LIMON.

स्वभाव—केही तीतो, टर्रो, अमिलो र स्वादिलो, सुगन्धी छ। गरम छ। अन्नलाई रुचाउँदछ। हृदयको हित छ। ज्यादा पित्त पनि गर्दैन। शूल, गुल्म, अरुचि, विषूचिका र कृमिलाई हटाउँदछ। केही स्वभाव कागतीमाको पनि छ।

५८०. ज्यामिर

यो—कालीज्यामिर र काठीज्यामिर गरी दुइ जातको छ; पर्यायमा समान र स्वभावमा निम्नोक्त छ।

सं—जम्बीर, जम्भ, जम्भल, जम्भीर, जन्तुजित्, जाड्यारि, दन्तशठ, मुखशोधन, रोचनक। **हि**—जम्बीरीनीबू। **ब**—जामीरलेबू। **म**—इडलेबू, मोटेइडलेबू, कञ्चिचले, कार्डलिबे। **लै**–CITRUS AURANTIUM.

स्वभाव-कालीज्यामिर—अमिलो-गुलियो छ। वायुलाई हटाउँदछ। पित्तलाई बढाउँदछ। दीपन, पाचन र रुचिकारक छ। पथ्य छ। **राम्रोसंग पाकेको**–गुलियो छ। कफलाई शमन गर्दछ। पित्त र रगतका दोषलाई हटाउँदछ। तृप्त गराउँदछ। बल-वीर्य बढाउँदछ। पुष्टिकारक छ।

काठीज्यामिर—अमिलो छ। गरम र भारी छ। कास, कफको वाकवाकी, वमन, तृष्णा, आमदोष, वायु, श्लेष्मा, विवन्ध, शूल, मुखको बेस्वादी, हृदयपीडा, अग्निमांद्य र कृमिमा उपयोगी छ।

५८१. चाक्सी वा मोसम

सं—मधुजम्बीर, मधुजम्भ, मधुरजम्भल, मिष्टनिम्बूक, पित्तद्रावी, प्राचीनाकरक। **हि**—चाक्सू, शरबती नींबू। **ब**—कमलालेंबू। **म**—चाक्सीमा, साखरनिंबू, गोदलिंबू। **क**—कित्तिले, कनिले। **लै**—CASSIA ABSUS, CITRUS SINENSIS.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—गुलियो, ठण्डा र भारी छ। कफ, पित्त, शोफ, थकोट, बिषदोष, गलरोग, रक्तविकार, शोष, अरुचि, तृष्णा, वमन र कफोत्क्लेश-लाई शमन गर्दछ। तृप्तिकारक, वीर्यवर्द्धक र पुष्टिकारक छ।

५८२. कयेथ

सं—कपित्थ, कपीष्ट, करभवल्लब(भ), कठिनफल, करण्डफल, कुच-फल, गन्धफल, चिरपाकी, ग्रन्थिफल, ग्राहिफल, दधित्थ, दधि, दधिफल, दन्तशठ, नीलमल्लिका, मंगल्य, मालूर, वृत्तफल। **हि**—कैथ। **ब**--कत्वेल। **म**—कविठ। **क**—त्रेललु। **लै**--FERONIA LIMONIA.

यसलाई कहीं 'अमिलोवेल' पनि भन्दछन्।

स्वभाव—गुलियो-अमिलो, टर्रो र तीतो छ। ठण्डा छ। वृष्य र संग्राही छ। वायु, पित्त र व्रणको नाशक छ।

काँचो फल—टर्रो र अमिलो छ। रूखो, गरम, ग्राही र लेखक छ। हलका छ। रुचिकारक छ। वायु र पित्तलाई बढाउँदछ। जिब्रोलाई ठर्रो गराउँदछ। स्वर बिगार्दछ। विषदोष र कफलाई हटाउँदछ।

पाकेको फल—गुलियो, अमिलो र केही टर्रो छ। भारी र ठण्डा छ। वीर्यवर्द्धक छ। कण्ठलाई शुद्ध गराउँदछ। श्वास, क्षय, रक्तरोग, वातरोग, वमन, परिश्रम, हिध्मा, विषदोष, तृष्णा, ग्लानि, हिक्का र कासमा उपयोगी छ। हत्पति पचदैन।

बियाँ—हृदयरोग, शीर्षरोग, विषदोष र विसर्पलाई शमन गर्दछ। रुचिकारक छ। अतः **सर्वदा सेव्य छ**।

बियाँको तेल—स्वादिलो र टर्रो छ। ग्राही र पित्तनाशक छ। कफ, हिक्का, वमन र मूसाको विषलाई हटाउँदछ।

यसको फूल—विषनाशक छ। **पात**-वमन, अतिसार र हिक्कालाई शमन गर्दछ।

५८३. टिमुर

सं—तुम्बुरु, तीक्ष्णवल्क, तीक्ष्णफल, तीक्ष्णपत्र, अणुज, अद्रिज, महामुनि, अन्धक, वनज, सानुज, सुगन्ध, सौरभ, सौर, स्फुटत्फल। **हि**—तुम्बुरु। **ब**—तुम्बुरुफल। **म**—तेंद्र, चिरफल। **क**—तुम्बुरु। **लै**---ZANTHOXYLUM OXYPHYLLUM.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव--मधुरो, तीतो, पिरो, र पर्परो छ। गरम र रूखो छ। दाही छ। हलका छ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ। नेत्ररोग, कर्णरोग, ओष्ठरोग, शिरोरोग, शरीरको भारीपना, कृमिदोष, कुष्ठ, शूल, अरुचि, श्वास, प्लीह, मूत्रकृच्छ्र र आध्मानहरूमा उपयोगी छ। रुचि र भोक जगाउँदछ।

५८४. रुद्राक्ष

सं--रुद्राक्ष, नीलकंटाक्ष, पावन, भूतनाशन, शर्वाक्ष, शिवाक्ष, शिवप्रिय, हराक्ष। **हि**--रुद्राक्षी। **ब**--रुद्राक्य। **म-क**--रुद्राक्ष। **लै**--ELAEOCARPUS GANITRUS.

स्वभाव--अमिलो छ, गरम छ। वायु र कफलाई हटाउँदछ। शिरोरोगलाई शान्त गराउँदछ। रुचिकारक छ। भूतदोष र ग्रहदोषमा उपयोगी छ।

५८५. बेल

सं--बिल्व, कर्कटाह्व, गन्धपत्र, गन्धफल, त्रिपत्र, त्रिशाकपत्र, त्रिशिख, दुरारुह, पत्रश्रेष्ठ, मालूर, लक्ष्मीफल, शल्य, शलाटु, शांडिल्य, शिवेष्ट, शिवद्रुम, शैलूष, शैवपत्र, श्रीफल, सदाफल, सत्फलद, समीरसार, सुभूतिक, हृद्यगन्ध। **नेवा**--ब्यालह। **हि**--बेल, बिल्व, श्रीफल। **ब-म**--बेल। **क**--बेल्लवन, बेललु। **लै**--AEGLE MARMELOS.

स्वभाव--गुलियो, टर्रो, तीतो र पिरो छ। रूखो, भारी र गरम छ। भोक जगाउँदछ। रुचि गराउँदछ। पाचन छ। हृदयको हित छ। पित्तलाई बढाउँदछ। वातातिसार र ज्वरलाई शमन गर्दछ।

काँचो फल--तीतो र टर्रो छ। स्निग्ध, हलका र गरम छ। ग्राही र भारी छ। रुचि गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। पाचन छ। शूल, आमवात, ग्रहणी र कफातिसारलाई शमन गर्दछ।

अधकल्चो फल--टर्रो, अमिलो र पिरो छ। स्निग्ध र हलका छ। ग्राही छ। गरम र तीक्ष्ण छ। पाचन गराउँदछ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ। हृदयको हित छ।

पाकेको फल--मीठो, केही तीतो, टर्रो छ। भारी, गरम र विष्टम्भी छ। वायुलाई बढाउँदछ। त्रिदोषकारक छ। हत्पति पचदैन। अग्नि मन्द गराउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

जरा--गुलियो र हलका छ। वमन, शूल, मूत्रकृच्छ्र र वात-पित्त-कफदोषलाई शमन गर्दछ।

बेलको फूल--अतिसार, वमन, तृष्णालाई शमन गर्दछ।

बेलपत्र--ग्राही छ। वायुलाई हटाउँदछ।

अरू सबै जातका फल, पाकेको गुणदायक हुन्छ। **बेलको फल, काँचो गुणदायक र पाकेको दोषकारक हुन्छ।**

५८६. काँढेशल्लो

सं—सल्लकी, सल्लक, सल्ली, सुगन्धा, सुरभिस्रवा, सुरभि, सुवहा, सुश्रीका, अत्यस्रफला, अश्वमूत्रिका, कुण्टरिका, गजभक्षा, गजवल्लभा, गन्धमूला, गन्धफला, छिन्नार्हा, जनविक्रमा, महेरुणा, मुखामोदा, वल्लकी, हृद्या। **हि**—सालई। **ब**—शलई। **म**—शालई, शल्लकी। **क**--तदोकु। **लै**—BOSWELLIA SERRATA.

स्वभाव—मधुरो, टर्रो र तीतो छ। ग्राही र शीतवीर्य छ। कफ, वायु, पित्त, व्रणदोष, अर्श, कुष्ठ, रक्तपित्त, रक्तविकार र पक्वातिसार-लाई शमन गर्दछ। पुष्टिकारक छ।

यसको फल र फूल—कफ, वायु, कुष्ठ, अर्श र अरुचिलाई हटाउँदछ। यसलाई "देशी शल्लो" "लेक शल्लो" "कत्ले देशी शल्लो" पनि भन्दछन्। यसको **रातो खोटो** आउँदछ।

५८७. निर्मली

सं—कतक, कत, कतफल, अम्बुप्रसाद, गुडफल, छेदनीय, तिक्तफल, तिक्तमरीच, रुच्य। **हि**--निर्मली, पायपसारी। **ब**--निर्मलफल। **म**—चीलु। **क**—चिल्ली, कायी। **लै**—STRYCNHOS POTATORUM.

स्वभाव—मधुरो, पिरो, तीतो र टर्रो छ। ठण्डा र लेखन छ। हलका र विकासी छ। रुचि गराउँदछ। दाह, विषदोष, तृष्णा, गुल्म, शूल, प्रमेह, क्रमि र नेत्ररोगलाई शमन गर्दछ। धमिलो पानीमा राख्दा, पानी सङ्लो गराउँदछ।

यसको फल--कोमल र ठण्डा छ। वायुलाई बढाउँदछ। रक्तपित्त, तृष्णा, विषदोष र मोहलाई हटाउँदछ। नेत्रलाई हित गर्दछ। **अधपक्व फल**--दुर्जर छ। रुचि गराउँदछ। कफ र पित्तलाई हटाउँदछ। **पाकेको**

२६

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

फल—पित्त बढाउँदछ। वमन गराउँदछ। पसीना कढाउँदछ। शोफ, पाण्डु, विषविकार, पिनास र कामलामा उपयोगी छ।

यसको बियाँ—टर्रो, मधुरो र ठण्डा छ। भारी छ। नेत्रको हित छ। वायु, कफ, विषको विकार, प्रमेह, अश्मरी, मुत्रकृच्छ्र, तृष्णा, नेत्ररोग र शिरोरोगमा हितकारी छ। पानीलाई निर्मल गराउँदछ।

यसको जरा—सबै प्रकारका कुष्ठरोगमा हितकारक छ। यसलाई कहीँ 'दमाइँफल' भन्दछन्।

५८८. बोहरी

सं—श्लेष्मातक, शेलु, शीतफल, शोत, शाकट, बाहुवीर, बहुवार, पिच्छल, भूतद्रुम, भूतवृक्षक, गन्धपुष्प, कर्बुदारक, उद्दाल, द्विजकुत्सित। **हि**—लिसोड़ा, लसनसिया। **ब**—बहुयार, चालतागाछ। **म**--शेलवंट, भोंकट। **क**--चेलु। **लै**--CORDIA DICHOTAMA.

स्वभाव—पिरो, टर्रो र स्वादिलो छ। ठण्डा र स्निग्ध छ। कफकारक र पित्तनाशक छ। पाचन गराउँदछ। कृमि, शूल, आमदोष, विषदोष, विसर्प, रक्तदोष, फोडा र खटिराहरूमा उपयोगी छ। केशको हितकारक छ।

यसको फल—मधुरो, तीतो र टर्रो छ। ठण्डा र हलका छ। पित्त र कफलाई शमन गर्दछ। रुचि गराउँदछ। वायुलाई बढाउँदछ। विष्टम्भी छ। रक्तविकार र दृष्टिदोषमा उपयोगो छ।

पाकेको फल—गुलियो र स्निग्ध छ। ठण्डा, रूखो र भारी छ। विष्टम्भी छ। वायु, पित्त र रक्तविकारलाई शमज गर्दछ। पुष्टि गराउँदछ।

५८९. सानो बोहरी

सं—भूकर्बुदारक, भूशेलु, क्षुद्रश्लेष्मातक, पिच्छल, लघु, लघुशीत, लघुशेलु, लघुभूतद्रुम, सूक्ष्मफल। **क**--गोंदिणी। **लै**--CORDIA ROTHII.

स्वभाव—मधुरो छ। केही ठण्डा छ। कृमिदोषलाई हटाउँदछ। वायुलाई कोप गराउँदछ। सुवर्णको मारक छ।

५९०. बुढेत्रो

सं—मुष्कक, मुष्क, मुचक, मूर्खक, मेहन, मोक्षक, मोचक, भोक्षक,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

क्षारवृक्ष, क्षारश्रेष्ठ, गोलीढ, जडाल, पाटलि, वनवासी, विषापह, सुतीक्ष्णक। **हि**—मोखा, फरवाह। **ब**—घंटापारुलु। **म**—मोखेपारुल, मोखाडा। **क**—मोखदलाई। **लै**—SCHREBERA SWIETENIOIDES.

स्वभाव—पिरो, अमिलो, तीतो र नुनिलो छ। गरम र ग्राही छ। रुचि गराउँदछ। पाचनशक्ति बढाउँदछ। प्लीह, गुल्म, उदररोग, कफ-वात-विषका दोष, मेदासंबन्धी रोग, वस्तिशूल, कर्णरोग, पित्तविकार, कण्डू, शुक्रदोष र कृमिमा उपयोगी छ।

यसको फल—रोचक र भेदक छ। अग्नि जगाउँदछ। गुल्म, मेह, अर्श, पाण्डु, शुक्रदोष र कृमिसमेत उदररोगलाई शमन गर्दछ।

यसको फूल—वायु-पित्त-कफलाई हटाउँदछ। कुष्ठलाई शमन गर्दछ।

यो—सेतो र कालो गरी **दुइ प्रकारको** हुन्छ; प्रायः **शिखरको सेतो र जंगलको कालो** हुन्छ। स्वभावमा समानै छ।

यसको खोटो—शोष, पित्त, वायुलाई हटाउँदछ। वीर्यलाई बढाउँदछ। अति वृष्य छ।

यसको बोट—पलाशको जस्तो हुन्छ।

५९१. करौँदा, पनेर

सं—करमर्द, करमर्दक, कराम्ल, कृष्णपाकफल, कृष्णवोल, अविघ्न, अविग्न, पाणिमर्द, सुषेण। **हि**—करौंदा। **ब**—करमचा। **म**—करवन्दे-(द)। **क**—करिजिगे। **लै**—CARISSA CARANDAS.

यसमा सानो-ठूलो हुँदा, सानोलाई "करमर्दिका" पनि कहिएको छ। स्वभाव समान छ।

स्वभाव काँचो—तीतो, अमिलो र गरम छ। ग्राही र भारी छ। रुचि गराउँदछ। पित्त र कफलाई बढाउँदछ। रक्तपित्तलाई पैदा गर्दछ। तृष्णालाई हटाउँदछ।

पाकेको—मीठो, हलका र ठण्डा छ। रुचि गराउँदछ। पित्त र वायुलाई शमन गर्दछ। रक्तपित्त र विषदोषमा उपयोगी छ। सुकेकोमा, पाकेकाको समान र अमिलो जातकोमा, काँचोको समान स्वभाव छ।

यसको जरा—कृमिनाशक छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

५९२. सिलटिमुर

सं—तेजःफल, कण्टवृक्ष, गन्धफल, तीक्ष्णफल, बहुफल, श्यामलीफल, स्तवकफल, स्तेयीफल। **हि**-भटेउर। **ब-म**—काइफेल। **क**—गावटे। **लै**—LINDERA NEESIANA.

स्वभाव—पिरो र तीक्ष्ण छ। सुगन्धी छ। दीपन गराउँदछ। वायु, श्लेष्मा र अरुचिलाई हटाउँदछ। बालकलाई रक्षा गर्दछ।

५९३. हर्रो

सं—हरीतकी, हैमवती, अभया, अव्यथा, अमृता, कायस्था, चेतकी, चेतनिका, जया, जीवप्रिया, जीवनिका, जीवन्ती, जीव्या, देवी, दिव्या, पथ्या, पूतना, प्रमथ्या, प्राणदा, भिषग्वरा, विजया, रोहिणी, शिवा, श्रेयसी। **नेवा**—हल। **हि**—हर्रे, हर्र। **ब**—हरीतकी, हर्रा।। **म**—हिरडा, हरडा। **क**—अणिले। **लै**—TERMINALIA CHEBULA.

स्वभाव—नुनिलोबाहेक अरू पाँचै रस, अर्थात् गुलियो, अमिलो, पिरो, टर्रो र तीतो छ। पाकावस्थामा गुलियो छ। योगवाही र रसायन छ। पुष्टि गराउँदछ। बल-वीर्य-बुद्धि र धारणाशक्तिलाई बढाउँदछ। त्रिदोषको अनुलोमक छ। भेदक र रेचक छ। श्वास, कास, प्रमेह, अर्श, कुष्ठ, शोथ, हरएक प्रकारका उदररोग, कृमिदोष, ग्रहणी, स्वरभंग, विवन्ध, विषमज्वर, गुल्म, आध्मान, तृष्णा, वमन, हिक्का, हृद्रोग, कामला, आनाह, प्लीहा, यकृद्रोग, अश्मरी, मूत्रकृच्छ्र, मूत्राघात, नेत्ररोग, कर्णरोग, शिरोरोग, पसीना, उरुस्तम्भ र अरुचिसमेतमा उपयोगी छ।

हर्रो—(१) **लौकाका आकारको**-टुप्पामा नाभि भएको-"विजया"। (२) **केही डल्लो आकारको**--"रोहिणी"। (३) **पातलो बोक्रा हुने**--"पूतना"। (४) **बाक्लो बोक्रा हुने**--"अमृता"। (५) **पाँच रेखावाला**-"अभया"। (६) **पहेँलो वर्णको**--"जीवन्ती"। (७) **तीन रेखावाला**--"चेतकी" भनी **सात जातमा** मानिएको छ।

विशेष गरी—"विजया"--विन्ध्यप्रान्तमा। "चेतकी"-हिमालय-प्रान्तमा। "रोहिणी" र "पूतना"—सिन्धुप्रान्तमा। "अमृता" र "अभया"—चम्पादेशमा। "जीवन्ती"—सौराष्ट्र देशमा उत्पन्न हुन्छ। "विजया" सर्वत्र पनि हुन्छ भन्ने उक्ति छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विशेष प्रयोग—"विजया"-सबै रोगमा। "रोहिणी"—घाउ-खटिरा पुर्ने काममा। "पूतना"–लेपमा। "अमृता"–रेचनमा। "अभया"– नेत्र-रोगमा। "जीवन्ती"–जीर्णरोगमा र "चेतकी-सबै रोगमा उत्तम हुन्छ। 'चेतकी' हातमा लिंदा, जहाँसम्म हातमा रहन्छ, त्यहाँसम्म रेचन भइ नै रहन्छ, भन्ने वचन पनि छ।

"चेतकी"—सेतो र कालो गरी **दुइ जातको** हुन्छ; **सेतो** छः अंगुल-सम्म लामो र **कालो** एक अंगुलमात्रको हुन्छ।

सर्वत्रको सुलभ र सबै रोगमा प्रयोग हुने हुनाले, **सबै भन्दा प्रधान 'विजया'** छ।

हर्रो—नयाँ, चिल्लो, मोटो, डल्लो, गहरुंगो र पानीमा डुब्ने उत्तम हुन्छ, पूरा गुण दिन्छ। यसतो लंक्षणयुक्त छ भने, दुइ तोलामा बढी वजनको हुन्छ।

हर्रो--चपाइ खाँदा—अग्नि बढ़ाउँदछ। **पिन्ही खाँदा**—मललाई शुद्ध गराउँदछ, अर्थात् झाडा-पिसाब सफा गराउँदछ। **बफाई खाँदा**-- संग्राही छ। अर्थात् मल रोक्तछ। **भुटी खाँदा**—त्रिदोषलाई शमन गर्दछ।

खाना खाएपछि सेवन गरेको हर्रोले--खान-पानबाट भएको, वात-पित्त-कफको विकारलाई हरण गर्दछ।

हर्रो--सिधेनूसंग सेवन गरेमा--कफलाई, **मिश्री वा चिनीसंग**— पित्तलाई, **घ्यूसंग**--वायुलाई र **चाकु वा सखरसंग** सेवन गरेमा--सबै रोगलाई शमन गर्दछ।

हर्रोबाट रसायनगुणको इच्छा गर्नेले—

चैत्र र वैशाखमा **महसंग**, ज्येष्ठ र आषाढमा **चाकु वा सखरसंग**, श्रावण र भाद्रमा **सिधेनूसंग**, आश्विन र कार्तिकमा **मिश्री वा चिनीसंग**, मार्ग र पौषमा **शुठोसंग**, माघ र फाल्गुनमा **पिपलासंग** सेवन गर्नु उत्तम छ। यसै प्रयोगलाई "ऋतुहरीतकी" कहिएको छ।

हर्रोको निषेध

तृष्णा, हनुस्तम्भ, गलग्रह, शोष, नवज्वरमा र गर्भिणीमा प्रयोग गर्न हुँदैन।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हिँडाइले थाकेको, ताकत कम भएको, रूखो स्वभावको, दुब्लोपनाको, लंघनले गलेको, प्रशस्त पित्तस्वभावको र रगत झिकिएकोले पनि हर्रो नखानू ।

हर्रोका बियाँको गुदी--नेत्रलाई हित गर्दछ । वायु र पित्तलाई शमन गर्दछ । भारी छ ।

विशेष प्रयोग--हर्रो भाग १, दाख भाग २ कुटी, राम्रोसंग मिलाई तो० ।।० देखि १सम्मको मात्रा गरी, सबेरमा सेवन गर्ने गरेमा—पित्त शमन हुन्छ र हृद्रोग, रक्तविकार, विषमज्वर, पाण्डु, वमन, कुष्ठ, कास, कामला, अरुचि, प्रमेह, आनाह, गुल्म, पिट्काका रोग र अरू यिनैका विकारहरूसमेत हट्तछन् ।

५९४. बर्रो

सं—विभीतक, बहेडक, वासन्त, अक्ष, अनिलघ्न, कलिद्रुम, कल्किवृक्ष, कलिवृक्ष, कर्षफल, कल्कि, कासघ्न, तैलफल, धर्मघ्न, भूतावास, संवर्तक, हार्य । **नेवा**--बल । **हि**—बहेड़ा, भैरा । **ब**—बषड़ा, बोहेरा । **म**—बहेडा । **क**—तोरे, तौडे । **लै**—TERMINALIA BELERICA.

स्वभाव—पिरो, तीतो, टर्रो र उष्णवीर्य छ । रूखो छ । सारक र हलका छ । पाकावस्थामा गुलियो छ । रक्तविकार, कफ, पित्त, कृमि, स्वरभंग, नासारोग, कण्ठरोग, नेत्ररोग, हृद्रोग र कासरोगमा उपयोगी छ । केशलाई बढाउँदछ । भेदक छ ।

यसका गेडाभित्रको बियाँको गुदी—टर्रो छ । हलका छ । तृष्णा, वमन, कफ र वायुलाई शमन गर्दछ । माद गराउँदछ । **आँखामा अञ्जन गर्नाले**—आँखाका रोग, फुलोसमेतलाई शान्त गराउँदछ, हटाउँदछ ।

५९५. सुपारीको बोट

सं—पूगवृक्ष, पूग, क्रमुक, चिक्कण, दीर्घपादप, दृढवल्क, वल्कतरु।

स्वभाव—सुपारीका रूखको खोटो—ठण्डा र भारी छ । मोह गराउँदछ । पाकावस्थामा गरम छ । क्षार (नुनिलो) छ । अमिलो छ । पित्त गराउँदछ । वायुलाई हटाउँदछ ।

५९६. सुपारीको फल

सं—पूगफल, पूग, पूगीफल, अकोट, उद्वेग, क्रमुकफल, घोंटाफल,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

चिक्कण, चिक्का, श्लक्ष्णक । हि--सुपारी, कसैली । **ब**—शुपारी । **म**—पोफल । **क**—अडकेय हेसरु । **लै**—ARECA CATECHU.

स्वभाव—मधुरो, पिरो, टर्रो र रूखो छ । ठण्डा, सारक र भारी छ । मोह गराउँदछ । भोक जगाउँदछ । रुचि गराउँदछ । पथ्य छ । कफ-वायु र मुखको बेस्वादीलाई हटाउँदछ । वमन, पित्तदोष र दुर्गन्धतालाई शमन गर्दछ ।

नसुकेको आलो—टर्रो, सारक, अभिष्यन्दि र भारी हुन्छ । नेत्रलाई बिगार्दछ । अग्नि मंद गराउँदछ । रक्तदोष, मुखको मल (कसर), आम-दोष, कफ र आध्मानलाई हटाउँदछ ।

सुकेको—स्निग्ध छ । रुचि गराउँदछ । पाचन गराउँदछ । रेचक छ । वायुलाई बढाउँदछ । त्रिदोष र कण्ठरोगलाई फाइदा छ । **सुको बफाएको**—स्निग्ध छ । त्रिदोषलाई शमन गर्दछ ।

सुपारीको भेद—

(१) **तैलिङ्गी सुपारी**—मधुरो, रसिलो र हलका छ । रुचि गराउँ-दछ । दीपन र पाचन छ । त्रिदोषलाई शमन गर्दछ । घाँटीलाई सफा गराउँदछ ।

(२) **चम्पापुरी सुपारी**—दीपन-पाचन गराउँदछ । कफलाई हटाउँदछ । रसिलो छ । बलदायक छ ।

(३) **चन्दापुरी सुपारी**--पिरो, टर्रो र स्वादिलो छ । रुचि गराउँ-दछ । भोक जगाउँदछ । पाचन छ । कफलाई हटाउँदछ ।

(४) **गुहागरी सुपारी**—मधुरो, टर्रो र केही पिरो छ । पाचक, द्रावक, र हलका छ । विष्टम्भ र आध्मानलाई हटाउँदछ ।

(५) **हैदराबादी सुपारी**—(चेडल)—सुगन्धी छ । दीपन-पाचन छ । श्लेष्मनाशक, बलकारक र पुष्टिकारक छ । रसिलो छ ।

(६) **वल्लिग्राम(वालिगड)को सुपारी**—त्रिदोषनाशक, आमनाशक, रुचिकारक, दीपन-पाचन र विष्टम्भनाशक छ ।

(७) **श्रीरङ्गी सुपारी**—टर्रो र मधुरो छ । वायु र कफलाई हटाउँ-दछ । मुखको बेस्वादीलाई शमन गर्दछ । केही अमिलो पनि छ ।

सबै सुपारीमा, समानताले रहने **साधारण स्वभाव**—टर्रो र मोठो

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

छ। रुचि गराउँदछ। रेचन छ। सम्मोह गराउँदछ। त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। मुखको पचपचाउँदो मललाई हटाउँदछ।

पानबेगरको सुपारी—वायु बढाउँदछ। पाण्डु र शोष गराउँदछ।

५९७. पान

सं—ताम्बूल, ताम्बूली, दिवाभोष्टा, नागवल्ली, पर्णलता, फणिलता, फणिवल्ली, भक्षपत्री, भुजगलता, सप्तशिरा। **हि**—पान, नागरवेल। **ब**—पान। **म**—पान, नागवेल। **क**—पेले, बिल्लेदेले। **लै**—PIPER BETLE.

स्वभाव—पिरो, टर्रो, गुलियो, तीतो र केही नुनिलो छ। गरम र तीक्ष्ण छ। वायु, कफ, कृमि, खोकी र पिनासलाई हटाउँदछ।

पान-एकै जातमा पनि—देश, जिल्ला, गाउँको भेद र माटो, पानीका भेदले **भिन्न-भिन्न आकार** भएका र **नाम, स्वभावमा** पनि—श्रीवाटी, अम्लवाटी, सातसी (सतसा), सप्तशिरा, अंगसरा (अम्लसरा) (अंगरा), पटुलिका, ह्वे(ह्रे)सणीया, गरी **भिन्न-भिन्न** मानिएका छन्।

श्रीवाटी—मधुरो, रसिलो, तीक्ष्ण र रुचिकारक छ। पाकावस्थामा ठण्डा छ। कफ, पित्त र वायुको नाशक छ। **म**—सिरिवाडी पान। **क**—सिरिवाडी पेले।

अम्लवाटी—पिरो, अमिलो, तीतो र तीक्ष्ण छ। गरम छ। मुखलाई पकाउँदछ। दाह गराउँदछ। पित्त र रगतलाई कोप गराउँदछ। वायुलाई हटाउँदछ। विष्टम्भक छ। **म**—अंवाडे पर्ण।

सतसा (सातसी)—मधुरो र पिरो छ। गरम र तीक्ष्ण छ। रुचि गराउँदछ। दीपन-पाचन छ। गुल्म, उदररोग र आध्मानलाई हटाउँदछ। **म**—सातसी पर्ण।

सप्तशिरा (गुहागरे)—रसिलो, स्वादिलो, सुगन्धी र तीक्ष्ण छ। रुचि गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। हृदयको हित छ। पुंस्त्व र बललाई बढाउँदछ। रेचनकारक छ। मुख सुगन्ध गराउँदछ। **म**—अडगर पर्ण।

अङ्गसरा (अम्लसरा)—मधुरो र तीक्ष्ण छ। रुचिकारक र ठण्डा छ। दाह र पित्तकोपको नाशक छ। दीपन र बलदायक छ। मुख वास गराउँदछ। स्त्रीको सौभाग्य बढाउँदछ। केही मदकारक पनि छ। गुल्म-आध्मान-विवन्धको नाशक छ। **यो मालवदेशमा हुन्छ**। **म**—अंगरा पर्ण।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पटुलिका—टर्रो, पिरो र गरम छ। घाँटीलाई सफा गराउँदछ। वातनाशक र पित्तकारक छ। **यो आन्ध्रदेशको प्रसिद्ध छ। म**—पोटकुलि पर्ण।

ह्वेसंणीया—यो लामो-ठूलो पातको हुन्छ। पिरो र तीक्ष्ण छ। दीपन-पाचन र रुचि गराउँदछ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ। **यो समुद्रनजीक किनारमा हुन्छ। म**—समुद्रदेशपर्ण।

टिप्नासाथैको ताजा पान—मुखमा रोग र बेस्वादी पैदा गर्दछ। दाह, अरुचि, रक्तदोष र त्रिदोषलाई कोप गराउँदछ। मल बढाई रोक्तछ। वमन गराउँदछ। अतः धेरै दिन अगावैदेखि टिपी, बराबर भिजाई, पानीको पोष पाएको उत्तम हुन्छ र ऊ रुचिकारक, कान्तिवर्द्धक र त्रिदोष-नाशक हुन्छ।

कालो वर्णको पान—तीतो, टर्रो र गरम हुन्छ। दाह, मुखको ब्रेस्वादी र मललाई पैदा गर्दछ।

केही सेतो वर्णको—दीपन, पाचन, रुचिकारक र पथ्य हुन्छ। कफ र वायुसम्बन्धी रोगलाई हटाउँदछ।

पानको नशाले—शिथिल (फितिलो) गराउँदछ। रगतलाई बिगार्दछ। **सडेको पानले**—छाला, दाँत र मुखका रोगहरू पैदा गर्दछ।

विनासुपारीको पान खानाले—मतिभ्रंश र दरिद्र गराउँदछ। अन्त्यमा हरिस्मरण पनि हुँदैन, भन्ने वचन पनि छ।

५९८. चून

सं—चूर्ण।

चून धेरै प्रकारको बन्दछ, जस्तै—**काहुलाको रूखका बोक्राको चून**—कफनाशक छ। **आँकको चून**—गुल्मरोग नाशक छ। **इंद्रजौको रूखका बोक्राको चून**—शोषनाशक छ। **करञ्ज(लेकपाङ्गो)का बोक्राको चून**—वायुलाई हटाउँदछ, रुचि गराउँदछ। **मोतीको चून**—पित्तलाई हटाउँदछ। बल, अग्नि र रुचिलाई बढाउँदछ। **पत्थरको चून**—पित्तकारक छ। **स्फटिकको चून**—दाँतलाई बलियो गराउँदछ। **सिपीको चून**—रूखो छ।

पानको भाग धेरै भएमा—भोक जगाउँदछ। लाल रंग दिन्छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सुपारी धेरै परेमा–रूखो र कृच्छ्र गराउँदछ। **खयर धेरै परेमा**–शोष गराउँदछ। **चून धेरै परेमा**–पित्तलाई बढाउँदछ। दुर्गन्ध गराउँदछ।

५९९. अञ्जीर

सं—अञ्जीर, काकोदुम्बरिकाफल, मञ्जुल। **हि**–अंजीर। **ब**–आंजीर। **म**–अंजीर। **क**–भेडीयंडू। **लै**—FICUS CARICA.

स्वभाव—गुलियो, स्वादिलो र अति ठण्डा छ। भारी र पथ्य छ। रक्तविकारलाई शान्त गराउँदछ। **विशेष गरी**–रक्तपित्त, शिरोरोग र नाकबाट रगत आउनेमा अति उपकारी छ।

६००. अम्बा

सं—पेरूक, पीत, मधुराम्ल, मांसल, मृदु, वर्तुल, अमृतफल, अपृथक्त्वच, दृढवीज। **हि**–अमरूद, सफरी। **म**–पेरु। **लै**—PSIDIUM GUAJAVA.

स्वभाव—गुलियो, टर्रो र अमिलो छ। ठण्डा छ। कफ र शुक्रलाई बढाउँदछ। वायु र पित्तलाई हटाउँदछ।

६०१. सलिफा, आँट

सं—आतृप्य, अग्रिमाख्य, कृष्णबीज, गण्डगात्र, वैदेहीवल्लभ, सीताफल। **हि**—शरीफा, सीताफल। **ब**—आता। **म**—**क**—सीताफल। **लै**—ANNONA SQUAMOSA.

स्वभाव—गुलियो र ठण्डा छ। हृदयको हित छ। बल र पुष्टि गराउँदछ। दाह, रक्तपित्त र पित्तलाई हटाउँदछ। वायु र कफलाई केही बढाउँदछ।

६०२. किम्बू

यो–कालो, सेतो, रातो फलका भेदले तीन प्रकारको छ, तापनि नाम र स्वभावमा समान लेखिएको छ।

सं—तूत, तूद, नीलरंगक, ब्रह्मकाष्ठ, ब्रह्मण्य, ब्रह्मदारु, मृदुसार, यूपक्रमुक, सुपुष्प। **हि**—तूत श(स)हतूत। **ब**–**म**–तूत, तूते। **क**–वङ्गरली। **लै**—(कालो) MORUS INDICA, (सेतो) M. NIGRA,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

(रातो) M. ALBA. **कालो**–अरूभन्दा केही **लामो, बाटुलो फलको हुन्छ।**

स्वभाव—काँचो फल–अमिलो, गरम, भारी र सारक छ। रक्तपित्त गराउँदछ। रेचक छ।

पाकेको फल—स्वादिलो, ठण्डा र भारी छ। पित्त र वायुलाई हटा-उँदछ। रक्तदोषलाई शान्त गराउँदछ।

६०३. लूकाठ

सं—क्रन्दन, तोदन। **हि**–लोकाट। **लै**—ERIOBOTRYA JAPONICA.

स्वभाव-काँचो फल—अमिलो, स्निग्ध, गरम र हलका छ। संग्राही छ। भोक र पित्तलाई बढाउँदछ। **पाकेको**–गुलियो र टर्रो छ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ।

६०४. गुलाफजामुनू

सं—लवली, कोमलवल्कला, घना, पाण्डु, सुगन्धमूला, स्कन्धफला, स्निग्धा। **हि**–लवली, गुलाबजामुन। **ब**–हरिफल, नोयारी, गुलाबजम्बू। **म**–गुलाबजामन। **लैं**—CICCA ACIDA.

स्वभाव-काँचो फल—टर्रो, अमिलो र केही तीतो छ। **पाकेको**—सुगन्धी छ। गुलियो, स्वादिलो र केही टर्रो छ। हृदयलाई हित छ। रुचि गराउँदछ। कफ र पित्तलाई हटाउँदछ।

६०५. तेजबल, तेजमूल

सं—तेजोवती, तेजस्विनी, तेजन्या, तेजोह्वा, अश्वघ्ना, अतितेजनी, पारिजाता, महौजसी, लघुवल्कला, सुवर्णनाकुली। **हि–ब–म–क**–तेज-बल। **लैं**—ZANTHOXYLUM ALATUM.

स्वभाव—पिरो र तीतो छ। गरम छ। भोक जगाउँदछ। रुचि र पाचन गराउँदछ। कफ, वायु, पित्त, कास, श्वास, हिक्का, अग्निमांद्य, अर्श र मुखका रोगलाई शमन गराउँदछ। कण्ठलाई शुद्ध गराउँदछ।

६०६. पेस्ता

सं—निकोचक, चारुफल, जलगोज(त्र)क, दन्तीफलसमाकृती, पिस्त,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मुकूलक, सकोच । **हि**–पिस्ता । **ब**–पेस्ता । **म-क**–पिस्ते । **लै**—PISTACIA VERA.

स्वभाव—केही तीतो र स्वादिलो छ । स्निग्ध छ । सारक र भारी छ । पित्त, कफ, बल र वीर्यलाई बढाउँदछ । गरम छ । वायु र गुल्मलाई हटाउँदछ । रगतलाई शुद्ध गराउँदछ ।

६०७. कागजी बदाम

सं—वाताद, वाताम, वातवैरी, नेत्रोपमफल । **हि-ब-म**–बादाम । **लै**—PRUNUS AMYGDALUS.

स्वभाव—केही टर्रो, मीठो, अमिलो छ । स्निग्ध र सारक छ । भारी छ । वायुलाई हटाउँदछ । शुक्रलाई बढाउँदछ । उष्णवीर्य छ ।

काँचो फल—भारी र सारक छ । कफ र पित्तलाई बढाउँदछ । वायुलाई हटाउँदछ ।

पाकेको फल—मीठो, स्निग्ध र पौष्टिक छ । वायु र पित्तलाई शमन गर्दछ । रक्तपित्तलाई हटाउँदछ । कफ-बल-वीर्यलाई बढाउँदछ ।

बदामको तेल—हलका र रेचन छ । वाजीकर छ । पित्त, वायु, दाह र मस्तकको रोगलाई हटाउँदछ । लावण्य गराउँदछ । प्रमेहकारक छ ।

६०८. भैँकटहर

सं—अनन्नास, आस, कौतुकसंज्ञक, पारवती । **हि**—अनन्नास । **ब-म**—अननस । **लै**--ANANAS COMOSUS.

स्वभाव-नपाकेको—भारी छ । रुचि गराउँदछ । कफ र पित्तलाई बढाउँदछ । **पाकेको**–अमिलो, गुलियो र स्वादिलो छ । रुचि गराउँदछ । हृदयको हित छ । पित्त, परिश्रम, ग्लानि, रसदोष र घाम गडेकोलाई हटाउँदछ ।

६०९. मखाना

सं—मखान्न, पद्मबीजाभ, पानीयफल । **हि-ब**--मखाना । **म**—मखाणे । **लै**--EURYALE FEROX

स्वभाव—सबै स्वभाव कमलगट्टा(५११)को समान छ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६१०. मुम्बदाम

सं—मण्डपी, भूमिजा, भूस्था, भूचरणका, त्रिबीजा, रक्तबीजा, स्नेहबीजका, भूशिम्बिका। **हि**—मूंगफली, चीनियाँ बादाम। **ब**—चीनेर बदाम। **म**–भूई मुगाच्या। **लै**—ARACHIS HYPOGAEA.

स्वभाव—मीठो, स्निग्ध र ग्राही छ। वायु र कफ बढाउँदछ। झाडा बाँधदछ।

यसको तेल पनि, यसै स्वभावको छ।

६११. मेवा, पपिता

सं--वातकुम्भ, एरण्डचिर्भिट, नलिकादल, मधुकर्कटी। **हि**—पोपैया, पपीता। **म**—पोपेया। **क**—पप्पलसु। **लै**—CARICA PAPAYA.

स्वभाव-काँचो फल—ग्राही छ। कफ र वायुलाई कोप गराउँदछ।

पाकेको फल--मधुरो, मीठो, रुचिकारक र भारी छ। वायु र पित्तलाई हटाउँदछ। कफ र शुक्रलाई बढाउँदछ। हृदयको हित छ। वर्ध्मरोग र उन्मादलाई शमन गर्दछ।

६१२. काजू

सं—काजूतक, गुच्छपुष्प, पार्वती, पृथग्बीज, वृत्तपत्र, अरुस्कर, अग्निध्मार, उपपुष्पिका, स्निग्धपीतफल। **हि-ब**—काजू। **म**--काजूचें झाड। **लै**—ANACARDIUM OCCIDENTALE.

स्वभाव—गुलियो, टर्रो र मीठो छ। गरम र हलका छ। धातुलाई बढाउँदछ। वायु, कफ, ज्वर, गुल्म, उदररोग, कृमि, व्रण, श्वेतकुष्ठ, ग्रहणी, अर्श र आनाहलाई शमन गर्दछ। अग्निमांद्यलाई हटाउँदछ।

इति आम्रादि वर्गः ॥१०॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ चन्दनादि वर्गः

६१३. श्रीखण्ड

सं—श्रीखण्ड, श्वेतचन्दन, शीतल, शीतगन्ध, गन्धराज, गन्धाढ्य, गन्धसार, गोशीर्ष, चन्दन, चन्द्रद्युति, तिलपर्ण, पटीर, पावन, भद्रश्री, भोगिवल्लभ, महार्ह, मंगल्य, मलयोद्भव, मलयज, सुगन्ध, सर्पावास। **हि-ब**—चन्दन। **म**—श्रीखण्ड चन्दन। **क**—श्रीगन्ध। **लै**—SANTALUM ALBUM.

स्वभाव—केही टर्रो, पिरो, तीतो र सुगन्ध छ। ठण्डा र रूखो छ। पित्त, रिंगटा, वमन, ज्वर, कृमि, श्रम, तृष्णा, दाह, विषदोष र रक्तदोषलाई शान्त गराउँदछ। वीर्यवर्द्धक छ। मुखका रोगमा उपयोगी छ। **लेप गर्नाले**—शरीरमा कान्ति बढाउँदछ। कामोद्दीपन गराउँदछ।

श्रीखण्ड—"वेट्ट" र "सुक्कडि" गरी **दुइ जातको हुन्छ**। आलो, छिद्र नपरेकोलाई "वेट्ट" र रूखैमा सुकेकोलाई "सुक्कडि" कहिन्छ। कसैका मतमा, मलयाचल पर्वतका नजीकको पहाडलाई "वेट्ट" कहिन्छ, त्यहाँ पैदा भएको श्रीखण्डलाई पनि "वेट्ट" भनिन्छ भन्ने उक्ति छ।

वेट्ट—तीतो र अति ठण्ठा छ। ज्वरलाई हटाउँदछ। पित्तदोष, दाह, वमन, मोह, तृष्णा, कुष्ठ, तिमिररोग, कास र रक्तदोषलाई पनि शमन गर्दछ। **म**—वेट्ट श्रीखण्ड। **क**—वेट्टचेगन्ध।

सुक्कडि—तीतो र ठण्डा छ। **आलो लेप गर्दा** शीतल र सुगन्ध गराउँदछ। मूत्रकृच्छ्र, पित्त, रगतको विकार र दाहलाई हटाउँदछ।

लक्षण—स्वादमा **तीतो**, घोट्ता **केही पहेँलो**, काट्दा **केही रातो**, देख्ता **सेतो**, आँखला **कोटर भएको**, 'श्रीखण्ड' **उत्तम** हुन्छ।

चन्दन शब्दले—शम्बरचन्दन, पीतचन्दन, रक्तचन्दन, पतङ्गचन्दन, बर्वरचन्दन र हरिचन्दनसमेतलाई लिइएको छ। क्रमैले निम्नोक्त प्रकार छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६१४. केहीमात्र पहेँलो श्रीखण्ड

सं—शम्बरचन्दन, शैलगन्ध, किरातकान्त, कैरात, गन्धकाष्ठ, वहलगन्ध, वन्य(ल्य)।

स्वभाव—तीतो र सुगन्धी छ। ठण्डा छ। कफ-वायुको विकार, श्रम, पित्त, फोडा, तृष्णा, मोह र पामा(लूतो)हरूलाई हटाउँदछ। **यो कोंकणदेशको प्रसिद्ध छ।**

६१५. पहेँलो श्रीखण्ड

सं—पीतचन्दन, पीतगन्ध, पीतकाष्ठ, पीताभ, कालीयक, कालेय, कालानुसार्यं, जायक, नारायणप्रिय, माधवप्रिय, वर्वर, हरिचन्दन। **हि**—कलंवक। **ब**—कलंवा। **म-क**—पीत चन्दन, पीवला चन्दन, मलया चन्दन। **लै**—SANTALUM FLONUM.

स्वभाव—तीतो र ठण्डा छ। कान्ति बढाउँदछ। कण्डू, कुष्ठ, विचर्चिका, दाह, कृमिदोष, विषदोष र कफको विकारलाई हटाउँदछ। यसलाई, कहीँ—'मनुष्यको दुर्लभ' भनी लेखिएको छ।

६१६. वकम्

सं—पतङ्गचन्दन पत्राङ्ग, पटराग, पचूर, पट्टरञ्जक, भार्यावृक्ष, रक्तकाष्ठ, रोगकाष्ठ, सुरङ्गद। **हि**—पतंग, वकमकाठ, आल। **ब**—वकमकाठ। **म-क**—पतङ्ग, पतङ्गल। **लै**—CAESALPINIA SAPPAN.

स्वभाव—तीतो, मधुरो, पिरो र अमिलो छ। रूखो, ठण्डा र सुगन्धी छ। वर्णलाई राम्रो गराउँदछ। व्रणलाई शुद्ध गराउँदछ। वायु, पित्त र कफको विकारलाई हटाउँदछ। उन्माद, ज्वर, फोडा, व्रण, मूत्रकृच्छ्र, अश्मरी, रक्तदोषलाई पनि शमन गर्दछ। दाहमा पनि उपयोगी छ। **यो पश्चिम त्रिवेणीमा छ।**

६१७. रक्तचन्दन

सं—रक्तचन्दन, रञ्जन, रक्तसार, रक्तबीज, अर्कचन्दन, कुचन्दन, क्षुद्रचन्दन, ताम्राभ, ताम्रसार, तिलपर्ण। **हि**—लालचन्दन। **ब-म-क**—रक्तचन्दन। **लै**—PTEROCARPUS SANTALINUS.

स्वभाव—तीतो र अति शीतल छ। नेत्रको हित छ। बलकारक छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वायु, पित्त, कफको विकारलाई शान्त गराउँदछ। कास, ज्वर, वमन, भ्रान्ति,तृष्णा, क्रमिदोष, भूतदोष, रक्तविकार र रक्तपित्तमा उपयोगी छ।

६१८. अति सेतो श्रीखण्ड

सं—वर्वर, वर्वरोत्थ, श्वेतवर्वरक, शीत, पापक, पीतकाष्ठ, कृत्रिम।

स्वभाव—तीतो र ठण्डा छ। सुगन्ध छैन। त्रिदोषलाई हटाउँदछ। कुष्ठ, कण्डू, व्रण र **विशेष गरी रक्तदोषलाई** शमन गर्दछ। यसैलाई कहीँ "किराती श्रीखण्ड" पनि भन्दछन्।

६१९. रातो श्रीखण्ड

सं—हरिचन्दन, हरिगन्ध, चन्द्रचन्दन, नन्दनज, दिव्य, दिविज, महा-गन्ध, लोहितज, सुरार्ह।

स्वभाव—तीतो र ठण्डा छ। दिव्य छ। पित्त, आरोप, श्रम, भ्रम, वमन, मन्दाग्नि र शोषलाई हटाउँदछ। **यो कोंकणदेशमा प्रसिद्ध छ,** भन्ने र कसैले 'मनुष्यलाई दुर्लभ' पनि भनेका छन्।

पूर्वोक्त चन्दनहरू सबैमा, **साधारण स्वभावले**–रस र वीर्य समान छ। गन्धमात्रमा फरक छ, तथापि क्रमशः—पछाडिको भन्दा, अगाडि-अगाडिको गुणदायक छ।

६२०. देवार, दियार(ल)

यो—स्निग्धदारु र काष्ठदारु गरी दुइ जातको छ, पर्याय र स्वभावमा निम्नोक्त प्रकार छ।

सं—स्निग्धदारु, अमरदारु, इन्द्रदारु, डुकिलिय, दारुक, देवदारु, भवदारु, भद्रदारु, भूतहारि, मस्तदारु, शाम्भव, शिवदारु, सुरदारु।

स्वभाव—तीतो र पाकावस्थामा पिरो छ। चिल्लो छ। गरम र हलका छ। श्लेष्मा र वायुलाई हटाउँदछ। मलस्तम्भ, आध्मान, श्वास, कास, हिक्का, शोथ, कण्डू, तन्द्रा र रक्तदोष, पिनासलाई हटाउँदछ। **यो लकडीमा तेल दलेजस्तो, चिल्लोपनाको हुन्छ।**

सं—काष्ठदारु, अस्निग्धदारुक, देवकाष्ठ, पूतिकाष्ठ, भद्रकाष्ठ, सुकाष्ठक।

स्वभाव—तीतो छ। गरम र रूखो छ। श्लेष्मा, वायु र भूतदोषलाई

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शमन गर्दछ। लेप लगाउँदा, कालो दाग बसाल्दछ। **यो फुस्रोपनाको** हुन्छ।

हि-ब—देवदारु। **म**—चेल्यादेवदार, काष्ठदेवदार। **क**—चोपडा देवदारु, काष्ठदेवदारु। **लै**—CEDRUS DEODARA.

६२१. छतिउन

सं—सप्तपर्ण, सप्तछद, सुपर्णक, गंधिपर्ण, गुहाशयन, गुच्छपुष्प, पत्रवर्ण, बहुपर्ण, वृहत्त्वक, मदगन्ध, मुनिछद, युग्मपर्ण, विशालत्वक्, विषमछद, शाल्मलिपत्रक, शुक्तिपर्ण। **हि**—सतौना, सतवन, छतिवन। **ब**—छातिमगाछ। **म**—सतवना, सात्वीण। **क**—एलेलेग। **लै**—ALSTONIA SCHOLARIS.

स्वभाव—तीतो र टर्रो छ। गरम र स्निग्ध छ। सारक र मदगन्धी छ। हृदयको हित र दीपन छ। त्रिदोषलाई हटाउँदछ। कृमि, श्वास, कुष्ठ, गुल्म, शूल, व्रण र रक्तविकारलाई शमन गर्दछ।

६२२. श(स)ल्लो

सं—स(श)रल, सुस्निग्धदारु, सुरभिदारुक, स्निग्ध, स्निग्धदारुक, मनोज्ञ, मारीचपत्र, पूतिकाष्ठ, पीतद्रु, तुंगी। **हि**—धूपसरल। **ब**—सरल-गाछ, तार्पिन तैलेर गाछ। **म**—सरल। **क**—सरल देवदारिचेट्टु। **लै**—PINUS ROXBURGHII.

स्वभाव—मधुरो, तीतो र पाकावस्थामा पिरो छ। गरम छ। स्निग्ध र हलका छ। कोष्ठ शुद्ध गराउँदछ। कण्ठ, कर्ण, नेत्रका रोग र भूत-राक्षसदोषलाई हटाउँदछ। कफ, वायु, पसीना, दाह, कास, मूर्च्छा र घाउ-खटिरासमेत छालाका रोगलाई शमन गर्दछ।

६२३. गोब्रेशल्लो

सं—चीडा। **हि**—चीड़। **लै**—ABIES WEBBIANA.

स्वभाव—केही गरम छ। अग्निदीपक छ। कफलाई हटाउँदछ। कासलाई शमन गर्दछ। केही दिनसम्म सेवन गर्नाले पित्तदोष र परिश्रम-लाई शमन गर्दछ।

६२४. केसर

सं—कुंकुम, काश्मीर, काश्मीरज, कालेयक, कान्त, केसरवर, अग्नि-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शेखर, अष्टक, अरुण, गौर, घुषृण, जागुड, पिसु(श)न, पीतक, रक्त, रुधिर, वर, वरेण्य, वह्निशिख, वाल्हीक, शठ, शोणित, संकोच। **हि-ब-क**— केसर। **म**—कुंकुम। **लै**—CROCUS SATIVUS.

स्वभाव—केही तीतो, पिरो, गरम र स्निग्ध छ। सुगन्धी र रुचिकारक छ। कफ-वातसंबन्धी कास, कण्ठरोग, शिरःशूल, विषदोष, वमन र मुखको चायालाई हटाउँदछ। शरीरको कान्ति र वर्णलाई बढाउँदछ।

लक्षण—गम्भीर लाली र सुगन्ध भएको, दलदा(मल्दा)—कर्णिका-समान हातमा लागी उसको रंग स्थिर रहने छ भने उत्तम हुन्छ। जो आगाको जस्तो रातो वर्ण र पहेँलो रंगको समेत मिसिएको हुन्छ, ऊ हीन ठहर्दछ, विषयुक्त हुन्छ।

भेद—काश्मीरमा पैदा हुने, वाल्हीक(बुखाड)देशमा हुने, पारस (ईरान)देशमा हुने गरी **तीन जातको** हुन्छ।

काश्मीरको-मसिन। केसर—रातो कलेजी वर्ण भै सिमलको गन्ध भएको, **उत्तम** हुन्छ। **वाल्हीकको—मसिना केसर**—केही सेतो भाव पहेँलो वर्ण भै केतकीका फूलको गन्ध भएको हुन्छ, **मध्यम ठहर्दछ**। **पारसको-मोटा केसर**—केही फुस्रो पहेँलो भै, महका जस्तो गन्ध भएको हुन्छ, **अधम ठहर्दछ**।

६२५. तृणकुंकुम

सं—तृणकुंकुम, तृणास्र, तृणपुष्प, तृणोत्थ, तृणगौर, गन्धितृण, गन्धाधिक, लोहित, शोणित। **हि**—तृणकुंकुम।

स्वभाव—पिरो र गरम छ। कफ, वायु, शोफ, कण्डूति, पामा, कुष्ठ, आमदोषलाई हटाउँदछ। चेहडा उज्यालो गराउँदछ।

यो—**काश्मीरमा प्रसिद्ध**—छ भनी 'अभिधान चूडामणि'मा लेखिएको छ।

६२६. प्रियंगु, दयालो

यसको बोटलाई 'दयालो' र फललाई 'प्रियंगु' भन्दछन्।

सं—प्रियंगु, प्रियवल्ली, वृत्तारम्भा, पर्णभेदिनी, पीता, कंगु, कंगुनी, गन्धफली, कान्ता, गोवदनी, गौरी, गौरवल्ली, फलिनी, फलीप्रिया, भंगुरा, मंगल्या, विष्वक्सेना, शुभा, श्यामा, श्रेयसी, सुभगा। **हि**—प्रियंगु,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

फूलप्रियंगु, दहिगना। **ब-म**—प्रियंगु। **क**—नेविलगु। **लै**—AGLAIA ROXBURGHIANA.

स्वभाव—तीतो, टर्रो र ठण्डा छ। वायु र पित्तलाई हटाउँदछ। रक्तातिसार, दाह, ज्वर, गुल्म, तृष्णा, प्रमेह, विषदोष, रक्तविकार, वमन, भ्रान्ति, मुखको बेस्वादो, शरीरको दुर्गन्ध र पसोनालाई शमन गर्दछ।

यसको फल—(प्रियंगु)-टर्रो, मधुरो, रूखो र ठण्डा छ। भारी छ। बलकारक छ। कफ र पित्तलाई हटाउँदछ। संग्राही छ। विवन्ध र आध्मान गराउँदछ।

६२७. कस्तूरी

सं—कस्तूरी, कामानन्दा, काममोदी, कुरंगनाभी, गन्धवेलिका, बहुगन्धदा, मदनी, मार्जाली, मृगमद, भृगनाभि, मृगांडजा, योजनगन्धा, ललितामद, वेधमुख्या, श्यामा, श्यामली, सहस्रवेधी, सुभगा। **हि**-कस्तूरी। **ब**-मृगनाभि। **म-क**-कस्तूरी। **लै**—MOSCHUS.

स्वभाव—पिरो, तीतो र नुनिलो छ। सुगन्धी छ। भारी र गरम छ। वृष्य छ। शुक्रलाई बढाउँदछ। रसायन छ। कुष्ठ, किलास, कफवातदोष, मुखरोग, तृष्णा, वमन, शोष, कास, विषदोष, शीत र दुर्गन्धलाई हटाउँदछ। नेत्रको हितकारक छ।

लक्षण—कस्तूरीको दाना-केही फुस्रो-पहेँलो, कैलो, कालो गरो **तीन प्रकारको** हुन्छ। पहिलो **कामरूपदेश(आसाम)मा हुन्छ, उत्तम छ**। दोस्रो-**नेपालप्रान्तमा हुन्छ, मध्यम छ**। तेस्रो-**काश्मीरमा हुन्छ, अधम छ**।

यिनमा पनि—चूर्णरूपको "खरिका", तिलका आकारको "तिलका" गहतका आकारको "कुलत्था", त्यसभन्दा केही ठूलो "पिण्डका" र त्यसभन्दा पनि केही ठूलोलाई "नायिका" भनी कहिएको छ।

परीक्षा—स्वादमा तीतो, केही पिरो, वर्णमा पहेँलो, गन्धमा केतकीका फूलजस्तो, तौलमा हलका, पानीमा राखदा रंग नबदलिने, मलदा चिल्लो भावको, आगोमा राखदा 'चिं-चिं' आवाज हुने र छालाको गन्ध हुने **उत्तम हुन्छ**।

बालक, बूढो, दुब्लो र रोगी मृगको 'कस्तूरी' **मदगन्धको हुन्छ**, कामातुर र तरुने मृगको **प्रशस्त सुगन्धको हुन्छ**।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नकली कस्तूरी—छुँदैमा चिल्लोपनाको, धूवाँका गन्धको, कपडामा राखदा पहेँलो रंग सर्ने, आगामा राखदा धूवाँ गन्हाउने,–तुरुन्तै डढने, तौलमा भारी हुने, मलदा रूखो—कस्तूरी 'बनौटे' ठहर्दछ। पुनश्च–हतकेलामा केही कस्तूरी र पानी मिलाई दुइ घडी राखदा, ऊ पानीमा केही रातो-पहेँलो रङ्ग चढ्यो भने पनि नकली ठहर्दछ।

कस्तूरी—शुद्ध छ तर मलीन छ भने, ऊ नपुंसक मृगको वा मृगिणीको ठहर्दछ।

६२८. विडालकस्तूरी

सं—विडालकस्तूरी, गन्धमार्जारवीर्य।

स्वभाव—सुगन्धी र गरम छ। स्निग्ध छ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ। वीर्य र कान्तिलाई बढाउँदछ। कफ, वायु, कण्डू, किटिभ, कुष्ठ, कण्ठरोग, पसीनाको गन्धलाई हटाउँदछ। नेत्रको हित र वमनकारक छ।

६२९. गोरोचन

सं—गोरोचना, गौरी, गौतमी, गव्या, काञ्चनी, पिङ्गा, पिङ्गला, पीता, मंगल्या, मनोरमा, मेध्या, रामा, रुचि, रुचिरा, रोचनी(ना), वंदनीया, शिवा, शुभा, शोभना, शोभा, श्यामा। **हि–ब–म–क–गोरोचन**। **लै**—BOSTA ROUS.

स्वभाव—केही तीतो र ठण्डा छ। पथ्य र वृष्य छ। विषदोष, क्रुमि र कुष्ठको नाशक छ। रुचि र पाचन गराउँदछ। भूतग्रह, त्रिदोष र उन्मादलाई हटाउँदछ। श्रृंगारमा मंगल र मोहन गराउँदछ। रक्तदोष र नेत्ररोगमा पनि हित छ। गर्भस्रावलाई हटाउँदछ।

६३०. कपूर

सं—कर्पूर, कुमुद, अभ्रसार, इन्दु, औषधीश, गौर, घनसारक, चन्द्रलोक, चन्द्र, ताराभ्र, तुषार, मिहिका, शशांक, शाम्भव, शितकर, शिला, शीतप्रभ, शीत, शीतांशु, शुभ्रांशु, स्फटिक, हिमकर, हिमवालुका। **हि**–कपूर। **ब**–कार्पूर। **म–क**—कपूर। **लै**—CINNAMOMUM CAMPHORA.

कपूरमा—पीतास, भीमसेन, शितकर, शंकरावास, प्रांसु, पिंज, अब्दसार, ह्मिबालुका, जूटिका, तुषार, हिम, शीतल, पक्विकका (पत्रिका),

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तेन्ह भेद लेखिएका छन् तापनि, **स्वभावमा समानै** बताइएको छ।

स्वभाव—मधुरो, तीतो, पिरो र सुगन्धी छ। ठण्डा र हलका छ। नेत्रको हित छ। वृष्य र मदकारक छ। कफ, दाह, तृष्णा, रक्तपित्त, कण्ठरोग, नेत्ररोग, उदररोग, मुखको बेस्वादी, विषदोष, पित्तदोष, दुर्गन्ध, मूत्रकृच्छ्र र प्रमेहलाई शमन गर्दछ। धेरै वेर राखेमा दाहलाई पनि हटाउँदछ। **नयाँ** छ भने–तीतो, स्निग्ध, गरम र दाह गराउने हुन्छ। **पुरानोले**–दाह र शोषलाई हटाउँदछ। यसलाई **शोधन गरी प्रयोग गर्नु पर्दछ।**

लक्षण—निर्मलभृंगराजका पातसमान, साना-साना टुक्रा, बहुत हलका, तौलमा धेरै चढने, तीतो स्वादको, स्पर्शमा ठण्डा, अति सुगन्धी, स्नेह नभएको **उत्तम** हुन्छ। अन्यथा भएमा–खाँदा, घाउ-फोडा गराउने सम्भव हुन्छ।

कपूरको वृक्ष—धेरैजसो चीन र जापानमा हुन्छ। **वृक्ष**—झन्डै तेज-पातको जस्तो हुन्छ। **रूखको बोक्रा**—बाहिर खस्रो, भित्र चिल्लो भावको हुन्छ। **फल**—मटरसमानको भै त्यसभित्रको **बियाँमा** कपूरको वास आउँदछ। **वृक्षका बोक्रा**—माड्दा दुध निस्कन्छ र त्यसैबाट 'कपूर' बन्दछ। यो पकाएको र नपकाएको **दुई थरी** हुन्छ। काँचो भन्दा, **पकाएको उत्तम छ।**

६३१. चीनियाँकपूर

सं—चीनकर्पूर, चीनक, कृत्रिम, तुषार, द्वीपकर्पूरज, पटु, धवल, मेधसार। **हि**—चीनकपूर, चीनियाँकपूर। **ब**—चीनेरकपूर। **म–क**—चीनकर्पूर। यसलाई "कृत्रिम कपूर" पनि भन्दछन्।

स्वभाव—पिरो, तीतो र गरम छ। कफ, कुष्ठ, कण्डू, कृमि र वमनलाई हटाउँदछ।

६३२. जवाकस्तूरी

सं—जवाकस्तूरी, कूटामोद, कृत्रिम, गंधराज, गंधाढ्यस्निग्ध, तैलनिर्यास, मृगचर्मज, समूहगन्ध, साम्राणिकर्दम, सुगन्ध। **म**—कारिंगा। **लै**—GARDENIA JASMINOIDES.

स्वभाव—सुगन्ध र स्निग्ध छ। गरम छ। वातरोगमा हित छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मोहन र आह्लाद गराउँदछ। यो सुगन्ध भएको र रंगमा केही पहेँलो-नीलो भावको हुन्छ। घाममा राखदा, सुगन्ध बढने चाहिँ असल हुन्छ।

६३३. तूनी (टूनी)

सं—तूणी, तूणिक, तुन्नक, नन्दी, नन्दक, नन्दीवृक्ष, पीतक, आपीत, कच्छप। **हि**—तून, तूनी। **ब**—तुन्दगाछ। **म**—तूनी, नान्दुरखी। **क**—नन्दीवृक्ष, नन्दपट्टे। **लै**—CEDRELA TOONA.

स्वभाव—पिरो, तीतो, मधुरो र टर्रो छ। हलका, ठण्डा र ग्राही छ। वीर्यवर्द्धक छ। त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। व्रण, कण्डू, कुष्ठ, रक्त-पित्त, शिरःपीडा, दाह, रक्तदोष र पित्तदोषमा उपयोगी छ। सुगन्धी छ। यसको **वास्ना** कपूरको जस्तो हुन्छ। विशेष गरी **श्वेत कुष्ठमा अति उपयोगी छ।**

६३४. जाइपत्री

सं—जातोपत्री, जातीकोश, मालतीपत्रिका, सुमनःपत्रिका, सौमन-दायिनो। **हि**—जावित्री। **ब**—जायित्री। **म-क**—जायपत्री। **लै**—MYR-ISTICA MALABARICA.

स्वभाव—स्वादिलो, पिरो, तीतो र सुगन्धी छ। हलका र गरम छ। रुचि गराउँदछ। वर्णलाई सफा गराउँदछ। मुखको स्वाद मीठो गराउँदछ। कफ, कास, वमन, श्वास, तृष्णा, कृमि र विषदोषलाई हटाउँदछ।

६३५. जाइफल

सं—जातीफल, जातिसस्य, जातिसार, पुट, मज्जासार, मालतीफल, शालूक, सुमनःफल। **हि-ब-म-क**—जायफल। **लै**—MYRISTICA FRAGRANS.

स्वभाव—टर्रो, पिरो, तीतो र गरम छ। ग्राही छ। हलका र रुचि-कारक छ। स्वरलाई खुलाउँदछ। दीपन र वृष्य छ। कफ, वायु, दुर्गन्ध, मुखको बेस्वादी, कृमि, कास, श्वास, वमन, शोष, पिनास, कण्ठरोग, वातातिसार र प्रमेहमा हितकारी छ। कसैले, तृष्णा, शूल, हृदयरोगमा पनि हितकारक मानेका छन्।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

लक्षण—आवाज निस्कने, चिल्लो, गह्रुंगो असल हुन्छ। ह्लुको, शब्द नभएको र रूखो कमसल हुन्छ।

जाइफलको तेल—उत्तेजक, अग्निजनक र बलदायक छ। जीर्णातिसार, आध्मान, आक्षेप, शूल, आमवात र गिजाको रोगमा हितकारी छ।

६३६. बढेर

सं—कंकोल, कंकोलक, कटुफल, कट्फल, कृतफल, कोलक, माधवामिष, मारीच, माधवोचित, विद्वेष्य, स्थूलमरिच। **हि**—शीतलचोनी, कंकोल। **ब**—कांकला। **म-क**—कंकोल, कापूरचीनी। **लै**-CUBEBA OFFICINALIS.

स्वभाव—पिरो, तीतो, गरम र हलका छ। सुगन्धी छ। तीक्ष्ण छ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ। दीपन-पाचन गराउँदछ। रेचन छ। हृदयलाई हितकारी छ। मुखको दुर्गन्ध हटाउँदछ, स्वादिलो गराउँदछ। वातरोग, हृदयरोग, कृमि, अग्निमांद्य, आमदोष र नेत्रको अन्धोपनलाई शमन गर्दछ।

६३७. ल्वाङ्ग

सं—लवङ्ग, लवङ्गकलिक, लव, गीर्वाणकुसुम, चन्दनपुष्प, तीक्ष्णपुष्प, देवकुसुम, भृंगार, भृंगांगी, वारिसम्भव, वारिपुष्प, शेखर, श्रीपुष्प, श्रीसंज्ञ, सुषिर। **हि**—लौङ्ग, लवङ्ग, करनफल। **ब-म-क**—लवङ्ग, लवङ्गफलिका। **लै**—SYZYGIUM AROMATICUM.

स्वभाव—तीतो, पिरो र तीक्ष्ण छ। ठण्डा र हलका छ। दीपनपाचन र रुचि गराउँदछ। वायु, कफ, पित्त, रक्तदोष, तृष्णा, वमन, आध्मान, शूल, कास, श्वास, हिक्का, शिरोरोग र नेत्ररोगमा हितकारक छ। पाकावस्थामा मधुरो र ठण्डा छ।

६३८. अगुरु

सं—अगुरु, कृमिज, गन्धधूमज, योगज, राजार्ह, लोह, वांशिक, सुधूप्य। **हि-ब-म-क**—अगर। **लै**—AQUILARIA AGALLOCHA.

स्वभाव—तीतो, पिरो, सुगन्धी र स्निग्ध छ। तीक्ष्ण र गरम छ। रुचि गराउँदछ। मंगलकारक छ। धूपयोग्य छ। पित्तलाई बढाउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वायु र कफलाई हटाउँदछ । कर्णरोग, नेत्ररोग र कुष्ठलाई शमन गर्दछ । शीतवातमा पनि उपयोगी छ । हलका छ ।

यसको-लेप-बुकुवा—विशेष उपयोगी छ । **यसको धूप दिँदा**-वास्ना गराउँदछ, वायुलाई हटाउँदछ ।

६३९. कृष्णागरु

सं—कृष्णागरु, कृष्णकाष्ठक, कालागरु, कालीय, काकतुण्डक, कालसार, केश्य, अगरु, गन्धराजक, धूपार्ह, वल्लर, वसुक, विश्वरूपक, शीर्षश्रृंगार, सुगन्धिक । **हि**—कृष्णागरु । **लै**–VEPRIS BILOCULARIS.

स्वभाव—पिरो र तीतो छ । केही गरम छ । **लेपमा** ठण्डा छ । **ध्यूँदा**-पित्तलाई हटाउँदछ । त्रिदोषलाई पनि केही शमन गर्दछ । धूपमा-योग्य छ ।

यो 'कीराले नखाएको, उत्तम छ भने पानीमा डुब्दछ' भनी लेखिएको छ । **अगुरु कृष्णागुरु दुवै आसामका प्रसिद्ध छन् ।**

६४०. गुज्राती अगुरु

सं—दाहागुरु, दाहककाष्ठ, दहनागरु, तैलागरु, धूपागुरु, पुर, पुरमथनवल्लभ, वह्निकाष्ठ । **हि**—दाहागरु ।

स्वभाव—पिरो र गरम छ । केशवर्द्धक र वर्णकारक छ । केशका हरएक दोषलाई हटाई, हरबखत सुगन्ध गराउँदछ । **यो गुजरातको प्रसिद्ध छ ।**

६४१. पहाडिया अगुरु

सं—काष्ठागरु, काष्ठक, कृमिजघ्न, अनार्यक, असार, पीतक, लोह, वर्णप्रसादन । **हि**--काष्ठागरु । **लै**--ANAPHALIS NEELGERRYANA.

स्वभाव—पिरो र गरम छ । **लेपमा**—रूखो छ । कफलाई हटाउँदछ ।

६४२. मलयागुरु

सं—मंगला(ल्या)गुरु, मंगल्या, मल्लिका, गन्धा । **लै**—ARTEMISIA MARITIMA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—पिरो, तीतो, गरम र स्निग्ध छ। प्रशस्त गंधको छ। योगवाही छ। वायु र कफलाई हटाउँदछ। आँखा र कानका रोगमा हितकारक छ। कुष्ठमा पनि उपयोगी छ। मंगलदायक छ।

यो—लालीभावको हुन्छ, **केदारमा प्रसिद्ध छ।**

६४३. जटामसी

सं—मांसी, मांसिनी, माता, मृगभक्षा, मेषी, क्रव्यादि, केशिनी, चक्रवर्तिनी, जटिला, जटा, जटामांसी, जटाला, जननी, जटावती, तामसी, नलदा, पासी, पिशी, पेशी, भूतजटा, विशिता, हिंस्रा। **हि**—जटामांसी, बालछड, कनुचर। **ब-म-क**—जटामांसी। **लै**—NARDOSTACHYS JATAMANS.

स्वभाव—टर्रो, पिरो, केही तीतो र स्वादिलो छ। सुगन्धी र ठण्डा छ। दाह, पित्त, विसर्प, कुष्ठ, र कफदोष, रक्तदोष, भूतदोषमा उपयोगी छ। मेधा, कान्ति र बललाई बढाउँदछ। आनन्ददायक छ। **लेप गरेमा**—ज्वर र रूखोपनालाई हटाउँदछ।

६४४. ठूलो जटामसी

सं—गन्धमांसी, केशी, जटाला, पिशाची, पूतना, भूतकेशी, भूतजटा, लघुमांसी, लोमशा। **हि-ब**—भूतकेसी। **लै**—CORYDALIS GOVANIANA.

स्वभाव—तीतो र ठण्डा छ। वर्णकारक छ। कफदोष, कण्ठरोग र रक्तपित्तलाई शमन गर्दछ। विषदोष र भूतज्वरमा पनि उपयोगी छ।

६४५. सानो जटामसी

सं—आकाशमांसी, खसम्भवा, गौरी, निरालम्बा, पर्वतवासिनी, सूक्ष्मपत्री, सेवाली।

स्वभाव—ठण्डा छ। वर्णकारक छ। शोफ, व्रण, नाडीव्रण(सैन), लूतो, फोडा, दादुरा र जालगर्दभलाई हटाउँदछ।

यसको उत्पत्ति केदारमा मात्र छ। प्रसिद्ध छ।

६४६. कालो जटामसी

सं—मुरा, कुटी, कृष्णमांसी, गन्धवती, गन्धमादिनी, गन्धाढ्या,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गन्धकुटी, दैत्या, भूरिगन्धा, सुरभि। ब--मादार। लै—ERYTHRINA STRICTA.

स्वभाव—तीतो, पिरो, टर्रो र ठण्डा छ। प्रशस्त सुगन्धी छ। कफ, पित्त, वायुका विकार, विषदोष, रक्तदोष, श्वास, ज्वर, दाह, भ्रम, मूर्च्छा, तृष्णा र भूतबाधामा उपयोगी छ। अरू स्वभाव जटामसी-समानको पनि छ।

यो-गुज़ातको प्रसिद्ध छ।

६४७. सील, शिलारस

सं—सिल्हक, सिल्हसार, सुगन्धिक, सैम्हिकारस, अश्मपुष्प, कपितैल, करेवर, कल्क, कपिज, कपि, कृत्रिमक, धूम्र, तुरुष्क, धूम्रवर्ण, पिण्याक, पिण्डित, पिण्डतैलक, पीतसार, यवन, लेपन। **हि-ब-म**-शिलारस। **क**-पिंडतैल। लै—LIQUIDAMBAR ORIENTALIS.

स्वभाव—पिरो, स्वादिलो र केही तीतो छ। चिल्लो र सुगन्धी छ। गरम छ। शुक्र र कान्तिलाई बढाउँदछ। कुष्ठ, कफ, पित्त, अश्मरी, मूत्राघात, भूतज्वर, कण्डू, दाह, पसीना र ग्रहदोषलाई शमन गर्दछ।

यो—महजस्तो **चोप** हुन्छ। **यसको रूख**-आसाम, वर्मातर्फ प्रसिद्ध छ, सुलभ छ।

६४८. गुग्गुलधूप

सं—गुग्गुलु, कालनिर्यास, कुम्भोलूखलक, कौसिक, जटाल, जटायु, दिव्य, दुर्ग, देवेष्ट, निशाटक, पलंकष, भवाभीष्ट, भूतहर, मरुदेश्य, महिषाक्ष, रक्षोहा, यातुघ्न, यवनद्विष्ट, रूक्षगन्धक, शाम्भव, शिव, पुर। **हि**-गुगल(र), गुग्गुल। **ब-म**-गुग्गुलु। **क**-गुग्गुलु, इडवोल। **लै**—COMMIPHORA MUKUL.

स्वभाव—तीतो, टर्रो र रूखो छ। उष्णवीर्य छ। पाकावस्थामा पिरो छ। हलका र लेचिलो छ। रसायन छ। पित्तलाई बढाउँदछ। स्वरलाई शुद्ध गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। भग्न संधान गराउँदछ। बल र वीर्यलाई बढाउँदछ। कफ, वायु, व्रण, अपचि, प्रमेह, अश्मरी, वातविकार, कुष्ठ, आमवात, पिटका, ग्रन्थि, शोफ, अर्श, कृमि, गण्डमाला र मेदाका रोगमा उपयोगी छ। शरीरमा फैलिने स्वभावको छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गुग्गुल—भमौरा वर्णको "महिषाक्ष", **कालो-नीलो वर्णको** "महानील", **सेतो-नीलो वर्णको** "कुमुद", **कलेजी (माणिक) वर्णको** "पद्म" र **पहेँलो वर्णको** "हिरण्याक्ष" गरी **पाँच जातमा** कहिएको छ। तीमध्ये– 'महिषाक्ष' र 'महानील' हात्तिका निमित्त, 'कुमुद' र 'पद्म' घोडाका निमित्त र 'हिरण्याक्ष' मनुष्यका निमित्त विशेष उपकारी छ, भन्ने विशेष वचन छ। तापनि 'महिषाक्ष' पनि मनुष्यलाई हितकारकै लेखिएको छ।

नयाँ गुग्गुल—चिल्लो, उज्ज्वल, पाकेको जामुनूको फलका आकारको हुन्छ। **विशेष**—सुगन्धी र लेचिलो हुन्छ। बल-पुष्टि-वीर्यलाई बढाउँदछ।

पुरानो—सुकेको, केही दुर्गन्ध र स्वाभाविकरूपले छोडेको हुन्छ, वीर्यमा पनि हीन हुन्छ।

लक्षण—आगोमा राखदा बल्ने, घाममा गल्ने, तातो पानीमा राखदा पग्ली दुधसमान हुने **उत्तम** हुन्छ। नूनमा मयल परेजस्तो आकार भएको, गन्हाउने, पुरानो ठहर्दछ, गुण दिँदैन।

गुग्गुल—शोधन नगरी प्रयोग गर्न हुँदैन, शुद्ध गराउनुपर्दछ।

६४९. पहेँलो गुग्गुल

सं—गन्धराज, कणगुग्गुलु, कणक, पलंकष, वंशपीत, सुवर्ण, सुरस, सुरभि, स्वर्णकण।

स्वभाव—पिरो र गरम छ। वास आउँदछ। वातविकार, कफविकार, शूल, गुल्म, उदररोग र आध्मानमा उपयोगी छ। रसायन छ।

६५०. आशापुरी गुग्गुल

सं—भूमिज, आशापुरसंभव, इडाजात, उमाप्रिय, दुर्गाह्लाद, दैत्यमेदज, भूमिजगुग्गुलु, मज्जाल, महिषासुरसम्भव, मेदज।

स्वभाव—तीतो, पिरो र गरम छ। सुगन्धदायक छ। यसको धूपले देवीलाई प्रसन्न गराउँदछ। कफ-वायुको दोष भूतदोषलाई हटाउँदछ। मेधाजनक छ।

यो—काशीमा विशेष प्रसिद्ध छ।

६५१. पहाडिया गुग्गुल, पहाडिया गुँद

सं—जिङ्गीनी, झिङ्गिनी, झिङ्गी, कुलमञ्जरी, पार्वती, प्रमोदिनी,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सुनिर्यासा। **हि**—जिङ्गिनी, जियाल। **ब**—दुलदुली। **म**—मोइ, मोक। **क**—ओरीथ, मरम। **लै**—LANNEA GRANDIS.

स्वभाव—टर्रो र मधुरो छ। गरम छ। पाकावस्थामा पिरो छ। योनिलाई शुद्ध गराउँदछ। मुखको दुर्गन्धलाई हटाउँदछ। वायु, कफ, हृदयरोग, वातातिसार वातव्रण र तृष्णालाई शमन गर्दछ।

यसको रूख—'गोरखा'मा छ।

६५२. शालधूप

सं—राल, अग्निवल्लभ, कलयज, कनकजो(लो)द्भव, काल देवेष्ट, बहुरूप, यक्षधूप, ललन, शाल, शालनिर्यास, शालरस, शीतल, सर्ज्जरस, सर्जनिर्यासक, सुरभि, सुरधूप। **हि**—राल, धूना; **देहाती**—करायेल धूप। **ब**-धूना, धूनी। **म**-राल, पिम्बली। **क**—सर्जरस। **लै**-CANARIUM STRICTUM.

स्वभाव—टर्रो र तीतो छ। स्निग्ध, ठण्डा, भारी र ग्राही छ। वात-पित्त-रक्तका विकार, ज्वर, व्रण, विसर्प, विपादिका, भग्न, अग्निदग्ध, आमशूल, अतिसार, फोडा, कण्डू, पसीना र ग्रहदोषलाई हटाउँदछ। विशेष गरी व्रणको रोपण गराउँदछ।

शालधूपको तेल—वायु र कफको विकारलाई शमन गर्दछ। फोडा, घाउ-खटिरा, कुष्ठ, पामा र कृमिमा उपयोगी छ।

६५३. काँढे शल्लोको खोटो

सं—कुन्दुरुक, कुन्दुक, गोपुरक, तीक्ष्ण, पालिन्द, पालङ्गी, बहुगन्ध, भीषण, मुकुन्द, शल्लकीनिर्यास, शिखरीकुन्दु, श्रीवल्लभ, सुगन्ध, सौराष्ट्र। **हि**—कुन्दरु, लोबान, गुन्दवरोसा। **ब**-कुन्डरुखोटी। **म**-कुन्दुरुक। **क**-इडवोल। **लै**--STYRAX BENZOIN.

स्वभाव—तीतो, पिरो र मधुरो छ। स्निग्ध, गरम र तीक्ष्ण छ। छालालाई हितकारक छ। कफ र पित्तको पीडालाई हटाउँदछ। **खाँदामा र लेपमा** ठण्डा छ। मुखरोग, ज्वर, पसीना, रक्तविकार, रक्तातिसार, ग्रहपीडा र जम्रालाई हटाउँदछ। प्रदररोगमा पनि हितकारक छ।

६५४. कुट

सं—कुष्ठ, कुत्स, काकल, आमय, उत्पल, गद, त्वक्दोष, नीरुज,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पद्मक, पाटव, पाकल, पारिभाव्य, पारिखद्रक, रुजा, वाम, वानीरज, वा(व्या)प्य, व्याधि । **हि**—कूट, कुष्ठ । **ब**—कुड, कुठ । **म-क**—कोष्ठ । **लै**—SAUSSUREA LAPPA.

स्वभाव—तीतो, पिरो, मीठो, हलका र गरम छ। कान्ति र वीर्य-लाई बढाउँदछ। रसायन छ। कफ, वायु, कुष्ठ, पामा, रक्तविकार, कास, वमन, तृष्णा, विसर्प, विषदोष, कण्डूति, खजूं र दद्रुमा उपयोगी छ।

यसको लेप गर्नाले—वातरोगलाई शान्त गराउँदछ।

६८५. सेतो सारिवा

(गानूमा कपूरवास आउने दुधेलहरो)

सं—सारिवा, अनन्ता, आस्फोता, उत्पलशारिवा, गोपी, गोपवल्ली, गोपकन्या, नागजिह्वा, प्रतानिका, भद्रवल्ली, लता, शारदा। **हि**–गौरीसर, साऊ, कपूरी, सालसा। **ब**—अनन्तमूल। **म**—श्वेत उपलसरी। **क**—सारिवा। **लै**–HEMIDESMUS INDICUS. बम्बई प्रान्तमा "उपर(ल)-सरा" भन्दछन्।

स्वभाव—मधुरो, तीतो र स्निग्ध छ। ठण्डा, सुगन्धी र भारी छ। शुक्रवर्द्धक र वातनाशक छ। देहको दुर्गन्धलाई हटाउँदछ। कुष्ठ, कण्डू, ज्वर, अग्निमांद्य, श्वास, कास, अरुचि, आमदोष, विषदोष, रक्तदोष, हृदयरोग, प्रदर, कफातिसार, तृष्णा, दाह र रक्तपित्तलाई शमन गर्दछ।

यसको **गानू** हुन्छ। गानूमा कपूरको वास आउँदछ। **लहरोमा** दुध आउँदछ। **यसको पात** जामुनूको जस्तो र **फल** दाखको जस्तो हुन्छ। यसलाई कहीँ भोटे बोलीमा 'विस्फार' पनि भन्दछन्। कहीँ 'तिम्लो' पनि भनी मान्दछन्।

६८६. बाख्रे दुधेलहरो, कालो सारिवा

सं—कृष्णसारिवा, कृष्णमूली, कृष्णवल्ली, गोपी, चन्दना, चन्दन-सारिवा, भद्रचन्दना। **हि**–कालीदूधी, कालीसर, श्यामलता, करियाँ। **ब**–कृष्णअनन्तमूल, दूधी, श्यामलता। **म-क**-सारिवा, काली उपलसरी। **तैलङ्गी**—इल्लुक्कही। **तमिल**–उदरगोदी। **मालवी**—पालवल्ली। **लै**—ICHNOCARPUS FRUTESCENS.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—मधुरो र ठण्डा छ। वीर्यवर्द्धक र कफनाशक छ। अरू पूर्वोक्तसमान छ।

यो—कालो वर्णको हुन्छ।

६५७. नखी

सं—नख, नागहनु, कररुह, करज, कोशी, खुर, धूप्य, पण्यविलासिनी, पाणिरुह, पाणिज, बल, शफ, शिल्पी, शुक्तिशंख, संधिनाल, हनु, हट्टविलासिनी, बदरीपत्र, दलनख, द्वीपीनख, काल, कूटस्थ, खपुर, चक्रनायक, चक्री, चक्रनख, त्र्यस्र, व्याघ्रनख, व्यालनख, व्यालपाणिज, व्यालायुध, व्यालवध, व्यालखड्ग। **हि**–नखी, नख। **ब**–छोटनखी, नख। **म-क**–नख, वाघनख। **लै**—HELIX ASHERA.

यसलाई कहीँ, "नख" शब्ददेखि १८ शब्दले सानो र "दलनख" देखि १५ शब्दले ठूलो गरी **दुइ प्रकार** लेखिएको छ तापनि **स्वभावमा समानै** लेखिएको छ।

स्वभाव—पिरो र गरम छ। सुगन्धी र हलका। वर्णकारक र हृदयको हितकारक छ। कफ, वायु, विषविकार, दुर्गन्ध, पसीना, कुष्ठ, कण्डू, व्रण, ज्वर, मुखको दुर्गन्ध र भूत-ग्रह-दोषलाई हटाउँदछ।

यसलाई—कुनै जलजन्तु विशेषको 'नङ्ग्रा' भनी कहिएको छ। **यसमा**-(१) बयरका पातका आकारको, (२) कमलका पातका आकारको, (३) घोडाका टापका आकारको, (४) हात्तिका कानका आकारको, (५) बँदेलका कानका आकारको, भनी **पाँच प्रकार** र **प्रयोगलाई-शोधन** पनि लेखिएको छ।

६५८. कपूरपाति

सं—स्पृक्का, सुगन्धा, सुकुमारा, समुद्रकान्ता, असृक्, कुटिला, कोटि, देवी, देवपुत्रिका, नखपुष्पी, निर्मला, पञ्चगुप्ती, पिशुना, ब्राह्मणिका, भूतलिका, मनु, मालालिका, मालाली, लघ्वी, लंकारिका, वधू। **हि**-असवरग, स्परग, लंकोदकपुरी। **ब**—गंधपिण्डिम। **म**—कपूरवल्लो, गगौना। **क**—हिक्के। **लै**—TRIFOLIUM OFFICINALE.

स्वभाव—पिरो, टर्रो, तीतो, स्वादिलो र ठण्डा छ। सुगन्धी र वीर्यजनक छ। सबै दोषका विकारमा हितकारक छ। कुष्ठ, कण्डू, विषदोष,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दाह, पसीना, रक्तविकार, कफ, मेह, अश्मरी, मूत्रकृच्छ्र र शूलमा उपयोगी छ।

६५९. अकरकरा

सं—आकारकरभ, आकल्लक, कल्लक। **हि**—अकर्करा। **ब**—अकोरकोरा। **म-क**—अक्कलकरा। **लै**—ANACYCLUS PYRETHRUM.

स्वभाव—पिरो, पर्पंरो र गरम छ। बलकारक छ। वातदोष, पिनास र शोथमा हित छ।

६६०. पिपरमेटको बोट

सं—ग्रन्थिपर्ण, ग्रन्थिक, गुच्छक, काकपुष्प, तैलपर्णिक, नीलपुष्प, सुगन्ध। **हि—**गठोना, गठिवन। **ब**—गेढेला। **म**—गठोनाचा झाड। **क**—गठिवन, चोरवेली। **लै**—MENTHA PIPERITA.

स्वभाव—तीतो, पिरो, गरम र तीक्ष्ण छ। हलका छ। भोक जगाउँदछ। कफ, वायु, विष, श्वास, कण्डू र दुर्गन्धलाई हटाउँदछ।

यसको बोट—तुलसीबाबरीको जस्तो ठूलो हुन्छ।

६६१. थुनेर

सं—स्थौणेयक, हरित, शुकच्छद, शुकपुच्छक, शुकपुष्प, शार्ण, विकीर्णरोमा, विकर्ण, मयूरचूड, बर्हिशिख, बर्हिबर्ह, कुक्कुर, कीरवर्णक। **नेवा**—कन्हाँस्वाँ। **हि**—थुनेर। **ब**—गाँठीवाला। **म**—स्थौणेय। **क**—स्थौणज। **लै**—TAXUS BACCATA.

स्वभाव—पिरो, तीतो र स्वादिलो छ। सुगन्धी र स्निग्ध छ। रुचि र बल-पुष्टि गराउँदछ। कफकोप, रक्तकोप, पित्तकोपलाई शमन गर्दछ। धारणाशक्तिलाई बढाउँदछ। ज्वर, कृमि, तृष्णा, दाह र दुर्गन्धलाई हटाउँदछ। यक्ष-रक्ष-दोष र तिलकालक(क्षुद्ररोगविशेष)मा पनि उपयोगी छ।

६६२. पत्थरकुंकुम

सं—शैलेय, शैलज, शैलक, शिलज, शिलापुष्प, शिलोद्भव, शिलोत्थ, शिलादद्रु, शिलाप्रसून, स्थविर, सुभग, वृद्ध, पलित, जीर्ण, गिरिपुष्पक, कालानुसार्यंक। **हि**—छरिला, भूरिछरिला, पत्थरका फूल। **ब**—शैलज।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

म—शैलज, दण्डफूल । **क**-कलहू(ड्) । **लै**–PARMELIA PERLATA.

स्वभाव—तीतो छ । सुगन्धी र ठण्डा छ । हलका छ । हृदयको हित छ । कफ, पित्त, दाह, तृष्णा, वमन, विषदोष, व्रणदोष, कुष्ठ, कण्डू, रक्तार्श र अश्मरीमा उपयोगी छ ।

६६३. समयो

सं—चोरक, चौर, चण्ड, चपल, कितव, कोपनक, क्षेमकरिपु, गणहास, ग्रन्थिल, ग्रन्थिपर्ण, ग्रन्थिपत्र, ग्रन्थिदल, दुष्कुल, दुष्पुत्र, धूर्त, नीच, पटु, निशाचर, पर्णचोरक, फलचोरक, शंकित, सुग्रन्थि । **नेवा**—चमेहा । **हि**—निशाचरबूटी । **म-क**—गाठिवना ।

स्वभाव—मधुरो, तीतो र तीक्ष्ण छ । पाकावस्थामा पिरो छ । हलका, गरम र कडा गन्धको छ । सुगन्ध छ । हृदयको हित छ । कफ-वायु-रक्तको विकार, कृमिदोष, विषविकार, कण्डू, कुष्ठ, त्वक्दोष, व्रण, मेदा, दुर्गन्धता, नाक-मुखका रोग, अजीर्ण र राक्षसबाधालाई हटाउँदछ ।

६६४. पैँयूँ

सं—पद्मक, पद्मकाष्ठ, पद्मगन्धि, पद्मवृक्ष, पाटलापुष्पसन्निभ, पीतक, पीत, पीतवृक्ष, पूतिकाष्ठ, केदारज, धूपवृक्ष, मालय, रक्त, शीतल, शुभ्र, हिम । **हि**—पद्माक(ख), पद्मकाठ । **ब**—पद्मकाष्ठ । **लै**—PRUNUS PUDDUM.

स्वभाव—टर्रो र तीतो छ । ठण्डा र हलका छ । वायु र वीर्यलाई बढाउँदछ । गर्भको रक्षा गर्दछ । विसर्प, दाह, मोह, विस्फोट, कुष्ठ, श्लेष्मविकार, रक्तपित्त, ज्वर, भ्रान्ति, वमन, तृष्णा र व्रणदोषमा उपयोगी छ ।

६६५. धूपी

सं—प्रपौण्डरीक, पौण्डरीयक, पौण्डर्य, पुण्डर्य, अनुज, चक्षुष्य, तालपुष्पक, श्रीपुष्प, सानुज, सुपुष्प । **हि**—पुण्डेरिया । **ब**—पुण्डरिया । **म-क**—पुण्डरीक । **लै**—RHODODENDRON ANTHOPOGON.

स्वभाव—मधुरो, तीतो, टर्रो र ठण्डा छ । शुक्रलाई बढाउँदछ । वर्णकारक र नेत्रको हितकारक छ । पित्त-कफ-रक्तको दोष र व्रण, ज्वर, दाह, तृष्णालाई शमन गर्दछ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यसलाई भोटेबोलीमा "पालु" भन्दछन् ।

६६६. उशीर

सं—उशीर, अमृणाल, अभय, जलवास, जलामोद, बहुमूलक, बालक, मूलक, मृणाल, रर्णप्रिय, वारितर, वीर, वीरण, वेणीज, शिशिर, शितिमूलक, सुगन्धिक, समगन्धिक, सुगन्धिमूलक, सेव्य, हरिप्रिय, शुभ्र। **हि**—खस, खसखस, वीरनमूल, गाण्डर। **ब**—वेणरमूल। **म**—वाला। **क**—वालदवेस। **लै**—VETIVERIA ZIZANIOIDES.

स्वभाव—केही तीतो र मधुरो छ। हलका र ठण्डा छ। दाह, श्रम, वमन, माद, ज्वर, तृष्णा, विसर्प, कफदोष, विषदोष, मूत्रकृच्छ्र, रक्तविकार र व्रणमा उपयोगी छ। स्तम्भन छ। पाचन छ। यसको **जरालाई** "खस" भन्दछन्; **उक्त स्वभाव सबै, मुख्य जरामा नै छ**। यसैको अत्तर पनि बनाउँदछन् ।

६६७. पहेँलो उशीर

सं—लामज्जक, लव, लघु, अमृणाल, अवदातक, इष्टकापथिक, जलाश्रय, दीर्णमूल, नलद, शीघ्र, सुनाल। **हि**—लामज्जक, पीलावाला, करनकुश। **ब**—गन्धबेणा। **म-क**—लामज्ज, पीतवाला। **लै**—CYMBOPOGON JWARANCUSA.

स्वभाव—तीतो-मधुरो र ठण्डा छ। हलका छ। त्रिदोष र रक्तविकारलाई हटाउँदछ। छालाका रोग, पसीना, मूत्रकृच्छ्र, तृष्णा, दाह, श्रम, मूर्च्छा, रक्तपित्त र ज्वरमा उपयोगी छ।

६६८. शल्लोको खोटो, लिसो

सं—श्रीवास, श्रीवेष्ट, श्रीरस, क्षीरशीर्ष, चीडागन्ध, तिलपर्ण, धूपाङ्ग, रसाङ्गक, रसावेष्ट, वृक्षधूप, वेष्ट, वेष्टक, वेष्टसार, सरलाङ्ग, सरलस्राव, सुधूपक। **हि**—तार्पीन, गन्धविरोजा, चन्दरस, सरलक गोंदा। **ब**—तार्पिनतैल। **म**—सरलडीक। **क**—श्रीवेष्टक। **लै**—FERULA GALBANIFLUA.

स्वभाव—पिरो, तीतो र टर्रो छ। स्निग्ध, गरम र सारक छ। त्रिदोषलाई हटाउँदछ। योनिदोष, शिरोरोग, नेत्ररोग, स्वरभंग, पसीना, दुर्गन्ध, अजीर्ण, व्रण र पेट फुल्ने रोगलाई शमन गर्दछ। पिसाब लगाउँदछ। जम्रालाई मार्दछ। राक्षसदोषलाई हटाउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६६९. मारङ्गी

सं—नलिका, नली, नर्तकी, नटी, निर्मध्या, अञ्जनकेशी, आध्मानी, कपोतांघ्रि, कपोतचरणा, रक्तदला, विद्रुमलतिका, सुषिरा, स्तुत्या । **हि**—नलिका, नली, पवारी । **ब**–नाल्को । **म**–नलिकाजाइ । **क**—त्रेजललिके । **लै**—HIBISCUS CANNABINUS.

स्वभाव—तीतो, पिरो, मधुरो र तीक्ष्ण छ । ठण्डा र हलका छ । सारक छ । मललाई शुद्ध गराउँदछ । नेत्रको हितकारक छ । क्रृमि, वातोदर, शूल, विषदोष, अश्मरी, मूत्रकृच्छ्र, रक्तदोष, तृष्णा, कण्डू, कुष्ठ, ज्वर, रक्तपित्त, वातपित्त र अर्शलाई शमन गर्दछ ।

इति चन्दनादि वर्गः ॥११॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ सुवर्णादि धातूपधातु वर्गः

६७०. सुन

सं—सुवर्ण, स्वर्ण, अग्निबीज, अष्टापद, कर्वूर, कलधौत, कनक, काञ्चन, कार्तस्वर, गांगेय, चामीकर, चाम्पेत, जाम्बूनद, जातरूप, तपनीय, तैजस, भर्म्म, महारजत, रसज, रुक्म, लोहवर, शातकुम्भ, हाटक, हिरण्य, हेम। **हि-ब**—सोना, स्वर्ण। **म**—सोने। **क**—स्वर्ण, चिन्न। **लै**—AURAM.

स्वभाव—तीतो, टर्रो र पाकावस्थामा स्वादिलो छ। भारी र पवित्र छ। रसायन छ। बल-वीर्य-पुष्टिकारक छ। नेत्रको र हृदयको हितकारक छ। बुद्धि, धारणाशक्ति, शरीरको कान्ति र आयुलाई बढाउँदछ। स्थावर र जंगम दुवै जातका विषदोष, क्षय, उन्माद, त्रिदोष, ज्वर र शोषलाई शमन गर्दछ।

परीक्षा--काट्दा **सेतो टलक,** पोल्दा **रातो,** कसी लगाउँदा **केसरको रङ्ग बस्ने** र चाँदी, तामो केही नमिलेको, नरम र गहरुंगो **उत्तम** हुन्छ।

सेतो विवर्णको, रूखो, मैल भएको, पत्र परेको, पोल्दा-काट्दा-कसी लगाउँदा सेतो, हलुको, पिट्दा फुट्ने 'सुन' अधम हुन्छ।

सुन--राम्रोसंग शोधन-मारणक्रिया नपुऱ्याई खानाले बल-वीर्यको हानि र अनेक रोगलाई पैदा गराउँदछ भन्ने लेखिएको छ। तथापि-- धातु, उपधातु र अरू रसवस्तु आदिसमेत, आगोमा राखदा जल्दछ, पग्लिन्छ, उड्दछ। सुन—स्वयं तेज:स्वरूप छ, न जल्दछ, न घट्दछ, न मर्दछ, अजरामर छ; अत: पत्थरमा पानीका साथ घोटी, मह मिलाई खाँदा गुणदायक छ, भन्ने र सुनको तपक, मह र अमलाको चूर्ण मिलाई खानाले, अरिष्टले पक्रिएकोलाई पनि प्राणसंकटबाट बचाउँदछ, भन्ने इत्यादि प्रयोग पनि लेखिएको हुनाले, सूक्ष्म विचार पुऱ्याई, द्रव्यान्तर संयोग गरी, स्वल्प मात्राले प्रयोग हुने, पनि स्पष्ट बुझिएकै छ। अत: भयजनक र हानिकारक छैन।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

राम्रोसंग शोधन-मारण क्रिया पुऱ्याई भस्म भएको सुन--उक्त स्वभावका साथै, घाउ-खटिरा-क्षय-श्वास-कास-प्रमेह-ग्रहणी-अतिसार-कुष्ठ र ज्वरमा समेत उपयोगी हुन्छ। कान्तिलाई बढाउँदछ। नपुंसकलाई पनि कामोद्दीपन गराउँदछ।

६७१. चाँदी

सं—रजत, रङ्गवीजक, रूप्य, रौप्य, कलधौत, कुप्य, खर्जूर, चन्द्र-लोहक, चन्द्रहास, चन्द्रभूति, तार, वसूत्तम, श्वेतक, सौध। **हि**—चाँदी, रूपा। **ब**—रूप। **म**—रूपा। **क**—वेल्लि। **लै**—ARGENTUM.

स्वभाव—तीतो, पिरो, अमिलो र पाकावस्थामा स्वादिलो छ। ठण्डा छ। स्निग्ध र सारक छ। आयुवर्द्धक छ। बल-वीर्य-पुष्टि गराउँदछ। रुचिकारक छ। वायु र पित्तलाई हटाउँदछ। प्रमेहादि रोगमा उपयोगी छ।

शोधनादि क्रिया नपुगेकोले--शरीरमा ताप गराउँदछ। शुक्र, बल, वीर्य र पुष्टिको हानि गराई अनेक रोगलाई पैदा गराउँदछ। अतः शोधन-मारणको आवश्यकता छ।

परीक्षा--तौल्दा गह्रुंगो, चिल्लो वर्णको, कमलो, पोल्दा सेतो, ठोक्दा वा काट्दा चोट सहने **उत्तम** हुन्छ।

सारो, रूखो, बनौटो, केही लाल वर्णको वा पहेँलो भाव भएको, पोल्दा, काट्दा, ठोक्दा झट्टै गल्ने, टुट्ने, फुट्ने, **अधम** हुन्छ।

६७२. तामो

सं—ताम्र, तपनेष्ट, त्र्यम्बक, नैपालिक, म्लेच्छमुख, रविलोह, रक्त-धातु, शुल्व, अरविन्द, उदुम्बर। **हि**--ताँबा। **ब**--तामा। **म**--तांबे। **क**--ताम्र। **लै**--CUPRUM.

स्वभाव--शोधन मारण भएको तामो--मधुरो, टर्रो, तीतो र पाका-वस्थामा पिरो छ। ठण्डा, हलका र सारक छ। कफ र पित्तलाई हटा-उँदछ। पाण्डु, उदररोग, अर्श, ज्वर, कुष्ठ, कास, श्वास, क्षय, पिनास, अम्लपित्त, शोथ, क्रिमि, शूल, विवन्ध र गुल्ममा उपयोगी छ। केही पौष्टिक छ।

परीक्षा--लाल वर्णको, चिल्लो, कमलो, पिट्दा घनको चोट सहने (नफुट्ने) र लोहा-सीसाहरूको संयोग नपरेको **उत्तम** हुन्छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कालो वर्णको, रूखो, कडो, सेतो, घनको चोट सहन नसक्ने (टुट्ने, फुट्ने) र लोहा, सीसाहरू मिलेको **अधम** ठहर्दछ ।

राम्रोसंग रीत पुऱ्याई, शोधन-मारण नभएको तामो—दाह, अरुचि, मूर्च्छा, क्लेद, झाडा, वमन र रिङटा लगाउँदछ । पसीना कढाउँदछ । अतः "न विषं विषमित्याहु र्विष वै ताम्रमुच्यते"—विषलाई विष होइन तामोलाई विष भन्ने वचन छ ।

६७३. राङ्

सं—वङ्ग, कुरूप्य, चक्रसंज्ञ, चिप्पट, तमर, त्रपुष, त्रपु, पिच्चट, पूतिगन्ध, माण्डूक, मृद्वङ्ग, रङ्ग । **हि**–राङ, बंग, कलई । **ब**–राङ्क, बंग । **म**–कथिल । **क**–तवर । **लॅं**—STANNUM.

स्वभाव—पिरो, तीतो, टर्रो र नुनिलो छ । रूखो र सारक छ । रसायन छ । केही पित्त गराउँदछ । नेत्रको हित छ । मेधाजनक छ । शुक्र र मुखको कान्तिलाई बढाउँदछ । सबै जातका प्रमेह, श्वेतप्रदर, क्षय, व्रण, क्रिमि, दाह, पाण्डु, श्वास र कफदोषमा उपयोगी छ । गर्भाशयच्युतमा र रातको पसीनामा पनि हितकारक छ ।

विशेष गरी—कास, श्वास, मन्दाग्नि, पिनास, विषमज्वर, प्रमेह र पाण्डुमा उपयोगी छ ।

यथार्थ शोधन-मारण नभएको वंगले—किलास, गुल्म, कुष्ठ, शूल, वातरोग, शोथ, पाण्डु, प्रमेह, भगन्दर, रक्तविकारका रोग, क्षय, मूत्रकृच्छ्र, कफविकार, ज्वर, अश्मरी र विद्रधि रोगहरू पैदा गराउँदछ । यही स्वभाव सीसामा पनि छ ।

राङ—'खुरक' र 'मिश्रक' गरी **दुइ जातको हुन्छ** । कमलो, सफेद, स्निग्ध, गहरुंगो, आगोमा राख्दा शब्द नभएको, चाँडै पग्लनेलाई 'खुरक' र केही, कालो-सेतो वर्णको 'मिश्रक' कहिन्छ । **खुरक उत्तम छ ।** 'मिश्रक' हीन छ ।

उत्तमको लक्षण—सेतो, नरम, तौलमा हलका, निर्मल, चहकिलो, चिल्लो, ठण्डा र तातो सहने अर्थात् झट्टै नपग्लने **उत्तम** हुन्छ ।

६७४. सीसा

सं—सीसक, सीस, सिन्दूरकारण, सिरावृत, सुवर्णक, कुवङ्ग, चीन-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पिष्ट, जड, तारशुद्धिकर, नागपुरग, परिपिष्टिक, पद्म, पिच्चट, यवनेष्ट, मृड, कृष्णायस, भुजङ्गम, योगीष्ट, वप्र, स्वर्णारि। **हि-ब-म-क**—सीसा। **लै**—PLUMBUM.

स्वभाव—रस, वीर्य, विपाकमा, राङसमानको छ। **विशेष**-गरम र भारी छ। लेखन छ। कफ-वायुको विकार, अर्श, ग्रहणी, गुदद्वारका रोग र अग्निमांद्यमा हितकारक छ। **अशुद्धमा** दोष पनि, पूर्वोक्तसमान छ।

उत्तमको लक्षण—गहरुंगो, बाहिर कालो, काट्दा कालो र उज्ज्वल, चाँडो पग्लने र दुर्गन्धको **उत्तम** हुन्छ।

६७५. जस्ता

सं—यसद, रीतिहेतु, वंगसदृश, श्वेतपटल, कंसास्थि, जसद। **हि-ब**-जस्ता। **म**—जस्त। **लै**—ZINCUM.

स्वभाव—टर्रो, पिरो, तीतो र ठण्डा छ। कफ र पित्तलाई हटाउँदछ। नेत्रको हित छ। बल र वीर्यलाई बढाउँदछ। पाण्डु, प्रमेह, कास, श्वास र रातको पसीनालाई शमन गर्दछ। **जस्ताको सेवन गर्नाले**—व्रणस्राव, रजस्राव, श्रम, कम्पवात, एकाङ्गवात र सर्वाङ्गमा रहेको वायुलाई हटाउँदछ। **शोधन-मारण अत्यावश्यक छ।**

६७६. फलाम

सं—लोह, आर, कृषिलोह, कृष्णायस, खड्ग, चीनज, तीक्ष्णलोह, दृषत्सार, नीललोह, नीलिका, पुटलोहक, मुण्डलोह, मुण्डज, मृत्तकाल, रुक्मलोह, वर्तलोह, वर्तक, शिलात्मज।

स्वभाव-साधारणमा—तीतो, मधुरो, टर्रो, रूखो, ठण्डा र भारी छ। सारक र लेखक छ। वयस्थापक र नेत्रको हित छ। कफ, पित्त, विषदोष, शूल, शोथ, अर्श, प्लीहा, पाण्डु, मेदा, मेह, कृमि, कुष्ठ, गुल्म, श्वास, कास, यकृद्दोष, गुदरोग, भ्रम, शोष, भ्रान्ति, पुरानो अतिसार, गण्डमाला, योषापस्मार, विषमज्वर, पिनास, अम्लपित्त, कामला, सूतिकाज्वर, आमवात इत्यादि र सामान्यतः नाक-कान-मुख गर्भाशयहरूबाट रगत चुहुनेसमेत सबै रोगमा उपयोगी छ। **शोधन-मारण अत्यावश्यक छ।**

साधारण फलाम(काँचो फलाम)भन्दा **'इस्पात' विशेष गुणदायक हुन्छ।**

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६७७. चुम्बक

सं—अयस्कान्त, कान्तपाषाण, कान्तलोह, कृष्णायस, चालज, चित्रायस, तक्ष्ण, तीव्रलोह, पित्तायस, लोहकान्त, लोहकर्षक, शम्बक, शस्त्रालय। **हि**—लोहा, इस्पात, फौलाद, चुम्बक। **ब**—लोहा, तिखा, इस्पात। **म**—लोखण्ड, पोंलाद, तिखे। **क**—अयस्कान्त, कब्बिण। **लैं**—FERRUM.

स्वभाव—रस, वीर्य, विपाकमा पूर्वोक्तसमान भैकन, **विशेष गरी** उदररोग, आमवात, भगन्दर, क्षय, यकृद्रोग, शिरोरोगहरूमा समेत **विशेष गुणदायक** र बल-वीर्य-पुष्टिवर्द्धक छ।

लक्षण—जुन फलामका भाँडामा—तातेको पानीमा, तेलको थोपा चुहाउँदा फैलिँदैन, जुन भाँडामा तताउँदा,—हिङले आफ्नो गन्ध छोड्दछ, नीमको चूर्णले तीतो छोड्दछ, दुध तताउँदा उम्ली अग्लो हुन्छ र बाहिर जाँदैन, जसमा भिजाएको चनामा कालो रंग बस्तछ —त्यसलाई "चुम्बक" भनी मानिएको छ।

लोह—जुन जातको भए पनि **विधिपूर्वक शोधन पुगेको छैन भने**, कुष्ठ, आदि छालाका रोग, हृदयरोग, शूल, पत्थरी आदि र नपुंसकत्त्वसमेतका रोग र ती रोगलाई कोप गराई मृत्युसम्म गराउँदछ।

कहीं—चुम्बकलाई—"भ्रामक, चम्बक, रोमक, छेदक गरी चार जात हुन्छ" भन्ने लेखेको छ। तर स्वभावमा फरक नभै, सबै देहसिद्धिकारक र रसायनकारक छन्, भन्ने लेखिएको छ।

६७८. फलामको किट्, मण्डूर

सं—मण्डूर, अयोमल, कास्र्य, किट्टी, लोहचूर्ण, लोहमल, लोहसिंहानिका, लोहपुरीष, शूलघातन, सिंहल, सिंहान। **हि**—मण्डूर, किट्टी।

स्वभाव—मधुरो, पिरो र गरम छ। परिणाममा ठण्डा छ। वीर्यजनक र रक्तवर्द्धक छ। शूल, परिणामशूल, प्रमेह, गुल्म, शोफ, प्लीहाको रोग र **विशेष गरी** पाण्डु, कामला, हलीमकमा **उत्तम उपयोगी छ।**

यो-फलामको किट् हुनाले, जुन जातका फलामको किट् हो, त्यसै जातका फलामको गुण पनि दिन्छ, भन्ने सर्वसम्मति छ।

निर्देश—किट्, सय वर्ष नाघेको पुरानो **उत्तम,** असी वर्षको **मध्यम,**

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

साठी वर्षको **अधम** र त्यसभन्दा घटीको **विषबराबरको** हुन्छ, भन्ने लेखिएको छ।

६७९. काँसो

सं—कांस्य, कंस, कंसास्थि, असुराह्वय, घंटाशब्द, घोष, घोषपुष्प, घोरपुष्प, ताम्रांग, प्रकाश, वंगशुल्वज, वह्निलोहक, विद्युत्प्रिय, सौराष्ट्रक। **हि-ब**-काँसा। **म**-काँसे। **क**-कञ्चु। **लै**—WHITE BRASS.

स्वभाव—यो तामो र राङको मिसोटबाट बन्ने हुनाले, तामो र राङकै स्वभावको छ तापनि संयोगका प्रभावले, केही अरू गुण पनि निम्नोक्त प्रकार छ।

तीतो, टर्रो र रूखो छ। हलका र लेखक छ। शरीरमा फिजिने स्वभावको छ। रुचिकारक र दीपन-पाचन छ। पथ्य पनि छ। कफ र पित्तको नाशक र नेत्रको हितकारक छ।

काँसका भाँडामा—घ्यूबाहेक, अरू जुनसकै पनि खाद्यवस्तु राखी खानाले आरोग्य-सुख-सात्म्य गराउँदछ।

लक्षण—सेतो, उज्यालो, चिल्लो, हलका, चमक भएको र शुद्ध आवाज भएको 'काँसो' **उत्तम हुन्छ**। औषधिनिमित्त प्रयोग गर्दा—**शोधन-मारण आवश्यक छ।**

अशुद्ध काँसोको प्रयोग हुँदा—शरीरलाई गाल्दछ। ताप गराउँदछ।

६८०. पित्तल

सं—पित्तल, पिंगल, पीतलक, आर, आरकूट, कपिलोह, क्षुद्रसुवर्ण, ब्राह्मी, राज्ञी, राजपुत्री, रीरी, रीति, लौहितक, सिंहलक, हरिलोह। **हि-ब-म**-पीतल। **क**—पित्तालेयरडु।

स्वभाव—तामो र जस्तासमानका स्वभावको छ। तापनि अन्य वस्तुसंयोगका प्रभावले निम्नोक्त स्वभावको पनि छ।

तीतो, नुनिलो, रूखो छ। सारक र ठण्डा छ। वीर्यजनक र रसायन छ। वायुलाई शमन गर्दछ। प्रमेह, गुदद्वारका रोग, ग्रहणी, कफदोष, पाण्डु, कामला, श्वास, शूल, कृमि, विषदोष, चाउरी पर्ने र फुल्ने रोगलाई हटाउँदछ। आयु बढाउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अशुद्ध पित्तल—सम्मोहन र शोष गराउँदछ। **शोधन-मारण आवश्यक छ।**

६८१. सुनामखी

सं—स्वर्णमाक्षिक, आवर्तमधुधातु, तापीज, ताप्य, तापिच्छ, धातुमाक्षिक, पीतमाक्षिक, मधुमाक्षिक, माक्षिक, माक्षिकधातु। **हि**—सोनामाखी। **ब**—स्वर्णमाक्षिक। **म**—दगड़ी, सोनामखी। **क**—धातुमाक्षिक। **लै**—FERRY SULPHURETUM.

स्वभाव—मधुरो, तीतो र अमिलो छ। वीर्यजनक र रसायन छ। हलका र नेत्रको हितकारक छ। वस्तिरोग, कण्ठरोग, हृदयरोग, पाण्डु, प्रमेह, विषदोष, उदररोग, अर्श, शोफ, कण्डू, भ्रम, मूर्च्छा, श्वास, कास र त्रिदोषमा उपयोगी छ। स्वरलाई सफा गराउँदछ। जीर्णज्वर, अरुचि, अपस्मार, अनिद्रालाई पनि हटाउँदछ।

राम्रोसंग शोधन नभएकोले—अग्निमांद्य, बलहानि, विष्टम्भ, नेत्ररोग, कुष्ठ, गण्डमाला, व्रण, क्षय, अन्धोपना, कृमिरोगहरू उत्पन्न गराउँदछ। अतः माक्षिक निम्नोक्तसमेत दुवैलाई **रीत पुऱ्याई शोधन-मारण गर्न आवश्यक छ।**

६८२. रूपामखी

सं—तारमाक्षिक, माक्षिकश्रेष्ठ, रूप्यमाक्षिक, विमल, श्वेताक्ष। **हि**—रूपामाखी। **ब**—तारमाक्षिक। **म**—रौप्यमाक्षि। **क**—यरडुमाक्षिक।

स्वभाव—केही तीतो छ। पाकावस्थामा स्वादिलो छ। रसायन र वीर्यजनक छ। नेत्रको हितकारक छ। वस्तिरोग, कुष्ठ, पाण्डु, प्रमेह, विषदोष, उदररोग, अर्श, शोथ, क्षय, कण्डू, कृमि र अपस्मारमा हित छ। त्रिदोषलाई पनि शमन गर्दछ।

राम्रोसंग शोधन नभएको—पूर्वोक्तसमान दोषको छ।

६८३. नीलोतुथो

सं—तुत्थक, तुत्थ, ताम्रगर्भ, अमृतोद्भव, नीलाश्मज, भृतक, मयूरग्रीवक, मयूरतुत्थ, मूषातुत्थ, वितुन्नक, शितिकण्ठ, हरिताश्म। **हि**—तूतिया, नीलाथोथा। **ब**—तते। **म**—मोरचूक। **क**—मयूरतुत्थ। **लै**—CUPREA SULPHUS.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—पिरो, टर्रो, नुनिलो र हलका छ। कसैका मतमा गरम र कसैका मतमा ठण्डा मानिएको छ। लेखक, भेदक र वमनकारक छ। नेत्रको हित छ। कफ-पित्त-विषका दोष र अश्मरी, कुष्ठ, कण्डू, चित्र-कुष्ठमा उपयोगी छ। कसैले अम्लपित्त, विवन्धमा पनि हितकारक र रसायन मानेको छ। **शोधन-मारणमा अत्यावश्यक छ।**

६८४. सिंदूर

सं—सिंदूर, संध्याराग, सीसोपधातु, सौभाग्य, अरुण, गणेशभूषण, नागज, नागरेणु, नागगर्भ, मंगल्य, रक्तवालुक, वीर, वीररज, शृंगारक, शोण। **हि-ब-म-क**—सिंदूर, सेंदुर। **लै**—PLUBUM OXAIDUM.

स्वभाव—पिरो, तीतो र गरम छ। विसर्प, कुष्ठ, कण्डू र विषदोष-लाई हटाउँदछ। टुटे-फुटेको हड्डी जोड्दछ। घाउ-खटिरालाई शोधन-रोपण गर्दछ।

सिंदूर—सीसाबाट बन्ने हुनाले उपधातुमा लिइएको छ। अतः सीसाको केही गुण छ। तापनि संयोगका प्रभावले अरू उक्त गुण पनि रहेकै छ।

६८५. शिलाजित

सं—शिलाजतु, शिलाव्याधि, शैल, शैलनिर्यास, अश्मोत्थ, अश्मज, अश्मलाक्षा, अश्मजतुक, अद्रिजतु, गिरिज, गैरेय। **हि-ब-म**-शिलाजीत। **क**—कलुवेचरु। **लै**—STYRAX OFFICINALIS.

स्वभाव—केही पिरो, तीतो र गरम छ। योगवाही छ। छेदक छ। वायु, कफ, मेदा, अश्मरी, शर्करा, प्रमेह, मूत्रकृच्छ्र, क्षय, श्वास, कास, वातरक्त, अर्श, पाण्डु, कण्डू, अपस्मार, उन्माद, शोथ, कुष्ठ, उदररोग, कृमि, वस्तिरोग, वमन र चाउरी पर्नु, फुल्नुलाई समेत शमन गर्दछ।

लक्षण—कालो वर्णको, स्निग्ध, नरम, गह्रुंगो, गोमूत्रका गन्धको, स्वादमा तीतो-टर्रो, उत्तम हुन्छ।

राम्रोसंग नशोधिएकोलाई, 'काँचो शिलाजित' भनिन्छ—दाह, मूर्च्छा, भ्रम, रक्तपित्त, रक्तविकार, अग्निमांद्य र मलबद्ध गराउँदछ।

६८६. पारो

सं—पारद, अमृत, अमर, खेचर, चपल, त्रिनेत्र, दिव्यरस, धूर्जट,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

महारस, मृत्युनाशक, रसराज, स्कन्द, रस, रसेन्द्र, रसधातु, रुद्रज, लोहेश, शिव, शिववीज, सूत, सूतराट्, रसनाथ। **हि–ब–म**–पारा। **क**––पारदरस। **लै**—HYDRARGYRUM.

स्वभाव—गुलियो, नुनिलो, पिरो, टर्रो, तीतो र अमिलो छः वटै रसको छ। स्निग्ध छ। योगवाही र रसायन छ। अति वीर्यवर्द्धक र सँधैलाई दृष्टि र बल बढाउने स्वभावको छ। त्रिदोषविकार र संपूर्ण रोग हरण गर्नमा समर्थको छ। **विशेष गरी कुष्ठलाई हटाउँदछ।**

काँचो पारोमा—मल (कसर), विष, अग्नि, गिरि, चंचलता यी **पाँच स्वाभाविक** र राङ, सीसाको उपाधिसमेत, **सात प्रकारका दोष** रहेका हुन्छन्। मलदोषले **मूर्च्छा**, विषदोषले **मरण**, अग्निदोषले **दाह** र साथै शरीरमा अतिशय **पीडा**, गिरिदोषले शरीरमा **जाड्य** र चांचल्यदोषले **वीर्यको हरण** गराउँदछ। वंगदोषले **कुष्ठ** र सीसादोषले **नपुंसक** गराउँदछ। यसकारण–**पारोलाई विधिपूर्वक यथोक्त संस्कार पुऱ्याउनुपर्दछ।**

पारो––ठाउँका भेदले––सेतो, रातो, पहेँलो र कालो गरी **चार जातको** हुन्छ भन्ने लेखिएको छ। **सेतोलाई ब्राह्मण** भनिन्छ, रोग हटाउनमा, उत्तम छ; **रातोलाई क्षत्रिय** भनिन्छ, रसायनमा उत्तम छ; **पहेँलोलाई वैश्य** भनिन्छ, धातुवादमा उत्तम छ; **कालोलाई शूद्र** भनिन्छ, आकाशगतिमा सहयोगी छ–भन्ने लेखिएको छ।

६८७. गन्धक

सं—गन्धक, गन्धपाषाण, गन्धमोदन, गन्धाश्म, गौरीवीज, कीटघ्न, कुष्ठारि, क्रूरगन्ध, दिव्यगन्ध, पामारि, पूतिगन्ध, बलरस, रसगन्धक, वर, सौगन्धिक। **हि–ब–म–क**—गन्धक। **लै**—SULPHUR.

स्वभाव—पिरो, तीतो, टर्रो र उष्णवीर्य छ। सारक छ। पित्त र अग्निलाई बढाउँदछ। कृमि, कण्डू, विसर्प, कुष्ठ, क्षय, प्लीह, विषदोष, छालाका रोग र कफ-वातविकारलाई हटाउँदछ। रसायन छ। वीर्यवर्द्धक छ।

शोधन नभएको गन्धकले––कुष्ठ, पित्त, दाह, भ्रम, रक्तविकार गराउँदछ र रूप-तेज-सुख-बल-वीर्यको नाश गर्दछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गन्धक--सेतो, रातो, पहेँलो र कालो गरी **चार प्रकार** हुन्छ भन्ने लेखिएको छ। **सेतो**-कुष्ठादिलाई शमन गर्दछ; **रातो**-लौह-मारणमा उत्तम छ; **पहेँलो**-रसक्रियामा श्रेष्ठ छ; **कालो-सर्वश्रेष्ठ** छ, दुर्लभ छ —भन्ने लेखिएको छ।

६८८. हिंगुल

सं—हिंगुल, कपिशीर्षक, चर्मारक, चित्रांग, चूर्णपारद, दरद, मर्कट-शीर्ष, म्लेच्छ, रसोद्भव, रञ्जन(क), रक्त, वर्वर, सुरङ्ग, सुनर, रक्त-पारद। **हि-ब-म**—हिंगुल। **क**-इंगुलियक। **लै**-SULPHURETUM HYDRARGYRI.

स्वभाव—तीतो, टर्रो, पिरो र मधुरो छ। गरम छ। नेत्रमा हित छ। कफ-पित्त-वायुलाई हटाउँदछ। त्रिदोषजन्य वा द्विदोषजन्य ज्वर, छातीको भारीपना, कुष्ठ, कामला, प्लीह, विषदोष र आमवातलाई शमन गर्दछ। भोक जगाउँदछ। वृष्य र रसायन छ।

हिंगुल--सेतो "चर्मार", **पहेँलो** "शुकतुण्ड", **रातो** "हंसपाद" गरी **तीन प्रकारको** हुन्छ, भन्ने र **सबैमा उत्तम हंसपाद** छ भन्ने लेखिएको छ।

६८९. अभ्रक

सं—अभ्रक, अन्तरिक्ष, अब्द, अनन्त, गिरिजाबीज, गौरेय, घन, बहुपत्र, भृंग, व्योम। **हि-ब-म-क**—अभ्र, अभ्रक। **लै**—MICA.

स्वभाव--टर्रो, मधुरो, ठण्डा र स्निग्ध छ। धातुवर्द्धक र आयुष्कर छ। शरीरलाई बलियो गराउँदछ। वाजीकर छ। त्रिदोष, व्रण, मेह, कुष्ठ, प्लीहा, उदररोग, श्वास, कास, ग्रन्थि, कृमि र विषदोषमा उपयोगी छ। रुचिकारक र अग्निदीपक छ। नेत्रको हित छ। स्त्रीको दुध बढाउँदछ। आलस्य गराउँदछ।

अभ्रक—सेतो, रातो, पहेँलो, कालो गरी **चार प्रकारको** छ। **सेतो**-चाँदी बनाउनेमा; **रातो**-रसायनमा; **पहेँलो**-सुवर्ण बनाउनेमा पनि उपयोगी छ; **कालो**-रोगनाशक र ऐश्वर्यकारक छ-**सबैभन्दा उत्तम** कहिएको छ। यसमा पनि—पिनाक, दर्दुर, नाग, वज्र गरी **चार भेद** लेखिएको छ। आगोमा पोल्दा--पत्र छुट्टिने "पिनाक", यसलाई अज्ञानले

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पनि खाएमा महाकुष्ठ गराउँदछ। पोल्दा—दर्दर शब्द वा भ्यागुताको आवाज निकाल्ने, डल्लो पर्ने "दर्दुर", यसले मृत्यु गराउँदछ। पोल्दा—फूँ-फूँ आवाज निस्कने "नाग", यसले भगन्दर रोग गराउँदछ। पोल्दा—कुनै विकृति नभै वज्रझैं जस्ताको तस्तै रहनेलाई "वज्र" कहिन्छ, **यो सबैभन्दा उत्तम छ**; हरएक रोगलाई हटाउँदछ।

विधिपूर्वक शोधन-मारण नभएको अभ्रकले—शरीरमा अनेक प्रकारका पीडाका साथै कुष्ठ, क्षय, पाण्डु, शोथ, ताप र छाती-कोखामा दर्द, शरीर भारी गराउँदछ।

६९०. हरिताल

सं—हरिताल, आक, काञ्चनरस, गोदन्त, गौर, गौरीललित, चित्रांग, छत्रांग, ताल, नटमण्डन, पिञ्जरक, पीत। **हि-ब-म**—हरिताल। **क**—हरिदाल। **लै**—YELLOW ARSENICUM SULPHIDUS.

स्वभाव—शुद्ध गरेको हरताल—पिरो, टर्रो, स्निग्ध र गरम छ। कफ-पित्त-केश-मुखका रोग, छालाका रोग, असी प्रकारका वातरोग, गुद-द्वारका रोग र कुष्ठ, कण्डू, रक्तविकार, प्रमेह, विषदोष र भूतभ्रान्तिलाई हटाउँदछ। **मारण भएको हरिताल**-फिरंग, विसर्प, वातरक्त, विपादी, कुष्ठ, अर्श, विषमज्वर, अपस्मार, भगन्दर, व्रण, नाडीव्रण र फोडाहरूमा समेत उपयोगी छ।

राम्रो शुद्ध नभएको हरितालले--कफ-वातविकार, प्रमेह, ताप, फोडा, अंगसंकोच, कुरूप, कुष्ठ आदि पैदा गर्ने र आयुलाई पनि हर्ने हुन्छ।

हरिताल--तपकी र पिण्ड गरी **दुइ जातको हुन्छ**; त्यसमा **तपकी श्रेष्ठ छ**, पिण्ड हीन स्वभावको छ। **तपकी**-सुनका वर्णको स्निग्ध, गह-रुँगो, अभ्रकझैं पत्र परेको, गुणाढ्य र रसायन छ। **पिण्ड हरिताल**--पत्र नपरेको, ढुंगाझैं डल्लो, ज्यादै गहरुंगो, हीन सत्त्वको, हीन गुणको हुन्छ। यसले स्त्रीको रज पनि बिगार्दछ। कसैले "हरिताल" आठ प्रकारको मानी, सबैभन्दा उत्तम 'गोदन्त' छ, त्यसको अभावमा 'तपकी लिनुपर्दछ, उत्तम छ, आयुष्कर छ' भनी लेखेको छ।

६९१. मनःशिला

सं—मनःशिला, मनोज्ञा, मनोगुप्ता, कल्याणिका, कुनटी, गोला,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दिव्यौषधि, नागजिह्वा, नैपालिका, रागशिला, शिला । **हि**–मनःशिला । **ब**–मनछाल । **म**—मनशिल । **क**—मनशिले । **लै**––ARSENEC SULPHIDUM.

स्वभाव—पिरो, तीतो र स्निग्ध छ । गरम र भारी छ । सारक र वष्यकारक छ । वर्ण(ल)कारक र लेखक छ । विषदोष, भूतदोष, उन्माद, श्वास, कास र रक्तविकारमा उपयोगी छ ।

शोधन नभएको मनःशिला––नाताकत गराउँदछ । कीरा पार्दछ । मल-मूत्रलाई रोक्तछ । शर्करा-अश्मरी-मूत्रकृच्छ्रहरू गराउँदछ ।

६९२. सुर्मा

सं—अञ्जन, कपोताञ्जन, कपोतसार, दुष्प्रद, नदीज, नादेय, नील, नीलाञ्जन, पार्वतेय, पीतसारी, मेचक, वाल्मीक, वामुन, वारिभव, शीर्ष, सुवीरज, सौवीर, स्रोतोञ्जन, स्रोतज । **हि–ब–म**–सुर्मा, कालासुर्मा, सफेदसुर्मा । **क**–स्रातोञ्जन, सौविराञ्जन । **लै**—ANTIMONIUM SULPHURETUM.

स्वभाव—स्वादिलो, टर्रो, स्निग्ध र ठण्डा छ । लेखक र ग्राही छ । नेत्रको हित छ । कफ, पित्त, वमन, विषदोष, क्षय, रक्तदोष र सिध्म(कफ-पित्तजन्य कुष्ठविशेष)मा उपयोगी छ ।

विशेष शोधन गरोमात्र प्रयोग गर्नुपर्दछ ।

सुर्मा––कालो, सेतो गरी **दुइ जातको छ । सेतोलाई**, **सं**–मा–'सौवीराञ्जन' कहिन्छ । **स्वभाव**––दुवैमा समान छ तापनि, सेतोभन्दा **कालो श्रेष्ठ मानिएको छ ।**

६९३. रसाञ्जन

सं—रसाञ्जन, रसोद्भूत, रसगर्भ, रसाग्रज, रसजात, रसनाभ, अग्निसार, ताक्ष्यंशैल, दार्वीक्वाथोद्भव, दार्व्यञ्जन, बालभैषज्य । **हि**–रसौत । **ब**––रसवती, रसाञ्जन । **म**––रसवत । **क**––रसाञ्जन । **लै**—BERBERIS ARISTATA.

स्वभाव—पिरो, तीतो, गरम र तीक्ष्ण छ । रसायन र छेदक छ । नेत्रको हित छ । वीर्यलाई बढाउँदछ । कफलाई हटाउँदछ । विषदोष, रक्तपित्त, वमन, हिक्का, श्वास, मुखरोग र व्रणदोषमा हितकारक छ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रसाञ्जन—चुत्राका रूखका बोक्राको, रीतपूर्वकको क्वाथमा बराबर गाईको दुध मिलाई पकाई १/४ बाँको गरेकोलाई 'रसाञ्जन' भनिन्छ।

यो पनी प्रयोग गर्दा—अत्यन्त चर्को तातो पानीमा घोली, कपडछान गरी, घाममा सुकाउनाले शुद्ध हुन्छ र शुद्ध भएकोले मात्र यथार्थ गुण दिन्छ।

६९४. पुष्पाञ्जन

सं—पुष्पाञ्जन, पुष्पकेतु, पौष्पक, कुसुमाञ्जन, कृमिरसाञ्जन, कौसुम्भ, धातुमाक्षिक, रीतिक, रीतिज, रीतिपुष्प। **हि-ब-क**-पुष्पाञ्जन। **म**-पितलेचें कीट। **लै**—ZINCI OXIDUM.

स्वभाव—ठण्डा र स्निग्ध छ। पित्त, कफ, हिक्का, दाह, कास, विषदोष र सबै नेत्ररोगलाई शमन गर्दछ। कहीँ-ज्वरमा पनि लिएको छ।

यो—पित्तल खार्दा निस्केको कीटको अञ्जन हो, 'निघण्टु चूडामणि'मा 'यसको अभावमा पूर्वोक्त चुत्रोको रसाञ्जन', कहिएको छ।

६९५. कुलत्थाञ्जन

सं—कुलत्थाञ्जन, कुलत्था, कुलाली, कुम्भकारी, चक्षुष्पा, दृक्प्रसादा, महापहा।

स्वभाव—टर्रो, पिरो र ठण्डा छ। नेत्रलाई हित गर्दछ। विषदोष, व्रणदोष, फोडा र कण्डूतिलाई शमन गर्दछ।

यो-चुत्रोको रसाञ्जनझैं, वनगहतेको गेडा पकाई बनेको अञ्जन हो।

६९६. फटकिरी

सं—स्फटिका, स्फटी, स्फटिकारी, स्फुटी, शुभ्रा, श्वेता, रङ्गदा, रंगदृढा, रंगा, रंगांगा, दृढा, दृढरंगा। **हि-ब**-फट्किरी। **म**-तुर्टी। **क**-स्फटकी। **लै**—POTASSIUM ALUMINIUMSULPHATI.

स्वभाव—तीतो, पिरो र टर्रो छ। स्निग्ध, गरम र ग्राही छ। कफ, पित्त, वायुलाई हटाउँदछ। योनिलाई संकोच गराउँदछ। पारो बद्ध गराउँदछ। रंग गाढा गराउँदछ। नेत्रको हित छ। रक्तस्रावलाई रोक्तछ। व्रण, श्वित्र, कुष्ठ, विसर्प, प्रदर, विषदोष, कण्डू, वमन, विषमज्वर, शोष, प्रमेह र मूत्रकृच्छ्रमा हितकारी छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

६९७. शङ्ख

सं—शङ्ख, अब्ज, अर्णोभव, अन्त, कम्बु, कुटिल, जलज, त्रिरेख, दीर्घनिस्वन, दुष्टद्रावी, धवल, पावनध्वनि, पाञ्चजन्य, महानाद, मुखर-दीर्घनाद, समुद्रज, सुनाद, स्त्रीविभूषण, हरिप्रिय। **हि-ब-म-क-शंख।**

स्वभाव—केही नुनिलो, रसकालमा पिरो छ। ठण्डा र ग्राही छ। पुष्टि-बल-वीर्यलाई बढाउँदछ। नेत्रको हित छ। नेत्रको फुलोलाई पनि हटाउँदछ। अम्लपित्त, परिणामशूल, गुल्म, ग्रहणी, अग्निमांद्य, श्वास र डण्डीफोरलाई शमन गर्दछ।

शङ्ख—दक्षिणावर्त र वामावर्त गरी **दुइ प्रकारको हुन्छ। दक्षिणा-वर्त**—त्रिदोष, कामला, विषदोष, क्षय, नेत्ररोग र ग्रहपीडासमेतलाई हटाउँदछ। यो, 'जसका घरमा रहन्छ उसको ऐश्वर्य वृद्धि गराउँदछ, परन्तु पुण्ययोगले मात्र प्राप्य छ' भनी लेखिएको छ।

शङ्खलाई, शोधन गरेरमात्र प्रयोग गर्नुपर्दछ, अशुद्धले यथार्थ गुण दिँदैन।

६९८. सानो शङ्ख

सं—क्षुद्रशङ्ख, क्षुद्रक, क्षुल्लक, कोशस्थ, नखशङ्खक, लघुशङ्ख, शम्बूक। **म-क**—पटमुल्लो।

स्वभाव—पिरो र तीतो छ। भोक जगाउँदछ। शूललाई हटाउँदछ।
यो—बुढीऔंलासम्मको—सानो हुन्छ।

६९९. खरी

सं—खटी, खटिका, खटिनी, खडी, कठिनी, धवलमृत्तिका, पाण्डु-मृत्तिका, मकल्ल, लेखनी, वर्णलेखा, श्वेतधातु, सितधातु। **हि**—खड़िया-माटी, गौरखड़ी। **ब**—चाखड़ी, खड़िमाटी। **म**—खड़ी। **क**—वेणेवहु। **लै**—CARBONATE of CALCIUM.

स्वभाव—मधुरो र तीतो छ। ठण्डा छ। पित्त, दाह, कफ, रक्त-विकार, व्रणदोष, विषदोष र शोषलाई शमन गर्दछ। बालकमा र नेत्र-रोगमा हित छ।

कसैले "यी गुण लेपमा मात्र छ, खाँदा माटोसमान छ" भनी मानेको छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७००. घुंघी

सं—कृमिशङ्ख, कृमिजलज, कृमिवारि, जन्तुकम्बु ।

यो रसवीर्यादिमा, शङ्खकै समान लेखिएको छ ।

७०१. गेरु

यो गैरिक (साधारण), सुवर्णगैरिक, पाषाणगैरिक गरी तीन जातमा कहिएको छ; निम्नोक्त प्रकार छ ।

साधारण—सं—गैरिक, गिरिमृत, गिरिधातु, गवेधु(रु)क, ताम्रधातु, रक्तधातु, वनालक्त, सुरङ्गधातु ।

स्वभाव—मधुरो, टर्रो, स्निग्ध र ठण्डा छ । रक्तपित्त, रक्तविकार, कफदोष, विषदोष, हिक्का र वमनलाई हटाउँदछ । नेत्रको हित छ । बलदायक पनि छ ।

सुवर्णगेरु—सं—सुवर्णगैरिक, वभ्रुधातु, संध्याभ्र, सुरक्तक, स्वर्णधातु, शिलाधातु ।

स्वभाव—मधुरो, टर्रो, स्निग्ध र ठण्डा छ । फैलिने स्वभावको छ । कफ, पित्त, दाहलाई हटाउँदछ । नेत्रको हित छ । बल र कान्तिलाई बढाउँदछ । व्रणरोपण गर्दछ । हिक्का, रक्तविकार, ज्वर, विषदोष, फोडा, वमन, अर्श, रक्तपित्त र आगोले पोलेको घाउमा उपयोगी छ । रक्तप्रदर, उदर्द र कण्डूमा पनि हितकारक छ । **गेरुलाई शोधन गरी प्रयोग गर्नुपर्दछ ।**

पाषाणगेरु—सं—पाषाणगैरिक । यो ढुङ्गोजस्तो सारो र तामोको वर्णको हुन्छ । यसको विशेष उल्लेख देखिँदैन ।

हि—गेरु, पीला गेरु, गजनी । **ब**—गिरिमाटी । **म**—सोंनगेरु, तांबेगेरु । **क**—जाजु, होजाजु । **लै**—BOLE RUBRA.

७०२. हिराकसी

यो धातुकासीस (केही धुलो फुस्रो, खरानीका वर्णको) र पुष्पकासीस (केही हरियो-पहेँलो वर्णको) गरी, पर्यायमा निम्नोक्त दुइ प्रकारको छ; स्वभावमा समानै छ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

(१) **सं**--धातुकासीस, धातुशेखर, कासीस, केसर, खाचर, पांशुकासीस, शोधन, शुभ्र, हललोमश, हंसलोमश ।

(२) **सं**—पुष्पकासीस, जीलमृत्तिका, नेत्रौषध, मलीमस, वत्सक, विशद, ह्रस्व । **हि**—कासीस, पुष्पकासीस । **ब**--धातुकासीस, पुष्पकासीस, । **म**--हीराकस, श्वेतनीली । **क**--कासीस, पुष्पकासीस । **लै**—FERRY SULPHAS.

स्वभाव—शोधन भएको हिराकसी--टर्रो, अमिलो, तीतो र पग्लिंदो छ । ठण्डा छ । पाकावस्थामा गरम छ । वृष्य छ । नेत्रको हित छ । कान्तिवर्द्धक र केशरञ्जक छ । विषदोष, मूत्रकृच्छ्र, अश्मरी, कफ-वायुको विकार र क्षयमा उपयोगी छ । **यसको लेप गर्नाले**—खर्जू, कुष्ठ आदि सबै छालाका रोगहरूमा फाइदा देखाउँदछ ।

७०३. खाप्रे

सं--खर्पर, खर्परी, खर्परीतुत्थ, अमृतोत्पन्न, चक्षुष्य, दार्विका, यसदोपधातु, रसक । **हि**--खपरिया । **ब**—खापर । **म**--कलखापरी । **क**--खर्परी । **लै**—ZINCI SULPHIDUM.

स्वभाव--पीरो, तीतो र ठण्डा छ । रुचि-भोक-पुष्टि गराउँदछ । रसायन छ । कफ र पित्तको विकारलाई हटाउँदछ । नेत्ररोग, प्रमेह, प्रदर, रक्तपित्त, अश्मरी, गुदद्वारको रोग, श्वास, कास, क्षय, ज्वर, विषदोष र कुष्ठ आदि छालाका रोगलाई शमन गर्दछ । योगवाही छ ।

यसलाई शोधन गर्नुपर्दछ । शोधन नभएकोले—वमन र भ्रान्ति गराउँदछ । अतः वमन हटाउने नभएसम्म, क्रिया पुऱ्याई शोधन गर्दैरहनुपर्दछ ।

यसलाई कसैले--'दर्दुरा' (पत्र हुने) र 'कारवेल्लक' (पत्र नहुने) गरी दुइ जात पनि मानेको छ ।

७०४. गोपीचन्दन

सं--सौराष्ट्री, सती, सङ्गा, सुराष्ट्रजा, सुरमृत्तिका, आढकी, काली, तुवरी, पर्पटी, भुग्नी । **हि**--गोपीचन्दन, सोरठीमाटी । **म**--सोरठमाती । **क**--नुखीयमण्डु । **लै**--SILICATE of ALUMINA.

स्वभाव—तीतो, पिरो, टर्रो र अमिलो छ । लेखन र ठण्डा छ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नेत्रको हित छ। कफ र पित्तको विकार, विषदोष, दाह, व्रण, विसर्प, वमन, घाउ-खटिरा, रक्तविकार र ग्रहणीमा उपयोगी छ। **यसको लेप गर्नाले** झर्न लागेको गर्भलाई स्थिर गराउँदछ। कसैले स्वभावमा फटकिरीसमानको भनी कहेका छन्।

यो सुराष्ट्र देशमा हुने हुनाले 'सौराष्ट्री' कहिएको हो, सोरठमा प्रसिद्ध छ।

७०५. कालीमाटी

सं—कृष्णमृत्तिका। **हि**—कालीमिट्टी। **ब**—कालमाटी। **म**—चिखलमाती। **लै**—HYDRASIS SILICATE of ALUMINIUM.

स्वभाव—रूखो र ठण्डा छ। विषदोष र वेदनालाई हटाउँदछ। दाह, रक्तपित्त, र रक्तविकारलाई शमन गर्दछ। घाउ-खटिरामा शोधन-रोपण गर्दछ। **यसको लेपले**—शोफ र भलायोबाट उठेको शोथलाई हटाउँदछ। प्रदर र मूत्रकृच्छ्रमा पनि हितकारक छ।

७०६. मइन

सं—सिक्थ, सिक्थक, स्निग्ध, विघस, मधुसम्भव, मदनक, मधूच्छिष्ट, मदन, मक्षिकामल, मक्षिकाश्रय, माक्षिकज, पीतराग, द्रावक, क्षौद्रज, क्षौद्रेय। **हि-ब**—मोम। **म-क**—मेण। **लै**—SIRA ALBA.

स्वभाव—स्वादिलो, चिल्लो, लेचिलो छ। वातदोष, विसर्प, रक्तदोष, कुष्ठ, वातरक्त, व्रण र भूतदोषलाई हटाउँदछ। टुटे-फुटेकोलाई जोड्दछ। **फुटेको छालामा लेप गर्नाले** आराम गराउँदछ।

७०७. सिंदुरेरूख

सं—कम्पिल्ल, कर्कश, काम्पिल(ल्य), चन्द्र, नदीवास, पिकाक्ष, बहुपुष्प, बहुफल, रक्तांग, रञ्जक, रक्तचूर्णक, रक्तफल, रेचनी, रेचन, रोचन, लघुपत्रक, लोहितांग। **हि**—कंबिला, कबिला। **ब**—कमलागुंडी, घोलसिन्दूर। **म**—कपिला। **क**—कंपिल्लक। **लै**—MALLOTUS PHILIPPINENSIS.

स्वभाव—पिरो र गरम छ। रेचक र हलका छ। कफ-पित्त-रक्तका विकार, कृमि, गुल्म, उदररोग, व्रण, मेह, आनाह, अश्मरी र आध्मानलाई हटाउँदछ। अग्निदीपक छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यसै सिंधुरेरूखको **फल भाडी निकालेको धूलोलाई** "क्यामिला" "कबिला" भन्दछन् ।

यसका पातको शाक--पिरो, तीतो र ठण्डा छ। भोक जगाउँदछ, ग्राही छ। वायुलाई बढाउँदछ।

७०८. कौड़ी

सं—कपर्दक, कपर्दी, उद्वाहवी, चराचर, बालक्रीडक, वराट, वराटिका, वर्ज्य । **हि**—कौड़ी, कवड़ी । **ब**–कड़ी । **म–क**–कवड़ी ।

स्वभाव—पिरो, तीतो र गरम छ। परिणाममा ठण्डा छ। कफ-पित्त-रगतका विकारलाई हटाउँदछ। भोक जगाउँदछ। अग्निमांद्य, फोडा, क्षय, कर्णशूल, कर्णस्राव, गुल्म, ग्रहणी, परिणामशूल र हरएक प्रकारका नेत्रदोषमा उपयोगी छ ।

कौड़ी-सेतो, रातो, पहेँलो गरी **तीन प्रकारको हुन्छ। सेतो र रातो**–ठण्डा छ; व्रण-रोपण गर्दछ। **पहेँलो**—तीक्ष्ण छ; नेत्रको हितकारक छ।

काला टीकाहरू भएको अथवा रेखाको आकार परेको कौड़ी--बालग्रहदोषनाशक र अनेक कौतिक कर्ममा उपयोगी छ। जुन कौड़ीको पीठ मोटो र पहेँलो वर्णको हुन्छ, ऊ रसकर्ममा उपयोगी हुन्छ। कौड़ी–तौलमा–डेढ तोलावाला **उत्तम**, एक तोलावाला **मध्यम** र चौथाइ तोलावाला **अधम** ठहर्दछ।

७०९. मोतीसिपी

सं—मुक्ताशुक्ति, मुक्ताप्रसु, मुक्तास्फोटा, मुक्तागार, महाशुक्ति, मौक्तिकप्रसवा, शुक्तिका, दीर्घकोषिका, अब्धिमण्डूकी। **हि**—मोतीका सीप। **ब**—झिनुक। **म**—मोत्याचि सीप। **क**—मुक्तिनीसीपु। **लै**—OYSTER SHELL.

स्वभाव--मधुरो र पिरो छ। स्निग्ध र ठण्डा छ। पित्त र रक्तविकारलाई हटाउँदछ। रुचि गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। श्वास, कास, शूल, ज्वर, हृदयरोग र स्नायुरोगलाई हटाउँदछ। **यसलाई शोधन गरी प्रयोग गर्नुपर्दछ।**

७१०. पानीसिपी

सं—जलशुक्ति, जलबिम्ब, कृमिसू, क्षुद्रिशुक्तिका, पुटिका, (नरशुक्ति),

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वारिशुक्ति, शम्बूका। **हि**—जलसीप। **ब**—शामुक। **म**—नैचीसिपी। **क**—तोरेयसिंपु।

स्वभाव--पिरो र स्निग्ध छ। रुचि र दीपन-पाचन गराउँदछ। बल बढाउँदछ। नेत्रको हित छ। गुल्म, शूछ र विषदोषलाई शमन गर्दछ। **यसलाई पनि शोधन गर्नुपर्दछ।**

७११. सिंघमरोट

सं--दुग्धपाषाण, दुग्धाश्म, क्षीरी, क्षीरक्षव, गोमेदसंनिभा, माधवी, मेदसंनिभा, वज्राभ। **हि–ब–म**–शिरगोला। **क**–रंगवालीय हरेल्ल।

स्वभाव—केही गरम छ। रुचिकारक छ। पित्तदोष, ज्वर, हृदयरोग, शूल, कास र आध्मानमा उपयोगी छ।

७१२. बालुआ

सं—बालुका, पानीयचूर्णिका, प्रवाहोत्था, महाश्लक्ष्णा, रेतजा, शीतला, सिकता, सिक्ता, सूक्ष्मशर्करा। **हि**–बालू, रेत(तो)। **ब**–बाली। **म**–बालु। **क**–हालूल, मललु। **लै**—SILICA.

स्वभाव--मधुरो छ। ठण्डा र लेखक छ। व्रण, उरःक्षत, श्रम, ताप र कुष्ठ, आगोले पोलेको घाउमा उपयोगी छ। **तताई सेकनाले**–वातरोग-लाई पनि शमन गर्दछ।

७१३. मूर्दासंग(ख)

सं—कंकुष्ठ, कालकुष्ठ, कालपालक, नलिक, पुलक, रंगदायक, रेचक, रेणुक, विरंग, शोधक। **हि**-कंकुष्ठ, मुरदासिंग। **ब**–पर्वतीय मृत्तिका-विशेष। **म–क**–कंकुष्ठ।

स्वभाव--पिरो, तीतो र गरम छ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ। पित्तलाई केही बढाउँदछ। रेचक छ। वर्णलाई राम्रो गराउँदछ। क्रमि, शोथ, उदररोग, आनाह, गुल्म, उदावर्त, शूल र व्रणमा हितकारी छ। ज्यादा मलरुद्धमा कडा रेचननिमित्त **एक जौप्रमाण** प्रयोग गरेमा पुरानो दुर्गन्धको आउँलाई गिराउँदछ। रोक्नुपर्दा–पान चपाई खाएमा रोकिन्छ।

यसलाई, कहीँ--**नलिक** (पहेँलो स्निग्ध, भारी) **उत्तम**, र **रेणुक** (केही कालो-पहेँलो, हलका) **निःसत्त्व** भनी **दुइ प्रकार** मानेको छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यिनैलाई 'हेमकंकुष्ठ' (सुनौलो मूर्दासंग) र 'तारकंकुष्ठ' (रूपैलो मूर्दासंग) पनि भन्दछन् ।

७१४. बोल

सं—बोल, गन्धरस, गोपरस, निर्लोह, पिण्डक, पिण्ड, महागंध, महामुण्ड, रक्तगन्धक, रसाभुग्न, रक्त, बर्बर, बबर, विष, विस्र, विश्वगन्ध, व्रणारि, शुभगन्धक, सुरस, सौरभ । **हि**–बोल, हीराबोल, बीजाबोल । **ब**–बोल, गंधरस, खुनखरापो । **म**–-**क**—बोल । **लै**—COMMIPHORA MYRRHA.

स्वभाव—पिरो, तीतो र टर्रो छ । ठण्डा र उष्णवीर्य छ । सुगन्धी छ । दीपन-पाचन गराउँदछ । धारणाशक्तिलाई बढाउँदछ । गर्भाशयलाई शुद्ध गराउँदछ । त्रिदोष र रक्तदोषलाई हटाउँदछ । प्रदर, प्रमेह, अश्मरी, योनिशूल, ज्वर, कुष्ठ, अपस्मार, रक्तातिसार, पसीना र ग्रहबाधालाई हटाउँदछ । नामर्दी गराउँदछ ।

यो—कुनै वृक्षविशेषको 'चोप' हो । यसलाई 'अर्बिया' र 'अफ्रिका'को लालसमुद्रका किनारमा विशेष सुलभ भनी मानिएको छ ।

७१५. मुसवर

सं—एलीयक, कृष्णबोल, कुमारीसारतोद्भव । **हि**–एलीयक, एलवा । **म**–कालावोल । **लै**—ALOE SUCCOTRINA.

स्वभाव—तीतो, पिरो र ठण्डा छ । भेदक छ । पारोलाई शुद्ध गराउँदछ । कफदोष, शूल, आध्मान, क्रमि, गुल्म र वातविकारलाई शमन गर्दछ ।

इति धातूपधातु वर्गः ॥ १२ ॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ रत्नोपरत्न वर्गः

७१६. माणिक

सं—माणिक्य, अरुणोपल, कुरुविन्द, तरुण, तरणिरत्न, पद्मराग, रंगमाणिक्य, रविरत्नक, रत्नराट्, रत्ननायक, लक्ष्मीपुष्प, लोहित, शृंगारी, शोणरत्न । **हि–ब–म**—माणिक । **क**–माणक । **लै**–RUBINUS.

स्वभाव—मधुरो, टर्रो, ठण्डा र स्निग्ध छ। कफ-वातनाशक छ। रसायन छ। लेखन र सारक छ। दीपन र वृष्य छ। नेत्रको हितकारी छ। दाह, दुष्टग्रह-भूतदोष-विषदोष र क्षयको नाशक छ। **धारण गर्दा मंगलकारक छ।**

लक्षण—दोपहरियाफूल वा अनारका दानाजस्तो लाल वर्णको, उज्ज्वल चमकदार चिल्लो भावको र गह्रुंगो, कषीमा दल्दा कत्ति नबिग्रने उत्तम हुन्छ।

७१७. मोती

सं—मौक्तिक, मुक्ता, मुक्ताफल, अम्भसार, इन्दुरत्न, इन्दुफल, तारका, तारा, बलक्ष, विन्दुफल, शशिप्रिय, शालेयक, शीतल, शुक्तिमणि, शुक्तिज, शुक्लमणि । **हि–म**—मोती । **ब**—मुक्ता । **क**—मौक्तिक । **लै**—MARGARITA.

स्वभाव—मधुरो र ठण्डा छ। कफ-पित्तविकार, त्रिषदोष, जीर्णज्वर, क्षय, कास, श्वास, दाह, मेह, अग्निमांद्य र नेत्ररोगमा उपयोगी छ। बल-पुष्टि-वीर्य-बुद्धि र वायुलाई बढाउँदछ।

यसको माला—धारण गर्नाले—दाह र पित्तलाई हटाउँदछ। कान्ति र हर्ष गराउँदछ। नेत्रको सुखदायक छ।

मोती—सिपी, शंख, हात्ति, वनेल, सर्प, माछा, भ्याक्तो र बाँस यी आठ वस्तुबाट उत्पन्न हुन्छ।

सिपीमोती—काश्मीरी केसरका चमकको, जाइफलका आकारको ठूलो, चिल्लो, अति निर्मल, प्रकाशयुक्त हुन्छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शंखमोती—ताराको चमकको, परेवाको फुलसमान गोल आकारको हुन्छ ।

गजमोती—काम्बोज देशका बलिया हात्तिका गण्डस्थलमा, रातो-पहेँलो वर्णको हुन्छ । वहाँका स्त्रीहरू धारण गर्दछन् । **यो अधम छ ।**

वराहमोती—वनेलका मस्तकमा, बढेरका आकारको, चन्द्रमासमान सेतो चमकदारको हुन्छ । **यो प्रारब्धवशमात्र पाइन्छ ।**

सर्पमोती—निर्मल, उज्ज्वल, चन्द्रमासमान भै केही श्यामलो वर्णको, गोल बढेरका आकारको हुन्छ । **यो मनुष्यलाई दुर्लभ** भनी लेखिएको छ ।

मत्स्यमोती—माछाका पेटमा, गजमोतीका आकारको पाडरीपुष्पका वर्णको हुन्छ । **लोकमा दुर्लभ छ ।**

दर्दुरमोती—वर्षाऋतुमा—मेघोदरमा उत्पन्न हुने जातका भ्याक्ताका पेटबाट पैदा हुने, सूर्यका तेजका चमकको, बिजुलीसमान प्रभा भएको हुन्छ । **यो साधारण देवतालाई पनि दुर्लभ** कहिएको छ ।

वंशमोती—कुलाचल पर्वतका, उत्तम कान्तिका बाँसबाट उत्पन्न हुने साना बयरका आकारको हुन्छ । यसलाई स्त्रीहरू घाँटीमा लगाउँदछन् ।

उत्पत्ति—पारसका नजीक समुद्रमा—सेतो, चिल्लो, अति चमकिलो र अरबनजीक समुद्रमा—रूखो, केही सुवर्णका रंगको मोती हुन्छ । अरू समुद्रमा हुने मोती—लालभावको, चिल्लो, चार वर्णयुक्त लक्षणको हुन्छ । यसलाई लक्ष्मीकारक भनी लेखिएको छ ।

लक्षण—कान्ति नभएको, रूपमा बेढब अर्थात् थेपचो-टेढो, सिपीमा मिलेको, रातो वर्णको, माछाका आँखाका भासको मोतो रूखो हुन्छ; दोषजनक छ, धारण गर्न योग्य छैन । जो ताराजस्तो चमकदार, गोल स्निग्ध, ठूलो, प्वालहरू केही नभएको, निर्मल, तौलमा गहरूंगो हुन्छ, ऊ उत्तम र सिद्धिदायक ठहरिन्छ ।

७१८. मुगा

सं—प्रवाल, अंगारकमणि, अम्भोधिपल्लव, भौमरत्न, रत्नांग, रक्तांग रक्तकन्द, लतामणि, बिद्रुम । **हि**—मूँगा । **ब**—मूंगा, पला । **म**—पोंवले । **क**—अवलहेवत् । **लैं**—CORALIUM RUBRUM.

स्वभाव—मधुरो र केही अमिलो भावको छ । हलका छ । भूतदोष

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

र कफ-पित्तको विकारलाई हटाउँदछ। भोक र रुचि गराउँदछ। बल-वीर्य-कान्तिलाई बढाउँदछ। क्षय, पाण्डु, ज्वर, श्वास, कास, मेदाका रोग, रक्तदोष, विषदोष र नेत्ररोगमा हितकारक छ। **स्त्रीले धारण गर्दा मंगल गराउँदछ।**

लक्षण—पाकेका गोलकाँक्रीका फलजस्तो–लाल वर्णको, कषीमा घोट्ता आफनो वर्ण नछोड्ने, चिल्लो वर्णको, टेढो-बांगो-कुचकाच केही नभएको, बाटुलो, मोटो-लामो, 'मुगा' **उत्तम** ठहर्दछ। केही पहेँलो, धमिलो, बांगो, टेढो, मसिनो, छिद्र परेको रूखो, कालो भावको, हलुको र सेतो 'मुगा' त्याज्य छ।

७१९. पन्ना

सं—गारुत्मत, गारुड, गरलारि, गरुडाश्म, गरुडोद्गीर्ण, अश्मगर्भ, अश्मगर्भज, बुधरत्न, मरकत, रौहिणेय, वायवो(वा)ल, सौपर्ण, हरिन्मणि। **हि–ब**–पन्ना, पान्ना। **म**–पाचूरत्न। **क**–पाचियच्चे। **लै**—SMARA GOLUS.

स्वभाव—पाकावस्थामा–मधुरो र ठण्डा छ। रुचि र पाचन गराउँदछ। पुष्टि र वीर्यलाई बढाउँदछ। अम्लपित्त, ज्वर, वमन, श्वास, संताप, अग्निमांद्य, अर्श, पाण्डु, शोफ, विषदोष र भूतबाधालाई हटाउँदछ।

लक्षण—हरियो वर्णको, गहरुंगो, चिल्लो, उज्ज्वल, चम्किलो, तेज-छाया राम्रो भएको **उत्तम** हुन्छ। खैरो, मैलो, खस्रो, नीलो-कालो-सेतो वर्ण मिलेको, हलुको, चेपटो, रूपमा विकृतिको 'पन्ना' असल हुँदैन। अतः विकृतांग पन्ना धारण गर्न पनि योग्य छैन।

७२०. पुष्पराज

सं—पुष्पराग, पुष्पराज, पीतमणि, पीतस्फटिक, वाचस्पतिवल्लभ, पीतरक्त, पीताश्मा, गुरुरत्न, मञ्जुमणि, जीवरत्न। **हि**–पुखराज। **ब**–पुष्पराग। **म**–पुष्पराज। **क**–पुष्पराग। **लै**—TOPAGIO.

स्वभाव—अमिलो र ठण्डा छ। भोक जगाउँदछ। बादो छ। वीर्य-आयु-प्रज्ञा र बुद्धिलाई बढाउँदछ। **धारण गर्दा पनि उक्त फलदायक छ।**

लक्षण—गहरुंगो, राजवृक्षका फूलजस्तो पहेँलो वर्णको, चिल्लो,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

निर्मल, गोलाकारको **उत्तम** हुन्छ। **धारण गर्दा**–शौर्य, सुख, आयु र कीर्तिलाई बढाउँदछ। कालो-मैलो, धमिलो, कान्ति नभएको, सेतो चाया परेजस्तो, बालुआ मिलेजस्तो असल हुँदैन, गुण छैन।

७२१. हीरा

सं—हीरक, हीर, अशिर, इन्द्रायुध, कुलिश, चन्द्र, दधीच्यस्थि, दृढगर्भक, दृढाङ्ग, पवि, बहुधार, भिदुर, मणिवर, रत्नदृढ, वज्र, शतकोटि, षट्कोण, सूचीमुख। **हि–ब–म**–हीरा, हीरे। **क**–वज्र। **लै**—PURECARBUN ADAMS.

स्वभाव—मधुरो र टर्रो छ। वायु, कफ, पित्तका विकारलाई हटाउँदछ। नेत्रको हितकारी छ। वमनकारक छ। शरीरलाई वज्रसमान बलियो गराउँदछ। योगवाही छ। शोष, क्षय, भ्रम, भगन्दर, प्रमेह, मेदाको रोग, पाण्डु, उदररोग र शोथलाई शमन गर्दछ। **धारण गर्नाले**–दुष्कर्म र अलक्ष्मीलाई हटाउँदछ।

भेद र लक्षण—सेतो, रातो, पहेँलो, कालो गरी, **चार जातमा** मानिएको छ। **सेतो–ब्राह्मण**–रसायन छ, सर्वसिद्धिदायक छ; **रातो–क्षत्रिय**–रोग व्याधको नाशक छ; **पहेँलो–वैश्य**–धन गराउँदछ, शरीरलाई बलियो गराउँदछ; **कालो–शूद्र**–रोगलाई हटाउँदछ, आयुलाई बढाउँदछ—भनी लेखिएको छ।

शोधन नभएको काँचो हीरा—छाती र कोखाको शूल आदि रोग, कुष्ठ, पाण्डु, दाह, शरीरको भारीपना, क्षय इत्यादि रोग पैदा र हत्यासम्म गराउँदछ।

विशेष—खरानीका रूपको, रेखा लागेको, डल्लो-बाटुलो, मलिनो, दाग भएको, फुटेको, नीलो-कालो प्रभाको, रूखो, चेप्टो 'हीरा' संग्रह गर्न योग्य छैन।

जो–ढुङ्गा वा कषीमा घोटिँदैन, ढुङ्गो-मुंग्रोले ठोक्दा, टुट-फुट हुँदैन, हीराले नै फुट्दछ वा आफै टुट्दछ, ऊ **उत्तम र संग्राह्य** कहिएको छ।

७२२. नीरमणि

सं—नील, नीलरत्न, नीलाश्मा, नीलरत्नक, नीलोत्पल, पद्मरागज, शौरिरत्न, गलर्क, इन्द्रनील। **हि–ब–म–क**–नीलमणि, इन्द्रनील। **लै**—SAFFIRUS.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—तीतो र गरम छ। कफ, पित्त र वायुका विकारलाई हटाउँदछ। वीर्यंजनक र अग्निदीपक छ। श्वास, कास, विषमज्वर र अर्शमा उपयोगी छ। **धारण गरेमा**—मंगलकारक र शत्रुनाशक छ। शनिग्रहको दोषलाई हटाउँछ।

यो—पनि **सेतो, रातो, पहेँलो, कालो**का भेदले, **ब्राह्मणादि** गरी **चार जात** कहिएको छ। धारण गर्दा, हीराकै समान फलदायक छ।

लक्षण—दाग नभएको, सुन्दर, चमकदार, स्निग्ध र दुधको भाँडामा राखदा, भाँडोमा आफ्नो रंग देखाउने **उत्तम** हुन्छ। माटो-बालुआ मिले-जस्तो, चमक नभएको, मलिनो, रूखो, हलुको, कुचिए-फुटेको, दोषकारक हुन्छ। आग्राह्य छ।

७२३. गोमेद

सं—गोमेद, अगस्तिसत्त्व, तमोमणि, पिङ्गस्फटिक, पीतरत्नक, राहु-रत्न। **हि**-जवाहर, गोमेदमणि। **ब-म-क**-गोमेदमणि। **लै**—ONYX.

स्वभाव—अमिलो छ। गरम र हलका छ। वातकोप र केही कफ-पित्तदोषलाई हटाउँदछ। नेत्रलाई हित छ। दीपन-पाचन गराउँदछ। क्षय, कास, पाण्डु, छालाका रोगलाई शमन गर्दछ। **धारण गर्नाले**-मंगल-दायक र बुद्धिवर्द्धक छ। राहुग्रहको दोषलाई हटाउँदछ।

गोमेद पनि—**सेतो, रातो, पहेँलो** र **कालो** गरी ब्राह्मणादि भेदले **चार जातमा** मानिएको छ। ती सबै धारण गर्न सम्मतका छन्। निर्मल कान्तिको, स्निग्ध, गहरुंगो, तेजिलो, गोलाकारको बेस हुन्छ। सेतो, भारी, स्निग्ध, कमलो, धेरै पुरानो, उज्यालोलाई, धारण गर्नाले ऐश्वर्य बढ़दछ। रूप नपरेको, हलुको, खस्रो, चिल्लोमा लटपटिएजस्तो-मलिनो, धारण गर्नाले-बल, वीर्य र धन-संपत्तिको हानि गराउँदछ।

हीरामा जति दोष छन्, ती गोमेदमा पनि छन्। नकल बनाउनेले-स्फटिकबाट पनि 'गोमेद' बनाउँदछन्। परीक्षा गर्नेले आगो वा कषीद्वारा गर्नुपर्दछ।

लक्षण—गोमूत्रको वर्ण भएको, सुवर्णका आभासको, कोमल, स्निग्ध, शुद्ध चमकको, गहरुंगो, दुधका भाँडामा राखदा, दुधलाई गोमूत्रका रंगको जस्तो देखाउने, घाममा राखदा, कान्ति नहराउने 'गोमेद' **उत्तम** हुन्छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शुद्ध वर्ण नभै, सेतो-कालो वर्णको, धर्का बसेको, हलुको, चमक नभएको, बालुआ मिलेजस्तो अधम ठहर्दछ, त्याज्य छ।

७२४. लहसुनेमणि

सं—वैदूर्य, विदूरज, अभ्ररोह, कुरव, केतुरत्न, कैतव, खशब्द, दूरज, प्रावृष्य, बालवायज, बालसूर्य। **हि**—वैदूर्य, लहसुनिया। **ब–म–क**–वैदूर्यरत्न। **लै**—CAT'S EYE.

स्वभाव—अमिलो र गरम छ। भोक जगाउँदछ। रसायन छ। कफ र वायुका विकारलाई हटाउँदछ। प्रज्ञा-आयु-बललाई बढाउँदछ। गुल्म, शूल, उदररोग र पित्तप्रधानका रोगमा उपयोगी छ। **धारण गर्दा**–कल्याणकारक छ। केतुग्रहको दोषलाई हटाउँदछ। 'वैदूर्य'मा हीरा-समानको गुण छ, भन्ने पनि कहिएको छ।

लक्षण—बाँसका पातका प्रभाको, मयूरका घाँटीका प्रभाको, बिरालाका आँखाका प्रभाको गरी **तीन प्रकारका कान्तिको हुन्छ** भन्ने कहिएको छ। श्यामलो, सेतो, चिल्लो, निर्मल-गोलाकारको, ओजनदार, भित्रदेखिको स्वच्छ, सफेद चमकको, कषीमा घोट्दा भित्रसम्म स्वच्छरूप देखिने, **उत्तम** हुन्छ।

७२५. स्फटिक, फट्टिक

सं—स्फटिक, स्वच्छमणि, सितोपल, शिवप्रिय, शूक, शँव, श्वेतरत्न, निस्तुषोपल, निर्मलोपल, निस्तुषरत्न, अमलमणि। **हि–ब—म—क**—स्फटिक।

स्वभाव—पित्त, दाह र शोषमा हितकारक छ। समवीर्य छ।

यो—निर्मल, पानीका फोकाको कान्ति भएको, कुनै कसर-तुस नरहेको, देखदैमा नेत्र र हृदयलाई आनन्द गराउने, भित्रसम्म शुद्ध-चिल्लो वर्णको, अति ठण्डा, ढुङ्गामा घोट्दा-फुट्दा पनि आफ्नो निर्मल स्वच्छताको स्वभाव नछोड्ने **उत्तम जातको** ठहर्दछ। **यसको मालाबाट जप गर्नाले** कोटि गुण फल मिल्दछ, भन्ने पनि लेखिएको छ।

७२६. आतशीकाँच

सं—सूर्यकान्त, अग्निगर्भक, तपन, तपनमणि, दीप्तोपल, ज्वल-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नाश्मा। हि–आतशीशीशा, सूर्यकान्त, चकमकशीशा। **ब**–आतसपाथर। **म–क**–सूर्यकान्तमणि। अंग्रेजी—MAGNIFYING GLASS.

स्वभाव—त्रिदोषको नाशक र गरम छ। रसायन छ। धारणाशक्तिलाई बढाउँदछ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ। **यसमा सूर्यको पूजा गर्नाले,** सूर्यलाई संतुष्ट गराउँदछ, भनी लेखिएको छ।

लक्षण—चिल्लो, व्रण-दाग केही नभएको, घोट्दा आकाशजस्तो निर्मल रहने, घाममा राखदा आगो उठ्ने, **उत्तम हुन्छ।**

७२७. चन्द्रकान्तमणि

सं—चन्द्रकान्तः, प्रस्तरोपल, शशिकान्त, सिताश्मा, सोममणि। **हि–ब–म–क**–चन्द्रकान्त।

स्वभाव—स्निग्ध र ठण्डा छ। रूखो छ। शिवजीको प्रिय छ। रक्तविकार, दाह, ग्रहदोष र अलक्ष्मीलाई हटाउँदछ।

जसमा—पूर्ण चन्द्रको किरण पर्दा, पानी चुहुन्छ (रसाउँदछ), उसलाई 'चन्द्रकान्तमणि' भनिन्छ। **कलिमा दुर्लभ कहिएको छ।**

७२८. वेल्लोर

सं—वैक्रान्त, विक्रान्त, नीलवज्र, जीर्णवज्र, चूर्णवज्र, गोनाश, कुवज्रक, क्षुद्रकुलिश। **हि**–वैक्रान्त, गोनस, बिल्लोर। **ब**–चुनिविशेष। **म–क**—वैक्रान्त।

स्वभाव—हीरासमानको छ। अतः हीराको अभावमा यसको प्रयोग, लेखिएको छ। यो षड्रसले युक्त र रसायन छ। त्रिदोषलाई हटाउँदछ। शरीरलाई दृढ गराउँदछ। पाण्डु, उदररोग, श्वास, कास, क्षय, ज्वर, प्रमेह, विषदोष र कुष्ठलाई शमन गर्दछ। पारोको विषलाई हटाउँदछ।

७२९. स्यूँ

सं—राजावर्त, राजन्यावर्तक, नृपावर्त, आवर्त, आवर्तमणि। **हि**–लाजवर्द(र्त), रेवटी। **ब—म–क**–राजावर्त। **लै**—LAPIS LAZULI. यसलाई भोटेबोलीमा 'स्यूँ (स्यीं)' भन्दछन्।

स्वभाव—पिरो र केही तीतो छ। स्निग्ध र ठण्डा छ। पित्तलाई हटाउँदछ। दीपन-पाचन र रसायन छ। पुष्टि गराउँदछ। पाण्डु, प्रमेह,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वमन, हिक्का, क्षय, शोष र मदात्ययमा उपयोगी छ। **यसको धारणले** सौभाग्य गराउँदछ।

लक्षण—केही कालो-नीलो वर्णको, मसिनो (चिल्लो), ओजनदार, मयूरका घाँटीजस्तो–प्रशस्त छाया (किरण) भएकोलाई, 'राजावर्त' कहिएको छ।

७३०. यूँ

सं—पेरोज, भस्माङ्ग, हरित, हरिताश्मा। **हि**—फिरोजा। **ब**—उपरत्नविशेष। **म-क**-पेरोज। **लै**—TERCHESINS TURCHINA.

स्वभाव—टर्रो र मधुरो छ। भोक जगाउँदछ। स्थावर-जंगम दुवै जातका विषको नाशक छ। भूतादिका दोषबाट भएको शूललाई हटाउँदछ। यो **हरियो** र **फुस्रो-हरियो** गरो **दुइ जातको** छ।

७३१. काँच

सं—काच, कृत्रिमरत्न, पिंगाण, मुकुर। **हि—ब—म**—काँच। **लै**—GLESUM.

स्वभाव—हलका, सारक र लेखक छ। नेत्ररोगमा हित छ। व्रण र शूललाई शमन गर्दछ।

इति रत्नोपरत्न वर्गः ॥१३॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ विषोपविष वर्गः

यस वर्गमा लेखिएका वस्तुहरू, विशेष क्रिया पुऱ्याई, शोधन गरेरमात्र प्रयोग गर्नुपर्दछ ।

७३२. विष

सं—विष, अमृत, आहेय, कालकूट, काकोल, किषल, क्ष्वेड, गरल, गर, घोर, जाङ्गल, जीवनाघात, प्रदीपन, ब्रह्मपुत्र, भुगर, रक्तशृंगिक, शरद, शृंगी, शौक्लकेय, सौराष्ट्रिक, हलाहल, हालाहल, हारिद्र । **हि–ब–म–क**–विष, मीठाविष, अमृतविष, मीठातेलिया । **लै**—ACONITUM FEROX, A. NAPELLUS.

विष—'स्थावर' र 'जंगम' गरी दुइ प्रकारको छ ।

स्थावर—वृक्ष आदिका–जरा, पात, फल, फूल, बोक्रा, दुध, रस, गूँद, धातु र कन्दमा रहन्छ ।

यसलाई—ग्रन्थान्तरमा कहीं **अठार** र कहीं **नौ जात** गरी लेखिएका छन्, विशेष विवरणलाई, लोकव्यवहारमा सर्वत्र, विशेष गरी शृंगीविष-(मीठाविष)को नै प्रचलित भएको र यस स्वल्प लेखमा ग्रन्थविस्तारको भयसमेत रहँदा, विशेष उल्लेख हुन सकेन ।

जंगम—सर्प, कीरा, मूसा, माकुरो, बिच्छी, गोहरो, जुका, माछा, भ्याक्तो, शलह, छेपारो, कुकुर, बाव, सिंह, श्याल, हुडार, न्याउरी आदि दँतार जनावरका समेत दृष्टि, श्वास, दाँत, नङ्ग्रा, मूत्र, मल, शुक्र, राल, मुख, डाँस, गुदद्वार, हाड, पित्त, थुतुनो, छातछुत र पसीना आदि स्रावमा रहेको हुन्छ ।

स्थावर विषको दोष—ज्वर, हिक्का, दन्तहर्ष, गलग्रह, वमन, अरुचि, श्वास, मूर्च्छा र मुखबाट पित्त वा राल चुहुनुसमेत गराउँदछ ।

जंगमको दोष—निद्रा, तन्द्रा, ग्लानि, दाह, रोमहर्षण, शोक, ताप, अतिसार र छालाहरूमा पाकने रोगसमेत गराउँदछ ।

साधारण स्वभाव—विधि पुऱ्याई शोधन गरेको विष-पिरो, तीतो, टर्रो र गरम छ । योगवाही र रसायन छ । त्रिदोषलाई शमन गर्दछ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विशेष गरी वायु र कफलाई हटाउँदछ। भोक जगाउँदछ। शीतदोषलाई शमन गर्दछ। बल-पुष्टि गराउँदछ। उदररोग, प्लीहा, वातरक्त, श्वास, कास, गुदरोग, ग्रहणी, गुल्म, कुष्ठ, पाण्डु, ज्वर, आमवात, तिमिररोग, रात्र्यन्ध, अभिष्यन्द, नेत्र र कर्णको शोथ, कर्ण र शिरको शूल, गृध्रसी, कटिको वेदना इत्यादि रोग र मूसा-बिच्छी-सर्पहरूको विष लागेकोलाई समेत शमन गर्दछ। परन्तु–विशेष गरी विषविधानमा पूरा ज्ञान भएका व्यक्तिबाट, रोगको लक्षणमा समेत सूक्ष्मविचार पुऱ्याई, यत्नपूर्वक प्रयोग गर्नुपर्दछ र शोधनमा समेत अति आवश्यक छ।

कुनै कारणबाट—प्रमादले पनि कसैलाई विषको मात्रा बढी पर्न-गएमा, क्रमैसंग, आठ वेग पैदा गराउँदछ, जस्तै :–रोमांच, कम्प, दाह, शरीर फितिलो भै ढलनु, मुखबाट फीँज निस्कनु, विक्लव (समर्थहीन), जड (निश्चेष्ट) र मरणसमेत गराउँदछ।

विषको उतारलाई–वमन गराउनुपर्दछ, जहाँसम्म वमन थामिँदैन त्यहाँसम्म बाख्रीको दुध प्याउँदैगर्नुपर्दछ, जब बाख्रीको दुध पेटमा अड्दछ, तब विषको वेग उत्र्यो भनी जान्नुपर्दछ। अथवा–हलेदो र लुड़ेको रस प्याउनाले, अथवा शोधेको स्वाग घ्यूमा मिलाई ख्वउनाले, अथवा पुत्रञ्जीवीको गुदो, कागती वा निबुआको रससँग ख्वाउनाले पनि विषको वेग उत्रने हुन्छ। **सबैभन्दा सुलभ, घ्यू र शुद्ध स्वागको प्रयोग उत्तम छ।**

विष सेवनमा पथ्य—घ्यू, दुध, मिश्री, मह, गहुँ, चावल, मरीच, सिधेनून, दाख र गुलियो-ठण्डा प्युने वस्तु अर्थात् सर्बत, फल-फुलको रस, ब्रह्मचर्य, ठण्डा हावा-पानी भएका थलोको सेवन, बेस हुन्छ।

७३३. शंखिया

सं—शतमल्ल, लोहशंकरकारक, मल्ल, गौरीपाषाण, आखुपाषाण। **हि**–शंखिया, शोमलखार। **ब**–शोमल। **म**—शोमल, शंखिया। **क**–उन्दिर-पाषाण। **लै**—OXIDUM ARSENICUM.

स्वभाव—स्निग्ध छ। पारोलाई लठ्याउँदछ, फलामलाई फोर्दछ। राम्रोसंग विधि पुऱ्याई शोधन भएको छ र द्रव्यान्तर संयोगले, ढंग पुऱ्याई प्रयोग भएको छ भने–वीर्य र कान्तिलाई बढाउँदछ। त्रिदोष-विकारका सबै रोगलाई हटाउँदछ। अशुद्ध भएमा शरीरका सप्तधातु सबैलाई नै बिगार्दछ र दाह, चित्तभ्रम, अनेक प्रकारका वेदना, हरएक

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रोग, तृष्णा, मुखबाट फीँज-राल चुहुनु इत्यादिसाथै मरणसमेत गराउँदछ। अतः "यो प्राणघाती कडा विष हुनाले, मूर्खका अगाडि यसको नामसम्म पनि नलिनू" लेखिएको छ।

७३४. अजयपालको बोट

सं—दन्ती, द्रवन्ती, आखुपर्णी, उदुम्वरपर्णी, उपचित्रा, एरण्डफला, एरण्डपत्रिका, कुम्भी, घुणप्रिया, चित्रा, नागस्फोता, निकुम्भ(भी), न्ययोधा(धी), प्रत्यक्पर्णी, भद्रा, मधुपुष्पा, मकूल(न)क, रेचनी, लघुदन्ती, वक्रदन्ता, वाराहाङ्गी, विशोधनी, वृषा, शीघ्रा, श्रु(सु)तश्रोणी, श्येनघण्टा, श्वेतघण्टा, संवरी। **हि**–तिरिफल, दन्ती। **ब**–दन्तीगाछ। **म**–दांती। **क**–दन्ती। **लै**–BALIOSPERMUM MONTANUM.

स्वभाव—पिरो र गरम छ। शरीरमा फिँजिने स्वभावको छ। पाकावस्थामा आगोसमानको अति गरम छ। दीपन र रेचन गराउँदछ। पित्त-रक्त-कफ र कण्डू, कुष्ठ, व्रण, दाह, आदि त्वक्दोष र शोथ, उदररोग, कृमि, अर्श, शूल, अश्मरीलाई शमन गर्दछ।

यो—पश्चिम 'सिमलचौर'मा छ।

यसलाई—भा.प्र.मा 'वृहद्दन्ती' 'लघुदन्ती' भनी **दुइ जात** लेखेको छ तापनि, स्वभावमा सबै समानता मानी, केवल 'लघुदन्ती'को फलमा मात्र 'मधुरो र ठण्डा छ, झाडा-पिसाब खुलाउँदछ। विषदोष, शोथ र कफलाई हटाउँदछ' सम्म लेखिएको छ।

यसैलाई पहाडतर्फ 'वेपानेदन्ती' भन्दछन्, पाइन्छ। यसको बोट छोटो र पात अरिणको जस्तो हुन्छ। **सं**–लघुदन्ती। **हि**–जंगली एरण्डी। **ब**–लाल भेरेण्डा। **लै**–JATROPHA GLANDULIFERA.

७३५. अजयपाल (गेडा)

सं—जयपाल, कुम्भिनीबीज, कुम्भीबीज, घण्टाबीज, चक्रदन्ती, तित्तिरीफल, दन्तीबीज, दन्तिनीबीज, निकुम्भीबीज, मलद्रावी, रेचक, बीजरेचक, सारक। **हि**–जमालगोटा। **ब**–जैपाल। **म–क**–जेपाल। **लै**–CROTON TIGLIUM.

स्वभाव—पिरो, गरम र स्निग्ध छ। झाडा लगाउँदछ। भोक जगा-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उँदछ। कृमि, कफ, वायुलाई हटाउँदछ। पेटका रोगलाई शमन गर्दछ। **यसलाई रीतपूर्वक शोधन पुऱ्याउनुपर्दछ।**

अजयपालको तेल—कडा रेचन छ। मर्दन गर्नाले आनाह, उदररोग, संन्यास, शिरोरोग, धनुस्तम्भ, ज्वर, उन्माद, एकांगवात, आमवात, शोथ र कासलाई शमन गर्दछ।

७३६. अफीमको बोट

सं—खस्खस, खाखस, सुबीज, सूक्ष्मतंडुल, सूक्ष्मबोज। **हि**–पोस्त। **ब**–पोस्तादानार गाछ। **म**–पोस्त, आफूचीं वोडे। **क**-खसखस। **लै**–PAPAVER CAPSULES.

स्वभाव—तीतो, टर्रो, ठण्डा र हलका छ। ग्राही र रूखो छ। पाकावस्थामा मधुरो छ। रुचिकारक र वातवर्द्धक छ। कफ र धातुलाई सुकाउँदछ। मदकारक छ। वक-वक गराउँदछ। वारंवार मोह गराउँदछ। पुंस्त्वको नाशक छ।

७३७. अफीम

सं—अफेन, अहिफेन, आफूक, खस्खसरस, खसफलक्षीर, नागफेन, निफेन, पोस्तरस, पोस्तोद्भव। **हि**–अफीम। **ब**–आफिङ्ग। **म**–अफेन, अफू। **क**–अफेन। **लै**–PAPAVER SOMNIFERUM.

स्वभाव—मधुरो, तीतो र ग्राही छ। बल, वीर्य, वायु र पित्तलाई बढाउँदछ। वीर्यलाई स्तम्भन गराउँदछ। निद्रा लगाउँदछ। समधातुलाई सुकाउँदछ। लाहू छ, आनन्द गराउँदछ। माद गराउँदछ। दाह र परिश्रम गराउँदछ। अतिसार र ग्रहणीमा उपयोगी छ। कृमि, सन्निपात, कफ, पाण्डु, क्षय, प्रमेह, श्वास, कास, प्लीह, धातुक्षय र वमनमा हित छ।

यसलाई, **वर्णका भेदले**–जारण, मारण, धारण, सारण गरी **चार प्रकार** मानिएको छ। **सेतो** 'जारण'–खाएको वस्तुलाई पचाउँदछ; **कालो** 'मारण'–मृत्युकारक छ; **पहेँलो** 'धारण'–बुढ्याइँलाई हटाउँदछ; **चित्रवर्णको** 'सारण'–मल गिराउँदछ–भन्ने लेखिएको छ।

७३८. वीरौ

सं—खसबीज, खसतिल, खाखसतिल, सुबीज, सूक्ष्मबीज। **हि**–पोस्त-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

दाना, खसखसके दाने। ब–पोस्तदाना। म–क–खसखस। लै—PAPAVER RHOEAS.

स्वभाव—मधुरो र भारी छ। बल र वीर्यलाई बढाउँदछ। कफकारक र वातनाशक छ।

७३९. करवीर

यो–सेतो, रातो, पहेँलो, कालो गरी चार जातमा लेखिएको छ, तापनि कालोलाई दुर्लभ मानिएको र अरू निम्नोक्त प्रकार छ।

सेतो–सं—करवीर, अश्वमारक, गौरीपुष्प, तुङ्गारि, दिव्यपुष्प, शतकुम्भ, शीतकुम्भ, श्वेतपुष्प, हयारि, हरिप्रिय।

रातो–सं—रक्तपुष्प, गणेशकुसुम, चण्डात, चण्डीकुसुम, क्रूर, भूतद्रावी, रक्तप्रसव, रविप्रिय, लगुड।

पहेँलो–सं—पीतप्रसव, सुगन्धकुसुम।

हि—कनेर। **ब**–करवी। **म**–कह्लेर। **क**–वाकणलिंगे, केगणलिंगे। **लै**—(सेतो)–NERIUM INDICUM, (पहेँलो)–THEVETIA PERUVIANA.

स्वभाव–सेतो—पिरो, तीतो, टर्रो र तीक्ष्ण छ। वीर्यमा गरम छ। ग्राही र हलका छ। **खाँदा**–विषसमानको छ। मेह, कृमि, कुष्ठ, व्रण, अर्श, वातविकार, विषदोष, फोडा, कण्डू, कफज्वर र नेत्ररोगमा उपयोगी छ। घोडाको प्राण लिन्छ।

रातो—पिरो, तीतो र तीक्ष्ण छ। शोधक छ। **लेप गर्नाले** छालाका रोग, व्रण, कण्डू, कुष्ठहरू र विषदोषलाई हटाउँदछ।

पहेँलो—कफ, वायु र शिरःपीडालाई शमन गर्दछ।

यो—वर्णले भिन्न भिन्न भए तापनि, **स्वभाव सबैमा सेतोको समान** छ भन्ने पनि लेखेको छ।

७४०. सिहुँडी

यो–साधारण, तिनपाटे र चेप्टे गरी तीन जातमा कहिएको छ, तापनि स्वभावमा समानै भई चेप्टेमा केही निम्नोक्त विशेष छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सं—स्नुही, समन्तदुग्धा, सेहुण्ड, सुधा, स्नुक्, कुलिशद्रुम, नेत्रारि, नागद्रु, बहुदुग्धिका, महावृक्ष, वज्रद्रुम, वज्रा, वज्री ।

तीनपाटे-सं—त्रिधारा ।

चेप्टे-सं-कन्था, कन्थारि, दुर्धर्षा, तीक्ष्णकंटका, तीक्ष्णगंधा, क्रूरगन्धा, दुष्प्रवेगा । **हि**-थूहर, सेहुँड़ । **ब**-मनसागाछ । **म**-निवडुङ्ग । **क**—निवडिङ्गु । **लै**—(साधारण) EUPHORBIA NERIIFOLIA, (तीनपाटे) -E. TIRUCALLY, (चेप्टे)—E. NIVULIA.

स्वभाव—पिरो, भारी, तीक्ष्ण र अग्निदीपक छ । रेचक छ । पित्त, दाह, कुष्ठ, वात, प्रमेह, शूल, अष्ठीलिका, आध्मान, कफदोष, गुल्म, उदररोग, उन्माद, मोह, अर्श, शोथ, मेदा, अश्मरी, पाण्डु, व्रण, ज्वर, प्लीहा र विषदोषमा उपयोगी छ ।

चेप्टे—तीक्ष्ण र गरम छ । रुचि र अग्निलाई बढाउँदछ । शोफ र रक्तग्रन्थिलाई हटाउँदछ । यसलाई कहीं "पाटे स्यूँडी" पनि भन्दछन् ।

सिहुँडीको दुध-शोधन भएको छ भने—पिरो, स्निग्ध र उष्णवीर्य छ । हलका छ । वातविकार, विषविकार, आध्मान, गुल्म, उदर र कुष्ठरोगमा, विरेचनका निमित्त उपयोगी छ ।

सिहुँडीको पात—तीक्ष्ण छ । रुचि र दीपन गराउँदछ । आध्मान, अष्ठीला, गुल्म, शूल, शोथ र उदररोगमा हितकारी छ । **शोधन हुनुपर्दछ ।**

७४१. आँक(रातो)

सं—अर्क, आस्फोटक, क्षीरकाण्डक, क्षीरी, क्षीरदल, क्षीरपर्णी, तूलफल, खर्जूघ्न, भञ्जन, विकीरण, पुष्ट, प्रताप, भास्करा, विक्षिरा, शिवपुष्पक, रवि, सदापुष्प, सूर्य, शुकफल, सविता । **हि**—आँक, अकवन, मदार । **ब**—आकन्द(दा) । **म**—रुई । **क**—मादारपक्के । **लै**—CALOTROPIS JIGANTEA.

स्वभाव—पिरो, तीक्ष्ण र गरम छ । वायुलाई शमन गर्दछ । भोक जगाउँदछ । शोफ, व्रण, कण्डू, कुष्ठ र कृमिमा उपयोगी छ ।

यसको फूल—तीतो र गुलियो छ । संग्राही छ । कुष्ठ, कृमि, कफ, मूसाको विष, रक्तपित्त, गुल्म र शोथमा हितकारक छ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७४२. सेतो आँक

सं—शुक्लार्क, शंकरपुष्प, श्वेत, वृत्तमल्लिका, सितार्कक, प्रताप, तपन, अत्यर्क।

स्वभाव—पिरो, तीतो र गरम छ। मललाई शुद्ध गराउँदछ। मूत्रकृच्छ्र, रक्तविकार, शोफ र व्रणदोषलाई शमन गर्दछ।

७४३. बान्हमासे आँक

सं—राजार्क, अलर्क, काष्ठील, गणरूपक, मन्दार, वसुक, सदापुष्प। **हि**–आकड़ा, मदार। **म**–मन्दार। **लै**–CALOTROPIS PROCERA.

स्वभाव—पिरो, तीतो र गरम छ। कफ, मेदा, विषदोष, वायु, कुष्ठ, व्रण, शोफ, कण्डू र विसर्पलाई शमन गर्दछ।

७४४. सेतो ठूलो आँक(बान्हमासे)

सं—श्वेतमन्दारक, सितालर्क, पृथ्वीकुरवक, दीर्घपुष्प, दीर्घात्यर्क।

स्वभाव—तीतो र अति गरम छ। मललाई शुद्ध गराउँदछ। मूत्रकृच्छ्र, व्रण र कृमिमा उपयोगी छ।

यसको फूल—दीपन-पाचन छ। हलका र वृष्य छ। अरुचि, प्रसेक, अर्श, कास र श्वासलाई शमन गर्दछ।

आँकको दुध—तीतो र नुनिलो छ। स्निग्ध, हलका र गरम छ। विरेचनमा श्रेष्ठ छ। कुष्ठ, गुल्म र उदररोगलाई हटाउँदछ।

आँकका जराको बोक्रा—गरम छ। पसीना कढाउँदछ। वमन गराउँदछ। श्वासमा हित छ। उपदंश र फिरङ्गरोगमा उपयोगी छ।

७४५. कुचिला

सं—कारस्कर, किंपाक, कालकूटक, कुपाक, कुपीलु, गरद्रुम, मर्कटतिन्दुक, रम्यफल, विषद्रुम, विषतिन्दुक। **हि**—कुचला। **ब**—ड़चिले। **म**—काजिरा, कारस्कर। **क**—कांजिवार। **लै**—STRYCHNOS NUX-VOMICA.

स्वभाव—पिरो, टर्रो, ज्यादै तीतो र गरम छ। हलका छ। ग्राही र मादक छ। कफ-वातविकार, कुष्ठ, रक्तविकार, कण्डू, अर्श, व्रण र ज्वरमा उपयोगी छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७४६. टवाकफूल (नेपाले केवरा)

सं—कलिकारी, अग्निमुखी, अग्निजिह्वा, इन्द्रपुष्पी, गर्भपातिनी, दीप्ति, पुष्पसौरभा, लाङ्गलिनी, वह्निशिखा, विद्युज्ज्वाला, विशल्या, व्रणहृत्, शक्रपुष्पी, स्वर्णपुष्पा, हली, हलिनी। **हि**—कलिहारी, कटियारी। **ब**—विषलाङ्गला, इशलाङ्गला। **म**—लांगली, खड्यानाग। **क**—राडागारी। **लै**—GLORIOSA SUPERBA.

स्वभाव—तीतो, पिरो, टर्रो र नुनिलो छ। तीक्ष्ण छ। गरम र सारक छ। हलका र पित्तकारक छ। कृमि, कुष्ठ, शोथ, अर्श, शूल, वस्तिशूल, व्रण, विषविकार र कफ-वायुको विकारमा हितकारक छ। शुष्क गर्भ वा शुद्ध गर्भलाई पातन गराउँदछ।

७४७. धतुरो

सं—धतूर, धुस्तूर, धूर्त, उन्मत्त, कनक, कण्टफल, कलभ, काहलापुष्प, कितव, कृष्णपुष्प, कृष्णधत्तूरक, क्रूर, खर्जूघ्न, खल, निस्कैणपुष्पक, भ्रान्त, महाशठ, मदन, मातुलक, मोहन, राजधत्तूरक, राजधूर्त, राजस्वर्ण, विषाराति, शठ, शिवशेखर, शिव, शैव, श्याम, सचिव। **हि**—धतूरा। **ब**—धातुरा। **म**—धतूर। **क**—मदकुणिके। **लै**—DATURA STRAMONIUM.

स्वभाव—टर्रो, तीतो, मधुरो र तीक्ष्ण छ। विषयुक्त र मादकारक छ। कान्ति, अग्नि र वायुलाई बढाउँदछ। कफलाई सुकाउँदछ। दमलाई शमन गर्दछ। भ्रम र मूर्च्छा गराउँदछ। ज्वर, कुष्ठ, जम्रा, लिखा, कृमि, शोथ, चिलाउने रोग र छालाका विकारलाई हटाउँदछ। आक्षेप, उन्माद, अभिष्यन्द र कर्णशूलमा उपयोगी छ। स्तम्भन छ। हर्ष गराउँदछ।

सेवन गर्नाले—अर्बुदरोग, लसिकाग्रन्थि, शोथ, कीराले खाएको दाँतको रोग, स्तनशोथ, प्रलाप, भूतदोष, उन्माद, बहुला कुकुरको विष, कटिको व्यथा, शरीरमा ठाउँ-ठाउँ उठेको शोथको वेदना, सूतिकाको ज्वरबाट उठेको वा सन्निपातबाट उठेको—अति दुर्गन्ध—पहेँलो-कालो आउँ मिलेको पतला अतिसारसमेतमा उपयोगी छ। अति कठोर वेदना भएको—कण्ठशुण्डी, दादुरा आदिको उत्रनुपर्ने-फोडा नउत्रेको-वेदनाबाट भएको आक्षेप,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

प्रलाप र विसर्प, ज्वर, सन्निपातहरूबाट उठेको प्रलाप आदि उपद्रव र सन्निपातबाट बिछौना छोडी भाग्न खोज्ने रोगीको चेष्टालाई समेत चाँडै नै रोक्दछ। प्रसवपछि वा सन्निपात ज्वरमा हुनआएको मूत्ररोधलाई र नाडीको दुर्बलताबाट छातीमा आकुञ्चन भै उठेको तमक-श्वासलाई र कफबाट वा कफवातबाट वा कफपित्तबाट उठेको ऊर्ध्वजत्रु पक्रेको रोगमा समेत उपयोगी छ। ग्रन्थिकज्वरबाट--कोखो, वंक्षण, कण्ठमा उठेको शोथ र ज्वरलाई पनि शमन गराउँदछ। परन्तु **यसको प्रयोग गर्दा** वृद्ध-अनुभवीका अनुमतिबाट, सूक्ष्मविचार पुऱ्याई, **सारै सानो मात्राले मात्र** प्रयोग गर्नुपर्दछ। **राम्रोसंग शोधन नगरी** प्रयोग गर्न पनि हुँदैन।

विशेष--बढेको श्वासलाई रोक्नका लागी, सुकेका धतुरोको **डाँठ वा पातको धूवाँ प्याउनु** फाइदा छ। वातादि रोग र चोट-पटकको दर्दमा धतुरोको **रस**, गाईको घ्यू र सिधेनून मिलाई लगाउनु फाइदा छ।

धतुरो—सेतो, नीलो, कालो, रातो र पहेँलो फूलका भेदले **भिन्न-भिन्न जातका** छन् भन्ने र विशेष **कालो गुणढ्य** भन्ने लेखिएको छ।

७४८. रातिगेडी

यो---पर्यायमा रातो, सेतो गरी दुइ जातको छ; तापनि स्वभावमा समान छ।

सं—रातो—गुञ्जा, अरुण, उच्चटा, कक्षा, कनीची, काकणन्तिका, काकिनी, काम्भोजी, काकजंघा, कृष्णला, कृष्णचूडिका, सौम्या, ताम्रका, भिल्लभूषण, रक्तिका, रक्ता, वन्या, शिखण्डिनी, शिखण्डी, शीतपाकी, श्यामानचूडा, चूडामणि।

सेतो—श्वेतकाम्भोजी, श्वेतगुञ्जा, श्वेतोच्चटा, वक्रशल्या, काकपीलु, काकादनी, गिरिण्टिका। **हि**–घुँघुची, चोंटली, चिरभिटी। **ब**–कुँच। **म**–गुँजा। **क**—गुलुगुञ्जे, एरडु। **लै**—(रातो)–ABRUS PRECATORIUS; (सेतो)—FLUEGGEA LEUCOPYRUS.

स्वभाव—टर्रो, तीतो र स्वादिलो छ। रूखो, ठण्डा र विषालु छ। पाकावस्थामा गरम छ। भेदक छ। छाला, केश, मुख, शिर, नेत्रका रोगमा हितकारक छ। रुचिकारक र बल-वीर्यवर्द्धक छ। मद, मोह गराउँदछ। इन्द्रलुप्तरोग र कफपित्तको विकार, यक्षदोष, ग्रहदोष, विषदोष, कृमिदोष, कण्डू, कुष्ठ, व्रण, भ्रम, श्वास, तृष्णा र मदमोहमा पनि उपयोगी छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यसको गेडा—वमन गराउँदछ। कामोद्दीपन गराउँदछ। बल बढाउँदछ। उरुस्तम्भमा फाइदा छ। पातका विषको नाशक छ। शोथ र आमवातको वेदनामा हितकारक छ।

लहराको रस--पिरो र मधुरो छ। स्वरभेद र शोथवेदनामा उपयोगी छ।

जरा—मधुरो छ। कफलाई निकास्दछ। वायु, पित्त, तृष्णा, शोथ, स्वरभेद, वमन र मूत्रकृच्छ्रलाई शमन गर्दछ। बल र वर्णलाई बढाउँदछ। सेतिगेडीलाई, विशेष गरी वश्यकर्ममा लिइएको छ।

इति विषोपविष वर्गः ॥१४॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ धान्य वर्गः

७४९. अन्न

सं—अन्न, अनघ, आद्य, खाद्य, धान्य, भोगार्ह, भोग्य, जीवसाधन, स्तम्बकरि, व्रीहि । **हि**–धान, चावल । **ब**—चाउल, धान्य । **म**—तंडुल । **क**—नेलु । **लै**—ORYZA SATIVA.

धान्य—(अन्न)--(१) शालिधान्य (हेमन्तमा हुने, अगहनी); (२) व्रीहिधान्य (वर्षामा हुने, षठिया आदि); (३) शूकधान्य (झुसे अन्न, जौ आदि); (४) शिम्बीधान्य (कोसेअन्न, मूग माष आदि); (५) क्षुद्रधान्य (मसिना अन्न, कागुनू आदि) गरी **पाँच जातका** छन् । 'क्षुद्रधान्य'लाई, 'तृणधान्य' 'कुधान्य' पनि कहिएको छ ।

(१) **शालिधान्य** (अगहनी)--सूक्ष्मशालि, रक्तशालि, सूचिशालि, पोतशालि, गन्धशालि, कलभ, पाण्डुक, मुण्डशालि, शकुनाहृत, महाशालि, सुगन्धक, कर्दमक, दूषक, पुष्पाण्डक, पुण्डरीक, महिषमस्तक, दीर्घशूक, काञ्चनक, लोध्रपुष्पक, पुण्ड्र, दीर्घनाल, हापन, महादूषक, राजशालि, तिलशालि इत्यादि इत्यादि गरी देश र थलोका भेदले **धेरै जातका** छन् भन्ने र ग्रन्थान्तरमा 'शूकधान्य' **अनगिन्तीका** छन् भन्ने पनि लेखिएका–तत्तत्ग्रन्थमा, विवरणलाई ग्रन्थविस्तारको भय मानिएको र आधुनिक समयमा संस्कृत नामबाट प्रचार प्रसिद्ध पनि नभै, भिन्न-भिन्न देशका भिन्न-भिन्न भाषामात्रबाट प्रचार रहेको हुनाले समेत, व्यवहारमा साधारण प्रचलितले प्रसिद्धसम्ममात्रको, निम्नोक्त प्रकारबाट उल्लेख भएको छ :-

साधारण स्वभाव—शालिधान्य (हेमन्तमा हुने, अगहनी)–गुलियो भावको, स्निग्ध, टर्रो, हलका, रुचिकारक र ठण्डा छ । झाडा, कसिएको–थोरै गराउँदछ । बल-वीर्य-पुष्टि गराउँदछ । स्वर खुलाउँदछ । पिसाब खुलाउँदछ । पित्तलाई हटाउँदछ । वायु र कफलाई केही बढाउँदछ ।

अगहनीमा—**रक्तशालि** (रातो मार्सी)–सबैभन्दा बेस छ । स्वादिलो, हलका र स्निग्ध छ । मुखको बेस्वादीलाई हटाउँदछ । त्रिदोषलाई शमन गर्दछ । बल-वर्ण-शुक्रलाई बढाउँदछ । नेत्रको हितकारक छ । स्वर खुला-उँदछ । पिसाबलाई सफा गराउँदछ । तृष्णा, ज्वर, विषदोष, व्रण, श्वास,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कास र दाहलाई हटाउँदछ। रुचि गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। पुष्टि गराउँदछ।

राजशालि (हंसराज)--मीठो, स्निग्ध र पथ्य छ। भोक जगाउँदछ। हलका छ। बल-कान्ति-वीर्यलाई बढाउँदछ।

यो--झुसका भेदले, **सेतो, रातो, कालो** गरी **तीन प्रकारको** हुन्छ, उत्तरोत्तरको उत्तम छ; चावल पनि त्यस्तै वर्णको हुन्छ। यो-विशेष 'कर्णाट'को प्रसिद्ध छ।

मुण्डशालि--(झुस नहुने डल्लो मार्सी)-मधुरो र केही अमिलो छ। त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। बलकारक छ।

महाशालि-(मार्सी)-गुलियो, स्वादिलो र ठण्डा छ। पित्तलाई हटाउँदछ। जीर्णज्वर, दाह र पेटका रोगलाई शमन गर्दछ। बाल, वृद्ध, युवा सबैलाई सदाकालमा हितकारक छ।

पोतशालि-(मनसरा)-मधुरो र हलका छ। दीपन-पाचन गराउँदछ। पित्त, दाह, रक्तविकार र केही वातविकारलाई हटाउँदछ।

गन्धशालि--(वासमती)-मीठो छ। अति वीर्यवर्द्धक र बल-पुष्टिकारक छ। पित्त, श्रम, रक्तदोष, अरुचि र दाहलाई हटाउँदछ। स्त्रीको गर्भलाई स्थिर गराउँदछ, दुध बढाउँदछ। केही वायु र कफलाई बढाउँदछ।

कलमशालि-(कलमीधान)—यो कदमका फूलका गन्धको हुन्छ, मधुरो छ। पित्त, कफ र वीर्यलाई बढाउँदछ।

तिलवासि-(यो आँपका गन्धको हुन्छ)-स्निग्ध र हलका छ। कोमल छ। चाँडै पच्दछ। वीर्यलाई बढाउँदछ। कफ-पित्तदोष, श्वास, कास, पाण्डु, शूल र आमवातमा हितकारक छ।

(२) व्रीहिधान्य-(वर्षामा हुने-घैया, भदैया)—

(१) कृष्णव्रीहि (धान-चावल केही कालो हुने), (२) पाटल (पाडरीका फूलका वर्णको), (३) कुक्कुटाण्डक (कुखुराका फुलका आकारको डल्लो), (४) शालामुखी (कालो झुस, कालो चावल हुने), (५) जन्तुमुख (मुखमा लाहाको वर्ण हुने)-गरी **पाँच जातको** हुन्छ। यो सबै ढिलोसंग पाक्तछन्।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—ठण्डा छ। पाकावस्थामा मधुरो छ। केही अभिष्यन्दि र मलरोधक छ। निम्नोक्त 'षठिया'समान पनि छ।

यी पाँचमध्ये 'कृष्णव्रीहि' अरूभन्दा **विशेष गुणको** छ। त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। मधुरो छ। पित्त र दुब्लोपनालाई हटाउँदछ। लेचिलो छ, रूप-बल-वर्ण र शुक्रलाई बढाउँदछ।

षष्ठिका—(षठिया)—साठी रातमा पाकी तैयार हुने धानलाई 'षठिया' भन्दछन्। यो पसाउँदैमा पाक्दैजाने स्वभावको हुन्छ। यसमा पनि षष्ठिक, शतपुष्प, प्रमोदक, मुकुन्दक, महाषष्ठिक इत्यादि **भिन्न-भिन्न जातका** र त्यसमा पनि सेतो, कालो गरी **दुइ प्रकारको** हुन्छ। **कालोभन्दा सेतो उत्तम** भनी लेखिएको छ। यसलाई विशेष मालव देशको प्रसिद्ध पनि कहिएको छ।

स्वभाव--मधुरो र स्निग्ध छ। ठण्डा र भारी छ। वायु र पित्तलाई शमन गर्दछ। साधारण अगहनीसमान पनि छ। **षठियामा मसिना गेडाको उत्तम हुन्छ;** स्वादिलो, मीठो, स्निग्ध हलका, पथ्य र त्रिदोषनाशक छ। श्वास, कास, क्षतक्षय र मूत्रकृच्छ्रादिमा उपयोगी छ। पथ्य र ग्राही छ। रातो मार्सीसरहको पनि भै बलदायक र ज्वरनाशक पनि छ। मसिना गेडाबाहेकको, अरूमा यसभन्दा स्वल्प गुण हुन्छ। षठियामा 'व्रीहि'को लक्षण मिल्दो पनि देखिनाले, षठियालाई 'व्रीहि' शब्दले पनि मानिएको छ।

शूकधान्य—

७५०. जौ

सं—यव, अक्षत, कञ्चुकी, तुरगप्रिय, दिव्य, धान्यराज, तीक्ष्णशूक, पवित्रधान्य, मेध्य, शक्तु, सितशूक, हयेष्ट। **हि**--जौ। **ब**--यव। **म**--जव। **क**--मुण्डजयव। **लै**--HORDEUM VULGARE.

स्वभाव--गुलियो, टर्रो, लेचिलो र कोमल छ। ठण्डा र रूखो छ। ग्राही र भारी छ। पाकावस्थामा पिरो छ। स्वर खुलाउँदछ। भोक जगाउँदछ। धारणाशक्ति, बल, वायु र मललाई बढाउँदछ। वर्णलाई राम्रो गराउँदछ। श्लेष्म, पित्त र मेदालाई हटाउँदछ। कण्ठका रोग, छालाका रोग, पिनास, श्वास, कास, उरुस्तम्भ, तृष्णा, प्रमेह र रक्तदोषमा उपयोगी छ। **व्रणमा लेप गर्नाले** तिलको समान गुणदायक छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

जौ--**यव** (झुस हुने सेतो), **अतियव** (झुस नहुने), **स्तोक्य** (हरियो वर्णको)--गरी **तीन जातको** हुन्छ । त्यसमध्ये--झुस हुने **उत्तम**, झुस नहुने **मध्यम** र हरियो वर्णको **हीन** लेखिएको छ ।

७५१. गहूँ

सं—गोधूम, अरूप, क्षीरी, निस्तुष, बहुदुग्ध, म्लेच्छभोजन, यवन, रसाल, सुमन । **हि**--गेहूँ । **ब**--गम । **म**—गहूँ । **क**—गोदी । **लै**—TRITICUM AESTIVUM.

स्वभाव—मधुरो, स्निग्ध, ठण्डा र भारी छ । सारक छ । वायु र पित्तलाई हटाउँदछ । कफ र शुक्रलाई बढाउँदछ । संजीवन छ । संधान गराउँदछ । रुचिकारक छ । शरीरलाई स्थिर राख्दछ । वर्णलाई सुन्दर र शरीरलाई पुष्टि गराउँदछ ।

यसलाई—कहीं--'महागोधूम' 'मधूली' 'दीर्घगोधूम' भनी, ठूलो, सानो र झुस नहुने गरी **तीन जात** र त्यसै दीर्घ गोधूमलाई, कहीं 'नन्दीमुख' पनि कहिएको छ । गुणमा समानता नै देखिन्छ ।

७५२. जुनेलो

यो--साधारण, सेतो, रातो गरी तीन प्रकार लेखिएको छ ।

साधारण—सं—यवनाल, यावनाल, दीर्घनाल, दीर्घशर, क्षेत्रेक्षु, इक्षुपत्रक, वृत्ततण्डुल, वारिसम्भव, शिखरी ।

स्वभाव--मीठो, ठण्डा, रूखो र ग्राही छ । भारी छ । रुचि गराउँदछ । कफ, पित्त र रक्तरोगलाई शमन गर्दछ । शुक्रलाई बढाउँदछ । मलस्तम्भक छ ।

सेतो-सं--धवलयावनाल, जूनल, जूर्णाह्व(ल), तारतण्डुल, देवधान्य, नक्षत्राकृतिविस्तार, पाण्डुर, पुष्पगन्ध, बीजपुष्पक, मौक्तिकतण्डुल, सगन्ध, सेगुरुण्टक ।

स्वभाव—पथ्य छ । बल र वीर्यलाई बढाउँदछ । त्रिदोष, अर्श, व्रणविकार, गुल्म र अरुचिलाई हटाउँदछ ।

रातो-सं—तुवरयावनाल, कषाययावनाल, तुवरधान्य, रक्तयावनाल, लोहितधान्य ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—मधुरो, लेचिलो, ठण्डा र भारी छ। त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। बल, वीर्य र श्लेष्मालाई बढाउँदछ। पुष्टि गराउँदछ।

हि–जुआर, ज्वार। **ब**–जोयार, जनार, भुठो। **म**–जोधले, ज्वारी। **क**—जोलदहेसरु, कारुजोल। **लै**—SORGHUM VULGARE.

ग्रन्थान्तरमा–यसको–ललिता, क्रोष्टुपुच्छा, श्रीखण्डी, सुगन्धिका, कृष्णा, भाद्रपदी, श्वेता, भण्डा, जूर्णका, रक्तिका, कुलिका इत्यादि **अनेक जात** पनि कहिएको छ।

७५३. बाजरो

सं—साजक, अग्रधान्य, नालिका, नालिनी, नीलसस्य, नीलकरण, वर्जरिका, वर्जर। **हि**–बाजरा। **म**–बाजरी। **लै**—PENNISETUM GLAUCUM.

स्वभाव—गरम र रूखो छ। पित्तलाई कोप गराउँदछ। वायुलाई बढाउँदछ। हृदयको हित छ। भोक जगाउँदछ। कान्ति र बल बढाउँदछ। स्त्रीलाई कामोद्दीपन गराउँदछ। पुरुषको पुंस्त्व र पुष्टिलाई हटाउँदछ। हतपति पचदैन।

शिम्वी धान्य--

७५४. मूँग(हरियो)

सं—हरिन्मुद्ग, मुद्ग, मुक्तिप्रद, भूवल, वर्णार्ह, वाजिभोजन, सुफल, सूपश्रेष्ठ, रसोत्तम, हयानन्द। **हि–ब–म**—मूँग। **क**–हेसएरु। **लै**—PHASEOLUS MUNGO.

स्वभाव–मूँग--निम्नोक्त **भिन्न-भिन्न रूपको** छ, तापनि साधारण स्वभाव सबैमा–मधुरो र टर्रो छ। हलका र ठण्डा छ। ग्राही र सारक छ। पाकावस्थामा कटुप्रधान छ। कफ, पित्त र रक्तको विकारलाई हटाउँदछ। ज्वर, कण्ठरोग, अग्निमांद्य, नेत्ररोग र मूत्ररोगमा उपयोगी छ। भोक जगाउँदछ।

७५५. कालो मूँग

सं—कृष्णमुद्ग, माधव, वासन्त, सुराष्ट्रज।

स्वभाव--मधुरो, हलका र पथ्य छ। भोक जगाउँदछ। त्रिदोषनाशक छ। बल, वीर्य र पुष्टि गराउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७५६. फुस्रो मूँग

सं—धूसरमुद्ग ।

स्वभाव—रसवीर्यादिमा हरियोको समान छ, तापनि रुचिकारक छ। पित्त र वायुलाई बढाउँदछ।

सबैभन्दा उत्तम-हरियो भनी चरक, सुश्रुतमा लिएको छ।

मूँगको फाँडो (दाल)—हलका छ। अरुचि, संताप र पित्तज्वरलाई शमन गर्दछ। रगतलाई सफा गराउँदछ। सिधेनून मिलाएको छ भने सबै रोगमा हित गर्दछ।

७५७. मोठ

सं—मकुष्ठ, मकुष्ठग, मयुष्ठ, अमृत, अरण्यमुद्ग, कृमीलक, वनमुद्ग, वल्लीमुद्ग। **हि**—मोठ। **ब**—वनमूँग। **म**—मटक्या। **क**—मुगु। **लै**—PHASEOLUS ACONITIFOLIUS.

स्वभाव—मधुरो, टर्रो र ग्राही छ। हलका र ठण्डा छ। रुचि गराउँदछ। कफ, वायु, रक्तपित्त, अर्श, गुल्म, ज्वर, दाह, वमनमा हितकारक छ। कसैका मतमा वातकारक र कृमिकारक पनि कहिएको छ।

यसको दाल—दीपन-पाचन र हलका छ। अल्प बल गराउँदछ। नेत्रको हित छ। पुष्टि र वीर्यलाई बढाउँदछ। पित्त, कफ र रक्तदोषलाई हटाउँदछ।

७५८. माष(स)

सं—माष, मांसल, पित्र्य, बलाढ्य, बली, बीजरत्न, कुरुविन्द, धान्यवीर, वृषांकुर। **हि**–उड़द। **ब**–माषकलाय। **म**–उड़ीद। **क**–उडू। **लै**—PHASEOLUS RADIATUS.

स्वभाव—मधुरो छ। स्वादिलो छ। वीर्यमा गरम छ। स्निग्ध, भारी र शोषक छ। श्लेष्मा, शुक्र र मललाई बढाउँदछ। रुचि गराउँदछ। रक्तपित्तलाई चाँडै नै कोप गराउँदछ। वायुलाई हटाउँदछ। परिश्रमवालालाई सधैं सेव्य छ। कसैका मतमा–"बल, वीर्यको वर्द्धक छ। वात-कफकारक छ। स्त्रीको दुध बढाउँदछ। पाकावस्थामा अमिलो र हृदयको हितकारक", भनी कहिएको छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७५९. बोडी

सं—राजमाष, कषाय, क्षव, क्षुधाभिजनक, चपल, चवल, निष्पाव, नीलमाष, दीर्घबीज, मरुत्कर, महामाष, दीर्घशिम्वी, वर्वट, वृत्तवीज, सितमाष। **हि**–लोबिया। **ब**–बरबटो कलाय, बोरा। **म**–चम्बलया। **क**–बरबटा। **लै**—VIGNA CATJANG.

स्वभाव—टर्रो, रूखो, स्वादिलो र रुचिकारक छ। भारी छ। तृप्त गराउँदछ। कफ, शुक्र, वायुलाई वढाउँदछ। पेट फुलाउँदछ। अम्लपित्त गराउँदछ। बल दिन्छ। मल बढाउँदछ। वृष्य छ।

यो-सेतो, रातो, कालो गरी **तीन प्रकारको** छ। यसमा **ठूला गेडाको उत्तम** कहिएको छ।

यसको दाल—स्वादिलो, रूखो, टर्रो, ग्राही र भारी छ। रुचि गराउँदछ। वायु र स्त्रीको दुधलाई बढाउँदछ।

७६०. भटमास

यो–सेतो, रातो, कालो गरी तीन प्रकारको छ, पर्यायमा समान छ।

सं—निष्पाव, राजशिम्वी, वल्लक, वृत्ता, माध्विका, मधुसिता, पलंकषा, श्वेतशिम्वी, श्वेतनिष्पाव, स्थूलशिम्वी। **हि**–भटवासु। **ब**–भटरासु। **म**–पावरे, आंवरे। **क**–आवरे, तोरे थावरे। **लै**—LABLAB VULGARIS.

स्वभाव-सेतो—मीठो, टर्रो, रूखो र पाकावस्थामा अमिलो छ। भारो, सारक र गरम छ। दाह गराउँदछ। स्त्रीको दुध बढाउँदछ। बल र पुष्टि गराउँदछ। पिसाब लगाउँदछ। रक्तपित्त र विवन्ध गराउँदछ। वातकारक छ। नेत्रको हित छैन। विषदोष, श्लेष्मा, शोथ र शुक्रलाई हटाउँदछ।

रातो (ठूलो)—स्वादिलो, केही टर्रो, ठण्डा र भारी छ। वायु बढाउँदछ। पेट फुलाउँदछ। बल-पुष्टि गराउँदछ। अरू पूर्वोक्त सेतो-समान पनि छ।

कालो--टर्रो, तीतो र मधुरो छ। भोक जगाउँदछ। रुचि गराउँदछ। ग्राही र मेधाजनक छ। कण्ठशुद्धि गराउँदछ।

नदीका किनारको भटमास—केही तीतो, टर्रो, पिरो र भारी छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

रुचि गराउँदछ। वायु, कफ र रगतलाई बढाउँदछ। विषदोषलाई हटाउँदछ।

७६१. मुसुरो

सं--मसूर, मंगल्य, पृथुबीजक, कल्याणबीज, गभोलिक, गुरुबीज, रागदालि, व्रीहिकाञ्चन, सूर। **हि**--मसूर। **ब**-मुसुरी। **म**-मसूरा। **क**-चणगी। **लै**—LENS CULINARIS.

स्वभाव--मधुरो, रूखो, शोषक, ठण्डा र हलका, संग्राही छ। रुचि गराउँदछ। कफ र पित्तका विकार सबैलाई हटाउँदछ। वायु बढाउँदछ। रक्तपित्त, मूत्रकृच्छ्र र अश्मरीमा उपयोगी छ। नेत्रको हित छ। विष्टम्भक र मलरोधक छ।

यसको शाक--टर्रो, तोतो र हलका छ।

७६२. चना

सं—चणक, चण, जीवन, कृष्णचूचुक, काञ्चुकी, बालभैषज्य, बालभोज्य, वाजिभक्ष्य, वाजिमन्थ, सुगन्ध, हरिमन्थ। **हि**-चने, चना। **ब**-छोंला, बूँट। **म**-हरभरे। **क**-कडले। **लै**—CICER ARIETINUM.

यो--सेतो (उज्यालो) र कालो गरी दुइ जातको छ।

स्वभाव-सेतो—स्वादिलो, टर्रो, रूखो, ठण्डा र हलका छ। रुचि गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। वायुलाई बढाउँदछ। विष्टम्भक र आध्मानकारक छ। बल र वर्णलाई बढाउँदछ। कफ, पित्त, वायु, रक्तविकार, ज्वर, घाँटीका रोग र कृमिमा उपयोगी छ।

कालो--मधुरो, ठण्डा र रसायन छ। बललाई बढाउँदछ। पित्तदोष, पित्तातिसार, श्वास र कासलाई हटाउँदछ।

आलो--कोमल, गुलियो, केही टर्रो र ठण्डा, हलका छ। रुचि र तृप्ति गराउँदछ। वायुलाई बढाउँदछ। ग्राही छ। पित्तदोष, दाह, तृष्णा, अश्मरीदोष र शोषमा हितकारक छ।

आलो--भुटेको वा पोलेको (होरा) छ भने रुचिकारक र बलदायक हुन्छ।

सुको भुटेको--रूखो, हलका र उष्णवीर्य छ। रुचि गराउँदछ। वायु र ठण्डाइलाई हटाउँदछ। रक्तदोष गराउँदछ। पुष्ठादिको कोप गराउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उसिनेको चना--हलका र रुचिकारक छ। पित्त र कफलाई हटाउँदछ। शुक्र, बल, तेजलाई बढाउँदछ।

चनाको दाल वा फाँडो--मधुरो र टर्रो छ। वायुलाई कोप गराउँदछ। श्वास, कास, ग्लानि, पिनास र कफदोषमा हित छ।

जुनेली रातमा घरदेखि बाहिर भिजाइराखेको सुकेका **चनाको पानी**-बिहान पिउँदा, श्रद्धालाग्दो र मधुरो हुन्छ। पित्तरोगलाई हटाउँदछ। तृप्ति र पुष्टि गराउँदछ र पाकावस्थामा आफ्नो सबै गुण देखाउँदछ।

चनाको शाक--केही टर्रो, अमिलो छ। रुचि र तृप्ति गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। विष्टम्भी छ। वायुलाई कोप गराउँदत्त। कफ, पित्त र दन्तशोथलाई हटाउँदछ। दुर्जर छ।

७६३. रहर

सं—आढकी, करवीरभुजा, करवीरानुजा, काक्षी, तुवरी, मृत्ताल, मृतालक, वर्या, वृत्तबीजा, शणपुष्पिका, सुराष्ट्रज। **हि**—अरहर। **ब**—अडहर। **म**—तुरी। **क**—तौगरी। **लै**—CAJANUS CAJAN.

यो—सेतो, रातो, कालो वर्णका भेदले तीन प्रकारको छ।

स्वभाव—साधारण—मधुरो, टर्रो, रूखो, भारी र रुचिकारक छ। हलका, ठण्डा र ग्राही छ। वर्णकारक र केही वातकारक छ। कफ, मुखका व्रण, रक्तपित्त, गुल्म, ज्वर, अरुचि, कास, वमन, हृदयरोग, अर्श, मेदा र श्लेषमालाई हटाउँदछ। झाडा-पिसाबलाई कम गराउँदछ। विबन्ध र आध्मान गराउँदछ। घ्यू पुगी पकाएकोले वायुलाई पनि हटाउँदछ।

यसको लेपले—कफ र पित्तको दोषलाई हटाउँदछ। **यसबाट सेक्नाले**—मेदाको रोग र कफदोषलाई हटाउँदछ।

यसको दाल--पथ्य छ। केही वायु गर्दछ। त्रिदोष र कृमिलाई हटाउँदछ।

विशेष—सेतो रहर—टर्रो र भारी छ। वायु र पित्तलाई कोप गराउँदछ। ग्राही छ। आध्मान र अमलपित्त गराउँदछ। **पथ्य छैन।**

रातो—पथ्य छ। रुचि गराउँदछ। बल दिन्छ। ज्वर, पित्त र संतापलाई हटाउँदछ। **हरएक रोगमा हित छ।**

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कालो रहर—भोक जगाउँदछ। बलकारक छ। पित्त र दाहलाई शमन गर्दछ।

७६४. केराउ

सं—कलाय, कड्वी, त्रासन, नलक, मुण्डचणक, रेणुक, सतीन, हरेणु। **हि**—केराव, मटर। **ब**—बाटुला, मठर। **म**—बटुरा। **क**—वट्टकणले। **लै**—PISUM SATIVUM.

स्वभाव—मधुरो, स्वादिलो, केही टर्रो र ठण्डा छ। पाकावस्थामा रूखो छ। केही वायु बढाउँदछ। कफ र पित्तलाई हटाउँदछ। रुचि, बल, पुष्टि गराउँदछ। आमदोष गराउँदछ। रक्तदोषलाई हटाउँदछ। यसैलाई, 'ठूलो केराउ' (मटर) 'सानो केराउ' भनी लोकमा दुइ जात मानिन्छ।

यसको शाक—हलका र भेदक छ। केही तीतो छ। त्रिदोषलाई हटाउँदछ।

यसमा कहीं—"सतीन" भनी मटरलाई र "हरेणु" भनी सानो केराउलाई कहेको छ। तथापि स्वभावमा समानै मानेको छ।

७६५. खेसरी

सं—त्रिपुट, त्रिपुटा, कराला, काण्डिका, रुक्षणात्मिका, लंका, लांक, सण्डिक। **हि**—खेसारी (खिसारी), कसूरकस्सा। **ब**—खेसरीकलाय। **म**—मटुरा, चपटा। **क**—लांक। **लै**—LATHYRUS SATIVUS.

स्वभाव—मधुरो, टर्रो, रूखो र केही तीतो छ। ग्राही र भारी छ। ठण्डा छ। रुचि गराउँदछ। कफ र पित्तलाई हटाउँदछ। वायुलाई कोप गराउँदछ। घुँडोलाई निफ्फर वा लंगडो गराउँदछ। शूल, विवन्ध, भ्रम, शोफ, दाह, अर्श र हृदयरोगहरू उत्पन्न गराउँदछ। हड्डीका मसिना नसालाई बलियो गराउँदछ। बयललाई भने अति हितकारी छ।

यसको शाक—रुचिकारक र ग्राही छ। वायुलाई बढाउँदछ। कफ र पित्तलाई हटाउँदछ। कसैका मतमा—दीपन, पाचन, रुचिकारक र बल-वर्णविधायक, त्रिदोषनाशक र दृष्य छ—भनी लेखिएको छ।

७६६. गहत

सं—कुलित्थ, कुलत्थ, कुलत्थिका, कालवृन्त, ताम्रबीज, ताम्रवृक्ष,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

श्वेतबीज, सितेतर। **हि**–कुलथी। **ब**–कुलथी कलाय। **म**–कुलीथ। **क**–हुलुवले तीसी। **लै**—DOLICHOS BIFLORUS.

स्वभाव—पाकावस्थामा–पिरो र टर्रो छ। उष्णवीर्य छ। हलका र विदाही छ। पसीनालाई रोक्तछ। रक्तपित्त गराउँदछ। कफ, वायु, श्वास, कास, हिक्का, अश्मरी, शुक्र, दाह, आनाह, गुल्म, पिनास, मेदाका रोग, कृमि, ज्वर, मूत्राघात, मूत्रकृच्छ्र, अर्श, कुष्ठ, शोथ, यकृद्रोग, नेत्ररोग र तूनी (वातरोगविशेष), हृदयरोग, शिरोरोग र वस्तिशूलमा हित छ। **वाग्भटबाट**–गरम छ। पाकावस्थामा अमिलो छ। कास, अर्श, कफ, वायुका विकार र स्थावर-जंगम दुवै प्रकारका विषदोषलाई हटाउँदछ। रक्तपित्त गराउँदछ।

क्षुद्रधान्य—

७६७. तिल

सं—तिल, जटिल, पवित्र, पापहन, पितृतर्पण, पूतधान्य, पूरफल, वनोद्भव, स्नेहफल, होमधान्य। **हि**–तिल, तिली। **ब**–तिलगाछ। **म**–तिल। **क**–एलु। **लै**—(सेतो)-SESAMUM INDICUM, (कालो)-GUIZOTIA ABYSSYNICA.

स्वभाव—मधुरो, स्वादिलो र केही टर्रो, तीतो छ। पाकावस्थामा पिरो छ। स्निग्ध, ग्राही, भारी र गरम छ। भोक जगाउँदछ। बुद्धिवर्द्धक छ। कफ, पित्त र बललाई बढाउँदछ। केश र छालाको हित छ। **व्रणमा लेप गर्नाले** फाइदा देखाउँदछ। वायुलाई हटाउँदछ। पिसाब कम गराउँदछ। दाँतका रोगलाई शमन गर्दछ। स्त्रीको दुध बढाउँदछ।

तिल—कालो, सेतो, कैलोसमेत गरी **धेरै प्रकारका** छन्। **सबैभन्दा उत्तम–कालो** र **मध्यम–सेतो** छ। अरू हीनगुणका छन्।

तिलको छोप—स्वादिलो छ। रुचि गराउँदछ। पित्त, रगत, बल, पुष्टिलाई बढाउँदछ।

तिलको पिना—गुलियो, रूखो र तीक्ष्ण छ। रुचि गराउँदछ। मल रोक्तछ। नेत्रको विकार गर्दछ। पित्त, रगत, बल, पुष्टि गराउँदछ। कफ-वायु-प्रमेहलाई हटाउँदछ।

७६८. आलस

सं—अतसी, उमा, क्षुमा, देवी, पिच्छिला, मदगन्धा, मदोत्कटा,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

तैलोत्तमा, नीलपुष्पिका, रुद्रपत्नी, सुवर्चला, हैमवती। **हि**–अलसी, तीसी। **ब**-तिसी। **म**-अलसी। **क**-असगे। **लै**—LINUM USITATISSIMUM.

स्वभाव—मधुरो, तीतो र स्निग्ध छ। पाकावस्थामा पिरो र भारी छ। गरम छ। बलकारक छ। कफ, वायु, पित्त, पृष्ठशूल, शोथ र शुक्रलाई हित छ। नेत्रलाई हानि गर्दछ।

यसको पात—कफ, वायु, श्वास, कासलाई हित छ। **यसको तेल**-८७४मा लेखिएको छ।

७६९. सर्स्यूँ

सं—सर्षप, सरिषप, उग्रगन्ध, कदम्वक, कटुकस्नेह, कटुस्नेह, ग्रहघ्न, तन्तुक, तन्तुभ, भूतघ्न, रक्षिताफल, विम्वट। **हि**–सफेद सरसों। **ब**–श्वेत सर्षे। **म**–श्वेत शिरस। **क**–विलिय सासवे। **लै**—ERUCA SATIVA.

स्वभाव—पिरो, तीतो, गरम र तीक्ष्ण छ। छालाका रोग, अर्श, शोथ, विषदोष, कृमि, आमदोष, घाउ-खटिरा, कुष्ठ, कण्डू, कान र शिरमा रहेको वायु र वातरक्तलाई हटाउँदछ। रक्तपित्त गराउँदछ। ग्रहदोषनाशक छ।

७७०. तोरी

सं—तुवरी तीक्ष्णगन्धा, आसुरी, रक्तसर्षप, रक्तिका। **हि**--सरसों। **ब**–सरिसा। **म**-शिरस। **क**--सासवे। **लै**—BRASSICA CAMPESTRIS.

स्वभाव—पिरो, तीतो, गरम र तीक्ष्ण छ। हलका छ। भोक जगाउँदछ। केही रूखो छ। पित्त र दाह गराउँदछ। ग्राही छ। कफदोष, विषदोष, रक्तदोष र फियोको रोग, शूललाई हटाउँदछ। छालालाई सफा गराउँदछ। गुल्म, कुष्ठ, कण्डू, कोष्ठको विकार र कृमिमा उपयोगी छ।

यसको शाक—३२५मा लेखिएको छ।

७७१. रायो

सं—राजिका, राजसर्षपा, तीक्ष्णफला। **हि**–राई। **ब**–राईसर्षे। **म**–महुरी, मोहरी। **क**–सासीराई। **लै**—BRASSICA INTEGRIFOLIA.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—गरम र अति तीक्ष्ण छ। केही रूखो छ। रक्तपित्त गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। कफ, पित्त, कण्डू, कुष्ठ, कोष्ठको दोष र कृमिलाई हटाउँदछ।

७७२. कालो रायो

सं—राजक्षवक, कृष्णसर्षपा, कृष्णा।

स्वभाव—तीतो, पिरो र गरम छ। दाह र पित्त गराउँदछ। गुल्म, कण्डू, कुष्ठ र व्रणलाई हटाउँदछ।

रायोको शाक—३२४मा लेखिएको छ।

७७३. कागुनू

सं—कङ्गु, कङ्गुका, कङ्गुनिका, प्रियङ्गु, पीततण्डुल। **हि**-कङ्गुनी, काङ्गनी। **ब**—काङ्गुनी। **म**—काङ्गु। **क**—नवणे। **लै**—SETARIA ITALICA.

स्वभाव—स्वादिलो, टर्रो, रूखो, ठण्डा र भारी छ। धातुवर्द्धक र वृष्य छ। पुष्ट गराउँदछ। टुटेको हड्डीलाई जोड्दछ। कफ र पित्तलाई हरण गर्दछ। गर्भपातन गराउँदछ। घोडालाई हित गर्दछ।

यो—ठूलो र सानो गरी **दुइ जातको** र कालो, रातो, सेतो, पहेँलो गरी **चार प्रकारको** हुन्छ। **सबैभन्दा पहेँलो उत्तम छ।**

७७४. ठूलो कागुनू

सं—वरक, चीनक, रुक्ष, स्थूलकङ्गु, स्थूलप्रियंगुक। **हि**—चीनाभेद। **ब**—चीनाविशेष। **म**—वरगू। **क**—नवणे-प्रियंगु। **लै**—PANICUM MILIACEUM.

स्वभाव—मधुरो, टर्रो र रूखो छ। वायु र पित्तलाई बढाउँदछ।

७७५. नावोधान

सं—नीवार, अरण्यधान्य, अरण्यजाली, तृणोद्भव, मुनिधान्य, प्रसाधिका, वनव्रीहि। **हि**—तिनी, तिन्नी। **ब**—उडीधान्य। **म**—देवभात। **क**—ज्यरहुमेधे। **लै**—HYGRORYZA ARISTATA.

स्वभाव—मधुरो र केही टर्रो छ। हलका, ठण्डा, स्निग्ध र पथ्य छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पवित्र छ। वायु र कफलाई बढाउँदछ। पित्तलाई हटाउँदछ। लेखन छ। ग्राहो छ। झाडा-पिसाबलाई बाँद्धछ। यसैलाई 'वनैयाँ धान' पनि भन्दछन्।

७७६. मडुआ धान, फलामे धान

सं—नर्तक। **हि**--मडुआ। **म**--नाचणी। **क**—टपिगु चणे। **लै**—ELEUSINE COROCANA.

स्वभाव—मधुरो, टर्रो र तीतो छ। हलका र ठण्डा छ। तृप्तिकारक र बलकारक छ। पित्तलाई हटाउँदछ। त्रिदोष र रक्तदोषलाई शमन गर्दछ।

७७७. सामा धान

सं—श्यामाक, श्यामक, श्याम, अविप्रिय, तृणबीजोत्तम, राजधान्य, त्रिबीज, सुकुमार। **हि**–सामा, साँवा। **ब**–सामाधान। **म**-सांवे। **क**-संघे, सावे। **लै**—PANICUM FRUMENTACEUM, ECHINOCHLOA CRUS-GALLI.

स्वभाव—मधुरो र टर्रो छ। स्निग्ध छ। ठण्डा र हलका छ। वायु बढाउँदछ। कफ र पित्तका दोषलाई हटाउँदछ। संग्राही छ। कहीँ 'रूखो छ' पनि कहिएको छ।

७७८. कोदो

सं—कोद्रव, कोद्दार, कुद्दाल, कोरदूष, मदनाग्रक। **हि**–कोदो(दी)। **ब**–कोदोधान्य। **म**-हरीक, कोद्रव। **क**-हारक। **लै**—PASPALUM SCROBICULATUM.

स्वभाव—मधुरो, तीतो, टर्रो र रूखो छ। हलका छ। पथ्य छ। ग्राही र भारी छ। छुँदा ठण्डा छ। वायुलाई बढाउँदछ। झाडा-पिसाबलाई बाँद्धछ। लेखन छ। विषदोष, पित्त, कफ, आमदोष र रक्तपित्तलाई शमन गर्दछ।

यो-देश(थलो)का भेदले **अनेक प्रकारको** हुन्छ।

सं—कुद्दालक,-वनैयाँ कोदो-स्वादिलो, टर्रो, हलका र रूखो छ। वायुलाई बढाउँदछ। कफलाई सुकाउँदछ। झाडा-पिसाबलाई बाँद्धछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७७९. मकै

सं—मकाय, महाकाय, मर्कटान्न, अकाय, कटिजा, करिज, काण्डज, नौकान्न, शिखालु, सकलप्रिय, संपुटान्तस्थ। **हि**–मक्का, भुट्टा। **ब–म**–मक्का। **लै**—ZEA MAYS.

स्वभाव—रूखो छ। कोमल छ। विष्टम्भी छ। रुचि र पुष्टि, तृप्ति गराउँदछ। वायुलाई बढाउँदछ। कफ र पित्तलाई हटाउँदछ।

हरियो मकै—भारी छ। रुचिकारक र बलदायक छ। श्लेष्म र पित्तको नाशक छ।

सुकेको मकै—भेदी छ। कफलाई हटाउँदछ। वायुलाई कोप गराउँदछ।

७८०. गडगडे

सं—गवेधुका, गवेधु, गवेडु, गवेडुका, गुन्द्रतुत्थ, गोजिह्वा, कुन्त, क्षुद्रा। **हि**–गरडे(हे)डुआ, गडगडिया, गरगरी। **ब**–गडगढ। **म**–कसईचे बीज। **लै**—COIX LACHRYMA-JOBI.

स्वभाव—स्वादिलो र पिरो छ। कफलाई सुकाउँदछ। दुब्लो गरादछ।

७८१. फापर

सं—वारिणी, कणिश, तुलाच्छन्न, बहुदल। **हि**–कुट्टु। **लै**—FAGOPYRUM ESCULANTUM.

स्वभाव—मीठो, टर्रो र केही तीतो छ। पित्त र रगतलाई हटाउँदछ। बलकारक छ।

७८२. जै

सं—कुरी। **हि–ब–म**–कुरीधान्य। **क**–हछुले। **लै**—TILIACORA ACUMINATA.

स्वभाव–आलो—बलकारक छ। **पुरानो**—घोडालाई पुष्ट गराउँदछ।

विशेष—नयाँ–पुराना अन्नको स्वभाव—निम्नोक्त जौ आदिबाहेक, सबै अन्नहरू—नयाँमा स्वादिला हुन्छन्, तापनि श्लेष्म-वर्द्धक र भारी

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभावका हुन्छन् । एक वर्षका पुरानाले, गौरवमात्र छोड्दछन्, आफ्नो वीर्यलाई छोड्दैनन् र पथ्य, हलका, हितकारक हुन्छन् । त्यसभन्दा पुराना-भने निर्वीर्यका हुँदैजान्छन् ।

जौ, गहूँ, तिल, मूँग, माषहरूभने नयाँ नै हितकारक हुन्छन् ।

पुराना बेरसका, रूखा, हीन गुणका हुन्छन्, तथापि यी पनि **निरोगी-लाई नयाँ हित र रोगीलाई** पथ्यमात्रका निमित्त **पुरानै हित हुन्छन्** ।

इति धान्य वर्गः ॥१५॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ कृतान्न वर्गः

७८३. मूँगको लड्डू

सं—मुद्गमोदक ।

मूँगको पिठो (बेसन)—पानीमा घोली, कराहीमा घ्यू तताई, कराही-भन्दा केही माथि रहेको एक झाँजरबाट, उक्त घोलेको पिठोको थोपा चुहाउँदै पकाई, अर्को झाँजरले उसलाई उतारी, मिश्री वा चिनीको बाक्लो चास्नीमा डुबाई, सेलाएपछि चास्नीबाट अलग गरी, हातले बनाएको लड्डू—स्वादिलो, हलका, रुचिकारक र ग्राही, ठण्डा हुन्छ। तृप्ति गराउँदछ। बल बढाउँदछ। नेत्रलाई हित गर्दछ। त्रिदोष र ज्वरमा पनि मानिएको छ।

७८४. हलुवा

सं—लप्सिका ।

गहूँको पिठो, घ्यूमा भुटी, चिनी वा मिश्री, दुध वा पानीमा पका-एकोमा, अथवा चास्नीमा मिलाई पकाउँदै बाक्लो भएपछि, अन्दाजीबाट ल्वाङ, मरीच, सुकुमेलहरू मिलाएकोलाई 'लप्सिका' कहिन्छ—**यो**—स्निग्ध छ। भारी छ। रुचि र तृप्ति गराउँदछ। बल, वीर्य, पुष्टि गरा-उँदछ। कफलाई बढाउँदछ। पित्त र वायुलाई हटाउँदछ।

७८५. चनाको रोटी

सं—चणकरोटिका ।

यो—रूखो र भारी छ। कफ, पित्त, रगतलाई हटाउँदछ। विष्टम्भी छ। आँखालाई फाइदा छैन। चावलका पिठाको सेल पनि यसैका स्वभावको छ।

७८६. जिलेबी

सं—कुण्डलिनी ।

माटाको नयाँ हाँडीभित्र—अमिलो दही तोला ३२ लेपी, पिठो तोला

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

१२८, अमिलो दही तोला ६४, घ्यू तोला १६ समेत घोली, उक्त हाँडी-भित्र भरो केही अमिलो नभएसम्म घाममा राखी, अमिलिएपछि—सानो छिद्र भएको नरिवलको खपडा आदि भाँडामा राखी, थेप्चो कराहीमा तताएको घ्यूमा, ऊ छिद्रबाट उक्त वस्तु चुहाई—घुमाउँदै ओइरी, पाकेपछि, उतारो—कपूरहरूले सुगन्ध भएको पतला चास्नीमा डुबाई पछि उतारेकोलाई 'कुण्डलिनी' भनिन्छ। **यो**—रुचिकारक छ। इन्द्रियलाई तृप्त गराउँदछ। कान्ति–पुष्टि–बल र धातुलाई बढाउँदछ। वृष्य छ।

७८७. धानको लावा

सं—लाजा।

धान भुटी पोकटा छुटचाएकोलाई 'लावा' भनिन्छ। **यो**—मधुरो, रूखो, ठण्डा र हलका छ। भोक जगाउँदछ। झाडा-पिसाब कम गराउँदछ। तृप्तिकारक र कफ-पित्तनाशक छ। बल बढाउँदछ। वमन, अतिसार, दाह, रक्तविकार, प्रमेह, मेदाको दोष र तृष्णालाई शमन गर्दछ।

केहीमात्र भुटिएको—गहूँ, जुनेलोहरू—मीठो छ। भोक जगाउँदछ। भारी र बलदायक हुन्छ।

च्यूरा—स्निग्ध र स्वादिलो छ। हृदयको हित छ। कामोद्दीपक छ। दुधसंग खानाले बल-वीर्य-पुष्टि गराउँदछ। झाडा खलास गराउँदछ।

७८८. पापड़

सं—पर्पटी।

दालको पिठोमा—केही हिङ, बेसार, नून, जीरा, साजिखार मिलाई, पानीमा मुछी पातलो गरी बेलेकोलाई 'पापड' भन्दछन्। **यो**—भुङ्ग्रो आगोमा पोली खाँदा—रूखो र केही भारी छ। भोक जगाउँदछ। रुचि र पाचन गराउँदछ। **मूँगका पिठोको** बनेको छ भने विशेष हलका हुन्छ। **चनाका पिठोको**, चनाकै गुणको हुन्छ।

पापड—घ्यू, तेलका चिल्लोमा फुराई खाँदा मध्यम गुणको हुन्छ।

७८९. सत्तु

अन्नलाई भुटी पिनेको पिठोलाई 'सत्तु' भन्दछन्।

सं—सक्तु, सक्तुक।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

जौको सत्तु—मधुरो, ठण्डा, हलका, रूखो र सारक छ। रुचि र भोक जगाउँदछ। तृप्ति गराउँदछ। लेखन र भेदक छ। कफ र पित्तलाई हटाउँदछ। बल-वीर्य-पुष्टि गराउँदछ। परिणाममा बलदायक छ। कफ, पित्त, श्रम, भोक, प्यास, व्रण र नेत्ररोगमा हितकारक छ। **विशेष गरी**—गर्मी गडेको, दाह भएको, हिँडाइले वा परिश्रमले थाकेकोलाई अति हितकारक छ।

चनाको सत्तु—चनाको बोक्रा छुटयाई भुटी बनाएको सत्तुमा, चतुर्थांश जौको सत्तु मिलाई, चिनी र घ्यूसंग मुछी, ज्येष्ठ, आषाढ महिनामा खानाले **अति उत्तम गुण गर्दछ।**

चावलको सत्तु—मधुरो, ठण्डा, हलका र रुचिकारक छ। भोक जगाउँदछ। ग्राही र पथ्य छ। बल, शुक्रलाई बढाउँदछ।

सत्तु खाँदाको नियम—दाँतले चपाई नखानू, खाएको पेटमा नखानू, रातमा नखानू, धेरै पनि नखानू, धेरै पानीसंग पनि नखानू, खाली फाँको मारी पनि नखानू। केही पानीमा मुछी अडकलले मात्र खानुपर्दछ, हितकारक हुन्छ। छुट्टै पानी पनि नप्युनू, तातो पानी पनि नप्युनू, दुधसंग पनि नखानू।

७९०. खट्टे

बोक्रा नभएको, भुटेको अन्नलाई 'खट्टे' भनिन्छ।

सं—धाना।

यो—रूखो र भारी छ। हत्पति पचदैन। प्यास लगाउँदछ। प्रमेह, कफदोष र वमनमा हित छ।

७९१. होरा

झारपातका आगामा **अधकल्चो पाकेको** आलो कोशे अन्नलाई, भाषामा होरा भन्दछन्।

सं—होलक।

यो—मेदा, कफ र त्रिदोषलाई हटाउँदछ। केही वायुलाई बढाउँदछ। जुन वस्तुको होरा छ, त्यही वस्तुको गुण गराउँदछ।

७९२. जौ, गहूँको होरा

सं—ऊम्वी।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

जौ, गहूँको मंजरी—झारपातको आगोमा पोली बनाएको—हलका छ। कफ र बललाई बढाउँदछ। पित्त र वायुलाई हटाउँदछ।

७९३. सिकर्नी

सं—रसाला।

पानी तर्काएको भैँसीको अमिलो दही भाग दुइ, चिनी भाग एक मिलाई मसिनो कपडामा बिस्तार-बिस्तार छान्दै—दुध भाग चार राखेको माटोको नयाँ भाँडामा चुहाउँदै सबै छानिसकेपछि, अन्दाजीबाट सुकुमेल, मरीच, ल्वाङ, कपूरहरूको चूर्ण मिलाउनुपर्दछ।

यो—मीठो, ठण्डा, स्निग्ध र सारक छ। रुचि गराउँदछ। अग्नि बढाउँदछ। वायु र पित्तलाई हटाउँदछ। शुक्र र बललाई बढाउँदछ। पुष्टि गराउँदछ। तृष्णा, रक्तपित्त, दाह र पिनासलाई शमन गर्दछ।

यसलाई—**चैत्र र वैशाखबाहेक** अरू समयमा **नित्य सेवन गर्नाले**, अत्यन्त वीर्य बढ्दछ। सबै इन्द्रियहरूलाई प्रबल गराउँदछ। सुरतबाट क्षीण भएका, घामले वा बाटाको परिश्रमले क्षीण भएकालाई शरीरको पोषण गराउनमा **अति उत्तम छ**।

७९४. शर्बत

सं—शर्करोदक।

चिसो पानीमा चिनी वा मिश्री घोली—अन्दाजसंग सुकुमेल, ल्वाङ, मरीच, कपूरहरूले सुगन्ध-स्वादिलो गराएको-'शर्बत' प्रसिद्ध छ। **यो**—मीठो, हलका, ठण्डा, सारक र रुचिकारक छ। वायु र पित्तलाई शमन गर्दछ। बल र शुक्रलाई बढाउँदछ। मूर्च्छा, वमन, तृष्णा, दाह र पित्त-ज्वरलाई शान्त गराउँदछ।

७९५. आँपको शर्बत

सं—आम्रपानक।

पानीमा बफाएको काँचो आँपलाई, बोक्रा छुटयाई हातले माडी, चिसो पानी र चीनी मिलाई, केही कपूर, मरीचले सुगन्ध गराएको—**यो**—तुरुन्त रुचि गराउँदछ। इन्द्रिलाई तृप्त गराउँदछ। बलकारक पनि छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

७९६. आँपको पातलो चटनी

सं--जालित ।

काँचो आँप पिन्ही, रायो, नून र घ्यूमा फुराएको हिङ अन्दाजीले मिलाई केही पानीमा घोलेको, **यो**--बिस्तार-बिस्तार थोरथोरै प्युनाले, रुचि र भोकलाई बढाउँदछ । जिभ्रोलाई टाठो गराउँदछ । घाँटीलाई शुद्ध गराउँदछ ।

७९७. अमिलीको शर्बत

सं—अम्लिकाफलपानकं ।

पाकेका अमिलीकोफल—पानीमा माडी, चिनो-मरीच-ल्वाङ-कपूरहरू मिलाई, कपडामा छानी बनाएको,**-यो** रुचिकारक, अग्निदीपक र वात-नाशक छ । केही पित्त र कफलाई बढाउँदछ ।

७९८. कागतीको शर्बत

सं—निम्बूकफलपानकं ।

कागतीका फलको रस भाग एक, चिनीको शर्बत भाग ६मा केही मरीच, ल्वाङ मिलाएको-अमिलो, मीठो, रुचिकारक, अग्निदीपक र सबै आहारलाई पचाउने स्वभावको हुन्छ ।

७९९. धनियाँको शर्बत

सं—धान्याकपानकं ।

साधारण शर्बतमा, **पत्थरमा पिनेको धनियाँ** मिलाई छानेको शर्बत-पित्तनाशक छ ।

इति कृतान्न वर्गः ॥१६॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ वारि वर्गः

८००. पानी

सं—वारि, वाः, वारुण, वन, विष, अमृत, अम्भः अम्वु, अर्ण, आपः, उदक, कं, कवंध, कमल, कीलाल, क्षीर, जल, जीवन, दहनाराति, नीर, पयः, पाथः, पानीय, पुष्कर, भुवन, शंवर, सलिल, सर्वतोमुख, स्तोय। **हि-ब**-पानी, जल। **म**-पाणी। **क**-नीरु, मुनाक। **लै**—AQUA.

स्वभाव—गुप्तरसको छ। हलका, ठण्डा र निर्मल छ। तृप्तिकारक र बलदायक छ। हृदयको हित छ। अजीर्ण, श्रम, ग्लानि, मूर्च्छा, प्यास, तन्द्रा, निद्रा, वमन, विवन्धलाई शमन गर्दछ। सबै प्राणीको अमृतसमान जीवनको छ।

पानी-दिव्य (वर्षेको) र भौम (उम्रेको) गरी **दुइ जातको** हुन्छ :-

वर्षेकोमा पनि—(१) धाराज (धारो लागेको), (२) करकसंभव (असिनाको), (३) तौषार (तुषाराको), (४) हैम (हिउँ वा बरफको)-गरी **चार प्रकारको** हुन्छ।

(१) धारो लागी वर्षेको पानी—गाङ्ग र सामुद्र गरी **दुइ जातको** हुन्छ। प्रायः आश्विनमा वर्षेकोलाई 'गाङ्ग' भनिन्छ, यो उत्तम छ।

परीक्षा—वर्षेको पानी, सुन, चाँदी वा माटाको भाँडामा राखी, त्यसमा सफा चावल वा भातको डल्लो डुबाइराखदा, ऊ र पानीसमेत निर्मल-सफा रह्यो भने, त्यस पानीलाई 'गाङ्गोदक' भनिन्छ। **यो**-त्रिदोषनाशक, हलका, अनिर्देश्यरस, शीतल, रसायन, बलदायक, तृप्तिकारक, आनन्दजनक, पाचन, बुद्धिवर्द्धक र पथ्य छ। मूर्च्छा, तन्द्रा, दाह, परिश्रम, ग्लानि र प्यासलाई हटाउँदछ। सबैको जीवन छ।

जुन पानीमा राखेको अन्न, सड्दछ, वा गल्दछ, रङ्ग बदलिन्छ, पानी पनि धमिलो देखिन्छ, ऊ पानी 'सामुद्र' कहिन्छ। **यो**-नुनिलोपनाको र केही दुर्गन्धको हुन्छ। धमिलो र चिप्लो भावको हुन्छ। शुक्र, दृष्टि र बललाई हानि गराउँदछ। हरेक दोष पैदा गर्दछ। सबै विषयमा अहित छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वर्षेको पानी--गाङ्ग भएपनि, दिउँसो वर्षेको–भैंमा परेका हित छैन। तीन रात राखेपछि मात्र सफा र अमृतसमानको हुन्छ।

विशेष गरी—आश्विनमा वर्षेको पानी, गाङ्गोदकसमानको हुन्छ, कारण अगस्त्य ऋषिको उदय भएपछि(प्रायः भाद्र १९ गतेउप्रान्त)को सबै पानी निर्दोष, निर्विष, निर्मल, स्वादिलो र शुक्रजनक हुन्छ। वर्षा ऋतुमा वर्षेको पानी—विषालु, दोषकारक हुन्छ। बेऋतुमा वर्षेको पानी पनि त्रिदोषजनक हुन्छ।

(२) असिनाको पानी

सं—करकसंभवं जलम्।

शरीरमा फैलाउँदछ, रूखो छ, ठण्डा र भारी छ। गाढा छ। पित्तलाई हटाउँदछ। कफ र वायुलाई बढाउँदछ। श्रम, मूर्च्छा, मोह, शिरको पीडा र हिक्कालाई शमन गर्दछ। पित्त-प्रकृतिलाई हित छ। शोफ र व्रणमा हित छैन। **यो**—केही गुणी नै हुँदा त्याज्य पनि छैन।

(३) तुषाराको पानी

सं—तौषारं जलम्।

ठण्डा, रूखो र वातकारक छ। पित्त गर्दैन। कफदोष, उरुस्तम्भ, कण्ठरोग, प्रमेह र गलगण्डमा हित छ। **सबैलाई अपथ्य छ।**

(४) हिउँ वा बरफको पानी

सं—हैमं जलम्।

मधुरो छ। सूक्ष्म छ। कफ लगाउँदछ। मूर्च्छा, श्रम र भ्रमलाई हटाउँदछ। रक्तविकार, रक्तपित्त र क्षतरोगलाई शमन गर्दछ। कफ, पित्त र वायुलाई कुनै हानि गराउँदैन।

उम्रेको पानी

सं—भौमं जलम्।

यो—जांगल, आनूप र साधारण गरी तीन जातको हुन्छ।

जाङ्गल—पानी र वृक्षहरू थोरै भएको र, प्राणीहरू पित्त र रगतका स्वभाव भएका ठाउँलाई 'जाङ्गलदेश' भनिन्छ र त्यहाँको पानी पनि 'जाङ्गल' कहलाउँदछ।

जाङ्गल पानी--नुनिलो, रूखो र हलका छ। पथ्य छ। अग्नि जगा-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उँदछ। पित्त र कफलाई हटाउँदछ। हरएक विकारलाई शान्त गराउँदछ।

आनूप—पानी र वृक्षहरू धेरै भएको, वायु र कफ स्वभावका प्राणी भएका ठाउँलाई 'आनूपदेश' भनिन्छ र त्यहाँको पानी पनि 'आनूप' कहलाउँदछ।

आनूप पानी—स्वादिलो, स्निग्ध र अभिष्यन्दि छ। भारी छ। अग्नि जगाउँदछ। कफलाई बढाउँदछ। हरएक विकार गराउँदछ।

साधारण—कुनै विशेष नभै मिश्रित लक्षणको ठाउँलाई 'साधारण' भनिन्छ, त्यहाँको पानी पनि 'साधारण कहलाउँदछ।

साधारण पानी—मधुरो, स्वादिलो, ठण्डा र हलका छ। भोक जगाउँदछ। रुचि र तृप्ति गराउँदछ। तृष्णा, दाह र त्रिदोषलाई शमन गर्दछ।

नदीको पानी

चाँडो बहनेको पानी—हलका र निर्मल हुन्छ। ढीला बहनेको पानी झ्याउ, सिवाली र झारहरू उम्रेको र अमिलो स्वादको हुन्छ, अतः नदी, तलाउ, कूवा, झर्नाहरूका पानी, देश-ठाउँका भेदले, गुण र दोषको अनुमान गर्नुपर्दछ।

गङ्गाजल

स्वादिलो र ठण्डा छ। त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। अति पथ्य र पवित्र छ।

त्यसमा पनि—**पूर्वबाट आउने**—गङ्गानदीहरू, वायु र कफकारक हुन्छन्। **पश्चिमबाट आउने**—पित्तकारक र कफ-वातनाशक हुन्छन्। विशेष गरी **पश्चिम समुद्रमा मिल्ने** नदीहरू पथ्य छन्।

मूल फुटी उम्रेको पानी।

यो—तलदेखि मैं फोरी उठेको हुन्छ।

सं—औद्भिदं जलम्।

अति ठण्डा छ। अविदाही छ। मीठो र प्रेमलाग्दो हुन्छ। बलकारक र केही वातवर्द्धक छ।

झर्नाको पानी

सं—नैर्झरं जलम्।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मधुरो, हलका र कटुपाकी छ। भोक जगाउँदछ। वायु गराउँदछ। कफलाई हटाउँदछ। पित्त गर्दैन।

रह वा दहको पानी

सं—सारसं जलम्।

पहाडबाट झरेको, झार-पात, ढुङ्गा-मूढाहरूले ढाकी (छायी) जम्मा भएकोलाई रह वा दह भनिन्छ।

त्यसमाको पानी—मधुरो, हलका, केही टर्रो र रूखो हुन्छ। रुचि गराउँदछ। तृष्णालाई हटाउँदछ। बलकारक छ। झाडा-पिसाबलाई बाँध्दछ।

तलाउको पानी

सं—ताडागं जलम्।

उत्तम भूमिमा धेरै कालदेखिको पुरानो जलाशयलाई 'तलाउ' भनिन्छ।

त्यसमाको पानी—टर्रो र कटुपाकी छ। वायु गर्दछ। झाडा-पिसाबलाई बाँध्दछ। रक्त-पित्त-कफका दोषलाई हटाउँदछ।

इधारको पानी

सं—वाप्यं जलम्।

तलदेखि ईंट वा ढुंगाहरू लगाई बनाएकोलाई इधार (इनार) भनिन्छ।

त्यसमाको पानी—केही नुनिलो भए—पित्त गराउँदछ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ। मोठो-स्वादिलो भए—कफ लगाउँदछ। वायु र पित्तलाई हटाउँदछ।

कूवाको पानी

सं—कौपं जलम्।

भैँमा खनेको गैह्रो सानो, इटिया लगाएको वा नलगाएकोलाई 'कूवा' भनिन्छ।

त्यसमाको पानी—स्वादिलो भए हलका र हितकारक, त्रिदोषनाशक हुन्छ। नुनिलो भए भोक जगाउँदछ। पित्तलाई बढाउँदछ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ।

चोपडलोको पानी

सं—चौण्डयं जलम्।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विनाबनाएको, चारौँ तर्फ पत्थर फिँजिएको, गैह्रो र निर्मल नीलो भावका जल भएको, साथै—ठूला लहराहरूले ढाकिएकोलाई 'चोपडलो' भनिन्छ ।

त्यसमाको पानी—मीठो, रूखो र हलका हुन्छ । रुचि गराउँदछ । भोक जगाउँदछ । कफ र पित्तलाई हटाउँदछ । शरीरमा फिंजिने स्वभावको हुन्छ ।

सानो रोहटोको पानी

सं—पाल्वलम् जलम् ।

ज्येष्ठ महिनाको तेस्रो सप्ताहदेखि, पानी सुक्नेलाई 'सानो रोहटो' भनिन्छ ।

त्यसमाको पानी—स्वादिलो, अभिष्यन्दि, भारी र त्रिदोषकारक हुन्छ ।

नदीका नजीक बालुआ भएको ठाउँमा उब्जेको पानी

सं—विकरं जलम् ।

स्वादिलो, निर्मल, हलका र केही टर्रो, ठण्डा, निर्दोषको हुन्छ । नुनिलो भए केही पित्त गराउँदछ ।

खेतका मूलको पानी

सं—कैदारं जलम् ।

मधुरो छ, अभिष्यन्दि, भारी र दोषकारक छ ।

८०१. महिना-महिनाको उत्तम पानी

सं—ऋतुपरत्वेनपेयं जलम् ।

पौष र माघमा—दह वा तलाउको । **आषाढ र भाद्रमा**—कूवाको । **चैत्र र आश्विनमा**—चोपडलोको । **वैशाखमा**—झर्नाको । **ज्येष्ठमा**—मूल फुटी उठेको । **श्रावणमा**—वर्षेको, र **कार्तिक-मार्गमा**—सर्वत्रकै पानी सेव्य हुन्छ ।

अथवा—मार्ग, पौष, माघ र फाल्गुनमा—दह वा तलाउको । चैत्र, वैशाख, ज्येष्ठ र आषाढमा—कूवा वा इधार वा झर्नाको । यी चार महिनामा, **नदीको पानी**—वन, वृक्ष, पात-पतिङ्गरहरूले दुष्ट भै, **विषवत् हुँदा सेव्य छैन** । श्रावण र भाद्रमा—उम्रेको वा वर्षेको वा कूवाको । आश्विन र कार्तिकमा—नदीको वा निम्नोक्त 'अंशूदक' पानी उत्तम हुन्छ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अंशूदक--दिउँसो सूर्यको र रातमा चन्द्रमाको किरण परेको पानी-लाई 'अंशूदक' कहिएको छ। **यो**--निर्दोष, अनभिष्यन्दि, बलकारक, धारणाशक्तिजनक र ठण्डा, हलका भै **अमृतसमान** कहिएको छ।

८०२. पानी लिने वेला

सं--जलग्रहणकालं।

पानी लिँदा--उम्रेको पानी, प्रायः बिहानको निर्मल, ठण्डा र गुणो हुन्छ।

८०३. थोरै-थोरै पानी बराबर प्यूँदाको गुण

सं--अतिहीनमुहुर्मुहुर्वारिपानगुणा।

पानी धेरै प्यूनाले र **ज्यादै कम प्यूनाले** पनि, खाएको वस्तु पच्दैन, अतः अग्निदीपनका निमित्त, धेरै पनि नहुने गरी बराबर प्यूने गर्नु योग्य छ।

८०४. चिसो पानी प्यूने अवस्था

चिसो पानी--मूर्च्छा, दाह आदि पित्तदोष, विषदोष, रक्तदोष, मदात्यय, श्रम, भ्रम, विदग्ध (पित्तप्रधान अजीर्ण), तमक (श्वासविशेष), हिक्का र उर्द्धगत रक्तपित्तमा हितकारक छ।

८०५. चिसो पानीको निषेध

पार्श्वशूल, रुघा वा पिनास, वातरोग, गलग्रह, आध्मान, वद्धकोष्ठ, जुलाब लिएको वेला, नवज्वर, अरुचि, संग्रहणी, गुल्म, श्वास, कास, विद्रधि, हिक्का—यी रोगमा र चिल्लो वस्तु खाएमा, **चिसो पानी प्यून निषेध छ।**

८०६. पानी थोरै प्यूनुपर्ने अवस्था

अरुचि, पिनास, रुघा, अग्निमंद, शोथ, क्षय, मुखबाट पानी आउने रोग, पेटको विकार, कुष्ठ, नेत्ररोग, ज्वर, व्रण र मधुमेह यी रोगमा पानी थोरै प्यूनु हित छ।

पानी—प्राणीको जीवन हुनाले, अति निषेधमा पनि एकदम तृष्णालाई रोक्न हुँदैन, केही प्यूँदैगर्ने गर्नुपर्दछ। ज्यादा तृष्णा रोक्नाले, मोह र मोहबाट मूर्च्छा, मूर्च्छाबाट प्राणवियोगसम्मको सम्भव हुनजान्छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८०७. निन्दित पानी

चिप्लो, कीरा परेको, पात-पतिङ्गर, हिलो-माटोले सडेको, वर्ण-स्वाद बिग्रेको, धमिलो, मैलो, दुर्गन्धको, छुँदै-घिनलाग्दो, सूर्य-चन्द्रका किरण नपर्ने ठाउँको, ऋतुमा नमिल्दो, यो पानी शरीरका सबै दोषलाई कोप गराउने हुन्छन् ।

८०८. पानी सफा गराउने विधि

पहिले खूब उमाली, घाममा राखी, सुन-चाँदी-तामो-ढुङ्गो-बालुआहरू जो हुन्छ—तताई, उस पानीमा सातपटक झम्का दिई, सफा माटाका भाँडामा राखी—कपूर, चमेली, नागेश्वरी, पाडरीका फूल, उशीर आदि मिलाई सुगन्ध गराई, सफा कपडामा छान्नुपर्दछ, निर्दोष हुन्छ ।

८०९. तातो पानी

पानी पकाउँदा, खूब उमाली निष्फेन र निर्मल भै, आधा बाँकी रहेकोलाई 'तातो पानी' भनिन्छ। **यो**—सदाकाल पथ्य हुन्छ । कफ-ज्वर, विवन्ध, कास, वायु र आमदोषलाई हटाउँदछ। वस्तिस्थानलाई शुद्ध गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। चार खण्डमा एक खण्ड घटाई पकाएकोले—**वातदोष**, आधा घटेकाले—**पित्तदोष** र चारमा एक बाँकी गरेकोले—**कफदोषलाई** शान्त गर्दछ, हलका हुन्छ, भोक जगाउँदछ ।

तातो पानी, राती प्यूनाले—कफ, मेदा, आमवात, कास, श्वास र ज्वरलाई शमन गर्दछ। वस्तिस्थानलाई शुद्ध गराउँदछ। भोक जगाउँदछ ।

ऋतुभेदले तातो पानी—मार्ग, पौष, माघ र फाल्गुनमा चारमा एक घटाएको; चैत्र र वैशाखमा चारमा एक बाँकी रहेको; आश्विन, कार्तिक, ज्येष्ठ र आषाढमा आधा बाँकी गरेको, र श्रावण-भाद्रमा आठमा एक बाँकी गरेको **उत्तम हुन्छ ।** कसैका मतमा—"ज्येष्ठ, आषाढ, आश्विन र कार्तिकमा चारमा एक घटाएको र अरू आठै महीनामा आधा घटाई पकाएको बेस हुन्छ" पनि भनेका छन् ।

तातो पानी—दिउँसो तताएको **रातमा** र रातमा तताएको **दिनमा** कदापि नप्यूनु । **दुइपटक तताएको पानी** पनि **विषसमान** विकारकारक छ । **तताई छोपिराखेकै भाँडामा सेलाएको पानी**—त्रिदोषलाई शान्त

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

गर्दछ। पथ्य, दीपन, पाचन र अति हलका हुन्छ। श्वास, कास, हिक्का, आध्मान, नवज्वर, हृच्छूल, वस्तिशूल, गुल्म, अरुचि, रुघा, पिनासलाई शमन गर्दछ। श्लेष्मालाई हटाउँदछ।

८१०. तताई सेलाएको पानी

यो—पित्तप्रधान रोग, पित्तरोग, रक्तपित्त, कफ-पित्त, मूर्च्छा, वमन, ज्वर, दाह, तृष्णा, अतिसार, धातुक्षय, विषको पीडा, सन्निपात र विवन्ध-रोगमा उत्तम हितकारी छ।

८११. तातो पानीको निषेध

मदात्यय, दाह, ऊर्द्धगत-रक्तपित्त, र रक्तप्रमेहमा तातो पानी **हित-कारक छैन।**

८१२. पानी प्यूने नियम

भोजनको अगाडि प्यूनाले–अग्निमंद गराउँदछ। **माझमा प्यूनाले**—अग्नि प्रबल र आनन्द गराउँदछ। **पछाडि प्यूनाले**—कफलाई बढाउँदछ, पुष्टि गराउँदछ।

पानी—हिँडाइले थाकेको, भोकले व्याकुल भएको, शोक-क्रोधले व्याकुल भएको, अपठेरो गरी बसेकोले पानी पिएमा—**रोगको उत्पत्ति हुन्छ।** अतः प्रसन्नतापूर्वक थोरैमात्र प्यून बेस हुन्छ। रात्रिमा पनि पानी प्यून गुण छैन।

८१३. पानी पचने समय

काँचो पानी **छ घण्टामा**, तताई सेलाएको **तीन घण्टामा** र तताई मंतातो गरी सेलाएको पानी **डेढ घण्टामा** पचदछ।

इति वारि वर्गः ॥ १२ ॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ दुग्ध वर्गः

८१४. दुध

सं—दुग्ध, क्षीर, पयः, स्तन्य, पीयूष, बालजीवन, ऊधस्य, अमृत, दोहज। **हि-ब-म**—दूध। **क**—हालु। **लै**—LACTUS.

स्वभाव--मीठो, स्निग्ध, सारक र ठण्डा छ। सात्म्य र रसायन छ। चाँडै शुक्र बढाउँदछ। सबै प्राणीलाई जीवन छ। वाजीकर छ। बल-पुष्टि, मेधा र आयुलाई बढाउँदछ। हाड र नसाका जोर्नीहरूलाई बलियो गराउँदछ। तेज बढाउँदछ। जीर्णज्वर, मनोरोग, शोष, मूर्च्छा, भ्रम, ग्रहणी, पाण्डुरोग, दाह, तृष्णा, हृदयरोग, शूल, उदावर्त, गुल्म, वस्तिरोग, गुदांकुर, रक्तपित्त, अतिसार, योनिरोग, श्रम, ग्लानि र गर्भस्रावमा हितकारक छ। बाल, वृद्ध, क्षतक्षीण, भोक र व्यवायले दुब्लो, गलेकोलाई अतिशय हित छ। विदाही-अन्न-पातहरू खानेले विदाह-शान्तिका निमित्त भोजनान्तमा दुध प्यूनु अतिशय उत्तम छ।

८१५. गाईको दुध

सं—गोदुग्धं।

स्वभाव—मीठो, ठण्डा, स्निग्ध, सारक र भारी छ। रसायन छ। पथ्य र रुचिकारक छ। प्रज्ञा, बुद्धि, मेधा गराउँदछ। भ्रम, श्रम, वात-दोष र विषदोषलाई हटाउँदछ। कफ, शुक्र, वर्ण, पुष्टि, बल र स्त्रीको दुधलाई बढाउँदछ।

काली गाईको दुध—वातनाशक र अधिक गुणको छ। **पहेँली गाईको**—वायु र पित्तलाई हरण गर्दछ। **सेती गाईको**—कफलाई बढा-उँदछ। भारी छ। **अरू रातो र छिर्बिरे वा टाटे गाईको दुध**—वायु-लाई हटाउँदछ। **बकेर्नु गाईको दुध**—त्रिदोषनाशक, तृप्तिकारक र बलकारक छ।

केही अन्न खाने गाईको दुध—भारी कफकारक, वीर्यवर्द्धक र वर्ण-लाई सुन्दर गराउने हुन्छ। आरोग्यवालालाई गुणदायक छ। **पराल, घाँस, बिनौलाहरूमात्र खाने गाईको दुध**--अत्यन्त हितकारी हुन्छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उमेरदार गाईको दुध—मीठो र रसायन छ। त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। **बूढीगाईको**—दुर्बल गराउँदछ। **गर्भिणी गाईको**, तीन महीना नाघेपछि, मधुरो, नुनिलो, पित्तकारक र शोषकारक हुन्छ। **पहिलो बेतेको दुध**—निःसारको हुन्छ। **भर्खर ब्याएको गाईको दुध**—रूखो, दाहकारक, पित्तवर्द्धक र रक्तदोषजनक हुन्छ। **ब्याएको धेरै समय भए-पछिको दुध**—मधुरो, नुनिलो र दाहकारक हुन्छ।

वाछा-बाछीका रङ्गमा मिल्ने गाईको र सेती-काली गाईको दुध, बढिया हुन्छ। उखु माषका पत्ताहरू खाने र सिङ्ग माथि फर्केका गाईको दुध—तताओस् वा नतताओस्, हितकारक हुन्छ।

गाई दुहुने समय—गाईको दुध, बिहान सबेरमा—भारी, विष्टम्भी र दुर्जर (हतपति नपच्ने) हुन्छ। अतः सूर्योदय भएको डेढ वा दुइ घण्टा-पछि दुहेको—पथ्य, हलका र दीपन हुन्छ।

गाईको धारोष्ण दुध—(दुहुँदा-दुहुँदैको तातो)—हलका, ठण्डा, अमृतसमानको हुन्छ। भोक जगाउँदछ। बल बढाउँदछ। त्रिदोषलाई हटाउँदछ। परन्तु–सेलाएको फाइदा छैन।

८१६. भैँसीको दुध

सं—महिषीदुग्धं।

स्वभाव—स्निग्ध, ठण्डा र स्वादिलो छ। वातकारक र वीर्यवर्द्धक छ। निद्रा-तन्द्रा-कफ गराउँदछ। वायु र श्रमलाई हटाउँदछ। बल-वर्ण-पुष्टि बढाउँदछ। भोक जगाउँदछ। तीक्ष्णाग्निलाई शमन गर्दछ।

भैँसीको दुध—धारोष्ण फाइदा छैन, दुही सेलाएको फाइदा छ।

८१७. बाख्रीको दुध

सं—अजादुग्धं।

स्वभाव—मधुरो, केही टर्रो, हलका, ठण्डा र ग्राही छ। दीपन छ। त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। पित्त, क्षय, श्वास, कास, ज्वर र रक्ताति-सारमा हितकारक छ।

बाख्रीको दुध—तताई सेलाएको हितकारक हुन्छ।

८१८. भेडीको दुध

सं—मेषीदुग्धं।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—स्वादिलो, नुनिलो, स्निग्ध र गरम छ। भारी र तृप्ति-कारक छ। वीर्य, शुक्र र कफ-पित्तलाई बढाउँदछ। हृदयलाई हित छैन। वृष्य छ। वातरोग र वातकासमा हित छ। रक्तपित्तमा फाइदा छैन।

भेडीको दुध—तताएको तातैमा पथ्य हुन्छ।

८१९. मृगीको दुध

सं—मृगीदुग्धं।

स्वभाव—जंगलमा रहने मृगीको दुध, बाख्रीका दुधसमान गुणको हुन्छ।

८२०. घोड़ीको दुध

सं—अश्वीदुग्धं।

स्वभाव—रूखो, अमिलो, नुनिलो, स्वादिलो र हलका हुन्छ। वायु र शोषलाई हटाउँदछ। अरू एकखुरे चौपाया सबैको दुध पनि यसैमानको हुन्छ।

८२१. उँटनीको दुध

सं—उष्ट्रीदुग्धं।

स्वभाव—स्वादिलो, नुनिलो र हलका छ। दीपन र सारक छ। क्रमि, कुष्ठ, कफ, आनाह, शोथ र उदररोगमा हित छ।

८२२. हस्तिनीको दुध

सं—हस्तिनीदुग्धं।

स्वभाव—मधुरो, टर्रो, स्निग्ध र भारी छ। स्थिरकारक र पुष्टि-कारक छ। नेत्रको हित छ।

८२३. गधहीको दुध

सं—गर्दभीदुग्धं।

स्वभाव—मधुरो, नुनिलो, अमिलो, रूखो र पथ्य छ। दीपन छ। रुचिकारक र बलकारक छ। बुद्धिलाई मंद गराउँदछ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ। बालरोग र कास, श्वासलाई शमन गर्दछ।

८२४. स्त्रीको दुध

सं—नारीदुग्धं।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—मधुरो, टर्रो, ठण्डा र हलका छ। पथ्य छ। दीपन-पाचन गराउँदछ। धातुवर्द्धक छ। स्नेहयुक्त र जीवन छ। रक्तपित्तमा यसको नस्य दिनाले र हरएक नेत्ररोगमा आँखामा हलका मलनाले, उत्तम हित-कारक छ। वातदोष, पित्तदोष र अभिघातलाई हटाउँदछ।

काँचो दुध—गाई र भैंसीको बाहेक अरू सबैको क्लेद गराउने हुन्छ। श्लेष्मा र आमलाई बढाउँदछ। अपथ्य र भारी स्वभावको हुन्छ। **स्त्रीको दुधभने काँचोमात्र हितकारक हुन्छ।**

दुधको सात्म्याऽसात्म्य

पानी थोरै प्यूने, कसरत गर्ने, पिरो-तीती वस्तु खानेलाई दुध हलका हुन्छ। पिना खाने, अमिलो वस्तु खानेलाई भारी, क्लेदकारक र ठण्डा हुन्छ। दुब्लो, निर्धो, दुर्बल, जीर्णज्वरले पीडित, भोक जाग्ने, तन्द्रा नभएको, परिश्रम गर्ने र शोषरोगी, श्वासरोगी, क्षीणवीर्य, विषमाग्नि-वाला र क्षयरोगीलाई दुधको सेवन आवश्यक छ।

धारोष्ण दुध

गाईको, दुहुँदा-दुहुँदैको तातो दुध—हलका, ठण्डा, अमृतसमानको हुन्छ। भोक जगाउँदछ। बल बढाउँदछ। त्रिदोषलाई हटाउँदछ। परन्तु—धारोष्ण पनि सेलाएको फाइदा छैन। **भैंसीको दुध**—दुही सेला-एको फाइदा छ। **भेडीको दुध**—तताएको तातैमा पथ्य हुन्छ। **बाख्रीको दुध**—तताई सेलाएको हितकारक हुन्छ।

८२९. तताएको तातो दुध

सं—शृतोष्णदुग्धं।

तताएको तातै दुध—कफ र वायुलाई हटाउने र, **तताई सेलाएको**—पित्तलाई हटाउने हुन्छ। **बरोबर पानी मिलाई**, दुधमात्र बाँकी गरी पका-एको दुध—काँचोभन्दा हलका हुन्छ। **विनापानी पकाएको**—जती पकायो उति भारी, स्निग्ध र शुक्र-बललाई बढाउने हुन्छ।

दुधको खराबी

सं—निषिद्धदुग्धं।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बेरङ्गको, बेस्वादको, छोक्रा परेको र दुर्गन्ध दुध, असल हुँदैन,—अमिलो, नुनिलो पदार्थका साथ पनि दुध खान हुँदैन, बुद्धिलाई बिगार्दछ, कुष्ठ र छालाका रोगहरू पैदा गर्दछ। दुध—दुहेपछि नतताई धेरै बेर राख्नाले पनि अनेक विकार गर्ने हुन्छ।

दुधमा—चार भागको एक भाग पानी मिलाई पकाई, सबै पानी सुकाएको दुध—हरएक रोगलाई शमन गर्न हुन्छ; बल, पुष्टि, वीर्यलाई बढाउँदछ; उत्तम छ।

जसलाई दुध पचदैन, पिएमा पेट फुल्दछ, त्यसले—आधा पानी र केही शूठो, पिपला मिलाई पकाई, पानी सुकेपछि उतारी, घार्र-घुर्र हल्लाई प्यूनुपर्दछ, हित गर्दछ

दुधमा—बिहान गाईको र बेलुका भैँसीको असल हुन्छ। भैँसीको दुध—दीप्ताग्निलाई मंदाग्नि र मंदाग्निलाई नष्टाग्नि गराउँदछ, अतः सधैँ अग्नि बलियो हुनेलाई मात्र सेवन गर्न योग्य छ; बल र पुष्टिलाई बढाउँदछ।

बासी दुध

सं—पर्युषितं दुग्धं।

यो—भारी, विष्टम्भी र पचाइनसक्नुको हुन्छ।

भर्खर ब्याएको बाक्लो दुधलाई "पीयूष", तताउँदा फाटेको दुधको छोक्रालाई "किलाटक", नतताउँदै फाटेकोलाई "क्षीरशाक", दही वा मोही मिली बिग्रेको दुध मसिनो कपडामा पोको पारी, पानी निकालेको डल्लालाई "तक्रपिण्ड" कहिन्छ।

उक्त चारै पदार्थ—भारी, बल-पुष्टि-वीर्यवर्द्धक, कफकारक, हृदयको हितकारक र वायु, पित्तलाई हटाउने स्वभावका छन्। भोक प्रशस्त भएकालाई, निद्रा नपर्नेलाई र विद्रधिवालालाई हितकारक छन्।

दुध फाटी निस्केको पानीलाई "मोरट" कहिन्छ—यसमा चिनी मिलाई पिएमा हलका, रुचिकारक र बलदायक हुन्छ। तृष्णा, दाह रक्तपित्त, ज्वर र मुख सुक्नेमा हितकारक हुन्छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८२६. दुधको तर वा मलाही

सं—क्षीरसंतानिका।

यो—भारी र ठण्डा छ। स्निग्ध र तृप्तिकारक छ। कफ-बल-शुक्र-पुष्टिलाई बढाउँदछ। वृष्य छ। रक्तपित्त र दाहलाई हटाउँदछ। दुध—प्यूँदा, शेष नछोडनु, भन्ने वचन पनि छ।

इति दुग्ध वर्गः ॥१८॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ दधि वर्गः

८२७. दही

सं—दधि, दिग्धं, दधिद्रप्सं, पयस्यं, मंगल्यं, विरलं । **हि–म**—दहो । **ब**—दई । **क**—मसरू ।

स्वभाव—टर्रो, स्निग्ध, स्वादिलो र गरम छ । पाकावस्थामा अमिलो छ । रसिलो, भारी र मलरोधक छ । पिसाब गराउँदछ । भोक जगाउँदछ । वायुलाई हटाउँदछ । रक्तपित्त, शोफ, मेदा र कफलाई पैदा गर्दछ । मूत्रकृच्छ्र, शीतज्वर, विषमज्वर, अतिसार, अरुचि र दुब्लोपनामा हित छ । बलवर्द्धक छ । **अमिलो दही**—रोगकारक छ ।

दही—पहिले मन्द स्वादको, पछि—क्रमैले गुलियो, गुलियो-अमिलो, अमिलो र अति अमिलो गरी **पाँच प्रकारको** हुन्छ ।

मन्द—केही जमेको दुधसरह अव्यक्त स्वादको हुन्छ । झाडा-पिसाब खुलाउँदछ । त्रिदोष र दाहकारक हुन्छ । **गुलियो दही**—केही जमेको, मीठो, नजानिँदो अमिलो, पाकावस्थामा मधुरो, क्लेदकारक, वातनाशक, र कफ-मेदा-शुक्रको वर्द्धक हुन्छ । रक्तपित्तलाई कोप गराउँदछ । **गुलियो-अमिलो**—कोमल, मधुरो, अमिलो, केही टर्रो र पूर्वोक्त साधारण स्वभावको हुन्छ । **अमिलो**—भोक जगाउँदछ । पथ्य छ । रगत र कफलाई बढाउँदछ । **अति अमिलो**—भोक जगाउँदछ । दाँत कुड्याउँदछ । आङ जुर्जुराउँदछ । रोमहर्ष गराउँदछ । घाँटी-छातीमा दाह र रक्तपित्त गराउँदछ । पुष्टिकारक छ । दहीमा, सबैभन्दा मन्द (मधुरो) नै बेस हुन्छ, रोगनाशक छ । अति अमिलो—रोगकारक छ, त्याज्य छ ।

८२८. गाईको दही

सं—गोदधि ।

स्वभाव—पाकावस्थामा मीठो छ । स्निग्ध, ठण्डा र ग्राही छ । रुचि गराउँदछ । भोक जगाउँदछ । बलकारक र वातनाशक छ । अति पवित्र छ । अरुचि, पिनास, कास, मूत्रकृच्छ्र, शीतज्वर, विषमज्वर, अर्श र ग्रहणीमा गाईको दही हित छ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८२९. भैँसीको दही

सं—महिषीदधि ।

स्वभाव—मधुरो, स्निग्ध र भारी छ । क्लेद गराउँदछ । कफ, शुक्र र बललाई बढाउँदछ । पित्त, वायु र श्रमलाई हटाउँदछ । रक्तदोष गराउँदछ । रक्तपित्तलाई कोप गराउँदछ ।

८३०. बाख्रीको दही

सं—अजादधि ।

स्वभाव—पाकावस्थामा मधुरो छ । गरम र हलका छ । कफ, पित्त र वायुलाई हटाउँदछ । अर्श, श्वास, कासमा हित छ । भोक जगाउँदछ । रुचि गराउँदछ । बल, वीर्य र पुष्टिलाई बढाउँदछ । शरीरलाई तेजिलो गराउँदछ । आम, अतिसार र नेत्रदोषमा हित छ । सधैँ पथ्य छ ।

८३१. भेडीको दही

सं—मेषीदधि ।

स्वभाव—स्निग्ध र भारी छ । कफ र पित्तलाई बढाउँदछ । वात-रोग र रक्तवातमा पथ्य छ । शोफ र व्रणलाई हटाउँदछ । नेत्रको हित छ । पाण्डु गराउँदछ । कफ-वात र अर्शलाई कोप गराउँदछ ।

८३२. तताएका दुधको दही

स्निग्ध, रुचिकारक र उत्तम गुणको हुन्छ । पित्त र वायुलाई हटाउँदछ । सबै धातु र अग्निलाई बढाउँदछ । बलदायक छ ।

८३३. मखन झिकी बनाएको दही

सं—असारदधि ।

यो—ठण्डा, हलका, विष्टम्भी र मलरोधक छ । रुचि गराउँदछ । भोक जगाउँदछ । वायुलाई बढाउँदछ । ग्रहणीमा हित छ ।

८३४. छानी निचोडेको दही

सं—गालितदधि ।

यो—मधुरो, स्निग्ध, भारी र रुचिकारक छ । कफ गराउँदछ । वायु-

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

लाई हटाउँदछ। पित्त ज्यादा गर्दैन। बल र पुष्टिलाई बढाउँदछ।

८३५. चिनी मिलाएको दही

यो—पित्त, दाह, तृष्णा र रक्तदोषलाई हटाउने हुन्छ।

८३६. चाकु वा सखर मिलाएको दही

यो—भारी छ। तृप्ति गराउँदछ। वायुलाई हटाउँदछ। धातुलाई बढाउँदछ। पुष्टि गराउँदछ।

८३७. राइतो

शुठो, पिपला, मरीच, रायोको चूर्ण र सिधेनून मिलाएको दही (राइतो) भोक जगाउँदछ। अति पथ्य छ। वायु र कफलाई हटाउँदछ। शरीरलाई बलियो गराउँदछ। कान्तिवर्द्धक छ।

यो—मार्ग, पौष, माघ र फाल्गुनमा सेवन गर्न अति उत्तम छ।

८३८. महिना-महिनाका भेदको दही

श्रावण र भाद्रको दही—वायुलाई शमन गर्दछ। पित्तलाई बढाउँदछ। कफकोप गराउँदछ र गुल्म, अर्श, कुष्ठ र रक्तपित्तमा हित छैन।

आश्विन र कार्तिकको दही—अमिलो र भारी हुन्छ। रगत र पित्तलाई बढाउँदछ। शोफ, तृष्णा, ज्वर हुनेलाई, विषमज्वर गराउँदछ।

मार्ग र पौषको दही—मीठो, स्निग्ध र भारी छ। कफ, बल, वीर्य र धारणाशक्तिलाई बढाउँदछ। तुष्टि र पुष्टि गराउँदछ।

माघ र फाल्गुनको दही—बाक्लो, अमिलो, चिप्लो र भारी हुन्छ। पित्त गराउँदछ। बल र वीर्यलाई बढाउँदछ। श्रमलाई हटाउँदछ।

चैत्र र वैशाखको दही—मीठो, स्निग्ध र केही अमिलो हुन्छ। कफ बढाउँदछ, बल-वीर्य गराउँदछ।

ज्येष्ठ र आषाढको दही—अमिलो, हलका र अति गरमको हुन्छ। रक्तपित्त, शोष, भ्रम र प्यास गराउँदछ।

सुश्रुतबाट—"घ्यू, चिनी अथवा मूगीको दाल, अथवा मह, अथवा अमला, अथवा पानी र घ्यू नमिलाई रातको दही नखानू। सो पनि रक्तपित्त र कफको विकारमा ता निषिद्ध नै छ। तातो वस्तुको साथमा

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

पनि दही कहिल्यै नखानू भन्ने र मार्ग, पौष, माघ र फाल्गुन, श्रावण, भाद्रको दही हितकारक छ; चैत्र, वैशाख, ज्येष्ठ, आषाढ, आश्विन र कार्तिकको दही निन्दित हुन्छ"—भन्ने वचन छ।

८३९. बेनियमका दहीको दोष

बिना नियमले दही खाँदा—ज्वर, रक्तपित्त, विसर्प, कुष्ठ, पाण्डु, कामला र भ्रमहरू गराउँदछ।

८४०. दहीको तर

सं—सरः।

यो—स्वादिलो, केही अमिलो र भारी छ। पित्त, श्लेष्मा र वीर्य-लाई बढाउँदछ। भोकलाई कम गराउँदछ। वायुलाई हटाउँदछ। वस्ति-रोगलाई शमन गर्दछ।

८४१. दहीको पानी

सं—मस्तु।

यो—अमिलो छ, हलका छ। तृप्ति गराउँदछ। नसाहरूलाई शुद्ध गराउँदछ। भोजनमा रुचि गराउँदछ। बलकारक छ। आनन्द गराउँदछ। वृष्य छैन। कफ, तृष्णा, वायु र जमेको मललाई चाँडै नै हटाउँदछ।

इति दधि वर्गः ॥१६॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ तक्र वर्गः

८४२. मोही

सं—तक्र, दण्डाहत, घोल, गोरस, कट्टर, द्रव, मथित, कङ्कर, भग्नसंधिक, विलोडित, कट्वर, छच्छिका, उदश्वित्। हि–छाछ, मट्ठा। **ब**–घोल। **म**–ताक। **क**–अलेमज्जिगे।

मोहीमा निम्नोक्त प्रकारले–घोल, मथित, तक्र, उदश्वित् र छच्छिका भनी पाँच जात मानिएको छ।

(१) **घोल**—(दहीको तरसहित विनापानीले मथेको), यो—वायु र पित्तलाई हरण गर्दछ। यसैमा चिनी मिलाउँदा, सिकर्नीका गुणको हुन्छ।

(२) **मथित**—(दहीको तर झिकी विनापानीले मथेको), यो—कफ र पित्तलाई हटाउँदछ।

(३) **तक्र**—(तीन भाग दहीमा एक भाग पानी मिलाई मथेको), यो—स्वादिलो, टर्रो, अमिलो र हलका हुन्छ। त्रिदोषनाशक छ। उष्णवीर्य छ। भोक जगाउँदछ, तृप्त गराउँदछ। वायुलाई हटाउँदछ। वृष्य छ। कफकोप गर्दैन। ग्रहणी, अतिसारहरूमा पथ्य छ। **सबैभन्दा उत्तम छ।**

(४) **उदश्वित्**—(दहीको बरोबर पानी राखी मथेको), यो—कफ लगाउँदछ। बल दिलाउँदछ। श्रमलाई हटाउँदछ।

(५) **छच्छिका**—(धेरै पानी राखी मथेको), यो—ठण्डा र हलका छ। पित्त, श्रम, र प्यासलाइ हटाउँदछ। यसमा–नून मिलाएमा, वायु र कफलाई पनि हटाउँदछ।

सबै जातका मोही—नौनी झिकेको–पथ्य र हलका छ। **केहीमात्र झिकेको**–भारी छ, कफलाई हटाउँदछ। वृष्य गराउँदछ। **नौनी नझिकेको**–कोमल र भारी हुन्छ। कफलाई बढाउँदछ। पुष्टि गराउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८४३. दोषविशेषमा मोहीविशेष

वातविकारमा—शुठो र सिधेनून मिलाएको, **पित्तविकारमा**–चिनी मिलाएको, **कफविकारमा**–शुठो, पिपला र मरीचको धुलो मिलाएको, मोही उत्तम हितकारक हुन्छ।

हिङ, जिरा, सिधेनून मिलाएको—रुचि गराउँदछ। बल-पुष्टि बढाउँदछ। वायुलाई हटाउँदछ। वस्तिशूल, अर्श र अतिसारलाई शमन गर्दछ। **मूत्रकृच्छ्रमा**—चाकु वा सखर र **पाण्डुरोगमा**—चितुको चूर्ण मिलाई सेवन गर्नु, हितकारक छ।

गुलियो मोही—कफ गराउँदछ। वायुलाई हटाउँदछ। पित्तलाई शमन गर्दछ।

अमिलो मोही--सधैं पित्तकारक छ।

काँचो मोही—कोष्ठको कफलाई हटाउँदछ। घाँटीमा कफ जम्मा गराउँदछ। यसै कारणले पिनास, श्वास, कासमा **पकाएको मोही** (कढी) नै उपयोगी हुन्छ।

मोही--शीतकालमा, अग्निमांद्य, वातरोग, अरुचि र रसवाही नसाहरूको निरोधमा **अमृतसमान** हुन्छ। विषविकार, वमन, मुखबाट पानी बहने रोग, विषमज्वर, पाण्डु, मेदा, ग्रहणी, अतिसार, अर्श, मूत्रकृच्छ्र, भगन्दर, प्रमेह, गुल्म, शूल, प्लीह, उदररोग, अरुचि, श्वित्रकुष्ठ, शोथ, प्यास, थकावट, कृमिरोग र कोष्ठका रोगमा पनि उपयोगी छ।

मोहीको निषेध--गरम समयमा, दुर्बल पुरुषमा र घाउ-खटिरा, मूर्च्छा, भ्रम, दाह र रक्तपित्तरोगमा कुनै मोही हितकारक छैन।

८४४. गाईको मोही

सं--गोतक्रं।

यो—पथ्यमा श्रेष्ठ छ। मेधाजनक छ। भोक र रुचिलाई बढाउँदछ। त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। अर्श र पेटका रोगलाई हटाउँदछ।

८४५. भैँसीको मोही

सं--महिषीतक्रं।

यो--केही मोटापनाको छ। कफलाई बढाउँदछ। शोफरोग गराउँदछ। प्लीह, अर्श, ग्रहणी र अतिसारमा हित छ।

४०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८४६. बाख्रीको मोही

सं--अजातक्रं ।

यो--हलका र स्निग्ध छ । त्रिदोषलाई शमन गर्दछ । गुल्म, अर्श, ग्रहणी, शूल र पाण्डुरोगमा उपयोगी छ ।

८४७. भेडीको मोही

सं—मेषीतक्रं ।

यो—अमिलो, पिरो, दुर्गन्ध र अपथ्य छ । लेखन र गरम छ । हलका छ । भोक जगाउँदछ । कफ र वायुलाई हटाउँदछ । पित्तदोष र रक्त-दोष गराउँदछ ।

८४८ काँचो कढी

सं--खजिकातक्रं ।

यो--**बाक्लो अमिलो दहीमा** चतुर्थांश पानी मिलाई, माटाका भाँडामा घोली जीरा, नून, केही रायोको चूर्ण र फुराएको हिङ पिन्ही मिलाएको–रुचि गराउँदछ । भोक जगाउँदछ । पाचन छ । तृप्ति गराउँदछ । पेटका रोगलाई हटाउँदछ । **यो**—प्रायः भैँसीका दहीको बेस हुन्छ ।

८४९ पकाएको कढी

सं—क्वथिता ।

घ्यू वा तेलमा, हिङ र हलेदो फुराई, कुनै लयालु वस्तुमा मरीच-समेत मिलाई पकाएको मोही—हलका छ । रुचि र पाचन गराउँदछ । भोक जगाउँदछ । केही पित्तकोप गराउँदछ । कफ-वायु-विवन्धलाई हटाउँदछ ।

इति तक्र वर्गः ॥२०॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ नवनीत वर्गः

८५०. नौनी

सं—नवनीतं, नवनी, नवोद्धतं, कलंवुटं, दधिसार, मन्थजं, म्रक्षण, सारं, सरज, हैयङ्गवीनं। **हि**—नवनी, नौनी, मक्खन। **ब**—ननी, माखन। **म**—लोणी। **क**—वेणी, वेएणी। **लै**—BUTYRUM.

साधारण स्वभाव—मधुरो, मीठो र केही अमिलो छ। ठण्डा र ग्राही छ। वृष्य छ। रुचि र पुष्टि गराउँदछ। नेत्रको हित छ। कान्ति-पुष्टि गराउँदछ। कफलाई बढाउँदछ। सर्वाङ्गशूल, कास, श्रम र वात-पित्तलाई हटाउँदछ। सबैभन्दा गाईको नौनी उत्तम छ। सबै दोषलाई शुद्ध गराउँदछ।

ताजा नौनी—मधुरो, स्निग्ध र ग्राही छ। शीतवीर्य छ। भोक जगाउँदछ। हृदय र नेत्रलाई हित छ। बल, वीर्य, पुष्टि, कान्ति र संज्ञनाशक्तिलाई बढाउँदछ। क्षय, अरुचि, अर्दित (वातरोगविशेष—**हिन्दी—लकवा**), प्लीहा, ग्रहणी, अर्श, रक्तपित्त, नेत्ररोग, वातपित्त, कफदोष, उन्माद, शोफ, ज्वर र अलक्ष्मीलाई हटाउँदछ। बाल-वृद्ध सबैमा हित छ।

बासी नौनी—नुनिलो, पिरो, अमिलो र भारी हुन्छ। कफ र मेदा-लाई बढाउँदछ। वमन, अर्श, कुष्ठलाई पैदा गर्दछ।

८५१. गाईको नौनी

सं—गोनवनीतं।

भोक जगाउँदछ। बल, वर्ण, वीर्यलाई बढाउँदछ। संग्राही छ। वायु, पित्त, रक्तदोष, क्षय, अर्श, अर्दित (**हि—लकवा**) र कासलाई हटाउँदछ। बाल-वृद्ध सबैमा हितकारक छ। विशेष गरी साना बालकहरू-लाई अमृतसमान छ।

८५२. भैँसीको नौनी

सं—महिषीनवनीतं।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यो—मधुरो, टर्रो, ठण्डा र ग्राही छ। भारी छ। वायु र श्लेष्मा गराउँदछ। बल र वीर्यलाई बढाउँदछ। पित्त, दाह र श्रमलाई हटाउँदछ।

८५३. बाख्रीको नौनी

सं—अजानवनीतं।

यो—मधुरो, टर्रो र हलका छ। नेत्रको हित छ। भोक जगाउँदछ। बल दिलाउँदछ। क्षय, कास, गुल्म, प्रमेह, शूल, कण्डू, नेत्ररोग, ज्वर, पाण्डु, श्वित्र र कुष्ठलाई शमन गर्दछ।

८५४. भेडीको नौनी

सं—मेषीनवनीतं।

यो—हलका र सारक छ। पाकावस्थामा ठण्डा छ। कफ, वायु, शोफ, अर्श, उदररोग, योनिशूल र जठराग्निमा हित छ। ज्वर, कृमि, कण्डू, वमन, अरुचि पैदा गर्दछ।

मखन (दुधबाट झिकेको नौनी)

सं—दुग्धोत्थ नवनीतं।

यो—मधुरो, अति स्निग्ध, ठण्डा र ग्राही छ। नेत्रलाई हित छ। बल र वीर्यलाई बढाउँदछ। रक्तपित्तलाई हटाउँदछ।

इति नवनीत वर्गः ॥ २१ ॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ घृत वर्गः

८५५. घिउ

सं—घृत, आज्य, हविः, सर्पिः, पुरोडाशः नवनीतक(ज), पवित्र, वह्निभोग्य, तैजस, अभिधारक, होम्य, आयुः, जीवन। **हि-ब**—घी, घृत। **म**—तूप। **क**—तुप्पा। **लै**--BUTYRUM.

स्वभाव—मधुरो, स्वादिलो, कोमल र भारी छ। शीतवीर्य छ। जीवन छ। **अमृतसमान** छ। थोरै क्लेदी छ। स्नेहमा उत्तम छ। भेदक र अग्निवर्द्धक छ। वायु र पित्तलाई शमन गर्दछ। बुद्धि, कान्ति, शुक्र, बल, वीर्य, तेज, आयु, श्लेष्मा र संझनाशक्ति, धारणाशक्तिलाई बढाउँदछ। वयःस्थापक छ। सौन्दर्य र स्वरशुद्ध गराउँदछ। इन्द्रियलाई तृप्त गराउँदछ। विषदोष, राक्षसदोष, दुष्कर्म र अलक्ष्मीलाई हटाउँदछ। क्षतक्षीण, विसर्प, अग्निमांद्य र शस्त्रक्षीणमा हितकारक छ। उन्माद, अपस्मार, शूल, उदावर्त, आनाह, क्षय, व्रण, रक्तपित्त, वातपित्त, रक्तदोष, कण्ठदोष, नेत्ररोग, कर्णरोग, योनिरोग, शिरोरोग, घाउ-खटिरा, दाद, शोथ र त्रिदोषको नाशक छ। निराम वातज्वरमा हित छ। **आमज्वरमा विषतुल्य छ।**

८५६. गाईको घिउ

सं--गोघृतं।

यो—पाकावस्थामा मधुरो छ। मीठो, स्वादिलो, ठण्डा र भारी छ। भोक जगाउँदछ। रुचि गराउँदछ। विषदोष, वातदोष, श्लेष्मदोष र भ्रमलाई हटाउँदछ। बुद्धि, कान्ति, स्मृति, बल, मेधा र पुष्टि गराउँदछ। हृदय र नेत्रको हित छ। रसायन छ। शरीरलाई स्थिर र आरोग्य गराउँदछ। होममा उत्तम छ।

८५७. भैँसीको घिउ

सं—महिषीघृतं।

यो—स्वादिलो, ठण्डा र भारी छ। अग्नि जगाउँदछ। धृति,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कान्ति, बल, वर्ण र आनन्द गराउँदछ । वायु, रक्तपित्त, अर्श र ग्रहणीमा उपयोगी छ । नेत्रको हित छ । हृदयलाई, गाईको नयाँ घिउभन्दा **बढता हितकारक छ ।**

८५८. बाख्रीको घिउ

सं—अजाघृतं ।

यो—पाकावस्थामा पिरो छ । भोक जगाउँदछ । बलदायक र नेत्रको हित छ । श्वास, कास र क्षयमा हित छ । कफविकार, अर्श र क्षयलाई शमन गर्दछ ।

८५९. मेडीको घिउ

सं—मेषीघृतं ।

यो--पाकावस्थामा हलका छ । हड्डीलाई बढाउँदछ । अश्मरी, शर्करारोग र विषदोषलाई हटाउँदछ । योनिदोष, कफ-वातविकार, शोफ र कम्पमा हितकारक छ । **नयाँले**--पित्तलाई कोप गराउँदछ ।

स्त्री, उटनी, गधहीका घिउको प्रयोगमा, घिउको सट्टामा दुधकै प्रयोग लेखिएको छ ।

८६०. दुधबाट झिकेको नौनी(मखन)को घिउ

सं--हैयङ्गवीनं ।

यो--रुचि गराउँदछ । भोक जगाउदछ । ठण्डा र ग्राही छ । नेत्रको हित छ । बल, वीर्य र पुष्टि गराउँदछ । पित्त, दाह, मद, मूर्च्छा, रक्तविकार, भ्रम, वायु र विशेष गरी ज्वरमा उपयोगी छ ।

८६१. नयाँ घिउ

सं—नवघृतं ।

यो—भोजनमा स्वाद गराउँदछ । तृप्तिकारक छ । नेत्रलाई र दुर्बल पुरुषलाई हितकारक छ । पाण्डुरोगलाई शमन गर्दछ ।

८६२. नयाँ घिउको प्रयोग

सं--नवघृतप्रयोगः ।

यो--भोजनमा, तृप्त गराउनमा, थकोटमा, बलक्षयमा, पाण्डु, कामला र नेत्ररोगमा **नयाँ घिउ नै उत्तम हुन्छ ।**

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विशेष—ज्वर, विवन्ध, विषूचिका, अरुचि, अग्निमंद, पानात्यय, मदात्यय, आमदोष र दाहमा, घिउ धेरै सेवन गर्न योग्य मानिएको छैन।

८६३. पुरानो घिउ

सं—पुराणघृतं ।

एक वर्ष पुगेकोलाई पुरानो भनिन्छ। **यो—**त्रिदोषनाशक छ। आमदोष, विषदोष, तिमिररोग, पिनास, कास, मूर्च्छा, कुष्ठ, उन्माद, अपस्मार र ग्रहपीडामा उपयोगी छ।

घिउ—जति-जति पुरानो हुँदैगयो, उति-उति धेरै गुणदायक हुन्छ। दश वर्ष पुगेपछि, उग्रगन्धको र लाहाका रसका वर्णको अर्थात् लाली रङ्गको हुन्छ। त्यसपछिकोलाई "प्रपुराण" र सय वर्षदेखि हजार वर्षसम्मकोलाई "कौम्भ" र हजार नाघेकोलाई "महाघृत" कहिन्छ। **पुरानो घिउ खानमा योग्यको हुँदैन।**

इति घृत वर्गः ॥ २२ ॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ मूत्र वर्गः

८६४. मूत्र, पिसाब

सं--मूत्र, मेहन, प्रस्राव, स्रवण । **हि**—मूत, पि(पे)साब । **ब**--मूत, चोना । **म-क**—मूत्र, आफलगोत । **लै**—URINA.

स्वभाव—भिन्न-भिन्न जातका पिसाबको, भिन्न-भिन्न स्वभाव, निम्नोक्त प्रकार छ ।

८६५. गहुँत

सं—गोमूत्र ।

स्वभाव— गुलियो, नुनिलो, टर्रो, तीतो, पिरो र तीक्ष्ण छ । गरम छ । हलका छ । भोक जगाउँदछ, पित्त गराउँदछ । कफ र वायुलाई हटाउँदछ । धारणाशक्तिलाई बढाउँदछ । गुल्म, शूल, आनाह, उदररोग, कण्डू, मुखरोग, नेत्ररोग, किलास, वातदोष, आमरोग, वस्तिरोग, कुष्ठ, कास, श्वास, कामला, पाण्डु, गुदरोग, मूत्रकृच्छ्र, कृमि, प्लीह, विड्वन्ध-हरूमा उपयोगी छ । कानमा राख्दा कर्णशूललाई शान्त गराउँदछ। पवित्र छ ।

८६६. राँगो-भैँसीको मूत

सं--माहिषमूत्र ।

स्वभाव--नुनिलो, तीतो, पिरो र टर्रो छ । भेदक छ । वायुलाई शमन गर्दछ । पित्तलाई कोप गराउँदछ । कुष्ठ, अर्श, पाण्डु, उदरोग र शूललाई हटाउँदछ ।

८६७. साँढे-बयलको मूत

सं—वृषभमूत्रं ।

स्वभाव—मोटो वा धमिलो र कोमल छ । त्यममा पनि सिंग नहुने-(मुडुले, बधिया)को केही हलका छ । अग्नि जगाउँदछ । कृमिदोष, शोफ, कामला, ग्रहणी र पाण्डुरोगमा हितकारी छ ।

८६८. बाख्री आदिको मूत

सं—अजादिनांमूत्रं ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—गाईको र बाख्रीको **पिउनमा**; भेडी राँगा, घोडाको **तैलपाकमा**; हात्तिको कण्डू, दद्रु र विसर्परोगको **लेप गर्नमा**; उँट र गधाको **तैलकर्म** र **नस्यकर्ममा**; मनुष्यको मूत्र-विष, विषूची र आमरोगमा—हितकारक छ।

मूत्र लिँदा—गाई, बाख्री, भेडी, भैँसीमा **पोथीको** र गधा, उँट हात्ति, घोडा र मानिसमा **भालेको** उपयोगी हुन्छ।

मूत्रहरूमा—सबैभन्दा गुणमा उत्तम भएको र पवित्रसमेत हुँदा, सर्वत्र मूत्र शब्दले 'गोमूत्र' लिन उचित छ, हित छ।

इति मूत्र वर्गः ॥ २३ ॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ तैल वर्गः

८६९. तेल

सं—तैल, अभ्यञ्जन, म्रक्षण। **हि-ब-म-क**—तेल, तैल। **लै**—OLEUM.

तिल आदि स्निग्धवस्तुहरूबाट झिकेको, चिल्लोलाई 'तैल' कहिएको छ।

स्वभाव—साधारणमा—सबै वस्तुका तेल—वातनाशक छन्। विशेष गरी तिलको तेल उत्तम छ।

८७०. तिलको तेल

सं—तिलतैलं।

स्वभाव—रस र पाकमा मधुरो, तीतो र टर्रो छ। भारी र सारक छ। उष्णवीर्य छ। शरीरमा फिँजिने स्वभावको छ। लेखन छ। अग्नि जगाउँदछ। वायु र कफलाई हटाउँदछ। गर्भाशयलाई शुद्ध गराउँदछ। वृष्य छ। बल, वर्ण, बुद्धि, मेधा, शरीरको स्थिरता र पुष्टि गराउँदछ। व्रण, मेह, कर्णशूल, शिरःशूल र योनिशूललाई हटाउँटछ। झाडा-पिसाब-लाई बाँध्दछ। रक्तपित्त गराउँदछ। छाला, केश र नेत्रमा हितकारक छ।

यो तेल—मालिस गर्नमा मात्र गुणी छ। खाएमा–अन्यथा गराउँदछ। खान हित छैन। पित्तरोग र रक्तरोगमा पनि हित छैन।

काटेको, फुटेको, दलिएको, लडेको, टुटेको, विजेको, आगोले पोलेको, चोटपटक परेको र घिस्रिएका घाउहरूमा र वस्तिकर्म, नस्यकर्ममा, त्यस्तै खाद्यवस्तु झान्ने काममा, कान, आँखामा हाल्ने काममा, सेक-मालिस गर्नमा पनि, **तिलको तेल उत्तम छ।**

तेलभन्दा दोस्रो वातनाशक औषधि नै छैन। द्रव्यहरूको संयोगबाट संस्कार भएको अर्थात् पाकादि कर्मले बनेको तेल, **सर्वरोगनाशक छ। मर्दनलाई घिउभन्दा श्रेष्ठ छ।** पकाएको घिउ एक वर्षमा हीनवीर्य हुन्छ। **तेल**–पकाएको वा नपकाएको **धेरै पुरानो भएपनि अधिक गुण दिने हुन्छ।**

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

८७१. सर्स्यूँको तेल

सं—सार्षपतैलं ।

यो—उष्णवीर्य छ । पाकावस्थामा पिरो छ । गरम, हलका, सारक र लेखक छ । तीक्ष्ण छ । भोक जगाउँदछ । रक्तपित्तलाई कोप गराउँदछ । कफ, मेदा, वायु, अर्श, शिरोरोग, कर्णरोग, कण्डू, कोष्ठरोग, कृमि, श्वित्र, कुष्ठ र सैनमा हितकारक छ । पित्त गराउँदछ । वस्तिकर्ममा हित छैन । पित्त र दाह गराउँदछ ।

८७२. रायोको तेल

सं—राजिकातैलं ।

यो—सेतो, रातो, वा कालो रायोको तेल—पिरो र तीतो छ । केशलाई हित छ । मूत्रकृच्छ्र गराउँदछ । छालाका रोग, वातदोष र पीपलाई हटाउँदछ । अरु सर्स्यूँका तेलको स्वभावको छ ।

८७३. तोरीको तेल

सं—तुवरीतैलं ।

यो—तीक्ष्ण र गरम छ । हलका र ग्राही छ । कफविकार, रक्तविकार र विषदोषलाई हटाउँदछ । भोक जगाउँदछ । कण्डू, कृमि, कुष्ठ, व्रणशोथ, कोष्ठविकार र मेदाको विकारलाई शमन गर्दछ ।

८७४. आलसको तेल

सं—अतसीतैलं ।

यो—मधुरो, चिप्लो र बाक्लो छ । केही टर्रो र पाकावस्थामा पिरो, गरम छ । वायु र श्लेष्मालाई हटाउँदछ । हात्तिको मदजस्तो गन्हाउँदछ । कफ र पित्त गराउँदछ । नेत्रदोष र छालाका रोग गराउँदछ ।

यो—वातशान्तिका निमित्त, मालिसमा, वस्तिकर्ममा, नस्यमा, कानमा राख्नमा र अनुपानविशेषमा मात्र उपयोगी छ । प्रयोग हुन्छ ।

८७५. कुसुमको तेल

सं—कुसुम्भतैलं ।

यो—केही नुनिलो, अमिलो र गरम छ । पाकावस्थामा पिरो र

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

भारी छ। दाहजनक र मलस्तम्भक छ। त्रिदोषलाई कोप गराउँदछ। रक्तपित्तलाई पैदा गर्दछ। कृमि र वायुलाई हटाउँदछ।

८७६. विरौको तेल

सं—खसतैलं।

यो—पाकावस्थामा स्वादिलो छ। भारी छ। कफकारक छ। बल र वीर्यलाई बढ़ाउँदछ। वायुलाई हटाउँदछ।

८७७. गहूँ, जौ आदि अन्नहरूको तेल

सं—गोधूमादितैलं।

गहूँ, जौ, जुनेलो इत्यादि **स्निग्ध अन्नहरूको तेल**—नेत्रलाई हित छ। वात, कफ, पित्त यी तीनै दोषलाई शमन गर्दछ। कण्डू, कुष्ठ आदिमा पनि उपयोगी छ।

८७८. अरीणको तेल

सं—एरण्डतैलं।

यो—केही स्वादिलो, टर्रो, पिरो र तीतो छ। तीक्ष्ण, गरम र काँचो गन्धको छ। चिप्लो र झाडा खुलाउने स्वभावको छ। भोकलाई जगाउँदछ, श्लेष्मालाई बढाउँदछ। छालाको हित छ। शुक्र, मेधा, कान्ति र बल दिलाउँदछ। वयःस्थापी छ। योनि र शुक्रलाई शुद्ध गराउँदछ। विषमज्वर, हृदयरोग, वातरोग, उदररोग, गुल्म, अष्ठीलिका, कटिग्रह, वातरक्त, विड्वन्ध, व्रघ्न, शोथ, आमवात, विद्रधि, जीर्णज्वर, आनाह, उदावर्त, प्लीहा र पृष्ठ-कटि-पार्श्व-हृदय-गुह्यहरूको शूल, ग्रन्थि र श्वासरोगहरूमा उपयोगी छ। **आमवातमा उत्तम छ।**

८७९. च्यूलीका बियाँको तेल

सं—इङ्गुदीतैलं।

यो—मधुरो, ठण्डा र स्निग्ध छ। नेत्रलाई हित छ। कफवर्द्धक र केशवर्द्धक छ। पित्तलाई हटाउँदछ। बल, कान्ति र धातुलाई बढाउँदछ।

८८०. निमको तेल

सं—निम्बतैलं।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यो—तीतो र केही गरम छ। कृमि, कफ, कुष्ठ, व्रण, पित्त, वात-पित्त, अर्श, शोफ, कफ, उदररोग, रक्तदोष र पित्तज्वरमा हितकारक छ।

८८१. मालकागुनूको तेल

सं—ज्योतिष्मतीतैलं।

यो—तीतो, तीक्ष्ण, अति गरम र सारक छ। पित्तलाई बढाउँदछ। लेखन र रसायन छ। बुद्धि, स्मृति र मेधालाई बढाउँदछ। भोक जगाउँदछ। वात-कफ-दोषलाई शमन गर्दछ। बलकारक छ।

८८२. कपूरको तेल

सं—कर्पूरतैलं।

यो—पिरो, गरम र पित्तकारक छ। वायुलाई हटाउँदछ। आक्षेपलाई शमन गर्दछ। स्वेदन छ अर्थात् पसीना कढाउँदछ। शूल, ज्वर, कफदोष, आमवात, आध्मान, शिरोरोग, दन्तरोग र भाँचे-टुटेकोमा उपयोगी छ। दाँतलाई बलियो गराउँदछ।

८८३. दे(दि)वारको तेल

सं—देवदारुतैलं।

यो—तीतो, टर्रो र पिरो छ। तीक्ष्ण छ। रक्तदोष, पित्तदोष, वातदोष, अर्श, शुक्र, कृमि, श्लेष्मा, कुष्ठ र मेदाका विकारलाई हटाउँदछ। दुष्ट व्रणलाई पनि शुद्ध गराउँदछ।

८८४. शालधूपको तेल

सं—रालतैलं।

यो—वायु र कफलाई हटाउँदछ। फोडा, कुष्ठ, कण्डू, दद्रु, पामा, व्रण र कृमिदोषलाई शमन गर्दछ।

८८५. नरिवलको तेल

सं—नारिकेलतैलं।

यो—रस र पाकमा मधुरो छ। गरम छ। वायु र नेत्ररोगलाई हटाउँदछ। केशको हितकारक छ। बलदायक छ।

८८६. शिरमा तेल मल्नाको गुण

प्रतिदिन शिरमा तेल लगाउनाले—रौं झर्ने, खुइलिने, फुल्ने र

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कपाल दुख्नेसमेत हुन पाउँदैन । जरा गढेको, कालो र बाक्लो कपाल हुन्छ । नेत्र पनि तेजिलो र अरू इन्द्रियहरूसमेत सफा हुन्छन् ।

८८७. कानमा तेल राख्नाको गुण

प्रतिदिन कानमा तेल हाल्नाले—मन्यास्तम्भ, हनुग्रह, चर्को आवाज, वाधिर्य र कान कराउनेसमेत वातरोग, उत्पन्न हुन पाउँदैन ।

८८८. तेल लगाई स्नान गर्नाको गुण

शरीरमा तेल मालिस गरी—जलस्नान गर्ने गर्नाले–रोमकूप र नसाहरूद्वारा शरीरलाई बल बढाउँदछ । तृप्ति गराउँदछ ।

८८९. तेलको निषेध

तेल निस्कने वस्तुहरू धेरैजसो–विषसात्म्य–गुणका हुनाले, जे केहीको, जस्तो पायो उस्तो र जस-कसका हातको तेल, विनाविचारले कदापि उपयोग नगर्नू, भन्ने वचन छ ।

जस्त :–**विषष्य तैलस्य न किञ्चिदन्तरं, तृणस्य दासस्य न किञ्चिदन्तरम् ।**
काष्ठस्य मूर्खस्य न किञ्चिदन्तरं, मृतस्य सुप्तस्य न किञ्चिदन्तरम्॥

"विषको तेलको अन्तर्छैन घाँस र दासको ।
मूढो र मूर्खको छैन अन्तर्मृत र सुप्तको ॥" (निघण्टु चूडामणि)

इति तैल वर्गः ॥ २४ ॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ मधु वर्गः

८९०. मह

सं—मधु, मकरन्दरस, माक्षिक, भृंगवान्त, भ्रामर, पुष्परसोद्भव, पित्र्य, छात्रक, क्षौद्र, कुसुमासव, औद्दालक, आर्घ्य, सारघ। **हि**–मधु, शहद। **ब**–मधु, मौ। **म**–मध। **क**–जेनतुप्प। **लै—**MEL.

स्वभाव—गुलियो, मीठो, केही टर्रो र हलका छ। ठण्डा र रूखो छ। ग्राही र लेखन छ। कोमल छ, शरीरमा भिज्ने स्वभावको छ। रुचिकारक र अग्निदीपक छ। नेत्रको हित छ। स्वरलाई सफा गराउँदछ। चेहेडा सुकुमार गराउँदछ। व्रणलाई शोधन-रोपण गराउँदछ। नसाहरूलाई शुद्ध गराउँदछ। वृष्य र आनन्दकारक छ। बल-वर्ण-मेधा र वीर्यलाई बढाउँदछ। केही वातवर्द्धक छ। कफ, पित्त, वायु र रगतका दोषलाई हटाउँदछ। कुष्ठ, अर्श, कास, प्रमेह, कृमि, मद, ग्लानि, तृष्णा, वमन, अतिसार, क्षय, दाह, क्षतःक्षय, मेदा, हिक्का, विषदोष, आध्मान र मलबद्धमा उपयोगी छ। अस्थिसंधान गराउँदछ। योगवाही छ।

मह—तातेको वा, तातो-रूखो पदार्थमा मिलेको वा गरम समयमा खाएको, **विषसमान** हुन्छ। ताप गराउँदछ।

मह—आठ जातका माहुरी कही–माहुरीकै नामका भेदले–माक्षिक, भ्रामर, क्षौद्र, पौत्तिक, छात्र, आर्घ्य, औद्दालक र दाल गरी **आठ जातका मह** कहिएका छन्। तापनि, सामान्यतः–**तेलका वर्णको** "माक्षिक" **घ्यूका वर्णको** "पौत्तिक", **पहेँलो वर्णको** "छात्र", **कैलो वर्णको** "आर्घ्य", **सेतो वर्णकोलाई** "भ्रामर" भनी, कहिएको छ। **सबैभन्दा उत्तम पहेँलो,** त्यसपछि तेलवर्णको र त्यसपछिको सेतो भनी बताइएको छ। **घ्यूका वर्णको–**रूखो, गरम, दाहकारक र रक्तपित्तादिजनक छ।

मह–नयाँ–वात-कफदोषलाई हटाउँदछ; पौष्टिक छ। **पुरानो**–रूखो, संग्राही र मेदानाशक हुन्छ; मोटोलाई दुबलो गराउँदछ।

मह, मिश्री, चिनी, चाकु, सखर–यी एक वर्ष पुगेपछि, पुराना ठहर्दछन्।

इति मधु वर्गः ॥ २५ ॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ इक्षु वर्गः

८९१. उखु

सं—इक्षु, इक्षुर, असिपत्र, गुडतृण, गुडमूल, गुडदारु, दीर्घच्छद, मधुतृण, मधुयष्टि, मृत्युपुष्प, भूरिरस, रसालु । **नेवा**-तू । **हि**–ईख, ऊँख, गन्ना । **ब**–आक, कुशिर । **म**–ऊष । **क**–कवु । **लै**—SACCHARUM OFFICINARUM.

स्वभाव--सबै जातका उखुहरू–गुलियो, स्निग्ध, ठण्डा र भारी छ। वृष्य छ । कफ लगाउँदछ। रक्तपित्त र पित्तलाई हटाउँदछ। बल र वीर्यलाई बढाउँदछ । पिसाब सफा गराउँदछ,–बढाउँदछ ।

उखु—कहीँ, पाँच जात र कहीँ, बाह्र जात गरी लेखिएका छन्, तापनि देश र थलोका भेदमात्रले, भिन्न-भिन्न रूप भएका र ती सबैको लक्षण र भिन्न-भिन्न भाषासमेत कहीँ अवगत हुन नसकेको र फलस्तुतिमा पनि "इक्षव" भनी बहुवचनमात्रले लेखी, सबैमा समानता देखाइएको हुनाले पनि, यत्रतत्र प्रसिद्ध **तीन जात** मात्रको उल्लेख निम्नोक्त छ ।

सेतो उखु—(केमरा)–गुलियो र स्निग्ध छ। जीवन छ। तृप्त गराउँदछ । कफ र वीर्यलाई बढाउँदछ। पुष्टि गराउँदछ। रक्तपित्त, परिश्रम र अन्तर्दाहलाई हटाउँदछ ।

कालो उखु—गुलियो र नुनिलो छ। तृप्ति गराउँदछ। वीर्यलाई बढाउँदछ । दाह र शोषलाई हटाउँदछ। व्रण र शोफ पैदा गराउँदछ। केही सेतोसमान पनि छ ।

रातो उखु—पाकावस्थामा, गुलियो, टर्रो, ठण्डा र भारी छ । कोमल छ । धातुलाई बढाउँदछ । बल र कान्ति गराउँदछ। पित्त, दाह, वातदोष र फोडालाई हटाउँदछ। मूत्राघात, मूत्रकृच्छ्र र रक्तदोषलाई शमन गर्दछ ।

उखुको—फेद र माझमा गुलियो हुन्छ। **बोक्रा, आँखला र टुप्पामा** नुनिलो हुन्छ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उखु–काँचो–कफ र मेदालाई बढाउँदछ; प्रमेह गराउँदछ। **अध-कल्चो**–स्वादिलो छ, वायु र पित्तलाई हटाउँदछ; केही तीक्ष्ण पनि छ। **छिपिएको**–घाउ, खटिरा र रक्तपित्तलाई शमन गर्दछ; बल र वीर्यलाई बढाउँदछ।

दाँतले लुछी चुसेको उखु—चिनीसमान गुणको हुन्छ। स्निग्ध, ठण्डा र भारी छ। रुचि र तृप्ति गराउँदछ। कफ र बललाई बढाउँदछ। विष्टम्भक छ। रक्तदोष, पित्तदोष, श्रम, वमन र शोषलाई शमन गर्दछ। हृदयको हित छ। केही नुनिलो स्वादको पनि हुन्छ।

कोलबाट पेली झिकेको रस—जरा, फेद, आँखला, टुप्पा र केही कीरा लागेको भागसमेत पेलिने हुँदा र उसमा रहेको धूलो-मैलोसमेत मिल्ने हुँदामा र केही समय रहनजानाले पनि, केही अमिलो भावको र दाह गराउने-मल बढाउने पनि हुन्छ।

बासी रस—अमिलो, भारी, वातनाशक, कफ-पित्त-मूत्रको वर्द्धक र शोषकारक हुन्छ।

केही उमालेको रस—भारी, स्निग्ध र तीक्ष्ण छ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ। केही पित्त गराउँदछ। गुल्म र आनाहलाई शमन गर्दछ।

तेमा वा राब (पकाई, धेरै पातलो, केही बाक्लो भएको)

सं—फाणित।

यो—भारी र क्लेदी छ। उष्णवीर्य छ। कफ र शुक्रलाई बढाउँदछ। पुष्टि गराउँदछ। वस्तिस्थान र मूत्रलाई शुद्ध गराउँदछ। वायु, पित्त र श्रमलाई हटाउँदछ। वृष्य छैन।

खुदो (केही पातलो, धेरै बाक्लो गरी पकाएको)

सं—मत्स्यसडी।

यो—मीठो, हलका, भेदक र वृष्य छ। बल र पुष्टि गराउँदछ। रक्तदोषलाई हटाउँदछ। कहीँ "रक्तदोषावहा" पनि पाठ देखिन्छ।

उखुको विशेष गुण—भोजनभन्दा अगाडि खानाले—पित्तलाई शान्त गर्दछ। **भोजन पछिकोले**—वायुकोप गर्दछ। **भोजनका बीचमा खानाले**–शरीरलाई जाड्य गराउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

उखुको रसबाट बनेका सबै पदार्थहरू—गुलियो, स्निग्ध र भारी छन् । तृष्णा, दाह, मूर्च्छा, रक्तपित्त, वायु, विषदोष र मोहलाई हटाउँदछन् । बल, पुष्टि र वीर्यका वर्द्धक छन् ।

८९२. चाकु

सं—गुड, गुल, गण्डोल, खण्डज, इक्षुसार, मधुर, रसपाकज, शिशुप्रिय । **हि-ब**-गुड़ । **म**-गूल । **क**-हेलरु ।

स्वभाव—मधुरो, नुनिलो र स्निग्ध छ। गरम र भारी छ। भोक जगाउँदछ। भेदक छ। पित्त गराउँदछ। मूत्रलाई सफा गराउँदछ। रगत, मासु, मज्जा र शुक्रलाई बढाउँदछ। वृष्य छ। वायु, कफ, श्वास र कासलाई हटाउँदछ। कृमि र मेदालाई पैदा गराउँदछ। रक्तदोग र पित्तरोगमा हित छैन ।

एक वर्षको पुरानो चाकु—स्वादिलो, हलका स्निग्ध र **पथ्य** छ। रुचि गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। पौष्टिक र रसायन छ। हृदयको हित छ। मल र मूत्रलाई सफा गराउँदछ। प्रमेह, श्रम, पाण्डु, संताप, पित्त, वायु र त्रिदोषकोपलाई शमन गर्दछ। द्रव्यान्तर संयोगले ज्वरलाई पनि हटाउँदछ। **पुरानोमा तीन वर्षको**-हलका र **सर्वदोषनाशक** श्रेष्ठ छ। त्यसपछिको हीनगुणको हुन्छ ।

चाकुको सेवन-अदुवासंग-कफलाई हटाउँदछ। **हर्रोसंग**-पित्तलाई हटाउँदछ। **शुठोसंग** खानाले वायुलाई हटाउँदछ। अनुपान-सहपानका योगले हरएक रोगमा हितकारक छ।

८९३. सखर

सं—गुडखण्ड ।

यो—गुलियो र केही ठण्डा छ। वायु र पित्तलाई हटाउँदछ। रुचि गराउँदछ। बल र वीर्यलाई बढाउँदछ।

८९४. चिनी

सं—शर्करा, शुभ्रा, मीनाण्डी, सिता, अहिच्छत्रा, वालुकात्मजा, सिकता। **हि-ब**-चीनी। **म**-पिठीसाखर, गुडगुडातुगीतु। **लै**—PURIFID SUGARCANDY.

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

स्वभाव—गुलियो, स्वादिलो, ठण्डा र सारक छ। स्निग्ध छ। कफ, बल र वीर्यलाई बढाउँदछ। विषदोष, क्षय, तृष्णा, मद, मोह, मूर्च्छा, श्वास, कास, वमन, अतिसार, रक्तदोष, वातदोष, पित्तदोष, कृमि, भ्रान्ति, दाह, श्रम र अर्शमा उपयोगी छ।

८९५. मिश्री

सं—खण्ड, रसोद्भवा, शुक्ला, शुक्लोपला, सितोपला, मत्स्यण्डिका, गडोद्भवा। **हि**–खाँड़, मिश्री। **ब**–खाँड। **म**–साखर। **क**–मालखण्ड। **लै**–SACCHARUM.

स्वभाव—गुलियो, स्निग्ध र ठण्डा छ। वायु र पित्तलाई शमन गर्दछ। कफ लगाउँदछ। नेत्रलाई हित छ। बल र वीर्यलाई बढाउँदछ। इन्द्रियलाई तृप्त गराउँदछ। तृष्णा, मोह, मूर्च्छा र शोषलाई हटाउँदछ।

८९६. ओलमिश्री

सं—तवराजशर्करा, तवराज, खण्डसार, खण्डज, खण्डमोदक, अमृतसारज, सुधामोदक।

स्वभाव—अति गुलियो र ठण्डा छ। इन्द्रियलाई तृप्ति गराउँदछ। मूर्च्छा, मोह, तृष्णा, दाह, ज्वर, श्वास, वमन, क्लम, मदात्यय र मुख सुक्नेलाई हटाउँदछ। क्षीणवीर्य, विषमाग्नि, दुबलो, क्षतक्षीण, दुर्बल, रक्तपित्त र वातरक्त भएकालाई हितकारक छ। **सदा सेव्य छ।**

८९७. महको चिनी

सं—मधुशर्करा।

यो—गुलियो, भारी, रूखो र ठण्डा छ। केही टर्रो र छेदक छ। तृप्ति गराउँदछ। बल र वीर्यलाई बढाउँदछ। वमन, दाह, पित्त, कफ, अतिसार, रक्तविकार र तृष्णालाई हटाउँदछ।

८९८. दुरालभाको चिनी

सं—यवासशर्करा। **हि**–तुरञ्जवीन।

यो—गुलियो, टर्रो, केही तीतो र ठण्डा छ। वीर्यवर्द्धक छ। भोक जगाउँदछ। भ्रम र पित्तलाई हटाउँदछ। पुष्टि गराउँदछ। **आत्रेय-**

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

संहितामा—"यो-पुरानो हलका रेचक हो; बालक, वृद्ध, दुर्बल र गर्भिणीलाई रेचन गराउन योग्य छ"—भन्ने लेखिएको छ।

८९९. जुनेलेको चिनी

सं-यावनालशर्करा। हि-सीरेखिस्त। लै-FRAXINUS ORNUS.

यो—गुलियो, तीतो, स्निग्ध, चिप्लो र गरम छ। सारक छ। रुचि गराउँदछ। दाह, वातपित्त र रक्तदोषलाई हटाउँदछ।

इति इक्षु वर्गः ॥२६॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ मांस वर्गः

९००. मासु

सं—मांस, पिशित, क्रव्य, आमिष, पलल, पल, असज, लांगल, कीर। **हि**–मांस, कलिया, सर्गौदि। **ब–म**–होस। **क**–होमतल।

साधारण स्वभाव--रस र पाकमा मधुरो छ। भारी छ। रुचि गराउँदछ। हृदयलाई हित छ। बल-पुष्टि बढाउँदछ। वृष्य छ। एकै जातका जीवहरूको पनि देश र ठाउँका भेदले, मासुमा—**भिन्न भिन्न स्वभाव** पनि हुन्छ।

मासु—जांगल र आनूपका भेदले **दुइ प्रकारको** हुन्छ। जांगल र आनूपको **लक्षण**--वारि वर्ग (८००)मा लेखिएको छ।

जांगलमा—(१) जंघाल, (२) विलस्थ, (३) गुहाशय, (४) पर्णमृग, (५) विष्किर, (६) प्रतुद, (७) प्रसह, (८) ग्राम्य—गरी **आठ जात** कहिएका छन्।

साधारण स्वभाव—मीठो, रूखो, टर्रो र हलका हुन्छ। भोक जगाउँदछ। त्रिदोषलाई हटाउँदछ। वृष्य छ। बल पुष्टि गराउँदछ। वायुका विकारबाट हुने—लठेप्रोपना, बहिरोपना, शरीर झम्झमाउने, अरुचि, वमन, प्रमेह, मुखका रोग, श्लीपद र गलमण्डहरूमा उपयोगी छ।

उक्त आठ जातको विशेष, क्रमैले तल लेखिएको छ।

९०१. मृगजाति (१)

सं—जंघाला।

जंगलभित्र रहने मृगका जातिहरू—प्रायः सबै पित्त र श्लेष्मालाई हटाउने, केही वायु गराउने, बल बढाउने र हलका स्वभावका हुन्छन्।

विशेष—**सं–हरिण** (कलेजी वर्णको कृष्णसार)–**यसको मासु**–मीठो, टर्रो र संग्राही छ। रुचिकारक र बलदायक छ। पित्त, रगत, कफ र वायुका विकारलाई हटाउँदछ। ज्वरलाई शमन गर्दछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सं–कुरंग—(केही कलेजी वर्णको)–**यसको मासु**–मीठो, ठण्डा, ग्राही र भारी छ। केही कफ र बल-पुष्टिलाई बढाउँदछ। पित्त र वायुलाई हटाउँदछ।

सं–ऋष्यः—(कालो वर्णको, लोकमा 'रोझमृग' भन्दछन्)–**यसको मासु**—मधुरो, स्निग्ध र गरम छ। बल बढाउँदछ। कफ र पित्त लगाउँदछ।

सं–पृषतः—(सेता थोप्ला हुने, लोकमा 'चित्तल' भन्दछन्)–**यसको मासु**—स्वादिलो, ठण्डा, हलका र ग्राही छ। रुचि गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। श्वास, ज्वरदोष, त्रिदोष र रक्तदोषलाई हटाउँदछ।

सं–न्यङ्कुः—(धेरै सिंग हुने, लोकमा 'जरायो' 'बान्हसिंगा' भन्दछन्)–**यसको मासु**–स्वादिलो, हलका, वृष्य, बलदायक र त्रिदोषनाशक छ।

सं–शम्बरः—(यो ठूलो जातको 'गवय' भनी कहिएको छ, लोकमा 'साबरमृग' भन्दछन्)–**यसको मासु**—मधुरो, स्निग्ध र ठण्डा छ। भारी छ। कफ लगाउँदछ। रक्तपित्तमा हित छ।

सं–राजीव—(यसका शरीरसा सेता–सेता धर्का हुन्छन्)—यसलाई कसैले 'घोडमृग' भनी बताउँदछन्। स्वभावमा पूर्वोक्त चित्तल-समानको छ।

सं–मुण्डी—(सिंग नहुने, लोकमा 'मुडुलेमृग', 'मुण्डा हरिण' भन्दछन्)—**यसको मासु**—ठण्डा छ। ज्वर, श्वास, कास र रक्तक्षयमा हितकारक छ।

९०२. दूलोमा रहने (२)

सं—विलस्थाः, विलेशया।

गोही, खरायो, सर्प, मूषा, दुम्सी आदि, दूलामा रहनेहरूको मासु—मधुरो, उष्णवीर्य, वातनाशक, मांसवर्द्धक र झाडा-पिसाब बाँधने स्वभावको हुन्छ।

९०३. गुफामा रहने जन्तु (३)

सं—गुहाशयाः।

गुफा वा ओडारमा रहने—**सिंह, बाघ, ब्वाँसो, भालु, चितुवा, हात्ति, ठूलोपुच्छ्रे–रातो आँखा हुने न्याउरीमुसो, स्याल, बिरालो** इत्यादि

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

को मासु—मधुरो, स्निग्ध, भारी, गरम, वातनाशक र बलकारक हुन्छ। नेत्ररोग र गुह्यरोग हुनेलाई सदा हितकारक छ।

९०४. रूखमा रहने जन्तु (४)

सं—पर्णमृगा।

रूखमा रहने--**मलसाँप्रो, वानर** इत्यादिको मासु--वृष्य छ। नेत्रको हित छ। श्वास, कास र अर्शलाई शमन गर्दछ। झाडा-पिसाब गराउँदछ।

९०५. छरी-खोस्री खाने (५)

सं--विष्किराः।

छरी-खोस्री खाने जीव--**बट्टाइ, लाभा, तितरा, कुखुरा** इत्यादिको मासु--मधुरो, टर्रो, कटुपाकी र ठण्डा, हलका छ। पथ्य छ। त्रिदोष-नाशक र बल-वीर्यवर्द्धक छ।

९०६. ठुँगी खाने पखेरू (६)

सं—प्रतुपदाः।

ठुँगी खाने--**ठूलो कालो पानीकाक, परेवा, लाहाचे, बाहुनीचरो, कोहिली** इत्यादिको मासु--मधुरो, टर्रो, ठण्डा र हलका छ। केही वात-कारक र पित्त-कफनाशक छ। झाडा बाँधने स्वभावको छ।

९०७. चुँडी-चुँडी खाने (७)

सं--प्रसहाः।

छिटो, चुँडी-चुँडी खाने--**काक, गिद्ध, लाटोकोसेरो, चील, ठेउवा, न्याउलो** इत्यादिको मासु—उष्णवीर्य छ। यिनका मासु खानेलाई, शोष, भस्मक, उन्माद र क्षीणशुक्र गराउँदछ।

९०८. घरपाला जनावर (८)

सं—ग्राम्याः।

घरपाला (गाउँमा रहने) जन्तु--**बोको, भेडो, गोरू** इत्यादिको मासु—मधुरो, अग्नि-दीपक, वातनाशक, कफ-पित्त-बलवर्द्धक र पौष्टिक छ।

इति जांगलाः ॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ अनूपाः ॥

९०९. पानी-ओसमा रहने

सं—आनूपाः ।

यी—कूलेचराः (१), प्लवाः (२) कोशस्थाः (३), पादिनः (४), मत्स्याः (५), गरी, **पाँच जात**मा कहिन्छन् ।

साधारणमा रहने स्वभाव—यिनको मासु–मधुरो, स्निग्ध, भारी, चिप्लो र अभिष्यन्दि हुन्छ । अग्नि कम गराउने, कफ लगाउने, मासु र पुष्टि बढाउने र पथ्य स्वभावको छ ।

उक्त पाँच जातको विशेष स्वभाव, क्रमैले निम्नोक्त छ ।

९१०. बगालमा रहने (१)

सं—कूलेचराः ।

पानीका नजीक, बगालमा रहने–हात्ति, **गैडा, अर्ना, राँगा, चमरीगाई** इत्यादिको मासु–मधुरो, ठण्डा, स्निग्ध र वृष्य छ । वायु र पित्तलाई हटाउँदछ । बल, श्लेष्मा र मूत्रलाई बढाउँदछ ।

९११. पौडने (२)

सं—प्लवाः ।

हाँस, पानीहाँस, सारस, कोणेर, कन्याङकुरुङ र बकुल्लासमेत इत्यादिको मासु-मधुरो, ठण्डा, स्निग्ध र सारक छ । वायु, श्लेष्मा, शुक्र र बललाई बढाउँदछ ।

९१२. गुँडमा रहने जीव (३)

सं—कोशस्थाः ।

गुँडमा रहने–**शंख, सानो शंख, जात-जातका सिपीहरूसमेतमा रहने कीराहरू र गँङटो** इत्यादि जीवको मासु–मधुरो, स्निग्ध र ठण्डा छ । वायु र पित्तलाई हटाउँदछ । वीर्यलाई बढाउँदछ । बल र पुष्टि गराउँदछ । मल ज्यादै गराउँदछ ।

९१३. गोडा हुने साना जन्तु (४)

सं—पादिनः ।

कछुवा, ठोटरी इत्यादि जन्तुको मासु–पूर्वोक्त "कोशस्थ"हरूको समान छ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९१४. माछा (५)

सं—मत्स्याः ।

सबै जातका माछाको सामान्य स्वभाव—मधुरो, स्निग्ध, गरम र भारी छ। कफ र पित्तलाई बढाउँदछ। रुचि गराउँदछ। वायुलाई हटाउँदछ। बल-वीर्य र मासुलाई बढाउँदछ। विशेष गरी, प्रशस्त भोक जाग्ने, मदिरा-पान गर्ने र परिश्रममा लाग्नेहरूलाई योग्यको छ।

केही माछाका जातहरू, निम्नलिखित छन् :–

सं—'रोहितमत्स्यः' । **ने**–रोहुमाछा । **हि**–रोहूमछली ।

यो—केही टर्रो रसको, स्वादिलो र मीठो छ। वातरोग र ऊर्ध्वजत्रु रोगलाई शमन गर्दछ। ज्यादा पित्त गर्दैन। **माछामा सबैभन्दा उत्तम छ।** यसको पेट, मुख, आँखा र पखेटा **रातो** हुन्छ। पुछर **कालो** हुन्छ।

सं—'शिलीन्ध्रः' । **हि**–शिलिन्दमछली । **ब**–शालमाछ ।

यो—भारी छ। पाकावस्थामा मधुरो छ। कफकारक र बलवर्द्धक, हृदयको हित छ। वायु र पित्तलाई हरण गर्दछ। आमवात गराउँदछ।

सं—'भकुरः' । **हि**–भाकटमछली । **ब**–भेटकीमाछ ।

यो–मधुरो, ठण्डा र भारी छ। श्लेष्मा र वीर्यलाई बढाउँदछ। रक्तपित्तमा हितकारक छ। विष्टम्भजनक छ।

सं—'मोचिकाः' । **हि**–मोहमछली । **ब**–कातलमाछ ।

यो—मधुरो र रुचिकारक छ। कफलाई बढाउँदछ। वायु र पित्तलाई हटाउँदछ। बल, वीर्य र पुष्टि गराउँदछ। **प्रायः प्रशस्त भोक लाग्नेलाई हित छ।**

सं—'पाठीनः' । **हि**—बोयारि, बरारि । **ब**—बोयालमाछ ।

यो—मासुखाने स्वभावको हुन्छ। **यसको मासु**—कफ र बललाई बढाउँदछ। निद्रा लगाउँदछ। पित्त र रगतलाई बिगार्दछ। **कुष्ठरोग गराउँदछ।**

सं—'शृङ्गीः' । **ने**—सिंघेमाछा । **हि**—सिंघीमछली । **ब**—शिगीमाछ शिगाडामाछ ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यो--टर्रो, तीतो, स्निग्ध र हलका छ। रुचि गराउँदछ। वायुलाई शमन गर्दछ। कफलाई कोप गराउँदछ।

सं—'इल्लीसः'। **हि**—इल्समछली, हिलसामछली। **ब**–इलीसमाछ।

यो--मधुरो, स्निग्ध र केही हलका छ। रुचि र भोक जगाउँदछ। कफ र वीर्यलाई बढाउँदछ। पित्त र वायुलाई हटाउँदछ।

सं—'शष्कुलीः'। **हि**—सौरो(ली)मछली। **ब**–शालमाछ, शारमाछ।

यो--मधुरो, टर्रो र ग्राही छ। हृदयको हित छ।

सं--'गर्गरः'। **हि**—गर्गरा, गागरमछली, खयरामछली, चिपुआ-मछली। **ब**—गागरमाछ। **अंग्रेजी**--LODUS-GAGORA.

यो—पित्तलाई बढाउँदछ। कफलाई कोप गराउँदछ। वायुलाई केही हटाउँदछ।

सं—'कविका'। **हि**—कवईमछली। **ब**--कइमाछ।

यो--मधुरो र स्निग्ध छ। रुचि र भोक जगाउँदछ। पित्तलाई बढाउँदछ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ।

सं--'वर्मिमत्स्यः'। **ने**--वाममाछा। **हि**--वर्मामछली, बामीमछली। **ब**--बाममाछ।

यो--हलका छ। रुचि गराउँदछ। वायु र पित्तलाई हटाउँदछ।

सं--'दण्डमत्स्यः'। **हि**--दण्डारिमछली। **ब**—वानमाछ, दाण्डिका-माछ।

यो--रसमा तीतो छ। कफ, पित्त र रगतलाई हटाउँदछ। वायुमा साधारण छ। शुक्र र बल बढाउँदछ।

सं—'एरङ्गः'। **हि**–अरङ्गीमछली, चोरङ्गीमछली। **ब**–एलङ्गामाछ।

यो—मधुरो, स्निग्ध, ठण्डा र हलका छ। विष्टम्भी छ।

सं—'महाशफरः', 'पर्वतमत्स्यः'। **हि**--पपतामछली, महाशफरी। **ब**—सरलपुंडी।

यो—मधुरो, तीतो र ठण्डा छ। रुचिकारक छ। पित्त र कफलाई हटाउँदछ। वायुमा साधारण छ।

सं--'गरघ्नी', 'गडकमत्स्यः'। **हि**—गरहीमछली। **ब**—गरइमाछ, ल्याटामाछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यो--मधुरो, तीतो, टर्रो र हलका छ। रुचि र भोक जगाउँदछ। वायु, पित्त र कफलाई हटाउँदछ। बल र वीर्यलाई बढाउँदछ।

सं--'मद्गुरः'। **हि**—मगुरी। **ब**—मागूरमाछ।

यो—हलका छ। वायुलाई हटाउँदछ। कफ लगाउँदछ। बल र वीर्यंलाई बढाउँदछ।

सं—'सपादमत्स्यः', 'कङ्कत्रोटमत्स्यः'। **हि**—टगरा, टेंगड़ामछली। **ब**—टंगड़ामाछ। **अंग्रेजी**—PIMELODUS-TENGARA.

यो--रुचिकारक छ। धारणाशक्ति गराउँदछ। वायु र पित्तलाई बढाउँदछ। मेदालाई घटाउँदछ।

सं—'प्रोष्ठोः'। **हि**—पोठी, पोठियामछली। **ब**—पुंटोमाछ। **लै**—CYPRINUS SOPHORE.

यो—स्वादिलो, तीतो, पिरो र हलका छ। स्निग्ध छ। रुचि गराउँदछ। शुक्रलाई बढाउँदछ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ। मुख र घाँटीका रोगलाई शमन गर्दछ।

सं—'क्षुद्रमत्स्याः'—**साना माछा**—स्वादिला, हलका पाकका, रुचिकारक, बलदायक र त्रिदोषनाशक छन्। हितकारक छन्।

सं--'अतिक्षुद्रमत्स्याः'—**झिजा माछा**—रुचिकारक र पुंस्त्वनाशक छन्। कास र वातदोषमा हितकारक हुन्छन्।

सं—'मत्स्यगर्भः'—**माछाको फुल**—स्निग्ध र हलका छ। कफ, मेदा, पुष्टि र बललाई बढाउँदछ। अति वृष्य छ। प्रमेहमा हित छ। ग्लानि गराउँदछ।

सं--'शुष्कमत्स्याः'—**सुकेको माछा**—वा सिध्रा,—बलकारक छैन। हत्पति पचदैन। विड्वन्ध गराउँदछ।

सं—'दग्धमत्स्याः'—**पोलेको माछा**—**गुणमा श्रेष्ठ** छ। बल र पुष्टि गराउँदछ।

सं--'कूपमत्स्याः'—**कूवाको माछा**—शुक्र, मूत्र, श्लेष्मा र कुष्ठ **रोगलाई** बढाउँदछ।

सं--'सरोजमत्स्याः'—**दह वा रहको माछा**--मधुरो, स्निग्ध, वातनाशक र बलकारक हुन्छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

सं—'नदीजमत्स्याः'—**नदी, खोलाका माछा**—भारी, स्निग्ध र गरम स्वभावको हुन्छ। वायुलाई हटाउँदछ। पित्त, रगत र शुक्रलाई बढाउँदछ।

सं—'चौण्ड्यमत्स्याः'—**चोपडलोको माछा**-मधुरो, स्निग्ध, ठण्डा र हलका छ। पित्तलाई बढाउँदछ।

सं—'तडागमत्स्याः'—**तलाउको माछा**—भारी र ठण्डा छ। मल-मूत्र र शुक्रलाई बढाउँदछ।

सं—'निर्झरजामत्स्याः'—**झर्नाका माछा**—तलाउकै स्वभावका समान भै, विशेष बल, आयु, बुद्धि र नेत्रको तेजलाईसमेत बढाउँदछ।

९१५. महिनाका भेदले माछाको गुण

मार्ग र पौषमा कूवाका माछा, **माघ र फाल्गुनमा** रह वा दहका माछा, **चैत्र र वैशाखमा** नदीका माछा, **ज्येष्ठ र आषाढमा** चोपडलोको माछा, **श्रावण र भाद्रमा** तलाउका माछा, **आश्विन र कार्तिकमा** झर्नाका माछा, हितकारक हुन्छन्। **नदीका माछा**—श्रावण र भाद्रमा **अपथ्य**, अहित हुन्छन्।

इति आनूपाः ॥

९१६. खरायो, चौगडा

सं—शशः। **हि**—खरगोश।

यसको मासु—स्वादिलो, रूखो, हलका र ग्राही छ। भोक जगाउँ-दछ। कफ र पित्तलाई हटाउँदछ। वायुलाई यथास्थितै राख्दछ। ज्वर, अतिसार, शोष, श्वास र रक्तदोषलाई शमन गर्दछ।

९१७. दुम्सी

सं—शल्लकी, श्वावित्कः।

यसको मासु—श्वास, कास, रक्तदोष, शोष र त्रिदोषमा हित-कारक छ।

९१८. चराहरू

सं—पक्षिणः।

साधारण पक्षीहरूको मासु—हलका र उत्तम छ। विशेष गरी—"आनूपस्थल"का चरा—स्निग्ध, भारी, बलकारक र मांसवर्द्धक हुन्छन्।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९१९. बट्टाइ, बगेरो

सं—वर्तकः, वर्तिका ।

बट्टाइ, बगेरोको मासु—ठण्डा र रुचिकारक छ। भोक जगाउँदछ। ज्वर र त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। शुक्र र बललाई बढाउँदछ। बट्टाइको भन्दा, बगेरोको मासु गुणमा कमी छ।

९२०. लाभा

सं—लावः।

यसको मासु—उष्णवीर्य, स्निग्ध, ग्राही, रूखो, ठण्डा र केही हलका छ। पित्त गराउँदछ। वायु र कफलाई हटाउँदछ। रक्तपित्त र हृदय-रोगमा हितकारक छ।

लाभा—वर्णका भेदले **चार जात र स्वभावमा समान** कहिएको छ।

९२१. तितरा

सं—तित्तिरिः।

यसको मासु—ग्राही र बलकारक छ। त्रिदोष, हिक्का, श्वास, कास र ज्वरमा हितकारक छ।

यो—कालो र सेतो **दुइ जातको** हुन्छ। **कालोलाई** "तित्तिरः" र **सेतोलाई** "कपिञ्जलः" कहिएको छ। यसै सेतोलाई लोकमा "प्यूरा" पनि भन्दछन्। **कालोभन्दा सेतो गुणदायक छ।**

९२२. भंगेरो

सं—चटकः। **हि**—गौरैया।

यसको मासु—स्वादिलो, ठण्डा र स्निग्ध छ। शुक्र र कफलाई बढाउँदछ। सन्निपातलाई हटाउँदछ। **घरेलु भंगेरा—ज्यादै शुक्रवर्द्धक छ।**

९२३. मुजूर

सं—मयूरः।

यसको मासु—रस र पाकमा मधुरो छ। संग्राही छ। गरम छ। वायुलाई शमन गर्दछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९२४. कुखुरा

सं—कुक्कुटः । **हि**—मुर्गा ।

यसको मासु—स्निग्ध, टर्रो, उष्णवीर्य र भारी छ। वायुलाई हटाउँदछ। नेत्रलाई हित छ। वृष्य छ। शुक्र, कफ, बल र पुष्टिलाई बढाउँदछ।

९२५. वनकुखुरा

सं—वनकुक्कुटः । **हि**—जंगली मुर्गा ।

यसको मासु—स्निग्ध र भारी छ। कफलाई बढाउँदछ। पुष्टि गराउँदछ। वायु, क्षय, वमन र विषमज्वरमा हितकारक छ।

९२६. शुगा

सं—शुकः ।

यसको मासु—ठण्डा, हलका र ग्राही छ। क्षतकास र क्षयलाई हितकारक छ।

९२७. मैना

सं—सारिका।

यसको मासु—रूखो भैकन स्निग्ध छ। बुद्धि, बल र अग्निलाई बढाउँदछ।

९२८. हलेसो

सं—हारीतः । **हि**—हारियल, हारिल।

यसको मासु—गरम र रूखो छ। केही वायु बढाउँदछ। रक्तपित्त र कफलाई हटाउँदछ। पसीना कढाउँदछ। स्वरलाई खुलाउँदछ।

९२९. परेवा

सं—पारावतः । **हि**—कबूतर।

यसको मासु—स्निग्ध र भारी छ। संग्राही छ। रगत, पित्त र वायुलाई हटाउँदछ।

९३०. चखेवा

सं—चक्रवाकः । **हि**—चकवा ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यसको मासु—मधुरो, स्निग्ध, ठण्डा र भारी छ।

९३१. ढुकुर

सं—कपोतः। **हि**—पोड़की, पड़ुकी, पण्डुकी।

यसको मासु—मधुरो, ठण्डा र संग्राही छ। वायुलाई शान्त गर्दछ। रक्तपित्तलाई हटाउँदछ।

९३२. चाखुरो

सं—चकोरः। **हि**—चकोर।

यसको मासु—स्निग्ध र गरम छ। वायुलाई हटाउँदछ। बल-पुष्टि गराउँदछ।

९३३. पखेरुको फुल

सं—पक्ष्यण्डं।

पखेरुको फुल—स्वादिलो र भारी छ। केही स्निग्ध र वृष्य छ। वायुलाई हटाउँदछ। अति शुक्रकारक छ।

९३४. बोका, बाख्री

सं—छाग,–छागीमांसं।

बोका-बाख्रीको मासु—स्वादिलो, स्निग्ध र हलका छ। अति ठण्डा पनि छैन। विदाही पनि छैन। त्रिदोष र पिनासलाई शमन गर्दछ। रुचि र बल, वीर्य, पुष्टि गराउँदछ।

९३५. नब्याएको बाख्रीको मासु

सं—अप्रसूताजायामांसं।

यो—भोक जगाउँदछ। पिनासलाई हटाउँदछ। अरुचि, सुक्खा खोकी र शोषमा हितकारक छ।

९३६. कलिलो बोकाको मासु

सं—बालाजस्य मांसं।

यो—अति हलका र बलकारक छ। हृदयको हित छ। ज्वरलाई हटाउँदछ। **बूढो बोकाको मासु**–रूखो र वातवर्द्धक हुन्छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बोकाको टाउको—रुचि गराउँदछ। ऊर्ध्वजत्रुको विकारलाई हटाउँदछ।

९३७. खसीको मासु

सं—छागमुण्डमांसं।

यो—कफ लगाउँदछ। भारी छ। नसालाई शुद्ध गराउँदछ। वायु र पित्तलाई हटाउँदछ। बल र मासु बढाउँदछ।

९३८. भेडाको मासु

सं—मेषमांस।

यो—साधारण भेडा र कागेभेडा गरी **दुइ जात** मानिएको छ। **यसको मासु**–भारी छ। पित्त र श्लेष्मालाई बढाउँदछ। पुष्टि गराउँदछ। यसमा पनि खसी बनाएको छ, भने–केही हलका पनि हुन्छ।

थुमोको मासु—वृष्य छ। पित्त र श्लेष्मालाई बढाउँदछ। परिश्रम र केही वातदोषलाई हटाउँदछ। हृदयको हित छ।

९३९. वनेल, सुंगुर

सं—वाराहः। **हि**–वनैला सुअर।

यसको मासु—स्वादिलो, स्निग्ध, गरम र भारी छ। रुचि गराउँदछ। वायुलाई हटाउँदछ। बल र शुक्रलाई बढाउँदछ। पुष्टिकारक छ। निद्रा र दाह गराउँदछ।

९४०. राँगो, अर्ना

सं—महिषः।

यसको मासु—स्वादिलो, स्निग्ध, गरम र भारी छ। बल र वीर्यलाई बढाउँदछ। वायु, पित्त र रगतलाई हटाउँदछ। निद्रा र शरीर बलियो गराउँदछ। झाडा-पिसाबलाई खुलाउँदछ।

९४१. हाँस

सं—हंसः। **हि**–बत्तक।

यसको मासु—स्निग्ध, भारी र उष्णवीर्य छ। शुक्रलाई बढाउँदछ। वृष्य छ। स्वर खुलाउँदछ। वर्ण राम्रो गराउँदछ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९४२. बकुल्लो

सं—बकः। हि–बगला।

यसको मासु—स्निग्ध र ठण्डा छ। वायु, पित्त र रगतका दोषलाई हटाउँदछ।

९४३. कछुआ

सं—कच्छपः। हि–कछुवा।

यसको मासु—वायु र पित्तलाई हटाउँदछ। बल र पुरुषत्त्वलाई बढाउँदछ।

९४४. भ्याक्तो, भ्यागुतो

सं—मण्डूकः। हि–मेढ़क।

यसको मासु—कफ र बललाई बढाउँदछ। ज्यादा पित्त गर्दैन।

९४५. ताजा मासु

सं—सद्योहत मांसगुणाः।

तत्कालै मारिएको ताजा मासु—अमृत समान छ, रोगलाई शमन गर्दछ। सात्म्य हुन्छ। वयस्थापन गर्दछ। बल र पुष्टि गराउँदछ। **बासी**—अहित छ।

९४६. आफै मरेकाको मासु

सं—स्वयं मृतस्य मांसं।

यो—भारी हुन्छ, बल दिँदैन। अतिसार गराउँदछ।

९४७. बूढो र कलिलोको मासु

सं—वृद्धबालयोर्मांसं।

बूढो जीवको मासु—दोषकारक छ। **कलिलाको मासु**—हलका र बलदायक हुन्छ।

९४८. सर्पादिले डसी मरेकाको र सुकेको मासु

सं—सर्पादिदष्टमासं, शुष्कमांसं च।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

विषालुले डसी मरेकाको मासु र सुकाएको सुकुटीले—त्रिदोष र शूल गराउँदछ। **विषले वा पानीमा डुबी वा कुनै रोगले मरेकाको मासु**—मृत्युदोषानुसारका रोग गराउँदछ; क्लिन्न (ग्लानि), उत्क्लेश, वायुकोप, त्रिदोषविकार र दुबलो गराउँदछ।

९४९. जातका भेदले मासुको गुण

सं—जात्यादिपरत्वेन मांसस्य गुणा।

चराहरूमा **भाले** र चौपायामा **पोथीको श्रेष्ठ** हुन्छ। भालेको **तल्लो भाग** र पोथीको **अगाडिको भाग उत्तम** हुन्छ। सबै जीवको शरीरका मध्यभाग प्रायः भारी हुन्छ।

चराको पखेटा छुटचाएको—सबै हलका हुन्छ। **फुल र घाँटी** भारी हुन्छ।

मासुमा—छाती (ह्याकुल्लो), काँध, भुँडी, कोखो, पछाडिसाप्रो, अगाडिसाप्रो, कटी, ढाड, छाला, कलेजो, आन्द्रा—यी क्रमैले, यथोत्तरले भारी स्वभावका छन्।

अन्न खाने चराको मासु—हलका र वातकारक हुन्छ। **माछा खाने चराको**—वातनाशक, पित्तकारक र भारी हुन्छ। **फल खाने चराको मासु**—रूखो, हलका र कफकारक हुन्छ। **मासु खाने चराको मासु**—भारी, वातनाशक र पुष्टिकारक हुन्छ।

समान जातिमा पनि—**मोटा स्वभावका** जन्तुमा **पतला शरीरवाला-को** र **पतला स्वभावका** जन्तुमा **मोटो शरीरवालाको** मासु **उत्तम** हुन्छ।

९५०. साधारण पकाएको मासु

सं—शुद्धमांसं।

कसौडीमा—घ्यू, नभए तेल तताई, हिङ-हलेदो फुराई, बोकाहरूको हाड छुटचाएका मासुका टुक्राहरू ओइरी भुटिएपछि, गल्नसम्म पुग्ने गरी, पानी र नून हाली, पाकेपछि पानीमा रयालेको—पानको पत्ता, ल्वाङ, मरीच र पखालेको चावल यी संक्षेपले मिलाउनुपर्दछ।

यो—रुचि गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। त्रिदोषलाई शमन गर्दछ। बल, पुष्टि र धातुलाई बढाउँदछ। अति वृष्य छ। उत्तम छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९५१. मोही मिलेको मासु

सं—तक्रमांसं

घिउ तताई, हलेदो र हिङ फुराई, त्यसमा बोकाहरूको मासु भुटी, यथायोग्य पानीमा बिस्तार-बिस्तार पकाई, पाकेपछि—भिन्दै भाँडामा यथायोग्य—जीरा, धनियाँ, मरीच, दालचिनी र ल्वाङहरूको चूर्ण मिलाएको मोहीमा डुबाएको मासु—हलका हुन्छ, रुचि गराउँदछ। सबै आहारलाई पचाउँदछ। बल बढाउँदछ। वायु र कफलाई हटाउँदछ। केही पित्त गराउँदछ।

९५२. रसिलो मासु (पुलाउ)

सं—हरीसा।

केही ठूलो भाँडामा, मासुका टुक्रा र प्रशस्त पानी राखी, त्यसमा अन्दाजले, पुग्ने गरी घिउ र केही हिङ, जीरा, हलेदो, अदुवा, शुठो, नून, मरीचहरू र केही चावल, गहूँ, ज्यामीरको रससमेत मिलाई बिस्तारै सिफारिससंग पकाई, माडजस्तो रहेपछि उतारेको मासु—स्निग्ध, सारक र भारी हुन्छ, वायु र पित्तलाई हटाउँदछ। बल बढाउँदछ। संधान गराउँदछ।

९५३. सेकुवा मासु

सं—शूल्वमांसं।

यो—मासुका टुक्राहरूमा केही घिउ-नूनहरू मिलाई, फलामको झिरमा उनी, भुङ्ग्रो आगोमा सेकाई पाकेको मासु—**अमृतसमानको** हलका हुन्छ। रुचि गराउँदछ। भोक जगाउँदछ। बल दिलाउँदछ। कफ र वायुलाई हटाउँदछ। केही पित्त गराउँदछ।

९५४. मासुको गोजी

सं—मांसश्रृंगाटकं।

यो—मासुलाई मसिनो गरी काटी वा कुटी, पानीमा उसिनी उतारेपछि, हिङ, नून, ल्वाङ, मरीच, अदुवा, सुकुमेल, जीरा, धनियाँ र कागती वा निबुआको रस मिलाई, घिउमा भुटी, पिठो बेलेको रोटीभित्र राखी, घिउमा पकाएको—रुचिकारक र भारी हुन्छ। वायु, पित्त र कफलाई शमन गर्दछ। बल-पुष्टि-वीर्य बढाउँदछ। वृष्य छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९५५. मासुको सुरुवा

सं—सिद्धमांसरसः ।

यो—रुचि गराउँदछ । वायु र पित्तलाई हटाउँदछ । परिश्रम, श्वास र क्षयलाई शमन गर्दछ । दुबलो, धातुक्षीण, संधिभग्न भएका, शरीर शुद्ध गराउन खोज्ने, स्मृति-तेज-बलहीन भएका, ज्वर वा कुनै रोगले क्षीण भएका, उरःक्षत भएका, स्वरहीन भएका र आँखा-कान आदि इन्द्रियको बल र आयुको इच्छा हुनेलाई **अति उत्तम छ** ।

इति मांस वर्गः ॥२७॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

अथ संधान वर्गः

९५६. काञ्जिक

सं—काञ्जिक, कञ्जिक, काञ्जी, कुण्डल, कुण्डगोलक, धान्ययोनि, धान्यमूल, कुल्माष, कुल्माभियुत, अम्लसारक। हि–काञ्जी, काँजी।

अमिल्याएको, अन्नका माडलाई "काञ्जिक" कहिन्छ। जस्तै—नयाँ माटाको भाँडो—भित्र-बाहिर खाने तेलले लेपी, पानी राखी, त्यसैमा रायो, जीरा, सिधेनून, हिङ, शुठो, हलेदो, बाँसका कमला पात र भातको माड, गहतको झोलहरू अन्दाज-अनुभवबाट हाली, राम्रोसंग मुख बन्द गरी तीन दिन राखेपछि, कपडामा छानेकोलाई "काञ्जिक" भनिन्छ।

यो—गरम, तीक्ष्ण र अमिलो हुन्छ, हलका छ। रुचि र पाचन गराउँदछ। भेदक र वस्तिशुद्धिकारक छ। **लेप गर्दा**–दाह र ज्वरलाई हटाउँदछ। **पिएमा**–वायु र कफलाई हटाउँदछ। शूल, शोथ, भ्रम, दाह, मूर्च्छा, पित्तज्वर, अजीर्ण, आध्मान, विड्वन्ध र आमदोषलाई शमन गर्दछ।

यसैमा—माषहरूको फुरौलासमेत राखी, बनाएको छ भने, अझ बढ्ता गुण दिने हुन्छ, र ती फुरौला पनि-ठण्डा, रुचिकारक, कफवर्द्धक र दाह, शूल, अजीर्णका नाशक हुन्छन्। नेत्ररोगमा भने हितकारक छैनन्।

९५७. तुषोदक

बोक्रासहित काँचो जौ कुटी, भिजाई, अमिल्याएकोलाई "तुषोदक" कहिन्छ।

यो—तीक्ष्ण, गरम र पाचक छ। हृदयको हित छ। वायु, पित्त, पाण्डु, कृमि र वस्तिपीडालाई हटाउँदछ। भोक जगाउँदछ। रक्तपित्त गराउँदछ। भेदक छ। पाकावस्थामा पिरो छ।

९५८. सौवीर

काँचो वा पाकेको जौ, फली—बोक्रा छुटचाएकोबाट पूर्वोक्त प्रकारले बनेकोलाई, "सौवीर" कहिन्छ।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

यो—अमिलो र दीपन छ। तृप्तिकारक र बलदायक छ। ग्रहणी, अर्श, कफविकार, उदावर्त, मस्तकदोष, आनाह, अंगमर्द र हड्डीको पीडालाई शमन गर्दछ। भेदक छ।

९५९. आरनाल

बोक्रा छुटचाएको काँचो गहूँ, काँचो वा पकाएकोबाट पूर्वोक्तझैं बनेकोलाई "आरनाल" भनिन्छ।

यो—पाकावस्थामा पिरो छ। भेदक छ। वातदोष र श्लेष्मदोषलाई हटाउँदछ। रगत र पित्तलाई कोप गराउँदछ। **'हारीत'का मतमा**—भोक जगाउँदछ, रुचि गराउँदछ। खाएको वस्तुलाई पचाउँदछ। वातदोष, कफदोष र शूललाई हटाउँदछ।

९६०. धान्याम्ल

धान-चावलबाट वा कोदोबाट, पूर्वोक्त प्रकारले बनेकोलाई "धान्याम्ल" भनिन्छ।

यो—हलका र प्यारोलाग्दो हुन्छ। भोक जगाउँदछ। सबै प्रकारका वातरोगमा र अरुचिमा हितकारक छ।

९६१. शिण्डाकी

मूलाका पातको रसमा रायोको चूर्ण मिलाई अमिल्याएको, अथवा **तोरी, सस्यूँका पातका रसमा** चावलको पिठो मिलाई बनेकोलाई "शिण्डाकी" भनिन्छ।

यो—रुचि गराउँदछ। भारी छ। पित्त र श्लेष्मालाई बढाउँदछ।

९६२. शुक्त

कन्द-मूल-फलहरूमा, तेल र नूनमिलाई, अमिल्याई बनेकोलाई "शुक्त" भनिन्छ।

यो—हलका छ। पाचन छ। रुचि गराउँदछ। तीक्ष्ण र गरम, रूखो र भेदक छ। कफदोष, पाण्डु र कृमिलाई हटाउँदछ। रक्तपित्त गराउँदछ।

९६३. चटनी वा अचार

सं—संधान।

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

कन्द-मुल-फलहरूमा रायो मिलाई साँधेकोलाई "संधान" भनिन्छ।

यो—विशेष हलका छ। रुचि गराउँदछ। पाचन छ। वायुलाई हटाउँदछ।

९६४. अरिष्ट

औषधिहरू पकाएको काढाबाट बनेको(अमिल्याएको)लाई "**अरिष्ट**" भनिन्छ।

यो—लघुपाकी हुनाले, पूर्वोक्त **सबैभन्दा उत्तम छ। यसको स्वभाव**—जुन-जुन वस्तुहरूबाट बनेको छ, उसै-उसै वस्तुको समान छ। विशेष गरी—हलका, पिरो र टर्रो छ। केही अमिलो भावको हुन्छ। भोक जगाउँदछ। पाचन गराउँदछ। सारक छ। पित्तदोष, वातदोष, कफ-दोष, कुष्ठ, गुल्म, अर्श, शोष, शोफ, संग्रहणी, पाण्डु, प्लीहा, उदररोग, ज्वर, शूल, कृमि, क्लम र आनाहमा हितकारक छ।

९६५. आसव

काँचा औषधिहरू भिजाएको पानीबाट बनेकोलाई "**आसव**" भनिन्छ।

यो—जुन-जुन वस्तुबाट बनेको छ, उसै-उसैसमान गुणको पनि हुन्छ। विशेष गरी—वायुलाई हटाउँदछ। मुखलाई प्रिय गराउँदछ। कडा मदको हुन्छ। स्निग्ध, भारी र ग्राही छ। भोकलाई जगाउँदछ। रगत, मासु, कफ र बल-पुष्टि-मेदा, स्त्रीको दुधलाई बढाउँदछ। ग्रहणी, गुल्म, मूत्राघात, अर्श र शोफमा हितकारक छ।

९६६. मदिरा, रक्सी

सं—मद्य, सीधु, मैरेय, मिरा, मदिरा, सुरा, कादम्बरी, वारुणी, हाला, बलवल्लभा, मेधावी, कापिशायनी। **हि**—मदिरा, दारू। **ब**—मदिरा, मद। **म**—दारु, मद्य। **क**—शरे, साराई।

स्वभाव—पिरो, तीतो, टर्रो र स्वादिलो छ। तीक्ष्ण र गरम छ। पाकावस्थामा अमिलो छ। रुचि गराउँदछ। भोक जगाउँदछ, तुष्ट गराउँदछ। विकासी र हृदयको हित छ। झाडा-पिसाबलाई खुलाउँदछ। नाडी र वस्तिस्थानलाई शुद्ध गराउँदछ। स्वर खुलाउँदछ। बल, वर्ण, आरोग्य र पुष्टि गराउँदछ। कफ, वायु, आनाह, र शूललाई हटाउँदछ। रगतलाई बिगार्दछ। विष लागेको, शोकमा परेको र

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

मन्दाग्नि भएकोलाई हितकारक छ। **सात्त्विक स्वभावकाले पिएमा**—हाँस्नु-गाउनु गराउँदछ। **राजसिकवालालाई**--साहस दिलाउँदछ। **तामसिकवालाले पिएमा**--निद्रा र आलस्यहरू गराउँदछ। यो--बलको र समयको **विचार पुऱ्याई पिउँदा—अमृतसमान** हुन्छ। **बेविचारबाट** सेवन गरेमा—**विषसमान** हानिकारक हुन्छ।

निषेध—अति लाहू, दुर्गन्धी, भारी, बेरसको, कीरा परेको, चर्को स्वादको र बाक्लो, दाहकारक हुन्छ। फोहोर भाँडामा रहेको, नयाँ, चिप्लो, घिनलाग्दो, धमिलो, तातो र गरम वस्तुसंग मिसिएको वा कडो वस्तु मिसिएको पनि कदापि उपयोग नगर्नू। स्वास्नीमानिस र ब्राह्मणले पनि कदापि सेवन नगर्नू, बुद्धि-शुद्धिलाई भ्रष्ट गराउने स्वभावको छ।

यो—अरिष्ट, सुरा, वारुणी, सीधु, आदि गरी **धेरै जातको हुन्छ,** अर्थात् अमिल्याई–लाहू भएको पिउने वस्तुलाई "मद्य" भनिन्छ। जस्तै–निम्नोक्त प्रकारले फरक मानिएको छ।

९६७. सुरा

मार्सी वा षठिया चावलबाटबनेको, मदिरालाई, "सुरा" भनिन्छ।

यो—भारी र ग्राही छ। कफ, मेदा, बल र पुष्टि गराउँदछ। स्त्रीका स्तनमा दुध बढाउँदछ। शोथ, गुल्म, अर्श, ग्रहणी र मूत्रकृच्छ्रमा उपयोगी छ।

९६८. वारुणी

पत्थरमा पिनेको—पुनर्नवाबाट बनेकोलाई र ताड, खजूरहरूका रसबाट बनेकोलाई "वारुणी" भनिन्छ।

यो—तीक्ष्ण र हलका छ। हृदयको हित छ। पुष्टि गराउँदछ। कफ र स्त्रीको दुधलाई बढाउँदछ। पिनास, आध्मान, विवन्ध, शूल, श्वास, कास, वमन, गुल्म, अर्श र मूत्रकृच्छ्रमा उपयोगी छ।

९६९. सीधु

यो–'पक्वरस' र 'शीतरस' गरी दुइ जातको हुन्छ।

उखुको, पकाएको रसबाट बनेकोलाई "पक्वरस-सीधु" र काँचो रसबाट बनेकोलाई "शीतरस-सीधु" भनिन्छ। **पक्वरस**–श्रेष्ठ छ। स्निग्ध

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

छ। रुचि गराउँदछ। स्वर खुलाउँदछ। भोक जगाउँदछ। बल, वर्ण, वायु र पित्तलाई बढाउँदछ। विवन्ध, मेदा, शोथ, उदरशोफ, अर्श र कफरोगमा उपयोगी छ। आमातिसार र ग्रहणीमा पनि हितकारक छ। "शीतरस"–लेखन छ। पक्वरसभन्दा गुणमा कमी छ।

९७०. दाखको मदिरा

सं—द्राक्षामदिरा।

दाखबाट बनेको मदिरा—बढिया छ। स्निग्ध र रुचिकारक छ। भोक जगाउँदछ। स्वच्छ र हलका छ। केही गरम र लेखन छ। कोमल छ। बल, पुष्टि, वर्ण, शुक्र र वायुलाई बढाउँदछ। केही पित्त गराउँदछ। शोष, मेदा, क्लेद, पाण्डु, अर्श, कफ, कृमि, मेह, कामला, रक्तपित्त, कुष्ठ, विषमज्वर र रक्तार्शमा उपयोगी छ।

नयाँ मदिरा-पूर्वोक्त सबै जातका—ठण्डा र वात-पित्त-कफवर्द्धक, त्रिदोषजनक, दाहकारक, विशद, भारी, दुर्गन्ध, वृंहण र हृदयको अहित छ।

पुरानो मदिरा-सबै हलका र सुगन्धी छ। भोक र रुचिलाई बढ़ाउँदछ। रिंगटा लगाउँदछ। वृष्य र हृदयको हित छ। नसाहरूलाई शुद्ध गराउँदछ। नुनिलोबाहेक अरू रसका पदार्थहरूसंग सेवन गर्दा कफलाई हटाउँदछ। वातदोष, कृमिदोष र अरू सबै रोगमा पनि हितकारकै छ।

मदिरा—विधिपूर्वक योग्य मात्रा गरी, बलाबलको विचार र समयको विचार पुऱ्याई, हितकारक अन्नका साथ पिएमा **अमृतसमान** गुण दिने हुन्छ। किनभने, मदिरा, स्वभावैले अन्नसमान गुणकारक छ। परन्तु— विनारीतले जसो पायो उसै पिउनाले रोगहरू गराउने हुन्छ।

निषेध—परिश्रमले थाकेको, ज्वरले पीडित भएको, बुद्धिको थकोट भएको, विषालु वस्तु पिएको, सर्पले डसेको र शोफ, शोष, पाण्डु, क्षय, अपस्मार, जलोदर, रक्तपित्त, श्वास, रोग भएको र परेला बटारिएकोलाई, कुनै जातका पनि मदिरा हितकारक छैन।

४५

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

९७१. मुखमा—लशुन, मदिराहरूको गन्ध हटाउने उपाय

मोथे, देवीसरोको फल, कूट, जीरा, धनियाँ, सुकुमेल वा अलैंचीहरू मिलाई चपाउनाले स्वाभाविक मुखको दुर्गन्ध र लशुन. मदिराहरूको दुर्गन्ध हट्‌दछ ।

इति सन्धान वर्गः ॥२८॥

नमः शिवाय ॥

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

वस्तुबोधक शब्दानुक्रमणिका

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

—अनुक्रमणिका-क्रम—

नेपाली-भाषा

संस्कृत-भाषा

हिन्दी-भाषा

बंगाली,-महाराष्ट्री,-कर्नाटकी-भाषा

लैटिन-भाषा

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नेपाली शब्दानुक्रमणिका

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
अ		अवजूस	५५६
अंशूदक	८०१	अभ्रक	६८९
अकर्करा	६५९	अमला	५७३
अगस्ति	४५८	अमारो	५७६
अगुजे वयर	५६९	अमिली	५७५
अगुरु	६३८	अमिलीको शर्वत	७९७
अंकोल	४२७	अमिले लहरो	४७
अंगुर	५५६	अमिलो आँप	५२०
अजमोदा	२१७	अमिलो टाँकी	४१६
अजयपालको वोट	७३४	अमिलो पालुङ्गो	३१३
अजयपालको गेडा	७३५	अमिलो बेथे	३१३
अञ्जीर	५९९	अमिलो वेल	५८२
अत्तर गुलाफ	४६१	अमृसो	३९५
अतिवलु	९६	अम्फी	४२७
अतिरस	२२४	अम्वर	२०५
अतिसानो गोठाले काँक्रो	३३	अम्वा	६००
अतिसानो फिक्का रातो झुसे दुधेझार	१५६	अरिष्ट	९६४
		अरीण	३७१
अतिसेतो श्रीखण्ड	६१८	अरीणको तेल	८७८
अतिसेतो कमल	५०६	अर्खु	३६५
अदुवा	१८५	अर्चल	२२०
अन्न	७४९	अर्नाको मासु	९४०
अनार	५४२	अलैची	२०७
अपराजिता	२६	अल्लो	१७१
अपामार्ग	९१	अशोक	४५२
अफीम	७३७	अश्वगन्धा	९९
अफ़ीमको बोट	७३६	असिनाको पानी	८००

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
असुरो	७८

आ

शब्द	क्रमांक
आँक (रातो)	७४१
आँक (सेतो)	७४२
आकाशवेली	१८
आँकुरीफूल	४२
आँखलेझार	३९४
आँखातरुआ	१७८
आँट	६०१
आतशीकाँच	७२६
आनूप भूमि	८००
आनूपको पानी	८००
आँप	५१६
आँपको चटनी	७९६
आँपको चाना	५१७
आँपको फूल (मुजुरी)	५१९
आँपको माडा	५१८
आँपको मुरब्बा	५२३
आँपको शर्बत	७९५
आफै मरेका जन्तुको मासु	९४६
आरनाल	९५९
आरारूट	२९०
आरु	५५५
आलस	७६८
आलसको तेल	८७४
आलु	३३१
आलुचा	५५५
आलुबखडा	५५५
आसव	९६५
आशापुरी गुग्गुल	६५०

इ

शब्द	क्रमांक
इधारको पानी	८००
इन्द्रकमल	१२४
इन्द्रजौ	४२०
इन्द्रजौको रूख	४१९
इसबगोल	१२५
इस्पात	६७६

उ

शब्द	क्रमांक
उखर भूमिको नून	२१६
उखू	८९१
उँटकटेरी	४१८
उटनीको दुध	८२१
उभ्रेको पानी	८००
उशीर (देशी)	६६६
उशीर (पहेँलो)	६६७
उशीर (नेपाले)	३८२

ऊ

शब्द	क्रमांक
ऊम्वी (जौ, गहूँको होरा)	७९२

ऋ

शब्द	क्रमांक
ऋतुहरीतकी	५९३
ऋद्धि	१३६
ऋषभक	१३३

ए

शब्द	क्रमांक
एकखुरेको दुध	८२०
एक्लेवीर	३६०

ऐ

शब्द	क्रमांक
ऐंझेरु	१४९
ऐरेलु	२२
ऐरेलु (ठूलो)	२३
ऐरेलु (विहीजत्रो सानो)	२४
ऐसेलु	३७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
ओ	
ओखर	५४६
ओखरको तेल	५४८
ओडारमा रहने जनावरको मासु	९०३
ओल	२८४
ओलमिश्री	८९६
औ	
औलेतयर	५६९
क	
कंकोल	६३६
कंघनी	९६
कच्चेडो	७१
कचूर	२५२
कछुआको मासु	९४३
कंचिर्नु	६१
कंचिर्नेपाते बाँको	३०४
कटसरैया	४९०
कढी (काँचो)	८४८
कढी (पकाएको)	८४९
कण्टकारी	७१
कण्टकारी सेतो फुल्ने	७२
'कल्ले देशी सल्लो'	५८६
कदम	४३४
'कनकचम्पा'	४६५
कनिकेकुरो	१२८
कपास	१२०
कपूर	६३०
कपूरको तेल	८८२
कपूरपाती	६५८
कपूरहलेदो	२५१
कमरख	५५७
कमल (केही सेतो)	५०५
कमल (अति सेतो)	५०८
कमल (रातो)	५०७
कमल (नीलो)	५०८
कमलका फूलको मह	५१५
कमलकन्द	५१३
कमल केसर	५१४
कमलको डाँठ	५१२
कमलगट्टा	५११
कमला	५७७
कयेथ	५८२
करमको शाक	३२८
करवीर	७३९
करही वृक्ष	४४९
करिचे	१६४
करीर वृक्ष	३७०
करेले लहरो	३९
करौंदा	५९१
कर्कटश्रृंगी	२३०
कर्कलो	२९२
कर्णालीनून	२१०
कलछे लहरो	४
कलमी आँप	५३१
कलमीसोरा	२६२
कलिलो बोकाको मासु	९३६
कबाबचिनी	२१८
कवै	१०६
कसूर	४८
कसौदी	११६
कस्तूरी	६२७
कस्तूरीवेली	४७९

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
का		काँढे साकिनू	८६
काउछे सिमी	३४०	कानमा तेलको गुण	८८७
काउछो	१३	काने सिन्को	४९
काकचुच्चे	३४	काफल	४११
काकजङ्घा	१०९	काभ्रो	४१६
काकोली	४	काली काठको गेडा	१९३
काँक्रो	३४८	काली ज्यामिर	५८०
काँक्रोको बियाँ	३४८	कालीमाटी	७०५
कागति	५७८	कालो कपास	११९
कागतिको शर्बत	७९८	कालो जटामसी	६४६
कागजी बदाम	६०७	कालो जीरा	१९९
कागजी बदामको तेल	६०७	कालो दूबो	३८९
कागुनू	७७३	कालो निसोत	२३१
कागुनू (ठूलो)	७७४	कालो नून	२१०
काँच	७३१	कालो फल हुने ऐंसेलुको लहरा	३६
काँचको नून	२११	कालो मूँग	७५५
काँचो कढी	८४८	कालो रायो	७७२
काँचो दुध	८२४	कालो लहरो	४०
काजू	६१२	कालो सारिवा	६५६
काञ्जिक	९५६	काश	३७९
काठी ज्यामिर	५८०	काश्मीरी केसर	६२५
काठे अमला	५७४	काष्ठागरु	६४१
काठे केरा	५३०	काँसो	६७९
काठे चापो	५०४	काहुलो	४३९
काठे पिपल	५६३	**कि**	
काँढा नहुने लज्जालु	१६७	किम्बू	६०२
काँढे ताल	४३१	किराती श्रीखण्ड	६१८
काँढे बोटे दुरालभा	७५	किसमिस	५५६
काँढे मयल	४५१	**कु**	
काँढे शल्लो	५८६	कुकुरडाइनो	१५८
काँढे शल्लोको खोटो	६५३	कुकुरमुता	५०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
कुखुराको मासु	९२४
कुखुराको मासु (वनैयाँ)	९२५
कुचिला	७४५
कुट	६५४
कुटकी	२२३
कुटमिरो	३५८
कुटशिमल	३५८
कुटिलकोसा	३९९
कुन्दपुष्प	४८७
कुन्दरु	३५५
कुवेराक्ष	३७३
कुभिण्डो	३३६
कुरिलो	१०२
कुर्सानि	१०६
कुलत्थाञ्जन	६९५
कुलञ्जन	१९६
कुश	३८०
कुशजस्तो पिर्हे	३८२
कुसुम	३२२
कुसुमको तेल	८७५
कू	
कूवाको पानी	८००
कृ	
कृष्णजीरा	१९९
कृष्णागरु	६३९
के	
केतकी	४६८
केवरा (नेपाले)	७४६
केवरा (देशी)	४६८
केरा	५२९
केराउ	७६४
केराउको शाक	७६४
केराको गानू	५२९
केराको बुङ्गो	३३५
केसर	६२४
केसरी रूख	४४०
केहीमात्र पहेँलो श्रीखण्ड	६१४
केही सेतो कमल	५०५
कै	
कैरुवा (आ)	१३१
को	
कोइरालो	४५३
कोक्याउने लहरो	४४
कोदो	७७८
कोसे अन्न	७४९
कौ	
कौडी	७०८
क्या	
क्यामुनू	४३५
क्षी	
क्षीरकाकोली	४
क्षु	
'क्षुद्रधान्य'	७४९
ख	
खजूर (साधारण)	५३४
खजूर (अति गुलियो)	५३५
खजूर (सानो)	५३६
खजूर (सुलेमानी)	५३७
खट्टे	७९०
खङ्गेसिमी	३४१
खनायो	५६७
खमारी	४१५

४६

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
खयरको रूख	३६२
खयर (गन्हाउने)	३६३
खयर (खाने)	३६४
खर	३९१
खरायोको मासु	९१६
खरी	६९९
खरैटो	९४
खर्बूजो	३४७
खस (उशीर)	६६६
खसीको मासु	९३७
खस्रेटो	५६८
खा	
खाक्सी	४४२
खाने खयर	३६४
खाप्रे	७०३
खारीनून	२१६
खि	
खिर्रो	४१९
खिरौँलो (सानो)	१३४
खिरौँलो (ठूलो)	१३५
खिर्नी	५४१
खु	
खुँदो	८९१
खुरासानी ज्वानू	२६७
खुर्पानी	५५५
खुर्सानी	२६५
खे	
'खेक्सा'	३४३
खेतका मूलको पानी	८००
खेतको काँक्रो	३५१
खेसरी	७६५
खेसरीको शाक	७६५

शब्द	क्रमांक
खो	
खोटो (काढे शल्लोको)	६५३
खोटो (शल्लोको)	६६८
खोटो (सिमलको)	३५७
खोस्री छरी खाने पखेरुको मासु	९०५
ग	
गङ्गाजल	८००
गडगडे	७८०
गद	२७८
गधहीको दुध	८२३
गन्धक	६८७
गंधे	३२७
गन्हाउने खयर	३६३
'गरुडपञ्जा'	३०९
गहत	७६६
गहूँ	७५१
गहूँत	८६५
गहूँ, जौ आदि अन्नहरूको तेल	८७७
गहूँ-जौहरूको होरा	७९२
गा	
गाईको घिउ	८५६
गाईको दही	८२८
गाईको दुध	८१५
गाईको नौनी	८५१
गाईको मोही	८४४
गाईतेवारे	२०६
गाई दुहुने समय	८१५
गाईबाख्रीहरूका मूत्रको प्रयोग	८६८
गाजरमूला (पहेँलो)	२७३
गाँजा	६३
गाण्टेझार	१७५

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
गाण्टेफूल	१७५
गाण्टेमूला	२७२
गानूमा कपूर वास आउने दुधे लहरो	६५५
गि	
गिठो (तीतो)	२९९
गिठो (मीठो)	३००
गिनेरी	४१२
गु	
गुग्गुलधूप	६४८
गुँडमा रहने जीवको मासु	९१२
गुज्राती अगरु	६४०
गुद (गुन्द्री बुन्ने)	४००
गुदेरगानू	२१९
गुफामा रहने जन्तुको मासु	९०३
गुम्पाति	१७५
गुराँस (वनमाष)	५
गुराँस (फूल)	३५९
गुर्जो	१
गुर्जोको सत्त्व	१
गुर्वो (तिलथोप्ले)	३०६
गुर्वो (तीनपाते)	३०७
गुलाफ	४५९
गुलाफ (वास नहुने सेतो)	४६०
गुलाफ (रातो)	४६१
गुलाफ (अत्तर)	४६२
गुलाफ (बाऱ्हमासे)	४६३
गुलाफ (वास हुने ठूलो सेतो)	४६४
गुलाफजामुनू	६०४
गुह्यगरी सुपारी	५९६

शब्द	क्रमांक
गे	
गेरु	७०१
गो	
गोखुर	७४
'गोठाले पान'	५६८
गोडा हुने साना जन्तुको मासु	९१३
गोदावरी फूल	४८६
गोपीचन्दन	७०४
गोभी	३३२
गोभ्रेसल्लो	६२३
गोमेद	७२३
गोरखतुम्बा	१५
गोरखमुण्डी	१३८
गोरोचन	६२९
गोलकाँक्री	३४४
ग्या	
ग्याठकोभी (गोभी)	३३४
ग्याण्टका	५०३
घ	
घरपाला जन्तुको मासु	९०८
घि	
घिउ	८५५
घिउकुमारी	१४३
घिउकेरा	५३२
घिउसिमी	३३९
घिरौलो	१०
घिरौलोजस्तो काँक्रो	३४९
घु	
घुघी	७००
घो	
घोडताप्रे	१४८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
घोडीको दुध	८२०	चापो	४६५
घोडेदुबो	३८९	चाभो	१९०
घ्या		चाभोको फूल	१९०
घ्याम्पेतरुल	२९८	**चि**	
च		चिचिण्डाका रूपको काँक्रो	३५३
चकमके	१२७	चिचिण्डो	३३८
चखत्रो	२२२	चिण्डे	२२८
चखेवाको मासु	९३०	चितु	१९१
चठेल करेला	३४३	चितु रातो	१९२
चना	७६२	चिनियाँ कपूर	६३१
चनाको शाक	७६२	चिनियाँ करेला	३५४
चनाको क्षार	२६१	'चिनियाँ कुसुमफल'	५५०
चनाको रोटी	७८५	चिनी	८९४
चन्दापुरी सुपारी	५९६	चिनी मिलाएको दही	८३५
चन्द्रकान्तणि	७२७	चिया	२६६
चप्रा	२४५	चिराइतो	४१०
चमेली फूल	४७०	चिरौजी	५३९
चम्पापुरी सुपारी	५९६	चिरौजीको तेल	५३९
चराको फुल	९३३	चिलाउने (रूख)	४५६
चराहरूको मासु	९१८	चिसो पानी पिउने अवस्था	८०४
चरीअमिलो	१६३	चिसो पानीको निषेध	८०५
चर्चरे लहरो	४१	**चु**	
चम्सुर	११०	चुंडी-चुंडी खाने पखेरुको मासु	९०७
चा		चुत्रो	२४३
चाकु	८९२	चुन (खाने)	५९८
चाकु, सखर मिलाएको दही	८३६	चुम्बक	६७७
चाक्सी	५८१	**चू**	
चाखुरोको मासु	९३२	चूक	५७५
चाँगे	५०२	चूवा	४५७
चादमारी	३०१	**चे**	
चाँदी	६७१	चेप्टेपाङ्ग्रो	४२४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
चेप्टेस्यूँडी	७४०
चो	
चोपचिनी	१५७
चोपडलोको पानी	८००
चौ	
चौगडाको मासु	९१६
च्या	
च्याउ	६२
च्यू	
च्यूरा	७८७
च्यूली	३६९
च्यूलीको तेल	८७९
छ	
छतिउन	६२१
छरी-खोस्री खाने पखेरुको मासु	९०५
छा	
छानी निचोडेको दही	८३४
छि	
'छिउँके'	१३९
छिकछिके सन	८२
छिटो-छिटो चुँडी-चुँडी खाने पखेरुको मासु	९०७
छु	
छुकुम	२३८
छो	
छोप (तिलको)	७६७
छोहोरा	५३८
छ्या	
छ्यापी	२८१
छ्यु	
छ्यूँके झार	५१
छ्युंके वनतोरियाँ	१२
ज	
जगर	४३२
जङ्गली मृगहरूको मासु	९०१
जटामसी	६४३
जडेलो	४५
जपापुष्प	४८९
जयन्ती	१०५
जरिङ्गो	५२
जलपाडरी(ली)	१७२
जलुको	२९४
जवाकस्तूरी	६३२
जवाखार	२६०
जस्ता	६७५
जहाजी नरिवल	५३३
जा	
जाइपत्री	६३४
जाइफल	६३५
जाङ्गलभूमि	८००
जाङ्गलभूमिको पानी	८००
जात र अंगका भेदले मासुको गुण	९४९
जाते तरुल	२९८
जामुनू	५२४
जामुनू ठूलो	५२५
जामुनू (नदीका किनारको)	५२६
जि	
जिम्बू	२०३
जिलेबो	७८६
जी	
जीरा	१९७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
जीरा सेतो	१९८
जीरी	७
जीवक	१३२
जु	
जुक्रेत	३६५
जुनेलो	७५२
जुनेलोको चिनो	८९९
जुरेकाफल	५४१
जू	
जूही	४८४
जे	
जेठीमधु	२२७
'जेभ्रे'	९०
जै	
जै	७८२
जो	
जोगेलहरो	४१
जौ	
जौ	७५०
जौ आदि अन्नको तेल	८७७
जौंको होरा	७९२
ज्या	
ज्यामिर	५८०
ज्वा	
ज्वानू	१८९
ज्वानूको पात	१८९
झ	
झर्नाको पानी	८००
झि	
झिगनी	११
झिरे लहरो	४३

शब्द	क्रमांक
झु	
झुसे वनतोरियाँ	१२
झौ	
झौवा	१०१
ट	
टक्कर	४९२
टटेलो	४१३
टि	
टिमूर	५८३
टु	
टुनी	६३३
ट्या	
ट्यागुनू	३०१
ट्वा	
ट्वाकफूल	७४६
ठु	
ठुँगी खाने पखेरुको मासु	९०६
ठुलो ऐंरेलु	२३
ठुलो कागुनू	७७४
ठुलो कुरो	४१९
ठुलो केराउ	७६४
ठुलो खिरौंलो	१३५
ठुलो जटामसी	६४४
ठुलो जामुनू	५२५
ठुलो दाँतेओखर	५४८
ठुलो नालुपाट	८४
ठुलो नीर	८९
ठुलो नेपाले उशीर	३८३
ठुलोपाते अमिलेलहरो	४७
ठुलोपाते सानो लज्जालु	१६६
ठुलो पिपला	१८१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
ठुलो फणीर	५२५
ठुलो बयर	५६९
ठुलो वलु	९५
ठुलो विही	६८
ठुलो मौलसरी	४६७
ठुलो मोथे	२६४
ठे	
ठेकीफल	१८२
ठो	
ठोटने	८७
ठोटरीको मासु	९१४
ड	
डल्लो पाङ्ग्रो	४२४
डल्लो भण्टा	३४५
डसी मरेकाको मासु	९४८
डु	
डुम्री	५६६
डो	
डोडीशाक	३२९
डोलोसिमी	३३९
डौ	
डौठेंनिहुरो	१५३
ढ	
ढड्डी	३७५
ढु	
ढुकुरको मासु	९३१
त	
तगर	४९२
तताई सेलाएको पानी	८१०
तताएका दुधको दही	८३२
तताएको तातै र सेलाएको दुधको गुण	८२५
तरुल	२९५
तरुल नीलो	२९६
तरुल भैंसे	२९७
तरुल जाते वा घ्याम्पे	२९८
तर्बुजो	३६७
तलाउको पानी	८००
तलेवेली	४७७
ता	
ताका	११३
ताजा मासुको गुण	९४५
तातो पानीको निषेध	८११
तातो पानीको प्रयोग	८०९
ताप्रे	१२७
तामा (बाँसको)	२७५
तामाबांस	२७५
तामो (धातु)	६७२
तारी	४६८
ताल(ड)	४३१
तालको जरा	४३१
तालको पङ्खा	४३१
तालको पात	४३१
तालको पानी	४३१
तालको फल	४३१
तालको मञ्जरी	४३१
तालमखाना	१२२
तालिसपत्र	३३९
ताल्चेझार	३९४
ति	
तितराको मासु	९२१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
तितेकाँक्रो	३५०
तिते गिठो	२९९
तितो करेला	३४२
तितेपाती	१५७
तीतो गोलकांक्री	२०
तीतो तुम्बा	१४
तिदु	५४४
तीनपाटे गुदेझार	३९७
तीनपाटे सिहुँडी	७४०
तीनपाते गुर्वो	३०७
तिल	७६७
तिलको छोप	७६७
तिलको तेल	८७०
तिलथोप्ले गुर्वो	३०६
तिलको पीना	७६७
तिहुरी (त्युरी)	१०४
ती	
तीर	३७६
तु	
तुरञ्जवीन (यवास शर्करा)	८९८
तुलसी	४९४
तुलसी बाबरी	४९७
तुसारोको पानी	८००
तुषोदक	९५७
तू	
तूनी	६३३
तृ	
तृणकुंकुम	६२५
ते	
तेजपात	२३६
तेजवं(मू)ल	६०५
तेमा	८९१
तेल	८६९
तेलको निषेध	८८९
तेल लगाई स्नान गर्नाको गुण	८८८
तै	
तैलङ्गी सुपारी	५९६
तो	
तोरी	७७०
तोरीको तेल	८७३
तोरीको शाक	३२५
था	
थाकल	१२९
थाकल पहेँलो दुध फूल हुने	१३०
थु	
थुनेर	६६१
द	
दवदवे	४३६
दमना	४९३
'दमाइँफल'	५८७
दमौरा	४४१
दयालो	६२६
दहको पानी	८००
दही	८२७
दहीको तर	८४०
दहीको निषेध	८३८
दहीको पानी	८४१
दा	
दाख	५५६
दाखको मदिरा	९७०
दाँते ओखर सानो	५४७
दाँते ओखर ठूलो	५४८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
दारिम	५४२
दार्जलिङ्गे करेला	३५४
दालचिनी	२३४
दालचिनीको तेल	२३४
दाह्री हुने पिपल	५६४
दि	
दियार(ल)	६२०
दियारको तेल	८८३
दु	
दुध	८१४
दुधको खराबी	८२५
दुधको तर वा मलाही	८२६
दुधको सात्म्यासात्म्य	८२४
दुध पच्ने उपाय	८२५
दुध फाटेको छोक्रा	८२५
दुध फाटेको पानी	८२५
दुधबाट झिकेको नौनी (मखन)	८५४
ऐ को घिउ	८६०
दुधेझार (ठूलोपाते)	१५४
दुधेझार (मसिनापाते)	१५५
दुधेझार (अतिसानो फिक्का रातो झुसे)	१५६
दुधे मरुईलहरो	२७
दुधे वर	५६०
दुधे बिराले लहरो	३०३
दुधे लहरो (साँढे गन्हाउने)	२९
दुरालभा (काढे बोटे)	७५
दुरालभा (लहरे)	७६
दुरालभा (सानो काँढे लहरे)	७७
दुरालभाको चिनी	८९८
दुलोमा रहने जन्तुको मासु	९०२
दुम्सीको मासु	९१७
दू	
दूबो (घोडे)	३८९
दूबो (नीलो वा कालो)	३८९
दूबो (लहरे)	३८९
दूबो (सेतो)	३८९
दे	
देवदारु (देवार)	६२०
ऐको तेल	८८३
देवीसरो	१०३
देशी केवडा	४६८
देशी झौवा	१००
देशी निम	४०९
देशी शल्लो	५८६
देशी महुवा	५५२
देहाते बयर	५६९
दो	
दोपहरे फूल	४८८
दोषविशेषमा मोहीविशेष	४४३
द्यौ	
द्यौनिगालो	३८८
द्रो	
द्रोणपुष्पी	१७५
ध	
धनेरो	२४८
धतुरो	७४७
धनियाँ	१८८
धनियाँको शर्बत	७९९
धनुर्वांश	२७५
धन्वन्तरि	५३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
धा	
धान	७४९
धानको लावा	७८७
धान्याम्ल	९६०
धाम(मि)न	४३६
धारोष्ण दुध (गाईको)	८१५
ध्वा	
ध्वाँसे	१७८
धू	
धूपी	६६५
न	
नखी	६५७
नदीको पानी	८००
नदीका किनारको फणीर	५२६
नदीको नजीक बालुआमा उब्जेको पानी (विकर)	८००
नयाँ घिउ	८६१
ऐको प्रयोग	८६२
नयाँ पुराना अन्नको स्वभाव	७८२
नरिवल	५३३
नरिवलको तेल	८८५
नरिचो	३३०
नर्कट	३८७
नलुको	३०६
ना	
नाककोरे	६७
नागकेसर	२३७
नागरमोथे	२२६
नागबला	९७
नागेश्वर	२३७
ऐको रूख	४५५
नालुपाट	८३
नावोधान	७७५
नासपाती	१४९
नि	
निगालो	३८७
निन्दित पानी	८०७
निवुआ	५७९
निम	४०७
निमको तेल	८८०
निर्विषी	२५०
निर्मली	५८७
निषिद्ध दुध	८२५
निसोत (सेतो)	२३१
निसोत (रातो)	२३२
निसोत (कालो)	२३३
निहुरो	१५३
नी	
नीर	८८
नीर ठुलो	८९
नीरमणि	७२२
नीलो कमल	५०८
नीलो तरुल	२९६
नीलो तुथो	६८३
नू	
नूनढिकी	३२६
नूनपानीको खार	२५८
ने	
नेपाले उशीर	३८२
नेपाले उशीर ठुलो	३८३
नेपालि केवरा(डा)	७४६

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
नौ	
नौनी	८५०
नौनी ताजा	८५१
नौनी वासी	८५१
नौसादर	२६८
न्य	
न्यवाडी वेली (सानो)	४८०
न्यवाडी वेली (ठुलो)	४८१
प	
पकाएको कढी	८४९
पखेरुको फुल	९३३
पत्थरकुंकुम	६६२
पद्मचाल्नु	२२१
पद्मकेसर	५१४
पद्माक्ष	५११
पद्मिनी	५०९
पनेर	५९१
पन्ना	७१९
पपिता (मेवा)	६११
पवै	३१८
पवै सानोपाते	३१९
पवै वनैया	३२०
पवै बगँचे	३२१
परेवाको मासु	९२९
पर्वते महुवा	५५३
पर्वते निम	४०९
पर्वर	३
पलाश	४५४
पहाडिया अगुरु	६४१
पहाडिया गुग्गुल (गुँद)	६५१
पहेँलो उशीर	६६७
पहेंलो गाजरमूला	२७३
पहेंलो गुग्गुल	६४९
पहेंलो दुधे थाकल	१३०
'पहेंलो लहरो'	५८
पहेंलो शठी	२५३
पहेंलो श्रीखण्ड	६१५
पहेंलो सनपाट	८३
पा	
पाखानभेद	१४१
पाखी	५६५
पागानून	२१४
पाटेघाँस	३९६
पाटेतोरियाँ	९
पाटेसिहुँडी	७४०
पाठा	२१९
पाडरी	१७३
पाते झुरो	१३६
पान	५९७
पानरी	४०
पानबेगरको सुपारीको दोष	५९६
पानी	८००
पानीअमला	१६२
पानीका किनारको महुवा	५५३
पानी थोरै प्युने अवस्था	८०६
पानी पचने समय	८१३
पानी थोरै-थोरै, बराबर प्यूँदाको गुण	८०३
पानी प्यूँदाको नियम	८१२
पानी-ओसमा रहने जन्तुको मासु	९०९
पानीलहरो	४५
पानी लिने वेला	८०२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
पानीशिरोष	४२२
पानीसिपी	७१०
पानीसिमाली	४०२
पानी सफा गराउने विधि	८०८
पापड	७८८
पारसी अजमोदा	२६७
पारसी बोझो	१९५
पारिजात	४९१
पारिसपिप्पल	५६३
पारो	६८६
पालुङ्गो	३१५
पाषाणभेद	१४१
पि	
पिडार	४४८
पिंडालु	२९२
पित्तल	६८०
पिना (तिलको)	७६७
पिपरमेटको बोट	६६०
पिपल	६५१
पिपल दाह्री हुने	५६४
पिपलजरी	१८३
पिपला	१८०
पिपलामूल	१८३
पिर्ह्ले	३८६
पिर्ह्ले (जरामा अदुवाको वास आउने)	३८४
पिर्ह्ले (सानो)	३८५
पिर्ह्ले (रातो फुल्ने)	३८६
पिसाब	८६४
पु	
पुत्रञ्जीवी	४४७

शब्द	क्रमांक
पुनर्नवा (सेतो)	१६८
पुनर्नवा (रातो)	१६९
पुनर्नवा (नीलो)	१७०
पुरनी	४१
पुरानो घिउ	८६३
'पुलाऊ'	९५२
पुष्करमूल	२२९
पुष्पराज	७२०
पुष्पाञ्जन	६९४
पू	
पूदिना बावरी	४९९
पे	
पेस्ता	६०६
पै	
पैञ्यु	६६४
पैठानी लोध	२४७
पो	
पोस्तदाना	७३८
पौ	
पौडने पखेरुको मासु	९११
प्या	
प्याज (सेतो)	२८२
प्याज (रातो)	२८३
प्यू	
प्यूराको मासु	९२१
प्रि	
प्रियंगु	६२६
फ	
फटकिरी	६९६
फट्टीक	७२५
फणीर	५२४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
फणीर ठूलो	५२५
फणीर नदीका किनारको	५२६
फणीर सानो	५२७
फर्सी	३४६
फलमूलहरूको चटनी (अचार)	९६३
फल नहुने चठेलको बोट	१९
फलाट	४३०
फलाम	६७६
फलामको कीट	६७८
फलामको फल	१०३
फलामे धान	७७६
फलेदो	३६१
फा	
फापर	७८१
फालसा	५५८
फु	
'फुटकाँक्री'	३३७
फुस्रो मूँग	७५६
फुलगोभी	३३२
ब, व	
बकम	६१६
बकढ्याँग्रो	४२४
'बकलासिमी'	३३९
बकाइनु	४०८
बकुलपुष्प	४६६
बकुल्लाको मासु	९४२
बक्ची	८१
बगालमा रहने जनावरको मासु	९१०
बगेरोको मासु	९१९
ब्रगैंचे पवै	३२१
बज्रदन्ती	२६९
वट्टाइको मासु	९१९
वडधर्त्तेरो (बोट धर्त्तेरो)	४०५
वडहर	४५०
वढेमूल	३२
वढेर	६३६
बदाम (कागजी)	६०७
बदामको तेल	६०७
वनओल	२८५
वनकपास	१२१
वनकुखुराको मासु	९२५
वनकुसुम	३२३
वनकेरा	५३१
वनगहत	१५०
वनगहते	६६
वनगोलकाँक्री	२०
वनजीरा	२०१
वनतुलसी बाबरी	४९८
'वनदमना'	४९३
'वनदारिम'	५५०
वनपर्वर	५४
वनपिपल	५६२
वनपिपला	१८२
वनप्सा	१७९
वनविमिरो	५७२
वनबेथे	१६०
वनवेली	४७८
वनमालीफूल	११५
वनमाष	५
वनमूँग	६
वनमूला	२७७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
वनमोथे	२६४	वाख्रीको घिउ	८५८
वनहलेदो	२७८	वाख्रीको दही	८३०
बनेलको मासु	९३९	वाख्रीको दुध	८१७
'वनैयाँधान'	७७५	बाख्रीको नौनी	८५३
वनैयाँपवै	३२०	वाख्रीको मोही	८४६
बन्दागोभी	३३३	वाख्रे दुधे लहरो	६५६
बबूर	३६७	वाजरो	७५३
बबूर सानो	३६८	वाँझ	४४३
बबूर खोटो	३६८	बाटुलपाते	३५
बबूर फल	३६८	बावरी	४९६
बयर	५६९	वाबियो	३८१
बयलको मूत	८६७	वारुणो (पुनर्नवाहरूको मदिरा)	९६८
बर	५५९	वायुविडङ्ग	१९३
बर दुधे	५६०	वालिगडी सुपारी	५९६
बरपाते पाखान भेद	१४२	वालुआ	७१२
बरफको पानी	८००	बाँस	२७५
बरातिफूल	४७३	बाँसपाते झार	३९५
बर्रो	५९४	वास हुने सेतो ठुलो गुलाफ	४६४
वर्षेको पानी	८००	बासी दुध	८२५
ऐको परीक्षा	८००	बान्हमासे आँक	७४३
वर्षेवेली	४७७	ऐ सेतो ठुलो	७४४
वलु	९३	बान्हमासे गुलाफ	४६३
वंशलोचन	२४०	बान्हमासे फूल	४८८
वंशो	३९२	बान्हमासे सिमल	३५८
वसन्तीफूल	४७३	**बि, वि**	
बा, वा		बिचकनी दुधेलहरो	२८
वाँको	३०५	विजयशाल	४४५
वाँको (कंचिर्नेपाते)	३०४	विडालकस्तूरी	६२८
बाख्रीहरूको मूत	८६८	बिमिरो	५७०
बाख्रीको मासु	९३४	बिराले लहरो	३०२
ऐ नब्याएकाको मासु	९३५	बिराले दुधे	३०३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
विरेनून	२१२
विरौ	७३८
विरौको तेल	८७६
विष	७३२
विषालुले डसी मरेकाको मासु	९४८
विही (ठुलो)	६८
विही (सानो)	६९
विही (सेतो फूल हुने)	७०
विहीजत्रो ऐंरेलु	२४
बी	
बीरी	१४०
बु	
बुढेत्रो	५९०
बुढो र कलिलोको मासु	९४७
बृ	
वृद्धि	१३७
बे, वे	
वेगर	४३९
वेडुला	४४२
बेत	२७६
बेथे	३१२
बेथे (सानो)	३१४
बेनियमका दहीको दोष	८३९
बेपाने दन्ती	७३४
वेल	५८५
वेली	४७४, ४७५, ४७६, ४७७, ४७८, ४७९, ४८०, ४८१, ४८२
वेल्लन्तरी	४०४
वेल्लोर	७२८

शब्द	क्रमांक
बो	
बोकाको मासु	९३४
ऐ कलिलाको	९३६
बोक्से ढयांग्रो	४२४
बोझो	१९४
बोडी	७५९
बोल	७१४
बोहरी	५८८
बोहरी सानो	५८९
ब्र	
ब्रह्मदण्डी	१७४
ब्रा	
ब्राह्मी	१४७
भ	
भकिअमिलो	२२०
भंगेरोको मासु	९२२
भटमास	७६०
भण्टा	३४५
भलायो	५४०
भा	
भाङ	६३
भु	
भुजापात	४३७
भुटेका गहूँहरू	७८७
भृ	
भृंगराज	१०८
भे	
भेडाको मासु	९३८
भेडीको घिउ	८५९
भेडीको दही	८३१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
भेडीको दुध	८१८
भेडीको नौनी	८५४
भेडीको मोही	८४७
भै	
भैंअमला	१६१
भैंकटहर	६०८
भैंसीको घिउ	८५७
भैंसीको दही	८२९
भैंसीको दुध	८१६
भैंसीको नौनी	८५२
भैंसीको मूत	८६६
भैंसीको मोही	८४५
भैंसेतरुल	२९७
भैंसेलहरो	३१
भो	
भोटेनून	२१५
भोर्लो	५९
भ्या	
भ्याकुर	२९१
भ्याक्तोको मासु	९४४
म	
मइन	७०६
मकै	७७९
मखन	८५४
मखनको घिउ	८६०
मखन झिकी बनाएको दही	८३३
मखमलीफूल	१७६
मखाना	६०९
मजिटो	२४१
मटर	७६४
मटरफूल (नीलो फुल्ने)	१५९
मडुवाधान	७७६
मण्डूर	६७८
मदिरा	९६६
मदिराको निषेध	९७०
मदिसेसुँप	६५
मधानेफल	५५७
मधुविमिरो	५७२
मनःशिला	६९१
मयल	४५१
मयल काँढे	४५१
मरीच	१८६
मरीच (सेतो)	१८७
मरुआफूल	४९५
मरुई लहरो	२
महंट्टी	९८
मलयागरु	६४२
मलाही	८२६
मसिनापाते दुधेझार	१५५
मह	८९०
महको चिनी	८९७
महामेदा	१३५
महिनाका भेदले माछाको स्वभाव	९१५
महिनाका भेदले हर्रोको स्वभाव	५९३
महिना-महिनाको उत्तम पानी	८०१
महिना-महिनाका भेदले दहीको स्वभाव	८३८
महुवा (देशी)	५५२
महुवा (पर्वते)	५५३
महुवाको खुदो	५५२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
मा	
माछाहरूको मासु	९१४
माजुमफल	२६३
माणिक	७१६
मानचङ्गी नरिवल	५३३
माने	२८६
मारङ्गी	६६९
मालकागुनू	२५
ऐंको तेल	८८१
मालदह आँप	५२२
मालिङ्गो	२७७
माष	७५८
माषलहरी	५
मासु	९००
मासुको गोजी	९५४
मासुको सुरुवा	९५५
मासुको सेकुवा	९५३
माहुर	२४६
मि	
मिठो गिठो	३००
मिश्री	८९५
मु	
मुखमा लशुन मदिराहरूको गन्ध हटाउने उपाय	९७१
मुगा	७१८
मुग्रेलो	२००
मुचुकुन्दफूल	४८५
मुजुरको मासु	९२३
मुडिलो	१४५
मुण्डी	१३८
मुनका	५५६

शब्द	क्रमांक
मुमबदाम	६१०
ऐंको तेल	६१०
मुलस(च)री	४६६
मुसलीकन्द	३१०
मुसवर	७१५
मुसाकाने	२१
मुसुरो	७६१
मू	
मूग (हरियो)	७५४
मूग (कालो)	७५५
मूग (फुस्रो)	७५६
मूज	३७८
मूत्र	८६४
मूर्दाशंख(ग)	७१३
मूर्वाफूल	४९५
मूल फुटी उठेको पानी	८००
मूला	२७०
ऐंको कोशा	२७०
ऐंको डुकु	२७०
ऐंको सुकेको चाना	२७०
मृ	
मृगआँखे गोठालेकाँक्रो	३५२
मृगका जातहरू र तिनका मासु	९०१
मृगीको दुध	८१९
मे	
मेथी	२०२
मेदा	१३४
मेघागिरि	१४७
मेवाफल	६११
मेषशृंगी	४१४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
मेहरी(दी)	१२६
मै	
मैनफल	३७४
मैनाको मासु	९२७
मो	
मोगरवेली	४७४
मोचरस	३५७
'मोटो लहरे चनेली'	४७१
मोठ	७५७
मोती	७१७
मोतियाबेली	४७६
मोतीसिपी	७०९
मोथे	२५५
मोसम	५८१
मोही	८४२
मोहीको प्रकार	८४२
मोहीको निषेध	८४३
मोही मिलेको मासु	९५१
मोहीलहरो	११३
मौ	
मौलसरी (मुलसरी)	४६६
मौलसरी ठूलो	४६७
यू	
यूँ	७३०
र	
रक्तचन्दन	६१७
रक्सी	९६६
रत्नाउलो	३८
रसाञ्जन	६९३
रसिलो मासु	९५२
रहको पानी	८००
रहर	७६३
रा	
राइतो	८३७
राँगोको मासु	९४०
ऐंको मूत	८६६
राङ्	६७३
राजवृक्ष	४१७
राजवेली	४८२
राजावर्त	७२९
रातमा फुल्ने सानो कमल	५१०
रातिगेडी	७४८
रातो अपामार्ग	९२
रातो आँक	७४१
रातो कमल	५०७
रातो गुलाफ	४६१
रातो चितु	१९२
रातो झुसे दुधेझार	१५६
रातो घाँस	३९३
रातो दुधे मुसेझार	१७७
रातोपाते अमिलेझार	१५२
रातोपाते फ्याक्से	२९३
रातो फुल्ने पिर्हे	३८६
रातो लट्टे	३१७
रातो बेथे (सानो बेथे)	३१४
रातो निसोत	२३२
रातो शिरीष	४२३
रातो श्रीखण्ड	६१९
रातो प्याज	२८३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
रातो सकरकन्द	२८९
रामतोरियाँ	११२
रामनगरे बयर	१५१
रामरिट्ठा	४२५
रायो	७७१
रायोको तेल	८७१
रायोको शाक	३२४
रि	
रिट्ठा	४२६
रु	
रुआ(वा)	१२०
रुखकटहर	५२८
रुखमा रहने जन्तुको मासु	९०४
रुदन्ती	१४६
रुद्राक्ष	५८४
रू	
रूपामखी	६८२
रे	
रेवाचिनी (रेवत्चिनी)	२२१
रो	
रोहटोको पानी	८००
ल	
लक्ष्मणाकन्द	३०८
लज्जालु (रातो)	१६५
लज्जालु (ठुलोपाते सानो)	१६६
लज्जालु (काँढा नहुने)	१६७
लट्टे सेतो	३१६
लट्टे रातो	३१७
लताकस्तूरी	५६

शब्द	क्रमांक
लशुन	२८०
लहसुनेमणि	७२४
लहरे चमेली	४७१
लहरे दूबो	३८९
लहरे दुरालभा	७६
लहरे पिपल	५६४
लहरे वेली	४७५
ला	
लावा (धान भुटेको)	७८७
लाभा(पक्षीविशेष)को मासु	९२०
लाहा	२४४
लि	
लिच्ची	५५४
लिसो	६६८
लु	
लुकाठ	६०३
लुड़े	१५१
ले	
लेकपाङ्ग्रो	४२४
लेकशल्लो	५८६
लो	
लोध	२४७
लौ	
लौका	१७
लौरेचमेली	४७१
ल्वा	
ल्वाङ	६३७
श	
शङ्ख	६९७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
शङ्ख आदिका गुणमा रहने जीवहरूको मासु	२१९
शंखत्रो	२२२
शंखपुष्पी	४२
शंखिया	७३३
शमी	३६६
शयपत्री	४८३
शर	३७६
शरको बीज	३७७
शर्बत	७९४
शल्लो	६२२
शल्लोको खोटो	६६८
शा	
शालको रूख	४२८
ऐंको फल	४२८
शालधूप	६५२
ऐंको तेल	८८४
शालंमिश्री	३११
शि	
शिग्रोट	११४
शिण्डाकी	९६१
शिमल	३५६
ऐंको खोटो	३५७
शिरमा तेल मल्नाको गुण	८८६
शिरीष	४२१
शिरीष रातो	४२३
शिलाजित	६८५
शिलारस	६४७
शिवलिङ्गी	८
शिशो	४४४
शु	
शुक्त	९६२
शुगाको मासु	९२६
शुठो	१८४
श्री	
श्रीखण्ड	६१३
ऐंको लक्षण	६१३
श्रीरङ्गी सुपारी	५९६
स	
सकरकन्द (सेतो)	२८८
सकरकन्द (रातो)	२८९
सखर	८९३
सजिउन	५५
सठी	२५१
सतिबयर	७३
सतिशाल	४३३
सत्तु	७८९
सनपाट	८२
सनाइपत्ति	५७
सन्धान (चटनीविशेष)	९६३
समयो	६६३
समुद्रफल	२४९
समुद्रफेन	२५४
समुद्रशोष	४०१
सपको काफल	१०७
सर्स्यूँ	७६९
ऐंको तेल	८७१
ऐंको शाक	३२५
सलगम	२७२
सलीफा	६०१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
सल्यानि करेला	३५४	सानो शङ्ख	६९८
सहस्रजरी	१४४	साभरनून	२१३
सहिन्जन	२७४	सामाधान	७७७
सा		सारिवा (सेतो)	६५५
साकिनु	८६	सारिवा (कालो)	६५६
साज	४२९	सालफुस्रो	५५८
साजिखार	२५७	**सि**	
साँढेगन्हाउने दुधे लहरो	२९	सिकर्नी	७९३
साँढे वा बयलको मूत	८६७	सिंकाउली	२३५
साधन	४३८	सिंघमरोट	७११
साधारण पकाएको मासु	९५०	सिंघाडा	२७९
सानो अमला	१६१	सिजर	१००
सानोकाँढे दुरालभा	७७	सिंदुरे आँप	५२०
सानो खजूर	५३६	सिदुरे फूल	४६९
सानो गुँद	४००	सिदुरे रुख	७०७
सानो जटामसी	६४५	सिन्दूर	६८४
सानो तितोतुम्बा	१६	सिंधेनून	२०९
सानो तिदु	५४५	सिपी	७०९, ७१०
सानो दाँतेओखर	५४७	सिप्लिकान	४४६
सानो नालुपाट	८५	सिन्तिघ्रो	४९
सानो न्यवाडीवेली	४८०	सिमल	३५६
सानो पाङ्ग्रो	४२४	ऐंको खोटो	३५७
सानोपाते घोडताप्रे	१४७	सिमाली	१११
सानोपाते पवैं	३१९	सिमी (डोलो)	३३९
सानो फणीर	५२७	सिमी (काउछे)	३४०
सानो बब्रूर	३६८	सिमी (खड्गे)	३४१
सानो वीही	६९	सिरीवारी	७९
सानो बेथे	२१४	सिरु	३९०
सानो बोहरी	५८९	सिल्टिमुर	५९२
सानो मोथे	३९८	सिलाम	५०१
सानो रोहटोको पानी	८००	सिस्नु	८०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
सिहुँडी	७४०
सिहुँडीको खार	२५९
सी	
सीधु	९६९
सील	६४७
सीसा	६७४
सु	
सुकुटी (सुकेको मासु)	९४९
सुकुमेल	२०८
सुगन्धवाल	५००
सुठनी	२८७
सुन	६७०
सुनकेरा	५३२
सुनकेवडा	४६८
सुनटिकी	५८
सुनपाती	२३९
सुनामखी	६८१
सुन्तला	५७७
सुँप	६४
ऐंको शाक	६४
सुपारी (बोट)	५९५
सुपारी (फल)	५९६
सुपारीको भेद	५९६
सुरा (मदिराको भेद)	९६७
सुर्ती	१३९
सुर्मा	६९२
सुलेमानी खजूर	५३७
सू	
सूर्यकान्त	७२६
सूर्यमुखी	११८

शब्द	क्रमांक
से	
सेकुवा मासु	९५३
सेतीकाठ	४०६
सेतीगेडी	७४८
सेतो आँक	७४२
सेतो ठूलो बान्हमासे	७४४
सेतो ओल	२८५
सेतो फुल्ने कण्टकारी	७२
सेतो गुलाफ (वास नहुने)	४६०
सेतो गुलाफ (वास हुने)	४६४
सेतो जीरा	१९८
सेतो दूबो	३८९
सेतो निसोत	२३१
सेतो प्याज	२८२
सेतो फूल हुने गन्ध आउने लहरो (पुत्रदात्री)	४६
सेतो फूल हुने विही	७०
सेतो लट्टे	३१६
सेतो बोझो	१९५
सेतो सारिवा	६५५
सेतो सकरकन्द	२८८
सेतो सनपाट	८४
सेतो हलेदो	२५२
सेल	७८५
सेलाएको पानी	८१०
सो	
सोमलता	३०
सौ	
सौचरनून	२१०
सौवीर (आरनालभेद)	९५८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
स्त्री		हलेसोको मासु	९२८
स्त्रीको दुध	८२४	हस्तिनीको दुध	८२२
स्थ			
स्थलकमल	१२४	**हा**	
		हाडेवयर	३७२
स्या		हात्तिकाने	१२३
स्याउ	५५०	हात्तिको मद	२५६
स्यू		हात्तिदांते मूला	२७१
स्यूँ	७२९	हाँसको च्युरा	४०३
स्यूँडे लहरो	६०	हाँसको मासु	९४१
स्वा		**हि**	
स्वाग	२५५	हिउँको पानी	८००
		हिङ्ग	२०४
ह		हिङ्गुल	६८८
हड्चूर	६१	**ही**	
हथञ्जोडी	३०९		
हरिताल	६९०	हीरा	७२१
हरियो दूबो	३८९	हीराकसी	७०२
हरियो मूँग	७५४	**हु**	
हरीसा (मासुको पाकविशेष)	९५२	हुरहुरे	११७
हर्चूं	१४९	ऐंको भेद	११८
हर्रो	५९३	**है**	
हलहले	९०	हैदराबादी सुपारी	५९६
हलुवा	७८४		
हलुवावेत	५४३	**हो**	
हलेदो	२४२	होरा	७९१, ७९२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

संस्कृत शब्दानुक्रमणिका

शब्द	क्रमांक
अ	
अंशुक	२३६
अंशुमती	६६
अंशुमत्फला	५२९
अंशूदक	८०१
अकाय	७७९
अकोट	५९६
अक्ष	२१०, ५९४
अक्षत	७५०
अक्षपीडा	२४
अक्षिभेषज	२४७
अक्षोट	५४६
अगरु	६३९
अगस्ति	४५८
अगस्तिसत्त्व	७२३
अगस्त्य	४५८
अगुरु	६३८
अगूढगन्ध	२०४
अग्नि	१९१, १९२, ५४०
अग्निगर्भ	२०५
अग्निगर्भक	७२६
अग्निगर्भा	२५
अग्निज	२०५
अग्निजार	२०५
अग्निजिह्वा	७४६
अग्निज्वाला	९८, २४८
अग्निदमनी	८०
अग्निदाहक	१९२

शब्द	क्रमांक
अग्निध्मार	६१२
अग्निनिर्यास	२०५
अग्निफला	२५
अग्निमथन	४१२
अग्निमन्थ	४१२
अग्निमुखी	७४६
अग्निवल्लभ	६५२
अग्निबीज	६७०
अग्निशेखर	६२४
अग्निसंभव	२०५, ३२३
अग्निसार	६९३
अग्रधान्य	७५३
अग्रिमाख्य	६०१
अङ्कोट(ल)	४२७
अङ्गधरा	१९३
अङ्ग(म्ल)सरा	५९७
अङ्गारक	१०८
अङ्गारकमणि	७१८
अङ्गारवल्लरी	२२८
अङ्गारवल्ली	४२४
अङ्गारवृक्ष	३६९
अङ्गुलिफला	३३९
अच्युतावास	५६१
अजकर्ण	४२९
अजगन्धा	४९९
अजगन्धिका	४९६
अजडा	२६५
अजदण्डी	१७४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
अजभक्षा	७७	अतिगन्धक	४६५
अजमोदा	२१७	अतिगंधालु	४६
अजरा	३५, १४३	अतिचरा	१२४
अजशृंगी	४१४	अतिछत्रक	३८४
अजाक्षा	५६८	अतिछत्रा	६४
अजाक्षीरनाशः	४४२	अतितीव्रा	३८९
अजाघृत	८५८	अतितेजनी	६०५
अजाजी	१९७, १९८	अतिदीप्य	१९२
अजातक्र	८४६	अतिपत्र	२९८
अजादधि	८३१	अतिपत्रक	४४३
अजादनी	७७	अतिमुक्तक	५४४
अजादीनां मूत्र	८६८	अतिमुक्तका	४८२
अजादुग्ध	८१७	अतिमोदा	४८१, ४८६
अजानवनीत	८५३	अतियव	७५०
अजान्त्री	२९, ३५	अतिरसा	२०६
अज्झटा	१६१	अतिरुहा	३७
अञ्जन	६९२	अतिवला	९६
अञ्जनकेशी	८८, ६६९	अतिविषा	२२४
अञ्जनी	११९	अतिसौरभ	५१६
अञ्जलिकारिका	१६५	अतिहीन मुहुर्मुहुर्वारिपानगुणा	८०३
अञ्जीर	५९९	अत्यम्ल	२२०
अट्टहासक	४८७	अत्यम्लपर्णी	४१
अणुज	५८३	अत्यम्ला	५७१
अण्डगज	१२७	अत्यर्क	७४२
अण्डहस्ती	१२७	अत्यस्रफला	५८६
अतसी	७६८	अद्रिकर्णी	२६
अतसीतैल	८७४	अद्रिज	५८३
अतिकन्दक	२९८	अद्रिजतु	६८५
अतिकेसर	४६३	अधिककण्टक	७५
अतिक्षुद्रमत्स्या	९१४	अधोमुखा	९०, १२८
अतिगन्ध	३८४, ४७४	अधःपुष्पी	९०, १२८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
अधःशल्य	९१	अपराजिता	१११, १५९, ३६६
अनघ	७४९	अपर्वदण्ड	३७५
अनन्त	७५, ६८९	अपविषा	२५०
अनन्ता	३८९, ४१२, ६५५	अपशोक	४५२
अनंनास	६०८	अपाकशाक	१८५
अनल	१९१, ५४०	अपामार्ग	९१
अनलप्रभा	२५	अपुष्पफलद	५२८
अनार्यक	६४१	अपेतराक्षसी	४९४
अनार्यतिक्त	४१०	अप्रसूताजायामांस	९३५
अनिलघ्न	५९४	अपृथक्त्वच	६००
अनिलसार	५४४	अफल	१०१
अनिलान्तक	३६९	अफेन	७३७
अनुकेसरा	२२६	अब्ज	५०५, ६९७
अनुज	६६५	अब्जिनी	५०९
अनुजा	१४५	अब्द	२२५, ६८९
अनुष्णवल्लिका	३८९	अब्दसार	६३०
अनूपज	१८५	अब्धिडिण्डीर	२५४
अनूपालु	२९४	अब्धिफल	२४९
अनेकनिर्देशा	४७९	अब्धिमण्डूकी	७०९
अन्त	६९७	अभय	६६६
अन्तरिक्ष	६८९	अभया	५९३
अन्त्रवल्लिका	३१	अभिधारक	८५५
अन्धक	५८३	अभीष्ट	४५७
अन्धपत्रिका	२१७	अभ्यञ्जन	८६९
अन्धपुष्पी	१२८	अभ्र	२२५
अन्न	७४९	अभ्रक	६८९
अपत्यजीव	४४७	अभ्ररोह	७२४
अपत्रवल्लिा	३१	अभ्रसार	६३०
अपदरुहा	१४९	अमर	६८५
अपदरोहिणी	१४९	अमरकंटिका	१०२
अपराजिता	२६, १००, १०५	अमरदारु	६२०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
अमरा	२२, ८९, १४३	अम्वालिका	८७
	३८९, ४१८, ५६०	अम्विका	८७
अमरी	२	अम्वु	८००
अमरेष्टा	२२८	अम्वुट	४१६
अमलमणि	७२५	अम्वुज	५०५
अमला(रा)	८९, १२३	अम्वुजन्मा	५०५
अमितद्रुम	४३३	अम्वुधिफल	२४९
अमिलान्तक	४६२	अम्वुधिस्रवा	१४३
अमृणाल	६६६, ६६७	अम्वुप्रसाद	५८७
अमृत	३००, ६८६, ७३२	अम्वुप्रसादन	८०८
	७५७, ८००, ८१४	अम्बुमल्लिका	३४२
अमृतकदली	५३२	अम्वुरुह	५०५
अमृतक्षार	२६८	अम्वुरुहा	१२४
अमृतफल	३, ५४९, ६००	अम्वुवासी	४६१
अमृतफला	५५६, ५७३	अम्वुवाह	२२५
अमृतरसा	५५६	अम्वुशिरीषिका	४२२
अमृतलता	१	अम्भ	८००
अमृतवल्ली	१	अम्भसार	७१७
अमृतसंभवा	१	अम्भोज	५०५
अमृतसारज	८९६	अम्भोद	२२५
अमृतस्रवा	४५, १४६	अम्भोधिपल्लव	७१८
अमृता	१, ८, २२, २५, २३२, ३११,	अम्भोरुह	५०५
	३८९, ४९४, ५७३, ५९३	अम्ल	२२२
अमृतोत्पन्न	७०३	अम्लका	४७
अमृतोद्भव	६८३	अम्लघोलिका	१६३
अमृतोद्भवा	३११	अम्लजंवीर	५७८
अमोघा	१९३	अम्लनायक	२२२
अम्वष्ठा	८७, १६३, २१९, ४८४	अम्लपत्रक	४१६
अम्वष्ठिका	२१९	अम्लपत्रिका	१६३
अम्वा	८७	अम्लपत्री	४७, १६३
अम्वाला	८७	अम्लपूर	२२०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
अम्लफल	२२०, ५१६	अरण्यजाली	७७५
अम्लबीज	२२०	अरण्यजीर	२०१
अम्लभेदक	२२२	अरण्यधान्य	७७५
अम्ललोणिका	१६३	अरण्यमुद्ग	७५७
अम्लवती	१६३	अरण्यमुद्गा	६
अम्लवल्ली	३०७	अरण्यवासिनी	४१
अम्लवाटक	५७६	अरण्यवास्तुक	१६०
अम्लवाटिका	१६३	अरण्यसूरण	२८५
अम्लवाटी	५९७	अरलु	४१३
अम्लवास्तुक	३१३	अरविन्द	५०५, ५०७, ६७२
अम्लवेतस	२२२	अरिमर्द	११६
अम्लवृक्ष	२२०	अरिमेद	३६३
अम्लशाक	२२०, ३१३	अरिष्ट	२८०, ४०७, ४२६, ९६४
अम्लसार	२२२, ४३१, ५७८	अरिष्टफल	४०७
अम्लसारक	९५६	अरिष्टा	९७, २२३
अम्लहिलमोचिका	३१३	अरुज	४१७
अम्ला	१६३, ५७५	अरुण	४५५, ६२४, ६८४
अम्लातकी	४७	अरुणकमल	५०७
अम्लान	४६२	अरुणा	२२, २२४, २४१, ७४८
अम्लाङ्कुश	२२२	अरुणोपल	७१६
अम्लिका	५७५	अरुष्कर	५४०, ६१२
अम्लिकाफलपानक	७९७	अरूप	७५१
अम्ली	५७५	अर्क	११८, ७४१
अयस्कान्त	६७७	अर्ककान्ता	११७
अयोमल	६७८	अर्कक्षार	२६२
अरणि	४१२	अर्कचन्दन	६१७
अरणिकेतु	४१२	अर्कदल	११८
अरण्यकदली	५३१	अर्कपत्र	११८
अरण्यकार्पासी	१२१	अर्कपुष्पी	१५६
अरण्यकुलत्थिका	१५०	अर्कप्रिया	४८९
अरण्यकुसुम्भ	३२३	अर्कभक्ता	११७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
अर्कवल्लभ	४८८	अवनीसार	५२९
अर्कवेध	२३९	अवरोही	५५९
अर्कहिता	११७	अवल्गुजा	८१
अर्घ्यार्ह	४८५	अवाक्पुष्पी	६४, ६५
अर्जक	४९७	अवालुक	२९४
अर्जुन	४३९	अविग्न	५९१
अर्ण	८००	अविघ्न	५९१
अर्णोभव	६९७	अविप्रिय	७७७
अर्थसाधक	४४७	अविषा	२५०
अर्द्धचन्द्रा	२३१, २३३	अव्यथा	१२४, ५९३
अर्द्धतिक्त	४१०	अशना	३३९
अर्द्धसिद्धक	१११	अशितजफल	५३३
अर्वुर	११५	अशिर	७२१
अर्शोघ्न	२८४	अशोक	४५२
अलक	४०९	अशोकरोहिणी	२२३
अलक्तक	२४४, २४६	अश्मकदली	५३०
अलर्क	७४३	अश्मगर्भ	७१९
अलंवुषा	१३८, १६७	अश्मगर्भज	७१९
अलावु	१७	अश्मघ्न	१४१
अलिकुलसंकुल	४६३	अश्मज	६८५
अलिपत्रिका	१७१	अश्मजतुक	६८५
अलिपर्णी	४१८	अश्मन्तक	१६३, ४१६, ४५३
अल्पक	७५	अश्मपुष्प	६४७
अल्पक्षुप	१६६	अश्मभेदक	१४१
अल्पजलपानावस्था	८०६	अश्मलाक्षा	६८५
अल्पपत्रिका	९२	अश्मोत्थ	६८५
अल्पमारिष	१५१	अश्रुरोधनी	१६५
अल्पास्थि	५५८	अश्वकर्ण	४३०
अवदातक	६६७	अश्वखुरा	२६
अवंध्या	३४३	अश्वगन्धा	९९
अवनी	१४५	अश्वघ्ना	६०५

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
अश्वत्थ	५६१
अश्वत्थभेद	५६४
अश्वत्थसंनिभा	५६२
अश्वत्थी	५६२
अश्वपुच्छा	५
अश्वमारक	७३९
अश्वमूत्रिका	५८६
अश्वाल	३७९
अश्वीदुग्ध	८२०
अष्टक	६२४
अष्टापद	६७०
असज	९००
असन	४४५
असार	६४१
असारदधि	८३३
असिता	८८
असिताञ्जनी	११९
असितालु	२९६
असितोत्पल	५१०
असिपत्र	३९७, ८९१
असिशिम्वी	३४१
असुराह्वय	६७९
अस्थिसंहारी	६१
अस्निग्धदारुक	६२०
अस्रपत्रक	११२
अस्रफला	३४४
अस्रविंदुछदा	३०८
असृक	६५८
अहिच्छत्रा	६४, ८९४
अहिफेन	७३७
अहिभयदा	१६१

शब्द	क्रमांक
अहिभुक्	३०१
अहिमर्द्दनी	३०१
अहिमार	३६३
अहिमेद	३६३
अहिलता	३०१
आ	
आकल्लक	६५९
आकारकरभ	६५९
आकाशमांसी	६४५
आकाशमूली	४०३
आकाशवल्ली	१८
आखुकर्णी	२१
आखुपर्णी	७३४
आखुपाषाण	७३३
आगमावर्ता	४१८
आघट्टक	९२
आङ्गुल्य	११५
आजन्मसुरभिपत्र	४९५
आज्य	८५५
आटरूष	७८
आढकी	७०४, ७६३
आतृप्य	६०१
आत्मगुप्ता	१३
आत्मरक्षा	२३
आत्मशल्या	१०२
आत्मोद्भवा	५
आदित्यपत्र	११८
आदित्यभक्ता	११७
आद्य	७४९
आध्मानी	६६९
आनूप	८००

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
आनूपमांस	९०९	आरुक	५५५
आप	८००	आरेवत	४१७, ५४९
आपस्तम्भिनी	८	आर्घ्य	८९०
आपीत	६३३	आर्तगल	४९०
आप्य	२१४	आर्द्रक	१८४, १८५
आफूक	७३७	आर्द्रमाषा	५
आमघ्नी	२२३	आर्द्रशाक	१८५
आमरड	३७१	आर्द्रा	१८५
आमय	६५४	आर्षभी	१३
आमलकी	५७३	आल	६९०
आमिष	९००	आलु	२९१
आमोघा	४६१	आलुक	१०३, २९२, ३३१, ५५५
आम्र	५१६	आवर्त	७२९
आम्रखण्ड	५२३	आवर्तकी	४३, ५५
आम्रगंधघृक	६७	आवर्तनिका	४१४
आम्रगंधा	२५१	आवर्तमणि	७२९
आम्रनिशा	२५१	आवर्तमधुधातु	६८१
आम्रपानक	७९५	आवेगी	३५
आम्रपुष्प	५१९	आशापुरसंभव	६५०
आम्रपेषी	५१७	आस	६०८
आम्रातक	५७६	आसंगिनी	५६०
आम्रावर्त	५१८	आसव	९६५
आयुः	८५५	आसवद्रु	४३१
आयुष्मान्	१३२	आसुर	२१२
आर	६७६, ६८०	आसुरी	७७०
आरकूट	६८०	आस्फोटक	७४१
आरग्वध	४१७	आस्फोटा	४७८
आरण्य	४३०	आस्फोता	२७, ६५५
आरनाल	९५९	आहेय	७३२
आरामशीतला	५०१	**इ**	
आरि	३६५	इक्षु	८९१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
इक्षुकाण्ड	३७८
इक्षुगंध	७४
इक्षुगंधा	१२२, ३०३, ३७९
इक्षुदर्भा	३९२
इक्षुपत्रक	७५२
इक्षुमण्डल	३७८
इक्षुर	१२२, ३७६, ३७९, ८९१
इक्षुरक	३७६
इक्षुवल्लरी	३०३
इक्षुवल्ली	३०३
इक्षुसार	८९२
इक्ष्वाकु	१४, १७
इङ्गुदी	३६९
इङ्गुदीतैल	८७९
इज्जल	४०१
इडाजात	६५०
इन्दीवर	५१०
इन्दीवरा	२८
इन्दु	६३०
इन्दुकमल	५१०
इन्दुखण्डा	२३०
इन्दुचिर्भिटा	२२
इन्दुफल	७१७
इन्दुरत्न	७१७
इन्दुशफरी	४१६
इन्दुदारु	६२०
इन्द्रद्रु	४३९
इन्द्रनील	७२२
इन्द्रपुष्पी	७४६
इन्द्रयव	४२०
इन्द्रवचा	४२०

शब्द	क्रमांक
इन्द्रवल्लरी	२२
इन्द्रवारुणी	२२
इन्द्रसूनु	४३९
इन्द्राणिका	१११
इन्द्राणी	१०७
इन्द्रायुध	७२१
इल्लीसमत्स्य	९१४
इषु	३७६
इषुपुंखिका	८६
इष्टकापथिक	६६७

ई

शब्द	क्रमांक
ईशानी	३६६
ईश्वरी	८, १९, १५७, ३०१
ईषद्गोल	१२५

उ

शब्द	क्रमांक
उग्रकांड	३९
उग्रगन्ध	२०४, २८०, ४११, ४६५, ४९७, ७६९
उग्रगन्धा	१८९, १९४, ४०६, ४९९
उग्रगंधिका	२१७
उग्रवीर्य	२०४
उग्रा	१८९, १९४
उच्चटा	१६१, ७४८
उच्चतरु	५३३
उच्चाटा	२२६
उच्छिष्ट	१९०
उज्ज्वला	२६५
उत्क	२३५
उत्कट	३७६
उत्कण्टक	१२९

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
उत्तमारणी	२८	उपोदकी	३१८
उत्तानपत्रक	३७१	उमा	७६८
उत्पल	५०८, ६५४	उमाप्रिय	६५०
उत्पलशारिवा	६५५	उमाभपत्रिका	१५२
उदक	८००	उरुवूक	३७१
उदकीर्ण	४२४	उल्ली	२८२
उदधिफल	२४९	उवन्ती	१०७
उदरस्फुटा	१५८	उशीर	६६६
उदश्चित्	८४२	उषणा	१९०
उद्दाल	५८८	उष्ट्रकण्ट	१२९
उद्दाला	३६५	उष्टभक्षिका	७७
उद्दानक	४२१	उष्ट्रिका	४१८
उदीच्य	५००	उष्ट्रीदुग्ध	८२१
उदुम्बर	५६६, ६७२	उष्णपत्रिका	२६६
उदुम्वरपर्णी	७३४	**ऊ**	
उदुम्वरी	५६८	ऊम्वी	७९२
उद्यानपाकी	४९०	ऊरुस्तम्भा	५२९
उद्वाहवी	७०८	ऊषण	१८६, १९१
उद्वेग	५९६	ऊषणा	१८०
उन्दुरुकर्णिका	२१	ऊषरज	२१६
उन्मत्त	७४७	ऊष(ख)ल	३९१
उन्मत्तिनी	६३	**ऋ**	
उपकुञ्चिका	२००	ऋक्षतंडुला	९४
उपकुञ्ची	२०८	ऋक्षार्हा	१३५
उपकुल्या	१८०	ऋक्षप्रिय	१३३
उपचित्रा	७३४	ऋतुपरत्वेन दधिदोषगुणा	८३८
उपदंश	६७, २७४	ऋतुपरत्वेन पेयं जल	८०१
उपपुष्पिका	६१२	ऋद्धि	१३६
उपलभेदी	१४१	ऋषभ	१३३
उपवट	५३९	ऋषभक	१३३
उपविषा	२२४	ऋष्य	९०१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
ए		ऐलेय	१०३
एकपत्र	३०५	**ओ**	
एकपत्रिका	२५३	ओखराडी	१६४
एकपर्णी	१५८	ओदनाह्वा	९४
एकवीर	३६०	ओदनिका	९३, ९४
एका	२७७	ओष्ठपुष्प	४८८
एकाष्ठिल	४६७	ओष्ठोपमफला	३४४
एकाष्ठीला	२१९	ओराङ्का	४८९
एडगज	१२७	**औ**	
एडहस्ती	१२७	औद्दालक	८९०
एरका	४००	औद्भिदजल	८००
एरङ्गमत्स्य	९१४	औरिण	२६२
एरण्ड	३७१	औषधीश	६३०
एरण्डचिर्भिट	६११	औषरक	२१६
एरण्डतैल	८७८	**क**	
एरण्डपुत्रिका	७३४	कं	८००
एरण्डफला	७३४	ककीरु	३३६
एर्वारु	३५०	कुकुद्मान्	१३३
एर्वारुक	३५०	ककुन्दर	५०
एला	२०८	ककुभ	४३९
एलागंधिक	१०३	कक्षा	७४८
एलाफल	१०३	कक्षोत्था	२२५
एलालु	१०३	कङ्कर	८४२
एलावालुक	१०३	कङ्कतिका	९६
एलाह्व	१०३	कङ्कत्रोटमत्स्य	९१४
एलीयक	७१५	कङ्कुष्ठ	७१३
एल्वालुक	१०३	कङ्केली	४५२
ऐ		कङ्कोल	६३६
ऐन्दवी	८१	कङ्कोलक	६३६
ऐन्द्री	२२, २०७, २०८	कङ्गु	३२६, ७७३
ऐरावत	५७७	कङ्गुका	७७३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
कङ्गुनिका	७७३	कटुतिक्तक	८२
कङ्गुनी	६२६	कटुतुण्डिका	२०
कचरिपुफला	३६६	कटुतुम्बिनी	१४
कचामोदा	५००	कटुतुम्बी	१४
कच्छप	६३३	कटुदला	३४८
कच्छपमांस	९४३	कटुन्नट	४१३
कच्छरुहा	२२६	कटुपत्र	१३१
कच्छान्तरुहा	३८९	कटुपत्रक	४९७
कच्छुघ्नी	१००	कटुफल	३, ३७०, ६३६
कच्छुरा	१३, ७५, ७६	कटुफला	१४
कज	५०५	कटुभद्र	१८४
कञ्चट	३८६	कटुमांजरिका	९१
कञ्चुकी	७५०, ७६२	कटुमूल	१८३
कञ्ज	५०५	कटुर	८४२
कञ्जिक	९५६	कटुरोहिणी	२२३
कटंकटेरी	२४३	कटुवार्ताकी	७२
कटभी	२५, २६, ४४६	कटुवीजा	१८०
कटम्भर	४१३	कटुवीरा	२६५
कटम्भरा	९५	कटुशृंगार	३२७
कटसारिका	४९०	कटुस्नेह	७६९
कटाह्वय	५१३	कटूषण	१८३, १८४
कटिजा	७७९	कट्फल	४११, ६३६
कटु	४४, २२३, ४१३	कट्फला	१२, ६८, १०६
कटुक	१८६		३४५, ३५२, ४१५
कटुकद्रुम	३५६	कट्वङ्ग	४१३
कटुकन्दरी	३७२	कट्वज	४१३
कटुकवल्लरी		कट्वर	८४२
कटुकवल्ली	४४	कट्वी	४४
कटुकस्नेह	७६९	कट्वीजनी	२२३
कटुका	२०, ११०, २२३	कठिञ्जर	४९७
कटुग्रन्थि	१८३, १८४	कठिनफल	५८२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
कठिना	५६९	कण्टपाद	४५१
कठिनी	६९९	कण्टफल	७४, १२९, ३७३, ५२८, ७४७
कठिल्ल	१६८		
कठिल्लक	१६८, १६९, ४९७	कण्टफला	१२, २४३, ३४२
कठेरक	६३३	कण्टवृक्ष	५९२
कडम्वी	३२८	कण्टारिका	७१
कडहीन	२४७	कण्टारु	२७५
कड्वी	७६४	कण्टाल	३७४
कण	२०१	कण्टालु	६८, १२९, ३४५, ३४९, ३६७
कणक	६४९		
कणकक्षार	२५५	कण्टी	७४, ९१
कणजीर्णा	१९८	कण्ठपुंखा	८६
कणा	१८०, १९७, १९८	कण्ठवृन्ताकी	३४५
कणागुग्गुलु	६४९	कण्ठालकारक	३७९
कणादीप्य	१९८	कण्ठालु	८६
कणिश	७८१	कण्ठीरवि	७८
कण्टक	७४	कण्डूघ्न	४१७
कण्टकटेरी	२४३	कण्डूल	२८४
कण्टकप्रावृत्ता	१४३	कण्डूला	४१
कण्टकरञ्ज	३७३	कत	५८७
कण्टकलता	३७२	कतक	५८७
कण्टकाढ्य	४६३	कतफल	५८७
कण्टकारी	७१	कत्तृण	३८२
कण्टकालुक	७५	कदम्व	४३४
कण्टकिनी	७१, ३४५, ५३५	कदम्वक	४४०, ७६९
कण्टकिफल	६७	कदम्वपुष्पा	१३८
कण्टकी	२६९, २७५, ५६९	कदम्वा	१२
कण्टतनु	६८	कदली	५२९
कण्टदला	४६८	कदलीपुष्प	३३५
कण्टपत्रफला	१७४	कनक	११६, ४९०, ६४९, ६७०, ७४७
कण्टपत्रिका	३४५		

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
कनकजो(लो)द्भव	६५२
कनकप्रभा	२५, ४८४
कनकप्रसदा	४६८
कनकप्रसून	४३४
कनकपुष्पिका	४८३
कनकरम्भा	५३२
कनकस्तम्भा	५३२
कनकारक	४५३
कनकाह्वय	२३७
कनीची	७४८
कन्था	७४०
कन्थारि	७४०
कन्दक	२९५
कन्दग्रन्थि	२८७, २८८
कन्दफला	३०२
कन्दमूल	२७०
कन्दर	१८५, ३९०
कन्दराल	५४६, ५६३
कन्दरोहिणी	१
कन्दलता	३०४, ३५४
कन्दला	३०७
कन्दली	५११
कन्दवर्द्धन	२८४
कन्दवल्ली	१९
कन्दवहला	३०७
कन्दसूरण	२८४
कन्दार्ह	२८४
कन्दालु	२९१
कन्दी	२८४
कन्दोत(ट)	५१०
कन्दोत्थ	५१०
कन्दोद्भवा	१
कन्यका	१४३
कन्या	१४३, २०७
कपटेश्वरी	७२
कपर्दक	७०८
कपर्दी	७०८
कपाली	१९३
कपि	६४७
कपिकच्छू	१३
कपिकच्छुफला	३४०
कपिकच्छुफलोपमा	४०
कपिचूत	५६३, ५७६
कपिज	६४७
कपितैल	६४७
कपित्थ	१०३, ५८२
कपिप्रिय	५७६
कपिरसाढच	५७६
कपिरोमफला	१३
कपिलद्राक्षा	५५६
कपिलफला	५५६
कपिला	१४३, २१८, ४४४
कपिलर्शिशपा	४४४
कपिलाक्षी	३५२, ४४४
कपिलोह	६८०
कपिलौला	२१८
कपिवल्ली	१८१
कपिविरोधि	१८६
कपिशीर्षक	६८८
कपीतक	५६५
कपीतन	४२१, ५६३, ५६५, ५७६

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
कपीष्ठ	५४१, ५८२	करजोडी	३०९
कपोत	९३१	करञ्ज	४२४
कपोतचरणा	६६९	करण्डफल	५८२
कपोतवका	१४७	करपर्ण	११२, ३७१
कपोतवर्णी	२०८	करभप्रिया	७७
कपोतवेगा	१४७	करभवल्लभ(व)	५४७, ५८२
कपोतसार	६९२	करभा	४१८
कपोतांघि	६६९	करभादन	१२९
कपोताञ्जन	६९२	करभादनिका	७७
कफघ्नी	१००	करमर्द	५९१
कफान्तक	३६७	करमर्दक	५९१
कफारि	१८४	करमर्दिका	५९१
कमण्डलु	५६३, ५६५	करम्भा	२८
कमल	५०५, ८००	कररुह	६५७
कमलकन्द	५१३	करली	५२
कमलिनी	५०९	करवडा	४१
कमलोत्तम	३२२	करवल्ली	३४२
कमाची	१०७	करवीर	७३९
कम्पिल्ल	७०७	करवीरभुजा	७६३
कम्वु	६९७	करवीरानुजा	७६३
कम्वुकाष्ठा	९९	करहाट	३७४, ४८८, ५१३
कम्वुपुष्पी	४२	कराम्ल	५९१
कम्वुमालिनी	४२	करालक	४९४
कम्भाडी	३३६	कराला	७६५
कर	११५	करिज	७७९
करक	३७०, ४५३, ४५४,	करिणिका	१९०
	४६६, ५४२	करिपत्र	२३९
करका	३४२	करिल्लका	३४२
करकजल	८००	करीर	३७०
करच्छद	४६९	करीरग्रन्थिल	३७०
करज	६५७	करेवर	६४७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
कर्कटकिनी	२४३	कर्मार	२७५, ५५७
कर्कटशृंगी	२३०	कर्वुदारक	५८८
कर्कटा	२३०	कर्वुरा	१७३
कर्कटाह्व	५८५	कर्बूर	६७०
कर्कटी	१२, ३४८, ३५०	कर्षण	४१३
कर्कन्धु	५६९	कर्षणी	१३०
कर्कश	७०७	कर्षफल	५९४
कर्कशछद	३	कलटु	३२६
कर्कशछदा	११	कलधौत	६७०, ६७१
कर्कशदला	४४१	कलन	२७६
कर्कशा	४१८	कलभ	७४७
कर्कारु	३४६	कलमशालि	७४९
कर्कोटका	३३६	कलमी	११०
कर्कोटकी	९, ३४३	कलम्वक	४३४
कर्चूर	२५२	कलम्विका	३२८
कर्णक	२९८	कलम्वी	३१८, ३२८
कर्णपूरक	४३४, ४५२	कलंवुट	८५०
कर्णाभरणक	४१७	कलंवू	३२८
कर्णारि	४३९	कलयज	६५२
कर्णिका	४१२	कलशी(सी)	७३
कर्णिकार	४१७, ४८३, ५०४	कलाय	७६४
कर्णी	४८३	कलाया	३८९
कर्दभी	४७४	कलायिनी	२२६
कर्पटी	५६५	कलिका	४१८
कर्पराल	५४६	कलिकारी	७४६
कर्पूर	६३०	कलिंग	३३७, ४१९
कर्पूरतैल	८८२	कलिंगवीज	४२०
कर्पूरा	२५१	कलिद्रुम	५९४
कर्मर	५५७	कलिमार	४२४
कर्मरक	५५७	कलिवृक्ष	५९४
कर्मरङ्ग	५५७	कल्क	६४७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
कल्कि	५९४
कल्किवृक्ष	५९४
कल्पक	२५२
कल्याङ्ग	१३१
कल्याणवीज	७६१
कल्याणिका	६९१
कल्याणिनी	९३
कल्याणी	५, ५७, ४२८
कल्लक	६५९
कल्हार	५१०
कवच	१३१
कवन्ध	८००
कवरी	२०३, ४९६, ४९९
कविकामत्स्य	९१४
कषाय	४२९, ७५९
कषाययावनाल	७५२
कषाया	७७, ५३४
कषायी	४५०
कसेरु	४८, २२५
कसेरुका	४८
कस्तूरी	६२७
कस्तूरीमल्लिका	४७९
कंस	६७९
कंसास्थि	६७५, ६७९
का	
काकघ्नी	४२४
काकघ्राणा	३४
काकजंघा	१०९, ७४८
काकजंवू	५२६
काकणन्तिका	७४८
काकतिन्दुक	५४५

शब्द	क्रमांक
काकतुण्डक	६३९
काकतुण्डा(ण्डी)	३४
काकदन्तिका	३४
काकनासा	३४
काकनीला	५२६
काकपान	४५१
काकपीलु	३४, ५४५, ७४८
काकपुष्प	६६०
काकफल	४०७
काकफला	५२६
काकमाची	१०६
काकमाण्डी	४२४
काकमाता	१०६
काकमुद्गा	६
काकल	६५४
काकलीद्राक्षा	५५६
काकवल्लभा	५२६
काकवल्लरी	५८
काकवीजक	५४५
काकर्शिवी	३४
काक(ल)स्फूर्ज	५४५
काका	३४०
काकाक्षी	३४
काकाङ्कोला	३४०
काकाण्ड	४०८, ५४५
काकाण्डी	२५
काकादनी	३४, ७४८
काकाम्र	६७
काकायु	५८
काकाह्वा	१०९
काकिनी	७४८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
काकी	४	काण्डकण्ट	९१
काकेक्षु	३७९	काण्डकाण्डक	३७९
काकोदुम्वरिका	५६८	कण्डकीलक	२४७
काकोदुम्वरिकाफल	५९९	काण्डज	७७९
काकोल	७३२	काण्डतिक्त	४१०
काकोली	४	काण्डपुंखा	८६
काक्षो	७६३	काण्डरुहा	२२३
काङ्गुणी	२५	काण्डशाखा	३१
काच	२११, ७३१	काण्डिका	७६५
काचन	२३७	काण्डिनी	१५८
काचमल	२११	काण्डीर	३९
काचसंभव	२११	काण्डेक्षुरी	३७९
काचसौवर्चल	२११	काण्डेर	१५१
काचोत्थ	२११	कादम्वरी	९६६
काचोद्भव	२११	कादम्वर्य	४३४
काजूतक	६१२	कान्त	६२४
काञ्चन	४६५, ६७०	कान्तपाषाण	६७७
काञ्चनक	४५३	कान्तपुष्प	४५३
काञ्चनकदली	५३२	कान्तलोह	६७७
काञ्खनक्षीरी	१३०	कान्ता	२०७, २१८, ६२६
काञ्चनपुष्पक	११५	कान्ताघ्रिदोहद	४५२
काञ्चनरस	६९०	कान्तार	४५३
काञ्चनार	४५३	कान्तिदा	७९
काञ्चनिका	४८६	कान्तिभूरुह	४२८
काञ्चनी	६२९	कापिशायनी	९६६
काञ्ज	४२८	काम	५१२
काञ्जिक	९५६	कामकान्ता	४८२
काञ्जिका	७, ४७	कामना	१४९
काञ्जी	९५६	कामफल	५२२
काण्ड	३७६	काममाल	४९७
काण्डकटुक	३९	काममोदी	६२७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
कामरूपिणी	९९	कालजीरक	१९९
कामवती	२४३	कालजाल	४३३
कामवल्लभ	५१६	कालनिर्यास	६४८
कामवृक्ष	१४९	कालपालक	७१३
कामशर	५१६	कालपीलु	५४५
कामाङ्ग	५१६	कालप्रियकरी	९९
कामानन्दा	६२७	कालमूल	१९२
कामायुध	५२२	कालमेषी	१९९, २३१
कामिनी	१४९, २४३	कालमेषिका	२४१
कामी	१३३	कालमोषी	८१
कामेष्ट	५२१	काललवण	२११
काम्पिल(ल्य)	७०७	कालवृन्त	७६६
काम्वोजी	५, ८१	कालवृन्ती	४६१
काम्भोजी	३६३, ७४८	कालसार	६३९
कायस्था	२०७, २०८, ४९४, ५९३	कालस्कन्ध	३६३, ४३३, ५४४, ५६६
कारवल्ली	३९, ३४२	कालागरु	६३९
कारवी	६४, ११०, २००, ३५४	कालाञ्जनी	११९
कारस्कर	७४५	कालादोला	८८
कारी	३६५	कालानुसारक	४९२
कार्तस्वर	६७०	कालानुसार्य	६१५
कार्पासी	१२०	कालानुसार्यक	६६२
कार्मरी	२४०	कालिका	४, २३०
कार्मुक	३६२, ४०१, ४०८	कालिन्द	३३७
कार्श	२५२, ४५०	कालिन्दा	२२३
कार्स्न्य	६७८	कालिन्दिका	२३१
कार्स्नी	१०२	कालिन्दी	४४९
काल	११६, १९२, ५४५, ६५२, ६५७	काली	८८, ११९, १९९, २००, २३१, ७०४
कालकुष्ठ	७१३	कालीय	६२९
कालकूट	७३२	कालीयक	२४३, ६१५
कालकूटक	७४५	कालेय	६१५

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
कालेयक	२४३, ६२४
काश	३७९
काशारु(लु)	२९१
काश्मरी	४१५
काश्मर्य	४१५
काश्मिरी	५५६
काश्मीर	२२९, ६२४
काश्मीरज	६२४
काश्मीरजीरका	१९९
काष्ठक	६४१
काष्ठकदली	५३०
काष्ठजम्वू	५२७
काष्ठदारु	६२०
काष्ठद्रु	४५४
काष्ठधात्रीफल	५७४
काष्ठपाटला	४६०
काष्ठवल्लिका	४४
काष्ठागरु	६४१
काष्ठिका	५३०
काष्ठीरसा	५२९
काष्ठोल	७४३
कासकन्द	२९१
कासघ्न	५९४
कासनासिका	२३२
कासमर्द	११६
कासमर्दन	३
कासारि	११६
कासालु	२९१
कासीस	७०२
कासेक्षु	३७९
कांसिका	६

शब्द	क्रमांक
कांस्य	६७९
काहलापुष्प	७४७
कि	
किंकिणी	३७२, ४५१
किंकिरात	३६८, ४९०
किंजल्क	२३७, ५१४
किट्टी	६७८
किणिही	९१, ४४९
कितव	६६३, ७४७
किम्पाक	७४५
किरातक	४१०
किरातकान्त	६१४
किरीटी	४३९
किलाटक	८२५
किंशुक	४५४
किषल	७३२
की	
कीचक	२७५, ३८७
कीटघ्न	६८७
कीटमाता	४९
कीर	९००
कीरवर्णक	६६१
कीरेष्ट	४०७, ५१६, ५४६
कीर्णपुष्प	२७
कीलाल	८००
कीशपर्णी	९१
कीशरोमा	१३
कु	
कुकुट	७९
कुक्कुट	९२४
कुक्कुटमस्तक	१९०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
कुक्कुटशिख	३२२	कुठेरक	४९७
कुक्कुटा	५०२	कुड्डुहुंची	३५४
कुक्कुटाण्डक	७४९	कुड्मल	५१०
कुक्कुटी	३५६	कुणन्ज	१६०
कुक्कुर	६६१	कुणन्जर	१६०
कुक्कुरद्रु	५०	कुणन्जी	१६०
कुक्षिरन्ध्र	३८७	कुण्टरिका	५८६
कुंकुम	६२४	कुण्डगोलक	९५६
कुचन्दन	६१७	कुण्डल	९५६
कुचफल	५४२, ५८२	कुण्डलिनी	१, ७८६
कुचित	४९२	कुण्डली	१३, ४५३
कुचैली	२१९	कुताला	४१६
कुञ्चिका	२०२	कुतुम्वा	१७५
कुञ्जरक्षार	२७०	कुतुम्विका	१७५
कुञ्जरा	२४८	कुत्तृण	३८२, ४०३
कुट	१९१	कुत्स	६५४
कुटक	५०५	कुत्सित	३८३
कुटंगिका	६	कुत्सितशाल्मलि	३५८
कुटज	४१९	कुद्दाल	४५३, ७७८
कुटजवीज	४२०	कुद्दालक	७७८
कुटजाफल	४२०	कुधान्य	७४९
कुटजीव	४४७	कुनट	४१३
कुटन्नट	२६४, ४१३	कुनटी	६९१
कुटपिनी	५०९	कुनीली	१०४
कुटलमस्तक	१९०	कुन्त	७८०
कुटिल	४९२, ६९७	कुन्तलवर्द्धन	१०८
कुटिला	६५८	कुन्तलोशीर	५००
कुटी	६४६	कुन्द	४८७
कुटुम्वक	३८४	कुन्दुक	६५३
कुटुम्विनी	१५६	कुन्दुरुक	६५३
कुठेर	४९७	कुपाक	७४५

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
कुपीलु	७४५	कुरण्टी(ण्डी)	५०२
कुप्य	६७१	कुरण्डिका	५०२
कुब्ज	९१	कुरव	७२४
कुमारक	४४६	कुरवक	४९०
कुमारिका	२०७, ४७६	कुरसा	९०
कुमारी	१९, १४३, ४५९	कुरी	७८२
कुमारीसारतोद्भव	७१५	कुरुट	७९
कुमुद	५१०, ६३०	कुरुविंद	२११, ७१६, ७५८
कुमुदा	६६, २४८, ४०३, ४११, ४१५	कुरुविंदा	२२५
		कुरुवीरक	४३९
कुमुदिनी	५०९	कुरूप्य	६७३
कुमुद्वती	५०९	कुलक	३
कुम्भकारिका	१५०	कुलककर्कटी	३५३
कुम्भकारी	६९५	कुलञ्ज	१९६
कुम्भकालुक	३२६	कुलञ्जन	१९६
कुम्भतुम्वी	१५	कुलत्थ	७६६
कुम्भफला	३३६	कुलत्था	१५०, ६९५
कुम्भमद	२५६	कुलत्थाञ्जन	६९५
कुम्भयोनि	१७५	कुलत्थिका	७६६
कुम्भवीजक	४२६	कुलपत्र	४९३
कुम्भसी	३५२	कुलमंजरी	६५१
कुम्भालावु	१५	कुलवर्णा	२३२
कुम्भिका	४०३, ४६१	कुलाली(नी)	१५०, ६९५
कुम्भिनीवीज	७३४	कुलित्थ	७६६
कुम्भी	१७३, ४११, ४३५, ७३४	कुलिश	६१, ७२१
कुम्भीवीज	७३४	कुलिशद्रुम	७४०
कुम्भोलूखलक	६४८	कुली	६८, ७१
कुरङ्ग	९०१	कुलोरश्रृंगी	२३०
कुरङ्गनाभि	६२७	कुल्माभियुत	९५६
कुरङ्गिका	६	कुल्माष	९५६
कुरण्ट	४९०	कुवङ्ग	६७४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
कुवस्त्रक	७२८
कुवलय	५०७, ५१०
कुवेराक्ष	३७३
कुवेराक्षी	१७३, ४६०
कुब्जक	४६३
कुब्जकण्ठक	३६२
कुश	३८०
कुशरीर	४२९
कुशिक	४३०
कुशिंशपा	४४४
कुशेशय	५०५
कुष्ठ	६५४
कुष्ठघ्न	३
कुष्ठघ्नी	५६८
कुष्ठदोषापहा	८१
कुष्ठनाशन	३००
कुष्ठनाशिनी	१०६
कुष्ठसूदन	४१७
कुष्ठहन्ता	२९८
कुष्ठहन्त्री	८१
कुष्ठारि	३, ११८, ३९२, ६८७
कुसुमाञ्जन	६९४
कुसुमासव	८९०
कुसुम्भ	३२२
कुसुम्भतैल	८७५
कुस्तुम्वुरी	१८८
कुहिम	५४२
कू	
कूटशाल्मलि	३५८
कूटस्थ	६५७
कूटामोद	६३२
कूपमत्स्या	९१४
कूपा	३४०
कूचशीर्षक	१३२
कूर्चशेखर	५३३
कूलेचराः	९१०
कूष्माण्ड	३३६
कूष्माण्डी	३३६, ३४६
कृ	
कृकर	१९०
कृकरा(ला)	१८०
कृच्छ्रारि	४०४
कृतक	२१२, ६९३
कृतच्छिद्रा	११
कृतत्राणा	१४५
कृतफल	६३६
कृतमाल	४१७
कृतवेधना	११
कृत्रिम	२११, ६१८, ६३१, ६३२
कृत्रिमक	२१२, ६४७
कृत्रिमरत्न	७३१
कृमिकंटक	१९३
कृमिघ्न	२८२, २९९, ३६१, ४५४, ५४०,
कृमिघ्नी	१३९
कृमिज	६३८
कृमिजघ्न	६४१
कृमिजलज	७००
कृमिरसाञ्जन	६९४
कृमिवारि	७००
कृमिशंख	७००
कृमिसू	७१०
कृमीलक	७५७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
कृशशाक	१३१
कृशानु	१९१
कृषिका	२१
कृषिलोह	६७६
कृष्ण	१८६
कृष्णकाष्ठक	६३९
कृष्णगर्भ	४११
कृष्णचूचूक	७६२
कृष्णचूडिका	७४८
कृष्णजतु	२४५
कृष्णजीरक	१९९
कृष्णतुलसी	४९४
कृष्णधत्तूरक	७४७
कृष्णपर्णी	४९४
कृष्णपाकफल	५९१
कृष्णपुष्प	७४७
कृष्णबीज	६०, ५४३, ६०१
कृष्णभूमिजा	३९३
कृष्णभेदा	२२३
कृष्णमल्लिका	४९७
कृष्णमालुक	४९७
कृष्णमुद्ग	७५५
कृष्णमूली	६५६
कृष्णमृत्तिका	७०५
कृष्णलवण	२१०, २११
कृष्णला	७४८
कृष्णवर्ण	३७४
कृष्णवर्वर	४९६
कृष्णवल्लिका	४०
कृष्णवल्ली	६५६
कृष्णव्रीहि	७४९
कृष्णवृत्ता	५
कृष्णवृंता	१७३, ४१५
कृष्णवोल	५९१, ७१५
कृष्णशाक	१३१
कृष्णशिग्र	२७४
कृष्णशिंशपा	४४४
कृष्णसर्षपा	७७२
कृष्णसार	५४४
कृष्णसारथि	४३९
कृष्णसारा	४४४
कृष्णसारिवा	६५६
कृष्णसूक्ष्मफला	५०२
कृष्णा	८८, १७०, १८०, १९९, २२३, २४५, ४१५, ४९४, ५५६, ७७२
कृष्णागरु	६३९
कृष्णाञ्जनी	११९
कृष्णाभा	११९
कृष्णामांसी	६४६
कृष्णायस	६७४, ६७६, ६७७
कृष्णार्जक	४९७
कृष्णालु	२९६
कृष्णोदुम्वरिका	५६८
के	
केकिशिखा	१४४
केचुक	३३०, ३९८
केतकी	४६८
केतुरत्न	७२४
केदारकटुका	२२३
केदारज	६६४
केम्बु	३९८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
केरवीरकंद	३०६
केलिक	४५२
केलूट	३९८
केवु(मु)क	३९८
केश	५००
केशमथनी	३६६
केशमुष्टि	३२९
केशमुष्टिक	४०८
केशरञ्जन	१०८
केशरुहा	५५, ९५
केशरूपा	१४९
केशवर्द्धनी	९५
केशहन्त्री	३६६
केशार्हा	८९
केशिका	१०२
केशिनी	६४३
केशी	६४४
केश्य	१०८, ५००, ६३९
केसर	२३७, ४६६, ५१४, ७०२
केसरवर	६२४
केसराम्ल	५७०
केसरिका	९५
कै	
कैडर्य	४०९, ४११, ४२४, ४४९
कैतव	७२४
कैदार (जल)	८००
कैरव	५१०
कैरविका	५०९
कैरवी	२०२
कैरात	४१०, ६१४
कैराततिक्तक	४१०

शब्द	क्रमांक
कैराल	१९३
कैर्वातिका	३६
कैवर्तिमुस्तक	२६४
को	
कोक	४८३
कोककर्कटिका	५३५
कोकदन्ता	१२६
कोकनद	५०७
कोकिलाक्ष	१२२
कोकिलानन्द	५२१
कोकिलावास	५१६
कोकिलेका	५२५
कोकिलोत्सव	५१६, ५२१
कोटरपुष्पी	३५
कोटि	६५८
कोठा	४२७
कोद्दार	७७८
कोद्रव	७७८
कोपनक	६६३
कोमलपत्रक	२७४
कोमलवल्कला	६०४
कोरक	५१२
कोरङ्गी	१८०, २०८
कोरदूष	७७८
कोरला	१९३
कोल	१८६, १९०, ५६९
कोलक	६३६
कोलकन्द	२९९
कोलकर्कटी	५३६
कोलपालिका	३४०
कोलमंडिका	२४१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
कोलमूल	१८३
कोलवल्ली	१८१, १९०
कोला	१३८, १८०
कोविदार	४५३
कोशफला	१२, ३४९
कोशस्थ	६९८
कोशस्था	९१२
कोशातकी	९
कोशाम्र	५२०
कोशी	६५७
कोसक	४२७
कोही	४१९
कौ	
कौटिल्य	२७१
कौतुकसंज्ञक	६०८
कौद्रविक	२१०
कौन्ती	२१८
कौन्तेय	४३९
कौप(जल)	८००
कौमारी	३००
कौशिक	६४८
कौशिक्य	४४२
कौसुम्भ	३२३, ६९४
क्र	
क्रकचच्छद	४६८
क्रकचपत्र	४४३
क्रकचा	४६८
क्रकचिक	३७३
क्रकर	३७०
क्रन्दन	६०३
क्रमपूरक	४६७
क्रमुक	२४७, ५६३, ५९५
क्रमुकफल	५९६
क्रव्य	९००
क्रव्यादि	६४३
क्रा	
क्रान्ता	६८
क्रि	
क्रिमिवृक्ष	५२०
क्रिमिहा	१९३, २४४
क्रू	
क्रूर	७३९, ७४७
क्रूरक	१६९
क्रूरकर्मा	१५६
क्रूरगंध	६८७
क्रूरगंधा	७४०
क्रूरा	१६९
क्रो	
क्रोड	३००
क्रोडकन्या	३००
क्रोडेष्ठा	२२५
क्रोष्ठुकमेखला	७३
क्रोष्टुफल	३६९
क्रौ	
क्रौन्चा	५११
क्रौन्चादनी	५११
क्रौडीकन्या	४००
क्लि	
क्लिन्ना	७२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
क्ली	
क्लीतनी	८८
क्व	
क्वथिता	८४९
क्ष	
क्षत्रवृक्ष	४८५
क्षत्रिणो	२४१
क्षत्रियवरा	१७
क्षमिका	४४४
क्षयतरु	५६४
क्षव	७५९
क्षवक	९१
क्षवकृत	५१
क्षा	
क्षामदंश	२७४
क्षार	२१२, २५७, २५९
क्षारदला	३१४
क्षारवृक्ष	५९०
क्षारश्रेष्ठ	२५९, २६८, ४५४, ५९०
क्षारी	७५१
क्षि	
क्षितिवदरी	५६९
क्षी	
क्षीर	८००, ८१४
क्षीरकाकोली	४
क्षीरकन्दा	३०३
क्षीरकाण्डक	७४१
क्षीरकाष्ठा	५६०
क्षीरक्षव	७११
क्षीरतुम्वी	१७
क्षीरदल	७४१
क्षीरद्रु	४०६
क्षीरद्रुम	५६१
क्षीरपर्णी	७४१
क्षीरमधुरा	४
क्षीरमोरट	२७
क्षीरलता	३०३
क्षीरवल्ली	३०३
क्षीरविदारी	३०३
क्षीरविषाणिका	४, ४१८
क्षीरवृक्ष	५४१, ५६६
क्षीरशाक	८२५
क्षीरशीर्ष	६६८
क्षीरशुक्ल	५४१
क्षीरशुक्ला	४, ३०३
क्षीरसंतानिका	८२६
क्षीरा	४
क्षीरिका	५४१
क्षीरिणी	१७, १३०, १५६, ४१५
क्षीरी	५४१, ५५९, ५६४, ५६५, ७११, ७४१, ७५१
क्षीव	२१४
क्षु	
क्षुद्रक	६९८
क्षुद्रकंटा	७१
क्षुद्रकंटारिका	८०
क्षुद्रकंटिका	७१
क्षुद्रकारवल्ली	३५४
क्षुद्रकारविका	३५४
क्षुद्रकुलिश	७२८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
क्षुद्रक्षुर	७४	क्षुद्रसहा	६, २२
क्षुद्रगोक्षुर	७४	क्षुद्रसुवर्ण	६८०
क्षुद्रघोली	१५२	क्षुद्रा	७१, ११०, ५६२, ७८०
क्षुद्रचन्दन	६१७	क्षुद्राग्निमन्थ	४१२
क्षुद्रचिर्भटा	३३	क्षुद्रापामार्ग	९२
क्षुद्रचुंचु	११०	क्षुद्रामलक	५७४
क्षुद्रजंवू	५२७	क्षुद्राम्र	५२०
क्षुद्रजातीफल	५७४	क्षुद्राम्ला	३५५
क्षुद्रजीवा	७	क्षुद्राम्लिका	१६३
क्षुद्रतुलसी	४९७	क्षुद्रेङ्गुदी	७५
क्षुद्रदुरालभा	७७	क्षुद्रेर्वारु	३३, ३५१
क्षुद्रदुस्पर्शा	८०	क्षुद्रोपोदकी	३१९, ३२१
क्षुद्रधात्री	५७४	क्षुद्विवोधन	१३९
क्षुद्रधान्य	७४९	क्षुधाभिजनक	७५९
क्षुद्रपत्र	२०१	क्षुमा	७६८
क्षुद्रपत्रक	१६८	क्षुर	७४, ४४८
क्षुद्रपनस	४५०	क्षुरक	७४, १२२, ४५७
क्षुद्रपर्ण	४९७	क्षुरपत्र	३७६
क्षुद्रपिप्पली	१८२	क्षुरपत्रिका	३१५
क्षुद्रपोतिका	३२१	क्षुराङ्ग	७४
क्षुद्रफला	२२, ३३, ७१, ८०	क्षुरिकापत्र	३७६
क्षुद्रमत्स्या	९१४	क्षुल्लक	६९८
क्षुद्रमुस्ता	४८	**क्षे**	
क्षुद्रवर्षाभू	१६९	क्षेत्र	४९२
क्षुद्रवल्ली	३२१	क्षेत्रकर्कटी	३५१
क्षुद्रवार्ताकिनी	७२	क्षेत्रजा	७२, ३९३, ३९९
क्षुद्रशंख	६९८	क्षेत्रदूती	७२
क्षुद्रशणपुष्पी	८५	क्षेत्रनाशिनी	५०२
क्षुद्रशुक्तिका	७१०	क्षेत्रभूषा	५०२
क्षुद्रश्यामा	४४९	क्षेत्ररुहा	३५१
क्षुद्रश्लेष्मातक	५८९	क्षेत्रशाक	१६०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
क्षेत्रसंभव	११२
क्षेत्रसंभूत	३९०
क्षेत्रेक्षु	७५२
क्षेमकरिपु	६६३
क्षेमसंभवा	३५५
क्षौ	
क्षौद्र	८०९
क्षौद्रज	७०६
क्षौद्रप्रिय	५५३
क्षौद्रेय	७०६
क्ष्वे	
क्ष्वेड	७३२
क्ष्वेडा	११
ख	
खजिकातक्र	८४८
खटिका	६९९
खटिनी	६९९
खटी	६९९
खट्वा	३४०
खट्वाङ्गी	३४०
खट्वापादी	३४०
खडी	६९९
खड्ग	६७६
खड्गशिवी	३४१
खण्ड	२१२, ८९५
खण्डज	८९२, ८९६
खण्डमोदक	८९६
खण्डलवण	२१२
खण्डसार	८९६
खदिर	३६२, ३६४

शब्द	क्रमांक
खदिरका	१६५, २४४
खदिरपत्रिका	१६५, ३६५
खदिरसार	३६४
खदिरी	१६५
खदिरोद्भूत	३६४
खद्रु	५३९
खपुर	६५७
खमूलिका	४०३
खर	७५
खरक	१३१
खरकाष्ठिका	९३
खरगन्धा	९७
खरछद	३९०
खरछदा	१५२
खरत्वक	१६७
खरपत्र	२६९, ४४३
खरपत्रक	४९१
खरपत्रा	५६८
खरपत्री	९०
खरपर्णी	४७
खरपुष्पा	४९६, ४९९
खरपुष्पिका	२६७
खरमंजरी	९१
खरस्कन्ध	५३९
खरस्कन्धा	५३४
खराह्वा	२१७
खर्जूघ्न	१२७, ७४१, ७४७
खर्जूर	६७१
खर्जूरिका	५३६
खर्जूरी	५३४
खर्पर	७०३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
खर्परी	७०३	**खौ**	
खर्परीतुत्थ	७०३	खौनी	४१४
खर्व	४६३	**ग**	
खर्वा	९७	गङ्गाजल	८००
खर्वुज	३४७	गजकन्द	२९८
खल	७४७	गजदन्तफला	३४६
खल्लीपर्णी	४०३	गजदानमद	२५६
खवल्ली	१८	गजपादप	५६४
खशब्द	७२४	गजपिप्पली	१८१
खसतिल	७३८	गजभक्ष	४३१
खसतैल	८७६	गजभच्चक	५६१
खसफलक्षीर	७३७	गजभक्षा	५८६
खसबीज	७३८	गजमद	२५६
खसंभवा	६४५	गजवल्लभा	५३१, ५८६
खस्खस	७३६	गजाक्ष	१२७
खस्खसरस	७३७	गजीड	२७२
		गजेष्टा	३०२
खा		गजोषणा	१८१
खाखस	७३६	गञ्जा	६३
खाखसतिल	७३८	गडकमत्स्य	९१४
खाचर	७०२	गडलवण	२१३
खाद्यम्	७४९	गडात्थ	२१३
खारिक	५५०	गडोद्भवा	८९५
खि		गणकारी	४८६
खिरिहिटी	९४	गणरूपक	७४३
		गणहास	६६३
खु		गणिका	४८४
खुर	६५७	गणिकारिका	४१२, ४८३
खुरपत्र	४९५	गणेरु	४८३
खे		गणेरुका	४८३
खेचर	६८६	गणेशकुसुम	७३९

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
गणेशभूषण	६८४	गन्धफल	५८२, ५८५, ५९२
गणोत्थ	२१३	गन्धफला	२०२, ५८६
गण्डकारी	१६५	गन्धफलिका	२०८
गण्डगात्र	६०१	गन्धफली	४६५, ६२६
गण्डदूर्वा	३८९	गन्धभेदिनी	१४९
गण्डमालिका	१६५	गन्धमादनी	२४४, ६४६
गण्डारि	४५३	गन्धमार्जारवीर्य	६२८
गण्डाली	१०७, ३८९	गन्धमांसी	६४४
गण्डूपदी	३८६	गन्धमूल	१९६
गण्डोल	८९२	गन्धमूलक	२५२
गद	६५४	गन्धमूला	५८६
गन्धक	६८७	गन्धमूलिका	२७७
गन्धकन्दक	४८	गन्धमोदन	६८७
गन्धकाष्ठ	६१४	गन्धमोदिनी	४६५
गन्धकुटी	६४६	गन्धरस	७१४
गन्धकुसुमा	४८६	गन्धराज	४७४, ६१३, ६३२, ६४९
गन्धतृण	३८५	गन्धराजक	६३९
गन्धदला	२१७	गन्धर्वहस्तक	३७१
गन्धधूमज	६३८	गन्धवती	६४६
गन्धनाकुली	१९०	गन्धवधू	२५१
गन्धनिशा	२५३	गन्धवल्क	२३५
गन्धपत्र	४९५, ४९६, ५७७, ५८५	गन्धवल्लरी	९५
गन्धपत्रा	२५३	गन्धवल्ली	५०३
गन्धपत्रिका	२५३	गन्धवहुल	४९७
गन्धपत्री	८७, ९९	गन्धवीजा	२०२
गन्धपलाशी	२५१, २५३	गन्धवेलिका	६२७
गन्धपापाण	६८७	गन्धशाक	३२७
गन्धपीता	२५३	गन्धशालि	७४९
गन्धपुष्प	४२७, ४५२, ५८८	गन्धसार	२५२, ४७४, ६१३
गन्धपुष्पक	२७६	गन्धा	२५१, २६७, ६४२
गन्धपुष्पा	८८	गन्धाढ्य	५७७, ६१३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

शब्द	क्रमांक
गन्धाढ्यस्निग्ध	६३२
गन्धाढ्या	४५९, ४८४, ५०१, ५७१, ६४६
गन्धाधिक	६२५
गन्धारिका	६४
गन्धाली	२५१
गन्धाश्म	६८७
गन्धितृण	६२५
गन्धिनी	२२१
गन्धिपर्ण	६२१
गन्धोत्कट	४९३
गभोलिका	७६१
गम्भारी	४१५
गर	७३२
गरघ्न	४९६, ४९७
गरघ्नी (मत्स्य)	९१४
गरद्रुम	७४५
गरल	७३२
गरलारि	७१९
गरागरि	१२
गरुडाश्म	७१९
गरुडोद्गीर्ण	७१९
गर्गरमत्स्य	९१४
गर्जाफल	४५१
गर्दभघातिनी	१५७
गर्दभाण्ड	५६३, ५६५
गर्दभिपाक	२२८
गर्दभी	२६, ७२
गर्दभीदुग्ध	८२३
गर्भद	४४७
गर्भपातन	४२६
गर्भपातिनी	७४६
गर्भसंभवा	२०७
गर्भस्रावी	४३१
गर्भारि(रा)	२०८
गलर्क	७२२
गवयोद्भव	२३८
गवाक्षी	२२, ४४२
गवादनी	२२, २६
गवेडु	७८०
गवेडुका	७८०
गवेधु	७८०
गवेधु(रु)क	७०१
गवेधुका	९७, ७८०
गव्या	६२९
गा	
गाङ्ग(जल)	८००
गाङ्गेय	२२५, ६७०
गाङ्गेरुकी	९७
गांडीवी	४३९
गान्धारी	७५
गायत्री	३६२
गारुड	७१९
गारुडी	३२
गारूत्मत	७१९
गार्जर	२७३
गालितदधि	८३४
गालोढच(डच)	५११
गि	
गिरिकदली	५३१
गिरिकर्णिका	२६, ४४९
गिरिज	४५३, ६८५

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
गिरिजा	१४५, ४७५, ५३१
गिरिजावीज	६८९
गिरिधातु	७०१
गिरिनिम्व	४०९
गिरिपीलु	५५८
गिरिपुष्पक	६६२
गिरिमल्लिका	४१९
गिरिमृत्	७०१
गिरिरम्भा	५३१
गिरिवासी	२९८
गी	
गीर्लता	२५
गीर्वाणकुसुम	६३७
गु	
गुग्गुलु	६४८
गुच्छ	४००
गुच्छक	३६०
गुच्छकरञ्ज	४२५
गुच्छदन्तिका	५२९
गुच्छपत्र	४३१
गुच्छपुष्प	६१२, ६२१
गुच्छपुष्पक	४२५, ४२६
गुच्छपुष्पा	२४८
गुच्छपुष्पी	११४
गुच्छफल	४२६, ५४१
गुच्छफला	८०, १०६, ५२९, ५५६
गुच्छल	४२६
गुच्छवुघ्ना	१७२
गुच्छी	४२५
गुञ्जा	७४८
गुड	८९२
गुडखण्ड	८९३
गुडतृण	८९१
गुडदारु	८९१
गुडपुष्प	५५२
गुडफल	५४७, ५६९, ५८७
गुडमूल	८९१
गुडयोगफला	३४६
गुडूची	१
गुणकर्णिका	२२
गुणसू	१२०
गुणाढ्यक	४२७
गुण्ड	३९७
गुण्ड(न्द)कन्द	४८
गुण्डा	३७९
गुण्डाला	१७२
गुन्द्र	४००
गुन्द्रगुत्थ	७८०
गुन्द्रमूला	४००
गुन्द्रा	४००
गुन्द्राग्रन्थि	२२५
गुप्तगन्धि	१०३
गुप्तस्नेह	४२७
गुप्ता	१३
गुरु	१३
गुरुरत्न	७२०
गुरुवीज	७६१
गुल	८९२
गुलाल	३८४
गुलुच्छकन्द	३११
गुल्मकेतु	२२२
गुल्ममूल	१८५

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
गुल्मवल्ली	३०
गुल्महा	२२२
गुहा	६६
गुहाशय	५४६
गुहाशयन	६२१
गुहाशया	९०३
गुह्यपत्र	५६१
गुह्य(प्त)वीज	३८४
गू	
गूढपत्र	३७०
गूढपुष्प	४२७
गूढपुष्पक	४६६
गूढमल्लिका	४२७
गृ	
गृञ्जन	२८१
गृध्रपत्रा	१३९
गृध्राणी	१३९
गृष्टि	३००, ४१५
गृष्टिका	३००
गृहकन्या	१४३
गृहकूलक	३३८
गृहद्रुम	४४३
गे	
गेयप्रिय	४७४
गै	
गैरिक	७०१
गैरिकाक्ष	५५३
गैरेय	६८५
गो	
गोकण्टक	७४

शब्द	क्रमांक
गोकर्णी	२
गोक्षुर	७४
गोक्षुरक	७४
गोघृत	८५६
गोजापर्णी	१५४
गोजिह्वा	९०, ७८०
गोतक्र	८४४
गोत्रवृक्ष	४३६
गोदधि	८२८
गोदन्त	६९०
गोदुग्ध	८१५
गोधाङ्घ्रि	४९
गोधापदी	३१०
गोधास्कन्ध	३६३
गोधिनी	६९
गोधूम	७५१
गोधूमज	२३८
गोधूमादितैल	८७७
गोनर्द	२६४
गोनवनीत	८५१
गोनास	७२८
गोपकन्या	६५५
गोपकर्कटिका	३३
गोपघोंट	४५१
गोपति	१३३
गोपन	२३६
गोपभद्रा	४१५
गोपरस	७१८
गोपवल्ली	२, ६५५
गोपालकर्कटी	३३
गोपाली	३३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
गोपी	६५५, ६५६
गोपुटा	२०७
गोपुरक	६५३
गोभी	९०
गोमपप्रिय	३८४
गोमूत्र	८६५
गोमूत्रिका	३९३
गोमेद	७२३
गोमेदसंनिभा	७११
गोरक्ष	१३३
गोरक्षतुम्बी	१५
गोरक्षदुग्धी	१७७
गोरक्षी	१५, १७७
गोरङ्गी	२०८
गोरट	३६३
गोरण्टक	४५१
गोरस	८४२
गोरोचना	६२९
गोला	६९१
गोलीढ	५९०
गोलोमी	१२८, १९४, ३८९
गोवदनी	६२६
गोवन्दनी	५०३
गोविन्दी	३७२
गोशीर्ष	६१३
गोश्रृंग	३६७
गोस्तनी	५६६
गौ	
गौ	१३३
गौतमी	६२९

शब्द	क्रमांक
गौर	३६९, ४०५, ६२४, ६३०, ६९०
गौरजीरक	१९८
गौररम्भा	५३२
गौरवल्ली	६२६
गौरसुवर्ण	३२७
गौराङ्गी	२०८
गौरी	२४१, २४२, ३८९, ४७५, ४९४, ५३२, ६२६, ६२९, ६४५
गौरीपाषाण	७३३
गौरीपुष्प	७३९
गौरीललित	६९०
गौरीवीज	६८७
गौरेय	६८९
गौल्या	३९९
ग्र	
ग्रन्थिक	१८३, ६६०
ग्रन्थिगोभी	३३४
ग्रन्थिदल	६६३
ग्रन्थिदला	३०४
ग्रन्थिदूर्वा	३८९
ग्रन्थिपत्र	६६३
ग्रन्थिपर्ण	६६०, ६६३
ग्रन्थिपर्णी	४०, ३८९
ग्रन्थिफल	३७४, ५८२
ग्रन्थिमूल	२८१
ग्रन्थिमूला	३८९
ग्रन्थिल	१५१, १८३, २८८, ३७०, ४५१, ६६३
ग्रन्थिला	२२५, ३८९

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
ग्रहघ्न	७६९
ग्रा	
ग्रामीणा	३१५
ग्राम्यकुंकुम	३२२
ग्राम्यकोशातकी	१०
ग्राम्यवल्लभा	३१५
ग्राम्या	८८, ३३९, ९०८
ग्राहक	७९
ग्राहिणी	७७
ग्राहिफल	५८२
ग्री	
ग्रीष्मोद्भवा	४८१
ग्रै	
ग्रैष्मी	४८१
घ	
घटदेशज	२१३
घटालावु	१५
घण्टा	९६
घण्टाल	३७४
घण्टाली	११
घण्टावीज	७३५
घण्टाशब्द	६७९
घन	२२५, ६८९
घनच्छद	२३९
घनद्रुम	४५१
घनप्रिया	५२६
घनफल	४५१
घनमूल	२७
घनसारक	६३०
घनस्कन्द	५२०
घनस्वन	१५१
घना	५, ६०४
घु	
घुणप्रिया	७३४
घुसृण	६२४
घृ	
घृणफल	३३७
घृत	८५५
घृतकरञ्ज	४२४
घृतपर्णक	४२४
घृताची	२०७
घो	
घोण्टाफल	५९६
घोर	७३२
घोरपुष्प	६७९
घोरा	१२
घोल	८४२
घोली	३२६
घोष	६७९
घोषक	१०
घोषपुष्प	६७९
घोषा	१०, ६४, २३०
घ्रा	
घ्राणदुःखदा	५१
च	
चकोर	९३२
चक्रगज	१२७
चक्रदन्ती	७३५
चक्रनख	६५७
चक्रनायक	६५७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
चक्रमर्द	१२७	चण्डामृता	१
चक्रमर्दिनी	२४६	चण्डालकन्द	३०५
चक्रमर्दी	१२७	चण्डीकुसुम	७३९
चक्रलक्ष्मणा	१	चतुरंगी	३७२
चक्रलताम्र	५२२	चतुरंगुल	४१७
चक्रवर्ती	३१२	चतुष्पत्र	३०५
चक्रवर्तिनी	४०, २४५, ६४३	चतुःपर्णी	१६३
चक्रवाक	९३०	चतुष्पद	११२
चक्रसंज्ञ	६७३	चतुःपला	९७
चक्रा	५३, २२६	चतुष्पुण्ड्र	११२
चक्राङ्गी	५३, २२३	चन्दन	६१३
चक्राह्व	१२७	चन्दनपुष्प	६३७
चक्रिका	५७५	चन्दनलक्षण	६१३
चक्री	१२७, ४३८, ६५७	चन्दनसार	२५९
चक्रेन्दुका	४२३	चन्दनसारिवा	६५६
चक्षुष्य	२७४, ६६५, ७०३	चन्द्र	६३०, ७०७, ७२१
चक्षुष्या	१५०, ६९५	चन्द्रक	१८७
चञ्चु	११०	चन्द्रकान्त	७२७
चटक	९२२	चन्द्रचन्दन	६१९
चटकाशिर	१८३	चन्द्रद्युति	६१३
चण	७६२	चन्द्रप्रभा	८१
चणक	७६२	चन्द्रपुष्पा	७२
चणकरोटिका	७८५	चन्द्रभूति	६७१
चणकाम्ल	२६१	चन्द्रराजी	८१
चणपत्री	१४६	चन्द्रलेखा	८१
चणिका	३९९	चन्द्रलोक	६३०
चण्ड	६६३	चन्द्रलोहक	६७१
चण्डद्रुम	७४	चन्द्रवल्ली	१४०, ४७१
चण्डहासा	१	चन्द्रशूर	११०
चण्डा	८, १३, २१, ३८९	चन्द्रहास	६७१
चण्डात	७३९	चन्द्रा	२३०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
चन्द्राब्ज	५१०	चव्यफला	१८१
चन्द्राबिणी	१०६	चव्या	१२०
चन्द्रिका	७२, ११०, २०२, २०८, ४७४	**चा**	
		चाङ्गेरी	१६३
चन्द्रिकाम्वुज	५१०	चाणक्यमूलक	२७१
चपल	६६३, ६८६, ७५९	चान्द्रा	२२४
चपला	६३, १८०	चान्द्री	७२, ८१
चपिकासिन्दुक	१११	चापेय	२३७
चमरिक	४५३	चामीकर	६७०
चम्पक	४६५	चाम्पेत	६७०
चम्पककदली	५३२	चाम्पेय	४६५
चम्पकरम्भा	५३२	चार	५३९
चम्वक	६७७	चारक	५३९
चम्वेली	४७०	चारटिका	८८
चरक	१३१	चारटी	१२४, १६१
चराचर	७०८	चारार	५३९
चर्मकषा	१२३	चारुपर्णी	१४०
चर्मकसा	३७	चारुक	३७७
चर्मरङ्गा	४३	चारुकेसरा	४५९
चर्महन्त्री	११०	चारुफल	६०६
चर्मारिक	६८८	चारुफला	५५६
चर्मी	४३७	चालज	६७७
चलच्छद	३५९	चाह	२६६
चलदल	५६१	चाहा	२६६
चलपत्र	५६१	**चि**	
चवण	१९०	चिक्कण	५९५, ५९६
चवल	७५९	चिक्का	५९६
चविका	१९०, २६६	चिचिण्ड	३३८
चव्य	१९०	चिचोड	४८
चव्यक	१९०	चिञ्चा	५७५
चव्यजा	१८१	चित्र	३३७, ३७१, ४५२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

शब्द	क्रमांक
चित्रक	१९१, ४८५
चित्रक्षुप	१७५
चित्रघना	१२३
चित्रतण्डुल	१९३
चित्रत्वक्	४३७
चित्रपत्रिका	१७५
चित्रपत्री	९८
चित्रपर्णी	७३
चित्रपाली	१९१
चित्रपुष्पी	८७
चित्रफल	३३७
चित्रफला	८, २३, ७१, ३४५, ३५२
चित्रभूषा	१०७
चित्रयोधी	४३९
चित्ररङ्ग	६७८
चित्रलता	२४१
चित्रवल्लिक	३३७
चित्रवल्ली	२३, ३५२
चित्रवीज	३७१
चित्रा	२१, २४१, ३५२, ३८९, ७३४
चित्राङ्ग	१९१, १९२, ६८८, ६९०
चित्राङ्गी	२४१
चित्रायस	६७७
चिप्पट	६७३
चिरजीवी	१३२, ३५६
चिरतिक्त	४१०
चिरपाकी	५८२
चिरपुष्प	४६६
चिरविल्वक	४२४
चिरायुः	४३१
चिरिटी	४२

शब्द	क्रमांक
चिरिपत्रा	३४२
चिल्लक	२४७
चिल्लिका	३१४
चिल्ली	३१४
चिविल्लिका	१५२
ची	
चीडा	६२३
चीडागन्ध	६६८
चीणाकर्कटिका	३५३
चीनक	६३१, ७७४
चीनकर्पूर	६३१
चीनज	६७६
चीनपिष्ट	६७४
चीरपत्रक	४३०
चीरपत्रा	३१४
चीरपत्रिका	१०१
चु	
चुक्र	३१३
चुक्रफल	२२०
चुक्रवास्तुक	३१३
चुक्रा	५७५
चुक्राम्ल	२२०
चुक्राह्वा	१६३
चुक्रिका	१६३, ५७५
चुञ्चु	११०
चुंचुर	११०
चू	
चूडा	२२६
चूडामणि	७४८
चूडाम्ल	२२०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
चूडाला	२२६	छत्रा	६४, ६५
चूत	५१६	छत्राक	३६८
चूर्ण	५९८	छत्राङ्ग	६९०
चूर्णपारद	६८८	छत्राधान्य	१८८
चूर्णवज्र	७२८	छदन	२३६
चूलिकालवण	२६८	छदापनिका	२४८
चे		छद्मा	२४१
चेचुक	५०२	छद्मिका	१
चेतकी	४७०, ५९३	छर्दन	३७४
चेतनिका	५९३	छर्दिका	१५९
चेतनीया	१३६	छर्दित	४०७
चै		छल्ली	४०६
चैत्यद्रुम	५६१	छविका	६९
चो		**छा**	
चोक	१३०	छागछागीमांस	९३४
चोडा	१३८	छागमुंडमांस	९३७
चोपचिनी	१५८	छागलान्त्रिका	३५
चोरक	६६३	छात्रक	८९०
चौ		छादन	४९०
चौडयजल	८००	छार	३६७
चौडयमत्स्या	९१४	**छि**	
चौर	६६३	छिक्कनी	५१
चौहार	२६७	छिक्किका	५१
छ		छिद्रवैदेही	१८१
		छिद्रान्त	३८७
छगलविषाणिका	४१४	छिद्राफल	२६३
छच्छिका	८४२	छिन्नग्रन्थिनिका	१३८, ३०७
छत्रगुच्छ	३९७	छिन्नपत्रा	८७
छत्रपत्र	२८६	छिन्नरुह	४५७
छत्रपुष्पक	४५७	छिन्नरुहा	१, ४६८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
छिन्ना	१
छिन्नार्हा	५८६
छिन्नोद्भवा	१
छिलिहिण्ड	३२
छे	
छेदक	६७७
छेदनीय	५८७
ज	
जघनेफला	५६८
जङ्गमविष	७३२
जङ्घाला	९०१
जटा	६४३
जटामाला	१६१
जटामांसो	६४३
जटामूला	१०२
जटायु	६४८
जटाल	५५९, ६४८
जटाला	६४३, ६४४
जटावती	६४३
जटावीरा	१६१
जटिल	२५२, ४९३, ७६७
जटिला	१६८, १९४, ६४३
जटी	५६५
जड	६७४
जडाल	५९०
जतु	२४४
जतुका	४०, २४४, २४५
जतुकारी	४०, २४६
जतुकृत्	२४५
जतुरस	२४६
जननी	४०, २२३, २४६, ६४३

शब्द	क्रमांक
जनप्रिय	१८८, २७४
जनवल्लभ	३५९
जनविक्रमा	५८६
जनिष्ट	४७४
जनी	२४५
जनेष्ठा	४०, १३७, ४७०
जन्तुकम्वु	७००
जन्तुघ्न	५७०
जन्तुघ्नी	२४५
जन्तुजित्	५८०
जन्तुनाशन	२०४, २६७
जन्तुपादप	५२०
जन्तुफल	५६६
जन्तुमारी	५७८
जन्तुमुख	७४९
जन्तुहन्त्री	१९३
जपा	४८९
जम्भ	५८०
जम्भल	५८०
जम्भीर	५८०
जम्वीर	४९५, ४९७, ५८०
जम्वुकप्रिय	३८४
जम्वुका	५५६
जम्वू	१५७, ५२४
जम्वूक	४१३, ४६८
जयद्रुम	१४९
जयन्तिका	२४२
जयन्ती	१०५
जयपाल	७३५
जया	१३, ५५, ६३, १०५, ३६६, ३८९, ४१२, ५९३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
जयावहा	५५	जलाशय	६६७
जरण	१९७, २०४	जलाशया	१७२
जरणा	१९९	जलाश्रय	३९७
जरणी	२००	जलाश्रया	२७९
जरायु	२०५	जलूका	५१३
जल	८००	जलेरुहा	१५६
जलकर्णिका	१६५	जलोद्भूता	१७२
जलकामका	१५६	जवा	४८९
जलगोत्र(ज)क	६०६	जवाकस्तूरी	६३२
जलग्रहणकाल	८०२	जसद	६७५
जलज	२५८, ४०१, ४०२	**जा**	
	५०५, ६९७	जागुड	६२४
जलजीर्णकाल	८१३	जाङ्गल	७३२
जलधर	४३८	जाङ्गलजल	८००
जलनी	२४१	जाङ्गलमांस	९००
जलनीली	४०२	जाडचारि	५८०
जलपाननियम	८१२	जातरूप	६७०
जलपिप्पली	९८, ३८६	जाति	४७०, ४७३
जलफल	२७९	जातिसस्य	६३५
जलविम्व	७१०	जातिसार	६३५
जलमधूक	५५३	जातिकोश	६३४
जलवल्कल	४०३	जातीपत्री	६३४
जलवल्ली	२७९	जातीफल	६३५
जलवास	६६६	जातीफला	५७३
जलवेतस	२७६	जात्यादिपरत्वेन मांसगुण	९४९
जलशुक्ति	७१०	जाम्ववती	१५७
जलशूक	४०२	जाम्ववी	१५७
जलसंभव	२७६	जाम्बूनद	६७०
जलस्था	३८९	जायक	६१५
जलामोद	६६६	जारण	११६
जलालु	२९४	जालतिका	५४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
जालवर्बूर	३६८
जालालूक	५१३
जालित	७९६
जालिनी	११
जि	
जिङ्गिनी	६५१
जिम्ह(ह्वा)	३६२, ४९२
जी	
जीमूत	२२५
जीमूतक	१२
जीर	१९७
जीरक	१९७
जीरिका	३९५
जीर्णा	१९७, ६६२
जीर्णपत्र	२४७
जीर्णपत्रिका	३९५
जीर्णफञ्जी	३५
जीर्णवज्र	७२८
जीर्णवुघ्न	२४७
जीर्णा	२००
जीव	४०८
जीवक	१३२
जीवदा	७
जीवदात्री	७, १३६
जीवन	१३२, ७६२, ८००, ८५५
जीवनाघात	७३२
जीवनिका	५९३
जीवनी	७, १३४, १३५, ३११
जीवनीया	७
जीवन्त	३१७

शब्द	क्रमांक
जीवन्तिका	१
जीवन्ती	७, १४९, ५९३
जीवपृष्ठा	७
जीवप्रिया	५९३
जीवभद्रा	७, १३७
जीवरत्न	७२०
जीववल्ली	४
जीवशाक	३१७
जीवशुक्ला	४
जीवश्रेष्ठा	१३६
जीवसाधन	७४९
जीव्य	१३२
जीवा	७
जीव्या	७, ५९३
जीविनी	४
जु	
जुङ्गक	३५
जू	
जूनल	७५२
जूर्णाह्व(ल)	७५२
ज्ये	
ज्येष्ठवला	९५
ज्येष्ठामालक	४०७
ज्यो	
ज्योतिः	२०२
ज्योतिर्लता	२५
ज्योतिष्क	१९१
ज्योतिष्मती	२५
ज्योतिष्मती तैल	८८१
ज्योत्स्नी	३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
ज्व		टंकारी	१७८
ज्वरहन्त्री	२४१	टंटुक	४१३
ज्वरान्तक	४१०, ४१७	**टु**	
ज्वरापहा	१७९	टुंटुक	४१३
ज्वरारी	१	**ड**	
ज्वलनाश्मा	७२६		
ज्वलनी	२	डंगरि	३४६
ज्वा		डंगारि	३४६
ज्वारि	३७९	डहु	४५०
झ		**डा**	
झढा	१६१	डांगरी	३४६
झण्डू	१७६	**डि**	
झण्डूक	१७६	डिंडिणिका	४२२
झा		डिण्डीर	२८१
झाटा	१६१	**डु**	
झावु	१०१	डुकिलिय	६२०
झावुक	१०१	डुङ्गरी	३४६
झि		**डो**	
झिङ्गिनी	६५१	डोंडी	३२९
झिङ्गी	६५१	डोडीमुष्टी	३२९
झिझिरीटा	१२९	डोण्डिका	३२९
झिरिण्टिका	१५६	डोण्डी	३२९
झे		डोरली	६८
झेण्डू	१७६	**ढि**	
झेण्डूक	१७६	ढिण्ढिणिका	४२२
ट		**त**	
टंक	५२२	तक्र	८४२
टंकण	२५५	तक्रनिषेध	८४३
टंकणक्षार	२५५	तक्रपिण्ड	८२५

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
तक्रभक्षा	११३	तपोधना	१३८
तक्रमांस	९५१	तप्तजल	८०९
तक्रा	११३	तप्तजलनिषेध	८११
तक्षण	६७७	तप्तशीतजल	८१०
तगर	४९०	तमर	६७३
तडागमत्स्या	९१४	तमाखु	१३९
तडागमृत्तिकोद्भवा	१६४	तमाल	२३६, ४३३, ४४६
तण्डली	३५५	तमालक	२३६
तण्डुली	२४, १५१	तमालपत्र	२३६
तण्डुलीय	१५१	तमालिका	३८, १६१
तण्डुलीयका	१९३	तमालिनी	१६१
तण्डुलेयक	१५१	तमाली	३८, १६१
तण्डुलेरक	१५१	तमोमणि	७२३
तण्डुलोद्भव	२३८	तरणिरत्न	७१६
तनुक्षीर	५७६	तरणी	४५९
तनुछाप	३६८	तरवट	११५
तनुत्वचा	४१२	तराट	३७४
तनुवीज	५६९	तरुण	३७१, ७१६
तन्तुक	७६९	तरुणी	१४३, २००
तन्तुभ	७६९	तरुणीकटाक्षकाय	४५७
तन्दुली	१५१	तरुराज	४३१
तन्वी	६६, २०३	तरुरुहा	१४९
तपन	५४०, ७२६, ७४२	तरुरोहिणी	१४९
तपनछद	११८	तरुवल्ली	४०
तपनतनुनष्टा	३६६	तरुस्था	१४९
तपनमणि	७२६	तर्कारी	१२, ४१२
तपनीय	६७०	तल	२३९
तपनेष्ट	६७२	तवक्षीर	२३८
तपस्वी	४२४	तवराज	८९६
तपस्वीपत्र	४९३	तवराजशर्क	८९६
तपोधन	४९३	तस्करस्नायु	३४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
ता		ताम्रमूला	१६५
ताडागजल	८००	ताम्रमूली	७६
ताडागमत्स्या	९१४	ताम्रवर्णक	३९३
तापना	४१२	ताम्रवल्ली	३८
तापस	२३६	ताम्रवीज	७६६
तापसद्रुम	३६९	ताम्रवृक्ष	७६६
तापसपत्र	४९३	ताम्रसार	६१७
तापसप्रिय	५३९	ताम्रा	३८
तापसप्रिया	५५६	ताम्राङ्ग	६७९
तापिच्छ	४३३, ६८१	ताम्राभ	६१७
तापित्थ	४३३	ताम्रिका	७४८
तापीज	६८१	तार	६७१
ताप्य	६८१	तारकंकुष्ठ	७१३
तामरस	५०५	तारका	२२, ७१७
तामलकी	१६१	तारतण्डुल	७५२
तामसी	६४३	तारपुष्प	४८७
ताम्बूल	५९७	तारमाक्षिक	६८२
ताम्बूलपत्र	२८८	तारशुद्धिकर	६७४
ताम्बूली	५९७	तारा	७१७
ताम्र	६७२	ताराम्र	६३०
ताम्रकंटक	३६२	तार्क्षी	३२
ताम्रगर्भ	६८३	तार्क्ष्य	२६२
ताम्रचूड	५०	तार्क्ष्यशैल	६९३
ताम्रदुग्धा	१७७	ताल	२३९, ४३१, ६९०
ताम्रधातु	७०१	तालक्षीर	२३८
ताम्रपत्र	३१७	तालद्रुम	४३१
ताम्रपल्लव	४५२	तालपत्रा	६५
ताम्रपुष्प	४५३	तालपत्रिका	३१०
ताम्रपुष्पिका	२३२	तालपर्णी	६५
ताम्रपुष्पी	१७३, २४८, ४६१	तालपुष्पक	६६५
ताम्रफल	४२७	तालमूली	३१०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
तालसंभूत	२३८
तालिका	३८
ताली	३८, १६१, ४६१
तालीपत्र	२३९
तालीश(स)	२३९
तालीशपत्र	२३९
ति	
तिक्तकोषातकी	११
तिक्ततण्डुला	१८०
तिक्ततुण्डी	२०
तिक्ततुम्वी	१४
तिक्तदन्तका	२५३
तिक्तदुग्धा	१३०
तिक्तफल	५८७
तिक्तफला	२४७
तिक्तमरीच	५८७
तिक्तयवा	२४
तिक्तरोहिणी	२२३
तिक्तविम्वी	२०
तिक्तवीजा	१४
तिक्तशाक	४४६
तिक्तसार	३८३, ४०७
तिक्ता	२, २०, २४, २१९, २२३, ३४७
तिक्तिका	१०६
तिणगच्छिक	३७३
तित्तिडीफल	२२०
तित्तिरि	९२१
तित्तिरीफल	७३५
तिनिश	४३८
तिन्दुक	५४४
तिमिर	१२६
तिरीट	२४७
तिर्यक्फला	४०
तिल	७६७
तिलक	२१०, २११, २४७, ४५७
तिलचित्रपत्रक	३०६
तिलतैल	८७०
तिलपर्ण	६१३, ६१७, ६३८
तिलभाविनी	४७०
तिलवासि	७४९
तिलाङ्कितदल	३०६
ती	
तीक्ष्ण	३८०, ६५३
तीक्ष्गकष्ट	३६९
तीक्ष्णकंटक	७५, ३६७, ३७०
तीक्ष्णकंटका	७४०
तीक्ष्णकन्द	२८२, २९२
तीक्ष्णगन्ध	२७४
तीक्ष्णगन्धा	१९५, ७४०, ७७०
तीक्ष्णतंडुला	१८०
तीक्ष्णपत्र	५८३
तीक्ष्णपुष्प	६३७
तीक्ष्णपुष्पा	४६८
तीक्ष्णफल	५८३, ५९२
तीक्ष्णफला	७७१
तीक्ष्णमूल	१९६, २७४
तीक्ष्णरस	२६२
तीक्ष्णलोह	६७६, ६७७
तीक्ष्णवल्क	५८३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
तीक्ष्णशूक	७५०
तीक्ष्णसारा	४४४
तीक्ष्णा	१३, ४१, १९०, २६५
तीव्रकन्द	२८४
तीव्रगन्धा	१८९
तीव्रज्वाला	२४८
तीव्रलोह	६७७
तीव्रशक्ति	२६५
तीव्रा	२५, ४९४
तु	
तुगा	२४०
तुगाक्षीरी	२४०
तुंग	४५५
तुंगा	२४०, ३६६
तुंगारि	७६९
तुंगिनी	१०२
तुंगी	४५६, ४९९, ६२२
तुण्डकेटिका	१२०
तुण्डिकेरी	३४४
तुण्डी	३४४
तुत्थ	६८३
तुत्थक	६८३
तुत्था	८८, ८९
तुन्नक	६३३
तुन्नकारिका	१६१
तुन्दिलफला	३४९
तुम्विका	१४
तुम्विनी	१४
तुम्वुरु	५८३
तुरगप्रिय	७५०
तुरगा	३७२
तुरगी	९९
तुरंगिका	१२
तुरुष्क	६४७
तुलसी	४९४
तुलाच्छन्न	७८१
तुलिनी	३०८
तुवरधान्य	७५२
तुवरयावनाल	७५२
तुवरी	७०४, ७६३, ७७०
तुवरीतैल	८७३
तुषार	६३०, ६३१
तुषोदक	९५७
तुष्टा	१४७
तुष्टि	१३७
तू	
तूणी	६३३
तूणी(णि)क	६३३
तूत	६०२
तूद	५६३, ६०२
तूल	५६३
तूलफल	७४१
तूली	८८
तृ	
तृणकुंकुम	६२५
तृणगौर	६२५
तृणग्रन्थि	७
तृणधान्य	७४९
तृणध्वज	२७५
तृणनिम्व	४१०
तृणपत्रिका	२६६, ३९२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
तृणपुष्प	६२५
तृणपुष्पी	४६९
तृणराज	४३१
तृणराजस्कन्धतरु	५३३
तृणबल्वज	३८१
तृणबीजोत्तम	७७७
तृणशीता	९८
तृणसेरुक	२७५
तृणाक्ष	३८१
तृणाख्य	३९४
तृणाधिप	३९६
तृणास्र	६२५
तृणीदूर्वा	२५१
तृणोत्तम	३९१
तृणोत्थ	६२५
तृणोद्भव	७७५
तृष्णा	५१
तृष्णारि	१३१
ते	
तेजन	२७५, ३७८, ४३६
तेजन्या	६०५
तेजःफल	५९२
तेजस्विनी	२, ६०५
तेजोवती	२५, ६०५
तेजोवृक्ष	४१२
तेजोह्वा	६०५
तेर	१०४
तेरण	१०४
तै	
तैज(ल)वल्ली	१०२
तैजस	६७०, ८५५
तैजसी	१८१
तैरिणी	१०४
तैल	८६९
तैलकन्द	३०६
तैलगर्भ	४२७
तैलनिर्यास	६३२
तैलपर्णिक	६६६
तैलफल	३६९, ५९४
तैलवीज	५४०
तैलागरू	६४०
तैलोत्तमा	७६८
तो	
तोदन	६०३
तोयज	३८६
तोयपिप्पली	९८
तोयवल्लिका	४५
तोयवल्ली	३९, ३८६
तौ	
तौषारंजलं	८००
त्र	
त्रपु	६७३
त्रपुष	६७३
त्रपुसकर्कटी	३४९
त्रपुसा	२३
त्रपुसी	२३, ३४८, ३४९
त्रा	
त्राणा	१४५
त्रायन्ती	१४५
त्रायमाणा	१४५
त्रायमाणिका	१४५
त्रासन	७६४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
त्रि	
त्रिकटुलवण	२१५
त्रिकण्ट	७४
त्रिकर्णिका	७५
त्रिकोण	२७९
त्रिकोणक	३९७
त्रिदशमंजरी	४९४
त्रिदिवोद्भवा	२०७
त्रिधारक	३९७
त्रिधारा	७४०
त्रिनेत्र	६८६
त्रिनेत्री	३००
त्रिपत्र	३०५, ५८५
त्रिपर्ण	४५४
त्रिपर्णी	२, ३०७
त्रिपादी	४९
त्रिपुट	७६५
त्रिपुटा	२०७, २३१, २३२, ४७७, ७६५
त्रिभंडी	२३१
त्रिरेख	६९७
त्रिवीज	७७७
त्रिवीजा	६१०
त्रिवृत	२३१
त्रिवेला	,,
त्रिशाकपत्र	५८५
त्रिशिख	,,
त्रिशिखिदला	३०४
त्रिशिरा	२१९
त्रु	
त्रुटि	२०८
त्रै	
त्रैलोक्यविजया	६३
त्र्य	
त्र्यम्बक	६७२
त्र्यम्बकफल	५३३
त्र्यस्र	६५७
त्र्यस्रा	४७७
त्व	
त्वक्	२३४
त्वक्क्षीरी	२४०
त्वक्दोष	६५४
त्वक्दोषारि	२९८
त्वक्सार	८२, २४०, २७५
त्वक्सारा	११०
त्वक्सुगन्ध	५७७
त्वच	२३४
त्वचाङ्ग	५७७
त्वा	
त्वाष्ट्री	१४८
द	
दक्षिणावर्तकी	४१८
दग्धभू	१०२
दग्धमत्स्या	९१४
दग्धरुहा	४४१
दग्धा	४४१
दग्धिका	,,
दण्डमत्स्या	९१४
दण्डहस्त	४९२
दण्डाहत	८४२
दण्डी	४९३
दण्डोत्पला	५०३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
दद्रुघ्न	१२७	दर्दुरा	७०३
दद्रुहस्त	४९२	दर्भ	३८०
दधि	५८२, ८२७	दर्भपत्र	३७९
दधित्थ	५८२	दल	२३६
दधिद्रप्स	८२७	दलनख	६५७
दधिपुष्पिका	२६	दलमालिनी	३९८
दधिपुष्पी	३४०	दलाम्ल	३१३
दधिफल	५८२	दशमूल	२७४
दधिसार	८५०	दशाङ्गुल	३४७
दधीच्यस्थि	७२१	दहन	१९१, ५४०
दध्यानी	५३	दहनागरु	६४०
दन्तकाष्ठ	४५१	दहनाराति	८००
दन्तकाष्ठक	११५	दहनी	२
दन्तधावन	२६९, ३६२, ४२५	**दा**	
दन्तफला	१८०	दाक्षिसयात्म	५३३
दन्तवीजक	५४२	दाडिम	५४२
दन्तवीजा	१७	दाडिमपुष्प	३५९
दन्तशठ	५८०, ५८२	दाडिमीसार	५४२
दन्तशठा	१६३, ५७५	दान	२५६
दन्ताघात	५७८	दान्त	४९३
दन्तिनीवीज	७३५	दारुक	६२०
दन्तिमद	२५६	दारुकदली	५३०
दन्ती	७३४	दारुण	१९१
दन्तीफलसमाकृति	६०६	दारुनिशा	२४३
दन्तीवीज	७३५	दारुपत्रिका	२०३
दन्तुरत्वच	५७०	दारुपत्री	,,
दमन	४८७, ४९३	दारुपीता	२४३
दमनक	४९३	दारुहरिद्रा	,,
दमनी	८०	दार्घिपत्रिका	९०
दरद	६८८	दार्विका	९०,१२८,७०३
दर्दुरछदा	१४८	दार्वी	२४३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
दार्वीक्वाथोद्भव	६९३
दार्व्यञ्जन	,,
दाला	३६५
दाली	१२
दासपुर	२६४
दासी	४९०
दाहक	१९२
दाहककाष्ठ	६४०
दाहागरु	६४०
दि	
दिग्ध	८२७
दिवाभीष्ठा	५९७
दिविज	६१९
दिव्य	६१९, ६४८, ७५०
दिव्यगन्ध	६८७
दिव्यगन्धा	११०, २०७
दिव्यं (जलं	८००
दिव्यतुम्वी	१६
दिव्यतेजा	१४७
दिव्यपुष्प	७३९
दिव्यरस	६८६
दिव्यलता	२
दिव्या	१९, १३५, १४७, १४८, ३८९, ५९३
दिव्यौषधि	१६९
दी	
दीन	४९२
दीपक	११६
दीपन	२८२
दीपनी	१८९, २०२, २१९

शब्द	क्रमांक
दीपनीय	१८९
दीपपुष्प	४६५
दीपवृक्ष	४२८
दीपिका	१४२
दीप्त	२०४
दीप्ता	२५
दीप्ति	२४४, ७४६
दीप्तोपल	७२६
दीप्य	१८९, १९७
दीप्यक	,, ,,
दीप्या	२००, ५३७
दीर्घ	३७५, ४३२
दीर्घकण्ट	३६७
दीर्घकणा	१९८
दीर्घकन्द	२९५
दीर्घकन्दक	२७०
दीर्घकन्दिका	३१०
दीर्घकाण्ड	३९७
दीर्घकाण्डा	३२
दीर्घकील	४२७
दीर्घकोषिका	७०९
दीर्घगोधूम	७५१
दीर्घग्रन्थि	१८१
दीर्घछद	८९१
दीर्घतृण	३९३
दीर्घदण्डक	३७१
दीर्घद्रुम	३५६
दीर्घनाल	२८२, ३१६, ३८३, ३९७, ७५२
दीर्घनिःस्वन	६९७
दीर्घपटोलिका	३३८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
दीर्घपत्र	१६८, २८३, ३८०	दीर्घशाक	८२
	३९०, ४३०, ४३१	दीर्घशिम्बी	७५९
दीर्घपत्रक	२७६, २८१, ४०१,	दीर्घस्कन्ध	४३१
	५५३	दीर्घा	१७, ७३
दीर्घपत्रा	५२, १७५, २५३,	दीर्घात्यर्क	७४४
	४६८, ५२७	दीर्घायु	१३२, ३५६
दीर्घपत्रिका	६६, १४३, १९५	दीर्घिका	२०३
दीर्घपत्री	४७, ११०	दीर्घेर्वारु	३४६
दीर्घपर्णी	७३	दीर्णमूल	६६७
दीर्घपल्लव	८२	**दु**	
दीर्घपादप	४३१, ५९५	दुग्ध	८१४
दीर्घपुष्प	७४४	दुग्धतुम्बी	१७
दीर्घफल	४१७	दुग्धदा	३९९
दीर्घफलक	४५८	दुग्धनिका	९२
दीर्घफला	९, ४०, ५५६	दुग्धपाषाण	७११
दीर्घबीज	७५९	दुग्धफेनी	१५४
दीर्घबीजा	१७	दुग्धरुह	४५७
दीर्घमूल	२७, ७५, ४०४	दुग्धबीजा	१७
दीर्घमूलक	२७०, ३७६	दुग्धा	१५४
दीर्घमूला	६६	दुग्धाश्म	७११
दीर्घरागा	२४२	दुग्धिका	१५४
दीर्घराजिलफला	३५३	दुग्धोत्थनवनीत	८५४
दीर्घरोहिष	३८३	दुरभिग्रह	९१
दीर्घवर्तुलपुष्पा	४७९	दुरभिग्रहा	१३, ७६
दीर्घवल्ली	२३, ३२, ४७	दुराधर्षा	१५६
दीर्घवालुक	३५	दुरारुह	५३३, ५८५
दीर्घवृक्ष	४३०	दुरारुहा	५३४
दीर्घवृत्ता	२८	दुरालभा	७६
दीर्घवृन्त	४१३	दुरालम्भी	,,
दीर्घवृन्तक	४१३	दुरितशमनी	३६६
दीर्घशर	७५२	दुर्ग	६४८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
दुर्गाल्हाद	६५०	दृढकाण्डा	३२
दुर्ग्रह	९१	दृढच्छुरा	३८१
दुर्जरा	२५	दृढगर्भक	७२१
दुर्धर्षा	१५७, ७४०	दृढग्रन्थि	२७५
दुर्नामारि	२८४	दृढच्छद	३८३, ४३१
दुर्मरा(ना)	१०२	दृढतृण	३७८
दुर्मोहा	३४	दृढतृणा	३८१
दुर्लभ	२५२	दृढनील	५३३
दुर्लभा	७२, ७६	दृढपत्र	२७५
दुर्वरा	३८९	दृढपत्री	३८१
दुर्वर्ण	१०३	दृढपादा	२४
दुर्वला	४२२	दृढपादी	१६१
दुश्चक्रम	७४	दृढप्ररोह	५६५
दुष्कुल	६६३	दृढफल	५३३
दुष्टद्रावी	६९७	दृढमूल	३७८, ३९६
दुष्पुत्र	६६३	दृढरंगा	६९६
दुष्प्रद	६९२	दृढलता	३२
दुष्प्रधर्षा	७६, ५३४	दृढवल्क	५९५
दुष्प्रधर्षिणी	७१	दृढवल्कल	४५०
दुष्प्रवेगा	७४०	दृढवल्का	८७
दुःसहा	१५७	दृढबीज	१२७, ३६७, ५६९, ६००
दुःस्पर्श	३७३, ५६९	दृढस्कन्ध	५४१
दुःस्पर्शा	१३, १८, ७१, ७६	दृढा	१६१, ६९६
दू		दृढाङ्ग	७२१
दूरज	७२४	दृषत्सार	६७६
दूरमूल	३७८	**दे**	
दृ		देवकाष्ठ	६२०
दृक्प्रसादा	१५०, ६९५	देवकुसुम	६३७
दृढ	१०३	देवगन्धा	१३५
दृढकंटका	५३६	देवदण्डा	९७
दृढकाण्ड	२७५, ३८३	देवदारु	६२०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
देवदारुतैलं	८८३
देवदाली	१२
देवदासी	५७१
देवदूती	,,
देवधान्य	७५२
देवनल	३८८
देवनाल	३८८
देवपुत्रिका	६५८
देवप्रिय	१०८
देवमणी	१३५
देवलाङ्गुलिका	४१८
देववला	१४५
देवशिरीष	४२३
देवशेखर	४८३
देवश्रेणी	२
देवशर्षप	४२३
देवसहा	९५, ५०३
देवाही	८५
देदिका	५०३
देवी	२, ८, १६, ६६, ३४३ ३५२, ५९३, ६५८, ७६८
देवेष्ट	६४८, ६५२
देवेष्टा	१३५, ५७१
दै	
दैत्यमेदज	६५०
दैत्या	६४६
दो	
दोषक्लेशी	४९८
दोषविशेषेतक्रविशेषा	८४३
दोषहारी	४५२

शब्द	क्रमांक
दोहज	८१४
द्र	
द्रव	८४२
द्रवन्ती	२१,७३४
द्रवरसा	२४४
द्रा	
द्राक्षा	५५६
द्राक्षामदिरा	९७०
द्रागीष्ठ	३८३
द्रावक	२५५, ७०६
द्रावककन्द	३०६
द्राविड	२५२
द्राविडक	२१२
द्राविणी	२०८
द्रु	
द्रुपदी	१४९
द्रुमव्याधि	२४४
द्रुमारुहा	३६
द्रुमोत्पल	५०४
द्रे	
द्रेक	४०८
द्रो	
द्रोणपुष्पी	१७५
द्रोण	,,
द्रोणी	२८, १११
द्रोणीज	२१५
द्रोणीलवण	,,
द्रौ	
द्रौण	२१५
द्रौणेय	,,

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
द्वा		धनुर्लता	३०
द्वारदारु	४४३	धनुर्वृक्ष	४३६
द्वि		धनुर्वीज	५४०
द्विजकुत्सित	५८८	धनुष्पद	५३९
द्विजप्रिया	३०	धनुस्य	२७५
द्विजा	२१८	धन्वङ्ग	४३६
द्विधालेख्य	४३१	धन्वन	"
द्विपत्रक	३०५	धन्वनछद	५५८
द्विवृन्त	१२६	धन्वयवासक	७६
		धन्वयास	"
द्वी		धन्वी	७६, ४३९, ४६६
द्वीपकर्पूरज	६३१	धमन	३८७
द्वीपखर्जूरी	५५०	धराङ्कुर	६२
द्वीपज	"	धर्मघ्न	५९४
द्वीपशत्रु	१०२	धर्मपत्तन	१८६
द्वीपिका	"	धर्मवृक्ष	५६१
द्विपिमद	२५६	धर्मिणी	२१८
द्वीपी	१९१	धव	४०५
द्वीपीनख	६५७	धवल	१८७, ४०५, ४३९
द्वीप्या	१०२		६३१, ६९७
ध		धवलछद	४५३
धट	४०५	धवलमृत्तिका	६९९
धतूर	७४७	धवलयावनाल	७५२
धनञ्जय	४३९	धवला	४६०
धनदाक्ष	३७३	धवलोत्पल	५१०
धनद्रुम	४५१	**धा**	
धनमूल	२७	धातकी	२४८
धनवल्ली	४५	धातुकासीस	७०२
धनिक	१८८	धातुमाक्षिक	६८१, ६९४
धनुजिह्वा	१२८	धातुवल्लभ	२५५
धनुर्द्रुम	२७५	धातुशेखर	७०२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
धातृका	५७३
धात्रीपत्र	२३९
धात्रीफला	५७३
धात्रेयी	,,
धाना	७९०
धानी	५४७
धानेय	१८८
धान्य	१८८, ७४९
धान्यक	१८८
धान्यज	,,
धान्यबीज	,,
धान्यमूल	९५६
धान्ययोनि	,,
धान्यराज	७५०
धान्यवीर	७५८
धान्याकपानक	७९९
धान्याम्ल	९६०
धामार्गव	९, ९१, ९२
धारा	१
धाराकदम्ब	४३४
धाराफल	३७४
धाराफलक	५५७
धाराफला	९
धारोष्णदुग्ध	८२४
धावनी	२४८
धाविनी	७१
धी	
धीर	१३३
धीरा	४, २५, १३४, ४४४
धीवरी	१०२
धु	
धुरन्धर	४०५
धुस्तूर	७४७
धू	
धूतपत्री	४९४
धूपवृक्ष	६६४
धूपागरु	६४०
धूपाङ्ग	६६८
धूपार्ह	६३९
धूप्य	६५७
धूमक	५६३
धूमज	२५९
धूमोत्थ	,,
धूम्र	६४७
धूम्रद्रुम	३६२
धूम्रपत्रा	१३९
धूम्रवर्ण	६४७
धूम्रवृत्तफला	३५५
धूम्राह्वा	१३९
धूर्जट	६८६
धूर्त	२१२, ६६३, ७४७
धूर्घर	१३३
धूर्य	,,
धूलिकदम्ब	४३४
धूलिपुष्पिका	४६८
धूसरपत्रिका	१५३
धूसरमुद्ग	७५६
धे	
धेनुजिह्वा	९०
ध्रु	
ध्रुव	५५९
ध्रुवा	६६

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
ध्व	
ध्वजद्रुम	४३१
ध्वजवृक्ष	४३२
ध्वा	
ध्वांक्षजंघा	१०९
ध्वांक्षजम्बू	५२६
ध्वांक्षतुण्डा	३४
ध्वांक्षदन्ती	३४
ध्वांक्षनखी	३४
ध्वांक्षनाशिनी	१००
ध्वांक्षनासा	३४
ध्वांक्षनासिका	३४
ध्वांक्षमाची	१०६
ध्वांक्षादनी	३४
ध्वांक्षिका	४
ध्वांक्षी	५६८
ध्वांक्षोली	४
न	
नकुलेष्टा	३०१
नक्तमाल	४२४
नक्षत्राकृतिविस्तार	७५२
नख	६५७
नखगुच्छफला	३३९
नखछेद्या	१३४
नखपर्णी	१७१
नखपुंजफला	३३९
नखपुष्पी	६५८
नखरञ्जक	१२६
नखशंखक	६९८
नगप(क)र्णी	२६
नगभित्	१४१
नट	४१३,४५२
नखमण्डन	६९०
नटी	६६९
नत	४९२
नताङ्गी	२३०
नदी	४१२
नदीकदम्ब	१३८
नदीकान्त	३८६,४०१
नदीकान्ता	१०९
नदीकामुक	३०६
नदीज	४०१,६९२
नदीजमत्स्याः	९१४
नदीजल	८००
नदीजा	५३६
नदीवट	५६०
नदीवास	७०७
नदीसर्ज	४३९
नद्याम्र	६७
नद्युदुम्बरिका	५६७
नन	५०५
नन्दक	६३३
नन्दतरु	४०५
नन्दनज	६१९
नन्दा	५०१
नन्दिनी	११०,२१८
नन्दी	९१,४२५,६३३
नन्दीमुख	७५१
नन्दीवृक्ष	५६४,६३३
नमस्कारी	१६५

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
नमेरु	४५६
नरशुक्ति	७१०
नरसार	२६८
नर्तक	३८७,७७६
नर्तकी	६६९
नल	३८७
नलक	७६४
नलद	६६७
नलदा	६४३
नलिक	७१३
नलिका	२८,६६९
नलिकादल	६११
नलिन	५०५,५०७
नलिनी	५०९
नलिनीरुह	५१२
नली	६६९
नलोत्तम	३८८
नवघृत	८६१
नवघृतप्रयोग	८६२
नवनव्य	१६९
नवनी	८५०
नवनीत	८५०
नवनीतक(ज)	८५५
नवमल्लिका	४८१
नवोद्धृत	८५०
नहुष	४९२

ना

शब्द	क्रमांक
नाकुली	२४,७२,३०१
नागकन्द	२९८
नागकर्ण	३७१
नागकिंजल्क	२३७
नागकुमारिका	१,२४१
नागकेसर	२३७
नागगन्धा	३०१
नागगर्भ	६८४
नागचम्पक	४६५
नागचित्रा	१५८
नागछत्रा	१५८
नागज	६८४
नागजिह्वा	६५५,६९१
नागतुम्बी	१६
नागदन्ती	१५७,१५८
नागदमनी	१५७
नागद्रु	७१४
नागपत्नी	३०८
नागपत्री	१५७
नागपुरग	६७४
नागपुष्प	२३७,४५५
नागपुष्पफला	३३६
नागपुष्पिका	४८४
नागपुष्पी	१५७,१५८
नागफल	३
नागफेन	७३७
नागबला	९७
नागर	१८४
नागरमुस्ता	२२६
नागरेणु	६८४
नागरोत्था	२२६
नागवल्ली	५९७
नागरंग	५७७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
नागशुण्डी	३४६	नालिनी	७५३
नागश्रय	२९८	नासा	७८
नागस्फोता	१५८,७३४	नासासंवेदन	३९,१३९
नागहनु	६५७	**नि**	
नागहन्त्री	१९	निकुम्भी(भ)	७३४
नागाराति	१९	निकुम्भीबीज	७३५
नागार्जुनी	१५५	निकोचक	४२७,६०६
नागाह्वा	३०८	निचुल	२७६,४०१
नागिनी	१५८,३०८	निदिग्धा	७१
नागीय	२३७	निद्रारि	४१०
नाड	३८७	निद्रालु	२४५,४९८
नाडिशाक	३३०	निन्दितजल	८०७
नाडीक	३३०	निफेन	७३७
नाडीकलायका	१०७	निम्नज	३८६
नाडीच	३३०	निम्व	४०७
नाडीतिक्त	४१०	निम्वतरु	३६१
नादवी	२२६	निम्वतैल	८८०
नादेय	२०९,२७६,३७९,६९२	निम्वबीज	५४१
नादेयी	४१२,५२६	निम्वू	५७८
नाभिका	४४९	निम्वूक	५७८
नारंग	२७३,५७७	निम्वूकफलपानक	५१८
नारायणप्रिय	६१५	नियमन	४०७
नारायणी	१०२	निरालम्वा	६४५
नारिकेल	५३३	निर्गुण्डी	१११
नारिकेल तैल	८५५	निर्झरजामत्स्या	९१४
नारीदुग्ध	८२४	निर्भर्त्सन	२४६
नारीष्टा	४७५	निर्मध्या	६६९
नालकुंकुम	४९१	निर्मला	६५८
नालवंश	३८७	निर्मलोपल	७२५
नालिका	७५३	निर्लोह	७१४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
निर्विषा	२५०
निर्वीजा	५५६
निशाचर	६६३
निशाटक	६४८
निशान्धा	४०
निशावन	८२
निशि	३७९
निश्चला	६६
निःश्रेणी	५३४
निषिद्धदुग्ध	८२५
निषीध	४८३
निष्कुटि	२०७.२०८
निष्कैणपुष्पक	७४७
निष्पत्रक	३७०
निष्पाव	७५९, ७६०
निःसार	४१३
निस्तुष	७५१
निस्तुषरत्न	७२५
निस्तुषोपल	७२५
निःस्नेहफला	७२
नी	
नीच	६६३
नीप	४३४
नीर	८००
नीरज	३७९
नीरतरु	५३३
नीरद	२२५
नीरुज	६५४
नील	२११, २३९, ५५९, ६९२, ७२२, ८००

शब्द	क्रमांक
नीलक	१०८, ४४५
नीलकणा	१९९, ७५३
नीलकण्ठ	२७०
नीलकण्ठाक्ष	५८४
नीलकन्द	२९७
नीलकपित्थक	५२२
नीलकमल	५०८
नीलक्रान्ता	१५९
नीलकेशी	८८
नीलचम्पक	४६५
नीलझिण्टी	४९०
नीलतरु	५३३
नीलताल	४३३
नीलदूर्वा	३८९
नीलद्रुम	४४५
नीलध्वज	४३३
नीलनिर्यासक	४४५
नीलपंकज	५०८
नीलपत्र	३९७, ४४५, ५४२
नीलपत्री	८८
नीलपद्म	५०८
नीलपर्ण	५५८
नीलपर्णी	१४९
नीलपुनर्नवा	१७०
नीलपुष्प	१०८, ४९०, ६६०
नीलपुष्पा	१५९, १७९
नीलपुष्पिका	७६८
नीलपुष्पी	२६, ८८
नीलफला	३४५, ५२४
नीलभृंगराज	१०८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
नीलमण्डल	५५८	नीली	८८
नीलमल्लिका	५८२	नीलोत्पल	५१०, ७२२
नीलमाष	७५९	नीवार	७७५
नीलमृत्तिका	७०२	**नृ**	
नीलरंगक	६०२	नृपकन्द	२८३
नीलरत्न	७२२	नृपद्रुम	४१७, ५४१
नीलरत्नक	७२२	नृपप्रिय	२८३, ३७५, ५१६
नीललोह	६७६	नृपप्रियफला	३४५
नीलवज्र	७२८	नृपप्रिया	४६८, ५३८
नीलवर्षाभू	१७०	नृपमंगल्यक	११५
नीलवल्ली	१४९	नृपवदर	५६९
नीलवीज	४४५	नृपवल्लभ	५२१
नीलवृन्तक	५६३	नृपात्मज	५२२
नीलशिग्रु	२७४	नृपात्मजा	४७२
नीलशिम्वी	३४१	नृपावर्त	७२९
नीलसस्य	७५३	नृपाह्वय	२८३
नीलसार	४४५, ५४४	नृपेष्ट	२८३, ५६९
नीलसिन्दुक	१११	**ने**	
नीलस्यन्दा	२६	नेता	१११
नीला	२६, ८८, १७०	नेत्रनीला	२४
	१९९, २४४	नेत्ररोगहा	४१८
नीलाञ्जन	६९२	नेत्रारि	७४०
नीलाञ्जनी	११९	नेत्रोपमफल	६०७
नीलाब्ज	५०८	नेत्रौषध	७०२
नीलाम्लान	४९०	नेपालनिम्ब	४१८
नीलाम्बर	२३९	नेमि	४३८
नीलालु	२९६	नेमिवृक्ष	३६२
नीलाश्मज	६८३	नेवाली	४८१
नीलाश्मा	७२२	**नै**	
नीलिका	८८, १११, ६७६	नैपाल	४१०
नीलिनी	८८, १७०	नैपालिक	६७२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
नैपालिका	६९१	पटराग	६१६
नैर्झरजल	८००	पट्टरंजक	६१६
नौ		पट्टिकालोध्र	२४७
नौकान्न	७७९	पटीर	६१३
न्य		पट्टी	२४७
न्यग्रोध	५५९	पट्टु	३९, १९९, ६३१, ६६३
न्यग्रोधा(धी)	७३४	पट्टुपत्रिका	११०
न्यग्रोधिका	२१	पट्टुपर्णिका	१३०
न्यग्रोधी	१०७	पट्टुलिका	५९७
न्यङ्क	२०१	पट्टुशाक	३३०
प		पटेरक	४००
पक्विका	६३०	पटोल	३
पंकाज्ज	५०५	पटोली	३३८
पंकेरुह	५०५	पण्डोली	८
पंक्तिकण्टक	९१	पण्यविलासिनी	६५७
पंक्तिकन्द	३०४	पतङ्ग	५५३
पंक्तिबीज	३६७	पतङ्गचन्दन	६१६
पंक्तिबीजक	४१७	पत्र	२३६, २३९
पक्षिणः	९१८	पत्रक	२३६
पक्ष्यण्ड	९३३	पत्रगोभी	३३३
पंगुत्वहारिणी	११४	पत्रतण्डुली	२४
पचंपचा	२४३	पत्रतरु	३६३
पचूर	६१६	पत्रपुष्पा	४९४
पंचगुप्ति	६५८	पत्रवर्ण	६२१
पंचपत्र	३०५	पत्रवल्ली	४७
पंचमुखी	७८	पत्रश्रेष्ठ	५८५
पंचराजिफल	३	पत्रा	४४४
पंचाङ्गल	३७१	पत्राङ्ग	६१६
पंचाङ्गली	११३	पत्रालु	२९१, ३९२
पंजल	२९९	पत्रिका	६३०
		पत्री	४३१, ४६३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
पत्रोर्ण	४१३
पथिद्रुम	३६२
पथ्य	२०९
पथ्यशाक	१५१
पथ्या	१९, ३५२, ५९३
पद्म	२२९, ५०५, ६७४
पद्मक	६५४, ६६४
पद्मकन्द	५१३
पद्मकर्कटी	५११
पद्मकर्णिका	५१४
पद्मकाष्ठ	६६४
पद्मकेसर	५१४
पद्मगन्धि	६६४
पद्मचारिणी	१२४
पद्मतन्तु	५१२
पद्मनाल	५१२
पद्मपत्रक	२२९
पद्मपत्रा	२५१
पद्ममूल	५१३
पद्मराग	७१६
पद्मरागज	७२२
पद्मबीज	५११
पद्मबीजाभ	६०९
पद्मवृक्ष	६६४
पद्मा	१२४,२२८,२४१
पद्माक्ष	५११
पद्मावती	१२४
पद्मिनी	५०९
पनस	५२८
पयः	८००,८१४
पयःकन्दा	३०३
पयःक्षीर	२३८
पयःफेमी	१५४
पयस्य	८२७
पयस्या	४, १५६
पयस्विनी	४,१७,१५४,३०३
पयोधिज	२५४
पयोलता	३०३
पयोवर्षा	१५५
पयोविदारिका	३०३
परपुष्टा	१४९
परमेष्ठिनी	१४७
पराक्पुष्पी	९१
परागपुष्प	४३४
परापर	५५८
परिपिष्टिक	६७४
परिपेल्ल	२६४
परिपेलव	२२५,२६४
परिव्राजी	१३८
परिव्याध	२७६,४१७,५०४
परू	५५८
परूष	५५८
परूषक	५५८
पर्कटी	५६५
पर्जन्या	२४३
पर्ण	४५४
पर्णचोरक	६६३
पर्णभेदिनी	६२६
पर्णमृगाः	९०४
पर्णलता	५९४
पर्णवल्ली	४७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
पर्णास	४९६	पवित्रधान्य	७५०
पर्पट	१३१	पवित्रा	२४२,५६२
पर्पटक	१३१	पशुमेहनकारिका	११०
पर्पटद्रुम	४३५	पशुमोहनिका	४४
पर्पटी	२४५,७०४,७८८	**पा**	
पर्यङ्कपादिका	३४०	पाकल	६५४
पर्युषितदुग्ध	८२५	पाक्य	२६०
पर्वतमत्स्यः	९१४	पाक्यज	२११
पर्वतमोचा	५३१	पाञ्चजन्य	६९७
पर्वतवासिनी	६४५	पाटल	४५५,७४९
पर्वतृण	३९४	पाटला	१७३
पर्वबेल्लिनिका	३८९	पाटलापुष्पसन्निभ	६६४
पर्वाढ्य	१८३,३९४	पाटलि	५९०
पल	९००	पाटली	१७३,४४९,४६१
पलंकष	६४८,६४९	पाटव	६५४
पलंकषा	७४, १३८,२४४.७६०	पाठा	२१९
पलल	९००	पाठिका	२१९
पल्लवद्रु	४५२	पाठी	१९१
पलाण्डु	२८२	पाठीनमत्स्यः	९१४
पलाश	२३६,२५१,४५४	पाणिज	६५७
पलाशपर्णी	९९	पाणिमर्द	५९१
पलाशलोहिता	३१४	पाणिरुह	६५७
पलाशिका	४७,२५१	पाण्डु	६०४
पलाशी	४७,२४४	पाण्डुपत्नी	२१८
पलित	६६२	पाण्डुपुत्री	२१८
पल्लिवाह	३९३	पाण्डुफल	३
पवन	१०८	पाण्डुफली	१७३
पवनी	५७१	पाण्डुवृत्तिका	६९९
पवि	७२१	पाण्डुर	४९३,७५२
पवित्र	४४७,७६७.८५५	पाण्डुरद्रुम	४१९
पवित्रक	३८०,४९३,५६१,५६६	पाण्डुरा	५

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
पातालगरुडी(ड)	३२
पातालतुम्वी	१६
पाथः	८००
पाथोज	५०५
पाथोरुह	५०५
पादपरुहा	१४९
पादपोत्पल	५०४
पादरोहण	५५९
पादिनः	९१३
पानीय	८००
पानीयचूर्णिका	७१२
पानीयपृष्ठज	४०३
पानीयफल	६०९
पानीयामलक	१६२
पानीयालु	२९४
पानीयाश्रा	३८१
पापक	३२२, ६१८
पापचेलिका	२१९
पापशमनी	३६६
पापहन	७६७
पामारि	६८७
पारद	६८६
पारवती	६०८
पारसी	२६७
पारसीकवचा	१९५
पारसीकयवानी	२६७
पारावत	९२९
पारावतपदी	२५, १०९
पारिजात	४९१
पारिजातक	३६१
पारिजाता	६०५
पारिभद्र	३६१
पारिभद्रक	४०७, ६५४
पारिभाव्य	६५४
पारीश	५६३
पारेवत	५४९
पार्थ	४३९
पार्थिव	४९२
पार्वती	२४८, ६१२, ६५१
पार्वतीय	५४६
पार्वतेय	६९२
पालक	१९१
पालक्या	३१५
पालंगी	६५३
पालनी	१४५
पालिका	३४०
पालिन्द	६५३
पालिन्दी	२३३
पालेवत	५४९
पाल्व	६५४
पाल्वलजल	८००
पावक	१९१, १९२
पावन	५८४, ६१३
पावनी	४९४
पावनध्वनि	६९७
पाशुपत	४६७
पांशु	१३१
पांशुकासीस	७०२
पांशुरागिणी	१३५
पांशुला	४६८
पाषाणगैरिक	७०१
पाषाणभेदक	१४१

 Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
पाषाणान्तक	४१६	पिण्डकन्द	२८७, २८८
पासी	६४३	पिण्डखर्जूरी	५३७
पि		पिण्डगुडूची	१
पिकभक्षा	५२७	पिण्डतैलक	६४७
पिकराग	५१६	पिण्डपुष्प	४५२
पिकवल्लभ	५१६	पिण्डफला	१४
पिकाक्ष	७०७	पिण्डमुस्ता	२२६
पिकेक्षण	१२२	पिण्डमूल	२७२
पिङ्ग	५००	पिण्डमूलक	२७२
पिङ्गमूल	२७३	पिण्डरोहिणक	४५१
पिङ्गल	६८०	पिण्डार	४४८, ४५१
पिङ्गला	२४२, ६२९	पिण्डालु	१, २८७, २८८
पिङ्गस्फटिक	७२३	पिण्डिक	२७२
पिङ्गा	२४०, ६२९	पिण्डित	६४७
पिङ्गाण	७३१	पिण्डीतक	२८७, ३७४
पिच्चट	६७३, ६७४	पिण्डीतगरक	४९२
पिचु	१२०	पिण्डीनट	३७४
पिचुमन्द	४०७	पिण्डीपुष्प	४५२
पिचुल	१०१	पिण्याक	६४७
पिच्छल	५८८, ५८९	पित्तद्रावी	५८१
पिच्छलक	४३६	पित्तल	६८०
पिच्छलबीज	५५४	पित्तायस	६७४
पिच्छिल	२८७, ३५६	पित्तारि	१३१, २४४
पिच्छिलछदा	३१८	पितृतर्पण	७६७
पिच्छिलसार	३५७	पितृप्रिय	१०८
पिच्छिला	१२२, १७१, ३१८, ७६८	पित्र्य	७५८, ८९०
पिञ्ज	६३०	पिप्पल	५६१
पिञ्जर	२३७	पिपलिका	५६२
पिञ्जरक	६९०	पिप्पली	१८०
पिण्ड	७१४	पिप्पलीमूल	१८३
पिण्डक	२८८, ७१४	पिंपरी	५६५

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
पिशाचवृक्ष	४०५
पिशाची	६४४
पिशित	९००
पिशी	६४३
पिशु(सु)न	६२४
पिशुना	६५८
पिस्त	६०६
पी	
पीत	४४२, ६००, ६६४, ६९०
पीतक	२७३, ४१३, ४४०, ६२४, ६३३, ६४१, ६६४
पीतकद्रुम	४४०
पीतकाष्ठ	६१८, ४४०, ६१५
पीतकीला	४३
पीतकूष्माण्ड	३४६
पीतगन्ध	६१५
पीतचन्दन	६१५
पीततण्डुल	७७३
पीततण्डुला	६९
पीततैला	२५
पीतदारु	२४३, ४४०
पीतदुग्धा	१३०
पीतद्रु	२४३, ६२२
पीतनक	५७६
पीतपादप	४१३
पीतपुष्प	११५, ४५३, ४६५
पीतपुष्पक	३५१, ४९०
पीतपुष्पा	९, ३४२, ३४३, ३४६
पीतपुष्पी	२२, ५४, ८३, ९५, ३४९
पीतप्रसव	७३९
पीतफल	४०५, ५५७
पीतफला	३४६
पीतभद्र	३६८
पीतमणि	७२०
पीतमाक्षिक	६८१
पीतमूलक	२७३
पीतमूलिका	२२१
पीतमूली	२२१
पीतयूथी	४८४
पीतरक्त	७२०
पीतरङ्ग	४१३
पीतरत्नक	७२३
पीतरम्भा	५३२
पीतराग	७०६
पीतरोहिणी	४१५
पीतलक	६८०
पीतबीजा	२०२
पीतवृक्ष	४१३, ६६४
पीतशालक	४४५
पीतशिंशपा	४४४
पीतसार	४२७, ४४५, ६४७
पीतसारी	९९२
पीतसैरेयक	४९०
पीतस्फटिक	७२०
पीता	२५, २२१, २४२, २४३, ५२२, ५७१, ६२६, ६२९
पीताङ्ग	४१३
पीताभ	६१५
पीताम्लान	४९०
पीताश्मा	७२०
पीतास	६३०
पीतिका	२४३, ४८४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
पीतिनी	६६
पीनसा	३४८
पीयूष	८१४, ८२५
पीलु	५४७
पीलुनी	२
पीलुपत्र	२७, ४१६
पीलुपर्णी	२, ३४४
पीवरा	९९
पीवरी	१०२
पु	
पुंगव	१३३
पुच्छिका	७३
पुट	६३५
पुटकन्द	२९९
पुटलोहक	६७६
पुटालु	२९९
पुटिका	७१०
पुण्डरीक	४९३, ५०६
पुण्डर्य	६६५
पुण्ड्र	४५७, ५६५
पुण्ड्रक	४५७
पुण्ड्रका	४८२
पुण्यतृण	३८०
पुण्या	९९
पुत्रकन्दा	३०८
पुत्रघना	१२३
पुत्रञ्जीव	४४७
पुत्रदा	३०८
पुत्रदात्री	१९, ४६
पुत्रप्रदा	६९
पुत्रभद्रा	७
पुत्रश्रेणिका	१६१
पुत्रश्रेणी	२१, ४१४
पुनर्नवा	१६८
पुनर्भव	१६९
पुनर्भू	१६८
पुन्नाग	४५५
पुन्नाट(ड)	१२७
पुर	६४०, ६४८
पुरमथनवल्लभ	६४०
पुराणघृत	८६३
पुरासणी	९५
पुरुष	२७, ४५५
पुरुषदन्तिका	१३४
पुरोडाश	८५५
पुलक	७१३
पुलकी	४३४
पुष्कर	५०५, ८००
पुष्करजटा	२२९
पुष्करपर्णी	१२४
पुष्करमूल	२२९
पुष्करबीज	२२९
पुष्करशिफा	२२९
पुष्करिणी	१२४
पुष्ट	७४१
पुष्टिदा	९९, १३७
पुष्पक	७४७
पुष्पकासीस	७०२
पुष्पकेतु	६९४
पुष्पगन्ध	७५२
पुष्पगोभी	३३२
पुष्पमञ्जरिका	२८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
पुष्परसोद्भव	८९०	पूतिमयूरिका	४९९
पुष्पराग	७२०	पूतिमेद	३६३
पुष्पराज	७२०	पूयारि	४०७
पुष्पशाका	३३२	पूरक	५७०
पुष्पशून्य	५६६	पूरफल	७६७
पुष्पसौरभा	७४६	पूराम्ल	२२०
पुष्पाञ्जन	६९४	पूर्णकोष्ठा	२२६
पुष्पाह्वा	६४	पूर्णबीज	५७०
पुष्या	९९	पूंस्त्वविग्रह	३८४
पू		**पृ**	
पूग	५९५, ५९६	पृथक्छद	५४६
पूगफल	५९६	पृथक्पर्णी	२, ७३
पूगवृक्ष	५९५	पृथक्बीज	६१२, ५४०
पूगीफल	५९६	पृथाज	४३९
पूर्तकिंकिणी	४५१	पृथु	२००, २०३, २५१
पूत	३८०	पृथुकोल	५६९
पूतगन्ध	४९६	पृथुछद	३८०
पूततृण	३८०	पृथुपत्र	२८१
पूतद्रु	४५४	पृथुबीजक	७६१
पूतधान्य	७६७	पृथुशिम्ब	४१३
पूतना	५९३, ६४४	पृथ्वी	१६८, २००, २०७
पूतफल	५२८	पृथ्वीका	२००, २०३
पूता	३८९	पृथ्वीकुरवक	७४४
पूतिक	४२४	पृथ्वीज	२१३
पूतिकरञ्ज	४२४	पृश्निपर्णी	७३
पूतिकर्णक	४२४	पृषत	९०१
पूतिकाष्ट	६२०, ६२२, ६६४	**पे**	
पूतिगन्ध	३६९, ६७३, ६८७	पेचुली	३३०
पूतिगन्धा	८१	पेरुक	६००
पूतिपत्र	४१३	पेरोज	७३०
पूतिपर्ण	४२४	पेशी	६४३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
पो	
पोगल	३८७
पोटगल	३७९, ३८७
पोतशालि	७४९
पोतिका	६४, ३२१
पोलिनी	३९८
पोस्तरस	७३७
पोस्तोद्भव	७३७
पौ	
पौण्डरीयक	६६५
पौण्डर्य	६६५
पौष्कर	२२९
पौष्पक	६९४
प्र	
प्रकाश	६७९
प्रकीर्ण	४२४
प्रकीर्य	४२४, ४२६
प्रकीर्यक	४२४
प्रग्रह	४१७
प्रचण्डा	३८९
प्रचेतस	४११
प्रतना	९०
प्रतानिका	१४०, ६५५
प्रताप	७४१, ७४२
प्रतालक	३१७
प्रतिपत्रफला	३५४
प्रतिविषा	२२४
प्रतिसोमा	३१
प्रतीवल	३८६
प्रतुदा	९०६
प्रत्यक्पर्णी	७३४
प्रत्यक्पुष्पी	९१
प्रत्यक्श्रेणी	२१, १०७
प्रदीपन	७३२
प्रपल्लव	४५२
प्रपुन्नाट	१२७
प्रपौण्डरीक	६६५
प्रभद्र	४०७
प्रभद्रा	१४०
प्रभेषजा	५६८
प्रमथ्या	५९३
प्रमोदिनी	६५०
प्ररोही	५६४
प्रलविका	५२
प्रवला	१४०
प्रव्रजिता	१३८
प्रवाल	७१८
प्रवाहोत्था	७१२
प्रवोधनी	७६
प्रसहा	९०७
प्रसर	१०३
प्रसाधिका	७७५
प्रसारिणी	१४०, १६५
प्रस्तरोपल	७२७
प्रस्थकुसुम	४९५
प्रस्थिका	८७
प्रस्राव	८६४
प्रहसन्ती	४८०
प्रहारवल्ली	३७
प्रा	
प्राचीना	२१९

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
प्राचीनाकरक	५८१
प्राचीनामलक	१६२
प्राजक्त	४९१
प्राणद	१३२
प्राणदा	९८, १३६, ३११, ५९३
प्रातविष्णुक	४८५
प्रातिका	४८९
प्रावृष्य	४१९, ४३४, ४५१, ७२४
प्रावृष्यण्य	४१९, ४३४
प्रावृष्येण्या	१३, १६९
प्रांसु	६३०
प्रि	
प्रिय	१३२
प्रियक	४३४, ४४५
प्रियंकरी	७, ७२
प्रियंगु	६२६, ७७३
प्रियज	४१३
प्रियंवदा	४७२
प्रियवल्ली	६२६
प्रियशालक	४४५
प्रिया	४७५, ४७७
प्रियाल	५३९
प्रियाला	५५६
प्रियांवु	५१६
प्रो	
प्रोष्ठीमत्स्य	९१४
प्ल	
प्लक्ष	५६५
प्लवक	५६५
प्लवगोपुर	२६४
प्लवंग	५६२
प्लवा:	९११
प्ली	
प्लीहघाती	३५९
प्लीहनाशन	३५९
प्लीहशत्रु	८६, १००, ३५९
फ	
फञ्जी	३५, २२८
फणिज्जक	४९५
फणिजिह्वा	१०२
फणिपन्नग	२३७
फणिलता	५९७
फणिवल्ली	५९७
फणिहृत	७७
फलचोरक	६६३
फलपुष्पा	५३७
फलमुख्या	२१७
फलवृक्षक	५२८
फलशाडव	५४२
फलशैशिर	५६९
फलस्नेह	५४६
फलाढ्या	५३०
फलाध्यक्ष	५४१
फलाम्ल	२२०, २२२
फलिङ्ग	४२१
फलिन	५२८
फलिनी	६२६
फलीप्रिया	६२६
फलीश	५६३
फलेन्द्र	५२५

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
फलेपुष्पा	१७५	बन्धूक	४८८
फलेरुहा	१७३, ४६०	बन्धूकपुष्पक	४४५
फलोत्तमा	५५६	बर्हण	४९२
फल्गु	५६८	बर्हपुष्प	४२१
फल्गुनी	५६८	बर्हि	३८०
फल्गुवृन्तक	४१३	बर्हिचूडा	१४४
फा		बर्हिवर्ह	६६१
फाल्गुन	४३९	वर्हिशिख	६६१
फे		बर्हिष्ठ	५००
फेन	२५४	बल	६५७
फेनदीप्ता	१२३	बलकन्द	३०४
फेनिल	४२६, ५६९	बलक्ष	७१७
फेनी	१५४	बलद	१३२
फो		बलदा	९९
फोण्डालु	२९३	बलभद्रसंज्ञ	४३४
ब		बलभद्रा	१४५
ब(बु)क	४६७	बलरस	६८७
बकमांस	९४२	बलवती	२०८
बकुल	४६६	बलवल्लभा	९६६
बकुला	२२३	बला	९३, १०५, ४९०
बदर	५६९	बलाढ्य	७५८
बदरफली	५६९	बलाढ्या	९३
बदरिवल्ली	५६९	वलिका	९६
बदरी	१३, ५६९	बली	७५८
बदरीपत्र	६५७	बलेहित	२८१
बदरीबादर	१२०	बलोत्तरा	९४
बद्धरसाल	५२२	बल्य	३००
बधिर	३८४	बल्या	९४, ९६, ९९, ११४, १४०
बन्धुर	१३३	बल्वजा	३८१
बन्धुजीव	४८८	बस्तकर्ण	४२९
		बस्तगन्धा	४९९

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
बस्तमोदा	२१७	वहुप्रज	३७८
वस्तान्त्री	२९	वहुफल	५९२, ७०७
बस्तिशोधन	३७४	वहुफला	५, ६९, १०३, १६१,
बहुकंटक	७४, ७५, ४३१		३४९, ३५१, ३५२,
बहुकंटका	८०		३५४, ३५५
बहुकंटा	७१, ३४८	वहुफलिका	५६९
बहुकर्णी	२१	वहुफेना	१२३
वहुकन्द	२८४	वहुमूल	२७४, ३७६
वहुकूर्च	५३३	वहुमूलक	६६६
वहुगन्ध	२३५, ६५३	वहुमूला	१०२, २७७
बहुगन्धदा	६२७	वहुरंध्रिका	१३४
बहुगन्धा	१९९, ४६५, ४८४	बहुरसा	२५
बहुगुहा	१६१	वहुरुहा	१
बहुग्रन्थिक	१०१	वहुरूप	६५२
बहुछिन्ना	१	वहुल	१८७
बहुतिक्ता	१०६	बहुलच्छद	२७४
बहुदल	७८१	बहुलवण	२१६
बहुदुग्ध	७५१	बहुलवल्कल	४३७
बहुदुग्धिका	७४०	बहुला	२०७
बहुधार	७२१	बहुवल्क	५६९
बहुपत्र	२८२, ४८५, ६८९	बहुवार	५८८
बहुपत्रा	४०, १४३, १७७, ४५९	बहुवारक	४०४
बहुपत्रिका	२०२, १०२, १६१	बहुबीजा	५३१
बहुपत्री	६८, ४९४	बहुवीर्य	१५१, ३५६, ४९५
बहुपर्ण	६२१	बहुवीर्या	१६१
बहुपर्णी	२०२	बहुशिखा	९८
बहुपाद	५५९	बहुसार	३६३
बहुपादिका	२१	**बा**	
बहुपुत्रा	८, १६१	बाकुची	८१
बहुपुष्प	३६१, ७०७	बाल	५००
बहुपुष्पिका	२४८	बालक	१८७, ५००, ६६६

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

शब्द	क्रमांक
बालकप्रिया	२२, ५२९
बालक्रीडक	७०८
बालजीवन	८१४
बालपत्र	७५, ३६२
बालपुष्पिका	४८४
बालभैषज्य	७६२, ६९३
बालभोज्य	७६२
बालवायज	७२४
बालसूर्य	७२४
बाला	२०८
बालाजस्यमांस	९३६
बालेय	२२५, २६४
बालेष्ट	५६९
बाहुवीर	५८८
बि	
बिड	२१२
बिडवेतस	२२२
बिन्दुकिनी	४३
बिन्दुपत्र	४३७
बिन्दुपर्ण	३१६
बिन्दुफल	७१७
बिम्विका	३४४
बिम्वी	२०, ३४४
बिलेशय	९०२
बिल्व	५८५
बिल्वी	२०३
बी	
बीजक	४४५, ५७०
बीजकर्कटिका	३५३
बीजगर्भ	३
बीजधान्य	१८८
बीजपादप	५४०
बीजपुष्पक	७५२
बीजपूर	५७०
बीजपूर्ण	५७०
बीजफलक	५७०
बीजरत्न	७५८
बीजरेचनी	७३४
बीजवृक्ष	४४५
बीजाम्ल	२२०
बु	
बुक	४६७
बुधरत्न	७१९
बृ	
बृहच्चुञ्चु	११०
बृहच्छद	२८६, ५४६
बृहँच्छिवी	३४१
बृहज्जम्वीर	५७९
बृहज्जीवन्ती	७
बृहज्जीवा	७
बृहती	६८
बृहत्कोशातकी	१०
बृहत्ताल	४३१
बृहत्तिक्ता	२१९
बृहत्त्वक्	६२१
बृहत्पत्र	२९८
बृहत्पत्रा	३०७
बृहत्पारेवत	५५०
बृहत्पीलु	५४८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
बृहत्पुष्पी	८३
बृहत्फला	१४, २३, ३३६, ५२५
बृहदेला	२०७
बृहद्दल	१६६, २४७, ४३१
बृहद्दला	३३२
बृहद्वल्क	२४७
बृहद्वल्ली	३४२
बृहद्वारुणी	२३
बृहंन्याली	२०१
बो	
बोधना	३४३
बोधपुष्पिणी	२४८
बोधिवृक्ष	५६१
बोल	७१४
ब्र	
ब्रह्मकन्यका	१४७
ब्रह्मकाष्ठ	५६३, ६०२
ब्रह्मकोशी	२१७
ब्रह्मगर्भा	४९९
ब्रह्मचारिणी	१४७
ब्रह्मजटा(ट)	४९३
ब्रह्मण्य	३७८, ६०२
ब्रह्मतीर्थ	२२९
ब्रह्मदण्डी	१७४
ब्रह्मदारु	५६३, ६०२
ब्रह्मपवित्र	३८०
ब्रह्मपादप	४५१
ब्रह्मपुत्र	७३२
ब्रह्मपुत्री	३००
ब्रह्ममण्डूकी	१४८
ब्रह्मरुहा	१४९
ब्रह्मवृक्षक	४५४
ब्रह्मशोभा	१४७
ब्रह्मसुवर्चला	१४७
ब्रह्मोपनेता	४५४
ब्रा	
ब्राह्मकन्द	३००
ब्राह्मणयष्टि	२२८
ब्राह्मणिका	६५८
ब्राह्मणी	१४७
ब्राह्मणेष्ट	५६३
ब्राह्मी	२५, १४७, ४९९, ६८०
भ	
भकुरमत्स्य	९१४
भक्षटक	७४
भक्षपत्री	५९७
भक्षबीज	५३९
भक्षिका	३०८
भग्नसंधिक	८४२
भङ्गा	६३
भङ्गुरा	२२४, ६२६
भञ्जन	७४१
भञ्जिका	३०८
भण्टाका	३४५
भण्टाकी	६८, ३४५
भण्डारलतिका	२४१
भण्डारी	२४१
भण्डिल	४२१
भण्डी	४२१
भण्डीक	४२१
भण्डीर	६७, १५१, ४२१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
भद्रकण्टक	७४
भद्र	४०७
भद्रका	४२०
भद्रकाली	२२५
भद्रकाष्ठ	६२०
भद्रचन्दना	६५६
भद्रतरणी	४६३
भद्रदन्ती	५५
भद्रदारु	६२०
भद्रपर्णी	१४०, ४१५
भद्रमुञ्ज	३७८
भद्रमुस्ता	२२६
भद्रयव	४२०
भद्रलता	४७१
भद्रवला	९३, १४०
भद्रवल्ली	४७५, ६५५
भद्रश्री	६१३
भद्रा	७, २६, ८८, ९३, ११०, १९४, २२५, २४२, ३६६, ३८९, ४११, ७३४
भद्रावती	४११
भद्रैला	२०७
भद्रोदनी	९३
भद्रौदनी	९७
भयनाशिनी	१४५
भर्म	६७०
भल्ल	५५५
भल्लक	४१३
भल्लात	५४०
भल्लातक	५४०
भल्लुक	५५५

शब्द	क्रमांक
भव	५५४
भवदारु	६२०
भवाभीष्ट	६४८
भविष्य	५५४
भव्य	५५४
भष्कर	२७५
भस्मगर्भ	४३८
भस्मगर्भा	४४४
भस्मरोहा	४४१
भस्माङ्ग	७३०

भा

शब्द	क्रमांक
भानुफला	५२९
भारङ्गी	२२८
भारती	१४७
भारद्वाजी	१२१
भारवल्ली	५९
भारवाही	८८
भार्गवी	३८९
भार्ङ्गी	२२८
भार्यावृक्ष	६१६
भार्सपत्रिका	८९
भालविभूषणसंज्ञ	४५७
भावन	५५४
भासुरपुष्पा	४१८
भास्करा	७४१
भास्करेष्टा	११७

भि

शब्द	क्रमांक
भिक्षु	१३८
भिण्ड	११२
भिण्डक	११२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
भिण्डातिका	११२
भिदुर	७२१
भिदुरा	४७८
भिदूरा	५६५
भिन्नदला	२
भिन्दी	४९०
भिरिंटिका	७४८
भिल्लतरु	२४७
भिल्लभूषण	७४८
भिल्ली	२४७
भिषक्प्रिया	१
विषक्भद्रा	५५
भिषक्वरा	५९३
भिषङ्माता	७८
भि:सटा	१६४
भि:साण्ड	५१३
भी	
भीम	२२२
भीमसेन	६३०
भीषण	४३१, ६५३
भु	
भुगर	७३२
भुग्नी	७०४
भुजगलता	५९७
भुजङ्गजिह्वा	९४
भुजङ्गम	६७४
भुजङ्गाक्षी	३०१
भुत्रन	८००
भू	
भूकदम्वक	१८९
भूकन्द	१३८
भूकर्वुदारक	५८९
भूकूष्माण्डी	३०२
भूखर्जूरी	५३६
भूचणका	६१०
भूछत्र	६२
भूजा	५३६
भूतकेशिका	१११
भूतकेशी	१११, ६४४
भूतघ्न	२८०, ४३७, ७६९
भूतघ्नी	४९४
भूतजटा	६४३, ६४४
भूतदुग्धा	४१८
भूतद्रावी	७३९
भूतद्रुम	५८८
भूतनाशन	५८४
भूतलिका	६५८
भूतवृक्ष	४४२
भूतवृक्षक	५८८
भूतसार	४१३
भूतहन्त्री	१९, ३८९
भूतहर	६४८
भूतहारि	६२०
भूतारि	२०४
भूताली	३१०
भूतावास	४४२, ५९४
भूति	१३७, ३८२, ३८४
भूतिक	३८२, ३८४
भूतुम्वी	१६
भूतृण	३८४
भूधात्री	१६१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
भूनिम्व	४१०, ४३४
भूमि(मी)कदम्व	४३४
भूमिखर्जूरी	५३६
भूमिचम्पक	४६५
भूमिचरी	२१, ५४
भूमिच्छन्न	६२
भूमिज	३२७, ४३४, ६५०
भूमिजगुग्गुल	६५०
भूमिजम्बू	५२७
भूमिजा	६१०
भूमिमण्डपभूषण	४७१
भूमिवल्ली	५४
भूम्यामलकी	१६१
भूरिगन्धा	६४६
भूरिपत्र	३९१
भूरिपुष्पा	६४
भूरिमल्ली	८७
भूरिरस	८९१
भूरिबला	९६
भूर्जपत्र	४३७, ४४२
भूर्जपत्रक	४३७
भूलग्ना	४२
भूवदरी	५६९
भूवल	७५४
भूशिम्विका	६१०
भूशेलु	५८९
भूसुता	६२
भूस्था	६१०

भृ

शब्द	क्रमांक
भृंग	१०८, २३४, ६८९
भृंगत्वक्	४०६
भृंगप्रिय	४३४
भृंगप्रिया	४७१
भृंगमूलिका	४०६
भृंगमेही	४६५
भृंगराज	१०८
भृंगवल्लभ	४३४
भृंगवल्लभा	४५९, ५२७
भृंगवान्त	८९०
भृंगाङ्गी	६३७
भृंगानन्दा	४८४
भृंगाभीष्ट	५१६
भृंगार	१०८, ६३७
भृंगाह्वा	४०६
भृंगेष्ट	४७४
भृंगेष्टा	१४३, ४५९, ५२६
भृतक	६८३
भृशपत्रिका	८९

भे

शब्द	क्रमांक
भेकी	१४८
भेण्डा	११२, ५११
भेदन	२०४, २२२
भेदनी	२०३
भेदिका	१२६
भेदिनिका	१९९
भेदिनी	११०, १९९
भेदी	२२२
भेदुरा	४
भेला	८९

भो

शब्द	क्रमांक
भोक्षक	५९०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
भोगार्ह	७४९
भोगिवल्लभ	६१३
भोग्य	७४९
भौ	
भौमंजलं	८००
भौमरत्न	७१८
भ्र	
भ्रमरछल्ली	४०६
भ्रमरातिथि	४६५
भ्रमरानन्द	४६६
भ्रमरानन्दा	४८२
भ्रमराह्वा	४०६
भ्रमरी	४०
भ्रमरेष्ट	४१३
भ्रमरोत्सवा	४७१
भ्रा	
भ्रान्त	७४७
भ्रामक	६७७
भ्रामर	८९०
भ्रामरी	४६
म	
मकरन्द	४८७, ५१४, ५१५
मकरन्दरस	८९०
मकरन्दवास	४३४
मकल्ल	६९९
मकाय	७७९
मकुष्ठ	७५७
मकुष्ठक	७५७
मकूल(न)क	७३४

शब्द	क्रमांक
मक्षिकामल	७०६
मक्षिकाश्रय	७०६
मखान्न	६०९
मगदोद्भवा	१८०
मंगलछाय	५६५
मंगला	२४२, ३८९
मंगला(ल्या)गरु	६४२
मंगल्य	१३२, ४२६, ५३३, ५५३, ५६१, ५८२, ६१३, ६८४, ७६१, ८२७
मंगल्या	५, ७, १३६, १३७, १९४, १९५, २४२, ३६६, ६२६, ६२९, ६४२
मंगल्याह्वा	१४५
मज्जाज	६५०
मज्जासार	६३५
मञ्जरी	४९४
मञ्जरीनम्र	२७६
मञ्जिष्ठा	२४१
मञ्जुमणि	७२०
मञ्जुल	५९९
मञ्जूषा	२४१
मणिछिद्रा	१३४
मणिवर	७२१
मणिबीज	५४२
मण्डपारोह	२९५
मण्डपी	३१९, ६१०
मण्डलपत्रक	१६८
मण्डलपत्रिका	१६९
मण्डली	३३८, ५५९
मण्डी	२४१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
मण्डूकपर्ण	४१३	मदहस्तिनी	४२४
मण्डूकपर्णिका	१४८	मदाढ्य	४३१, ४३४, ५१६
मण्डूकपर्णी	११७, १४८, ३४१	मदिरा	९६६
मण्डूकमाता	१४७	मदोत्कटा	७६८
मण्डूकमांस	९४४	मदोद्रेक	४०८
मण्डूकी	११७, १४७, १४८	मद्‌गुरमत्स्य	९१४
मण्डूर	६७८	मद्य	९६६
मतिदा	२५, ११४	मद्यद्रुम	४३२
मत्स्यगन्धा	९८, ३८६	मद्यपुष्पा	२४८
मत्स्यगर्भ	९१४	मद्यवासिनी	२४८
मत्स्यण्डिका	८९५	मद्यामोद	४६६
मत्स्यपित्ता	२२३	मधु	८९०
मत्स्यभेदिनी	२२३	मधुक	२२७
मत्स्याः	९१४	मधुकयष्टी	२२७
मत्स्याक्षी	१०६, १४७, ३८९	मधुकर्कटिका	५३५
मत्स्यादनी	९८, ३८६	मधुकर्कटी	५७२, ६११
मथित	८४२	मधुखर्जूरिका	५३५
मदगन्ध	६२१	मधुगन्ध	४६६
मदगन्धा	७६८	मधुजम्भ	५८१
मदघ्नी	१५७	मधुजम्वीर	५८१
मदद्रुरज्जु	४३२	मधुताल	४३१
मदन	३७४, ४२७, ४६६,	मधुतृण	८९१
	७०६, ७४७	मधुदला	२
मदनक	७०६	मधुदूत	५१६
मदनफल	३७४	मधुदूती	१७३
मदनाग्रक	७७८	मधुदोह	४६६
मदनी	४८२, ६२७	मधुनारिकेल	५३३
मदमत्ता	४२४	मधुपञ्जर	४६६
मदमादिनी	४८६	मधुपर्णिका	१, ५३
मदयन्ती	४७५	मधुपर्णी	२, ४१५, ५७२
मदशाक	३१८	मधुपाका	३४७

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
मधुपुष्प	४२१, ४५२, ४६६, ५५३	मधुवहला	४८०
मधुपुष्पा	१५८, ७३४	मधुविम्वी	३४४
मधुपीलु	५४८	मधुबीज	५४२
मधुफल	५३३, ५४१, ५४९	मधुवृक्ष	५५२
मधुफला	१५८, ३४७, ५५६	मधुशर्करा	८९७
मधुफलिका	५३५	मधुशिग्रुक	२७४
मधुमज्जा	५४६	मधुश्रेणी	२
मधुमत्ता	४२४	मधुष्ठिल	५५२
मधुमती	२, ४१५	मधुसंभव	७०६
मधुमाक्षिक	६८१	मधुसिता	७६०
मधुयष्टि	८९१	मधुस्रव	२७, ५५२
मधुयष्टी	२२७	मधुस्रवा	२, ४९, २२७, ५३७
मधुर	१३२, २७४, ३१७,	मधूक	२२७, ५५२
	५२१, ५६९, ८९२	मधूकफाणित	५५२
मधुरकर्कटी	५७२	मधूच्छिष्ठ	७०६
मधुरखर्जूरी	५३५	मधूली	५१६, ५५६, ७५१
मधुरजम्भल	५८१	मध्यदण्डा	५२
मधुरपटोली	३३८	मध्यन्दिन	४८८
मधुरफल	३३७, ५६९	मध्यपुष्पा	३३२
मधुरफला	३५१, ५७२	मध्वालु	२८८
मधुरविम्वी	३४४	मध्वावास	५१६
मधुरवीजपूर	५७२	मध्वीकफल	५३३
मधुरस	४३१	मनःशिला	६९१
मधुरसा	२, ४१५	मनस्विनी	३४३
मधुरा	४, ७, १०२, १३४,	मनु	६५८
	३१५, ५३५	मनोगुप्ता	६९१
मधुराम्ल	६००	मनोज्ञ	४८७, ६२२
मधुरिका	६५	मनोज्ञा	१९, ४३, २००, ३४३,
मधुरेणु	४४९		४७०, ४७२, ६९१
मधुलिका	२	मनोरमा	६२९
मधुवल्ली	२२७, ५५६, ५७२	मनोहर	४८७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
मनोहरा	४७०, ४८४	मरुवक	४९५
मन्थज	८५०	मरुसंभव	२७१
मन्थान	४१७	मरुसंभवा	७७
मन्थानक	३९६	मरुस्था	७७
मन्थार	३६१, ७४३	मरुद्भव	७५
मन्मथा	५९	मर्कटतिन्दुक	७४५
मन्मथालय	५१६	मर्कटपिप्पली	९१
मन्मथावास	५२२	मर्कटशिर्ष	६८८
मयण	३७४	मर्कटान्न	७७९
मयुष्ठ	७५७	मर्कटाम्र	५७६
मयूर	९२३	मर्कटी	१३, ९१, २१७
मयूरक	९१	मर्त्येन्द्रमाता	८०
मयूरग्रीवक	६८३	मर्यादा	५९
मयूरचूड	६६१	मर्षक	३१७
मयूरजँघ	४१३	मलद्रावी	७३५
मयूरतुत्थ	६८३	मलय	५६८
मयूरविदला	८७	मलयज	६१३
मयूरशिखा	१४४	मलयोद्भव	६१३
मयूरिका	८७	मलहारिणी	५७
मरतत	७१९	मलापहा	६९५
मरिचपत्रक	४२८	मलिन	१८६, २५५
मरीच	१८६, ४९५	मलीमस	७०२
मरु	४९५	मल्ल	५५५, ७३३
मरुज	३६३	मल्लिका	४७५, ६४२
मरुजा	३५२	मल्लिकापुष्प	४१९
मरुत्कर	७५९	मल्ली	४७५
मरुत्तक	४९५	मषीलेखदल	४३१
मरुदूर्वा	१२०	मसुरा	२३१
मरुदेश्य	६४८	मसूर	७६१
मरुभूरुह	३७०	मसूरी	२३२
मरुव	४९५	मस्कर	२७५

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
मस्तदारु	६७०
मस्तु	८४१
महज्जाली	४३
महती	६८, ३४५
महर्षभी	१३
महाकटभी	४४९
महाकन्द	२७१, २८१, २८३, २९५
महाकरञ्ज	४२४
महाकर्णिकार	४१७
महाकाय	७७९
महाकुमुदा	४१५
महाकुम्भी	४११
महाक्सुमका	४१५
महाकोशातकी	१०
महागन्ध	४१९, ६१९, ७१४
महागन्धा	९७
महागुल्मा	३०
महागुहा	७३
महागोधूम	७५१
महाघोषा	२३०
महाङ्ग:	७४, १९२
महाचुञ्चु	११०
महाछाय	५५९
महाछिद्रा	१३५
महाजम्बू	५२५
महाजाति	४८०
महाजालि	३४३
महातिक्त	४०८
महातिक्ता	२४
महादेवी	३५२
महानन्दा	५०१

शब्द	क्रमांक
महानल	३१८
महानाद	६९७
महानिम्व	४०८, ४०९
महानील	१०८
महानीला	२६, ५२५
महानीली	८९
महापत्र	२८६
महापत्रा	९७
महापत्रालुक	२९२
महापहा	६९५
महापारेवत	५५०
महापिण्डीतक	३७४
महापिण्डीतरु	४४८
महापीलु	५४८
महापुरुषदन्तिका	१०२
महापुष्प	४५३
महाफल	५४८
महाफला	१७, २३, ८८, ९७, ५२५, ५७१, ५७२
महावल	२७५, ४३३, ४३६, ५६५
महावला	३२, ८८, ९५
महाभद्रा	४१५
महाभरीवचा	१९६
महाभृङ्ग	१०८
महामाष	७५९
महामांसी	१४६
महामुण्ड	७१४
महामुण्डनिका	१३८
महामुण्डी	१३८
महामुनि	५८३
महामूल	३२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
महामेदा	१३५	महाशौण्डी	४४९
महामोद	४८७	महाश्यामा	४४४
महायोगेश्वरी	१५७	महाश्रावणिका	१३८
महारजत	६७०	महाश्लक्षण	७१२
महारञ्जन	३२२	महाश्वेतघण्टी	८४
महारम्भ	२१३	महाश्वेता	४४९
महारस	६८६	महासमङ्गा	९४
महाराजचूत	५२२	महासर्ज	४४५, ५२८
महाराजद्रुम	४१७	महासह	४६२, ४६३, ४९०
महाराजफल	५२२	महासहा	५
महाराजाम्र	५२२	महासिता	८४
महाराष्ट्री	९८	महास्कन्धा	५२४
महारिष्ट	४०९	महास्थूल	३७६
महार्ह	६१३	महिला	२१८
महावरोह	५६५	महिषकन्द	२९७
महावल्ली	१७, ४४	महिषमांस	९४०
महावीर	३६०	महिषवल्ली	३१
महावीर्य	३००	महिषाक्ष	६४८
महावीर्या	१०२	महिषासुरसंभव	६५०
महावृत्त	५४८, ७४०	महिषीघृत	८५७
महाशठ	७४७	महिषीतक्र	८४५
महाशणपुष्पिका	८४	महिषीदधि	८२९
महाशणपुष्पी	८४	महिषीदुग्ध	८१६
महाशता	१०२	महिषीनवनीत	८५२
महाशतावरी	१०२	महीज	१८५
महाशफरमत्स्य	९१४	महीसह	४४३
महाशाखा	९७	महेन्द्रकदली	५३२
महाशालि	७४९	महेन्द्रवारुणी	२३
महाशिम्बी	३४१	महेरुण	५८६
महाशुक्ति	७०९	महैला	२०७
महाशुण्डी	१५३	महोत्पल	५०५

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
महोदया	९७	मातुलुङ्गिका	५७१
महोटिका	६८, ३४५	मातृनन्दी	४२५
महौजसी	६०५	मादिनी	६३
महौदनी	१०२	माधव	५५२, ७५५
महौषध	१८४, २८०	माधवद्रुम	५१६
महौषधि(धी)	७२, १४७, १४८, २२३, २२४, ३००, ३८९	माधवप्रिय	६१५
		माधवामिष	६३६
मा		माधवी	६४, ४७१, ४८०, ७११
माकन्द	५१६	माधवेष्टा	३००
माकन्दी	२७७	माधवोचित	६३६
माक्षिक	६८१, ८९०	माधवोद्भव	५४१
माक्षिकज	७०६	माधुरी	२१७
माक्षिकधातु	६८१	माध्य	४८७
माक्षिकफल	५३३	माध्याह्निक	४८८
माक्षिकश्रेष्ठ	६८२	माध्विका	७६०
मागध	१९७	माध्वी	१३४, ५३५
मागधी	१८०, ४८४	मानकन्द	२८६
माचिका	८७	मानिनीमूल	२९०
माड	४३२	मायाफल	२६३
माडद्रुम	४३२	मायि	२६३
माण	२८६	मायिका	२६३
माणक	२८६	मायिफल	२६३
माणवक	५५०	मारिष	३१६
माणिक्य	७१६	मारीच	६३६
माणिक्यकदली	५३२	मारीचपत्र	६२२
माणिमन्थ	२०९	मारुतापह	४४६
माण्डूक	६७३	मार्तण्डवल्लभा	११७
माता	२१, २२, १३८, ६४३	मार्कण्डिका	५४
मातुलक	७४७	मार्कण्डी	५४
मातुलानी	६३	मार्कव	१०८
मातुलुङ्ग	५७०	मार्जार	१९२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
मार्जारगन्धिका	६
मार्जाली	६२७
मार्ष	३१६
मालती	४७०, ४७३
मालतीपत्रिका	६३४
मालतीफल	६३५
मालपुष्पिका	८३
मालय	६६४
मालव	२४७
मालविका	२३१
मालवी	२१९
माला	३८९
मालाकण्ट	९१
मालाकन्द	३०४
मालाग्रन्थि	३८९
मालाछत्र	३८४
मालातृण	३८४
मालादूर्वा	३८९
मालालिका	६५८
मालाली	६५८
मालुक	४९७
मालूर	५८२, ५८५
माल्यपुष्प	८२
मावनी	२६७
माष	७५८
माषपत्रिका	५
माषपर्णी	५
मांस	९००
मांसदलन	३५९
मांसमाषा	५
मांसरुहा(रोहा)	३७

शब्द	क्रमांक
मांसरोहिका	३७
मांसरोहिणी	३७
मांसरोही	३७
मांसल	३३७, ६००, ७५८
मांसलफल	३३७
मांसलफला	३४५
मांसशृंगाटक	९५४
मांसिनी	६४३
मांसी	३७, ६४३
माहिषमूत्र	८६६
माहेन्द्री	२३
माहेश्वरी	२४
मि	
मिरा	२, ९६६
मिशि	६५
मिश्र	२७१
मिश्रक	२१६
मिश्रपुष्पा	२०२
मिश्रवर्णफला	३४५
मिश्रेया	६५
मिष्टनिम्बूक	५८१
मिष्टपटोलिका	३३८
मिसि	६४
मिहिका	६३०
मी	
मीननेत्रा	३८९
मीनाण्डी	८९४
मु	
मुकुन्द	६५३
मुकुर	७३१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
मुकूलक	६०६	मुण्डज	६७६
मुक्तवन्धा	४७७	मुण्डलोह	६७६
मुक्ता	७१७	मुण्डशालि	७४९
मुक्ताकदली	५३२	मुण्डाख्या	१३८
मुक्तागार	७०९	मुण्डिनिका	१३८
मुक्ताप्रसू	७०९	मुण्डी	९०१
मुक्तापुष्प	४८७	मुत्सुख	१३७
मुक्ताफल	७१७	मुदिरफल	४५१
मुक्ताभा	४७६	मुद्ग	७५४
मुक्ताशुक्ति	७०९	मुद्गपर्णी	६
मुक्तास्फोटा	७०९	मुद्गमोदक	७८३
मुक्तिप्रद	७५४	मुद्गर	४७४
मुखगन्धक	२८२	मुद्गरक	५५७
मुखदूषण	२८२	मुद्गरफल	५५७
मुखप्रिय	५७७	मुद्रिणी	२४४
मुखभङ्ग	२७४	मुनि	४९३
मुखमण्डनक	४५७	मुनिका	१४७
मुखेमद्यलशुनादिगन्धनाशनोपायः	९७१	मुनिखर्जूरिका	५३८
मुखमाचिका	८७	मुनिच्छद	६२१
मुखरदीर्घनाद	६९७	मुनिद्रुम	४१३, ४५८
मुखवास	३८५	मुनिधान्य	७७५
मुखशोधन	२३४, ५८०	मुनिपुत्र	४९३
मुखामोद	२७४	मुनिपुष्प	४५८
मुखामोदा	५८६	मुरा	६४६
मुखार्जक	४९७	मुष्क	५९०
मुखालु	२९५	मुष्कक	५९०
मुचक	५९०	मुष्टिप्रमाणवदर	५५१
मुचुकुन्द	४८५	मुसली	३१०
मुञ्ज	३७८	मुस्तक	२२५
मुञ्जनक	३७८	मुस्ता	२२५
मुण्डचणक	७६४		

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
मू		मृगाण्डजा	६२७
मूत्र	८६४	मृगादनी	२२, ९५, ३५२
मूत्रफला	३४८	मृगारि	२७४
मूत्रला	३४८	मृगीदुग्ध	८१९
मूर्खक	५९०	मृगेक्षणा	३५२
मूर्वा	२	मृगेन्द्राणी	७८
मूल	१८३, २७०	मृगेर्वारू	३५२
मूलक	२७०, ६६६	मृड	६७४
मूलक्षार	२७०	मृणाल	५१२, ६६६
मूलग्रन्थि	३८९	मृणालिनी	५१२
मूलज	१८५	मृणाली	५१२
मूलपुष्कर	२२९	मृतजीवी	४५७
मूलपोती	३२१	मृतसञ्जीवनी	१७७
मूलफलद	५२८	मृतञ्जीवी	१७७
मूलवृक्ष	३५६	मृतालक	७६३
मूलाह्व	२७०	मृत्तकाल	६७६
मूषातुत्थ	६८३	मृत्ताल	७६३
मूषिकनामकर्णी	२१	मृत्युनाशक	६८६
मूषिकाह्वा	१०७	मृत्युपुष्प	३८७, ८९१
मृ		मृदङ्गफलिका	११
मृगगामिनी	१९३	मृदु	१४३, ६००
मृगचर्मज	६३२	मृदुकण्ट	४९०
मृगनाभि	६२७	मृदुच्छद	५०, २९३, ३८७, ४३१
मृगप्रिय	३९४	मृदुपत्र	३८७, ४३७
मृगभक्षा	६४३	मृदुपत्री	३१४
मृगमद	६२७	मृदुपर्वक	२७६
मृगमदवासा	४७९	मृदुपुष्प	४२१
मृगरसा	९५	मृदुपुष्पक	४२१
मृगवल्लभ	३९०	मृदुफल	४५१, ५३३, ५४३
मृगा	९५	मृदुरेचनी	५४
मृगाक्षी	३५२	मृदुसार	५६३, ६०२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
मृद्वृत्पल	५१०	मेध्या	३६६, ४६८, ६२९
मृद्वङ्ग	६७३	मेषमांस	९३८
मृद्वी	५५६	मेषवल्ली	४१४
मृद्वीका	५५६	मेषश्रृंगी	४१४
मृष्ठ	१८६	मेषान्त्री	२९
मे		मेषाह्वय	१२७
मेघनाद	१५९	मेषी	६४३
मेघफल	४५१	मेषीघृत	८५९
मेघमोदिनी	५२४	मेषीतक्र	८४७
मेघसार	६३१	मेषीदधि	८३१
मेघा	२२५	मेषीदुग्ध	८१८
मेघागमप्रिय	४३४	मेषीनवनीत	८५४
मेचक	६९२	मेहन	५९०, ८६४
मेचका	३२	**मै**	
मेचिका	३९८	मैरेय	९६६
मेथा	२०२		
मेथिका	२०२	**मो**	
मेथिनी	२०२	मोक्षक	५९०
मेथी	२०२	मोघा	१७३
मेदज	६५०	मोच	३५६
मेदसंनिभा	७११	मोचक	५९०
मेदसारा	१३४	मोचनिर्यास	३५७
मेदा	१३४	मोचरस	३५७
मेदिनी	१३४	मोचसार	३५७
मेदोगला	१६७	मोचस्राव	३५७
मेधाक्रत	७९	मोचस्नुत	३५७
मेधाविनी	२५	मोचा	८८, ५२९
मेधावी	९६६	मोचिकमत्स्याः	९१४
मेघोद्भवा	१३४	मोटा	१०५
मेध्य	३६२, ७५०	मोटापाटी	९३
मेध्या	२५, ४२, १४७, १९५	मोदक	२८१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

शब्द	क्रमांक
मोदनी	२७७, ४८४
मोदा	२११
मोदिनी	२१७, ४७५, ४७६
मोध्र	२४७
मोरट	२७, ८२५
मोरटा	२
मोहकारी	४३२
मोहन	७४७
मोहाढ्या	२१७
मोहिनी	३१८
मौ	
मौजीपत्रा	३८१
मौञ्जीतृण	३७८
मौक्तिक	७१७
मौक्तिकतण्डुल	७५२
मौक्तिकप्रसवा	७०९
म्र	
म्रक्षण	८५०, ८६९
म्ले	
म्लेच्छ	६८८
म्लेच्छकन्द	२८०, ३३१
म्लेच्छभोजन	७५१
म्लेच्छमुख	६७२
य	
यकृद्वैरि	३५९
यक्षतरु	५५९
यक्षधूप	६५२
यक्षावास	५५९
यज्ञभूषण	३८०

शब्द	क्रमांक
यज्ञयोग्य	५६६
यज्ञवल्ली	३०
यज्ञवृक्ष	५६०
यज्ञश्रेष्ठा	३०
यज्ञाङ्ग	३६२
यज्ञाङ्गा	३०
यज्ञियपत्रक	३७९
यज्ञीय	४५१, ५६६
यज्ञेष्ट	३८३
यमद्रुम	३५६
यमप्रिय	५५९
यमलपत्रक	४१६
यव	७५०
यवक्षार	२६०
यवचिञ्चा	१३०
यवज	२३८, १८९, २६०
यवतिक्ता	२४
यवन	६४७, ७५१
यवनद्विष्ट	६४८
यवनाल	७५२
यवनेष्ट	१८६, २८१, २८३, ४०७, ६७४
यवनेष्टा	१२६, ५३४
यवफल	२७५, ४१९
यवशूकज	२६०
यवसाह्व	१८९
यवाग्रज	१८९, २६०
यवानिका	१८९
यवानी	१८९, २६७
यवानीया	२६७
यवापत्य	२६०

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
यवास	७५
यवासशर्करा	८९८
यवाह्व	२६०
यशस्करी	७
यशस्या	७, १३६
यशस्विनी	२४, २५
यष्टि	२२८
यष्टिमधु	२२७
यष्टीपुष्प	४४७
यसद	६७५
यसदोपधातु	७०३
या	
याचनक	३७१
याज्ञिक	४५४, ५६१
यातुघ्न	६४८
याम्याभूत	४३१
याम्योद्भूत	४३१
यावनाल	७५२
यावनालशर्करा	८९९
यावशूक	२६०
यावी	२४
यास	७५
यु	
युक्तरसा	२०६
युगलाक्ष	३६७
युग्मपत्र	४५३
युग्मपत्रा	५९
युग्मपर्ण	६२१
युग्मफला	२८, ४१८
युवती	४७३
युवतीष्ठा	४८४
यू	
यूकावास	४४२
यूथिका	४८४
यूथी	४८४
यूपक्रमुक	६०२
यो	
योगज	६३८
योगरङ्ग	५७७
योगिदण्ड	२७६
योगिनी	६३, १५५
योगीश्वरी	१५७
योगीष्ट	६७४
योग्या	१३६
योजनगन्धा	६२७
योजनवल्लिका	२४१
र	
रकण	१२२
रक्त	४८८, ६२४, ६६४, ६८८, ७१४
रक्तक	२७४
रक्तकन्द	२८३, २८९, ७१८
रक्तकाण्डा	१६९
रक्तकाष्ठ	६१६
रक्तकुसुम	३६१, ४३६
रक्तकेसर	३६१
रक्तगन्धक	७१४
रक्तघ्न	३५९
रक्तचन्दन	६१७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
रक्तचित्र	१९२	रक्तमारिष	३१७
रक्तचूर्णक	७०७	रक्तमूला	१६५
रक्ततृण	३९३	रक्तयष्टिका	२४१
रक्ततृवृत्	२३२	रक्तयावनाल	७५२
रक्तत्वच	५४३	रक्तरेणु	४५५
रक्तदला	१५२, ६६९	रक्तरैवतक	५५०
रक्तधातु	६७२, ७०१	रक्तला	२, ३४
रक्तनाल	३१७	रक्तवर्षाभू	१६९
रक्तपत्र	२९३	रक्तवारिज	५०७
रक्तपत्रिका	१६९, ३०१	रक्तवालुक	६८४
रक्तपर्ण	३१६	रक्तविन्दु(विट)	९२
रक्तपल्लवक	४५२	रक्तवृक्ष	४५५
रक्तपादी	४९, १६५	रक्तवृन्तक	१६९
रक्तपारद	६८८	रक्तशालि	७४९
रक्तपिण्डक	२८९	रक्तशिग्रु	२७४
रक्तपिण्डालु	२८९	रक्तश्रृंगिक	७३२
रक्तपुनर्नवा	१६९	रक्तसर्षप	७७०
रक्तपुष्प	४५५, ४५८, ४८८, ४९०, ७३९	रक्तसार	२२२, ३६२, ६१७
		रक्ता	२४१, २४४, ७४८
रक्तपुष्पक	१३१, ३५६, ४५४	रक्ताङ्ग	७०७, ७१८
रक्तपुष्पा	५९, १६९	रक्तापामार्ग	९२
रक्तपुष्पिका	१६९, ४६१	रक्ताम्भोज	५०७
रक्तपुष्पी	४३, ४८९	रक्ताम्र	५२०
रक्तपूरक	२२०	रक्ताम्लान	४९०
रक्तप्रसव	४८५, ७३९	रक्तालु	२८९
रक्तप्रसादन	३५९	रक्तिका	७४८, ७७०
रक्तफल	३५६, ५५५, ५५९, ७०७	रक्तेर्वारु	२२
रक्तफला	५८, ३४४, ३८५	रक्तैरण्ड	३७१
रक्तवीज	५४२, ६१७	रक्तोत्पल	५०७
रक्तवीजा	४६९, ६१०	रक्षणी	१४५
रक्तमञ्जरी	३८६	रक्षापत्र	४३७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
रक्षिताफल	७६९	रणप्रिय	६६६
रक्षोघ्न	२०४	रत्नदृढ	७२१
रक्षोघ्नी	१९४	रत्ननायक	७१६
रक्षोहा	३४८	रत्नराट्	७१६
रङ्ग	३६४, ६७३	रत्नाङ्ग	७१८
रङ्गक	१०८	रथ	४३८
रङ्गक्षार	२५५	रथद्रु	४३८
रङ्गद	२५५, ३६४	रथाङ्गी	१३६
रङ्गदा	६९६	रथिक	४३८
रङ्गदायक	७१३	रन्ध्रकण्ट	३६८
रङ्गदृढा	६९६	रन्ध्रपत्र	३८७
रङ्गपत्री	८८	रन्ध्रवंश	२७५
रङ्गपुष्पी	८८	रमण	४०९
रङ्गमाणिक्य	७१६	रम्भा	५२९
रङ्गमाता	२४४	रम्यक	४०८
रङ्गलता	४३	रम्यकक्षार	४०८
रङ्गवीजक	६७१	रम्यपुष्प	३५६
रङ्गा	६९६	रम्यफल	७४५
रङ्गाङ्गा	६९६	रम्या	२३, १२४
रच्छ	४००	रम्यामली	१६१
रज	१३१	रवि	७४१
रजत	६७१	रविप्रिय	११८, ४०७, ५०७, ७३९
रजनी	२४२, २४५	रविरत्नक	७१६
रजिष्ठा	५३८	रविलोह	६७२
रञ्जक	७०७	रवीष्ट	५७७
रञ्जन	३७८, ६१७	रवीष्टा	११७
रञ्जन(क)	६८८	रश्मिपति	११८
रञ्जनक	४११	रस	६८६
रञ्जनद्रुम	४२९	रसक	७०३
रञ्जनी	४०, ८८, २४२, २४५	रसगन्धक	६८७
रञ्जनीपुष्प	४२४	रसगर्भ	६९३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
रसघ्न	२५५	रसोद्भवा	८९५
रसज	६७०	रसोद्भूत	६९३
रसजात	६९३	रसोन	२८०
रसधातु	६८६	रस्या	२०६
रसना	२०६	**रा**	
रसनाथ	६८६	रागदाली	७६१
रसनाभ	६९३	रागपुष्प	४८८
रसनिर्यास	४२८	रागपुष्पी	४९१
रसपाकज	८९२	रागप्रसवक	४९०
रसफल	५३३	रागशिला	६९१
रसराज	६८६	रागाञ्जी	२४१
रसा	२०६	रागाढ्या	२४१
रसाग्रज	६९३	रागीतरु	४५२
रसाङ्गक	६६८	राजकसेरु	२२५
रसाञ्जन	६९३	राजकृष्णा	४०
रसाढ्य	३९०	राजकोला	५६९
रसाढ्या	२०६	राजक्षवक	७७२
रसादनी	७८	राजखर्जूरी	५३८
रसाधिक	२५५	राजगिरि	३१६
रसाधिका	५५६	राजचम्पक	४६५
रसाभुग्न	७१४	राजजम्बू	५२५
रसाम्ल	२२०, २२२	राजतरणी	४६२
रसाम्ला	४७	राजतरु	४१७
रसायनी	१, ३७, १०६, १७७	राजधत्तूरक	७४७
रसाल	५१६, ७५१	राजधान्य	७७७
रसाला	५५६, ७९३	राजधूर्त	७४७
रसालु	८९१	राजनग	३१६
रसावेष्ट	६६८	राजनीलिका	८९
रसेन्द्र	६८६	राजन्या	५४१
रसोत्तम	७५४	राजन्यावर्तक	७२९
रसोद्भव	६८८	राजपर्णी	१४०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
राजपलाण्डु	२८३	राजिकापत्र	३२४
राजपिण्डा	५३८	राजिमान	३
राजपीलु	५४८	राजीत्र	५०५, ९०१
राजपुत्र	५२२	राजेष्ट	२८३
राजपुत्री	१४, २१८, ४७०, ६८०	राजेष्टा	५२९
राजप्रिय	२८३	राज्ञी	८८, ६८०
राजफल	५२१	राठ	३७४
राजफला	५२४, ५४१	राम	२३६
राजभोटा	१६३	रामकाण्ड	३७५
राजमाष	७५९	रामठ	२०४
राजवदर	५६९	रामण	४०९, ५४३, ५४४
राजवल्लभ	५४१, ५६९	रामतरणी	४५९
राजवला	१४०	रामदन्तिका	१५८
राजशाक	३१२	रामदूतिका	१५८
राजशाकिनी	३१६	रामफल	५४३
राजशालि	७४९	रामवल्लभ	२३५
राजशिम्वी	७६०	रामवाण	३७५
राजसर्षपा	७७१	रामशर	३७५
राजस्वर्ण	७४७	रामशीतला	५०१
राजहर्षण	४९२	रामसेनक	४१०, ४११
राजादन	५३९, ५४१	रामा	७२, १४३, ५०१, ६२९
राजादनी	५४१	रामाङ्गी	१२६
राजाद्रि	३१६	रामालिङ्गनकामुक	४९०
राजाम्र	५२१	रामावामांघ्रिघातक	४५२
राजाम्ल	२२२	रामाह्वय	५४३
राजार्क	७४३	राल	६५२
राजार्ह	६३८	रालतैल	८८४
राजार्हा	५२४	रावण	५४४
राजावर्त	७२९	राष्ट्रिका	६८
राजिका	७७१	राष्णा	७२, १०९, १५७, २०६
राजिकातैल	८७२	राहुछत्र	१८५

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
राहुरत्न	७२३
रि	
रिङ्गिणी	६, ३६
रिठाकरञ्ज	४२६
रिष्टच	२८०
री	
रीठा	४२६
रीति	६८०
रीतिक	६९४
रीतिज	६९४
रीतिपुष्प	६९४
रीतिहेतु	६७५
रीरी	६८०
रु	
रुक्म	२३७, ६७०
रुक्मलोह	६७६, ६७७
रुक्ष	७७४
रुक्षगन्धक	६४८
रुक्षगात्मिका	७६५
रुक्षदर्भ	३८०
रुचक	२१०, ५७०
रुचि	६२९
रुचिकारिणी	५५६
रुचिर	२७०
रुचिरञ्जन	२७४
रुचिरफला	३४४
रुचिरा	६२९
रुच्य	२१०, ५८७
रुच्यकन्द	२८४

शब्द	क्रमांक
रुच्था	१९९
रुजा	६५४
रुजाकर	५५७
रुजासह	४३६
रुण्डी	३९०
रुदन्ती	१४६
रुद्रज	६८६
रुद्रपत्नी	७६८
रुद्राक्ष	५८४
रुधिर	६२४
रुवु	३७१
रुषा	९७
रू	
रूप्य	६७१
रूप्यमाक्षिक	६८२
रे	
रेखाफल	५४६
रेचक	४५७, ७१३, ७३५
रेचन	७०७
रेचनी	५७, ११९, ७०७, ७३४
रेची	४२७
रेणु	१३१, २१८
रेणुक	७१३, ७६४
रेणुकदम्बक	४३४
रेणुका	२१८
रेतजा	७१२
रेवट्चिनी	२२१
रेवत	५४९
रेवतिका	१४२
रो	
रोग	२४६

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
रोगकाष्ठ	६१६
रोचक	२८३
रोचन	२७४, २८२, ३५८, ४१७, ४२४, ४२७, ५४२, ५७८, ७०७
रोचनक	५८०
रोचनफल	५७०
रोचना	२४०
रोचनिका	२४०
रोचनी	४९९, ५७३
रोचनी(ना)	६२९
रोदनिका	७५
रोमक	६७७
रोमकन्द	२८८
रोमवल्ली	१३
रोमश	२८८, ४३५
रोमशकन्दक	२८७
रोमशा	४४१
रोमाञ्चिका	१४६
रोमालु	१३, १२८, २८८
रोमालुविटपी	४३५
रोहत्पर्वा	३८९
रोहिण	५५९
रोहिणी	१, ३७, २२३, २४१, ४१५, ५९३
रोहितक	३५९
रोहितमत्स्य	९१४
रोहिष	३८२, ३८४
रौ	
रौप्य	६७१
रौमक	२१३
रौहिणेय	७१९
ल	
लकुच	४५०
लक्ष्मणक	४८५
लक्ष्मणा	१, ७२, ३०८
लक्ष्मी	१२४, १३७, २४२, ३६६, ४९४
लक्ष्मीताल	४३१
लक्ष्मीपुष्प	७१६
लक्ष्मीफल	५८५
लक्ष्मीवान्	३५९
लगुड	७३९
लघु	५८९, ६६७
लघुकाश्मर्य	४११
लघुचिर्भिटा	३५२
लघुदन्ती	७३४
लघुदुग्धिका	१५५
लघुद्राक्षा	५५६
लघुपत्रक	७०७
लघुपत्रफला	५६७
लघुपत्री	५६२
लघुपर्णिका	१०२
लघुपर्णी	२
लघुपुष्प	४३४
लघुपुष्पा	४६८
लघुफला	५६७
लघुभूतद्रुम	५८९
लघुमन्थ	४१२
लघुमांसी	६४४
लघुवदरी	५६९

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
लघुवल्कला	६०५	लवणार	२५८
लघुशंख	६९८	लवणारसज	२५८
लघुशीत	५८९	लवणाब्धिज	२१४
लघुशेलु	५८९	लवणोत्थ	२५८
लघुहेमदुग्धा	५६७	लवली	६०४
लघूदुम्वरा	५६७	लशुन	२८०
लघ्वी	६५८		
लङ्का	७६५	**ला**	
लङ्कारिका	६५८	लाक्षा	२४४
लज्जा	१६५	लाक्षाप्रसाद	२४७
लज्जालु	१६५	लाक्षावृक्ष	५२०
लज्जिका	१६५	लाङ्क	७६५
लता	६५५	लाङ्गल	९००
लताकरञ्ज	३७३	लाङ्गलिनी	७४६
लताकस्तूरिका	५६	लाङ्गली	९८, ३८६, ५३३
लताताल	४३१	लाङ्गुली	१३, १३३
लतावल्ली	३६	लाजा	७८७
लतावृक्ष	४२९	लाटपर्ण	२३५
लतामणि	७१८	लामज्जक	६६७
लप्सिका	७८४	लालाकन्द	२८८
लम्वक(प)र्ण	४२७	लाव	९२०
ललज्जिह्वा	९४	लावण्या	१४७
ललन	५३९, ६५२	लावु	१७
ललनाप्रिय	४३४, ५००		
ललितामद	६२७	**लि**	
लव	६३७, ६६७	लिकुच	३१३, ४५०
लवङ्ग	६३७	लिङ्गजा	८
लवङ्गकलिक	६३७	लिङ्गसंभूता	८
लवण	२५८	लिङ्गिनी	८
लवणकिंशुका	२५	लिङ्गी	८
लवणक्षार	२५८	लिम्पाक	५७९

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
लु	
लुलायकन्द	२९९
लू	
लूताघातिनी	१५७
लूतारि	१५४
लूल	२८५
ले	
लेखनी	३७९, ६९९
लेखार्ह	४३१
लेपन	६४७
लो	
लोककान्ता	१३६
लोकस्कन्ध	४३३
लोचनहिता	१५०
लोचनी	१३८
लोडा(ढा)	१६३
लोणा	३२६
लोणा(ना)	१६३
लोणाम्ला	१६३
लोणार	२५८
लोणी	३२६
लोध्र	२४७
लोध्रक	२४७
लोध्रपुष्प	५५२
लोभनी	१३८
लोमकरणी	३७
लोमफल	५५४
लोमशकाण्डा	३४८
लोमशपत्रिका	१२
लोमशपुष्पक	४२१
लोमशफला	३५५
लोमशा	८३, १९४, ३५०, ६४४
लोह	६३८, ६४१, ६७६
लोहकर्षक	६७७
लोहकान्त	६७७
लोहचूर्ण	६७८
लोहद्रावी	२५५
लोहपुरीष	६७८
लोहमल	६७८
लोहवर	६७०
लोहशंकरकारक	७३३
लोहसिंहानिका	६७८
लोहि(लि)का	१६१
लोहित	२८९, ३२२, ६२५, ७१६
लोहितज	६१९
लोहितधान्य	७५२
लोहितपुष्पक	५४२
लोहिता	१६९
लोहिताङ्ग	७०७
लोहितालु	२८९, २९३
लोहेश	६८६
लौ	
लौहितक	६८०
व	
वक्र	४९२
वक्रकंट	३६२
वक्रकंटक	५६९
वक्रदन्ता	७३४
वक्रपुष्प	४५४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
वक्रशल्या	३४, १५६, ७४८	वटपत्री	१४२
वक्रा	२३०	वटी	५६०
वक्रवास	५७७	वडवाग्निमल	२०५
वक्रशोधन	५५४	वत्सक	४१९, ४२०, ७०२
वङ्ग	६७३	वत्सकबीज	४२०
वङ्गशुल्वज	६७९	वत्सनाभ	७३२
वङ्गसद्रिश	६७५	वत्सादनी	१, ३२
वङ्गसेन	४५८	वधू	२५१, ६५८
वचा	१९४	वन	८००
वज्र	३८०, ५००, ७२१	वनकदली	५३०
वज्रक	२५९	वनकन्द	२८५
वज्रकक्षार	२५९	वनकार्पासी	१२१
वज्रकंटक	१२२	वनकुक्कुट	९२५
वज्रक्षार	२५९, २६८	वनचन्द्रिका	४७५
वज्रद्रुम	७४०	वनज	२८५, ५७१, ५८३
वज्रपुष्पा	६४	वनजा	६, ३५, ९९, २५३
वज्रबीजक	३७३	वनजीर	२०१
वज्रमूली	५	वनदमना	४९३
वज्रवल्ली	६१	वनदीप	४६५
वज्रश्रृंखलिका	१२२	वनपिप्पली	१८२
वज्रा	७४०	वनपुष्पा	६४
वज्राङ्गी	६१	वनपूरक	५७१
वज्राभ	७११	वनप्सा	१७९
वज्रास्थि	१२२	वनबीज	५७१
वज्री	७४०	वनबीजपूरक	५७१
वंजुल	२७६, ४३८, ४५२	वनमल्लिका	४७८
वंजुलद्रुम	४५२	वनमुद्ग	७५७
वट	५५९	वनमुद्गा	६
वटक	५६०	वनमूर्द्धजा	२३०
वटपत्र	४९७	वनमोचा	५३०
वटपत्रा	४७६	वनरम्भा	५३१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
वनलक्ष्मी	५२९	वन्योपोदकी	३२०
वनवर्वर	४९७	वह्नि	१९१, ५४०
वनवर्वरिका	४९८	वह्निकाष्ठ	६४०
वनवास	४८७	वह्निदमनी	८०
वनवासी	१३३, २९७, ३००, ५९०	वह्निदीपिका	२१७
वनविलासिनी	४२	वह्निदीप्य	५७८
वनव्रीही	७७५	वह्निपुष्पी	२४८
वनवृन्ताकी	६८	वह्निबीज	५७८
वनश्रृंगाटक	७४	वह्निभोग्य	८५५
वनसूकरी	१३	वह्निमन्थ	४१२
वनस्था	४१, ५६२	वह्निलोहक	६७९
वनस्पति	५६४	वह्निशंख	१९७
वनहरिद्रा	२७८	वह्निशिख	३२२, ६२४
वनहास	४८७	वह्निशिखा	२४८, ७४६
वनाम्र	५२०	वपुषा	१००
वनारिष्टा	२७८	वप्र	६७४
वनालक्त	७०९	वभ्रुधातु	७०१
वनोद्भव	७६७	वमन	८२, ४०७
वनोद्भवा	६, १२१, ५७१	वयस्था	१, ४, १४७
वन्दनीय	१०८	वयस्या	५७३
वन्दनीया	६२९	वर	६२४, ६८७
वन्दा	२२५	वरक	७७४
वन्दाक	१४९	वर(रा)ण	४४६
वन्ध्याकर्कोटकी	१९	वरतिक्त	४०७, ४१९
वन्ध्यादेवी	१९	वरतिक्तका	२१९
वन्य	२३५, २८५, ३८८	वरदक	४२३
वन्य(ल्य)	६१४	वरदा	११७
वन्यचम्पक	४६५	वरवर्णिनी	२४२
वन्यमुस्तक	२६४	वरा	१, १९, १०२, १३४, १४७, १९३, २४२
वन्या	६, ११, ३३, ६५, २५३, ५३८, ७४८	वराङ्ग	२३४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
वराङ्गी	५५, २४२	वर्द्धमान	३७१
वराट	७०८	वर्द्धमाना	५७२
वराटिका	७०८	वर्मकण्टक	१३१
वरादेवी	२१९	वर्मिमत्स्य	९१४
वराहकन्द	३००	वर्या	७६३
वराहकर्णी	९९	वर्वट	७५९
वराहपत्री	९९	वर्वर	४९६, ६१५, ६१८, ६८८, ७१४
वराहिका	१३, ९९	वर्वरभृंगजा	२८८
वराही	२२५, ३००	वर्वरा	४९९
वरिष्ठा	२४२	वर्वरी	४९६
वरीयसी	१०२	वर्वरोत्थ	६१८
वरुण	४४६	वर्वूर	३६७
वरुतरु	५४०	वर्षकेतु	१६९
वरेण्य	६२४	वर्षकेतुका	१६९
वरोहशाखी	५६५	वर्षपुष्पा	९५
वर्जरिका	७५३	वर्षा	२२८
वर्जरी	७५३	वर्षाकाली	१९९
वर्ज्य	७०८	वर्षापुष्पा	४७०
वर्णदात्री	२४२	वर्षाभव	१६९
वर्णप्रसादन	६४१	वर्षाभू	१६८
वर्णभेद	२५८	वल्कतरु	५९५
वर्णलेखा	६९९	वल्कद्रुम	४३७
वर्णशाक	३२७	वल्कपत्र	४३१
वर्णार्ह	७५४	वल्कफल	५४२
वर्णिनी	२४२	वल्करोध्र	२४७
वर्ण्यपुष्पक	४६२	वल्कल	२३४
वर्तक	६७६, ९१९	वल्गुजा	८१
वर्तलोह	६७६	वल्मीकसंभवा	१६
वर्तिका	४१४, ९१९	वल्युपोदकी	३१८
वर्तुल	२५५, २८१	वल्लक	७६०
वर्तुली	१८१	वल्लकी	५८६

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
वल्लर	६३९	वसादनी	७८
वल्लरी	२०२	वसायिनी	४२४
वल्लिकंटारिका	८०	वसु	४६७
वल्लिदूर्वा	३८९	वसुक	४६७, ६३९, ७४३
वल्लिसूरण	४१	वसुछिद्रा	१३५
वल्ली	१९०	वसुधा	५३६
वल्लीज	१८६	वसूत्तम	६७१
वल्लीबदरी	५६९	वस्तान्त्री	२९
वल्लीमुद्ग	७५७	वस्तू(तु)क	३१२
ववर	७१४	वस्त्र	२३६
वशिर	९१, ९२, १८१, १९०, २१४	वस्त्रपञ्जल	२९९
वंश	२७५	वस्त्रभूषण	७४१
वंशकर्पूर	२४०	वस्त्ररंगा	३६
वंशक्षीरी	२४०	वस्त्ररंजन	३२२
वंशजा	२४०	वहलगन्ध	६१४
वंशदला	३९५	वहलगन्धा	२०८
वंशपत्री	३९५	वहलत्वच	२४७
वंशपीत	६४९	वहला	६४
वंशरोचना	२४०	वहिर्जंघ	४१३
वंशशर्करा	२४०	वहेडक	५९४
वंशान्तर	३८७	**वा**	
वंश्या	३४०	वाः	८००
वसन	२३६	वाकु	४१६
वसन्तक	४१३	वाचस्पतिवँल्लभ	७२०
वसन्तजरा	४८०	वाजिगन्धा	९९
वसन्तजाता	४७२	वाजिदन्ता	७८
वसन्तदूत	५१६	वाजिनी	९९
वसन्तदूती	१७३, ४६१, ४८०, ४८६	वाजिभक्ष्य	७६२
वसन्तपुष्प	४३४	वाजिभोजन	७५४
वसन्तसुन्दर	४५७	वाजिमन्थ	७६२
वसा	१३४	वाट्यपुष्पिका	९६

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
वाट्यालिका	९३
वाण	३७४, ३७६, ४९०
वाणपुंखा	९६
वातकी	१११
वातकुंभ	६११
वातघ्नी	६६, ९९, ११४
वातपोथ	४५४
वातवैरी	६०७
वातहर	४५४
वाताद	६०७
वाताम	६०७
वातारि	४६, १८९, १९३, २२८, २८४, ३७१, ४१३, ५४०
वातारितंडुल	१९३
वातिक्त	४०९
वादनीय	२७५
वानप्रस्थ	५५२
वानिय	२७१
वानीय	२७६
वानीरज	३७८, ६५४
वान्तिशोधनी	१९९
वान्तिहारी	४९९
वा(व्या)प्य	६५४
वाप्यंजल	८००
वाम	६५४
वामावर्ता	४३
वामुन	६९२
वायवो(वा)ल	७१९
वायसा	३४
वायसादनी	२५, ३४
वायसाह्वा	१०६
वायसी	२५, ३४, १०६, १०९
वायसोलिका	४
वारणवल्लभा	५२९
वारणवुसा	५२९
वारा	१०६
वाराहमांस	९३९
वाराहाङ्गी	७३४
वाराही	३००
वारि	८००
वारिचामर	४०२
वारिज	२९५, ३२७
वारिणी	७८१
वारितर	६६६
वारिद	५००
वारिदा	२२५
वारिपर्णी	४०३
वारिपुष्प	६३७
वारिभव	६९२
वारिमूली	४०३
वारिरुह	५०५
वारिवल्लभा	३०२
वारिशुक्ति	७१०
वारिसंभव	६३७, ७५२
वारुण	८००
वारुणी	२२, ३८९, ९६६, ९६८
वार्ज	५०५
वार्ताकी	६८, ३४५
वार्ताकु	३४५
वार्द्धिफेन	२५४
वार्द्धिभव	२१५
वार्द्धेय	२१५

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
वार्षिकी	१४५, ४७७	विकंटक	४५१
वालुक	१०३	विकचा	१३८
वालुका	७१२	विकरं(जलं)	८००
वालुकात्मजा	८९४	विकर्ण	६६१
वालुकी	३५१	विकसा	३७, २४१
वाल्कल	२४७	विकस्वरा	१६९, ४७८
वाल्मीक	६९२	विक्रान्त	७२८
वाल्ही	३८९	विक्रान्ता	३२, १०५, ११७, १५९
वाल्हीक	२०४, ६२४	विकीरण	७४१
वांशिक	६३८	विकीर्णरोमा	६६१
वांशी	२४०	विक्षिरा	७४१
वाष्पक	३१६	विगन्धक	३६९
वाष्पिका	२०३	विगन्धिका	१००, ४९९
वाष्पी	२०३	विघंटिक	३११
वास	२३६	विघस	७०६
वासक	७८	विघ्नेशानकान्ता	३८९
वासना	५४३	विचक्षण	१५८
वासनी	३२	विचित्र	४५२
वासन्त	५४३, ५९४, ७५५	विचित्रक	४३७
वासन्तसुन्दर	४५७	विचित्रमृगचिर्भिटा	३५२
वासन्ती	४७३, ४८०, ४८६	विजया	६३, १०५, १११, १९४, १९५, २४१, ३६६, ३८९, ४१२, ५९३
वासा	७८		
वासुदेवी	१०२		
वासुपुष्पा	११०	विजला	११०
वास्तु	३१२	विज्जला	९७
वास्तुक	३१२	विज्जुल्लिका	४०
वास्तुकी	३१४	विज्ञान	४२७
वि		विट्खदिर	३६३
		विटप	११८
विकंकत	४५१	विटपी	५५९
विकंकता	९६	विटप्रिय	४७४

६२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
विटवल्लभा	४६१	विप्रकाष्ठ	५६३
विडङ्ग	१९३	विफला	४६८
विडवेतस	२२२	विभाण्डी	४३
विडालकस्तूरी	६२८	विभीतक	५९४
विडाली	३०२	विभीषण	३८७
वितानक	४३२	विमर्दक	१२७
वितुन्नक(ट)	१६१, १८८, ६८३	विमल	६८२
वितुन्ना	१६१	विमला	१२३
वितुन्नि(न्न)का	१६१	विम्वट	७६९
विदला	२३१	विरङ्ग	७१३
विदारक	२५९	विरल	८२७
विदारण	२६८	विरूप	१८३
विदारिका	३०२	विरूपक	५४४
विदारिगन्धा	६६	विरूपा	७६, २२४
विदारिणी	४१५	विरोचन	३५९, ४१३, ४२४
विदारी	३०२	विलस्थाः	९०२
विदुला	१२३	विलेशया	९०२
विद्रुम	७१८	विलोचनफल	५४७
विद्रुमलतिका	६६९	विलोडित	८४२
विद्रुमारुहा	३०७	विविषा	२५०
विदूरज	७२४	विशकुसुम	५०५
विद्धकर्णिका	२१९	विशद	७०२
विद्युज्ज्वाला	७४६	विशदमूली	२७७
विद्युत्प्रिय	६७९	विशल्या	१, ७३४, ७४६
विद्वेष्य	६३६	विशाख	१६८
विधाविका	१६१	विशारद	४६६
विनम्र	४९२	विशारदा	७७
विनीत	४९३	विशालत्वक्	६२१
विपरीतलज्जालु	१६६	विशालपत्र	२९१, ४३१
विपुलस्रवा	१४३	विशाला	२३, ३१८
विप्र	५३१	विशालाक्षी	१५८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
विशाली	२१७	विषद्रुम	७४५
विशिख	३७६	विषपुष्पक	३७४
विशिता	६४३	विषभद्रा	५५
विशीर्णपर्ण	४०७	विषभवा	२५०
विशेषक	४५७	विषमच्छद	६२१
विशोक	४५२	विषमुष्टि	३२९
विशोधनी	१५८, ७३४	विषमर्दनिका	३०१
विश्व	१८४	विषमर्दनी	३०१
विश्वक्पर्णी	१६१	विषमुष्टिक	४०८
विश्वगन्ध	७१४	विषरूपा	२२४
विश्वदेवा	९७, ५०३	विषलता	२२
विश्वनागर	१८४	विषवल्ली	२२
विश्वपर्णी	१६१	विषवैरिणी	२५०
विश्वभेषज	१८४	विषहन्ता	४२१
विश्वरूपक	६३९	विषहन्त्री	२६, २५०
विश्वरोचन	३३०	विषहा	१२, २५०
विश्वा	२२४	विषा	२२४
विश्वाख्या	१०२	विषाणिका	४३, १२३, २३०, ४१४
विश्वौषध	१८४	विषाणी	१३३, २७९, ४१८
विष	७१४, ७३२, ८००	विषादनी	४७
विषकण्ट	३६९	विषादिमृतस्यमांसगुणाः	९४९
विषकण्टक	७५	विषापह	५९०
विषकण्टकिनी	१९	विषापहा	२२, १५७
विषकन्द	२९७	विषाराति	७४७
विषघ्न	७५, ४२७, ४३४, ४९८	विषारि	११०, ४२४
विषघ्निका	४४९	विष्किराः	९०५
विषघ्नी	१२, २२, १००, १६१, १६९, २४२, ४१८, ४२४	विष्टिका	८५
		विष्ठारुहा	४६८
		विष्णुक्रान्ता	१५९
विषतिन्दु	७४५	विष्णुगुप्तक	२७१
विषदंष्ट्रा	१५७	विष्णुवल्लभा	४९४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
विष्वक्सेनकान्ता	३००
विष्वक्सेना	६२६
विस	५१२
विसर्पिणी	२४
विसारिणी	५
विसिना	५'२
विस्तीर्णपर्ण	२८६
विस्र	७१४
विस्रगन्ध	२८२
विस्रगन्धा	१००
विस्रा	१००
वी	
वीर	१५१, १८६, ३००, ३६०, ४३९, ५५५, ६६६, ६८४
वीरकन्दा	३११
वीरण	६६६
वीरतरु	४०४, ५४०
वीरद्रु	४०४, ४३९
वीरपुष्प(ष्पा)	४६९
वीररज	६८४
वीरवेतस	२२२
वीरसेन	५५५
वीरा	४, १०२, १४३, १४७
वीराम्ल	२२२
वीरारुक	५५५
वीरास्य	३७३
वृ	
वृकी	२१९
वृक्षधूप	६६८
वृक्षरुहा	४०
वृक्षवीरा	१६१
वृक्षादनी	१४९
वृक्षाम्ल	२२०, ५७५
वृक्षारुहा	९४
वृक्षारोहा	४५
वृत्तकर्कटी	३४७
वृत्तकोषा	१२
वृत्तगुण्ड	३९७
वृत्ततण्डुल	७५२
वृत्तनिष्पाविका	३३९
वृत्तपत्र	६१२
वृत्तपत्रा	४६
वृत्तपर्णी	८४, २१९
वृत्तपुष्प	२७६, ४२१, ४३४, ४६३, ४७४
वृत्तपुष्पा	१५७, ४७६
वृत्तफल	९२, १८६, ३३७, ५४५, ५६९, ५८२
वृत्तफला	१७, ३४५, ५७३
वृत्तबीज	११२, ७५९
वृत्तबीजा	१७३, ७६३
वृत्तमल्लिका	४७६, ७४२
वृत्ता	१०, ३७, १५७, २१८, ७६०
वृत्ताकी	३४५
वृत्तारम्भा	६२६
वृत्तेर्वारु	३४७
वृद्ध	३५, ६६२
वृद्धदारक	३५
वृद्धफल	४२४
वृद्धवालयोमांसं	९४७
वृद्धि	१३७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
वृद्धिद	१३२, ३००
वृद्धिदात्री	१३७
वृद्धिवला	९४
वृश्चिकर्णी	२१
वृश्चिका	१७१
वृश्चिकाली	४१८
वृश्चीव	१६८
वृष	७८, १३३
वृषकर्णी	५३
वृषगन्धा	२९
वृषध्वांक्षी	२२६
वृषभमूत्र	८६७
वृषभाक्षी	२२
वृषष्यन्ती	११४
वृषा	२१, ७३४
वृषाङ्कुर	७५८
वृष्टिजल	८००
वृष्यकन्दा	३०२
वृष्यगन्धिका	९६
वृष्यवल्लिका	३०२
वृष्या	१०२, १६१, ५७३
वे	
वेट्ट	६१३
वेणी	१२
वेणीज	६६६
वेणु	२७५
वेत	२७६
वेतस	२७६
वेतसाम्ल	२२२
वेत्र	२७६
वेधक	१८८, २२२
वेधनी	२०२
वेधमुख	२५२
वेधमुख्य	२५२
वेधमुख्या	६२७
वेधी	२२२
वेल्लतरु	४०४
वेल्लनी	३८९
वेल्लिका	४७६
वेष्ट	६६८
वेष्टक	६६८
वेष्टसार	६६८
वै	
वैकुण्ठ	४९७
वैक्रान्त	७२८
वैजयन्तिका	४१२
वैणवी	२४०
वैदुर्य	७२४
वैदेही	१८०
वैदेहीवल्लभ	६०१
वैधात्री	१४७
वैरान्तक	४३९
वैशाखी	१६९
वैशारदी	१६९
वैशिजाता	४६
वैष्णवी	१०२
वो	
वोकडी	२९
वोढा	१३३
व्य	
व्यक्तगन्धा	२६, ४८४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
व्यञ्जन	४९९
व्या	
व्याघ्र	३७१
व्याघ्रकर	३७१
व्याघ्रघण्टी	३७२
व्याघ्रतल	३७१
व्याघ्रनख	६५७
व्याघ्रपाद	३७२, ४५१
व्याघ्री	७१
व्याधि	६५४
व्याधिघात	२७६, ४७१
व्याधिरिपु	४१७
व्याधिहन्ता	३००
व्याल	१९१, १९२
व्यालखड्ग	६५७
व्यालगन्धा	३०१
व्यालदंष्ट्र	७४
व्यालनख	६५७
व्यालपत्री	३५०
व्यालपाणिज	६५७
व्यालवध	६५७
व्यालायुध	६५७
व्यावर्तक	१२७
व्यो	
व्योम	६८९
व्योमवल्ली	१८
व्र	
व्रणकृत्	५४०
व्रणकेतु	१५४
व्रणघ्नी	१४३
व्रणहृत्	७४६
व्रणहारक	४३४
व्रणारि	४५८, ७१४
व्री	
व्रीहि	७४९
व्रीहिकाञ्चन	७६१
व्रीहिधान्य	७४९
व्रीहिपर्णिका	६६
श	
शकट	४३८, ४०५
शकुनाशन	१२७
शकुलाक्षक	३८९
शकुलाक्षी	३८९
शकुलादनी	३८३, ३८९
शकोदन	२३९
शकोदर	२३९
शक्तु	७५०
शक्तुफला	३६६
शक्रचापसमुद्भवा	१६
शक्रद्रु	४२८
शक्रपादप	४१९
शक्रपुष्पी	७४६
शक्रवीज	४२०
शक्रमाता	२२८
शक्रवल्ली	२२
शक्राह्वा	४२०
शक्राशन	६३
शंकरपुष्प	७४२
शंकरावास	६३०
शंकरी	३६६

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
शंकित	६६३	शतपुष्पा	६४, ३५२
शंकुफलिका	३६६	शतप्रसूता	६४
शंख	६९७	शतमल्ल	७३३
शंखकुसुमा	४२	शतमूला	३८९
शंखपुष्पी	४२	शतमूली	१०२
शंखमालिनी	४२	शतवीर्या	१०२, ३८९, ५५६
शंखमूल	२७०	शतवेधी	२२२
शंखालु	२८८	शताङ्ग	४३८
शंखाह्वा	४२	शतावरी	१०२
शंखिनी	२४	शताह्वा	६४, १०२
शंखिनीफल	४२१	शत्रुतङ्ग	३७८
शठ	४९२, ६२४, ७४७	शफ	६५७
शठा	८७	शफरी	१६३
शठिका	२५१	शफा	६४
शठी	२५२	शबरकन्द	३००
शणपुष्पिका	७६३	शबराहार	५६९
शणपुष्पी	८३	शबल	१९१
शणिका	८३	शमनी	३६६
शतकुम्भ	७३९	शमी	३६६
शतकोटि	७२१	शमीपत्रा	१६५
शतग्रन्थि	३८९	शम्बक	६७७
शतदला	४६४	शम्बर	२४७, ८००, ९०१
शतनेत्रिका	१०२	शम्बरचन्दन	६१४
शतपत्र	५०५	शम्बरी	२१, १०७
शतपत्रिका	६४, ४६४	शम्बूक	६९८
शतपत्री	४६४	शम्बूका	७१०
शतपदी	१०२	शम्भुवल्लभ	५०६
शतपर्वा	२२३, २७५, ३२८	शर	३७६
शतपर्विका	३८९	शरत्पद्म	५०६
शतपादी	४४९	शरत्पुष्प	११५, ४८८
शतपुष्प	४२१	शरद	५०६, ७३२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
शरद्भानु	४४३
शरपत्र	३८०
शरपुंखा	८६
शरल	६२२
शरी	४००
शर्करा	८९४
शर्करोदक	७९४
शर्वाक्ष	५८४
शल्लकी	९१७
शल्लकीनिर्यास	६५३
शलाटु	५८५
शल्य	३६२, ५८५
शल्यकैडर्य	३७४
शल्यपर्णिका	१३४
शल्यादा	१३४
शश	९१४
शशशिम्बिका	७
शशांक	६३०
शशांदुली	३५५
शशिकान्त	५१०, ७२७
शशिप्रिय	७१७
शशिवाटिका	१६८
शष्कुलीमत्स्य	९१४
शस्त्रकोशतरु	४४८
शस्त्रशिविका	३४१
शस्त्रालय	६७६
शा	
शाक	४४३
शाकचुक्रिका	५७५
शाकट	५८८
शाकटपोतिका	३२१
शाकपत्र	२७४
शाकपुष्प	३७०
शाकम्भरीय	२१३
शाकयोग्य	१८८
शाकराज	३१२
शाकबीज	३१७
शाकश्रेष्ठा	७, ३४५
शाकाङ्ग	१८६
शाकाम्ल	२२०
शाखाल	२७६
शाखी	५४७
शारबोट	४४२
शाण्डिल्य	५८५
शातकुम्भ	६७०
शान्ता	५७३, २१८, ३६६, ३८९
शाम्भव	४६७, ६३०, ६२०, ६४८
शाम्भवी	३८९
शारद	३७९
शारदा	१२४, ६५५
शारदिक	४६६
शारदिका	३५१
शारदी(दा)	९८, १४७, ३८६
शारी	३७८, ३८०
शार्ङ्ग	१८५
शार्ङ्गेष्ठा	४२४
शार्ण	६६१
शार्दूल	१९१
शाल	४२८, ४५०, ६५२
शालनिर्यास	६५२
शालपर्णी	५

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
शालरस	६५२	शिखिबभ्रु	७९
शालामर्कटक	२७१	शिखिमूल	२८१
शालामुखी	७४९	शिखिमोदा	२१७
शालिदला	६६	शिखी	१९१
शालिधान्य	७४९	शिगृडी	११४
शालिपर्णी	६६	शिग्रु	२७४
शालीन	५१३	शिघ्रिपर्णी	३३८
शालीना	६५	शिण्डाकी	९६१
शालूक	५१३, ६३५	शितकर	६३०
शालेय	२७१	शितकर्णी	७८
शालेयक	७१७	शितवर	७९
शालेया	६५	शितवर्षाभू	१६८
शाल्मलि	३५६	शितावरी	७९
शाल्मलिपत्रक	६२१	शितिकण्ठ	६८३
शाल्मलिवेष्ठ	३५७	शितिमूलक	६६६
शावर	२४७	शिफा	२४२
शावरक	२४७	शिफारुह	५५९
		शिम्बितिकाफल	५५१
शि		शिम्बी	१३, ४००
शिखण्डिनी	७४८	शिम्बीधान्य	७४९
शिखण्डी	४८४, ७४८	शिम्बीफल	११५
शिखरा	२३०	शिरापत्र	४३१
शिखरिणी	४८१	शिरालक	६१
शिखरी	९१, १४९, ७५२	शिरालपत्र	४३१
शिखरीकुन्दु	६५३	शिरी	३७९
शिखा	१४४	शिरीष	४२१
शिखाकन्द	२८१	शिरीषपत्र	४४९
शिखालु	१४४, ७७९	शिरीषिका	४२२
शिखावला	१४४	शिरोवृत्त	१८६
शिखिनी	१४४	शिलज	६६२
शिखिप्रिय	५६९	शिला	६३०, ६९१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
शिलाजतु	२६२, ६८५
शिलात्मज	६७६
शिलादद्रु	६६२
शिलाधातु	७०१
शिलान्त	४१६
शिलापुष्प	६६२
शिलाप्रसून	६६२
शिलाभेद	१४१
शिलारम्भा	५३०
शिलाव्याधि	६८५
शिलीन्ध्रक	६२
शिलीन्ध्रमत्स्य	९१४
शिलोत्थ	६६२
शिलोद्भव	६६२
शिल्पी	६५७
शिव	२०९, २१४, ५७३, ६४८, ६८६, ७४७
शिवजा	८
शिवदारु	६२०
शिवद्रुम	५८५
शिवद्विष्टा	४६८
शिवपुष्पक	७४१
शिवप्रिय	५८४, ७२५
शिवप्रिया	६३
शिवफला	३६६
शिवमल्लक	४३९
शिवमल्लिका	८
शिवमल्ली	४६७
शिववल्लभा	४६४
शिववल्ली	८
शिवबीज	६८६
शिवशेखर	७४७
शिवा	१६१, २४२, ३६६, ३८९, ५७३, ५९३, ६२९
शिवाक्ष	५८४
शिवाङ्क	४६७
शिवाटिका	१६९
शिवापीड	४६७
शिवाह्लाद	४६७
शिम्बिनी	३४१
शिवेष्ट	४६७, ५८५
शिवेष्टा	३८९
शिंशपा	४४४
शिशिर	६६६
शिशिरा	२९८, २२६
शिशुप्रिय	८९२

शी

शब्द	क्रमांक
शीघ्र	६६७
शीघ्रपुष्प	४५८
शीघ्रा	७३४
शीत	१३१, ५८८, ६१८, ६३०
शीतक	१४२
शीतकुम्भ	७३९
शीतगन्ध	६१३
शीतदन्तिका	१५८
शीतपर्णी	१५६
शीतपाकिनी	९४
शीतपाकी	७४८
शीतपुष्पा	९६
शीतप्रभ	६३०
शीतप्रिय	१३१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
शीतफल	५६६, ५८८	शुकवल्लभ	५४२
शीतभीरु	४७५	शुकेष्ट	२२१, ५४१
शीतमञ्जरी	१११	शुकोदर	२३९
शीतल	४२८, ४६५, ६१३, ६५२, ६६४, ७१७	शुक्त	९६२
		शुक्तिका	७०९
शीतलक	४९५, ५१०	शुक्तिज	७१७
शीतलछद	४६३	शुक्तिपर्ण	६२१
शीतला	५०१, ७१२	शुक्तिमणि	७१७
शीतवरा	९४	शुक्तिशंख	६५७
शीतवल्क	५६६	शुक्रा	२४०, ३०२
शीतशिव	२०९	शुक्ल	३७१
शीतशिवा	६५	शुक्लकन्द	२९७
शीतसह	५४७	शुक्लपुष्पी	१५८
शीतसहा	१११, ४८०	शुक्लमणि	७१७
शीता	९६, ५७३	शुक्लशाल	४०९
शीतावला	९४	शुक्लसार	४०९
शीताम्शु	६३०	शुक्ला	४, ८९५
शीर्णवृन्त	३३७	शुक्लाङ्गी	१११
शीर्ष	६२९, ६९२	शुक्लार्क	७४२
शीर्षमञ्जरी	५०२	शुक्लोपला	८९५
		शुचिद्रुम	५६१
शु		शुण्ठी	१८०
शुक	९२६	शुण्डी	१५३
शुकच्छद	६६१	शुद्धमांस	९५०
शुकतरु	४२१	शुद्धशिवात्मज	२०९
शुकनास	४१३	शुनकचुञ्चुका	११०
शुकपुच्छक	६६१	शुभकरी	३६६
शुकपुष्प	४२१, ६६१	शुभगन्धक	७१४
शुकप्रिय	५५७	शु(सु)भगा	२४२
शुकप्रिया	५२४, ५२५	शुभद	५६१
शुकफल	७४१	शुभपत्रिका	६६

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
शुभा	२४०, ६२६, ६२९
शुभाकिनी	१६१
शुभ्र	२१३, ६६४, ६६६, ७०२
शुभ्रपुंखा	८६
शुभ्रा	६९६, ८९४
शुभ्रालु	२९७
शुभ्रांशु	६३०
शुल्व	६७२
शुषवी	३५४
शुष्कमत्स्याः	९१४
शुष्कमांस	९४८
शू	
शूक	७२१
शूकधान्य	७४९
शूकरेष्ट	४८
शूकशिंवी	१३
शूद्रप्रिय	२८२
शून्यमध्य	३८७
शूर	१९१, ४५०
शूलगुल्मारि	२०४
शूलघातन	६७८
शूलहन्त्री	१८९
शूलारि	३६९
शूलिनी	१४८
शूल्वमांसं	९५३
शृ	
शृगालिका	७३
शृंखला	१२२
शृंगकन्द	२७९
शृंगमूल	२७९
शृंगरुहा	२७९
शृंगरोह	३८४
शृंगवेर	१८५
शृंगवेराभमूलक	४००
शृंगाटक	२७९
शृंगाटी	७
शृंगार	६३९
शृंगारक	६८४
शृंगारी	७१६
शृंगालघण्टी	१२२
शृंगालिका	३०२
शृंगाली	१२२
शृंगाह्व	१३२
शृंगिका	२३०
शृंगी	१३३, २२४, २३०, ५६५, ५७६, ७३२
शृंगीमत्स्यः	९१४
शृतोष्णदुग्धं	८२५
शे	
शेखर	६३७
शेखरी	१४९
शेनघण्टा	१५८
शेफालिका	१११
शेलु	५८८
शेवाल	४०२
शै	
शैखरिक	९१
शैखर्य	१४९
शैल	६८५
शैलक	६६२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
शैलगन्ध	६१४
शैलगर्भज	१४१
शैलज	६६२
शैलनिर्यास	६८५
शैलसुता	२५
शैलूष	५८५
शैलेन्द्रस्थ	४३७
शैलेय	६६२
शैव	४६७, ७२५, ७४७
शैवपत्र	५८५
शैवल	४०२
शैशिर	५६९
शो	
शोकनाश	४५२
शोण	१६९, ४१३, ६८४
शोणझिण्टिक	४९०
शोणपत्र	१६९
शोणपद्म	५०७
शोणपुष्पक	४५३
शोणपुष्पी	४६९
शोणरत्न	७१६
शोणसम्भव	१८३
शोणित	६२४, ६२५
शोथघ्नी	१६८
शोधक	७१३
शोधन	५७८, ७०२
शोधनी	३८, ८८
शोधनीबीज	७३५
शोफघ्नी	६६, १६८, १६९
शोफदाही	४९८
शोभना	२४२, ६२९
शोभा	२४२, ६२९
शोभाञ्जन	२७४
शोलिका	२७८
शोली	२७८
शोषण	१८४, ४१३
शौ	
शौक्लकेय	७३२
शौण्डी	१८०, ४४९
शौरिरत्न	७२२
श्या	
श्याम	१८६, ५४७, ७४७, ७७७
श्यामक	७७७
श्यामकन्दा	२२४
श्यामकाण्डा	३८९
श्यामग्रन्थि	३८९
श्यामबीज	६०
श्यामल	१०८, ४२१, ५६१
श्यामलबीज	६०
श्यामला	९९, २७७, ४४९, ५२४
श्यामलालुक	२९६
श्यामलिका	८८
श्यामली	६२७
श्यामलीफल	५९२
श्यामा	१, ८८, १४९, १७०, १८०, २४२, ३८९, ४९४, ६२६, ६२७, ६२९
श्यामाक	७७७
श्यामातृवृत्	२३३
श्यामानचूडा	७४९

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
श्ये	
श्येनघण्टा	७३४
श्यो	
श्योनाक	४१३
श्र	
श्रमघ्नी	१७
श्रवणशीर्षिका	१३८
श्रवणा	१३८
श्रा	
श्रापकर्वूर	३७६
श्रावणी	१३८
श्री	
श्रीः	१३७
श्रीकन्दा	१९
श्रीकर	४२८
श्रीखण्ड	६१३
श्रीखण्डी	६९१
श्रीताल	४३१
श्रीपद्म	५०५
श्रीपर्णी	४११, ४१२, ४१५
श्रीपुष्प	६३७, ६६५
श्रीफल	५४१, ५८५
श्रीफला	८८, ५७३
श्रीफलिका	८९, ३५४
श्रीफली	२५
श्रीमान्	५६१
श्रीरस	६६८
श्रीवल्लभ	६५३
श्रीवल्ली	४७७
श्रीवाटी	५९७
श्रीवार	७९
श्रीवास	६६८
श्रीवेष्ट	६६८
श्रीसंज्ञ	६३७
श्रीसंपदा	१३७
श्रीहस्तिनी	५०२
श्रु	
श्रु(सु)तश्रोणी	७३४
श्रे	
श्रेयसी	८७, १८१, २०६, २१९, ५९३, ६२६
श्रेष्ठकाष्ठ	४४३
श्रेष्ठा	१२४
श्रेष्ठाम्ल	२२०
श्ल	
श्लक्ष्णक	५९६
श्लक्ष्णजीर	१२५
श्लक्ष्णत्वक्	४१६
श्ले	
श्लेष्मांतक	५८८
श्व	
श्वदंष्ट्रक	७४
श्वपुच्छा	७३
श्वलुक	२९१
श्वा	
श्वावलिका	१८८
श्वावित्क	९१७
श्वासभक्ष	३६७
श्वासारि	२२९

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
श्वे	
श्वेत	७४२
श्वेतक	६७१
श्वेतकन्दा	२२४
श्वेतकाण्डा	३८९
श्वेतकांभोजी	७४८
श्वेतकिणिही	४४९
श्वेतगण्डा	१५८
श्वेतगुञ्जा	७४८
श्वेतघण्टा	१५८, ७३४
श्वेतचन्दन	६१३
श्वेतचम्पक	४६५
श्वेतजीरक	१९८
श्वेतदन्ता	१५८
श्वेतदूर्वा	३८९
श्वेतद्रुम	४४६
श्वेतधातु	६९९
श्वेतनिष्पाव	७६०
श्वेतपटल	६७५
श्वेतपत्र	५०६
श्वेतपिण्डितक	४४८
श्वेतपुंखा	८६
श्वेतपुष्प	१११, ७३९
श्वेतपुष्पा	८४
श्वेतपुष्पिका	४६
श्वेतफला	७०
श्वेतबीज	७६६
श्वेतमन्दारक	७४४
श्वेतमरिच	२७४
श्वेतमहोटिका	७०
श्वेतमूला	१६८
श्वेतरत्न	७२५
श्वेतराजी	३३८
श्वेतरोध्र	२४७
श्वेतरोहित	३५९
श्वेतवचा	१९५
श्वेतवर्वरक	६१८
श्वेतवारिज	५०६
श्वेतवार्ताकिनी	७०
श्वेतविषा	२२४
श्वेतवृक्ष	४४६
श्वेतवृहती	७०
श्वेतशरपुंखा	८६
श्वेतशिग्रु	२७४
श्वेतशिम्वी	७६०
श्वेतशिंशपा	४४४
श्वेतसार	३६२
श्वेतसिंही	७०
श्वेतसैरेय	४९०
श्वेतस्यन्दा	२६
श्वेता	२६, ७२, १४१, २४०, ३८९, ४१५, ६९६
श्वेताक्ष	६८२
श्वेतावर	७९
श्वेतोच्चटा	७४८
ष	
षट्कोण	७२१
षट्पदातिथि	४६५
षट्पदानन्दवर्द्धन	३६८
षट्पदानन्दा	४७७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
षडङ्ग	७४	सठी	२५१
षड्ग्रन्थ	४२४	सण	८२
षड्ग्रन्था	१९४, १९५, २५१	सणघण्टिका	८३
षड्भुजा	३४७	सण्डिक	७६५
षड्रेखा	३४७	सतसा	५९७
षण्मुखा	३४७	सती	७०४
षष्ठिका	७४९	सतीन	७६४
		सतीना	१५९
स		सत्फलद	५८५
सकल	२३५	सत्य	५६१
सकलप्रिय	७७९	सत्यनामा	१४७
सकुलादनी	९८, २२३	सत्यनाम्नी	११७
सक्तफला	५२९	सत्यवती	१४७
सक्तवीर	३६०	सदर्भा	३९२
सकोच	६०६	सदापुष्प	४८७, ७४१, ७४३
सक्तु	७८९	सदाप्रसून	३५९
सगन्ध	७५२	सदाफल	५६६, ५८५
सगन्धा	३०१	सदाफला	५६७
सगन्धिक	३२७	सदामांसी	३७
सगुडदधि	८३६	सद्योहतमांसगुणाः	९४६
संकोच	६२४	संदालिका	३६५
संकोचनी	१६५	संधान	९६३
संघा	७०४	संधिनाल	६५७
संग्राही	४१९	संध्याणा	६८४
संघपुष्पा	२४८	संध्यापुष्पा	४७७
संघर्षा	२४६	संध्याभ्र	७०१
संघातपत्रिका	६४	सन्नकद्रु	५३९
सचिव	७४७	सन्निपातहा	४१०
सञ्जीवनी	१४६	सपादमत्स्य	९१४
सटी	२५१	सप्तछद	६२१
सठिका	२५३	सप्तपत्र	४७४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
सप्तपर्ण	६२१	सरा	१४०
सप्तला	१२३, ४८१	सराजिका	५६८
सप्तशिरा	५९७	सरिषप	७६९
समगन्धिक	६६६	सरोजमत्स्याः	९१४
समङ्गा	९३, १६५, २४१	सर्ज	४२८
समन्तदुग्धा	७४०	सर्जक	४२९
समरोद्भव	२१३	सर्जनिर्यासक	६५२
समष्ठिल	६७	सर्जरस	४२८, ६५२
समावक	३७६	सर्पगन्धा	१५७, ३०१
समिद्वर	४५४	सर्पतनु	६९
समीरण	४९५	सर्पदन्ती	१५८
समीरसार	५८५	सर्पदमनी	१९
समुद्रकान्ता	६५८	सर्पदंष्ट्रिका	४१४
समुद्रज	६९७	सर्पपुष्पी	१५८
समुद्रफल	२४९	सर्पसहा	१५७
समुद्रफेन	२५४	सर्पाक्षी	१०७
समुद्रलवण	२१४	सर्पाख्य	२९७
समुद्रान्त	७५	सर्पाङ्गी	३०१
समुद्रान्ता	१२०	सर्पादनी	३०१
समूहगन्ध	६३२	सर्पादिदष्टमांसं	९४८
सम्पुटान्तस्थ	७७९	सर्पावास	६१३
सम्मिलितद्रुम	१६९	सर्पिः	८५५
सरः	८४०	सर्वग्रन्थि	१८३
सरज	८५०	सर्वग्रहापहा	१५७
सरणी	१४०	सर्वतिक्ता	१०६
सरल	६२२	सर्वतोभद्रा	४१५
सरलस्राव	६६८	सर्वतोमुख	८००
सरलाङ्ग	६६८	सर्वलवण	२१६
सरसिज	५०५	सर्वसह	२६२
सरसीरुह	५०५	सर्वहित	१८६
सरस्वती	२५, १४७	सर्वानुकारिणी	६६

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
सर्षप	७६९	सागरमेखला	५९
सलिल	८००	सागरा	५९
सलिलज	५०५	सागरोत्थ	२१४
सल्लक	५८६	साजक	७५३
सल्लकी	५८६	सातला	१२३
सल्ली	५८६	सातसी	५९७
सविता	७४१	सादनी	२२३
सव्यसाची	४३९	सादर	२६८
सम्वर	४३९	साधारणजल	८००
सम्वरी	७३४	साधुपर्णी	४१५
सम्वर्तक	५९४	साधुवृक्ष	४४६
सम्वर्तिका	५१४	सानन्द	४२५
सम्विदामञ्जरी	६३	सानुज	५८३, ६६५
सशर्करदधि	८३५	साभर	२१३
सशल्या	१५८	सामुद्र	२१४, २५४
संस्पर्शा	२४५	सामुद्रक	२१४
सस्यसंवरण	४३०	सामुद्रंजलं	८००
सहकार	५१६	सांभार	२१६
सहचर	४९०	साम्राणिकर्दम	६३२
सहदेवा	५०३	साम्राणिज	५५०
सहदेवी	९५, ५०३	सायकपुंखा	८६
सहस्रकाण्डा	३८९	सार	८५०
सहस्रपत्र	५०५	सारक	७३५
सहस्रबीर्या	१०२, ३८९	सारघ	८९०
सहस्रवेधी	२०४, २२२, ६२७	सारणी	९५, १४०
सहा	१२, ४५९, ५०३	सारद्रुम	३६२
सहाचूत	५२२	सारमूषिका	१२
संहर्षा	२४५	सारस	५०५
संहितपुष्पिका	६५	सारसंजलं	८००
सा		सारिका	९२७
सागरगामिनी	२०८	सारिणी	१२०, १६९, ४४४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
सारिवा	६५५	सितलशुन	२८०
सारी(रा)	१२३	सितवल्लीज	१८७
सार्ङ्गवेर	१८४	सितशिंशपा	४४४
सार्वगुण	२१६	सितशूक	७५०
सार्वसह	२१६	सितसायका	८६
सार्षपतैल	८७१	सितसिंही	७२
सार्षपपत्र	३२५	सितसूरण	२८५
सि		सिता	७२, ८१, ३०२, ३८९, ४६०, ४७५, ८९४
सिकता	७१२, ८९४		
सिक्ता	७१२	सिताब्ज	५०६
सिक्थ	७०६	सिताभा	११३
सिक्थक	७०६	सितामोघा	४६०
सिञ्चितिकाफल	५५१	सितार्कक	७४२
सितकटभी	४४९	सितार्जक	४९७
सितकण्टा	७२	सितालर्क	७४४
सितकण्टारिका	७२	सितावरी	८१
सितकुम्भी	४६०	सिताश्मा	७२७
सितक्षुद्रा	७२	सिताह्वय	२७४, ३५९
सितछदा	३८९	सितिवार	५०२
सितजीरक	१९८	सितेतर	७६६
सितदर्भ	३८०	सितोपल	७२५
सितधातु	६९९	सितोपला	८९५
सितपाटली	४६०	सिद्धक	१११
सितपुंखा	८६	सिद्धमांसरस	९५५
सितपुष्प	२६४, ३५९	सिद्धा	१३६
सितपुष्पक	३७९	सिद्धार्थ	५६०
सितपुष्पी	२६, ४२, १५८	सिद्धि	१३६
सितमरिच	१८७	सिद्धिद	४४७
सितमाष	७५९	सिधातु	४६६
सितलता	४५	सिन्दुक	१११

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
सिन्दुवार	१११
सिन्दूर	६८४
सिन्दूरकारण	६७४
सिन्दूरपुष्पी	४६९
सिन्दूरी	४६९
सिन्धुज	२०९
सिन्धुफल	२४९
सिरावृत	६७४
सिरिण्टिका	१५६
सिल्हक	६४७
सिल्हसार	६४७
सिंह	२७४
सिंहकेसर	४६६
सिंहपर्णी	७८
सिंहपुच्छिका	७३
सिंहमुखी	७८
सिंहल	६७८
सिंहलक	६८०
सिंहलाङ्गुली	७३
सिंहान	६७८
सिंहिका	६८, ७८
सिंही	६, ७८
सी	
सीताफल	६०१
सीतोत्थ	१८७
सीधु	९६६, ९६९
सीधुगन्ध	४६६
सीधुपुष्प	४३४
सीधुपुष्पी	२४८
सीधुरस	५१६
सीस	६७४
सीसक	६७४
सीसोपधातु	६८४
सु	
सुकन्दक	२९२, ३००, ३३१
सुकन्दन	४९६
सुकन्दा	१९, ३०८
सुकन्दी	२८४
सुकण्टका	१४३
सुकर्णा	२१
सुक्कडि	६१३
सुकाण्डक	३९
सुकाण्डगुण्ड	३९७
सुकामा	१४५
सुकाष्ठक	६२०
सुकाष्ठा	४४, ५३०
सुकुमार	४६५, ७७७
सुकुमारक	२३६
सुकुमारा	४७०, ४८१, ५२९, ६५८
सुकेशर	५७०
सुकोदर	२३७
सुको॰क	५२०
सुकोशा	९
सुखदा	३६६
सुखवर्चा	२५७
सुखार्जिक	२५७
सुखोसिता	२
सुगन्ध	३८४, ३८५, ५१०, ५८३, ६१३, ६३२, ६५३, ६६०, ७६२
सुगन्धकुसुम	७३९

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
सुगन्धकेसर	२७४	सुदग्धिका	४४१
सुगन्धभूतृण	३८५	सुदण्ड	२७६
सुगन्धमूला	१२४, २५१, ६०४	सुदर्शना	५३
सुगन्धा	१९, ६४, १११, १९९, ४७१, ४८१, ४८४, ५८६, ६५८	सुदल	४८५
		सुदला	६६, ५५९
		सुदीर्घ	३३८
सुगन्धाढ्या	४७६	सुदूरमूल	७५
सुगन्धि	१८८, २२५, ४९८	सुदृढत्वचा	४१५
सुगन्धिक	१०३, ६३९, ६४७, ६६६	सुधा	६६, ७४०
सुगन्धिका	४९९	सुधामूली	३११
सुगन्धिनी	४६८	सुधामोदक	८९६
सुगन्धिमूलक	६६६	सुधास्रवा	१४६
सुगन्धिमूला	२०६	सुधूपक	६६८
सुगन्धी	४८	सुधूप्य	६३८
सुगुप्ता	१६५	सुनन्दनी	५०१
सुग्रन्थि	१८३, ६६३	सुनर	६८८
सुचर्मा	४३७	सुनाक्षा	३९९
सुचित्रबीजा	१९३	सुनाद	६९७
सुचुञ्चुका	११०	सुनाल	६६७
सुजीवन्ती	७	सुनासा	१४७
सुतजीबक	४४७	सुनासिका	३४
सु(श्रु)त श्रोणी	७३४	सुनिर्यासा	६५१
सुतिक्त	१३१	सुकिषराणक	७९
सुतिक्ता	११	सुनिषराणछदा	१६३
सुतित्तिडी	५७५	सुनील	५४२
सुतीक्ष्ण	२७४	सुनीलक	४४५
सुतीक्ष्णक	५९०	सुन्दरी	१०६
सुतुङ्ग	५३३	सुपुत्र	११८, ३६९, ३८३
सुतृण	३९०, ३९१	सुपत्रक	२७४
सुतेजा	११७	सुपत्रा	६६, १०२, ३१५, ३६६, ३९८
सुतैला	२५		

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
सुपत्रिका	४०, ६६	सुभग	४९०, ६६२
सुपर्णक	६२१	सुभगा	३६, ६६, ३८९, ४९४, ५३२, ६२६, ६२७
सुपर्णिका	६६		
सुपर्णी	४७, २१८	सुभद्रा	२५१, ३६६, ४१५
सुपर्वा	३८९	सुभिक्षा	२४८
सुपाकिनी	२५३	सुभूतिक	५८५
सुपाक्य	२१२	सुभेदिन्नी	४१५
सुपार्श्व	५६५	सुमदन	५१६
सुपिङ्गला	७, २५	सुमन	७५१
सुपोत	२७३	सुमनःपत्रिका	६३४
सुपुट	२९९	सुमनःफल	६३५
सुपुष्करा	१२४	सुमना	४२४, ४६४, ४७०, ४७३
सुपुष्प	११५, ४४०, ४६२, ४८५, ५६३, ६०२, ६६५	सुमुख	४९६, ४९७, ४९८
		सुमुष्टिका	३२९
सुपुष्पक	४२१	सुमूलक	२७३
सुपुष्पा	९, ६५, १७५	सुमूला	६६
सुपुष्पिका	३५, ६४	सुमेखल	३७८
सुपुष्पी	२६, ४२	सुरक्तक	५२०, ७०१
सुपूरक	५७०	सुरङ्ग	५७७, ६८८
सुप्तपर्णा	१६५	सुरङ्गद	६१६
सुप्रतिष्ठित	५६६	सुरङ्गधातृ	७०१
सुप्रभा	८१	सुरङ्गा	३६
सुप्रसन्नक	४९८	सुरङ्गी	३४
सुप्रसरा	१४०	सुरतुङ्ग	४५६
सुप्रिया	१४८	सुरदारु	६२०
सुफल	४१७, ५४२, ५६९, ७५४	सुरदुन्दुभि	४९४
सुफला	२२, ३३६, ४१५, ५२९, ५५६	सुरद्रुम	३८८
		सुरधूप	६५२
सुफेन	२५४	सुरनाल	३८८
सुबीज	५६९, ७३६, ७३८	सुरपर्णिका	४५६
सुभग	२५५, ४५२, ४६५	सुरपुन्नाग	४५६

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
सुरपुष्पी	४९९
सुरप्रिय	४५८
सुरप्रिया	४७०, ५३२
सुरभि	३६६, ३८५, ४३४, ४६५, ४६६, ४९४, ५८६, ६५२, ६४६, ६४९
सुरभिका	५३२
सुरभिगन्ध	२३६
सुरभिगन्धा	४७०
सुरभित्वक्	२०७
सुरभिदारु	२५१
सुरभिदारुक	६२२
सुरभिपत्रा	५२४
सुरभिस्रवा	५८६
सुरमृत्तिका	७०४
सुरमेदा	१३५
सुरलता	२५
सुरवल्लभा	३८९
सुरश्रेष्ठा	१४७
सुरस	२३५, ३५७, ३८५, ६४९, ७१४
सुरसंभवा	११७
सुरसा	६५, १०२, १४७, २०६, ३०१, ४९४
सुरा	९६६, ९६७
सुरार्ह	६१९
सुरार्हक	४९६
सुराष्ट्रज	७५५, ७६३
सुराष्ट्रजा	७०४
सुराह्व	४४०, ४९५
सुरूप	५६३
सुरूपा	६६, २२८, ४७७
सुरेज्या	१४७, ४९४
सुरेष्ट	४५६
सुलभा	५, १३९, ४७७, ४९४
सुलोमशा	१०९
सुलोमा	३७, ३८
सुवक्र	४९८
सुवर्चला	११७, १४७, ७६८
सुवर्चि	२५७
सुवर्चिक	२५७
सुवर्चिका	२६२
सुवर्ण	२३७, ३२७, ६४९, ६७०
सुवर्णक	६७४
सुवर्णकदली	५३२
सुवर्णकेतकी	४६८
सुवर्णगैरिक	७०१
सुवर्णनाकुली	६०५
सुवर्णपुष्प	४६२
सुवर्णमोचा	५३२
सुवर्णरम्भा	५३२
सुवर्णा	२२
सुवर्णार	४५३
सुवर्णाह्वा	४८४
सुवर्णिका	७
सुवर्णी	२४२
सुवर्षा	४७०
सुवल्लरी	४६
सुवल्लिका	४०, ८१
सुवल्ली	४४
सुवहा	१११, ३१०, ५८६
सुवासरा	११०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
सुवीरक	३६०	सूक्ष्मपर्णी	८५
सुवीरज	६९२	सूक्ष्मपिप्पली	१८२
सुवीर्या	१०२	सूक्ष्मपुष्पा	८५
सुवृत्त	२८४	सूक्ष्मपुष्पी	२४
सुवृत्ता	४६४, ५५६	सूक्ष्मफल	५८९
सुवेगा	२५	सूक्ष्मफलबदर	५६९
सुव्रत	४६७	सूक्ष्मफला	१६१
सुशाक	११२, १५१, १८५	सूक्ष्मबदरी	५६९
सुशिखा	१४४	सूक्ष्मबीज	७३६, ७३८
सुशीला	४६४	सूक्ष्ममूला	१०५
सुश्रीका	५८६	सूक्ष्मवल्लो	३८, ४०, ३४२
सुषवी	२००	सूक्ष्मशर्करा	७१२
सुषिर	२७५, ६३७	सूक्ष्मशाख	३६८
सुषिरा	६६९	सूक्ष्मा	२०८
सुषेण	५९१, २७६	सूचिकापुष्प	४६८
सुषेणिका	२३३	सूचिदल	७९
सुषेणी	२३१	सूचिपत्रक	७९
सुसार	५४४	सूचिपत्रा	३८९
सुस्निग्घदारु	६२२	सूचिमल्लिका	४८१
सू		सूचीमुख	३८०, ७२१
सूकरकन्द	३००	सूच्याह्व	७९
सूफरी	३००	सूत	६८६
सूक्ष्मकृष्णफला	५२७	सूतराट	६८६
सूक्ष्मघण्टिका	८५	सूपधूपन	२०४
सूक्ष्मतण्डुल	७३६	सूपश्रेष्ठ	७५४
सूक्ष्मदला	७६	सूर	७६१
सूक्ष्मपत्र	५०, ७५, ११८, १८८, ३१९	सूरकन्द	२८४
सूक्ष्मपत्रक	४९८, ५६९	सूरण	२८४
सूक्ष्मपत्रा	३५, १०२, १७९	सूरभि	४८१
सूक्ष्मपत्रिका	६४	सूरसाधनक	१११
सूक्ष्मपत्री	६४५	सूर्य	७४१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
सूर्यकान्त	७२६
सूर्यक्षार	२६२
सूर्यपर्णी	५, ६
सूर्यमुखी	११८
सूर्यलता	११७
सूर्यवल्ली	१५६
सूर्या	२२
सृ	
सृतश्रेणी	१०७
सृष्ठ	५४४
से	
सेगुरुण्टक	७५७
सेतु	४४६
सेन्दिनी	३५२
सेव	५५०
सेवाली	६४५
सेव्य	५६१, ६६६
सेहुण्ड	७४०
सै	
सैकतेष्ठ	१८५
सैकल	२३५
सैन्धव	२०९
सैंहिकारस	६४७
सो	
सोमक्षीरा	३०
सोममणि	७२७
सोमराजि	८१
सोमलता	१४७
सोमलतिका	१
सोमवल्क	३६२, ४११
सोमवल्कत्व	४२६
सोमवल्ली	३०, ३२, ५३, ८१, १४७
सोमसार	३६२
सोमा	१, ३०, ५११
सोमार्हा	३०
सौ	
सौगन्धिक	५१०, ६८७
सौध	६७१, ७११
सौपर्ण	१८४, ७१९
सौपर्णी	३२
सौभाग्य	६८४
सौमनदायिनी	६३४
सौम्य	५६६
सौम्यगन्धा	४६४
सौम्या	७, २३, २५, ३१, ६६, १४७, २५१, ४७५, ७४८
सौर	५८३
सौरभ	५८३, ७१४
सौराष्ट्र	६५३
सौराष्ट्रक	६७९
सौराष्ट्रिक	७३२
सौराष्ट्री	७०४
सौरि	११७, ४४५
सौवर्चल	२१०
सौवीर	६५२, ९५८
सौवीरक	५६९
सौवीराञ्जन	६९२
स्क	
स्कन्द	६८६

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
स्कन्धफला	६०४
स्कन्धरूह	५५९
स्त	
स्तन्य	८१४
स्तनितफल	४५१
स्तनितोद्भव	४५१
स्तम्वकरि	७४९
स्तवककन्द	३११
स्तवकफल	५९२
स्तवक्षीरी	२५३
स्त्री	
स्त्रीमलापहा	१३९
स्त्रीमुखमधु	४६६
स्त्रीविभूषण	६९७
स्तु	
स्तुत्या	६६९
स्ते	
स्तेयीफल	५९२
स्तो	
स्तोक्य	७५०
स्तोय	८००
स्थ	
स्थलपद्म	२८६
स्थलपद्मिनी	१२४
स्थलरूहा	१२४
स्थलश्रृंगाटक	७४
स्थलेरूहा	१४३, ४४१
स्थविर	६६२
स्थविरा	१३८
स्था	
स्थायिनी	२१९
स्थालीवृक्ष	५६४
स्थाल्या	१७३
स्थावरविष	७३१
स्थि	
स्थिर	४०५
स्थिरकुसुम	४६६
स्थिरगन्ध	४६५
स्थिरगन्धा	४६१, ४६८
स्थिरदारू	४४३
स्थिरपत्र	४३१
स्थिरपुष्प	४५७, ४६५
स्थिररंगा	८८
स्थिररागा	२४३
स्थिरा	६६
स्थिरांघ्रिप	४३१
स्थू	
स्थूल	५२८
स्थूलकङ्गु	७७४
स्थूलकणा	२००
स्थूलकंटक	३३८
स्थूलकंटा	६८
स्थूलकन्द	२८१, २९५, २९८, ४५०
स्थूलकंदक	२८४
स्थूलचुंचु	११०
स्थूलजीरक	२००
स्थूलताल	४३१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
स्थूलतोयफला	३५०
स्थूलत्वचा	४१५
स्थूलदण्ड	३८८
स्थूलदर्भ	३७८
स्थूलदला	१४३
स्थूलनाल	३८८
स्थूलपद्मी	१२४
स्थूलपिंडा	५३४
स्थूलपुष्पा	१७६
स्थुलप्रियङ्गुक	७७४
स्थूलफल	३५६, ५२८
स्थूलफला	८३
स्थूलमरिच	६३६
स्थूलमूल	२७१
स्थूलवृक्षफल	३७४
स्थूलवैदेही	१८१
स्थूलशर	३७६
स्थूलशिंवी	३४७, ७६०
स्थूला	१२०
स्थूलाम्र	५२२
स्थूलैला	२०७
स्थौ	
स्थौणेयक	६६६
स्नु	
स्नुक्	७४०
स्नुही	७४०
स्नि	
स्निग्ध	३७१, ६२२, ७०६
स्निग्धदल	४२५
स्निग्धदारु	४२८, ६२०
स्निग्धदारुक	६२२
स्निग्धपत्र	४२४
स्निग्धपत्रा	३९५
स्निग्धपर्णी	२
स्निग्धपीतफल	६१२
स्निग्धफला	३५१
स्निग्धबीज	१२५
स्निग्धा	१३४, ६०४
स्ने	
स्नेहकर	४२९
स्नेहफल	७६७
स्नेहवती	१३४
स्नेहबीज	५३९
स्नेहबीजका	६१०
स्प	
स्पर्शलज्जा	१६५
स्पृ	
स्पृक्का	१६५, ६५८
स्फ	
स्फटिक	६३०, ७२५
स्फटिका	६९६
स्फटिकारी	६९६
स्फटी	६९६
स्फर्जन	५४४
स्फु	
स्फुटत्फल	५८३
स्फुटी	६९६
स्फुर्जथु	१५१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
स्फ्	
स्फूर्जक	५४४
स्फूर्जनतरु	५६४
स्फो	
स्फोटवीजक	५४०
स्म	
स्मराधिवास	४५२
स्मराम्र	५२१
स्मा	
स्मारिणी	१४७
स्मृ	
स्मृति	१८०
स्य	
स्यन्दन	४३८, ५४४
स्र	
स्रवण	८६४
स्रवत्तोया	१४६
स्रस्ताङ्गा	१६३
स्रंसी	५४७
स्रु	
स्रुवद्रुम	४५१
स्रो	
स्रोतज	६९२
स्रोतोंजन	६९२
स्व	
स्वच्छ	५६९
स्वच्छमणि	७२५
स्वनिताह्व	१५१
स्वयंगुप्ता	१३
स्वयंभुवा	१३९
स्वयंभू	५, ८
स्वयंमृतस्यमांसं	९४६
स्वर्जिक	२५७
स्वर्जिक्षार	२५७
स्वर्जी	२५७
स्वर्ण	३२७, ६७०
स्वर्णकण	६४९
स्वर्णजाति	४७२
स्वर्णजीवन्तिका	७
स्वर्णजीवा	७
स्वर्णद्रु	४१७
स्वर्णधातु	७०१
स्वर्णपत्रिका	५७
स्वर्णपर्णी	७
स्वर्णपारेवत	५४९
स्वर्णपुंखा	४१८
स्वर्णपुष्प	४१७, ४६५
स्वर्णपुष्पा	७४६
स्वर्णपुष्पी	१२३
स्वर्णफला	५३२
स्वर्णभृंगार	१०८
स्वर्णमाक्षिक	६८१
स्वर्णमाता	५२५
स्वर्णलता	२५
स्वर्णवर्णी	२४२
स्वर्णवल्ली	५८
स्वर्णारि	६७४
स्वर्द्रु	५३९

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
स्वल्पकेसरी	४५३
स्वल्पफला	१००
स्वल्पविटप	३९८
स्वस्तिक	७९
स्वा	
स्वादुकण्ट	७४
स्वादुकण्टक	४५१
स्वादुकन्द	२९५, ३३१, ३९८
स्वादुकन्दक	२८७
स्वादुकन्दा	३०२
स्वादुका	१५८
स्वादुतुण्डिका	३४४
स्वादुपटोली	३३०
स्वादुपाका	१०६
स्वादुपिण्डा	५३७
स्वादुफल	४३६
स्वादुफला	९, ३४३
स्वादुमज्ज	५४६
स्वादुमांसी	४
स्वादुमूल	२७३
स्वादुरसा	१०२
स्वादुलता	३०२
स्वादुशाका	३३२
स्वायंभुवी	१४७
ह	
हट्टविलासिनी	६५७
हनु	६५७
हपु(वु)षा	१००
हयगन्धा	९९
हयपुच्छिका	५
हयप्रिया	९९
हयभक्षा	४३७
हयानन्द	७५४
हयारि	७३९
हयी	९९
हयेष्ट	७५०
हराक्ष	५८४
हरिक्रान्ता	१५९
हरिगन्ध	६१९
हरिचन्दन	६१५, ६१९
हरिण	९०१
हरिणी	२४१, ४८४
हरित	३९६, ६३१, ७३०
हरितशाक	२७४
हरिता	१०५, २४२, ३८९, ५५६
हरिताल	६९०
हरिताश्म	६८३
हरिताश्मा	७३०
हरित्पर्ण	२७०
हरिदर्भ	३८०
हरिद्र	२४२
हरिद्रा	२४२
हरिद्री	२४२
हरिद्रु	४४०
हरिनेत्र	५०६
हरिन्मणि	७१९
हरिन्मुद्ग	७५४
हरिप्रिय	१०८, ४८८, ६६६, ६९७, ७३९
हरिप्रया	४९४, ५३४
हरिमन्थ	७६२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
हरिमेद	३६३	हस्तिनीदुग्धं	८२२
हरिलोह	६८०	हस्तिपत्र	२९८
हरिवल्लभ	४८५	हस्तिपर्ण	१०
हरिवल्लभा	४८९	हस्तिपर्णी	३४८
हरिवालुक	१०३	हस्तिमद	२५६
हरिवास	१०८	हस्तिरोध्रक	२४७
हरीतकी	५९३	हस्तिरोहणक	४२४
हरीसा	९५२	हस्तिवारणी	४२४
हरेणु	७६४	हस्तिविषाणी	५२९
हरेणुका	२१८	हस्तिशुण्डी	१५३
हर्षिणी	६३		
हललोमश	७०२	**हा**	
हलाहला	७३२	हाटक	६७०
हलिनी	७४६	हारश्रृंगारपुष्पक	४९१
हलिप्रिय	४३४	हारहूरा	५५६
हली	७४६	हारिद्र	७३२
हलुराख्य	११५	हारिद्रक	४४०
हविः	८५५	हारीत	९२८
हविर्गन्धा	३६६	हारीमद्रा	४१५
हंसपादी	४९	हार्य	५९४
हंसमांस	९४१	हाला	९६६
हंसमासा	५	हालाहल	७३२
हंसलोमश	७०२	हाव्यफल	४५१
हस्तजोडी	३०९		
हस्तिकन्द	२९८	**हि**	
हस्तिकरञ्ज	४२४	हिंगु	२०४
हस्तिकर्ण	२९२, २९९, ३७१	हिंगुनिर्यास	४०७
हस्तिकारवी	२१७	हिंगुपत्र	३६९
हस्तिकोशातकी	१०	हिंगुपत्री	२०३
हस्तिदन्त	२७१	हिंगुल	६८८
हस्तिदन्ताफला	३५०	हिंगुली	६८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
हिज्जल	४०१
हिन्ताल	४३१
हिम	६६४
हिमक	४५१
हिमकर	६३०
हिमजा	१३०
हिमदुग्धा	१३०
हिमद्रुम	४०८
हिमवालुका	६३०
हिमा	२०८, २१८, २२५, ३९९
हिमाद्रिजा	१३०
हिमालया	१६१
हिमावती	१३०
हिमाश्रया	७
हिमोत्तरपथिका	५५६
हिमोद्भवा	१३०, २५१
हिरण्य	६७०
हिलमोचिका	३१२
हिंस्रा	६४३
ह्य	
ह्यगंध	२११, ५८५
ह्यगंधक	२१०
ह्यगंधा	२१७, ४७०
ह्या	५८६
हे	
हेम	२३७, ६७०
हेमकंकुष्ठ	७१३
हेमकिञ्जल्क	२३७
हेमगौर	३६८
हेमपत्री	५७
हेमपुष्प	११५, ४१७, ४५२, ४६५, ५६६
हेमपुष्पक	२४७
हेमपुष्पी	७, २२, ३१०, ४६८
हेमफला	५३२
हेमयूथिका	४८४
हेमलता	७
हेमवल्ली	७
हेमाह्व	४६५
हेरम्ब	२६९
है	
हैम	४१०
हैमंजलं	८००
हैमवती	७, १३०, १९५, २१८, ५५६, ५९३, ७६८
हैमी	७, १३०
हैयंगवीनं	८५०, ८६०
हो	
होमधान्य	७६७
होम्य	८५५
होलक	७९१
ह्र	
ह्रस्व	३२७, ७०२
ह्रस्वकुश	३८०
ह्रस्वगवेधुका	९७
ह्रस्वपर्ण	५६५
ह्रस्वपत्रीका	५६२
ह्रस्वफल	५३३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
ह्रस्वफला	५२७	**ह्री**	
ह्रस्वा	६, ९७	ह्रीवेर	५००
ह्रस्वाङ्ग	१३२	**ह्रे (ह्वे)**	
ह्रस्वैरण्ड	३७१	ह्वे(ह्रे)सणीया	५९७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

हिन्दी शब्दानुक्रमणिका

शब्द	क्रमांक
अ	
अक्ति	३९९
अकराकरा	३५९
अकवन	७४१
अक्षोट	५४६
अखरोट	५४६
अगर	६३८
अगस्त	४५८
अगस्तिया	४५८
अङ्कोल	४२७
अंगके भेदसे मांसके गुण	९४९
अङ्गसरापान	५९७
अङ्गूर	५५६
अजवाइन	१८९
अजमोद	२१७
अंजीर	५९९
अडहर	७६३
अडिरेली(डी)	३७१
अडूसा	७८
अत्तरगुलाब	४६२
अतीस	२२४
अदरख	१८५
अनन्नास	६०८
अनार	५४२
अन्नका तेल	८७७
अन्धाहुली	१२८, १५६
अपनेआप मरा जानवरका मांस	९४६
अफीम	७३७
अभ्रक	६८९
अंवर	२०५
अमरवेल	१८
अमरूद	६००
अकलतास	४१७
अमलवेत	२२२
अमाडा	५७६
अमृतविष	७३२
अम्वारी	८७
अम्वीलोण	१६३
अरणी	४१२
अरङ्गीमछली	९१४
अर(ल)ण्ड	३७१
अरण्डका तेल	८७८
अरहर	७६३
अरिष्ट	९६४
अर्जुन	४३९
अर्नाका मांस	९४०
अलसी	७६८
अलसीका तेल	८७४
अशोक	४५२
असगन्ध	९९
असवरग	६५८
आ	
आँक	७४१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
आकडा	७४३	इन्द्रायण	२२
आकाशवेल	१८	इमली	५७५
आकशमांसी	६४५	इमलीका शर्बत	७९७
आगमे भुना मांस	९५३	इलाइची	२०७, २०८
आतसी शीशा	७२६	इल्स मछली	९१४
आदी	१८५	इसबगोल	१२५
आनूपा	९०९	इस्पात	६७७
आंवट	५१८	इस्वन्द	२६
आम	५१६	**ई**	
आमका मुरब्बा	५२३	ईख	८९१
आमका शर्बत	७९५	**उ**	
आमकी चटनी	७९६	उझारेदेवन	२२१
आमचूर	५१७	उटनीका दुध	८२१
आमडा	५७६	उटिंगण	७९
आँवला	५७३	उट्रन	२८
आरग्वध	४१७	उडद	७५८
आरनाल	९५९	उदश्वित् (मठ्ठाविशेष)	८४२
आरारूट	२९०	उनाव	५६६
आरी	३६५	उभिजिनि	२५
आरू	५५५	**ऊ**	
आल	६१६	ऊँटकटीरा	१२९
आलू	३३१	ऊँवि	७९२
आलूवुखारा	५५५	**ऋ**	
आसना	४४५	ऋतुभेदसे दहीका गुण	८३८
आसापाला	४५२	ऋतुभेदसे पानीका गुण	९१५
आसव	९६५	ऋतुभेदसे मछलीका गुण	९१५
इ		ऋद्धि	१३६
इज्ल	४०१	ऋषभक	१३३
इन्द्रजव	४२०	**ए**	
इन्द्रनील	७२२	एकवीर	३६०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
एनोना	५४३
एर्वारु	३५०
एलवा	७१५
एलीएक	७१५
एलुआ	१०३
ओ	
ओखराडी	१६४
ओङ्गा	९१
ओट	५५४
ओंडहुल	४८९
ओलमिश्री	८९६
ओसमे रहनेवाले जानवर	९०९
क	
ककड़ी	३४८
ककहिया	९६
ककोड़ा	३४३
कंकुष्ठ	७१३
कंकोल	६३६
कंगही	९६
कंगुनी	७७३
कंघी	९६
कचडा	३७०
कचनार	५५३
कचरीया	३३
कचियानोन	२११
कचूर	२५२
कछुआका मांस	९४३
कट्की	२२३
कटगुलरिया	५६८
कटवी(ली)नोन	२१२
कटभी	४४९
कटसरैया	४९०
कटहर(ल)	५२८
कटाई	६८
कटियारी	७४६
कटुभर	५६८
कटेरि	७१
कटैर(ल)	५२८
कठचम्पा	५०४
कठफोंका	८६
कडवी कंदुरी	२०
कडवी तोंवी	१४
कडवी तोरई	११
कढी	८४८, ८४९
कंटकरञ्ज	४२४
कंटाई	४५१
कंडियारी	५६९
कत्था	३६४
कदम्ब(म)	४३४
कदलीपुष्प	३३५
कनुचर	६४३
कनेर	७३९
कन्दुरी	३४४
कपच्छी	११९
कपास	१२०
कपूर	६३०
कपूरकचरी	२५३
कपूरका तेल	८८२
कपूरहल्दी	२५१
कपूरी	६५५
कवईमछली	९१४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
कवडी	७०८	कलम्बक	६१५
कबाफ(ब) चिनी	२१८	कलिहारी	७४६
कविला	७०७	कलीया	९००
कवूतरका मांस	९२९	कलौंजी	२००
कवैया	१०६	कसूम	३२२
कमरख	५५७	कसूरकस्सा	७६५
कमल	५०५	कसेरू	७८
कमलकन्द	५१३	कसैली	५९६
कमलका नाल	५१२	कसौंदी	११६
कमलके बीज	५११	कस्तूरी	६२७
कमलकेसर	५१४	कहू	४३९
कमलगट्टा	५११		
कम्वीला	७०७	**का**	
करञ्ज	४२४	काई	४०३
करञ्जभेद	३७३	काकजंघा	१०९
करनकुश	६६७	काकडाशिंगी	२३०
करनफल	६३७	काकुली	४
करली	५२	कागजीनिंबू	५७८
करहर	३७४	कागतीका शर्बत	७९८
करही	४४९	कांगनी	७७३
करायलधूप	६५२	काजू	६१२
करियाँ	६५६	काँच	७३१
करियासेम	३४०	कांजिक	९५६
करील(र)	३७०	काँदु	२८७
करुऐनी	४२४	काठआँवला	५७४
करेला(ली)	३४२	कांडा	३७६
करोंदा	५९१	कानमें तेल डालनेका गुण	८८७
कलई	६७३	काफर	४११
कलगा	१७६	कायफल	४११
कलमी आम	५२१	काला जीरा	१९९
कलमी शाक	३२८	काली जीरी	२०१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
कालादाना	६०	कुठु	७८१
काला नोन	२१०	कुडा	४१९, ४२०
काला सिमल	३५८	कुन्द	४८७
काला सुर्मा	६९२	कुन्दरू	६५३
काली दाख	५५६	कुवारपाठा	१४३
कालीदुधी	६५६	कुभडा	३३६
काली मिट्टी	७०५	कुमुद	५१०
कालीसर	६५६	कुम्भी	४३५
काले मिरच	१८६	कुम्भेर	४१५
काष्ठकेले	५३०	कुरंड	५०२
काष्ठागरु	६४१	कुरीधान्य	७८२
काँस	३७९	कुलत्थाञ्जन	६९५
काँसा	६७९	कुलथी	७६६
कासीस	७०२	कुलीञ्जन	१९६
		कुलफा	३२६
कि		कुष्ठ	६५४
किंकिणी	३९२	कुसा	३८०
किंकिरात	३६८	कुसुम	३२२
किट्टि	६७८	कुसुमका तेल	८७५
किवाँच	१३	**कू**	
किसमिस	५५६	कूट(ड)	६५४
की		कूटसेमर	३५८
कीकर	३६७	**कृ**	
कु		कृष्णागरु	
कुकरंदा	५०	**के**	
कुकुरभांगरा	१०८	केउँआ	३९८
कुकुरमुदा	५०	केतकी	४६८
कुचला	७४५	केवटमोथा	२६४
कुजाई	४६३	केवडा	४६८
कुटकी	२२३	केराव	७६४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
केला	५२९
केसर	६२४
कै	
कैथ	५८२
कैलया	१२२
को	
कोकम्	२२०
कोदो(दी)	७७८
कोशम्भ	५२०
कोहडा	३३६
कौ	
कौआठोडी	३४
कौंछ	१३
कौडी	७०८
कौडीयाली	४२
कौरैया	४१९
क्षु	
क्षुद्रशंख	६९८
क्षे	
क्षेत्रकर्कटी	३५१
ख	
खजूर	५३४
खटुआ	४१
खडियामाटी	६९९
खपरिया	७०३
खयरा मछली	९१४
खर	३९१

शब्द	क्रमांक
खरगोशका मांस	९१६
खरबूजा	३४७
खस	६६६
खसखस	६६६
खसखसका तेल	८७६
खसखसके दाने	७३८
खसीका मांस	९३७
खा	
खाड	८९५
खारीनोन	२१६
खि	
खिन्नी	५४१
खिरनी	५४१
खिरैटी	९४
खिसारी	७६५
खी	
खीरा	३४९
खु	
खुरासानी अजवायन	२६७
खुरासानी वच	१९५
खे	
खेखसा	३४३
खेसरी	७६५
खै	
खैर	३६२
खैरवेल	३६५
खो	
खोदखोदकर खानेवालेका मांस	९०६

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
ग	
गगनधूल	४६८
गङ्गतिरिया	३८६
गङ्गोरन	९७
गङ्गेरुआ	५७४
गजदण्ड	५६३
गजनी	७०१
गजापिपल	१८१
गठिवन	६६०
गठोना	६६०
गडगडिया	७८०
गदपूर्ना	१६९
गदहरुपूर्णा	१६९
गदहीका दुध	८२३
गनियारी	४१२
गन्धक	६८७
गन्धतृण	१८५
गन्धप्रसारणी	१४०
गन्धवुल	३६३
गन्धविरोजा	६६८
गन्धमार्जारवीर्य	६२८
गन्धमांसी	६४४
गन्धराजगूगल	६४९
गन्धेजघाँस	३८८
गन्ना	८९१
गम्भारी	४१५
गरगरी	७८०
गरडे(हे)डुआ	७८०
गरम दूध	८२५
गरम दूधका दही	८३२
गरम पानी	८०९
गरम पानीका निषेध	८११
गरहीमछली	९१४
गरी	५३३
गरीका तेल	८८५
गर्गरा मछली	९१४
गा	
गाईका दही	८२८
गाईका दूध	८१५
गाईका नौनी	८५१
गाईका मठ्ठा	८४४
गाईका घी	८५६
गाँवके जानवरका मांस	९०८
गागरमछली	९१४
गाजरमूली	२७३
गाँझा(जा)	६३
गाँठगोभी	३३४
गाण्डर	६६६
गाण्डरदूब	३८९
गान्दिवूटी	१६४
गि	
गिलोय	१
गिलोयका सत	१
ग्वारपाठा	१४३
गु	
गुड	८९२
गुडहुल	४८९
गुणमे रहनेवाले जीव	९१२
गुंदवरोसा	६५३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
गुफामे रहनेवाले जन्तु	९०३
गुरूभीहू	३५२
गुर्मी	३५५
गुलतोरा	१७६
गुलवनपसा	१७९
गुलसकरी	९७
गुलाफजामन	६०४
गुलाब	४५९
गुलाबजम्बू	६०४
गू	
गूगल(र)	६४८
गूमा	१७५
गूलर	५६६
गे	
गेजुनिया	४८८
गेंठी	३००
गेदरेत	४९५
गेंदा	४८३
गेरू	७०१
गेहूँ	७५१
गो	
गोखरू	७४
गोजिया	९०
गोजियासेम	३४१
गोंदपटेर	४००
गोंदिणी	५८९
गोंदी	३६९
गोनस	७२८
गोपीचन्दन	७०४
गोभी	९०, ३३२
गोमा	१७५
गोमूत्र	८६५
गोमेदमणि	७२३
गोरखअम्ली	१५
गोरखककड़ी	३३
गोरखमुण्डी	१३८
गोरोचन	६२९
गोलकद्दू	३४६
गोलमूली	२७२
गौ	
गौरखडी	६९९
गौरीसर	६५५
गौरैयाका मांस	९२२
ग्वारपाठा	१४३
घ	
घघरवेल	१२
घनवहेड़ा	४१७
घा	
घागर	५७४
घागही	८२, ८४
घि	
घियातोरई	१०
घी	
घी	८५५
घी नया	८६१
घी पुराना	८६३
घीकुवार	१४३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
घु	
घुईयाँ	२९२
घुघरू मोनिया	४८२
घुघि	७००
घुँघुची	७४८
घो	
घोड़ीका दूध	८२०
घोल (मठ्ठाभेद)	८४२
घोसारी	१२
च	
चकवड	१२७
चकमक शीशा	७२६
चखतरा	२२२
चकोरका मांस	९३२
चखेवाका मांस	९३०
चचेंडा	३३८
चंचू	११०
चना	७६२
चनाखार	२६१
चनेका नोन	२६१
चनेकी रोटी	७८५
चन्दन	६१३
चन्द्रकान्त	७२७
चन्दरस	६६८
चप्रा	२४५
चमरियासेम	३४०
चमारआलु	२९९
चमेली	४७०
चम्पा	४६५

शब्द	क्रमांक
चरेली	१४७
चव्य	१९०
चा	
चाक्षु	१५०
चाक्सु	५८१
चाः	२६६
चांगेरी	१६३
चाँदमरुवा (चाँदमारी)	३०१
चाँदी	६७१
चावल	७४९
चाँभ	१९०
चाह	२६६
चि	
चिचेंडा	३३८
चिनी	८९४
चिपुआ मछली	९१४
चिरचिटा	९१
चिरभिटी	७४८
चिरायता	४१०
चिरौंजी	५३९
चिलबिल	४२४
चिलाउने	४५६
चिल्लीशाक	३१२
ची	
चीढ	६२३
चीता	१९१
चीनकपूर	६३१
चीनाककड़ी	३५३
चीनाभेद (कंगुनी)	७७४
चीनियाँ कपूर	६३१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
चीर	६२२
चु	
चुप्री	२९२
चुंवक	६७७
चू	
चूका	३१३
चूना	५९८
चूरनहार	२
च्यु	
च्युरा(डा)	७८७
चे	
चेंवुना	११०
चो	
चोक	१३०
चोंदली	७४८
चोवचिनी	१५८
चोरङ्गीमछली	९१४
चौ	
चौगडाका मांस	९१६
चौपतिया	७९
चौंलाई	१५१
छ	
छच्छिका(मठ्ठाभेद)	८४२
छतिवन	६२१
छतौना	६२
छरिला	६६२
छा	
छाछ	८४२
छि	
छिरेटा	३२
छु	
छुईमुई	१६५
छुहरी अजवाईन	२६७
छुहारा	५३८
छुहारीअजमोद	२६७
छो	
छोंकर	३६६
छोटखजूर	५३६
छोटा आम	५२०
छोटा कमल	५०७
छोटा खजूर	५३६
छोटा चाँद	३०१
छोटी इलायची	२०८
छोटी दुधी	१५५
छोटीमुण्डी	१३८
छोटीमूली	२७०
छोटे गोखरू	७४
छोहारा	५३८
ज	
जंगलके भीतर रहनेवाले मृगजातिका मांस	९०१
जंगली एरंडी	७३४
जंगली दालचिनी	३३५
जंगली मुर्गा	९२५
जंगली सूरण	२८५
जटामांसी	६४३
जवाकस्तूरी	६३२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
जवाखार	२६०
जवासा	७५
जवाहर	७२३
जमालगोटा	७३५
जमीकन्द	२८५
जंबीरी नीबू	५८०
जयन्ती	१०५
जल	८००
जलकुम्भी	४०३
जलग्रहणकाल	८०२
जलजीर्णकाल	८१३
जलनिम	३३१
जलपाडरी	
जलपाननियम	८१२
जलमहुवा	५५३
जलसिरस	४२२
जलसीप	७१०
जस्ता	६७५
जा	
जाई	४७२
जाफर	४६९
जावित्री	६३४
जामुन	५२४, ५२७
जायफल	६३५
जारुल	४३८
जि	
जिंगिनी	६५१
जिमिकन्द	२८४
जियापोता	४४७

शब्द	क्रमांक
जियाल	६५१
जिलेबी	७८६
जी	
जीवक	१३२
जीवन्ती	७
जीमू	२०३
जीरा	१९७
जु	
जुआर	७५२
जुही	४८४
जौ	
जौ	७५०
ज्वा	
ज्वार	७५२
झ	
झल	५४८
झलसी	३७८
झा	
झाऊवृक्ष	१०१
झारवेर	५६९
झि	
झिगनी	११
झिंटी	४९०
झु	
झुंडमे रहनेवाले जानवर	९१०
झुनझुनिया	८३
ट	
टगरा मछली	९१४
टंकारी	१७८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
टि	
टिक्कोर	२९०
टे	
टेंगडामछली	९१४
टेटी	३७०
टेंटू	४१३
टेसू	४५४
ठ	
ठण्डा पानीका निषेध	८०५
डो	
डोली(री,शाक	३२९
ढा	
ढाक	४५४
ढाढोन	४२२
ढे	
ढेरा	४२७
त	
तक्र (मठ्ठाभेद)	८४२
तक्रमांस	९५१
तगर	४९२
तज	२३५
तत्तडीक	२२०
तवाखीर	२३८
तमाखू (तम्वाकू)	१३९
तर्वूज	३३७
ता	
ताका	११३
ताजा मांस	९४५
तांवा	६७२
तार्पीन	६६८
ताल(ड़)	४३१
तालमखाना	१२२
तालीसपत्र	२३९
ति	
तीतरका मांसु	९२१
तितर-वितर कर खानेवाले पक्षीका मांस	९०५
तितलौकी	१४
तिनस	४३८
तिनी	७७५
तिंतिडी	५७५
तिंतिडीका शर्बत	७९७
तिरच्छ	४३८
तिरीफल	७३४
तिल	७६७
तिलकपुष्प	४५७
तिलका तेल	८७०
तिलवन	४९९
तिली	७६७
तिंसी	७६८
तु	
तुन	६३३
तुम्बुरु	५८३
तुरञ्जविन	८९८
तुलतिपती	१७८
तुलसी	४९४
तुषोदक	९५७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
तू	
तूत	६०२
तूतिया	६८३
तूनी	६३३
तृ	
तृणकुम्कुम	६२५
ते	
तेजपात	२३६
तेजवल	६०५
तेंदु	५४४
तेल	८६९
तेलका निषेध	८८९
तेलमर्दन करके स्नान करनेका गुण	८८८
तै	
तैरनेवाले जन्तुका मांस	९११
तो	
तोरई	९
त्रा	
त्रायमाण(न)	१४५
थु	
थुनेर	६६१
थुहर	७४०
द	
दण्डारीमछली	९१४
दण्डोत्पल	५०३
दन्ती	७३४
दवनपापडा रा)	१३१
दवना	४९३
दही	८२७
दहीका छाना	८४०
दहीका पानी	८४१
दहीगना	६२६
दा	
दाख	५५६
दाखकी मदिरा	९७०
दाडिम	५४२
दादमारी	५०२
दावडा	७३
दारु	९६६
दारुहलदी	२४३
दालचिनी	२३४
दाहागरु	६४०
दि	
दिठौरा	४२४
दु	
दुजावड	५६०
दुपहरिया	४८८
दुर्गन्ध खैर	३६३
दुलाह	७५
दुंसी	९१७
दू	
दूध	८१४
दूधकी खराबी	८२५
दूधका मखन	८५४
दूधका सात्म्यासात्म्य	८२४
दूधविदारी	३०३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
दूधियालता	१५४	**धो**	
दूब	३८९	धों	४०५
दे		**न**	
देवदारु	६२०	नख	६५७
देवदारुका तेल	८८३	नखी	६५७
देवनल	३८८	नदीकिनारेका गूलर	५६७
दो		नवडा	३१६
दोपातीलता	५९	नवनी	८५०
दोषविशेषमे मठ्ठा	८४३	नवसादर	२६८
दौ		नयाँ घी	८६१, ८६२
दौना	४९३	नरकट	३८७
ध		नरसल	३८७
		नर्गिस	५०३
धतूरा	७४७	नर्चाशाक	३३०
धनियाँ	१८८	नल	३८७
धनियाका शर्बत	७९९	नलिका	६६९
धवइके फूल	२४८	नली	६६९
धमासा	७६		
धा		**ना**	
धानका लावा	७८७	नाई	३०१
धान्य (धानचावल)	७४९	नाकछिकनी	५१
धान्याम्ल	९६०	नाकुलीकन्द	३०१
धावा	४०५	नागकेसर	२३७
धामिन	४३६	नागदमन	१५७
धायके फूल	२४८	नागदौन	१५७
धारोष्ण दूध	८२४	नागरबेल	५९७
धू		नागरमोथा	२२६
		नारंगी	५७७
धूना	६५२	नारियल	५३३
धूपसरल	६२२	नासपाती	५४९

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
नि		**प**	
निन्दित जल	८०७	पक्वमांसका रस	९५५
निर्विषी	२५०	पक्षीका अण्डा	९३३
निर्मली फल	५८७	पक्षीका मांस	९१८
निशाचर बूटी	६६३	पटसण	८३
निशोथ(त)	२३१	पटुआशाक	३३०
नी		पठानीलोध	२४७
नीम	४०७	पतङ्ग	६१६
नीमका तेल	८८०	पत्थरका फूल	६६२
नींबू	५७८	पद्मकाठ	६६४
नींबूका शर्वत	७९८	पद्माख(क)	६६४
नील(ली)	८८	पन्ना	७१९
नीलकमल	५०८	पनिलर	२३१
नीलमणि	७२२	पनिसिगा	३८६
नीलाथोथा	६८३	पनियाला	१६२
नीली कोयल	२६	पपतामछली	९१४
नीली ताठ	१७०	पर(ल)वर	३
नु		पवाड(र)	१२७
तुनियाँ	३२६	पवारी	६६९
ने		पर(ल)वर	३
नेत्रवाला	५००	परुषा	५५८
नेनुआ	१०	परेवाका मांस	९२९
नेवाडीवेली	४८२	पलाश	४५४
नो		पसरन	१४०
नोच-नोचकर खानेवाले पक्षीका मांस	९०७	पसेन्दु	४३३
		पा	
नोनखार	२५८	पाउवाले छोटाजन्तु	९१३
नोनीयाँ	३२६	पाखर	५६५
नौ		पाखानभेद	१४१
नोनी	८५०	पाखानभेदी	१४२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
पागानोन	२१४
पाडरी	१७३
पाढ	२१९
पाढर(ल)	१७३
पाताल आंवरा	१६१
पातालतोंवी	१६
पान	५९७
पानरी	४०
पानी	८००
पानीआँवला	१६२
पानी ठण्डा पीनेकी अवस्था	८०४
पानी थोड़ा पीनेकी अवस्था	८०६
पानी गरम करनेकी विधि	८०९
पानी पचनेका समय	८१३
पानी पीनेका नियम	८१२
पानीवागा	२९४
पानी साफ करनेकी विधि	८०८
पाँयपसारी	५८७
पारसीकवच	१९५
पारा	६८६
पारिसपिपल	५६३
पारेवत	५४९
पालकका शाक	३१५
पाववाले छोटे जन्तु (कछुआ आदि)	९१३
पि	
पिठवन (पिठौनी)	७३
पिण्डखजूर	५३७
पिण्डार	४४८
पित्तल	६८०
पित्तपापडा	१३१
पितौंजिया	४४७
पिपरामूल	१८३
पिपर्मूल	१८३
पियावाँसा	४९०
पिलखन	५६५
पिसाब	८६४
पिसोला	१३०
पिस्ता	६०६
पी	
पीतचन्दन	६१५
पीपल(र)	१८०
पीपलवृक्ष	५६१
पीला गेरू	७०१
पीलावाला	६६७
पीली केतकी	४६८
पीली जाई	४७२
पीली जुही	४८४
पीलू	५४७
पु	
पुखराज	७२०
पुण्डरीक	६६५
पुण्डेरिया	६६५
पुन्नगा	४५५
पुरइन	५०५
पुराना घी	८६३
पुराना दूध	८२५
पुलाव	९५२
पुष्पकासीस	७०२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
पुष्पाञ्जन	६९४
पुदिना	४९९
पे	
पेठा	३३६
पेड़में रहनेवाले जानवर	९०४
पो	
पोईका शाक	३१८
पोठीमछली	९१४
पोठियामछली	९१४
पोडकीका मांस	९३१
पोपैया	६११
पोस्त	७३६
पोस्तदाना	७२८
पोहकरमूल	२२९
प्रा	
प्राजक्त	४९१
प्या	
प्याज	२८२
प्रि	
प्रियंगु	६२६
फ	
फटकिरी	६९६
फटिकमणि	७२५
फर्फिदु	२२
फरवाह	५९०
फरहद	३६१
फरेन्द्र	५२७
फा-फि-फू-फो	
फालसा	५५८
फिरोजा	७३०
फुर्मँ(नँ)या	३५५
फूलगोभी	३३२
फूलप्रियंगु	६२६
फोलाद	६७७
ब, व	
वंशलोचन	२४०
वकमकाठ	६१६
बगुलाका मांस	९४२
वकाईन	४०८
बकुची	८१
बकरीका घी	८५८
बकरीका दही	८३०
बकरीका दूध	८१७
बकरीका नौनी	८५३
बकरीका मट्ठा	८४६
बकरीका मूत	८६८
वंग	६७३
वच	१९४
वज्रदन्ती	२६९
बटाई और बगेरीका मांस	९१९
बड	५५९
बडकंघी	९४
बड(ट)पत्री	१४२
बड़हुल	४५०
बड़ा नरसल	३८८
बड़ा निंवू	५७९
बड़ा नील	८९
बड़ा पीलु	५४८
बड़ा साल	४२९
बड़ी इन्द्रफला	२३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
बड़ी इन्द्रायण	२३	वरहंटा	६८, ४९४
बड़ी इलायची	२०७	बरहर	४५०
बड़ी जामुन	५२५	बरारीमछली	९१४
बड़ी जीवन्ती	७	बरियारा	९३
बड़ी मालकागुनी	२५	वरुना	४४६
बड़ी मुण्डी	१३८	वर्गद	५५९
बड़ी मूली	२७१	वर्बरचन्दन	६१८
बड़ी सतावर	१०२	वर्बरी	४९८
बड़े वेर	५५१	वर्मामछली	९१४
बत्तकका मांस	९४१	बहेड़ा	५९४
बथुआ	३१२	**बा, वा**	
वनउड़दी	५	वाजरा	७५३
वनककोड़ा	१९	बाँझखखसा	१९
वनकपास	१२१	वादाम	६०७
वनकुसुम	३२३	वाफली	२०३
वनकुलथी	१५०	बाबुई तुलसी	४९७
वनकेरा	५३१	बामिमछली	९१४
वनतुलसी	४९८	वायची	८१
वनपीपल	५६२	वायविडंग	१९३
वनमल्लिका	४७८	वारंवार थोडा पानी पीनेका गुण	८०३
वनमूँग	६	बाराकण्टा	२९
वनहल्दी	२७८	वारुणी	९६८
वनहुला	४६७	वालछड़	६४३
बनेलका मांस	९३९	वालू	७१२
वन्दा	१४९	बालूका साग	३५१
वन्दागोभी	३३३	बाँस	२७५
बन्दाल	१४९	वासा	७८
बबूर	३६७	**बि, वि**	
वमनेटी	२२८	बिछवा घाँस	१७१
बयलका मूत	८६७	बिछु	८०
वरवेल	४०४	विजयसार	४४५

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
बिजोरानिंबू	५७०
विडाल कस्तूरी	६२८
विधारा	३५
विरिया नोन्	२१२
विलमें रहनेवालेका मांस	९०२
विलाइकन्द	३०२
बिलायती अफसन्तिन	४४१
बिल्व	५८५
विल्लान्तर	४०४
विल्लोर	७२८
विष	७३२
विषखपरा	१६८
विषालुसे मरावालाका मांस	९४८
विषांविल	२२०
बी, वी	
बीजकन्द	९३
वीजावोल	७१४
वीरन मूल	६६६
वृ	
वृद्धि	१३७
वृहत्मौलसिरी	४६७
बे, वे	
वेट्ट चन्दन	६१३
बेत	२७६
बेनिनमके दहीका दोष	८३९
बेल	५८५
बेलदूब	३८९
बेलियापीपल	५६४
बै, वै	
वैंक्रान्त	७२८
बैंगन	३४५
वैदूर्य मणि	७२४
बैर	५६९
बो, वो	
बोका और बकरीका मांस	९३४
बोयारीमछली	९१४
वोल	७१४
ब्र	
ब्रह्मदण्डी	१७४
ब्रह्मी	१४७
भ	
भकुर	३५२
भङ्गेरेया	१०८
भटकरैया	७१
भटवासु	७६०
भटेउर	५९२
भण्टा	३४५
भद्र आँवला	१६१
भद्रमुञ्ज	३७८
भा	
भाकट मछली	९१४
भाँग	६३
भांगरा	१०८
भारंगी	२२८
भि	
भिण्डी	११२
भिर्वोलीकन्द	३००
भिलावा	४४०
भु	
भुइँ आमला	१६१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
भुई खखसा	५४
भुईंछत्ती	६२
भुण्टे	७७९
भू	
भूतकेसी	६४४
भूमिज गुगलु	६५०
भूतृण	३८४
भूनाधानका लावा	७८७
भूरिछरिला	६६२
भूरिदाख	५५६
भे-भै-भो	
भेड़का मांस	९३८
भेड़ीका घी	८५८
भेड़ीका दही	८३१
भेड़ीका दूध	८१९
भेड़ीका नौनी	८५४
भेड़ीका मठ्ठा	८४७
भेला	५४०
भैरा	५९४
भैँसका घी	८५७
भैँसका दही	८२९
भैँसका दूध	८१६
भैँसका नौनी	८५२
भैँसका मट्ठा	८४५
भैँसका मूत	७६६
भो(भू)जपत्र	४३७
भ्र	
भ्रमरछल्ली	४०६
म	
मकरतेन्दुआ	४४५

शब्द	क्रमांक
मक्का	७७९
मकोय	१०६
मक्खन	८५०
मक्खनका घी	८६०
मखमली	१७६
मखाना	६०९
मक्खन निकालके बनायावाला दही	८३३
मगरेला	२००
मगुरीमछली	९१४
मङ्गल्यागरु	६४२
मछली	९१४
मजीट	२४१
मटर	७६४
मट्ठा	८४२
मट्ठाका भेद	८४२
मट्ठा मिला हुआ माँस	९५१
मडुआ	७७६
मण्डूकपर्णि (पुरनी)	१४८
मण्डूर	६७८
मदनमस्त	५३
मदार	७४१, ७४३
मदिरा	९६६
मदिराका निषेध	९७०
मधु	८९०
मधुशर्करा	८९७
मनःशिल	६९१
मयूरका मांस	९२३
मरजादवेल	५९
मरसा	३१६
मरुआ	४९५

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
मरेठी	९८
मलाही	८२६
मषवन	५
मसी	१०९
मसीडा	५१३
मसूर	७६१
महावर	२४६
महामेजा	१३५
महाशफरीमाछ	९१४
महिनाका भेदसे दहीका गुण	८३८
महुआ(वा)	५५२
मा	
माइमूल	२७७
माजूफल	२६३
माड	४३२
माणिक	७१६
माधवी	४७१
मानकन्द	२८६
मालकंगुनी	२५
मालकंगुनीका तेल	८८१
मालती	४७३
मालदह आम	५२२
मांस	९००
मांसका सुरुवा	९५५
मांसकी गोझिया	९५४
मांसरोहिणी	३७
मांसोहिणी	३७
मि, मी	
मिश्री	८९५
मीठातेलिया	७३२
मीठानीम	४०९
मीठाविष	७३२
मु	
मुगवन	६
मुगलाई अण्ड	५५
मुग्रा	४७४
मुचकुन्द	४८५
मुण्डी	१३८
मुरदासिंग	७१३
मुर्गाका मांस	९२४
मुर्हरी	२७
मुलहठी	२२७
मुलैठी	२२७
मुष्कदाना	५६
मुहमें गंध हटानेका उपाय	९७१
मू	
मूँग	७५४
मूँगका लड्डू	७८३
मूँगफली	६१०
मूँगा	७१८
मून्ज	३७८
मूत्र	८६४
मूली	२७०
मूशली	३१०
मूसाकानी	२१
मृ	
मृगाजाति	९०१
मृगीका दूध	८१९
मे, मै	
मेउडी	१११

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
मेढकका मांस	९४४
मेढाश्रृंगी	४१४
मेथी	२०२
मेदा	१३४
मेदी	१२६
मैनफल	३७४
मैनाका मांस	९२९
मो	
मोइया	८७
मोखा	५९०
मोंगरा	४७४
मोचरस	३५७
मोंठ	७५७
मोतिया मुग्रा	४७६
मोती	७१७
मोतीसीप	७०९
मोथा	२२५
मोथीतॄण	४००
मोम	७०६
मोरशिखा	१४४
मोहमछली	९१४
मौ	
मौलसिरी	४६६
मौलेश्री	४६८
र	
रक्सी	९६६, ९६७
रक्तचन्दन	६१७
रतालू	२८९
रसौत	६९३
रा	
रायता	८३७
राई	७७१
राईका तेल	८७२
राईका शाक	३२४
राँगाका मांस	९४०
राँङ	६७३
राजिकातक्र	८४९
रानभेण्डे	११२
रामकडेरा	३८४
रामचना	४१
रामतुलसी	४९८
रामतोरई	११२
रामबबूर	४५१
रामशर	३७५
राल	६५२
रालका तेल	८८४
रासन	२०६
रास्ना	२०६
री	
रीठा	४२५, ६२६
रु, रू	
रुद्रवन्ती(रूदन्ती)	१४६
रुद्राक्ष(क्षी)	५८४
रूपा	६७१
रूपामाखी	६८२
रे	
रेंगनी	७१
रेणुका	२१८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
रेती (ता)	७१२
रेवटी	७२९
रेवत्चिनी	२२१
रो	
रोहिष	३८२
रोहू मछली	९१४
रोहेंडा	३५९
ल	
लंकोदकपुरी	६५८
लक्ष्मणा	३०८
लघुकटाई	७१
लज्जावन्ती	१६५
लजालु	१६६
लटकन	४६९
लटजीरा	९१
लवंग	६३७
लवलीफल	६०४
लसनसिया	५८८
लहसुन	२८०
लहसुनिया	७२४
ला	
लाख	३४४
लाजवर्द	७२९
लाणा (पु)	१४६
लावका मांस	९२०
लामज्जक	६६७
लाल गुलाब	४६१
लाल चन्दन	६१७
लाल चिरचिटा	९२
लाल चीता	१९२
लाल निसोत	२३२
लाल पेठा	३४६
लाल प्याज	२८३
लाल बचलु	३२१
लाल बथुआ	३१४
लाल मरसा	३१७
लाल मिरच	२६५
लाल मुरगा	१७६
लाल लहसुन	२८१
लाल सकर्कन्द	२८९
लाल साँढ	१६९
लाल सिरस	४२३
लाही	३४४
लि, ली	
लिसौडा	५८८
लीची	५५४
ले	
लेसुवा	१६०
लो	
लोकाट	६०३
लोध	२४७
लोबान	६५३
लोबिया	७५९
लोहा	६७७
लौ	
लौकी	१७
लौंग	६३७
श	
शक्कर	८९३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
शंख	६९७
शंखनी	२४
शंखाहुली	४२
शंखिया	७३३
शणहुली	८५
शम्बर चन्दन	६१४
शरपत्ता	३७६
शरबती नीबू	५८१
शर्बत	७९४
शर्मानी	१६५
शा	
शालममिश्री	३११
शि	
शिण्डाकी	९६१
शिरगोला	७११
शिरमें तैल मल्नेका गुण	८८६
शिलजीत	६८५
शिलारस	६४७
शिलिन्द मछली	९१४
शिवलिङ्गी	८
शिमलकन्द	३५६
शिशवा	४४४
शीतलचिनी	६३६
शीतल जल पानकी अवस्था	८०४
शु	
शुकमांस	९२६
शुक्त	९६२
शुगाका मांस	९२६
शुण्ठी	१८४

शब्द	क्रमांक
शुष्क मांस	९४८
शो	
शोमलखार	७३३
श्या	
श्यामतमाल	४३३
श्री	
श्रीफल	५८५
श्वे	
श्वेतगुलाब	४६०
श्वेतसरफोंका	८६
स	
सकरकन्दी	२८८
सखुआ	४२८
सगारगोटा	४२४
सगौदी	९००
सज्जी	२५७
संड्रस	४२९
सतवन	१०२, ६२१
सतावर	१०२
सतुआ	७८९
सतौना	६२१
सत्यानाशी	१३०
सनाय	५७
सन्तरा	५७७
संधान (चटनीविशेष)	९६३
सफरी	६००
सफेद कटेरी	७२
सफेद किकर	३६६
सफेद कोयल	२६
सफेद गुलाब	४६०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक	शब्द	क्रमांक
सफेद जीरा	१९८	सातला	१२३
सफेद दूब	३८९	सातसीपान	५९७
सफेद बच	१९५	साँप आदि विषालुसे मराहुआका मांस	९४८
सफेद मिरच	१८७	साँभरनोन	२१३
सफेद सरसों	७६९	सालई	५८६
सफेद सुर्मा	६९२	सालसा	६५५
सवेती	४६४	**सि**	
समा	७७७	सिकर्नी	७९३
समुद्रफल	२४९	सिंघी मछली	९१४
समुद्रफेन	२५४	सिंघाडे(डा)	२७९
समुद्रलौन(नोन)	२१४	सिंदूर	६८४
समुद्रशोष	४०१	सिंदूरिया	४६९
सरफोंका	८६	सिवार	४०२
सरलका गोंदा	६६८	सिरस	४२१
सरसों	७७०	सिरिआरी	७९
सरसोंका तेल	८७३	सिलाम	५०१
सरसोंका शाक	३२५	सिहरू	५११
सरहटी	१०७	सिंहोडा	४४२
सरीफा	६०१	**सी**	
सरिवन	६६	सीताफल	६०१
सर्बत	७९४	सीधु	९६९
सहतूत	६०२	सीप	७०९, ७१०
सहद	८९०	सीरेखिस्त	८८९
सहदेई	९५	सीसम	४४४
सम्हालू	१११	सीसा	६७४
सहोडा	४४२	**सु**	
सा		सुअरियासेम	३४१
साऊ	६५५	सुक्कडी चन्दन	६१३
सागन	४४३	सुगन्धवाला	५००
सागौन	४४३		
साजेडामर	४२९		

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
सुदर्शन	५३
सुपारी	५९६
सुरा	९६७
सुरुआ (मांसक)	९५५
सुर्ती	१३९
सुर्मा	६९२
सुलतान चम्पाक	४५५
सुलेमानी खजूर	५३७
सुहागा	२५५
सू	
सूअरका मांस	९३९
सूरन	२८४
सूर्यमुखी	११८
सूर्यकान्त	७२६
से	
सेकुवा मांस	९५३
सेन्दुर	६८४
सेव	५५०
सेवतीगुलाब	४६३
सेंवी	३३९
सेम	३३९
सेम्हल(र)	३५६
सेहुण्ड	७४०
सेहुण्डखार	२५९
सै	
सैञ्जिना	२७४
सैंधानोन	२०९
सैरेयक	४९०
सो	
सोंचली	११७

शब्द	क्रमांक
सोनवल्ली	५८
सोना	६७०
सोनापाठा	४१३
सोनामाखी	६८१
सोनैया	१२
सोमवल्ली	३०
सोमलता	३०
सोया	६४
सोरठीमाटी	७०४
सोरा	२६२
सौ	
सौंचरनोन	२१०
सौंठ	१८४
सौंधिया	३८३
सौंफ	६५
सौवीर	९५८
सौरी(ली) मछली	९१४
स्त्री	
स्त्रीका दूध	८२४
स्थ	
स्थलपद्मिनी	१२४
स्प	
स्परग	६५८
स्फ	
स्फटिक	७२५
स्व	
स्वयं मृत मांस गुणा	९४६
स्वर्ण	६७०
स्या	
स्याउ	५५०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द	क्रमांक
स्यामलता	६५६
ह	
हजारमणि(नी)	३८
हजरिया	४८३
हडजोड	६१
हडसंहरी	६१
हथञ्जोडी	३०९
हरिचन्दन	६१९
हरिताल	६९०
हरिदूब	३८९
हरिफल	६०४
हरें	५९३
हलदुवा	४४०
हल्दी	२४२
हलुवा	७८४
हंसपगि	४९
हंसपादी	४९
हस्तिनीका दूध	८२२
हा	
हाऊवेर	१००
हाथजोरी	३०९
हाथीका मद	२५६
हारसिंगार	४९१
हारियलका मांस	९२८
हाँसका मांस	९४१
हि	
हिंगु	२०४
हिंगुण	७६
हिंगुल	६८८
हिंगोट	३६९
हिंगोटका तेल	८७९
हिज्जल	४०१
हियातोरई	१०
हिल्सामछली	९१४
ही	
हीरा	७२१
हीरावोल	७१४
हु	
हुर्हुंज	११७
हे	
हेरम्ब	२६९
हो	
होरा	७९१, ७९२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

बंगाली,-महाराष्ट्री,-कर्नाटकी शब्दानुक्रमणिका

शब्द		क्रमांक	शब्द		क्रमांक
अ			अननस	ब.म	६०८
अकरोड	म	५४६	अनन्तमूल	ब	६५५
अक्कलकरा	म.क	६५९	अन्तरवेली	म	१८
अकोरकोरा	ब	६५९	अपराजिता	ब	२६
अगर	ब.म.क	६३८	अफू	म	७३७
अगसेयमरनु	क	४५८	अफूचींवोडे	म	७३६
अगुर	क	९९	अफेन	म.क	७३७
अग्निजार	म.क	२०५	अभ्रं	ब.म.क	६८९
अग्निदमना	म	८०	अभ्रक	ब.म.क	६८९
अंकुले	क	४२७	अमरवल्ली	क	१
अंकोल	म	४२७	अमल	ब	२२०
अंगरापर्ण	म	५९७	अमृतवल्ली	म.क	४५
अङ्कुर	ब	५५६	अमृतविष	ब.म.क	७३२
अजमोदा	म.क	२१७	अम्लवेतस	म.क	२२२
अडकेयहेसरु	क	५९६	अम्वाडेपर्ण	म	५९७
अडगरपर्ण	म	५९७	अयस्कान्त	क	६७७
अडहर	ब	७६३	अरगु	क	२४४
अडिविषका	क	२७८	अरली	क	५६१
अडूसा	म	७८	अरसिन	क	२४२
अणिले	क	५९३	अरहिरे	क	१०
अंटरीट	क	१२९	अरिठाल	क	४२६
अंञ्जिना	क	२४२	अर्जुन	ब.म	४३९
अञ्जिर	म	५९९	अलतंगे	क	२४६
अतिविषा	म क	२२४	अलता	म	२४६
अत्ति	क	५६६	अलवाचाकांदा	म	२९२
अद्रका	क	१८५	अलसी	ब.म	७६८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

शब्द		क्रमांक
अल्ल	क	१८५
अलम्वी	म	६२
अलुगणि	क	१४६
अलेमज्जिगे	क	८४२
अवलहेवत्	क	७१८
अवलिनगरो	क	३७६
अशोक	ब.म.क	४५२
अश्मर	क	४१६
अश्वगन्धा	ब	९९
अश्वत्थ	ब	५६१
अश्वत्थी	म	५६२
असगे	क	७६८
असंध	म	९९
असाणो	म	३६०
अस्याल	ब	४५२
आ		
आक	ब	८९१
आकनादी	ब	२१९
आकंद(दा)	ब	७४१
आकाशवेल	ब	१८
आकाशवेली	म	१८
आंकोड	ब	४२७
आक्ता	ब	२४६
आखरोट	ब	५४६
आखोट	क	५४६
आखोडमरनु	क	४४२
आग्या	म	१७१
आघाडा	म	९१
आजवला	म	४९८
आंजणु	क	४५०

शब्द		क्रमांक
आंजीर	ब	५९९
आट्टउप्यु	क	२१६
आडलके	क	३७१
आडली	म	४३
आडसोगे	क	७८
आडूलिसा	म	७८
आतइच	ब	२२४
आतसपाथर	ब	७२६
आता	ब	६०१
आदा	ब	१८५
आदिता	म	११७
आदित्यभक्त	क	११८
आदित्यभक्ति	क	११७
आदित्याचाभेदु	म	११८
आपांग	ब	९१
आफलगोत	क	८६४
आफींग	ब	७३७
आम	ब	५१६
आमआदा	ब	२५१
आमडा	ब	५७६
आमफल	ब	१६३
आमरूल	ब	१६३
आमला	ब	५७३
आमसोल	म	२२०
आरामशीतला	क	५०१
आरारूट	ब	२९०
आरि	म	३६५
आरूक	म.क	५५५
आरूनेल्ली	क	१६१
आल	क	५५९
आलकुशि	ब	१३

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri
Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
आलु	ब.म.क	३३१
आले	म	१८५
आलेलगया	क	१४१
आलेलम	क	१४१
आलोकलता	ब	१८
आवइचिसेम्व	म	३४१
आवरे	म.क	७६०
आवला	म	५७३
आंवटवेल	म	४१
ओवरे	क	११५
आम्ववती	म	१६३, ३१३
आम्वेहलद	म	२५१
आंवा	म	४१६
आंवाडा	म	८७
आंवाडे	क	५७६
आंवाडेयकायि	म	५७६
आवुटा	म	४१६
आशवली	म	१०२
आस्वालु	म	३९२
आसकंद	म	९९
आसंधिका	क	९९
आसाद्रु	क	९९

इ, ई

इंगलगिद	क	३६९
इंगु	क	२०४
इंगुलियक	क	६८८
इंगुले	क	१७१
इंगोट	ब	३६९
इचिलु	ब	७४५
इडलेवू	म	५८०

शब्द		क्रमांक
इडवोल	क	६४८, ६५३
इन्द्रगोचे	क	४७१
इन्द्रनील	ब.म.क	७२२
इन्द्रयव	म	४२०
इन्द्रवालुक	क	१०७
इलीसमाछ	व	९१४
इलुवालु	क	१०७
इशलाङ्गला	ब	७४६
इसवगोल	ब.म	१२५
इस्पात	ब	६७७
ईश्वरलिङ्गी	क	८

उ, ऊ

उच्छे	ब	५२
उटर्नि	व	२८
उट्टू	क	५
उडीद	म	७५८
उडीधान्य	ब	७७५
उड्डू	क	७५८
उत्तरणि	म	२८
उत्तरणे	क	९१
उतरिगे	क	५४९
उतरी	म	५४९
उद्रवे	क	४३६
उनाव	ब	५६९
उनीलिया	म	८६
उँदिरपाषाण	क	७३३
उँदीरकानी	म	२१
उँदिरू	म	१०७
उन्दुरकानीपाना	ब	२१
उह्लाकुशी	क	३८०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
उद्दाली	म	८६
उपरत्नविशेष	ब	७३०
उपर(ल)सर	म	६५५
उप्युशक्के	क	४०६
उरियमर	क	४१४
उहरकरञ्ज	ब	४२४
ऊष	म	८९१
ए		
एकवीर	म	३६०
एकांगी	ब	२५२
एङचिते	ब	१९२
एडसैते	क	३५०
एडांची	ब	१२७
एम्मेवल्ली	क	३१
एरका	म	४००
एरड्डु	क	७४८
एरड्डु अवरेए	क	३३९
एरड्डु आसडि	क	१०२
एरड्डु(एरडे) तुलसी	क	४९४
एरड्डु नेग्गीलु	क	७४
एरड्डु मुष्टे	क	३५
एरड्डु मोल्ले	क	४८४
एरड्डु विदिरु	क	२७५
एरण्ड	म	३७१
एरण्ड नेदन्ती	क	५५
एरण्डू	क	३७१
एलङ्गामाछ	ब	९१४
एलवालुका	ब	१०३
एला	म	२०८
एलावालुक	म	१०३
एलु	क	७६७
एलेलेग	क	६२१
ओ		
ओखराडचा	म	१६४
ओट्टोट्टे	क	१२९
ओडण्डू	क	४०४
ओड्डु	क	१८९
ओंटिर्चे	म	५५४
ओंडउ	क	४०४
ओदर्यमाड्डुवमरतु	क	४४८
ओंदेलगु	क	१४८
ओमु	क	१८९
ओंवा	म	१८९
ओरीथ	क	६५१
ओल	ब	२८४
ओषड	ब	१६४
ओसारी	क	५०३
क		
कईमाछ	ब	९१४
कगोरले	क	४९८
कचनार	क	४५३
कचरा	म	४८
कचोरा	म.क	२५२
कटुकी	म	४४
कटुतराई	ब	२०
कटुदूधी	क	१४
कटुया	म	२१६
कट्टूक कस्तूरी	क	५६
कटूराशिम	ब	३४०
कट्की	ब	२२३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक	शब्द		क्रमांक
कट्गुलाब	ब	४६०	कमल	म.क	५०५
कट्फल	ब	४११	कमलकन्द	म.क	५१३
कटचानिम्व	म	४०९	कमलतन्तु	म	५१२
कठचम्पा	ब	५०४	कमलदुनूलु	क	५१२
कडउ	म	४३४	कमलाक्ष	म	५११
कडलनरगले	क	२५४	कमलागुण्डी	ब	७०७
कडले	क	७६२	कमलांचेंबीज	म	५११
कडी	ब	७०८	कमलालेम्बू	ब	५७७, ५८१
कडुतोण्डली	म	२०	कमाक्ष	क	५११
कडुनिम्व	म	४०७	कम्पिल्लक	क	७०७
कडुभोंपडा	म	१४	कम्युमत्ते	क	४३९
कडूजिरें	म	२०१	कयाहैवेड	क	४०९
कडूझिगली	म	११	करकचनुन	ब	२१४
कडूडोडके	म	११	करञ्ज	क	४२४
कणगच	म	४२४	करञ्जभेदु	म.क	३७३, ४२५
कणिगे	क	३९०	करञ्जिका	म	४२४
कत्तगिरी	क	१३९	करमचा	ब	५९१
कत्वेल	ब	५८२	करर्यवेलु	क	३६३
कथिल	म	६७३	करली	ब	५२
कदमगाछ	ब	४३४	करवडवेली	म	४१
कदली	क	५२९	करवंदे(द)	म	५९१
कदालउ होंगेमरा	क	४३३	करंवालुवाला	म	५००
कनक चम्पा	म	५०४	करवी	ब	७३९
कनख	क	१२३	करहाट	ब	४४८
कनिले	क	५८१	करिदोड्डुजीरगे	क	२००
कन्दागुडी	म	३२	करिजिगे	क	५९१
कन्दुरू	म	३९०	करिजीरके	क	१९९
कपासकुन्हरी	क	१३	करियइविड्डु	क	४४४
कपिलहोनेय	क	४४५	करियगणजिले	क	१६९
कपिला	म	७०७	करियगेणेसु	क	२९६
कपूर	म.क	६३०	करियगोरटे	क	४९०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक	शब्द		क्रमांक
करियगोलि	क	३०४	कहवत्तिगे	क	४
करियवेल्लडकिलु	क	१७०	कहीतोडे	क	२०
करीयतावरे	क	५०८	कहीसोरे	क	१४
करील	व	३७०	कल्हेर	म	७३९
करेलाउच्छे	व	३४२	**का**		
कर्कटीश्रृंगी	क	२३०			
कर्डिचे	म	३२२	काअति	क	५६८
कर्पूरवल्ली	म	६५८	काइफेल	म	५९२
कर्मरें	म	५५७	काउल	व	४
कर्मार	क	५५७	काउली	म	४
कलखापरी	म	७०३	काउंलु	म	३७९
कलमी	ब	३२८	काकटेंभुर्णी	म	५४५
कलडू(हू)	क	६६२	काकडासिंगी	म	२३०
कलण्ड	म	४३४	काकडुमुर	ब	५६८
कलंवा	ब	६१५	काकणा	म	५७४
कलांगडले	क	१०३	काकरोल	ब	३४३
कलिंगड	म	३३७	काकुंवा	म	६७
कलुदावरे	क	१२४	कागजिलेवु	ब	५७८
कलुवेचरू	क	६८५	कागवित्तभेद	क	३९२
कवडी	म.क	७०८	कांकडाश्रृंमी	ब	२३०
कविठ	म	५८२	कांकडि	म	३४८
कव्विण	क	६७७	कांकरोलभेद	ब	५४
कवु	क	८९१	कांकला	ब	६३६
कशांड	ब	३७९	कांकुड	ब	३४८
कसई	म	३७९	कांगाचेंझाड	म	१०९
कसईचेंवीज	म	७८०	कांगु	म	७७३
कसुम	ब	३२२	कांगुनी	ब	७७३
कसुम्भ	क	३२२	काँच	ब.म	७३१
कसैदी	म	११६	काँचडाघाँस	ब	३८६
कस्तूरी	म.क	६२७	कांचन	ब	४५३
कस्तूरीभेण्डा	म	५६	कांचनु	म	४५३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक	शब्द		क्रमांक
कांचरी	म	२५२	कापुसी	म	१२०
काचलवण	म.क	२११	कापूरकचरी	म	२५३
काजलु	क	३७९	कापूरचिनी	म.क	६३६
काजिरा	म	७४५	कांमरांगा	ब	५५७
काजीरगे	क	२०१	कामरुख	म	१४९
काजू	ब	६१२	कामोनी	म	१०६
काजूचेंझाड	म	६१२	कायफल	म	४११
कांजिवार	क	७४५	कायशाल	ब	४११
काटआमला	ब	५७४	कायो	क	५८७
काटकोरा	ब	४२३	कारलें	म	३४२
काटाकोई	ब	३६०	कारवल्ली	म	३४२
कार्डालिवे	म	५८०	कारसे	क	३५४
काडविही	क	८४	कारस्कर	म	७४५
काडहत्ति	क	११९, १२१	कारिंगा	म	६३२
काड्हुलीग	क	१५०	कारुजोल	क	७५२
काड्हेसरू	क	६	कार्पास	ब	१२०
काँटटेंवुरू	म	५४५	कार्पूर	क	६३०
काँटाकरंज	ब	३७३	कालाउदुंवर	म	५६८
काँटाल	ब	५२८	कालकस्तूरी	ब	५६
काँटेचुवुक	म	७५	कालकासुन्दा	ब	११६
काँटेधोत्रा	म	१३०	कालजीरे	ब	१९९
काँटेसेरु	म	१०२	कालमाटी	ब	७०५
काँटोली	म	३४३	कालालोण	ब	२११
काँठाआमला	म	५७४	कालावोल	म	७१५
काँडवेल	म	६१	कालासिसपा	म	४४४
काण्डवेली	म	३९	कालासुर्मा	ब.म	६९२
कातलमाछ	ब	९१४	कालीउपलसरी	म.क	६५६
काथ	म.क	३६४	कालीकर्पासिकिनी	ब	११९
कानकोडी	म	४९९	कालीकापशी	म	११९
कापुस	म	१२०	कालीघेंटूली	म	१७०
			कालीसाँवरो	म	३५८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
कालेजोरें	म	२००
कालेदाख	म	५५६
कावइकाके	क	१०६
काँवडल	म	२२
काष्ठकेले	म	५३०
काष्ठदेवदार	म	६२०
काष्ठदेवदारु	क	६२०
कासंछसिगे	क	६५
कासवदी	क	११६
कासव्वसिगे	क	६५
कासलु	क	३७९
काँसा	ब	६७९
कासालु	म.क	२९१
कासीस	क	७०२
कांसुली	म	९६
कांसे	म	६७९
काहिप्पली	क	१८२
काहीरे	क	११

कि, की

शब्द		क्रमांक
किईगोली	क	३२६
किणही	म	४४९
किणिगे	क	४४९
कित्तिले	क	५८१
किरमाणी ओंवा	म	२६७
किरिइचिलु	क	५३६
किरिनेल्ले	क	५७४
किरियआसडि	क	१०२
किरियलोक्को	क	१११
किरियवोडतर	क	१३८
किरियहाले	क	७
किरियेरनु	क	५६९
किरिरूंवरू	क	५४५
किरुकुसाले	क	१५१
किरुखैर	क	३६३
किरुगंजणि	क	३८२
किरुगोर्ली	क	१५२
किरुवल्लिदुरुवे	क	७७
किरुब्रह्मि	क	१४७
किरुसिवल्ली	क	४११
किर्हुंदेगु	क	२२८
किसमिस	ब.म	५५६
कीडामार	म	४२४

कु, कू

शब्द		क्रमांक
कुकुटेकायी	क	४२६
कुकुरमुता	ब	५०
कुकुरवन्दा	म	५०
कुकुरसोंका	ब	५०
कुंकुम	म	६२४
कुंच	ब	७४८
कुजा	ब	४६३
कुट्की	म	२२३
कुटराज	ब	४२०
कुठ	म	६५४
कुड	ब	६५४
कुडचाचा	म	४६५
कुडचीगाछ	क	४१९
कुड्डुंची	म	३५४
कुडाचेंवीज	म	४२०
कुणजीरु	म	१६०
कुण्डरुखोटी	ब	६५३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
कुन्द	व	४८७
कुन्दरकी	व	३४४
कुन्दरुकी	व	२३
कुन्दुरु	म	३९०
कुन्दुरुक	म	६५३
कुन्दे	म	४८७
कुभडागाछ	व	३३६
कुम्बा	म	१७५
कुम्भी	व	४३५
कुम्भीवृक्ष	क	४३५
कुर(ड)ची	व	४१९
कुरण्डीका	म	५०१
कुरीधान्य	व.म	७८२
कुरुटिगे	क	२८
कुरुटिगेयभेद	क	२९
कुरुडाहणे	म	७९
कुरुडु	म	७९
कुरुनटे	क	४१४
कुरुही	क	४४१
कुल	व	५६९
कुलक	व	१२२
कुलझांटि	व	४९०
कुलञ्जन	व.म.क	१९६
कुलथीकदाय	व	७६६
कुलीयाखाडा	ब	१२२
कुलीचीभाजी	म	५२
कुलीथ	म	७६६
कुलीहालु	म	३११
कुलुगोलिके	क	१२२
कुलेकांटा	व	१२२
कुवारी	म	१४३

शब्द		क्रमांक
कुब्ज	म	४६३
कुशिर	ब	८९१
कुष्ठविशेष	व	२२९
कुसुम	ब	३२२
कुहिरी	म	३४०
कुहिलीचेंवीज	म	१३
कूगरि	क	३४०
कूठा	ब	२२०
कूडा	म	४१९
कृ		
कृष्णअनन्तमूल	व	३५६
के		
केआडा	ब	५२०
केउकाछ	व	३९८
केउटमोथा	ब	२६४
केउयाठुंटी	ब	३४
केउया ठेङा	ब	१०९
केगणलिंगे	क	७३९
केतकी	म	४६८
केन्द	ब	५४५
केदगे	क	४६८
केदारकटुकी	क	२२३
केपिन्नहोन्ने	क	४४५
केप्पतेयनिगडे	क	२३२
केंपिगुत्तरणे	क	९२
केंपिनउल्लि	क	२८२
केंपिनचित्रमूल	क	१९३
केंपिनवेल्लडकिलु	क	१६२
केंपिनवेल्लुल्ली	क	२८१
केंपिनहेंडल	क	२८९

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
केयगाछ	ब	४६८
केल	म	५२९
केला	व	५२९
केली	व	४४०
केलीकदम	व	४३४
केवडीमोथा	म	२६२
केशघाँस	व	३७९
केशुर	व	४८
केशुरे	ब	१०८
केसर	ब.क	६२४
केसुरिआमुचा	ब	२६२
कै		
कैपिनविलियतर्त्री	क	३६२
को		
कोचाले	म.क	४५३
कोडकछाता	ब	६२
कोडसिगेयमरनु	क	४१९
कोडसिगेयवीज	क	४२०
कोथिवीर	म	१८८
कोथुंवुरी	क	१८८
कोदोधान्य	ब	७७८
कोद्रव	म	७७८
कोरफड	म	१४३
कोरफाँटा	म	१४३
कोरल	म	४५३
कोलकन्द	म	२९९
कोलिञ्जन	म	१९६
कोलिसा	म	१२२
कोवी	म	३९८
कोशिंव	म	५२०
कोष	म.क	६५४
कोहडें	म	३३६
कोहली	म	३४०
कौ		
कौंगुएरडू	क	२५
कौडे	क	३३७
कं		
कंकुष्ठ	म.क	७१३
कंकोल	क	६३६
कंचिले	म	५८०
कंचु	क	६७९
कंटकारी	ब	७१
कंठउरुली	म	८६
क्ये		
क्येयसौते	क	३४८, ३५१
क्ष		
क्षरिणि	ब	५४१
क्षी		
क्षीरकन्द	म.क	३०३
क्षीरमहुरसि	म	२७
क्षीरा	ब	३४९
क्षु		
क्षुदेनटे	ब	१५१
क्षुद्रवोर	म	५६९
क्षे		
क्षेत्रपापडा	ब	१३१
ख		
खजूर	ब	५३४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
खडकतिरा	क	७९
खडिमाटी	ब	६९९
खडी	म	६९९
खड्गसेवा	म	३४१
खड्यानाग	म	७४६
खयेरगाछ	व	३६२
खयैर	ब	३६४
खरताल	म.क	४३१
खरपन्या	म	१६८
खरवूजा	ब	३४७
खर्परी	क	७०३
खसखस	म.क	७३६, ७३८
खा		
खांड	ब	८९५
खापर	ब	७०३
खारीनुन	ब	२१६
खारेक	म	५३८
खि		
खिरिहिटी	क	९४
खिलिहिला	म	८३
खु		
खुनखरापी	ब	७१४
खे		
खेजूरगाछ	ब	५३८
खेणे	क	५४१
खेरोचासाड	म	३६४
खेसरिकलाय	ब	७६५
खै		
खैर	म	३६२

शब्द		क्रमांक
ग		
गगौना	म	३५८
गजगकगी	क	४२४
गजपिप्पली	म	१८१
गजपिपुल	व	१८१
गजशुण्डी	ब	५६३
गजहिप्पली	क	१८१, १९०
गठिवन	क	६६०
गठोनाचाझाड	म	६६०
गडगढ	ब	७८०
गडूगू	क	३७३
गणिकारी	म.क	४८६
गणीर	ब	४१२
गण्डुविक्क	क	३६०
गन्धवेणा	ब	६६७
गन्धक	व.म.क	६८७
गन्धतुलसी	ब	४९५
गन्धपिण्डिम	ब	६५८
गन्धभादला	ब	१४०
गन्धरस	ब	७१४
गन्धवाला	ब.म	५००
गन्धवेना	ब	३८५
गन्धशठो	ब	२५३
गम	ब	७५१
गरइमाछ	ब	९१४
गरुगमुरु	क	१०८
गर्गर	क	४९८
गर्जरी	क	२७३
गलगु	क	६९१
गहूं	क	७५१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
गा		
गागरमाछ	ब	९१४
गांगेटी	म	९७
गाजर	ब	२७३
गाजरमूला	म	२७३
गाँजा	ब.म	६३
गाठिवना	म.क	६६३
गाँठिवाला	ब	६६१
गाडर्लसिंगी	ब	४१४
गाढलवण	म.क	२१३
गाढी हरियाली	म	३८९
गांढ्यातगर	म	४९२
गांडेघामड	म	९७
गादापुन्या	ब	१६९
गांधशठी	क	२५३
गांधाणी	म	१३९
गान्धाली	ब	१४०
गांधिया हेवरु	म	३६३
गाभार	ब	४१५
गाम्भारी	ब	४१५
गालिआल	क	५६०
गाव	ब	५४४
गावटे	क	५९२
गि		
गिरिणीयारी	म	४८३
गिरिमाटी	ब	७०१
गिलुगिच्ची	क	८३
गु		
गुग्गुलु	ब.म.क	६४८
गुच्चिमते	क	८४

शब्द		क्रमांक
गुञ्जा	म	७४८
गुड	म	८९२
गुडकामाई	ब	१०६
गुडगुडातुगीतु	म	८९४
गुडूची	ब	१
गुंवल	क	१
गुयेवावला	ब	३६३
गुल	म	८९२
गुलगुञ्जे	क	७४८
गुलघोंटी	म	४५१
गुलंच	ब	१
गुलवेली	म	१
गुलाव	ब	४५९
गुलावजम्बु	ब	६०४
गुलावजामन	म	६०४
गुलावाचेंफुल	म	४६३
गे		
गेढेला	ब	६६०
गेणसु	क	२९३
गेण्टेदूर्वा	ब	३८९
गेंदा	ब	४८३
गेल	म	३७४
गो		
गोइथी	क	३७२
गोखरी	ब	७४
गोजिह्वा	क	९०
गोडंवी केरवीज	क	५४०
गोडा	म	२८४
गोडेतगर	म	४९२
गोढवी	क	३९३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
गोर्दलिवू	म	५८१
गोंदिणी	क	५८९
गोदी	क	७५१
गोभी	ब.म.क	९०, ३३२
गोमुक	ब	३३, ३५२
गोमेदमणि	ब.म.क	७२३
गोयालेलता	ब	४९
गोरख	ब	९७
गोरखचाकुले	ब	९७
गोरखतुंवी	म	१५
गोरखदुधिके	क	१५
गोरजे	क	१६०
गोरेंजेयपलेय	क	१६०
गोरोचन	म.क	६२९
गोलआलु	ब	२८७
गोलाप	ब	४६३
गोवगड्डे	क	१७६
गोवलकाकडी	म	३३
गौ		
गौरसुवर्णिशाक	म.क	३२७
ग्र		
ग्रन्थितगर	क	४९२
घ		
घण्टापारुल(लु)	ब	१७३, ५९०
घलघसे	ब	१७५
घा		
घाउना	म	९०
घि, घी		
घिकुवार	क	१४३
घी	ब	८५५

शब्द		क्रमांक
घृ		
घृत	ब	८५५
घृतकुमारी	ब	१४३
घे		
घेवडा	म	३३९
घो		
घोडानिंवविशेष	ब	४०९
घोण्टी	म	३७२
घोरदेवनलु	म	३८८
घोरवकुल	ब	४६७
घोल	ब	८४२
घोलसिंदूर	ब	७०७
घोली	म	३२६
घोषाल	ब	९
घोसाली	म	१०
च		
चईगाछ	ब	१९०
चक्रवती	क	३१२
चक्रवर्त	क	३१२
चगचे	क	१२७
चंचु	म	११०
चटका	ब	४२१
चरणइ	म	३९९
चणकमूली	ब	२७१
चणगी	क	७६१
चणनिवहुल्लु	क	३९९
चण्डालकन्द	म	३०५
चन्दन	ब	६१३
चन्द्रकान्त	ब.म.क	७२७
चन्द्रस	ब	४२९

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
चपटा	म	७६५
चमेली	म	४७०
चंपगे	क	४६५
चंवलया	म	७५९
चव्य	म.क	१९०
चहा	म	२६६
चा		
चाउल	ब	७४९
चाकवतु	म	३१२
चाकुन्दा	ब	१२७
चाकुले	ब	७२
चाक्सिया	म	५८१
चाखडी	ब	६९९
चांदवेली	म	१४०
चान्द्रा	क	३०१
चांपानटे	ब	१५१
चाभालु	ब	३००
चामीली	ब	४७०
चाम्पाफुलेरगाछ	ब	४६५
चारंवी	म	५३९
चारवीज	क	५३९
चारोली	म	५३९
चालतागाछ	ब	५८८
चालते	ब	५५४
चाह	ब	२६६
चि		
चिकणा	म	९३
चिक्कगीलु	क	८५
चिक्कणभेदु	म	९४

शब्द		क्रमांक
चिक्काणिकेयभेद	क	१३०
चिकुद्राक्षे	क	५५६
चिखलमाती	म	७०४
चिंचिंगा	ब	३३८
चिंचिंडा	ब	३३८
चिञ्चा	म	५७५
चित्तरटे	क	८०, ४९३
चितेगाछ	ब	१९१
चित्रकु	म	१९१
चित्रमूल	क	१९१
चिन्न	क	६७०
चिनी	ब	८९४
चिरचिरा	क	९१
चिरफल	म	५८३
चिराता	ब	४१०
चिरौंजी	ब	५३९
चिल्लिका	क	३१४
चिल्ली	म.क	३१४, ५८७
चिविल	म	३१२
चिविली	म	१५२
चिवूड	म	३३
ची		
चीनकर्पूर	म.क	६३१
चीनाविशेष	ब	७७४
चीनेरकपूर	ब	६३१
चीनेरबदाम	ब	६१०
चीलु	म	५८७
चु		
चुका	म	१६३, २२२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
चुकापालङः	ब	३१३
चुकावडिली	म	३१३
चुन्चु	क	११०
चुनिविशेष	ब	७२८
चुप्रीआलु	ब	२९२
चुवडीआलु	ब	२८७, २८८
चूकांते	ब	२२०
चे		
चेच	क	११०
चेचको	ब	११०
चेलना	ब	३३७
चेलु	क	५८८
चेल्यादेवदार	म	६२०
चो		
चोना	ब	८६४
चोपचिनी	ब.म.क	१५८
चोपड़ाकरञ्च	म	४२४
चोपडादेवदारु	क	६२०
चोरवेली	क	६६०
चोरहुली	ब	१२८
छा		
छागलकुरी	ब	५९
छागलदाण्डी	ब	१७४
छातिमगाछ	ब	६२१
छि		
छिक्नी	ब	५१
छो		
छोटइलाइच	ब	२०८

शब्द		क्रमांक
छोटनखी	ब	६५७
छोटवाकस	ब	७८
छोटीमुंडी	म	१३८
छोंला	ब	७६२
ज		
जंगलीवोर	म	५६९
जटामांसी	ब.म.क	६४३
जनार	ब	७५२
जयन्ती	ब	१०५
जल	ब	८००
जलपाई	ब	५२०
जलपिंपली	म	३८६
जलमंडपी	म	४०३
जलवादरी	क	१७२
जलशिरसी	म	४२२
जव	म	७५०
जवाफुलेरगाछ	ब	४८९
जस्त	म	६७५
जस्ता	ब	६७५
जा		
जाजी	क	४७२
जाजु	क	७०१
जाम	ब	५२४
जामगाछ	ब	५२७
जामीरलेवू	ब	५८०
जाम्वुक	म	५२७
जायपत्री	म.क	६३४
जायफल	ब.म.क.	६३५
जायित्री	ब	६३४
जासवन्द	म	४८९

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
जि, जी		
जियापुँता	ब	४४७
जीयाती	ब	७
जीरा	म.क	१९७
जीरीगे	क	१९७
जीरीचीलेच	क	१०९
जींरे	ब.म	१९७
जीवई	ब	७
जीवनपुत्र	म	४४७
जीवन्ती	म	७
जीवशाक	म.क	३१७
जु, जू		
जुयारा	ब	६९१
जूई	ब	४८४
जूरिमाचू	क	५२०
जे		
जेनतुप्प	क	८९०
जेपाल	म.क	७३५
जै		
जैपाल	ब	७३५
जो		
जोधले	म	७५२
जोयार	ब	७५२
जोलदहेसरु	क	७५२
ज्य		
ज्यरहुमेंधे	क	७७५
ज्वा		
ज्वारी	म	५२
ज्ये		
ज्येष्ठमध	म	२२७
झ		
झरीआँव	म	५२०
झा		
झाजीशाल	ब	४२९
झारुगाछ	ब	१०१
झाल	ब	२६५
झावू	म	१०१
झि		
झिंगा	ब	११
झिझिरिडा	म	१२९
झिनुक	ब	७०९
झु		
झुनझुने	ब	८३
झे		
झेण्डू	म	१७६
ट		
टकमके	म	३३
टंकण	क	२५५
टंगडामाछ	ब	९१४
टपिगुचर्णे		
टा		
टाकली	म	४१२
टांकणखारु	म.क	२५५
टावालेवु	ब	५७०
टि		
टिटवी	म	२४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
टे		
टेण्टु	म	४१३
टो		
टोकापाना	ब	४०३
ड		
डंगर	क	३४६
डंवर	म	५६६
डह्रकरञ्ज	ब	४२४
डा		
डांगर	म	३४६
डानकुनी	ब	५०३
डु		
डुकरकन्द	म	३००
डे		
डेओ	ब	४५०
डो		
डोलगेदोनि	क	३१६
त		
तगर	म	४९२
तगरचंडी	ब	४९२
तज	म.क	२३४
तण्डुल	म	७४९
तते	ब	६८३
तदीकु	क	५८६
तपसियमरनु	क	४२४
तमाकू	ब	१३९
तमालगाछ	ब	४३३
तमालपत्र	म	२३५
तमालु	म	४३३
तम्वाखु	म	१३९
तरभूज	ब	३३७
तरवटा	म	१२७
तरणींचेवडे	म.क	४५९
तरवडु	म	११५
तरुवल	क	४१२
तरोटा	म	१२७
तलाडवल्ली	क	४३, ५४
तल्ली	क	४१२
तवकील	म	२३८
तवक्षीर	ब.म.क	२३८
तवर	क	६७३
तवर्से	म	३४९
तर्सेयकायि	क	३४९
ता		
ताक	म	८४२
ताका	म	११३
ताग	म	८३
तांदुलिजा	म	१५१
तानीचावेल	म	३२
तामा	ब	६७२
ताम्र	क	६७२
ताम्वेवोरु	म	७०१
तारमाक्षिक	ब	६८२
तार्पिनतैल	ब	६६८
तार्पिनतैलेरगाछ	ब	६२२
ताल	ब	४३१
तालमूली	ब	३१०
तालीपत्र	म.क	२३९

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
तालीसपत्र	ब.क	२३९
तांवडाआघाडा	म	९२
तांवडाकोरण्टा	म	४९०
तांवडाधमासा	म	७५
तांवडामोंफला	म	३४६
तांवडू	म	३९३
तांवडेवीज	म	५११
तावरे	क	५०५
तांवे	म	६७२
ति		
तिखा	ब	६७७
तिखे	म	६७७
तिगडे	क	२३१
तितकुन्दुरु	क	२०
तितलाउ	ब	१४
तितवेगनु	ब	६८
तितापात	ब	३३०
तित्काकडी	ब	१९
तित्कांकरोल	ब	१९
तित्तीडीक	म.क	२२०
तित्पल्ता	ब	२०
तिदुडी	ब	२३१
तिनाश	ब	४३८
तियड	म	२३१
तिरिगिच्छी	म	४२४
तिल	म	७६७
तिलकपुष्प	क	४५७
तिलगाछ	ब	७६७
तिलपर्णी	म	३०७
तिलपुष्पक	म	४५७
तिवश	म.क	४३८
तिसी	ब	७६८
तु, तू		
तुग्गि	क	२७४
तुन्दगाछ	ब	६३३
तुप्पही	म	९७
तुप्पा	क	८५५
तुम्वा	म	१७५
तुम्वे	क	१७५
तुरी	म	७६३
तुर्टी	म	६९६
तुलस	ब	४९४
तुलसी	म	४९४
तुलसीचेझाड	म	४९४
तुम्वुरु	क	५८३
तुम्वुरुफल	ब	५८३
तूत	ब	६०२
तूते	म	६०२
तूनी	म	६३३
तूप	म	८५५
ते		
तेजपत्र	ब	२३६
तेजबल	ब.म.क	६०५
तेत्तुल	ब	५७५
तेंढुडो	ब	२३१
तेंद	ब	५४४
तेंदु	म	५८३
तेरण	म	१०४
तेल	ब.म.क	८६९
तेलाकुचा	ब	३४४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक	शब्द		क्रमांक
तै			**थो**		
तैल	ब.म.क	८६९	थोडसरु	म	३९१
तैलकन्द	म	३०६	थोरएरण	म	४१२
तो			थोरकांवडल	म	२३
तोंडगोली	क	३२६	थोरडोरली	म	६८
तोंडुली	म	३४४	थोरदन्ती	म	५५
तोरे	क	५९४	थोरदर्भ	म	३८०
तोरेअत्ति	क	५६७	थोरदेवनलु	म	३८८
तोरेआवरे	क	७६०	थोरमुंजतृण	म	३७८
तोरेइप्पे	क	५५३	थोररालेचा	म	४२९
तोरेगणगिले	क	४०१	थोरवकुल	व	४६७
तोरेमत्ति	क	४३९	थोरुमूला	म	२७१
तोरेमाड	क	६७	**द**		
तोरेयसिपु	क	७१०	दई	ब	८२७
तोरेहंगलु	क	७५	दगडी	म	६८१
तौ			दण्डकलश	व	५०३
			दण्डफूल	म	६३२
तौगरी	क	७६३	दना	ब	४९३
तौडे	क	५९४	दन्ती	क	७३४
तौरमट्टु	क	४४	दन्तीगाछ	ब	७३४
तौसी कर्कटी	म	३४९	दमरनभेद	क	४२९
त्रा			दर्भ	ब	३८०
त्रायमाण	म.क	१४५	दवणा	म	४९३
था			दवना	क	४९३
थालकुनी	ब	१४८	दही	म	८२७
थु			**दा**		
थुलकुडी	ब	१३८, १४७, १४८	दागल	क	५५८
			दागुडी	क	३२
थै			दाडिम	ब.म	५४२
थैकड	ब	२२२	दांडिकामाछ	ब	९९४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
दाडीशाक	ब	९०
दांती	म	७३४
दातूणी	म	२६९
दारकोहोछा	क	३३६
दारु	म	९६६
दारुचिनी	ब	२३०
दारुहरिद्रा	ब.म	२४३
दारुहलद	म	२४३
दालचिनी	म	२३४
दालिम्व	क	५४३
दावणियगडु	म	३०४
दासनल	क	४८९
दु, दू		
दुजावड	म	५६०
दुधकाउली	म	४
दुधिया	ब	१५४, १५५
दुन्दुमल्लिगे	क	४७६
दुपारिचेंफुल	म	४८८
दुरालभा	व	७६
दुलदुली	ब	६४९
दूध	ब.म	८१४
दूधि	ब	६५६
दूसेरासाग	ब	१६४
दे		
देवकुंवा	म	१७५
देवडंगर	क	१२
देवडंगरीफल	म	१२
देवताडा	ब	१२
देवतुम्वे	क	१७५
देवदारु	ब	६२०
देवनल	ब.म	३८७, ३८८
देवनाल	क	३८७
देवभात	म	७७५
देंवुरु	म	५४४
दो		
दोगलि	क	५५८
दोडकी	म	९
दोडमूलंगी	क	२७१
दोडुनेग्गिलु	क	७४
दोडुपीलु	क	५४८
दोणीयउम्पु	क	२१५
दोना	ब	४९३
द्रा		
द्राक्षा	म	५५६
द्रो		
द्रोणपुष्पी	ब	१७५
द्रोणीचेमीठ	म	२१५
ध		
धतूर	म	७४७
धने	ब.म	१८८
धमासा	म	७६
धा		
धाइफुल	ब	२४८
धाउयागाछ	ब	४०५
धातुकासीस	ब	७०२
धातुमाक्षिक	क	६८१
धातुरा	ब	७४७
धान्य	ब	७४९
धामणागाछ	ब	४३६

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
धामणु	म	४३६
धामन	क	४३६
धापटी	म	२४८
धायिफुल	क	२४८
धारवीतरोई	क	९
धावडा	म	४०५

धु, धू

शब्द		क्रमांक
धुनारगुंड	ब	१३
धुन्दुरु	ब	१०
धुन्धुर	ब	९
धूईंवावक	म	३३६
धूना	ब	६५२
धूनी	ब	६५२

न

शब्द		क्रमांक
नख	ब.म.क	६५७
नदीतिरउदुम्बर	म	५६७
ननी	ब	८५०
नन्दपट्टे	क	६३३
नन्दीवृक्ष	क	४९२, ६३३
नरियलवोने	क	७३
नल	ब	३८७
नलिकाजाई	म	६६९
नवणे	क	७७३
नवणेप्रियंगु	क	७७४
नवसागर	म	२६८
नविलडी	क	४९
नसुकूगरी	क	१३

ना

शब्द		क्रमांक
नाकशिकणी	म	५१
नाकुली	ब.म	३०१
नागकेसर	म.क	२३७
नागदना	ब	१५७
नागदमणी	म	१५७
नागदमनी	क	१५७
नागरमुता	ब	२२६
नागरमुस्ता	म.क	२२६
नागवेल	म	५९७
नागार्जनदुधी	म	१७७
नागेश्वर	ब	२३७
नाचणी	म	७७६
नाडीशाक	म	३३०
नान्दुरखी	म	६३३
नारंग	म.क	५७७
नारंगीलेम्वू	ब	५७७
नारिकेल	ब	५३३
नारिंग	म	५७७
नारियल	म.क	५३३
नालीचीभाजी	म	३२८
नाल्को	ब	६६९
नावडीथ्या	म	२०६

नि, नी

शब्द		क्रमांक
निमगाछ	ब	४०७
निमुक	ब	२१९
निम्वू	क	५७८
निम्वे	म	५७८
निरलु	क	५२७
निर्गुण्डी	म	१११
निर्मलफल	ब	५८७
निर्विषा	म.क	२५०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक	शब्द		क्रमांक
निर्विसीघास	ब	२५०	नेओचार	ब	४८२
निवडिङ्गु	क	७४०	नेपती	म	३७०
निवडुङ्ग	म	७४०	नेपाली	ब	४८२
निवडुङ्गाचाभेट	म	१२३	नेलकुम्वल	क	३०२
निशादल	ब	२६८	नेलगुल्लु	क	७१
निशिन्दा	ब	१११	नेलताडी	क	३१०
निष्पतिगे	क	३७०	नेलमुदवल्ली	क	१८
नीरवेलिचे	म	१९०	नेलवादरी	क	१७३
नीरू	क	८००	नेलवाल	क	१५३
नीरूगेणसु	क	२९४	नेलवेउचु	क	४१०
नीलकमल	म	५०८	नेल्लि	क	५७३
नीलकलमी	ब	६०	नेलु	क	७४९
नीलगाछ	ब	८८	नेलुदावरे	क	१५३
नीलगिरिकर्णिके	क	२६	नेल्सारे	क	१६
नीलगोदावन्ते	ब	१७०	नेवाडी	म	४८२
नीलझांटी	ब	४९०	नेविलगु	क	६२६
नीलदूर्वा	ब	३८९			
नीलपराजिता	ब	२६	**नै**		
नीलमणि	ब.म.क	७२२	नैगु	क	४४३
नीलवर्णी	क.	४९९	नैचोसिपी	म	७१०
नीलसूयली	म	२६			
नीलाकोरंटा	म	४९०	**नो**		
नीलालु	म	२९६	नोयारी	म	६०४
नीलीहरियाली	म	३८९	**प**		
नीलोत्पलक	म	५१०	पगडेमर	क	४६६
नीवारा	म	७७५	पचगुरिया	क	८
नीदे	क	५५४	पटमुल्लो	म.क	६९८
नु			पटोल	ब	३
नुखीयमण्डु	क	७०४	पड़वल	क	३
ने			पडवलसौंगे	क	३५३
नेइदिलु	क	५१०	पडवलासारि	म	३५३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
पडववालु	म	३५३
पडोल	म	३
पणाछा	ब	१४९
पतंग	म क	६१६
पतंगल	म.क	६१६
पत्रक	म.क	२३६
पद्म	व	५०५
पद्मकाष्ठ	व	६६४
पद्मकेसर	म.क	५१४
पद्मवीचि	व	५११
पद्माक्ष	म	५११
पद्मेरडाँटा	व	५१८
पद्मेरगेंडो	ब	५१३
पन्ना	व	७१९
पनीसङ्गा	क	५८
पप्पलसु	क	६११
परिमलदगंजणि	क	३८२
परिमलदगंजिणी	क	३८४
परिसापिपलु	म	५६३
परुप	व	५५८
पर्पका	म	५५८
पर्पाटक	क	१३८
पर्यलु	म	४०१
पर्वतीय मृत्तिकाविशेष	व	७१३
पलता	व	३
पला	व	७१८
पलाश	म	४५४
पलाशगाछ	व	४५४
पलाशी	म.क	४७
पलितमंदार	व	३६१
पवलवदमर	क	३५६

शब्द		क्रमांक
पहाडमूल	म	२१९
पा		
पाकुड	व	५६५
पांगरा	म	३६१
पाचियच्चे	क	७१९
पाचूरत्न	म	७१९
पाटशाक	व	३३०
पाटियालोध	व	२४७
पाठा	म.क	२१९
पाडली	म	४६१
पाँडरीसूयली	म	२६
पाँढराकांदा	म	२८२
पाँढराको(गो रंटा	म	४९०
पाँढराखैर	म	३६२
पाँढरालसणु	म	२८०
पाँढरासिसपा	म	४४४
पाँढरोकुशी	म	३८०
पाँढरी खिलिहिला	म	८४
पाँढरी वेंटुली	म	१६८
पाँढरीजूई	म	४८४
पाँढरी हरियाली	म	३८९
पाँढरे उत्पल	म	५१०
पाँढरेकमल	म	५०६
पाँढरेजीरे	म	१९८
पाढरेमिरिच्चे	म	१८७
पाढरेरताले	म	२८७, २८८
पाढरेवेखण्ड	म	१९५
पाणगवत	म	४००
पाणियालु	म	२९४
पाणी	म	८००

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक	शब्द		क्रमांक
पाथरकुचा	व	१४१	पिण्डखजूरी	म	५३७
पाथरचुरी	व	१४१	पिण्डखर्जूरी	क	५३७
पाथरी	म	९०	पिण्डखेजूर	व	५३७
पादेलोण	म	२१०	पिण्डतैल	क	६४७
पाधरी	म	१२८	पितलेचेकीट	ब.म.क	६९४
पान	ब.म	५९७	पित्तपापडा	म	१३१
पानआंवले	म	१६२	पिप्परी	मा	५६५
पानशिउली	व	१०७	पिपल	ब.म	५६१, १८०
पानसाँडा	व	९७	पिपलमूल	ब	१८३
पान्ना	क	७१९	पिप्पलकाओं	म	९८
पानी	व	८००	पिप्पली	म	१८०
पानीअंवरा	व	१६२	पिंपलीमूल	म	१८३
पानीटीका	व	४०३	पिंपलु	म	५६१
पानीफल	व	२७९	पिम्वली	म	६५२
पानीलजक	व	१६६	पिम्वलीजुई	म	४८४
पामडी	म	२४५	पियाल	ब	४४५, ५३९
पारदरस	क	६८६	पियाशाल	ब	४४५
पारा	ब.म	६८६	पिंलीजाई	म	४७२
पारिजात	म	४९१	पिवलीजुई	म	४८४
पारिंगा	म	३६१	पिवलाकोरंटा	म	४९०
पारिसदोडका	म	१०	पिवलासिंसपा	म	४४४
पारुल	व	१७३	पिसौरा	म	१३०
पालक्यशाक	म.क	३१५	पिस्ते	म.क	६०६
पालशाँक	व	३१५	**पी**		
पावरे	म	७६०	पीतचन्दन	म.क	६१५
पाषाणभेदी	म.क	१४१	पीतझाँटी	ब	४९०
			पीतपुष्पवेडेला	ब	९५
पि, पी			पीतल	ब.म	६८०
पिंगवी	म	२५	पीतवाकुली	व	९६
पिठवण	म	७३	पीतवाला	म.क	६६७
पिठीसाखर	म	८९४	पीत्तालेयरड्डु	क	६८०

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक	शब्द		क्रमांक
पीलु	ब	५४७, ५४८	पेस्ता	ब	६०६
पीवलाचन्दन	म.क	६१५	**पो**		
पु			पोई	ब	३२१
पुंइशाक	ब	३१८	पोटकुलिपर्ण	म	५९७
पुंटीमाछ	ब	९१४	पोटरफलम्	म	१७३
पुडोन	क	८७	पोटारी	ब	९६
पुण्डरिया	ब	६६५	पोपेया	म	६११
पुण्डरीक	म.क	६६५	पोफल	म	५९६
पुत्रजीव	म	४४७	पोंलाद	म	६७७
पुत्रजीवक	क	४४७	पोंवले	म	७१८
पुत्रदायी	म.क	४६	पोस्त	म	७३६
पुन्नाग	म	४५५	पोस्तदाना	ब	७३८
पुन्नांगाछ	ब	४५५	पोस्तादानार गाछ	ब	७३६
पुरुपगडे	क	३०८	**प्र**		
पुलई	म.क	३६७, ३६८	प्रसारणी	म	१४०
पुलुंवुणिसे	क	१६३	**प्रि**		
पुष्पकरमूल	ब.म.क	२२९	प्रियंगु	ब.म	६२६
पुष्ककासीस	ब.क	७०२	**फ**		
पुष्पराग	ब.क	७२०	फट्किरी	ब	६९६
पुष्पराज	म	७२०	फणसु	म	५२८
पुष्पाञ्जन	ब.क	६९४	फरहुलकसार	क	११६
पे			फलसा	ब	५५८
पेटारी	म	९५	फलितमहानिम्वु	म	४०९
पेंडालु	म	२८८	**फा**		
पेंडिरा	म	४४८	फांडी	म	३५
पेपारा	ब	५४९	**फि**		
पेंयाज	ब	२८२	फिरंगीधोत्रा	म	१३०
पेरू	म	६००	**फु**		
पेरोज	म.क	७३०	फुटी	ब	३५२
पेले	क	५९७			

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
फुणफुणा	क	८५
फो		
फोंडालु	म	२९३
ब, व		
वईंचोगाछ	व	४५१
वमकाठ	ब	६१६
वकाणीनिम	म	४०८
वकुल	म.क	४६६
वकुलागाछ	व	४६६
वगवलेय	म	४६६
वङ्ग	व	६७३
वगेदाहु	क	४६७
वङ्गरसी(ली)	क	५६३, ६०२
वच	ब.क	१९४
वजे	क	१९४
वज्र	क	७२१
वज्रक्षार	म.क	२५९
वंजेमडुवागलु	क	१९
वंझाकंटोली	म	१९
वट	ब.म	५५९
वटपत्री	म	१४२
वट्टकणले	क	७६४
वटारफल	म	४५०
वटुरा	म	७६४
बडइलाइच	ब	२०७
बडकुलफल	व	५५१
वडक्षीरुइ	ब	१५६
बडणुर्नी	ब	३२६
वडथुलकुडी	ब	१३८
बडनील	ब	८९

शब्द		क्रमांक
वडमाकाल	ब	२३
वडलताफटकी	व	२५
वडवती	म	१४१
बडागरलवण	क	२१४
वडाजाम	व	५२७
बडाडुमूर	ब	१४५
बडानिम्वू	व	५७९
वडिलनीली	म	८९
वडिलपीलु	म	५४८
वडिलीकावडी	म	३४
वडिलुविया	म	४४५
वड़ी मुण्डी	म	१३८
वडीलसोतुली	क	१२३
वडीसौंफ	म	६५
वडेगणद्राक्षे	क	५५६
वढकंघी	ब	९४
वणदभिउ	क	४९०
वतुया	ब	३१२
वदने	क	३४५
वदलगा	क	१४८
वनकार्पास	ब	१२१
वनकुलथी	ब	१५०
वनजीरे	ब	२०१
वनटिंडुरा	क	२०
वनटेपरिया	ब	१७८
वन नील	ब	८६
बनप्सा	म	१८९
वनभंटी	क	६८
वनमूँग	ब	७५७
वनयवानी	ब	२१७
वनरिठा	ब	४२५

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक	शब्द		क्रमांक
वनवेतुवा	व	१६०	**वा**		
वनशणइ	व	८३	वाउचिगे	क	८१
वनशलते	व	११७	वाकणलिंगे	क	७३९
वनसउफ	म	६५	वाकस	व	७८
वनहलुद	व	२७८	वाकुची	म	८१
वन्निभर	क	३६६	वांगडखार	म	२११
वन्नी	क	३६६	वागवरेंडा	व	५५
वन्दणिके	क	१४९	वाँगे	म	३४५
वन्दुवे(र)	क	४८८	वागौले	म	४६७
वरगू	म	७७४	वाघंटी	म	३७२
वरवटा	क	७५९	वाघनख	म.क	६५७
बरवटी	ब	३३९	बाजरी	म	७५३
वरवटीकलाय	ब	७५९	वाटुला	व	७६४
वरसवोडी	म	१३८	वाटुलामूला	म	२७२
वरियारा	क	९३	वाटोंगरें	म	४७६
वरुण	म	४४६	वाडुवल्ली(ले)	म	८
वरुनागाछ	व	४४६	वादांगुल	म	१४९
वल्लादूर्वा	व	३८९	वादाम	ब.म	६०७
सल्लिगरुके	क	३८९	वानझाड	म	४९०
वल्लिदुरूवे	क	७६	वानप्सा	व	१७९
वल्लिमल्लिगे	क	४७५	वानमाछ	व	९१४
वल्लिहरुहे	क	२१	वान्दु	व	१४९
वंशरोचना	म.क	२४०	वान्दुजा	म	४८८
वंशलोचन	व	२४०	वान्धुलीफुलेरगाछ	व	४८८
वपडा	व	५९४	वाफली	म	२०३
वसर	व	५६९	वामनदांडी	व	१७४
वसुरी	क	५६५	वाममाछ	व	९१४
वहगर्रुके	क	९७	वायवरणा	म	४४६
वहमूलंगी	क	२७२	वायुनहाटी	व	२२८
वहुयार	व	५८८	वायुविडंग	म.क	१९३
वहेडा	म	५९४	वाराकंटा	व	२९

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक	शब्द		क्रमांक
वाराहीकन्द	म	३००	विदीरपले	म	३९५
वालदवेरू	क	५००	विद्धडक	व	३५
वालदवेस	क	६६६	विलातिकुमडा	व	३४६
वालंतसोफ	म	६४	विलियइविडु	क	४४४
वाला	म	६६६	विलियगरूके	क	३८९
वालिफुल	व	५१०	विलियगिरिकर्णिक	क	२६
वाली	व	७१२	विलियजिरिगे	क	१९८
वालु	म	७१२	विलियतर्त्री	क	३६२
वालुकमेक्के	क	३५२	विलियतावरे	क	५०६
वालुकी	म	३५१	विलियदुवेल्लडकिलु	क	१६८
वाल्य	व	५००	विलियनेइदिलु	क	५१०
वांवी	म	१४७	विलियनेलगुल्लु	क	७२
वावुईतुलसी	व	४९७, ४९८	विलियमेणसु	क	१८७
वावुल	म.क	३६७	विलियमोल्ले	क	४८४
वावुलागाछ	व	३६७	विलियलोक्की	क	१११
वांशकावर	व	२४०	विलियवजे	क	१९५
बाँस	व	२७५	विलियवुदकुशी	क	३८०
वासनी	म	३२	विलियवेल्लुल्ली	क	२८०
वाहवा	म	४१७	विलियसासवे	क	७६९
वि, वी			विलियसासवेयताप्पलु	क	३२५
			विलियहादरी	क	१७३
विकंकती	म	९६	विलियहेंडल	क	२८७, २८८
विखरा	म	१२२	विलिलु	क	४४०
विगोवा	म	१०७	विल्लेदेले	क	५९७
विचवा	म	१७१	विष	व.म.क	७३२
बिछुटी	व	१७१	विषमुंगरी	क	३०१
बिट्खैर	व	३६३	विषलांगला	व	७४६
बिटनुन	व	२१२	विष्णुकाके	क	१५९
विडंग	व	१९३	विष्णुक्रान्ता	म	१५९
विडलवण	म.क	२१२	वीजतारक	व	३५
वितारक	व	३५	वीरवन्ती	म.क	४८१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

शब्द		क्रमांक
वीरारुक	म	५५५
वू		
वूंट	ब	७६२
वूरलअंटुम्याण	क	३५७
वृ		
वृश्चकाली	म	४१८
वे		
वेएणी	क	८५०
वेखण्ड	म	१९४
वेगुनगाछ	व	३४५
वेजललिके	क	६६९
वेट्टच्चेगन्ध	क	६१३
वेट्टश्रीखण्ड	म	६१३
वेट्टहा	क	५५८
वेड	क	४०७
वेडिमु	क	२७६
वेडिलीसराटी	म	७४
वेंडे	क	११२
वेडेंला	ब	९३
वेणरमूल	ब	६६६
वेणुपत्री	म	३९५
वेणेंगरग	क	९३
वेणेंगरगभेद	क	९४
वेणेंवहु	क	६९९
वेणो	क	८५०
वेत	ब.म.क	२७६
वेरकेय	म	२१६
वेल	ब.म	५८५
वेलची	म	१०३

शब्द		क्रमांक
वेलफुलगाछ	ब	४८२
वेललु	क	५८२, ५८५
वेल्लतूर	म	४०४
वेल्लवन	क	५८५
वेल्लालकिणिगे	क	४४९
वेल्लि	क	६७१
वेलीकासुली	म	७६
वेलीमगरा	म	४८२
वेल्लीहरियाली	म	३८९
वेल्लुदुर्रुवे	क	९५
वेल्याखेर	म	३६५
वेवत्तिगे	क	१०४
वेवु	क	४०७
वै		
वैक्रान्त	म.क	७२८
वैदूर्यरत्न	ब.म.क	७२४
वैनु	क	४३२
वो		
वोकडी	म	२९
वोंचफल	ब	४५१
वोडानिम	ब	४०८
वोनगरे	क	३७४
वोयालमाछ	ब	९१४
वोर	म	५६९
वोरा	ब	३३९, ७५९
वोल	ब.म.क	७१४
वोवृगेणसु	क	२९३
वोहेरा	ब	५९४
व्या		
व्याकुड	व	६८

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
ब्र, ब्रा		
ब्रह्मदण्डी	म	१७४
ब्रह्मदण्डे (डी)	क	१७४
ब्रह्ममाण्डूकी	म	१४८
ब्रह्मीशाक	ब	१४७
ब्राह्मी	म	१४७
भ		
भटरासु	व	७६०
भद्रजीवई	ब	७
भद्रमुस्ता	क	२२६
भद्रमोथे	म	२२६
भर	क	२४३
भरिंववेलु	म	२७५
भा		
भाङ	ब.म	६३
भांवुर्डी	म	९५
भारङ्गी	म	२२८
भि, भी		
भिलावा	म	५४०
भीमराज	ब	१०८
भु		
भुईआमला	ब	१६१
भुईफोड	म	६२
भुईआंवली	म	१६१
भुइंकुमडा	ब	३०२
भुइंकोहला	म	३०३
भुइंमुगाच्या	म	६१०
भुजपत्र	क	४३७
भुठो	ब	७५२

शब्द		क्रमांक
भुरुगेरु	क	३९७
भू		
भुइसेवरा	म	६६
भूर्जिपत्र	ब	४३७
भूतकेसी	ब	६४४
भूतुंवी	म	१६
भूनिम्बु	म	४१०
भूपाटली	म	१७३
भूयाँवली	म	१६१
भूयिकोहले	म	३०२
भूर्जपत्र	म	४३७
भूवेरो	म.क	५६९
भे		
भेटकीमाछ	ब	९१४
भेडीयण्डु	क	५९९
भेंडु	म	११२
भेंडे	म	११२
भेला	ब	५४०
भो		
भोंकट	म	५८८
भोपली	म	२१
भोलगु	क	४५१
भ्र		
भ्रमरशाली	म	४०६
म		
मक्का	ब.म	७७९
मखमाल	म	१७६
मरवाणे	म	६०९

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक	शब्द		क्रमांक
मखाना	ब	६०९	मयूरशिखा	ब.म	१४४
मगराचा भेदु	क	४८२	मरम	क	६५१
मञ्जिष्ठा	ब.म.क	२४१	मरवाले	क	५३०
मटक्या	म	७५७	मराठी	म	९८
मटुरा	म	७६५	मरीच	ब.म	१८६
मठर	ब	७६४	मरीजेवणिगे	क	१७७
मडमण्डे	क	१७३	मरुआ	क	४९५
मडुवागाल	क	३४३	मरुगोपत्री	क	४९५
मणमण्डेहादरी	क	१७३	मरुया	ब	४९५
मणिगरवल्ली	क	२९	मरुलिगनकस	क	१५६
मद	ब	९६६	मर्वा	म	४९५
मदकुणिके	क	७४७	मलयाचन्दन	म.क	६१५
मदन	ब	१०६	मललु	क	७१२
मदवसले	क	४४६	मल्लिकाफुलेर गाछ	ब	४८२
मदिरा	क	९६६	मल्लिरक्कसियगड्डे	क	२९८
मद्य	म	९६६	मसरु	क	८२७
मद्वे	म	५५३	मसूरा	म	७६१
मध	म	८९०	महानिम्बू	क	४०८
मधु	ब	८९०	महाराजमच्चु	क	५२२
मधुइप्पे	म.क	५५२	महाराजजाम्बू	म	५२५
मधुकावली	म	१०६	महाराजाम्बा	म	५२२
मधूनी	ब	१०६	महावेडा	क	४०८
मनका	ब	५५६	महालुङ्ग	म	५७०
मनछाल	ब	६९१	महिषवेली	म	३१
मनशिल	म	६९१	महिषीकन्द	म	२९७
मनशिले	क	६९१	महुरी	म	७७७
मनसागाछ	ब	७४०	महुरीपत्र	म	३२४
मन्दार	म	७४३	**मा**		
मयना	ब	३७४	माइफल	ब	२६३
मयूरतुत्थ	क	६८३	माका	म	१०८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
माकेतिनी	म	१०८
माखन	ब	८५०
मागिणी	क	२७७
मागूरमाछ	ब	९१४
माठ	म	२१४
माठाची भाजी	म	३१६
माड	म	४३२
माडवीरुदवेली	म	३१८
माणक	क	७१६
माणिक	ब.म	७१६
मादगेगट्टे	क	३०५
मादलामुथा	ब	२२६
मादार	ब	६४६
मादारपक्के	क	७४१
माद्राण्डी	ब	२७७
माधवल	क	५७०
माधवी	म	४७१
माधवीलता	ब	४७१
मान्दारगाछ	ब	४५०
मायाफल	म.क	२६३
मायिणी	म	२७७
मारवल्लि	क	३९६
मारवेलु	म	३९६
मारिले	क	५४१
मालकांगोणी	म	२५
मालखण्ड	क	८९५
मालती	ब.म	४७३
मालाचें वालुक	म	३५०
माविनकायि	क	५१६
माविनफल	क	४१६
माषकलाय	ब	७५८
माषाणी	ब	५
मांसरौहिणी	म.क	३७
माससा	क	१७१
माहुलुङ्ग	म	५७०
मि		
मिठातेलिया	ब.म.क	७३२
मिनिके	क	३५५
मिरिय ओगनी	क	५४७
मिरे	म	१८६
मी		
मीठाविष	ब.म.क	७३२
मीनगत्ते(रुके)	क	३८९
मीरवेलीचे	म	१९०
मु		
मुकुलियगड्डे	क	३११
मुक्ता	ब	७१७
मुक्तिनीसीपु	क	७०९
मुखालुकन्द	म.क	२९५
मुगानी	ब	६
मुगु	क	७५७
मुंगतृण	म.क	३७८
मुंगा	ब	७१८
मुंग्रसवेल	म	३०१
मुग्रा	ब	४७४
मुच्चकुन्द	क	४८५
मुचुकुन्द	म	४८५
मुचुकुन्दफुलेर गाछ	ब	४८५
मुंज	ब.क	३७८
मुंडजयव	क	७५०
मुंडिवाल	क	५००
मुंडी	ब	१३८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
मुत	ब	८६४
मुत्तल	क	३५९
मुत्तलु	क	४५४
मुत्ता	ब	२२५
मुथा	व	२२५
मुदिदरेमुरुटव	क	१६५
मुद्गर	म.क	४७४
मुनाक	क	८००
मुरहर	ब	२, २७
मुरा	ब	४१४
मुरुलुवोने	क	६६
मुर्वा	ब	२
मुल्लमुत्तल	क	३५८
मुल्लुदुर्रुवे	क	९६
मुल्लुकोग्गी	क	८६
मुष्टिवाल	क	५००
मुष्टे	क	३५
मुसलीकन्द	म.क	३१०
मुसुरी	व	७६१
मुस्ता	क	२२५
मुहरसी	क	२
मू		
मूंग	व.म	७५४
मूत्र	म.क	८६४
मूरेंगडे	क	३०७
मूलंगी	म.क	२७०
मूलसौते	क	३३, ३४८
मूला	ब	२७०
मृ		
मृगनाभि	व	६२७

शब्द		क्रमांक
मृदुगदगिदु	क	४५४
मे		
मेउडी	क	१११
मेढसिंगी	म	४१४
मेढासिंगे	ब	४१४
मेण	म.क	७०६
मेणसु	क	१८६
मेणाहल	क	३७४
मेथयक	क	२०२
मेथी	ब.म	२०२
मेंदफल	व	३७४
मेदी	ब.म	१२६
मेराण्डा	व	३७१
मेषसेंग	म	४१४
मेष्टापाट	ब	८७
मो		
मोई	म	६५१
मोक	म	६५१
मोखदलाई	क	५९०
मोखाडा	म	५९०
मोखेपारुल	म	५९०
मोगरा	व	४७४
मोगराचाभेद	क	४७०
मोचरस	ब	३५७
मोटवेलदोडे	म	२०७
मोटाकेलेंजीरे	ब	२००
मोटेइवलेव	म	५८०
मोठेंवोर	म	५५१
मोती	म	७१७
योत्याची सीप	म	७०९

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
मोथे	म	२२५
मोम	ब	७०६
मोया	ब	५५२
मोरचूक	म	६८३
मोरप्पि	क	५३९
मोरवेल	म	२
मोरवेलीला	म	१८१
मोहरी	म	७७१
मौ		
मौ	ब	८९०
मौक्तिक	क	७१७
मौरी	ब	६५
मौल	ब	५५२
मौया	ब	५५२
य		
यकांकडी	म	३३८
मथाहुल्लु	क	३९५
यमानी	ब	१८९
यम्मेगड्डे	क	२९७
यरड्डमल	क	३५९
यरड्डमाक्षिक	क	६८२
यरड्डलक्की	क	२०७
मरड्डहव्वे	क	१००
यरनु	क	५६९
यलोनालगे	म	९०
यव	ब	७५०
यवक्षार	ब.म.क	२६०
यवासा	ब	७५
यवेची	ब	२४
यवोची	म	२४
यष्टीमधु	ब.म.क	२२७
यज्ञडुमूर	ब	५६६
ये		
येरड्डकोग्गी	क	८६
यो		
योकलवेलु	म	२७५
योयान	ब	१८९
र		
रक्तकमल	म	५०७
रक्तघंटुली	म	१६९
रक्तचन्दन	ब.म.क	६१७
रक्तचित्रकु	म	१९२
रक्तपाडल	म	१७३
रक्तपुई	ब	३२१
रक्तरोहितक	ब	३५८
रक्तवसु	म	१६९
रखालनडी	ब	४१७
रंगवालीयहरेल्ल	क	७११
रयना	ब	३५९
रसना	क	२०६
रसवत	म	६९३
रसवती	ब	६९३
रसाञ्जन	ब.क	६९३
रा		
राईसर्षे	ब	७७१
राईसर्षेर शाक	ब	३२४
राखालताड़ु	ब	२२
राखालशशा	ब	२२

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
रांक	ब	६७३
रांगाआपांग	ब	९२
रांगागोदावंते	ब	१७०
राजउल्ली	क	२८३
राजगिरि	म	३१६
राजऐरनु	क	५६९
राजनी	व	५४१
राजमाचु	क	५२१
राजवोर	म	५६९
राजावर्त	ब.म.क	७२९
राजाम्वा	म	५२१, ५२२
राडागारी	क	७४६
रांधुनी	ब	२०३, २१७
रानउडीद	म	५
रानकापुसी	म	१२१
रानकासविंदा	म	११६
रानकुलीत्थ	म	१५०
रानतुलस	म	४९८
रानदवणा	म	४९३
रानपिपली	म	१८२
रानमूग	म	६
रानहुलगे	म	१५०
रानाचा दाल्चोनी	म	३३५
रानोडिड्डुका	क	५
रामकर्पूर	व	३८२
रामफल	म.क	५४३
रामशर	ब.	३७५
रामसप्र	म	३७५
रायणी	म	५४१
राल	म	६५२
रालेचा वृक्ष	म	४२८

शब्द		क्रमांक
रास्ना	ब	२०६
रि		
रिओन	ब	४०
रिंगणी	म	७१
रिठा	म	४२६
रिठेकरञ्ज	व	४२६
रु, रू		
रुई	म	७४१
रुदन्ती	म	१४६
रुद्राक्य	ब	५८४
रुद्राक्ष	म.क	५८४
रुंवरु	क	५४४
रूप	व	६७१
रूपा	म	६७१
रे		
रेउचिनी	व	२२१
रेंडी	ब	३७०
रेणुका	ब.म.क	२१८
रेवाचिनी	म	२२१
रो		
रोढा	ब	३५९
रोहिंडा	म	३५९
रोहिणी	म.क	३७
रोहिसु	म	३८२
रौ		
रौप्यमाक्षि	म	६८२
ल		
लक्की	क	२०८
लक्ष्मणाकन्द	म	३०८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
लघुइन्द्रवण	म	२२
लघुकुरंडिका	म	५०२
लघुनीली	म	८८
लघुपीलु	म	५४७
लंकामरीच	व	२६५
लज्जावती	ब	१६५
लताआम	ब	५२२
लताफटकी	ब	२५
लवङ्ग	ब.म.क	६३७
लवङ्गफलीका	ब.म.क	६३७
लसुन	ब	२८०
लहानगोखरु	म	७४
ला		
लाउ	ब	१७
लाख	म	२४४
लाँक	क	७६५
लंगली	म	७४६
लाजालु	म	१६५
लाजिरी	म	१६५
लाजुक	ब	१६५
लामज्ज	क	६६७
लाल अघाडा	म	९२
लाल काँटानटेर शाक	ब	३१७
लाल काँदा	म	२८३
लाल गुलाब	ब	४६१
लाल झाँटी	ब	४९०
लाल पिंडालु	ब	२८९
लाल पेँयाज	ब	२८३
लाल भुइंकुमड	ब	३०३
लाल मिरची	म	२६५

शब्द		क्रमांक
लाल मुण्डजम्वली		३८
लाल रतालें		२८९
लाल लसुन	व	२८१
लाल लाजालु	म	४९
लाल वेतुया	ब	३१४
लाली कंगी	क	३७८
लाहा	ब	२४४
लाहानु	म	३८२
लि		
लिङ्गुर	म	१११
ले		
लेसु	क	२०४
लो		
लोखण्ड	म	६७७
लोगरसे	क	१०५
लोणांरखारु	म.क	२५८
लोणी	म	८५०
लोध	म.क	२४७
लोधकाष्ठ	ब	२४७
लोना	ब	५४३
लोपिसर	क	१४३
लोहा	ब	६७७
लोहिवांविया	म	४४५
लोहिंवावोलुलसणु	म	२८१
लोहिवीउल्ली	क	२८२
लोहिवीतियड	म	२३२
ल्या		
ल्याटामाछ	ब	९१४
श		
शंख	ब.म.क	६९७

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
शंखपुष्पी	क	४२
शंखाहुली	ब.म	४२
शखिनी	क	२४
शंखिया	म	७३३
शंखुली	म	४२
शतमूली	ब.म	१०२
शमी	म	३६६
शरन	म	३६७
शरे	क	९६६
शलई	ब	५८६
शल्लकी	म	५८६
शंशा	ब	३४९
शशान्दुली	म	३५५
शहाजीर	म	१९९
शा		
शाई	ब	३३६
शांडा	ब	४४२
शामाधान	ब	७७७
शामुक	ब	७१०
शारमाछ	ब	९१४
शालई	म	५८६
शालपात	ब	६६
शालगाछ	ब	४२८
शालममिश्री	ब	३११
शालमाछ	ब	९१४
शालूक	ब	५१३
शि		
शिगाडामाछ	ब	९१४
शिगीमाछ	ब	९१४
शिंदी	म	५३४
शिंदीखजूरी	म	५३८
शिमुलगाछ	ब	३५६
शिमुलेरफाटा	ब	३५७
शिरगोला	ब.म	७११
शिरडोडी	म	१५६
शिरषी	म	४२१
शिरस	म	७७०
शिरसांचे	म	४२१
शिरोषगाछ	म	४२१
शिलाजित	ब.म	६८५
शिलारस	ब.म	६४७
शिलिंदा	ब	३२
शिवणगंभारी	म	४१५
शिवलिंगिनी	ब	८
शिशुगाछ	ब	४४४
शु		
शुंट(ठ)	ब	१८४
शुंठी	क	१८४
शुपारी	ब	५९६
शे		
शेओयाला	ब	४०२
शेगुनगाछ	ब	४४३
शेगुवा	म	२७४
शेन्दाइ	म	३५२
शेपुनी	ब	१३८
शेमगाछ	ब	३४१
शेरायाखैर	म	३६३
शेलवंट	म	५८८
शेवगा	म	२७४
शेवन्ती	म	४६३

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक	शब्द		क्रमांक
शौ			श्वेत वरधारा	म	३५
शौन्द्री	म	४६९	श्वेत वोना	ब	२४
शौलज	ब.म	६६२	श्वेत शिरस	म	७६९
शो			श्वेत सर्षे	ब	७६९
			श्वेत नीली	म	७०२
शोडिलमर	क	४१३	**ष**		
शोणा	ब.क	८२, ४१३			
शोणाखिरुइ	ब	१३०	षड्भुजकाकडी	म	३४७
शोणोरगाछ	ब	८३	षड्भुजसौते	क	३४७
शोणोरभेद	ब	८५	**स**		
शोंदाड	म	३३	सचल लवण	ब	२१०
शोनागाछ	ब	४१३	सज्जरदौभर	क	४२६
शोमल	ब.म	७३३	सजिने	ब	२७४
			सजेवृक्ष	म	४२९
श्या			सण	म	८२
श्यामलता	ब	६५६	सणवु	क	८२
श्री			सणोलु	क	३७५
श्रीखण्डचन्दन	म	६१३	सण्डे	म	३९४
श्रीगन्ध	क	६१३	सतवना	म	६२१
श्रीताल	म.क	४३१	सन्धे	क	७७७
श्रीवेष्टक	क	६६८	सफेदसुर्मा	ब.म	६९२
श्वे			समुद्रकरकाया	क	२४९
			समुद्रदेशपर्ण	म	५९७
श्वेत उपलसरी	म	६५५	समुद्रफल	म	२४९
श्वेत काँटानटेर शाक	ब	३१६	समुद्रफेन	ब.म	२५४
श्वेत कावडी	म	३४	संपुटगेडु	क	२९९
श्वेत गोदावन्ते	ब	१६८	सर	ब	३७६
श्वेत पाडली	म	४६०	सरल	म	६२२
श्वेत पुन्या	ब	१६८	सरलगाछ	ब	६२२
श्वेत रिंगणी	म	७२	सरलदेवदारीचेट्ट	क	६२२
श्वेत वच	ब	१९५	सरलडीक	म	६६८

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक	शब्द		क्रमांक
सरलपुण्डी	ब	९१४	सारिवा	क	६५५
सरसुल्लगोरटे	क	४९०	सारिवा	म.क	६५६
सराटी	म	७४	सालवण	म	६६
सरिसा	ब	७७०	सांवरिचार्डकू	म	३५७
सरीसार शाक	व	३२५	सांवरि	म	३५६
सर्जरस	क	६५२	सावे	म.क	७७७
सवजा	म	४९५	सासवे	क	७७०
सव्वसिगे	क	६४	सासवेयताप्यलु	क	३२४
			सासीराई	क	७७१
सा			साहोद्रु	म	४४२
साखर	म	८९५	**सि**		
साखरनिम्बू	म	५८१	सिगाडामाछ	ब	९१४
साग	म	४४३	सिगुरि	क	३६५
सागरमोटा	म	३७३	सिंघाडे	म.क	२७९
साजडा	म	४२८	सिजविशेष	ब	१२३
साजीखार	व	२५७	सिंदी	म	५३४
साजीखारु	म.क	२५७	सिंदूर	ब.म.क	६८४
साटही	म	४७७	सिंदूरपुष्पो	ब	४६९
सातसीपर्ण	म	५९७	सिंदूरी	क	४६९
सात्वीण	म	६२१	सिरपठी	म	१३१
सादवननिल	ब	८६	सिरसाँचे	म	४२१
सादा जीरे	ब	१९८	सिरसु	क	४२१
सादा दूर्वा	ब	३८९	सिरसौपत्र	म	३२५
सादा मरीच	ब	१८७	सिरिवरु	क	४०५
साधनगाछ	ब	४३८	सिरीवाडिपान	म	५९७
सानीवेलीकासुली	म	७७	सिरीवाडियेले	क	५९७
सान्हीकिलिहिला	म	८५	सिवनी	क	४१५
साभरलुण	व	२१३	सिंहइचिलु	क	५३८
सामाधान	ब	१७७	सिंहपडवल	क	३३८
सार्ये	म	४४३	**सी**		
साराई	क	९६६	सीताफल	क	६०१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
सीसा	ब.म.क	६७४
सीहिदोंडे	क	३४४
सु		
सुगंधितृण	क	३८५
सुगंधिरोहिषु	म	३८४
सुंठी	म.क	१८४
सुदर्शनगुलंच	ब	५३
सुरपुन्नाग	म	४५६
सुरवन्ने	क	४५६
सुरहोत्तेयभेद	क	४५५
सुरागि	क	४८७
सुर्मा	ब.म	६९२
सुल्फा	ब	६४
सुषुणीशाक	ब	७९
सू		
सूजिमुर्दिंगगड्डे	क	३०६
सूरजमुखि	ब	११८
सूरणा	क	२८४
सूरणु	म	२८४
सूर्यकाण्डी	म	११८
सूर्यकान्तमणि	म.क	७२६
सूर्यफूल	म	११७
सूर्यफुलवल्ली	म	१५६
से		
सेओडा	ब	४४२
सेकिनगड्डे	क	४८
सेगुडिति	म	११४
सेगुडिते	क	११४
सेड़	क	३९४

शब्द		क्रमांक
सेंदिनी	म	३५२
सेंदूर	ब.म.क	६८४
सेंधेलोण	म	२०९
सेरणीया	म	१००
सेव	क	५५०
सेवतिगे	क	४६८
सेवत्तिगेचेवडे	क	४६३
सेवती	ब.म	४६४
सेवरा	म	७३
सेवाल	म	४०३
सेवे	क	३४१
सै		
सैंधव	क	२०९
सैंधवलवण	ब	२०९
सो		
सोनगेरु	म	७०१
सोनवेली	म.क	५८
सोना	ब	६७०
सोनापाता	ब	५७
सोनामखी	म	६८१
सोनामुखो	म	५४, ५७
सोनालु	ब	४१३
सोने	म	६७०
सोनेजूई	म	४८४
सोन्दाल	ब	४१७
सोमराल(ज)	ब	८१
सोमल	म	७३३
सोमलता	ब.म.क	३०
सोमवल्ली	ब.म.क	३०
सोरठमाती	म	७०४

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
सोरा	म.क.	२६२
सोली	म	२७८
सोवेरी	म	१०५
सोहारा	ब	५३८
सौ		
सौगवल्ली	क	२
सौवर्चल	म.क	२१०
सौवीराञ्जन	क	२९२
सौहागा	ब	२५५
स्थ		
स्थलकमलिनी	म	१२४
स्थलपद्म	ब	१२४
स्फटकी	क	६९६
स्फटिक	ब.म.क	७२५
स्य		
स्यन्दन	म.क	४३८
स्व		
स्वर्ण	ब.क	६७०
स्वर्णक्षीरी	व	१३०
स्वर्णजाति	व	४७२
स्वर्णजीयाती	व	७
स्वर्णजूइ	ब	४८४
स्वर्णमाक्षिक	ब	६८१
स्वा		
स्वागीखार	म	२५५
स्वादुपटोल	म	३३८
स्थौ		
स्थौणज	क	६६१
स्थौणेय	म	६६१

शब्द		क्रमांक
स्रो		
स्रोतोञ्जन	क	६९२
ह		
हछुले	क	७८२
हजारमनी	ब	३८
हजारिया	व	४८३
हणु	क	५२८
हणुवत्तिगे	क	४
हत्ति	क	१२०
हदगा	म	४५८
हन्दिगेट्टे	क	३००
हरडा	म	५९३
हरभरे	म	७६२
हरभरेची आम	म	२६१
हरिणवेली	म	७
हरिताल	ब.म	६९०
हरिदाल	क	६९०
हरिफल	ब	६०४
हरिवाल	क	३६१
हरीक	म	७७८
हरीतकी	ब	५९३
हर्रा	ब	५९३
हलदी(द)	म	२४२
हलदिवा	म	४४०
हलमाणिका	क	४५१
हलसानिका	क	४५१
हलसिन	क	५२८
हलिगिलु	क	४१८
हलुट(द)	ब	२४२
हवूषा	ब	१००

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक
हसुगरुके	क	३८९
हस्तिकन्द	म	२९८
हस्तिघोषा	ब	१०
हस्तिमद	ब.म.क	२५६
हस्तिशुंडी	म	१५३
हा		
हाकदोडे	म	८
हाकुच	ब	८१
हागल	क	३४२
हाँचुटी	ब	५१
हाडभांगा	ब	६१
हाडसंघी	म	६१
हाडु	म	१७
हाडूसोगे	क	२७
हाथजोडि	म.क	३०९
हामेक्वे	क	२२
हारक	क	७७८
हालु	क	८१४
हालूल	क	७१२
हांवल	क	४०३
हांवसे	क	४०२
हासी	म	४५१
हि		
हिक्के	क	६५८
हिंगणवेट	म	३६९
हिंगु	ब.म	२०४
हिंगुपत्री	म.क	२०३
हिंगुल	ब.म	६८८
हिट्टणिके	क	११३
हिंताल	म	४३१
हिप्पली	क	१८०
हिप्पलोयवेरु	क	१८३
हिमसागर	ब	१४१
हिरडा	म	५९३
हिरियकाकेदोंडे	क	३४
हिरियचट	क	१२३
हिरियदेवनलु	क	३८८
हिरियनीली	क	८८, ८९
हिरिय वोडतर	क	१३८
हिरिय हुलीगुलु	क	४२४
हिरिय होनेयमरनु	क	४४५
हिरियाहामेक्वे	क	२३
ही		
हीजलगाछ	ब	४०१
हीरा	ब.म	७२१
हीराकस	म	७०२
हीरे	ब.म	७२१
हु		
हुणिसे	क	५७५
हुरहुज	क	११७
हुलगति	क	४३८
हुलहुले	क	११७
हुलिगिलभेदउ	क	४२५
हुलीअर्सिना	क	२५१
हुलीचक्कोत	क	३१३
हुलुवलेतीसी	क	७६६
हे		
हेगके	क	४१७
हेगुल्लु	क	६८
हेग्गोली	क	४१

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

शब्द		क्रमांक	शब्द		क्रमांक
हेघोरसु	क	३९१	होंगला	ब	४००
हेणरलि	क	५६२	होजाजु	क	७०१
हेतिया	म	४५८	होणहाले	क	७
हेमहरिणवेल	स	७	होत्रगोत्ते	क	१७१
हेरम्ववृक्ष	म	२६९	होमतल	क	९००
हेलरु	क	८९२	होमुगुल	क	३८६
हेलाफुल	व	५१०	होमगुलु	क	९८
हेवुनसले	क	३१८	होरेयसूसुव	क	१४४
हेसएरु	क	७५४	होवडदगो रटे	क	४९०
हेसरणे	क	१४०	होंवदइविड्ड	क	४४४
हो			होश	म	१००
होगणगिलु	क	१७०	होस	ब.म	९००

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Alphabetically Arranged Index of Nepali Nighantu

Subject	Number
A	
ABIES webbiana	623
ABRUS precatorius	748
ABUTILON asiaticum	96
A. hirtum	94
ACACIA arabica	367
A. catechu	362
A. concinna	425
A. farnesiana	363
A. leucophloea	368
A. pennata	365
A. senegal	362
ACHYRANTHES aspera	91
A. bidentata	92
ACONITUM ferox	732
A. heterophyllum	224
A. napellus	732
ACORUS calamus	194
ADANSONIA digitata	15
ADHATODA vasica	78
ADIANTUM venustum	49
ADINA cordifolia	434
AEGLE marmelos	585
AGANOSMA dichotoma	473
AGAVE americana	468
AGLAIA roxberghiana	626
AJUGA bracteosa	152
ALANGIUM salviifolium	427
ALBIZZIA julibrissin	423
A. lebbeck	421
A. procera	449
ALHAGI camelorum	77
A. maurorum	75
ALLIUM ascalonicum	281
A. cepa	282
A. sativum	280
ALOCASIA indica	286
A. macrorrhiza	298
ALOE barbadensis	143
A. succotrina	715
ALPINIA galanga	195
A. officinarum	196
ALSTONIA scholaris	621
AMARANTHUS blitum	316
A. tricolor	317
A. polygonoides	160
A. spinosus	151
AMMANNIA baccifera	205
AMMONIUM muriaus	268
AMOMUM subulatum	207

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Subject	Number
AMORPHOPHALLUS campanulatus	284
ANACARDIUM occidentale	612
ANACYCLUS pyrethrum	659
ANAMIRTA cocculus	424
ANANAS comosus	608
ANAPHALIS neelgerryana	641
ANDROGRAPHIS paniculata	24
ANDROPOGON citratus	384
ANETHUM sowa	64
ANISOMELES indica	33
A. malabarica	497
ANNONA reticulata	543
A. squamosa	601
ANOGEISSUS latifolia	405
ANTHOCEPHALUS cadamba	434
ANTIMONIUM sulphuretum	692
APIUM graveolens	217
APOROSA lindleyana	187
AQUA	800
AQUILARIA agallocha	638
ARACHIS hypogaea	610
ARECA catechu	596
ARGEMONE mexicana	130
ARGENTUM	671
ARISTOLOCHIA indica	8
ARSENEC sulphidum	691
ARTEMISIA absinthium	441
A. maritima	642
A. siversiana	493
A. vulgaris	157
ARTOCARPUS integrifolia	528
A. lakoocha	450
ASPARAGUS adscendens	310
A. racemosus	102
ASTERACANTHA longifolia	122
AURAM	670
AVERRHOA carambola	557
AZADIRACHTA indica	407
B	
BACOPA monnieri	147
BALANITES aegyptiaca	369
BALIOSPERMUM montanum	734
BAMBUSA arundinacia	240
B. bambos	275
BARLERIA cristata	490

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Subject	Number
BARLERIA longiflora	490
B. prionitis	490
B. strigosa	490
BARRINGTONIA acutangula	401
B. racemosa	249
BASELLA rubra	321
BASSIA latifolia	553
BAUHINIA purpurea	453
B. racemosa	453
B. tomentosa	416
B. variegata	453
BENINCASA hispida	336
BERBERIS aristata	693
BERGENIA ligulata	141
BETA vulgaris	315
BETULA bhojpattra	437
B. utilis	437
BISCHOFIA javanica	162
BIXA orellana	469
BLEPHARIS edulis	79
BLUMEA lacera	50
BOERHAAVIA diffusa	169
BOLERUBRA	701
BOMBAX malabaricum	356
BORASSUS flabelliformis	431
BOSTA rous	629
BOSWELLIA serrata	586
BRASSICA compestris	770
BRASSCA integrifolia	771
B. nigra	65
B. oleracea	332
BRYONOPSIS laciniosa	177
BUCHANANIA latifolia	539
BUTEA monosperma	454
BUTY rum	850, 855

C

Subject	Number
CAESALPINIA crista	373
C. sappan	616
CAJANUS cajam	763
CALAMUS rotang	276
CALOTROPIS jigantea	741
C procera	743
CANARIUM strictum	652
CANAVALIA ensiformis	341
CANNABIS sativa	63
CANSCORA decussata	42
CAPPARIS decidua	370
C. horrida	372
CAPSICUM annuum	265
CARALLIA brachiata	530
CARBONATE of calcium	699
CAREYA arborea	435
CARICA papaya	611
CARISSA carandas	591
CAROXILON foetidum	251
CARTHAMUS tinctorius	322
CARUM bulbocastanum	199
C. carvi	200

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Subject	Number
CARYOTA urens	432
CASERIA tomentosa	314
CASSIA absus	581
C. angustifolia	57
C. fistula	417
C. occidentalis	116
C. sophera	116
C. tora	127
CASSYTHA filiformis	18
CATSEYE	724
CEDRELA toona	633
CEDRUS deodara	620
CEIBA pentandra	557
CELASTRUS paniculatus	25
CELOSIA argentea	144
CENTELLA asiatica	148
CENTIPEDA minima	51
CENTRATHERUM anthelminticum	81
CEPHALANDRA indica	20
CERATOPHYLLUM demersum	402
CEROPEGIA tuberosa	16
CHENOPODIUM album	312
CHRYSANTHEMUM sp.	486
CICCA acida	604
CICER arietinum	762
CINNAMOMUM camphara	630
C. iners	235
C. macrocarpum	236
CINNAMOMUM tamala	236
C. zeylanicum	234
CISSAMPELOS pareira	219
CISSUS repens	41
CITRULLUS colocynthis	22
C. vulgaris	337
CITRUS aurantifolia	578
C. aurantium	580
C. limon	579
C. maxima	222
C. medica	570
C. paradisi	556
C. reticulata	577
C. sinensis	581
CLEMATIS triloba	27
CLEOME icosandra	117
CLERODENDRUM indicum	228
CLITORIA ternatea	26
COCCINIA indica	344
COCCULUS hirsutus	32
COCCUS lacca	244
COCOS nucifera	533
COIX lachryma-jobi	780
COMMELINA salicifolia	386
COMMIPHORA mukul	648
C. myrrha	714
CORALIUM rubrum	718
CORCHORUS capsularis	330
C. depressus	203

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Subject	Number
CORDIA dichotama	588
C. rothii	589
CORIANDRUM sativum	188
CORYDALIS govaniana	644
COSTUS speciosus	398
CRATAEVA nurvala	446
CRESSA cretica	146
CROCUS sativus	624
CROTALARIA juncea	82
C. verrucosa	83
CROTON tiglium	735
CUBEBA officinalis	636
CUCUMIS melo	347
C. momordica	350
C. sativus	349
C. trigonus	23
C. utilissimus	348
CUCURBITA pepo	346
CUMINUM cyminum	197
CUPREA sulphus	683
CUPRUM	672
CURCULIGO orchioides	310
CURCUMA amada	251
C. angustifolia	238
C. aromatica	278
C. longa	242
C. zedoaria	252
CYCLAMEN europaeum	309
CYMBOPOGON çitratus	385
CYMBOPOGON warancusa	667
C. schoenanthus	382
CYNODON dactylon	389
CYPERUS articulatus	397
C. ratundus	225
C. scariosus	226
CYPRINUS sophore	914
D	
DALBERGIA latifolia	444
D. sissoo	444
DATISCA cannabina	360
DATURA stramonium	747
DAUCUS carota	273
DELPHINIUM denudatum	250
DENDROCALEMUS strictus	275
DESMODIUM gangeticum	66
DESMOSTACHYA bipinnata	380
DESMOTRICHUM fimbriatum	7
DICHROSTACHYS cinerea	404
DIOSCOREA alata	292
D. bulbifera	289, 295
D. pentaphylla	300
DIOSPYROS peregrina	544
D. tomentosa	545

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Subject	Number
DOLICHOS	
biflorus	150, 766
D. lablab	339
E	
ECHINOCHLOA	
crus-galli	777
ECHINOPS echinatus	129
ECLIPTA alba	108
ELAEOCARPUS	
gantitrus	584
ELEPHANTOPUS	
scaber	90
ELETTARIA	
cardamomum	208
ELEUSINE corocana	776
EMBELIA ribes	193
EMBLICA officinalis	573
EQUISETUM sp.	394
ERIGERON asteroides	98
ERIOBOTRYA	
japonica	603
ERUCA sativa	769
ERYTHRINA stricta	646
E. variegata	361
EUPHORBIA	
neriifolia	740
E. nivulia	740
EUPHORBIA	
thymifolia	155
E. tirucally	740
EURYALE ferox	609

Subject	Number
EVOLVULUS	
alsinoides	42
F	
FAGONIA cretica	76
FAGOPYRUM	
esculentum	781
FERONIA limonia	582
FERRUM	677
FERRY sulphas	702
F. sulphuretum	681
FERULA galbaniflua	668
F. narthex	204
FICUS bengalensis	559
F. carica	599
F. heterophylla	145
F. hispida	568
F. lacor	565
F. recemosa	566
F. religiosa	561
FLACOURTIA jangomas	239
FLUEGGEA leucopyrus	748
FRAGARIA indica	107
FRAXINUS ornus	899
FUMARIA parviflora	131
G	
GARCINIA indica	220
G. morella	433
GARDENIA jasminoides	632
GARUGA pinnata	574
GIRARDINIA zeylanica	171

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Subject Number

GISEKIA pharnaceoides 351
GLESUM 731
GLORIOSA superba 746
GLYCYRRHIZA glabra 227
GMELINA arborea 415
GOMPHRENA globosa 176
GOSSYPIUM herbaceum 120
GREWIA asiatica 558
G. tiliaefolia 436
GUIZOTIA abyssynica 767
GYMNEMA sylvestre 414
GYMNOSPORIA spinosa 451

H

HEDYCHIUM spicatum 253
HELIANTHUS annuus 118
HELIOTROPIUM brevifolium 108
H. indicum 153
HELIX ashera 657
HEMIDESMUS innicus 655
HIBISCUS abelmoschus 56
H. cannabinus 669
H. esculentus 112
H. rosa-sinensis 489
HIPTAGE madablata 471
HOLARRHENA antidysenterica 420
HOLOPTELEA integrifolia 424
HOLOSTEMMA rheedianum 156

Subject Number

HORDEUM vulgare 750
HUMBOLDTIA vahliana 276
HYBANTHUS enneaspermus 124
HYDRARGYRUM 686
HYDRASIS silicate of aluminium 705
HYGRORYZA aristata 775
HYMENODICTYON excelsum 406
HYOSCYAMUS niger 267

I

ICHNOCARPUS frutescens 656
IMPATIENS balsamina 104
INDIGOFERA cardifolia 88
I. enneaphylla 467
I. tinctoria 89
INULA recemosa 229
IPOMOEA batatas 288
I. hederacea 60
I. paniculata 302
I. pes-caprae 59
I. reptans 328
IXORA parviflora 481

J

JASMINUM angustifolium 478
J. arborescens 475

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Subject	Number
JASMINUM auriculatum	484
J. grndiflorum	470
J. humile	472
J. multiflorum	487
J. sambac	474, 476
JATROPHA multifida	55
J. glandulifera	734
JUGLANS regia	546
JUNIPERUS communis	100
JUSTICIA gendarussa	111
L	
LABLAB vulgaris	760
LACTUS	814
LAGENARIA siceraria	17
L. vulgaris	14
LANNEA grandis	651
LAPIS lazuli	729
LATHYRUS sativus	765
LAWSONIA alba	126
LEEA aequata	109
LENS culinaris	761
LEPIDIUM sativum	110
LEPTADENIA reticulata	329
LEUCAS cephalotes	175
L. lavandulaefolia	175
LINDERA neesiana	592
LINUM usitatissimum	768
LIQUIDAMBAR orientalis	647
LITCHI chinensis	554
LOBELIA nicotianaefolia	388
LODUS-gagora (English)	914
LUFFA acutangula	9
L. amara	11
L. cylindrica	10
L. echimata	12
M	
MADHUCA indica	552
MAGNIFYING-GLASS (English)	726
MAHONIA napaulensis	440
NAJORANA hortensis	495
MALLOTUS philippinensis	707
MALUS sylvestris	550
MANDRAGORA officinarum	308
MANGIFERA indica	516
MARANTA arundinacea	290
MARGARITA	717
MARSDENIA tinctoria	40
MEL	890
MELIA azedarach	408
MEMECYLON angustifolium	526
M. umbellatum	119
MENTHA piperita	660

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Subject	Number
MENTHA spicata	499
MICA	689
MICHELIA champaca	465
MIMOSA pudica	165
MIMUSOPS elengi	466
M. hexandra	541
MOLLUGO lotoides	164
MOMORADICA charantia	342
M. cochinchinensis	343
M. dioica	19
MONOCHORIA hastaefolia	510
MORINGA oleifera	274
MORUS acedosa	358
M. alba	602
M. indica	602
M. nigra	602
MOSCHUS	627
MUCUNA monosperma	340
M. prurita	13
MURRAYA koenigii	409
MUSA sapientum	529
MYRICA nagi	411
MYRISTICA fragrans	635
MYRISTICA maladarica	634
MYRSINE africana	245
MYTRAGYNA parvifolia	434
N	
NARCISSUS tazetta	503
NARDOSTACHYS jatamansi	643
NAREGAMIA alata	291
NELUMBO nucifera	505
NEPTUNIA oleracea	166
NERIUM indicum	739
NICOTIANA rustica	139
N. tabacum	139
NIGELLA sativa	200
NYCTANTHES arbortristis	491
NYMPHAEA alba	510
N. rubra	507
N. stellate	508
O	
OCHNA squarrosa	465
OCHROCARPUS longifolius	237, 455
OCIMUM americanum	494
O. baslicum	497
O. gratissimum	498
O. sanctum	494
OLAX nana	114
OLEUM	869
ONYX	723
OPERCULINA turpethum	231
OPHIORRHIZA mungos	21
ORCHIS laxiflora	311
ORIGANUM vulgare	123
OROXYLUM indicum	413

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Subject	Number
ORYZA sativa	749
OUGEINIA dalbergioides	438
OXALIS corniculata	163
OXIDUM arsenicum	733
OXYSTELMA esculentum	154
OYSTER shell	709
P	
PAEDERIA foetida	140
PANICUM frumentaceum	777
P. miliaceum	774
PAPAVER capsules	736
P. rhoeas	738
P. somniferum	737
PARMELIA perlata	662
PASPALUM scrobiculatum	778
PAVONIA odorata	500
PEDALIUM murex	74
PENNISETUM glaucum	753
PENTAPETES phoenicea	488
PENTATROPIS cynanchoides	34
PERGULARIA extensa	28
PERICAMPYLUS glaucus	29
PHASEOLUS aconitifolius	757
PHASEOLUS mungo	754
P. radiatus	758
P. trilobus	6
P. vulgaris	339
PHOENIX dactylifera	538
P. montena	537
P. sylvestris	534, 538
PHRAGMITES maxima	387
PHYLLANTHUS niruri	161
P. urinaria	38
PHYSALIS minima	178
PICRORHIZA kurroa	223
PIMELODUS-TENGARA (English)	914
PINUS roxburghii	622
PIPER betle	297
P. chaba	190
P. cubeba	218
P. longum	180
P. nigrum	186
PIPER officinerum	183
P. sylvaticum	182
PISTACIA integerrima	230
P. vera	606
PISTIA stratiotes	403
PISUM sativum	764
PLANTAGO ovata	125
PLUBUM oxaidum	684
PLUMBAGO rosea	192
P. zeylanica	191
PLUMBUM	674

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Subject	Number
POLLINIDIUM angustifolia	381
POLYGONUM molle	87
PONGAMIA glabra	424
P. pinnata	424
PORTULACA oleracea	326
P. quadrifido	318
P. tuberosa	277
POTASSIUM aluminium-sulphati	696
P. carbonate	260
P. nitrate	262
Potato (English)	331
PREMNA integrifolia	412
PROSOPIS spicigera	366
PRUNUS amygdalus	607
P. domestica	555
P. puddum	664
PSALLIOTA compestris	62
PSIDIUM guajava	600
PTEROCARPUS marsupium	445
P. santalinus	617
PTEROSPERMUM acerifolium	504
P. suberifolium	485
PUERARIA tuberosa	303
PUNICA granatum	542
PURECARBUN adams	721
PURIFID sugarcandy	894

Subject	Number
PUTRANJIVA roxburghii	447
PYRUS communis	549
P. malus	551
Q	
QUERCUS infectoria	263
R	
RANDIA dumetorum	374
RAPHANUS sativus	270
RAUWOLFIA serpentina	301
RHEUM webbianum	221
RHODODENDRON anthopogon	665
RICINUS communis	371
ROSA alba	459
R. centifolia	462
R. chinensis	460
R. damascena	464
R. gallica	461
R. indica	460
R. moschata	463
ROUREA santaloides	35
RUBIA cardifolia	241
RUBINUS	716
RUBUS ellipticus	37
R. laceocarpus	36
RUMEX vesicarius	313
RUTA graveolens	30

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Subject	Number
S	
SACCHARUM	895
S. arundinaceum	376
S. munja	378
S. officinarum	891
S. spontaneum	379
SAFFIRUS	722
SALVADORA oleoides	548
S. persica	547
SANSEVIERIA roxburghiana	2
SANTALOIDES minus	35
SANTALUM album	613
S. flonum	615
SAPINDUS trifoliatus	426
SARACA indica	452
SARCOSTEMMA acidum	511
SAUSSUREA lappa	654
SCHIMA wallichi	456
SCHLEICHERA trijuga	520
SCHREBERA swietenioides	590
SCINDAPSUS officinalis	181
SCIRPUS grossus	48
SEMECARPUS anacardium	540
SEPIA officinalis	254
SESAMUM indicum	767
SESBANIA aculeata	105
SESBANIA grandiflora	458
SETARIA italica	773
SHOREA robusta	428
SIDA acuta	93
S. rhombifolia	95
S. spinosa	97
SILICA	712
SILICATE OF ALUMINA	704
SIRA alba	706
SMARAGOLUS	719
SMILAX china	158
SODAS biboras	255
SODII cloridum	209
SODII muras	214
SODIUM carbonate	216
SOLANUM indicum	68
S. melongena	345
S. nigrum	106
S. tuberosum	331
S. xanthocarpum	71
SORGHUM vulgare	752
SPHAERANTHUS indicus	138
SPINACIA oleracea	315
SPONDIAS pinnata	576
STANNUM	673
STEREOSPERMUM tetragonum	173
STREBLUS asper	442
STRIGA lutea	502

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Subject	Number
STRYCHNOS nuxvomica	745
S. potatorum	587
STYRAX benzoli	653
S. officinalis	685
SULPHUR	687
SULPHURETUM hydrargyri	688
SWERTIA chirata	410
SYMPLOCOS crateegoides	247
S. recemosa	247
SYZYGIUM aromaticum	637
S. cumini	524
S. jambos	525
S. operculatum	527

T

Subject	Number
TAGETES erecta	483
TAMARINDUS indica	575
TAMARIX dioica	101
TAXUS baccata	661
TECOMA undulata	359
TECTONA grandis	443
TEPHROSIA purpurea	86
TERAMNUS labialis	5
TERCHESINS turchin	730
TERMINALIA arjuna	439
T. belerica	594
T. chebula	593
THEA sinensis	266
THESPESIA lampas	121
T. populnea	563
THEVETIA peruviana	739
TILIACORA acuminata	782
TINOSPORA cordifolia	1
T. malabarica	53
TOPAGIO	720
TRACHYSPERMUM ammi	189
TRAGIA involucrata	418
TRAPA bispinosa	279
TREWIA nudiflora	448
TRIANTHEMA decandra	170
T. pentandra	168
TRIBULUS terrestris	74
TRICHODESMA indicum	128
T. zeylanicum	422
TRICHOLEPIS glaberrima	174
TRICHOSANTHES anguina	338
T. cucumerina	54
T. dioica	3
TRIFOLIUM officinale	658
TRIGONELLA foenum-graecum	202
TRITICUM aestivum	751
TYPHA elephantina	400

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Subject	Number
U	
UNAQUA sodium-chloride	210
UNCARIA gambir	364
URARIA legopoides	73
URINA	864
URTICA dioica	80
V	
VALERIANA hardwickii	492
VANDA roxburghii	206
VANGUERIA spinosa	287
VATERIA indica	429
VEPRIS bilocularis	639
VERNONIA anthelmintica	201
V. cinerea	503
VETIVERIA zizanioides	666
VIGNA catjang	759
VIOLA odorata	179
VISCUM album	149
VITEX negundo	111
VITIS quadrangularis	61
V. vinifera	556
W	
WATTAKAKA volubilis	7
WEDELIA calendulacea	108
WHITE-BRASS	679
Wintergreen (English)	178
WITHANIA somnifera	99
WOODFORDIA fruticosa	248
WRIGHTIA antidysenterica	419
Y	
YELLOW arsenicum-sulphidus	690
Z	
ZANONIA indica	52
ZANTHOXYLUM alatum	605
Z. oxyphyllum	583
ZEA mays	779
ZINCI oxidum	694
Z. sulphidum	703
ZINCUM	675
ZINGIBER officinale	184, 185
ZIZYPHUS jujuba	569
Z. nummularia	569
Z. oenoplia	569
Z. rugosa	285
Z. sativa	569
Z. trinervia	142

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal

CC-0. In Public Domain. Digitization by eGangotri

नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान

Prof. Madhav Prasad Lamichhane Collection, Kathmandu, Nepal